ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

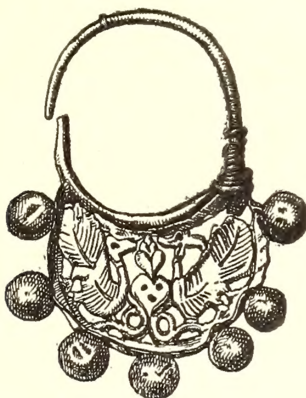
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XIV. KÖTET.

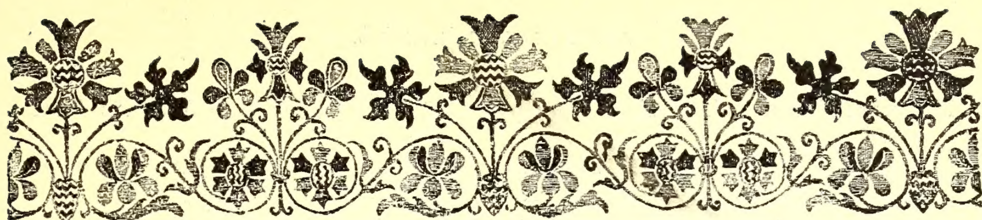
ÖTVENHÁROM KÉPES TÁBLÁVAL ÉS HÁROMSZÁZ HUSZONHÁROM ÁBRÁVAL.

ARANY CSÜNGŐ A N. MÚZEUMBAN.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1894.

Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és népvándorlási kor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Érmészet.

V. Vegyes közlemények.

VI. Könyvészet.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1894 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1894 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1894 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1894 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1894 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

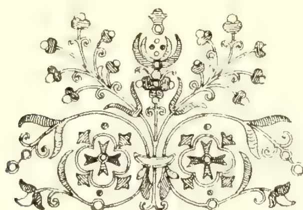
K

T

U

V

A tárgymutatót készítette *dr. Borovszky Samu.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A VATTINAI ŐSTELEP.

1893 április 13-án Perjéssy Lajos, verseczi főreáliskolai tanárnál præhistorikus régiségeket látván, melyek Vattináról, egy Versecztől északra körülbelül 12 kilométernyire fekvő kis szerb faluból származtak, ide még u. a. évi május 23-án és azután még többször rándultam ki, mely alkalommal Vattina határában, az ottani vasúti őrház- és megállóhelytől keletre, közvetlen a Verseczről jövő kocsiút északi oldala mellett és ennek hosszában tekintélyes bronzkori telep-maradványokra akadtam.

Vattina a verseczi «Nagy Rét»-nek nevezett mocsár északi szélén terülvén el, talaja sok helyt csak 4—10 deciméternyire humus, mely alatt néhol 2 méternyi vastag homok és kavics van. Ezen homokot több helyt aknázzák ki, még a helységben magában is, hol sok háztelken nagy gödrök láthatók. Ezekben gyakran leltek őskori agyagedényeket és hír szerint egyéb tárgyakat is, de ezek majdnem mind elkallódtak, mivel nem volt, ki irántuk érdeklődött. Többet találtak a falun kívül, a fent leírt helyen, hol a homokot üzletszerűen aknázzák és a honnan azt nagy mennyiségben messzire szállítják. Körülbelül 300 lépésnyire a vasúttól keletre van egy elhagyott nagy homokbánya, mely még a közel multban a kincstáré volt. Ettől nyugatra terül egy másik, újabb eredetű homokbánya, mely Szimics Mihály, vattinai lakos, földjén van, mire folytatólagosan Naschitz János, moraviczai kereskedő, s ezután Haslinger, németsztamorai földmívelő, földje következik, mely utóbbi a vasúti őrháznak átellenében van. A talaj az út hosszában alig észrevehető emelkedést mutat, mely a «Nagy Rét»-nek északi szegélye. Közvetlen az említett földek mögött, északi irányban, húzódik a keletről nyugatra folydogáló Moravicza-patak. E patak túlsó jobb partján, közvetlenül a vasúti töltés keleti széle mellett, emelkedik fel 6 méternyire egy hatalmas tumulus. Ezen halmot Bogics Vazul, vattinai kereskedő, 1856-ban a vasút építtetése alkalmával, mint ezt a nyomok még ma is bizonyítják, a tetején 2 méter mélységre megásatta, homokra kutatván. Kitünt azonban, hogy a halom fekete földből áll s nem geologiai képződmény, hanem emberi kéz alkotása. A kutatás alkalmával tárgyakra ugyan nem akadtak, mint ezt Bogics mondja, de lehetséges, hogy ha sírhalommal van dolgunk, a sír, mely fölé a halom felhányatott, mélyebben van, mint a mennyire akkor lehatoltak. A halomtól nyugatra, a vasúti töltésen túl, a helység lévén, melyben, mint említve volt, szintén leletek fordultak elő, a halomnak összeköttetése a teleppel

nyilvánvalónak látszik. Azért lehetséges az is, hogy az azon rendeltetéssel is bírhatott, hogy a közelében elterülő telepnek őr- és kémlőhelye legyen.

A Verseczről jövő kocsiút mellett, az elhagyott volt kincstári homokbányában, láttam az első cserepeket s onnan követhettem a nyomokat az új homokbányában és a Naschitz- és Haslinger-féle szántóföldeken végig. A Naschitz-féle szántóföldön a nyomok északra egészen a patakig terjednek. Kirándulásaim alkalmával az új homokbányát vettem tüzetes vizsgálat alá. Ez, mint már említém, Szimics Mihály földjén, a kocsiút északi szélén terül el. Hossza körülbelül 120 méter, szélessége körülbelül 10 méter. Jelenlegi bérlői az említett Bogics Vazul és Oszuczky József, vattinai lakosok, kik azt már 1888 óta aknázzák. A gödör a síkságon lévén, a fekete, igen laza termőföld rétegének vastagsága itt 0·5—0·8 méter ; alatta következik a homok. A telep nyomait a humus és a homok érintkezési vonala felett 0·1—0·3 méternyire konstatáltam. Láttam ott vízszintes irányú 0·05—0·06 méter vastag, többnyire vörösre égetett tűzhelyeket melyeknél cserépedények töredékeit, csontokat, halcsigolyákat és pataki kagylóhéjakat találtam. Ott leltem egy tűzkő, késpenge 0·04 méter hosszú töredékét s egy kézi malom maradványait is, melyek egy bazaltból készült homorú alsó darabból és kvarczból készült, 0·09—0·1 méter átmérőjű, golyóalakú morzsolókőből állottak. Ott találtatott végre egy bronz tőr (?) s egy 0·3 méter hosszú, korongos fejű bronztű, melynek nyaka köré párhuzamosan bekarczolt vonalak futnak. Az előbbi Oszuczky birtokában volt, de elveszett ; a másikat én őrzöm. A cserépedények túlnyomóan nagyobbak lehettek és diszítetlenek ; égetésük többnyire jó volt. Valamennyien szabad kézzel vannak készítve. Október 1-én adtak át két orsógombot is agyagból, melyek szintén a gödörben találtattak. Színük fekete. A tűzhelyek között fordulnak elő a sírok is, miből kitetszik, hogy itt külön elhelyezett rendszeres temető nem volt. A sírok majdnem kivétel nélkül urnasírok ; csontvázsír eddig csak egy konstatáltatott. Az urnasírok 0·5—0·7 méter mélyek voltak, s a felső rétegben, a fekete termőföldben fordultak elő. A mennyire lehetséges volt kitudni, találtak ott 1892-ben 15—20 hamvvedret, melyekben föld és emberi csont-részletek voltak. Ezek közül egynek töredékeit látván, leírása a következő : magassága körülbelül 0·4 méter, miből a nyakra 0·14 méter esik. Szájnyílásának átmérője 0·22 méter. A szájszél kifelé van hajlítva. A nyakon négy, egymásnak átellenében symmetriailag elhelyezett 3—3 kis csücsök által képezett függőleges sor volt látható. Ezen czifrázat felett és alatt pontozott vonalak futottak a nyak köré. A kihasasodáson két, egymásnak átellenében álló fül volt. A fal vastagsága : 0·008—0·1 méter, színe barnás-fekete.

1893 október 5-én leltek a gödör északnyugati sarkában, hol a humusréteg valamivel vastagabb, 1 méternyi mélységben egy sírt, mely nagy urnából és egy melléje tett kis edényből állott. Az urna magassága : 0·42 méter, melyből a nyaké 0·16 méter. A szájnyílas átmérője : 0·145 méter, a hasé 0·28 méter, a talpé pedig 0·08 méter. A szájszél 0·03 méternyire van kihajlítva. A kihasasodáson van 4 symmetriailag egymásnak átellenében elhelyezett kis fül, melyből azonban kettő letörött. A nyak köré 3 párhuzamos kettős vonal húzódik. A kihasasodás felső részén függőleges és rézsútos pontozott kettős vonalakból álló bekarczolt czifrázat van, mely 4, a nyak alatt álló apró csücsökkel áll összeköttetés-

ben. A fal vastagsága 0·008 méter. Az edény színe barnás. Egettetése középszerű. A mellékelt edény 0·08—0·09 méter magas lehetett. Csak a hasa és a talpa van meg. Csücsökkel és vonalakkal van egyszerűen diszítve. Színe feketés.

Ugyanazon hó 7-én szedtek ki szemem láttára egy másik urnát. Ennek szebb alakja volt; állapota is jobb. Szájszélét a kiásásnál törték le. Színe feketés. Méretei a következők: magassága: 0·29 méter, melyből 0·11 méter a nyakra esik. A szájnyílás átmérője 0·13 méter, a hasé 0·20 méter és a talpé 0·08 méter. A fal vastagsága: 0·005 méter. A gömbölyű kihasasodás felső részén 4, egymásnak átellenében elhelyezett csücsök van; a nyak tövén két fül. A nyakon és a kihasasodás felső felén függőleges kettős pontozott vonalak vannak alkalmazva. Ezen utóbbi két urnát a délmagyarországi múzeum szerezte meg.

Az említett napon még 3 más urnát leltek. Egy közülök Oszuczky birtokába jött; ezt nem láttam. A többi kettő közül az egyik alakja és diszítése által érdekes. Magassága: 0·29 méter, miből 0·08 méter a függőleges, hengeralakú nyakra esik. A talp átmérője 0·09 méter, a hasé 0·22 méter, a száj, illetőleg a nyaké 0·13 méter. A nyak alján van két kis fül. A hason 2 fül és 2 csücsök, melyek felett 4 kisebb csücsök van. A nyak körül vonul egy széles, szép, egyenes párhuzamos vonalak-, pontsorok- és kis félkörökből álló czifrázatsáv. Az urna szájában volt egy csinos, 0·01 méter magas és 0·18 méter szájátmérőjű tál elhelyezve, mely krétabetétes félkörök, körök és egyenes párhuzamos vonalakkal van diszítve. A 0·02 méter magas nyakon 2 apró fül is van. Ezen tálban megint egy 0·08 méter magas, füles bögre volt, melynek hasán dudorok vannak. Ezen sír edényeinek épsége és csinossága által tünik ki.

A másik sír is úgy volt elrendezve. Az urna, melynek szája le van törve, körülbelül 0·4 méter magas. A talp átmérője 0·08, hasé 0·28, a nyaké 0·13 méter. A hason 4 fül és a nyak alján 4 csücsök van. Egyéb diszítése nincsen. A szájban tál volt, mely nagyságra, alakra és czifrázatra az előbbihez hasonlít. Azonkívül volt két 0·07 és 0·08 méter magas füles bögre, melyből egy a tálban, egy pedig az urna mellett állott.

Október 10-én ismét egy urnasírra bukkantak. Ez állott egy urnából, tállal szájában és kis bögrével, mely utóbbi az urna mellett állott. Az urna 0·34 méter magas, miből 0·12 méter a nyakra esik. A talp átmérője 0·09, a hasé 0·24, a szájé 0·14 méter. A szájszél ki van hajlítva; a hason 4 kis fül van. Diszítése nincsen. Alakja azonban csinos és anyaga is jobb. Színe feketés.

A három utóbbi urnasírból származó maradványokat Rittinger Ede szerezte meg a létesítendő verseczi városi múzeum számára.

Érdekes a csontvázsír, mely a gödörben 1892-ben fedeztetett fel. Az emberi csontváz a nála talált, elkorhadt fadarabok után itélve: deszkakoporsóban feküdhetett. Iránya kelet-nyugat volt; az arcz keletfelé nézett. A csontváz mellett volt egy kard és egy csákány bronzból és egy agyagedény.

A bronzkard, mely jelenleg az én birtokomban van, ép és meglehetős jó fentartású. Csak az élei csorbások. Markolata csont vagy fából lehetett és hiányzik. A tárgy hossza: 0·57 méter; a markolattőé: 0·045 méter, a pengéé: 0·525 méter. A markolattőben 4 darab 0·014—0·018 méter hosszú, erősítésre szolgáló akla van. A penge alsó harmadában valamivel keskenyebb, mint a közepén.

A penge szélessége 0·015 méternyire a tőtől 0·031 méter, 0·195 méternyire a tőtől pedig 0·034 méter. A tő legnagyobb szélessége 0·045 méter. Czifrázata vagy gerincze nincsen. Patinája szép zöldes.

A csákánynak hossza 0·1 méter. Egyik oldalán függőleges élű pengéje, másikán kis, tüskés korongja van. Vastag karimájú rövid nyéltokjának átmérője 0·015 méter. A korong átmérője 0·015 méter. Görbe tengelyű pengéje élének szélessége 0·018 méter. Czifrázata nincsen s öntése is hiányos. Nagysága után itélve inkább jelvény volt, mint fegyver. Ezt is én szereztem meg. Ezen mellékleletek után itélve, a sír egy harczosnak földi maradványait takarta.

A harmadik tárgy, az edény: füles bögre, czifrázatos, de füle le van törve. Színe szürkés-fekete. Magassága 0·11 méter, miből az aljra és kihasasodásra 0·065 méter, a nyakra pedig 0·045 méter esik. A talp átmérője 0·034 méter, a szájnyílásé 0·07 méter. A kihasasodáson 3 helyt symmetriailag elhelyezett 1—1 csücsök van. A czifrázat bekarczolt vonások- és pontsorokból áll, s pedig fut a nyak köré egy párhuzamos zik-zakos vonal, alatta egyenes vonal és pontsor. A kihasasodáson egyenes vonal és pontsor. A kihasasodáson vannak ezenkívül még 0·01—0·01 méternyi távolságban egymástól 0·03 méter hosszú függőleges kettős húzások is alkalmazva.

A vasúti őr elbeszélése szerint leltek az ő kertjében is, mely a fent elősorolt földekkel egyenlő irányban a vasúti töltés nyugati oldalán és a patak balpartjához közel fekszik, nem régen 3 nagy hamvvedret, melyekben föld és emberi csontok voltak.

A helység, mely szintén a vasúti töltés nyugati oldalán terül el, de a tumulussal együtt a patak jobb partján fekszik, házaival szintén a domborulaton van elhelyezve. Itt is homok lévén az altalaj, ezen homokot majdnem minden házban aknázzák, mely alkalommal — mint már említettem — urnákat és edényeket találnak.

Így leltek 1888-ban Ilg Sixtus udvarában egy hamvvedret, melynek magassága 0·36 méter volt, miből 0·18 méter a nyakra és ugyanannyi a kihasasodásra és az aljra esik. A talp átmérője 0·1 méter, a hasé 0·3, a szájnyílásé pedig 0·17 méter. Az edény falának vastagsága 0·009 méter. A szájszél vízszintesen le van hajlítva s 0·03 méternyi széles karimát képez. A kihasasodáson 4 darab symmetriailag elhelyezett 0·04 méter hosszú, 0·01 méternyire kiálló duzzadék van, melyek fölött ugyanannyi kis, 0·01 méter magas, hegyes csücsök látható. A nyak felső részén van 3 bemélyített, párhuzamos vízszintes vonal s ezek felett egy nagy zik-zakos vonal. Az edény jól ki van égetve; anyaga középszerű és színe vörhenyes-szürkés. A szájnak fele le van törve, különben jó fentartású. Ezen darab Csapó Géza verseczi főszolgabíró tulajdonába ment át.

Jávulov Mita kertjében 3 urnát leltek, melyből egyet a délmagyarországi múzeum szerzett meg. Ez hasonló az előbbihez. Magassága 0·35 méter lehetett. A száj le van törve. A csonka urna jelenleg 0·32 méter magas. Ebből a magasság a nyakig 0·19 méter. A hasnak átmérője 0·27 méter. A kihasasodáson négy hosszúkás duzzadék és ugyanannyi hegyes csücsök van, melyek fölött, a nyak alatt, még 3 hegyes csücsök van elhelyezve. Radu Riszta háztelkén is akadtak edényekre.

Patzner István, a «délm. tört. és rég. múzeum-társulat» főtitkára, általam a vattinai telepre figyelmessé tétetvén, a nevezett társulatnak szept. 28-án tartott választási ülésén indítványt terjesztett be, hogy Vattinán próbaásatás rendeztessék, mi okt. 4-én Patzner vezetése alatt és e sorok írója segédkezése mellett meg is történt. Az ásatás a Naschitz János-féle szántóföldön a verseczi út mellett elterülő 1500—2000 m²-re terjedő részen történt, hol 5 helyt összesen körülbelül 22 m²-nyi területet felásattunk 0·7—0·12 méternyi mélységre. Csak a homokig mentünk le, mert abban már nem leltünk nyomokat. Ekkor találtuk 2 tűzhely maradványait állatcsontokat, kagylóhéjakat, egy kézi malom alsó felét, egy ugyanolyannak töredékét bazaltból, egy kvarcz-morzsolókő töredékét, egy palás köszörűkő töredékét, egy nyéllyukkal bíró szerpentin-kalapács töredékét, mely kalapács 0·04 méter vastag és 0·055 méter széles volt, s végre sok edénytöredéket. Hamvvedret csak töredékekben leltünk; sok nagyobb edényből fület és szájszélet, valamint oldaltöredéket; úgyszintén a kisebbekből. Az utóbbiak közül némely ansa lunata (félholdas) füllel bírt. Hat kisebb edény többé-kevésbbé ép állapotban találtatott. Ezek közül egy kis talppal és széles, 11 szögletű hassal bírt; egy másik 0·09 méter magas bögre csinos vonaldiszítéssel bír, két füle le van törve. Ez hasonlít a hatvani edényhez.[1] Végre leltük egy agyagkanál töredékét is.

Még egy felfedezést kell regisztrálnom. A Szimics szántóföldjén levő gödör keleti oldalán — úgy látszik — egy lakásra akadtam. Ott ugyanis az oldalfalban, a felső humusrétegben, 0·02 méter vastag, égetett földtapaszból álló bélésű, katlanszerű mélyedésnek átmetszetét láttam. Ezen katlan felső átmérője mintegy 1·5 méter, mélysége a közepén 0·07 méter. Nagyon valószínü, hogy ez lakásnak alsó része, a felső része, illetve teteje és falai talán faszerkezet volt. Fájdalom, nem volt alkalmam, ezen érdekesnek igérkező helyet felásatni.

A vattinai leletek a bronzkorból származnak. Ezt bizonyítják az agyagmívesség fejlettsége, a temetkezési mód és a fémtárgyak. A keramiai tárgyak közül a nagy urnák idoma olyan, minőt a duna-almási, soroksári és egyéb bronzkori urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütyökkel, fülekkel és és bekarczolt kör-, szög- és pontdiszítésekkel, melyeket szintén jól ismerünk. Déli vidékünkön 1888-ban Versecz város határában, a Cservenka nevű dűlőn, fedeztek fel urnatemetőt,[2] melynek hamvvedrei tökéletesen hasonlók a vattinaiakhoz. Ott is leltek egy kétfülü kis edényt, mely hasonlít a Naschitz-féle földön eszközölt próbaásatáson talált edényhez, minőket különben a hatvani urnatemetőben s újabban Gerjenben[3] is leltek. A kis edényeken lévő czifrázatok és az ansa lunata-fülek is a bronzkorra mutatnak. A temetkezési mód összevág a verseczi urnatemetőben tapasztalt móddal és részben a soroksárira is[4] emlékeztet. A nem agyagból készült eszközök közül a bronzoknak bronzkori typusuk van. A csákány eddig a Duna-Tisza-Maros-közön a ritkaságok közé tartozik. Magyarország többi részein gyakoribb.[5] A kard idoma is közönséges; Dél-Magyarországból

1 Hampel J.: A bronzkor, I. kötet, LXXXVIII. tábla, 3 a, b, c.
2 Verhandl. I. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891; 94—97.
3 Hampel J.: A bronzkor, II. kötet, CXXX. tábla, 1., 3., 5., 6., 7., 9., 13. ábra.
4 Arch. Ért., II. (1882.), 308.
5 U. o., XIV., 53.

1886-ban Fehértemplomról került egy hasonló példány a N. Múzeumba.[1] A tű alakja még gyakoribb. Említésre méltó azon körülmény is, hogy a Verseczen 1888-ban felfedezett kőkorszaki őstelep kézi malom példányai [2] anyag és alakra nézve tökéletesen megegyeznek a vattinai kézi malmokkal, a mi azt igazolja, hogy a kézi malom ezen fajtája mind a két korszakban használatban volt.

Versecz, 1894. januáriusban, *Milleker Bódog.*

A GERJENI ÁSATÁSOK 1892-BEN.

Gerjen község (Tolna m.) határában fekvő «Várad» nevű majorban most harmad ízben[3] kezdtem meg az ásatást, és pedig ez alkalommal nagyobb munkaerővel. Az egész terramare-dombot népvándorláskori temető borítja s így az ásatásokkal kettős eredményt értem el. A terramare-leleteket csak röviden összegezve, a népvándorláskori leleteket pedig síronként fogom bemutatni.

A Duna árterületéből természetes formatió következtében csekélyen kiemelkedő iszapagyagú domb fölött átlag két méter magas réteg rakodott le, mely az egykori czölöpökre épült lakások hulladékából áll. E czölöplakások szárazföldön emelkedtek, s csak néha lephette el azokat az árvíz, mert csak így érthető az, hogy a hullámvonalas rétegű egykori szemétdombok között váltakozva, vízszintesen terjedő, vékony iszaplerakodást találtam, s ezt minden árok rétegében tapasztaltam. Czölöpökre ugyan nem akadtunk; de mint az előző években, úgy most is találtunk a mélyebb kemény rétegben néhány karvastagságú, egyenesen lefelé terjedő lyukat. A három éven át folytatott ásatások eredményében a kő-, agancs-, csont- és agyagtárgyak tekintélyes halmaza mellett (eltekintve a népvándorláskori bronzoktól), még egyetlen bronztárgyat sem találtunk. Az itt lelt edények a bronzkorszakban gyakran fordulnak elő, de a mészbetétes edények sokkal egyszerűbbek s nagyon elütők a fejlett bronzkornak hasonlóan díszített edényeitől. A terramare-telep korát tehát az eddigi leletek alapján az átmeneti vagy a bronzkorszaknak kezdetére kell helyeznünk.

Mielőtt e terramare-telepnek tárgyak szerint csoportosított leleteit bemutatnám, néhány ugyanezen korba tartozó csoportos leletről akarok említést tenni. Már az előző években számos helyen találtunk csoportosan leleteket, melyeket tűzhelyeknek neveztem azért, mert a tűznek kétségtelen nyomai között t. i. nagymennyiségű hamu, szén s néha

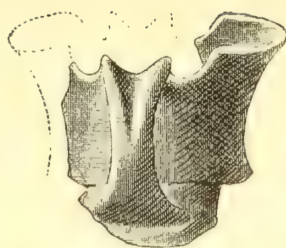
1 A N. Múzeum szerzemény-naplója, 1886., 31.
2 Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 62.
3 Az 1890-iki ásatásokat az «Arch. Ért.» XI. köt. 4. számában közöltem, az 1891-iki ásatások eredményét pedig az «Arch. Ért.» XII. köt. 3. számában,

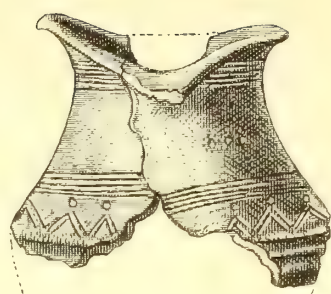
keményre égett sártapasz-darabok között találtuk a sok leletet. Tüzetesebben megvizsgálva most e csoportos leletek helyeit, azt tapasztaltam, hogy a legtöbb esetben csupán csak hamu és szén között hevernek a tárgyak a nélkül, hogy a talaj is a tűz behatása következtében vörösre égett volna, vagy ha a tűzpadkának keményre égett sártapasz darabjai elő is fordultak ily helyen, azok csak darabokban lazán hevertek egymás mellett. E körülményt csak úgy magyarázhatom meg magamnak, hogy nem direct tűzhelyekkel van itt dolgunk, hanem az egykoron fölöttük állott czölöplakások tűzhelyeinek lekotort szemétdombjaival. Az így együtt talált tárgyak tehát részint a tűzhelyekről lekotort vagy elveszett szemétdombokban vannak, részint pedig a leégett vagy árvíz alkalmával elhagyott s összeomlott czölöpkunyhókból egy helyen fennmaradt tárgyak voltak.

Az I-ső tűzhelymaradék 67 cm. mélyen találtatott. Itt hamu és széndarabkák között néhány ansa lunata-val ellátott edénytöredék, (1. 2. számú ábra) három ép, bronzkori edényke, s több munkált agancsdarab hevert egy helyen.

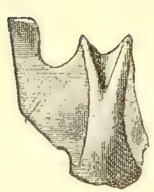
A II-ik tűzhelymaradék 117 cm. mélyen, keményre égett sártapasz nélkül, csupán hamu és szén között: háromszög alakú csiszolt kőbaltának hosszában ketté hasadt fele; egy a tövénél átlyukasztott ékszer gyanánt használt állati metszőfog; számos állati csontdarab; több, az égés nyomait feltüntető kisebbb-nagyobb patakkavics; több edénytöredék félhold alakú füllel (ansa lunata); egy 8 cm. magas, egyik oldalán füllel ellátott mészbetétes ép edényke, melyen a mészbetétes motivumok concentricus körökből s egymás alatt alkalmazott körömmélyedésekből állanak. (3. sz. ábra.)

A III-ik tűzhelymaradékon 60 cm. mélyen sártapasz nélkül csupán szén és hamu között: sok állati csontdarab; egy munkált agancsdarab; két nagy patakkavics; egy szalmatörekkel kevert agyagból készített 15 cm. átmérőjű hengernek feneke, melyen ujjal mélyített kereszt látható; egy bronzkori diszítés nélküli picziny ép edényke (4. sz. ábra); egy másik, peremén rovátkolt s concentricus körökkel mészbetétesen diszített edény töredéke: s három egyenlő alakú, de különböző nagyságú nagyon ritka edénynek töredéke. (5. 6. 7. szám.) Ezen sárga színű, fényesre simított felületű öblös edények mindegyike, két oldalon magas ívben emelkedő ritka szép félhold alakú füllel (ansa lunata), másik két oldalán pedig kényelmes ivás czéljára szélesszájú ivócsatornával bír. Mindháromnak öblös része s az egyiknek ivócsatornája egyszerű, de igen ízlésteljesen diszíttetett. A diszítési motivumok félkörökből s azok sarkaiból lelógó függőleges vonalakból, valamint mélyen bebökődött pontokból alakított concentricus körökből állanak. E motivumok csak csekélyen mélyíttettek s nem voltak eredetileg sem mészszel kitöltve. Ugyanezen systemára

1.

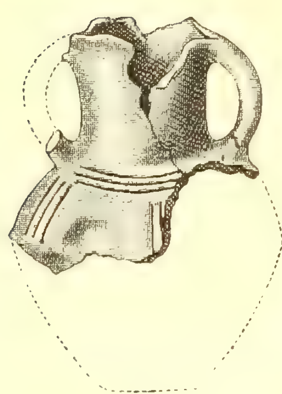

5.

3.

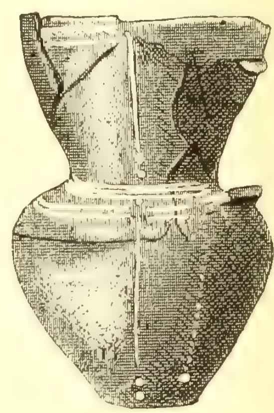

2.

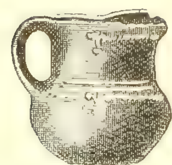

4.

9.

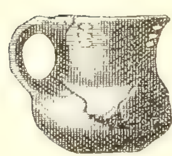

6.

7.

15.

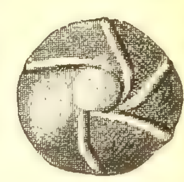

11.

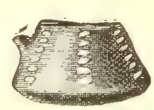

12.

10.

16.

8.

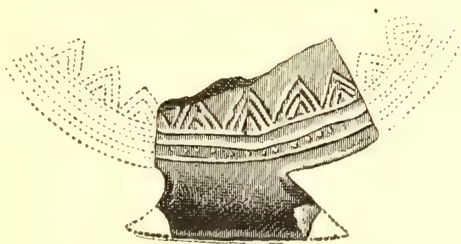

13.

14.

GERJENI LELETEK.

készült, igen szép ép edényeket már az 1890-iki ásatások alkalmával találtunk itt,* azon különbséggel, hogy azok két ellentett oldalon csücskös szájjal bírtak, ezeken pedig két-két ivócsatornát találunk.

A IV-ik tűzhelymaradék úgy látszik, hogy egy agyagműves műhelyéből hullott alá, mert csupa olyan tárgyakat találtunk itt, sártapasz nélkül szén és hamu között, melyekre gölöncsérnek van szüksége. E tárgyak a következők: néhány darab csillámpala kő, melyet kézzel lehet finoman szétmorzsolni s a szemcsés agyagú edényeknél az agyagba kevertek; az edénykészítés czéljára gyúrt agyagnak marékba szorított öt kemény hengere, minőket már az 1891-iki ásatások alkalmával találtunk;** több tiszta mészdarab, melyet a mészbetétes edényeknél használtak s már a korábbi ásatások alkalmával ugyanilyen helyeken fordult elő; végre egy fényesre csiszolt, kihegyesített csonttű.

17.

GERJENI LELET.

Az V-ik tűzhelymaradékra 110 cm. mélyen akadtunk, s itt lazán egymáson fekve feltünő sok keményre égett sártapasz hevert, melyekben kiégett vastag vesszőknek mélyedései maradtak fenn. Lehetséges, hogy e sok agyagtapasz nem tűzhelyről, hanem egész kunyhónak oldalfalaiból ered. E halmaz között 9 átlyukasztott agyagpyramist, egy alacsony talpcsövön álló kerek agyaglepényt s igen sok bronzkori edénynek töredékeit találtam.

A VI-ik tűzhelymaradék (40 cm. mélyen) ugyanolyan volt, mint az előbbeni. A halmazban fekvő, temérdek keményre égett sártapasz között, 7 agyagpyramis, igen sok bronzkori edény töredéke és egy 12 cm. magas, felső részén két piczinyke füllel ellátott ugyanolyan hengeralakú ritka edényt találtunk, minők már az előző években fordultak elő. (8. sz. ábra.)

Az imént elősorolt tűzhelymaradványokon kívül ugyanezen korból találtunk még többnyire elszórtan, néhány silex pengét, sok őrlőkövet, patakkavicsot, 34 darab munkált agancsot, néhány csiszolt oldalbordát,

* Arch. Ért. XI. köt. 4. füzet.
** Arch. Ért. XII. köt. 3. füzet.

egy piczINY lyukkal ellátott agancseszközt, csontból készült simító eszközöket, kihegyesített árakat, vadkanagyarból hasogatott eszközt, igen sok agyagpyramist, egy nagy agyagkeréknek töredékét, melynek széles keréktalpából 5·5 cm. széles küllő nyúlik ki, néhány agyaglepényt s edényfödőt agyaggyöngyöket, átlyukasztott edénydarabokat (9. sz. ábra) s 59 többé-kevésbbé ép edényt.

A sok agancson különféle munkálási nyomokat találunk. Legtöbb darab kőpengével faragott, sok esetben apró megszakításokkal kőpengével fűrészelték le az agancsokat, de érczfűrésznek nyomára, mely egészen símán vágja keresztül az agancsokat, egy esetben sem akadtam; végre a körülcsavart fonál segítségével történt vágásnak nyomát is észleltem egy darabon.

A sok ép edény mind piczINY, átlag 6—10 cm. magas. Alakjuk is nagyban egyenlő, t. i. öblös részük gömb, felső részük pedig tölcsér alakú s egyik oldalon füllel bírnak. (10. 11. 12. ábra). Csak kivételes esetben találunk e piczINY edényeken félholdban végződő fület (ansa lunatát). (12. sz. ábra.) A vízszintesen alkalmazott félhold alakú nyújtvány csak lapos tálak szélén fordul elő. E piczINY edények felülete fényesre simított, de legtöbb esetben diszítés nélküliek. Csak egyik példányon találunk oldalfalán úgy mint fenekén, kissé kidomborodó ferde bordákat (13. sz. ábra) és egy-két esetben néhány, concentricus kör- és körömmélyedésből álló mészbetétes diszítést. (14. sz. ábra.) Az imént említett egyszerű alakon kívül, van néhány, melynek öblös teste reter alakú, felső része magas tölcsérhez hasonló s egyik oldalán füllel bír. Ezek egyikének 18 cm. magas példánya (15. sz. ábra) nagyon egyszerű mészbetétes vonalakkal s pontokkal diszíttetett. Egy másik igen erős, vastag falazatú példány pedig 34 cm. magas, öblös nagy kanna (16. sz. ábra). A fenntebb leírt ivócsatornával ellátott ritka edényekhez hasonló, két másik öblös edényt is találtunk, melyek két-két magas ívezetű füllel s két oldalon csúcsos szájjal bírnak. Mindkettő zig-zug és párhuzamos vonalakkal, valamint pontokkal igen csinosan diszített. E diszítés mélyített, de nem mészbetétes. Találtunk azután most is ugyanolyan csónak alakú s egyik oldalán füllel ellátott lapos edényt, minők már az előző években is előfordultak. Érdekes végre, egy nagyon ritka alakú fogantyúval ellátott s nagyon csinosan mészbetéttel (háromszögek, párhuzamos vonalak és pontokkal) diszített igen nagy lapos edényfödő, melynek szélét belső részén erősen kiálló lécz szegélyzi (17. sz. ábra).

* * *

E Terramare-dombot később a népvándorlás korszakában temetőnek használták fel. Szabályos, soros temetkezést követtek az egész dombon. A csontvázak nyújtott helyzetben hanyat feküsznek, testhez szorított kezekkel. Az összeszorított lábak kelet felé nyúlnak, a fej pedig

nyugati irányban van s rendesen felfelé tekint, csak kivételes esetben fordul jobbra vagy balra. Mindegyik hulla számára szabályos s aránylag elég keskeny sírgödröt ástak. E sírgödrök a legtöbb esetben egészen tisztán kivehetők, de nagyon különböző mélységűek. A domb közepén jó mélyen, sokszor 180 centiméternyire feküsznek a csontvázak, míg a domb délkeleti végén, sokszor csak 30—40 centiméternyire. Több koponyának hátsó részén az os occipitis-en sárgásbarna sejtek tapadnak, melyek szabad szemmel úgy néznek ki, mintha fasejtek volnának. Az ez évben feltárt sírok mellékletei a következők:

1-ső sír. A csontváz fejénél állati s különösen sok madárcsont, a lábak végén egy korongon készült 13 cm. magas, egész felületén hullámvonalakkal diszített edény, mely peremén a folyadék könnyebb kiöntésére csúcsos szájjal bír; egyik füle tövén egy egészen ép fülönfüggő. A függő karikáján két mozdíthatlan üveggyöngy között van a szabadon mozgatható bronzhenger és nagyobb üveggyöngyből álló csüngő. A sír fenekét czölöpkunyhó hulladéka képezte, hol hamu és szén között bronzkori edénytöredéket, egy ansa lunatát s mészbetéttel diszített edénytöredéket találtam.

A 2-dik sír 108 cm. mélyen találtatott. Itt a csontváz nem a rendes nyújtott helyzetben volt. A csontok fekvése eleinte azon benyomást tette reám, mintha ülő helyzetű temetkezés volna, mert a koponya arczczal lefelé, alsó álkapczája pedig valamivel távolabb feküdt, az oldalbordákat, a gerinczcsigolyákat s a medenczecsontot egy rakáson találtam. Lábszárai egészen hiányoztak. A csontok között egy gyöngysorutánzattal szegélyzett, három- és négyszögekkel diszített, bronzból préselt szijvégnek lemezdarabját találtam. A sír fenekén sok hamu és széndarabok között lazán fekvő sártapasz darabokat, egy őrlőkövet. állati csontokat, egy bronzkori picziny ép edénykét s ugyanilyen edények töredékett találtam. A csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott s ez alsó réteg a terramare-telep maradványa volt.

A 3-ik (101 cm. mély) sírnál tisztán látszik a fehér kemény rétegbe ásott s fekete humussal betöltött 72 cm. széles sírgödör, melyben nyújtott helyzetben feküdt a csontváz. Sok szárnyas-csonton kívül egyébb melléklet nem találtatott.

4-ik sír 130 cm. mélyen. A koponya hátsó részén bőr- vagy fasejtek nyoma látszik. Medenczecsontján erős vascsat, teste körül állati csontok s igen nagy halszálkák. A sír fenekén a terramare-telepről származó edénytöredékek s egy munkált szarvasagancs.

5-ik sír 95 cm. mélyen. A fej hátsó részén bőr vagy fasejtek láthatók. Mellénél szárnyas állatnak sok csontja egy rakáson. A sír fenekén a terramare-telepről származó edénytöredékek s egy edényfödő.

6-ik sír 112 cm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz mellett sírmelléklet nem találtatott.

7-ik sír 116 cm. mélyen. A koponyán hosszúkás lyuk s hátsó részén bőr vagy fasejtek láthatók. Az alsó álkapcza jobb fele patinától zöldre festett s ott egy egyszerű bronzkarikát, teste körül pedig feltört állati csontszilánkokat s szárnyas állat csontjait találtuk.

8-ik sír 140 cm. mélyen. A koponyának bal halántékán bőr vagy fasejtek tapadnak. Az alsó álkapczának töve mindkét oldalon a patinától zöldre festett s ott két bronzból készült fülönfüggőt találtunk. E két függő alakra és nagyságra elütő egymástól. A nagyobb karika csak egyik végén bütykös, testén pedig sima s egy picziny henger és üveggyöngy erősíttetett hozzá mozdíthatatlanul. A másik kisebb karika nemcsak egyik végén, hanem közepén is bütykös, felső részén egy bronzkarika s picziny üveggyöngy, alsó részén pedig egy nagyobb üveggyöngyben végződő csinos bronz-csüngő van, mely a karikán belül is nyúlik.

9-ik sír 157 cm. mélyen. A medenczecsont körül egy fasejtekkel borított 26 cm. hosszú egy élű vaskés és egy vascsat találtatott.

10-ik sír 182 cm. mélyen. A koponya hátsó részén fasejtek láthatók. A medenczecsont közepén egy ép vascsat, bal oldalán pedig egy hosszú vaskés találtatott, melyet fasejtek vesznek körül. Lábánál egy szabad kézzel idomított igen durva henger alakú edény.

11-ik sír 52 cm. mélyen. Koponyája összenyomott. Medenczecsontjánál egy vascsat, vaskarika s egy vaskés, lábánál pedig egy disznófej találtatott.

12-ik sír 62 cm. mélyen. A koponya bal halántékán s az os occipitis-en fasejtek láthatók. Fejénél és jobb kezénél egy-egy rakás madárcsont, balkezében pedig egy összetett csonkakúp alakú s körben futó párhuzamos vonalakkal mélyített agyaggyöngy, valamint egy az agyaggyöngyhöz hasonlóan rovátkolt, de egyszersmind tarkán festett csontszár találtatott, melyen a szineket következő sorrendben találjuk: fekete, fehér, cynobervörös, fehér, barna, fehér, cynobervörös, fehér, fekete és sárga. E belül üres s ily tarkán diszített csontszár az analogiákból következtetve, picziny késnek nyele volt s valószínű, hogy az agyaggyöngy a nyél végét képezte. Ugyanilyen csontnyél és agyaggyöngy előfordult a keszthelyi[1] s a lébényi[2] és pásztói (Heves m.)[3] népvándorláskori sírmezőben. Az utóbbi lelhelyen a picziny vaskés is benne van e csontnyélben s az agyaggyöngy is mellette találtatott. A mi leletünknél valószínűleg egészen elrozsdásodott s elkorhadt a kés úgy, hogy csak nyele maradt meg. A sír fenekén a fejfáján a terramare-telepről egy patakkavics s egy vastag falazatú mészbetétes edénytöredék találtatott.

13. sír 80 cm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz lába végén állott a sírmelléklet gyanánt hozzá adott henger alakú, durva, diszítés nélküli edény, mely azonban a kivevésnél összeomlott. A sír fenekén a terramare telepről edénytöredékek s egy ansa lunata hevert.

14-ik sír 82 cm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz álkapczájának jobb töve patinától zöldre festett s ott egy tojásdad alakra hajlított bronzfülönfüggőt találtunk. A sodrony egyik vége hegyes, a másik végén csillag alakú bütyök van; eredetileg a függő közepéhez és alsó részéhez gyöngyöt erősitettek, melynek nyoma most is látszik, de letörött. Bal kezén karperecz volt, mely keresztmetszetében háromszögű s kétsoros körökkel diszített bronzhuzalból áll.

15-ik sír 95 cm. mélyen. A koponya fültöve mindkét oldalán a patinától

1 Arch. Ért. 1881. I. köt. 155 lap. 10., 11. ábra.
2 Arch. Ért. 1885. V. köt. 204. lap. 2 ábra.
3 Arch. Ért. 1890. X. köt. 87. lap. 22., 23. ábra

zöldre festett s itt két egészen egyenlő, igen csinos fülönfüggőt találtunk. A keresztmetszetében négyszögű bronzsodrony egyik végén s ellentett zárt oldalán csillag alakú bütyköt, felső részén egy mozdíthatatlanul oda erősített üveggyöngyöt, alsó részén pedig egy mozdítható csinos bronzcsüngőre erősített hosszúkás, sötétkék üveggyöngyöt találunk. Nyaka körül ezüst színű többnyire dinnyemag alakú lapos üveggyöngyök hevertek, melyek mindegyikében picziny bronzcsövecske van. Ugyanilyen alakú gyöngyök a keszthelyi sírmezőben is találtattak. A fej bal oldalán hullámvonalakkal diszített agyaggyöngy, lábánál pedig egy nagy tojás találtatott.

16-ik sír 62 cm. mélyen. A koponya két fültöve táján két, alakra és nagyságra egészen különböző fülönfüggő találtatot.t A jobb oldali függő síma karika, csak egyik végén és ellentett zárt oldalán van egy picziny bütyke. A bal oldali függő jóval nagyobb az előbbeninél, felső részéhez egy gyöngy erősíttetett, alsó részén pedig két picziny bütyök között egy forgatható tengely mindkét végére gömbölyü üveggyöngy erősíttetett. Már a processus sygomatikus (pofacsont) üregeiben is találtam üveggyöngyöket, melyek sűrűebben mutatkoztak a nyak körül. Ezek szintén legnagyobbrészt dinnyemag alakúak, laposak s belsejükben érczcsövecskét rejtegetnek. Ágyékánál egy agyaggyöngy, jobb kezénél egy rakáson sok madárcsont, térdénél egy vaskés s egy korongon készült és párhuzamos szalagok között hullámvonallal diszített 12 cm. magas ép edény találtatott. Medenczecsontja alatt fakéreg vagy fasejtnek nyoma látszott.

17-ik sír, 116 cm. mélyen nagyon korhadt csontváz. A koponya hátsó részén fasejtek tapadnak, egyik füle tövénél fülönfüggő gyanánt használt síma nyitott bronzkarika, teste körül madárcsontok és halszálkák, lábánál pedig egy henger alakú durva edény találtatott.

18-ik sír 50 cm. mélyen. A csontváz patinától zöldre festett, bal felső lábszárának közepén egy tömör nehéz szíjvégnek töredéke feküdt. Az öntött szíjvégnek mindkét egyenlő lapja növénymotivummal diszített s felső végén négy kiálló madárfej közé volt a szíj csiptetve. A medenczecsont bal oldalán hosszú vaskés (scramassax) s egy erős bronzpánt találtatott. Ez utóbbin négy kiálló bronzszeg van, a melyek az öv szíjához erősítették e késszoríótt. Nem tekinthetjük ezt a késtok pántjának, mert akkor a szegeknek befelé kellene terjedniök. Ugyanilyen késszorító a keszthelyi[1] sírmezőben is fordult elő. A hátgerincz legalsó csigolyája alatt három bronzból öntött növénymotivummal diszített egészen egyforma övkapocs hevert. Ezek egy pajzs alakú nagyobb s egy félkör alakú kisebb tagból állanak, melyek forgóval vannak egymással összekötve. Mindegyik nagy tagban bronzszeg van, melylyel a szíjhoz erősíttetett. Az egyik kisebb tag visszahajlítva rozsdásodott a nagyobb taghoz. Ugyanilyen övkapcsokat találunk a keszthelyi,[2] szegedsövényházi,[3] szeged-öthalmi,[4] lebényi,[5] s nemesvölgyi[6] sír

1 Dr. Lipp Vilmos. «A keszthelyi sírmezők.» 203. ábra.
2 Lipp. u. o. 183., 102., 112. ábra.
3 Arch. Ért. 1881. I. köt. 151. lap. 8.. 9., 10.
4 Arch. Ért. u. o. 153. lap. 4., 12., 13. ábra.
5 Arch. Ért. V. köt. 205. lap 1. ábra.
6 Arch. Ért. V. köt. 313., 314., 315. lap.

mezőkben. A csontváz lábai végén, egy henger alakú durva edény, mely azonban összetörött. A sír fenekén a terramare-telepről egy edénynek fele része találtatott.

19-ik sír 94 cm. mélyen, egy nagyon korhadt gyermekcsontváz, melynek mellékletéből mitsem találtunk. A csontok a terramare-telepnek egy hamurétegén feküdtek, melyben néhány sártapaszdarab (kiégett vastag ágak nyomaival) s egy picziny bronzkori edény volt.

20-ik sír 52 cm. mélyen, sírmelléklet nélkül.

21-ik sír 72 cm. mélyen. A nagyon korhadt csontváz mellett két igen csinos fülönfüggő találtatott. Mindkettő nagyságra és alakra egyenlő, azon különbséggel, hogy az alsó gyöngysoros csüngők egyikéhez egy dinnyemag alakú lapos, a másikhoz pedig egy hossznégyszög alakú üveggyöngy erősíttetett.

22-ik sír 80 cm. mélyen. A csontváz medenczecsontja alatt korhadt bőrnek sárga sejtjei között egy bronzcsatnak keretje találtatott. A csat nyelve vasból volt, de lerozsdásodott.

23-ik sír 90 cm. mélyen. Nyaka körül néhány, bronzcsatornával bélelt dinnyemag alakú üveggyöngy, medenczecsontjánál pedig egy vas nyelvű csinos bronzcsat s egy, párhuzamos vonalak között, két sorban kipontozott zig-zug vonalakkal diszített agyaggyöngynek töredéke hevert.

24-ik sír 80 cm. mélyen. Nyaka körül egész nagy füzért kitevő különféle alakú, de mind bronzcsövecskével bélelt üveggyöngy; fültövein két egészen egyenlő, fentebb leírt csinos alakú fülönfüggő s egyik ujján egyszerű bronzlemezből készült gyűrű.

25-ik sír 44 cm. mélyen sírmelléklet nélkül, de a reá hányt föld között bronzkori edénytöredékek találtattak.

26-ik sír 136 cm. mélyen. Koponyája alatt szenesedett makk között egy egyszerű fülönfüggő, melyhez csak egy gömbölyű üveggyöngy erősíttetett; nyakánál néhány hullámvonalas sárga betéttel diszített kék üveggyöngy.

27-ik sír 164 cm. mélyen. Melléklete: két egészen egyenlő, a fentebb leírt csinos alakú fülönfüggő hosszú csüngőkkel; nyaka körül bronzcsövecskékkel bélelt különböző alakú sok üveggyöngy; mellén egy ketté törött vaskapocs.

28-ik sír 120 cm. mélyen, melléklet nélkül.

29-ik sír 52 cm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, nyakánál néhány üveggyöngygyel s teste körül sok állati csonttal.

30-ik sír 110 cm. mélyen egy nagyon korhadt gyermekcsontváz. Melléklete: fejénél egy rakáson halszálkák; két egyszerű fülönfüggő, az egyik egészen sima karika, a másiknak közepén csak egy picziny bütyök van; jobb kezének egyik ujján bronzlemezből készült egyszerű gyűrű.

31-ik sír 130 cm. mélyen; medenczecsontján egy vascsat.

32-ik sír 60 cm. mélyen, korhadt gyermekcsontváz. Melléklete: két fülönfüggő, felül gyöngygyel s alul csinos csüngővel, mindkettő ugyanolyan, mint e sírmező többi díszes példányai. Alkapczája alatt, egy 3·5 cm. hosszú tojásdad alakú, nagyon ritka, csinos, bronz-bulla, belseje fával van bélelve, mely most is benne van, kerületét gyöngysoros szegély között áttört művű fonadék képezi, mindkét oldali lapját kettős körben elhelyezett, erősen kidomborodó rosetták

diszítik, az egész bulla két picziny fülön függött. Juvenális (5. 165.) az etrusk gyermekről mondja: «Etrusco puero si contigit aurum vel novus tantum et signum de paupere loro», később a római gyermekek emlékein is találunk ilyen nyakon hordott bullákat; úgy látszik tehát, hogy e divat még a népvándorláskor gyermekeinél is fentartotta magát. E csontváz nyaka körül még igen sok különböző alakú, de mind bronzcsövecskével bélelt üveggyöngyöt, s jobb kezében egy ezüstcsörgőt találtunk. Ez utóbbi összesodrott ezüstsodrony végén lóg s két félgömbből van összeállítva, az alsó félgömbön öt lyukat törtek keresztül. A keszthelyi* sírmezőben is fordult elő egy gyermekcsontváz mellékletében egy vaslánczon lógó bronzcsörgő.

33-ik sír 47 cm. mélyen, sírmelléklet nélkül. A behányt földdel a terramare-telepről egy égett csontkarikának fele része s edénytöredékek kerültek a sírgödörbe.

34-ik sír 132 cm. mélyen. Feltünő volt, hogy e különben bolygattatlan csontváznak nem volt meg a koponyája, sírmellékletet sem találtunk itt. A sírgödör fenekén a terramare-telepről eredő hamuréteget találtunk, melyben sok edénytöredék hevert.

35-ik sír 95 cm. mélyen. Nagyon korhadt csontváz, melynek még koponyája is egészen porladozó. Melléklete: két egészen egyenlő fülönfüggő, egyik végén s az ellentett zárt oldalon gyöngysoros bütyökkel, eredetileg felső részén is volt gyöngy s alsó részén csüngő dísz, de ez most mindkettőről hiányzott. Nyaka körül igen sok, különböző alakú, üveggyöngy bronzcsövecskékkel bélelve. Agyékának bal felén sok állati csontszilánk. Ágyékánál két lábszára közé szorítva a szokásos henger alakú durva edény, mely azonban a kivevésnél összetörött. A sír fenekén terramare-réteg, melyben hamu s kiégett vastag faágak nyomait feltüntető sártapaszdarabok között egy rakáson temérdek édesvízi kagyló, sok edénytöredék s egy őrlőkő hevert.

36-ik sír 105 cm. mélyen. Jobb kezében egy lapos fehér kavics s jobb oldali alsó lábszára mellett vas-scramassax.

A 37-ik sírban tisztán kivehető volt a szürke kemény földrétegbe ásott s lazább fekete humussal kitöltött sírgödör, melyben 58 cm. mélyen egy arczczal lefelé fordult koponyát s azon két nyakcsigolyát, de semmi más csontot nem találtam. Lejebb ásva e sírgödröt, annak fenekén 132 cm. mélyen feküdt a rendes nyújtott helyzetben eltemetett csontváz, melynek feje hiányzott. Az egész sírban melléklet nem fordult elő.

A 38-ik sír úgy látszik, hogy fel volt dulva, mert egy rakáson hevert a koponya, oldalbordák s lábszárcsontok. Csak a vaskésnek egy darabját találtuk a sírmellékletből.

39-ik sír 96 cm. mélyen. Fejénél egy feltünő nagy halgerincz s lábánál egy rakáson sok madárcsont találtatott.

A 40-ik sírban tisztán kivehető volt a kemény rétegbe ásott s csak 80 cm. széles sírgödör. A csontváz bal lábának térdénél egy rakáson sok madárcsont feküdt, de más melléklete nem volt.

*Lipp V. «A keszthelyi sírmezők.» 39. lap. 326. ábra.

A 41-ik igen gazdag sírban is tisztán kivehető volt a csak 50 cm. széles sírgödör, melyben 125 cm. mélyen a csontváz bal lábának végénél egy a keskeny s hosszú feje után következtetve, agárnak látszó kutyacsontváz feküdt s mellette egy szegekkel ellátott nagyon elrozsdásodott vasdarab, melyen fasejtek tapadnak. Alsó bal lábszárának közepénél madárcsontok s egy nagy tojás, medenczecsontjának tövénél ismét két nagy tojás. Patinától zöldre festett bal, felső lábszárának közepén egy 7 cm. hosszú s 2 cm. széles tömör szíjvég, mely két egészen egyenlő, növényornamentummal diszített, öntött bronzlemezből áll, s ezek felső végébe volt a szíj csiptetve ; egyik oldalán durva vászon tapad a ragyás patinára. Ágyéka körül az övdísznek egy teljes garnituráját találtam, mely egy egyenes dísztagból, öt övdíszből, három picziny szíjvégből s egy bronzcsatból állott, Az egyenes dísztag 6 centiméter hosszú, 1 centiméter széles, kiálló szegélye rovátkolt, közepén egy bronzszeggel volt a szíjhoz erősítve, melynek nyoma a szeg tövében látható. Ugyanilyen egyenes tagokat és pedig mindég csak egy példányban találunk a keszthelyi, szegedsövényházi, nemesvölgyi s pásztói sírmezőkben. A három picziny szíjvég egészen egyenlő 3·4 cm. hosszú s 1·2 cm. széles ; két-két növényornamentummal diszített, öntött bronzlemezből állanak, melyek felső végébe nem szíjat, hanem háromszorosan összetett vászonszalagot csiptettek, a mi az egyik példányon tisztán kivehető. Durva vászon tapad ez utóbbi példány mindkét oldalán is. Az öt övdísz szintén egészen egyenlő, csak az egyikről hiányzik a felső kisebb rész. Alsó, pajzs alakú részük növényornamentummal diszített s két-két szeggel erősíttetett a szíjhoz, a forgón felüli rész háromszög alakú, alul két karikával, fölötte pedig csúcsban elhelyezett hat kidomborodó ponttal diszített. Három példánynak diszített oldalán durva vászon tapad. A csat nyelve, karikája és töve bronzból készült, csak a forgószeg volt vasból. Egyszerű vonallal szegélyzett 2 cm. hosszú töve három bronzszeggel volt a szíjhoz erősitve ; nyelvének vége kampós.

42-ik sír 82 cm. mélyen. Lába végénél egy rakáson madárcsontok feküdtek, de egyéb melléklete nem volt.

43-ik sír 120 cm. mélyen. Bal térdénél a szokásos henger alakú durva edény, lába végénél pedig egy rakáson madárcsontok.

Az eddigi sirok a birkaakol déli részén levő, nagy szabad térről, a dombnak körülbelül közepéről kerültek elő. Átforgatva egészen e területet, most a major keleti oldalán levő kocsi-út mellett, a fasorokon belül, tehát dombnak a szélén kezdtem meg az ásatást. Itt is szabályos sorokban feküsznek a csontvázak, de feltünően csekély mélységben.

44-ik sír 29 cm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz. Medenczecsontjánál egy nagyon elrozsdásodott vaskés, melyen fasejtek tapadnak, lábánál pedig egy korongon készült, párhuzamos vonalakból álló, vizszintes szalagokkal diszített, fül nélküli edény találtatott.

45-ik sír 30 cm. mélyen. Lábánál a szokásos henger alakú, szabad kézzel idomított, durva edény s egy rakáson madárcsontok.

46-ik sír 30 cm. mélyen. Bal fülén egy egészen sima bronzsodronyból álló fülönfüggő, bal vállán egy vaskésnek darabja, jobb kezének egyik ujján egy egyszerü bronzlemezből hajlított gyűrű volt.

47-ik sír 30 cm. mélyen. Lábánál egy kutyafej s egy szabadkézzel idomított durva edény találtatott, melynek pereme rovátkolt, öblös részén pedig párhuzamos vonalakból álló, hármas vizszintes szalaggal diszített.

48-ik sír 110 cm. mélyen. Medenczecsontján egy vascsat s két lábfeje között egy rakáson sok madárcsont.

49-ik sír 30 cm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz melléklet nélkül.

50-ik sír egy méter mélységben, fejénél madárcsontok.

51-ik sír 82 cm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, mellén egy agyaggyöngy, lába végénél henger alakú durva edény.

52-ik sír 85 cm. mélyen ; lába végénél henger alakú durva edény.

53-ik sír 30 cm. mélyen, két bronzfüggővel. Az egyiknek csak töredékét találtuk meg s az sima bronzsodrony ; a másik is igen egyszerű, alsó részén csillag alakú bütyke van.

54-ik sír 90 cm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, lábánál egy henger alakú piczíny durva edényke.

55-ik sír 85 cm. mélyen. A csontváz állkapczájának jobb töve a patinától zöldre festett s itt egy nagy bronzfüggőt találtunk. A karika átmérője 3·5 cm., tehát jóval nagyobb az eddig talált függőknél. Alakja is elütő az előbbeniektől, az egyszerű nagy karikára csak két üveggyöngy erősíttetett. A csontváz jobb kezében egy kis ép vaskés találtatott.

56-ik sír 56 cm. mélyen. A csontváz térdénél madárcsontok.

57-ik sír 106 cm. mélyen. A csontváz jobb lábszáránál egy 21 cm. hosszú egészen ép vas-scramassaxot s ágyékánál egy övdísznek szíjvég, csat, négy korong és három lemezből álló ezüst garnituráját találtam. A 8 cm. hosszú s növénymotivumokkal diszített ezüst szíjvég annyiban különbözik az eddigiektől, hogy nem két, hanem egy lemezből áll, melynek vastagabb vége belül üres s ebbe szorították a két szeggel megerősített szíjat. A csat 5 cm. hosszú, melyből 3 cm. esik tövének lemezére. Ez utóbbi szintén növénymotivummal diszített s négy szeggel erősíttetett a szíjhoz. A csat tojásdad alakú karikája s kissé kampós nyelve is ezüstből készült, csak a forgószeg volt vasból. A négy ezüstkorong egyenlő, körközötti sugarakkal diszíttetett s középen egy szeggel erősíttetett a szíjhoz. A három hossznégyszög alakú ezüstlemezek mindegyikében két-két szeget találunk. Valószínűleg a négy korong közötti részeken alkalmazták ezeket az öv diszítésére. A medenczecsonton egy vidéki koponyának töredéke feküdt.

58-ik sír 67 cm. mélyen, melléklet nélkül.

59-ik sír 90 cm. mélyen, jobb térdénél henger alakú durva edény.

60-ik sír 110 cm. mélyen. Medenczecsontján egy vascsat ; jobb térdénél egy kis vaskés s egy henger alakú durva edény.

61-ik sír 60 cm. mélyen. Lába végénél egy korongon készült s hullámvonallal diszített edény, mely azonban összetörött.

62-ik sír 35 cm. mélyen. Mellén egy lapos agyaggyöngy, lába végén pedig madárcsontok s egy nagy tojás.

63-ik sír 52 cm. mélyen. Jobb kezében egy vaskés s egy átlyukasztott csontnak töredéke találtatott, mely valószínűleg a vaskésnek nyeléhez tartozott.

64-ik sír 103 cm. mélyen. Jobb kezében egy 30 cm. hosszú vas-scramassax,

melyen tokjának fasejtjei tapadnak. A kés tövénél volt egy piczíny (3 cm. hosszú s 1 cm. széles) egy darabbal készült s növénymotivumokkal diszített ezüstszíjvég. A bal felső lábszárcsontnak tövében egy 9 cm. hosszú s 1·9 cm. széles, egy darabból készült s nagyon csinos növénymotivumokkal diszített ezüstszíjvég. Medenczecsontja alatt és körül: az övnek magányos dísztagja, mely ezüstből készült s madárfejjel diszített; három hossznégyszögű s két-két szeggel ellátott ezüstlemez; négy ezüstből készült s növénymotivumokkal diszített úgynevezett «övkapocs». Ez utóbbiak mindegyike két-két szeggel volt a szíjhoz erősítve. Sajátságos, hogy a forgó fölötti kisebb rész egyiknél sem volt meg, sőt az egyik darabra még forgót sem készítettek.

65-ik sír 95 cm. mélyen. Melléklete: három igen csinos bronzdísz, melyek két-két szeggel erősíttettek a bőrhöz. egy átlyukasztott farkasfog s egy tojás.

A fenntebb elősorolt sírleleteken kívül találtunk még elszórtan egy ugyanezen korba tartozó tojásdad alakú bronzkorongot. Ez ékszer erősen kidomborodó kétsoros rosettával diszíttetett, közepén pedig bronzkeretbe foglalt sötétzöld színű kő van. A két rosettakör között négy piczíny fület találunk, mely valószínűleg egy külön hozzáillesztett gyöngysort tartott. Hátulsó részén két füles szeggel bír s ezek segélyével volt ez ékszer a ruhához vagy övhöz erősítve. Találtunk azonfelül a domb nyugati szélén 60 cm. mélyen egy tűzhelyet, a hol lesározás nélkül, a föld vörösre égett, s sok hamu és szén között egy igen durva egészen ép népvándorláskori edény állott. Ugyanilyen alakú és technikájú edény a sírokban is fordult elő azon különbséggel, hogy mint konyhai czélra használt edénynek füle van, míg a sírokba adott edények egyikének sincs füle.

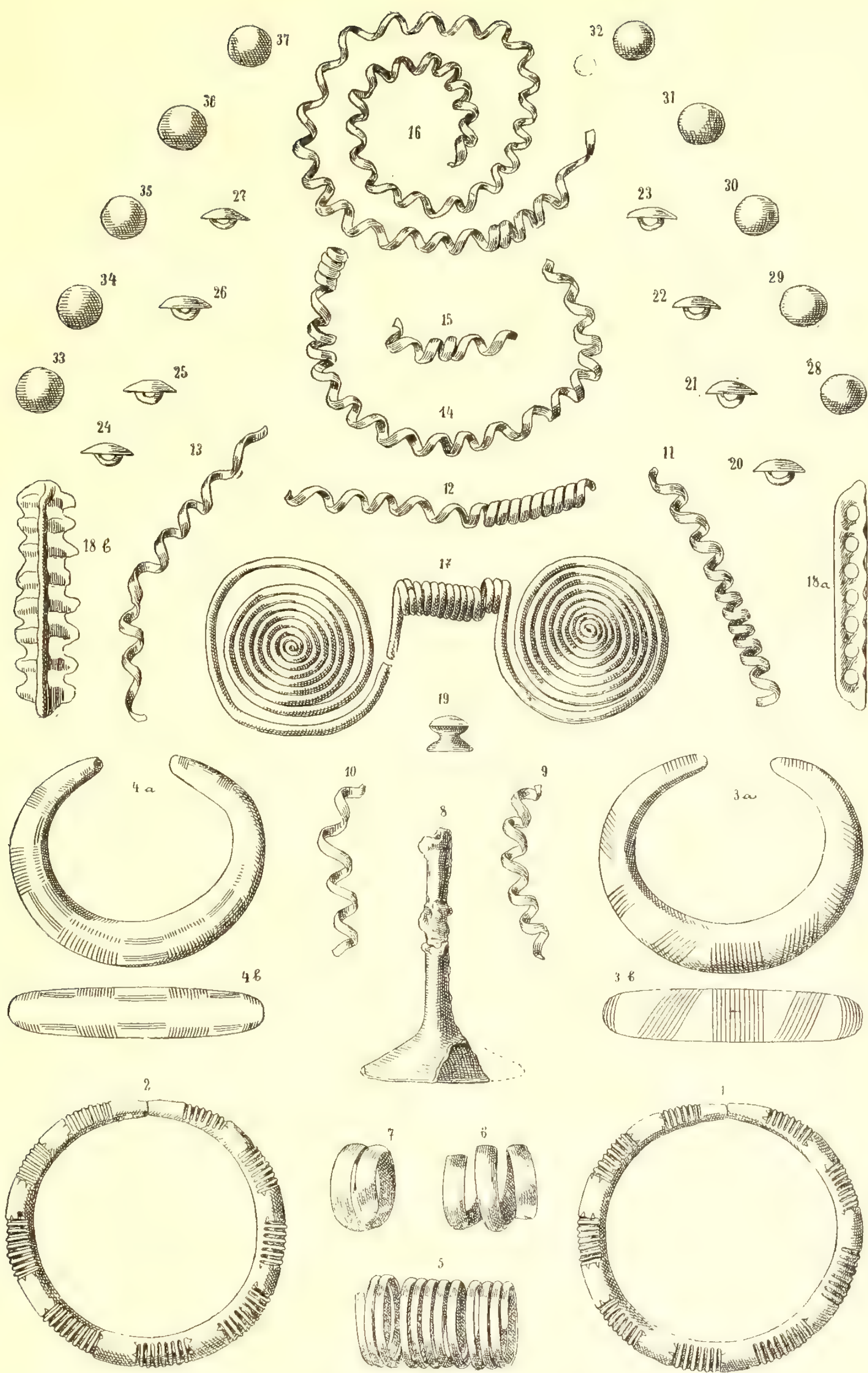
E sírmezőnek negyedrésze sincsen kiaknázva s így még elég érdekes adatot fog szolgáltatni a népvándorláskor emlékeihez. *Wosinsky Mór.*

A TORNYOSNÉMETII BRONZLELET.

Abaujmegye Tornyosnémeti községében, a mult év novemberében földművesek burgonya-verem ásása közben, a falu mellett levő halmos felszín talajában körülbelől másfél méternyire bronzkincsre bukkantak, melyet Kaplárcsik Mihály, a kassai Felső-Magyarországi Múzeum igazgatója, megmentett s a nevezett múzeum számára megszerzett.

A lelet egy korong nélkül készített, szürkére gyöngén égetett 11 cm. magas, ugyanily átmérőjű kétfülű agyagedényben volt elhelyezve. Ezen edény teljesen ép, minden czifrázatot nélkülöz s a benne talált bronztárgyakkal együtt a Felső-Magyarországi Múzeumban őriztetik.

A lelet a következő tárgyakból áll: 1. Négy bronzkarika (1—4 ábra). Két darab a vastagabb és súlyosabb, két darab ismét a vékonyabb s kevésbbé súlyos darabok typusából. Az előbbiek egyikével — főként a diszítést tekintve — analog a bezdédi (Szabolcs megye) lelet egyik karikája (*Hampel:* A bronzkor. CLVI. tábl. 21. *a) b)* idom), az utóbbiakkal, melyek végeikkel szorosan záródnak, analog egy Liptóból származó s egykor Majláth Béla gyűjteményében őrzött

ŐSKORI BRONZLELET TORNYOSNÉMETIRŐL A KASSAI MUZEUMBAN.

karperecz. (*Hampel:* A bronzkor L. tábl. 3. ábra). A vastagabb, végeikkel nem záródó karikák súlya (egyenként) 110—135, a vékonyabbaké 70—80 gramm. A karikák mindnyájan világoszöld patinával borítvák, csupán egyikről reszelte le a találó szép rozsdát, aranyat vélvén találni a zöld réteg alatt. 2. Egy sodronyos korongtekercs három darabra törve (17. ábra). A korongtekercs tárcsái kilenczszer a középpont körül megforduló, csigaalakban tekert, hengeridomú drótból állanak. A két tárcsa közötti átmenetet egy 13 fordulatból álló hengertekercs alkotja. A három töredéket összeillesztvén, a sodronyos korongtekercs teljesnek mondható. Analog ezzel egy töredék (tekercses fibula?), mely Péchy Jenő gyűjteményében őriztetik. (*Hampel:* Bronzkor. XXXV. tábla, 1. ábra), továbbá a *dolyáni* bronzlelet egyik töredék-darabja Pintér Sándor gyűjteményében. (*Hampel:* Bronzkor. CLX. tábla, 10. ábra). 3. Egy jobbról-balról 8—8 foggal biró lemezből kiemelkedő gerinczen 7 lyukkal áttört diszítmény, mi talán bőrövnek összefűzésére használtatott (18. *a*, *b*). Erre analogiákat hazai leleteinkben nem találok. 4. Egy elliptikus alappal biró, tölcsérszerüen bemélyedő s vékony, nyilással biró csőben végződő, meghatározhatlan czélra szolgáló tárgy (8. ábra). Ennek anyaga nem bronz, de az a fehéresbe játszó, fénylő anyag, mit tükörfémnek neveznek. E fém rendkivül törékeny lévén, az alap fele már régebben letörött, ujabban pedig a fölfelé emelkedő cső pattant kétfelé. A tárgyon az öntőminta összeillesztési helyén az öntéskor támadt bordák még láthatók, tehát ezen eszköz még befejezetlenül került a leletet tartalmazó urna egyéb bronztárgyai közé. Miután a cső felső része törést mutat, a tárgy egésznek nem mondható. Valószinü, hogy befejező része a találók kezein kallódott el.

Ily tölcsérszerű tárgy, vagy ehhez hasonló, hazai leleteinkben több izben előfordult már. Egyet a Matica Slovenska gyűjteményéből ismerünk (*Hampel:* Bronzkor. LIV. tábla, 11. ábra), egy másikat a *rákospalotai* kincsleletből (*Hampel:* Bronzkor. LXXXVII. tábla, 10. ábra), végre három töredéket az *új-szőnyi* (?) leletből. (Ugyanott. CXXV. tábla, 8., 9., 10. ábra). 5. Tizenkilencz darab gömbszelvény-idomú pityke (20—37. ábra), vékony bronzlemezből, alul félköralaku füllel, rendeltetéseik diszítésnél egyéb nem lehetett. Ily fajta, csekélyen kihajló felülettel s apró füllel biró gombok ismeretesek a *tamásfalvi* kincsleletből. (*Hampel:* Bronzkor. CXXVII. tábla, 16—26. ábrák). 6. Egy makkalakú, bronzból tömörreöntött, kisebb gombszerű disz (19. ábra), talán valamely nagyobb eszköz, vagy diszítmény befejező része. 7. Egy lapos bronzdrótból végein kihegyesedve befejeződő sodronyos hengertekercs (5, 6, és 7. ábra). Ily fajta tárgy hazai leleteinkben elég gyakori. 8. Vékonyabb sodronyos hengertekercsnek 7 darabja (9—16. ábra). A tekercsek csavarulatait a lelők jobbára széjjel huzták. Ilynemű lelet is elég gyakori nálunk. Végül 9. szélesebb hengertekercsnek két töredéke.

Kassa. *Mihalik József.*

A BEZENYEI RÚNÁS FIBULÁK.

Az a két rúnás ezüstfibula, melyet dr. Sötér Ágost Bezenyén a népvándorlási temető 8. számú sírjából kiásott, nemcsak a nyelv és rúnák tana szempontbából, hanem a mívelődéstörténet tekintetéből is igen érdekes és fontos. Kimerítő értekezésem ezen fibulákról, valamint egyéb germán rúnás emlékekről az «Aarböger for nordisk Oldkyndighed» czímű folyóirat deczemberi füzetében jelenik meg; ezúttal kutatásaim legfontosabb eredményeit közlöm.

Csakúgy, mint a többi eddig ismeretes rúnás föliratú fibulán, a bezenyei fibulák rúnái is a hátsó lapon vannak. Mindegyik fibulán két szót látunk, mely a tűtartó hüvely hosszában egészben igen világos és éles jelekkel be van karczolva; csak egy helyütt nagyon meg vannak a jelek rongálva.

Az egyik fibula előlapja *(A. 1)* nagyon jó karban van, míg a másodiknak ugyanazt a lapját a rozsda majdnem teljesen tönkretette, hátlapján *(A. 2)* jobbról a következő rúnákat látjuk:

Godahid, azaz *Godahild*, jól ismert ősgermán női tulajdonnév d a szó végén itt is, mint egyéb föliratokban ld értelemmel bir.

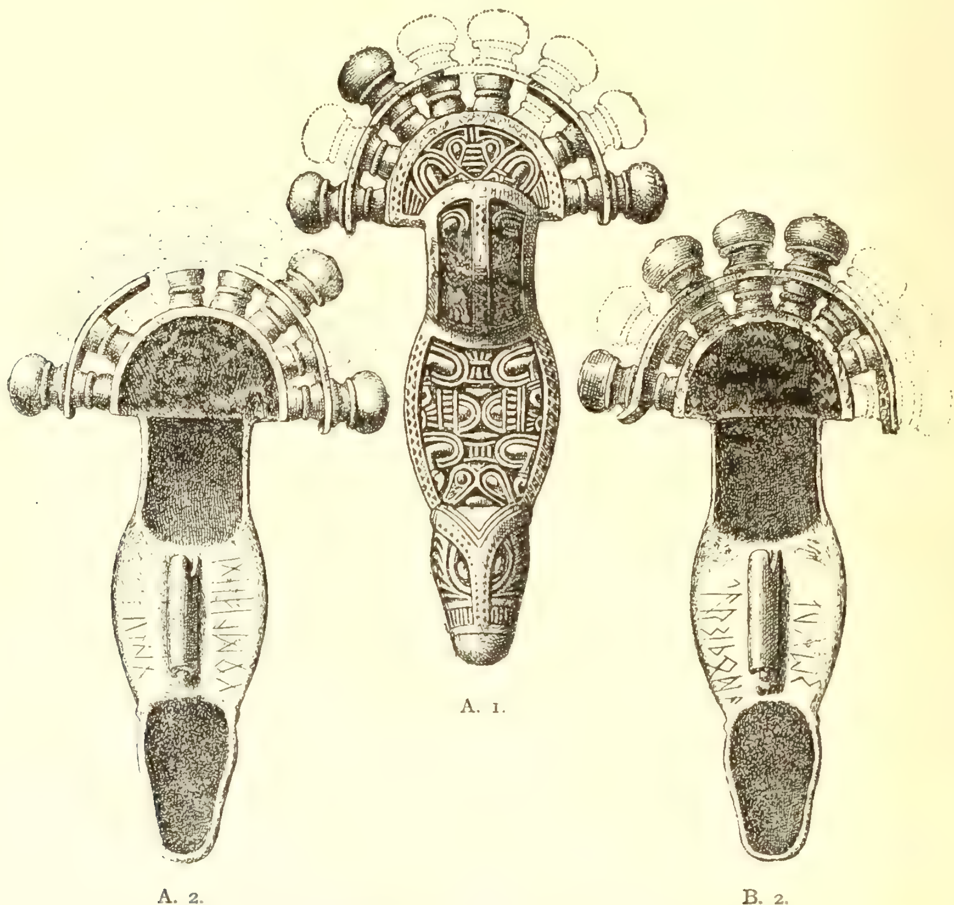
A balfelőli rúnák nagyon lekoptak, felső részük teljesen eltünt. A megmaradt alsó rész nem egészíthető ki másképp, mint így unja u előtt azonban egy vonalból fönmaradt igen gyenge nyomokat látok és azért azt hiszem, hogy az egész szó *[w]unja*-nak olvasandó. Wunja ó-felnémetben *wunna*, ritkán *wunnia*, új felnémetben «*Wonne*».

A második fibula *(B)* hátlapján balfelől áll E jegyekből kettő, az első és a hatodik, semmi egyéb föliratban nem fordulnak elő. A hatodik b-ből képezett idom p helyett s az első jel, az én fölfogásom szerint, a latin alphabetumból átvett circumflexum, a mely itt, mint néha a legrégibb német kéziratokban, a magánhangzók hosszát jelzi. Az egész szót így olvasom: *ârsipoda* — poda nőnemű végzés, mely megfelel a hímnemű *-podo*, *-bodo*-nak, új felnémetben *-bote*. —*poda* föliratunk p betűje a fölirat felnémet hangjellegét mutatja, és miként itt p együtt fordul elő az át nem változott d mellett, úgy a longobard nyelvjárásban is akadnak ily alakok *Periprand* és hasonlók. —poda végzésű női nevek igen ritkák, de előfordul *Ljupota* a salzburgi «Verbrüderungsbuch»-ban. Ugyanott akad az egyedüli ismert példa egy női névre, mely *arsi*-val kezdődik t. i. Arsirid, a mely tehát a fibulán olvasható ârsipoda névnek pontosan megfelel.

Ugyanazon fibulán jobbra állanak a némileg elmosódott, de mégis egész világos és kétségtelen rúnák ᛊᛖᚷᚢᚾ segun ᛊ-sel S helyett, míg a túlsó oldalon ᛋ áll. Máskor is váltakozik ez a két idom.

Segun az ó-felnémet *Segan*, melynek helyében igen ritkán *Segon* *(Segmo)* áll, új-felnémetben «Segen».

Mind a két fibulán tehát nominativusban álló női név van és szemben vele egy szó, mely jó kivánságot fejez ki, ú. m. *wunja*, *segun* — Wonne, Segen — öröm, áldás.

A. 1.

A. 2.

B. 2.

De nem csak jó kivánságokat általában jelentenek ezek a szavak, hanem különösen keresztény óhajokat. Az ó-felnémet «segan» latin fordítása többi közt «*benedictio*» és a kereszt jelével való áldást, áldást, malasztot jelent. A második fibula Segun szava tehát annyit jelent; az ég áldása legyen veled. Épúgy azt fejezi ki az első fibula *wunja* szava «az úr kegyében részesülj»; az ó-felnémetben ugyanis a «wunna»-t úgy fordítják: delectatio, voluptas a legjobb és legszebb, a mennyei dicsőség.

A fibulák kora nem mehet túl a 700-ik éven, a 700—720 közé eső

évtizedekből valók. Ez időben a kereszténység legkeletibb előörse *Salzburg*, a hol 696 és 700 között szent Rupertus nemcsak szent Péterről elnevezett szerzetes-klastromot, hanem apácza-kolostort is alapít.

Innen küldik ki kelet felé a hittérítőket. Salzburgból és talán épen az onnani apácza-klastromból küldte két jámbor apácza, Arsipoda és Godahild, a keleten, Avarországban lakó keresztény nővérnek az üdvkívánó fibulákat — Arsipoda és Godahild az Isten áldását és minden jót kivánnak neked. Meglepő, hogy a fibulákon szerepelő nevek is Salzburgra utalnak. A szent Péterről czímzett klastrom híres «Verbrüderungsbuch»-ban nem csak Arsi- kezdetű tulajdonnévre találjuk az egyedüli példát, de van az ott fölsorolt női nevek közt egy —*pota* végzetű is és a *Godahild* név többször fordul elő benne. Mindez szépen összevág a bezenyei föliratokról adott magyarázataimmal és nem lehet véletlenség.

Kopenhága, 1893 deczember 3. *L. F. A. Wimmer.*

KERESZTENY EMLÉKEK A REGIBB KÖZÉPKORBÓL.

I. A kereszténység legrégibb emlékszerű tanúságai Pannoniában az érmek.

A sisciai érmelő műhelyből már 314-ből, Nagy Constantinus korából vannak érmek a Krisztus-monogrammal.[1]

Nem messze eshetnek ezektől a sabariai keresztény jelű föliratos kőemlékek[2] és a Horvátországból származó keresztény sírládák és sírtáblák a zágrábi múzeumban.[3]

A kőláda, melyet Mezerzius Kolozsvárról említ,[4] nagy fontosságú tanúbizonyság lehetne arra, hogy ott már a III. században lakott, illetőleg temetkezett keresztény; de a római veteranus sírirata alá helyezett Krisztus-monogramm bizonyára utólagos toldás, melyet talán akkor véstek a sírláda lapjába, mikor a pogány római helyébe keresztény, talán germán embert temettek belé, a mi legkorábban a IV. század vége táján történhetett.[5]

Ebből az időből Erdély talaja fontos időhatározó emlékeket őrzött meg: az ismeretes krasznai kincset. A kincs többszörösen van közzétéve[6]

1 V. ö. Voetter: Num. Zeitschr. Wien, 1892. 67. l.

2 V. ö. Czobor B.: A keresztény műarch. encycl. Budapest, 1880. 151—154. l. és *Gyárfás* Őskeresztény emlékek.

3 V. ö. Czobor u. o. 158. l.

4 C. I. L. III. k. 3205.

5 Hogyha a C. I. L. híven adja a Krisztus monogrammot, akkor annak idomából (keresztes P) az V., sőt a VI. századra is lehetne következtetni.

6 Értekeztek róla: *Resch* A. É. 1887. VII. 392—395; *Fröhlich* A. É. 1888. VIII. 39—48; *Hampel* u. o. 48—50; *Kenner* Arch.-epigr. Mitth. aus Oest.-Ungarn 1889 XII. k.; *Domaszewsky* u. o.

s azért elég itt arra figyelmeztetni, hogy a rúdjait jelző érmelő bélyegek kettején találkozunk a Krisztus-monogramm legrégibb typikus formájával a P és X összetételével. Odatette e jelt Lucianus az arany tisztaságát tanusító névjegye mellé és a sirmiumi érmelő műhely hivatalos bélyegében is látjuk a várost jelképező ülő nő mellett balra a mezőben. A rudak korát a szakértők függetlenül egymástól, majdnem egyhangúsággal állapították meg; e jeleket Sirmiumban a Kr. utáni IV. század hetedik évtizedében használták hivatalosan.

A m. n. múzeumban őrzött őskeresztény emlékek közül, melyeket annak idejen már Czobor Béla tett közzé,[1] kettő tartozik Nagy Constantinus századába.

Egyik keresztény mécses, mely alighanem italiai gyártmány. Legfontosabb rajta a töltő lyukak közötti térből kidomborodó Krisztus-symbolum; a kerek mezőt egymásba rakott háromszögök és velök váltakozó központi körök szegélyzik, mindannyi kidomborodik.

A másik egy áttört művü korong, a korongban ismét Krisztus monogrammja, a körből fölül-alul gyűrű és a gyűrük közein jobbról-balról a széléből gömböcsök állanak ki. Nem lehet bizton megmondani, hogy mire szolgált. Még legvalószinűbb, hogy lelóggó lánczon csüngött és alul a láncznak folytatása lehetett.

E korból származhatik a dunántúli vidék két érdekes sírlelete, melynek mindegyikében volt keresztény emlék.

Mindenki ismeri a szegszárdi sírládát és tartalmát a m. n. múzeumban. Legelőször Kubinyi Ágost értekezett róla.[2] A sarkophag még a megszokott római idomot mutatja, az oldalát diszítő domborművek is, a Marsyast nyúzó Apollo s Amor és Psyche pogány motivumok, de benn a sírládában volt az a keresztény jelvényekkel és Krisztusra mint jó pásztorra vonatkozó görög fölirattal diszített vas diatretum, az alexandriai üveggyártás ritka remeke.

A másikat Budán a Drasche-féle téglavető telkén római téglasírban találták. Széles övre való két fémlemez és az öv végéről való kapcsoló lemez, mind a három rossz ezüstből készült, de fölületük gazdag ornamentekkel, aranyozással és niellóval diszített. A négyszög négy sarkában körbe rakott kereszteket, valamint a lemezek közepét ékítő kettős keresztdíszt Rómer, a ki az érdekes sírleletnek külön értekezést szentelt,[3] nem kivánta a kereszténység symbolumának tekinteni, pedig

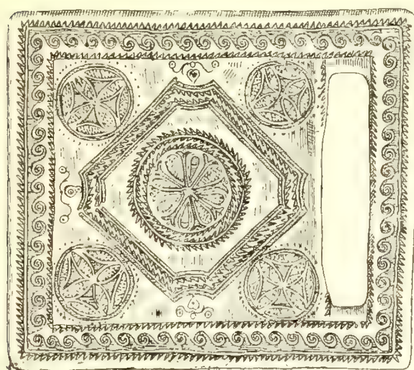
1 Kiadatlan őskeresztény műemlékek a m. n. múzeumban. Arch. Ért. 1879. XIII. 169—180.

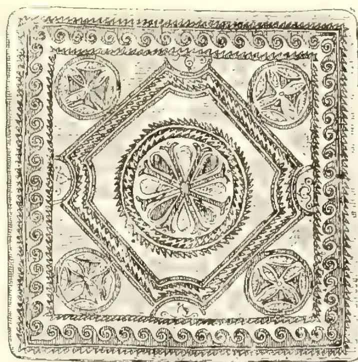
2 Lásd e nevezetes lelet bibliographiáját Czobornál: A ker. műarch. 1888. 156. l. — V. ö. Garrucci. Storia della arte cristiana 1876. III. 107, a ki a vas diatretum föliratát másképegészíti ki és nem is tartja kereszténynek «si aggiunga che niun indizio di christianesimo si è trovato in questo sepolcreto, anzi tutto spirava il culto pagano».

3 Arch. Közl. IV. k. 101 s k. ll.

kétségtelen, hogy a keresztidom, mely itt következetesen annyiszor ismétlődik, nem véletlen ornamentalis motivum, de teljesen ugyanolyan jellegű egyenszárú kereszt, kihajló végekkel, a minővel IV. és V. századi keresztény emlékeken közönségesen találkozunk.

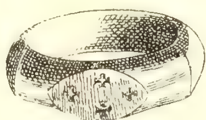
Rajzaink híven tüntetik föl e lemezeket, melyek stilistikus szempontból is nagyon figyelemre méltók, mert bár a rajtuk alkalmazott antik ornamentek néhol eldurvult barbár idomokká sülyedtek, maguk a

1.

2.

technikai eljárások még erősen élnek és helyesen alkalmaztatnak. A sírban lelt érmek közül csak a legutolsók, a IV. század második feléből valók nyujthatnak közelebbi támpontot arra, hogy a megholt és drágaságai nem kerülhettek a IV. század végső évtizedei előtt a sírba, maga a keresztidom még valamivel későbbi időre utal.

Ugyanazon időtájt, mint az ismeretlen aquincumi halott, kerülhetett föld alá az apahidai gazdag barbár Omharus, kinek arany gyűrűjén a

3.

4.

latin betűs név fölé egyenszárú kis keresztke jelzi, hogy a gyűrű tulajdonosa kereszténynek vallotta magát. Egy második gyűrű fején négyszer ismétlődik ugyanaz a keresztidom. A kincsben * lelt egyéb drágaságok közt vannak ezüstkancsók, melyeknek oldalait bacchantikus satyrjelenetek és szépen stilizált növénymotivumok diszítik, vannak vastagvégű sima aranykarperecz, minőt a második osztropataki III. századi sírleletből ismerünk, lemezes pántok és arany fejrevaló dísz (?) a gránátokkal diszített rekeszes művű ékszerek egész sora és egy aranyfibula, mely

* V. ö. Finály: Az apahidai lelet. A. É. 1889. IX. 305—320.

legszorosabb stilistikus kapcsolatban áll a Childerik frank királyféle sírlelettel (481), de tájainkon (miként ezt más helyütt a rekeszes ötvösség föltünéséről hazánkban jeleztem),[1] bizonyára egy-két nemzedékkel korábbi időszakra, tehát már az V. század első felébe vagy épenséggel a IV. század végére tehetők.

Talán a rajta levő keresztkék idoma után indulva, ide szabad iktatni a bécsi cs. gyűjteményben régóta őrzött föliratos ezüstlemezkét; olvasásában Zibaids = Zibais (?) névre véltem reáismerhetni, melylyel legközelebbi rokonságban van a jazyg Zisais fejedelem neve, a ki 358-ban II. Constantinus császár alatt szerepel.[2]

A népvándorlási időszak ezen legkorábbi időszakából ismerünk Pécsett egy keresztény temetőt és végpusztulásnak induló állapota daczára az őskereszténység egész varázshatásával hat reánk e temető egyik maradványa, az egykori kápolna földalatti cubiculuma. Fölösleges a sírkamaráról részletesebben szólni, gazdag irodalma van, melyet Czobor állított össze.[3] Leginkább falfestmények közt előforduló Krisztus-monogramm Constantinus-féle idoma után a IV. század közepéből származtatták a szakértők és bár nem az üldöztetések korából való épület volt, stilusát a katakombák festményeivel hasonlitották össze.

Legutóbb Strzygowski foglalkozott vele,[4] ő is azt találja, hogy a cubiculum festményei szorosan a katakombák typusához csatlakoznak ugyan, de egy néhány oly jellemző vonásra utal, mely indokolttá teszi. hogy a Pannoniához közelebb eső Ravenna egy érdekes emlékével, a Galla Placidia († 450) sírkápolnájával itéljük egykorúnak. A legszembetünőbb rokonság mutatkozik Péter és Pál compositiójában a szemköztlévő félkörű falon, kik úgy mint a Galla Placidia-féle mozaikban, fölemelt kézzel mutatnak a fölöttük álló Krisztus-monogrammra.

A katakombákban és őskeresztény sírládákon oly kedvelt symbolikus állatok: a páválc és fürjek, még századokon keresztül maradtak fön az iparművészetben, az ötvösök nem ritkán ékszereken alkalmazták, a bronzművesek a maguk készítményeit ékítették velök.

Ide iktatunk néhány arany ékszert a m. n. múzeum gyűjteményéből.[5] Lelőhelyüket nem ismerjük biztosan, de valószinű, hogy Magyarországon találták, néhány talán itt készült, mások Északolaszországból vagy akár byzanczi műhelyből származtak el hozzánk. Együtt ismertetjük, mert a symbolikájuk az őskeresztény fölfogásból indul ki,

1 Arch. Ért. 1884. IV. k. 157. s k. ll.

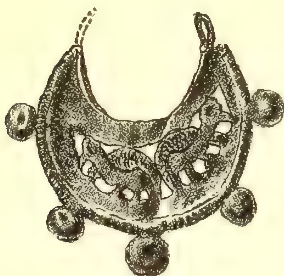
2 Ammianus Marc. XVII. 12, 13. XIX. 11. V. ö. Der Goldfund von Nagy-Szentmiklós. Budapest, 1885. 55—56. — Ide jegyzem még mint rokon hangzásút Ziais Tiatus leányának nevét egy rómavárosi föliratból, a ki dák asszony volt. C. I. L. 6, 406, 1801.

3 Czobor: A keresztény műarchæologia encyclopædiája. Budapest, 1880. 141. l.

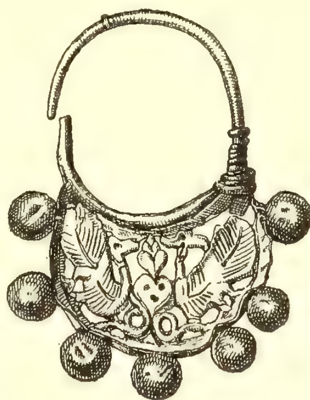
4 Kunstgesch. Charakterbilder aus Oesterreich-Ungarn. Wien, 1893. 56, 57.

5 V. ö. A. É. 1881, XIV. köt. 349—350.

bár készítésük kora az első évezred második felének különböző századaira terjed. Két félholdidomú aranylemezű fülbevaló legközvetlen rokonságban áll egymással, mert mind a kettő aranylemezből készült áttört munka s mindegyik szélén jelenkeznek azok a durva üres aranygöm-

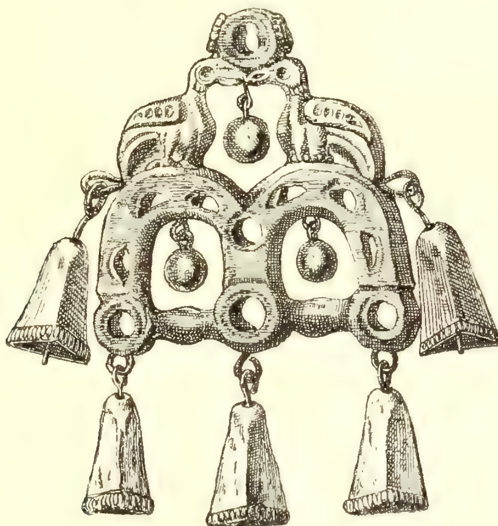

5.

6.

böcsök, melyek némely VI. és VII. századi sírleleteinkben oly jellemzők. A 6. számun két pávaféle madarat látunk, melyeket a sajátszerű idomú térbe elég ügyetlenül componált belé a művész, közepett növényornamentből kiinduló szívféle s ebből ismét egy fölfelé álló szív, rajta

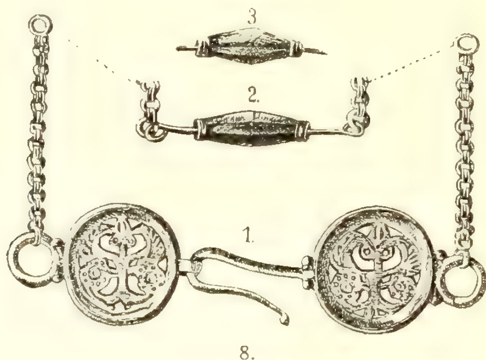
7.

csúcsba helyezett három gömböcsféle. A növénytalapzat gazdagabb tagozására nem futotta ki a hely, de még ebben a stilizálásban is fölismerhető a jelzett századok az a szokása, mely néha a kereszt vagy a kedvelt kehelymotivum alá rak ily növényindákat. Ép oly kedvelt idom a csúcsával egymásba nyúló szív, melylyel hazai emlékeink között a nagy-

szentmiklósi kincs egyik korsóján is találkozunk. Keretornamentül a byzanczi művészet a VIII. és IX. századokon át is életben tartja.

A másik félholdban (5. ábra) két egymástól elforduló fürjféle madár áll. Az őskereszténység e madarat talán szaporasága miatt karolta föl, talán más okból, tény, hogy már a katakombai festményekben a páva és galamb után a fürjre akadunk legtöbbször. Legyen szabad a közismeretű analogiákhoz a legutóbb közzétett chersoni VII—VIII. századi mozaikokon szereplő fürjeket idézni.*

Alighanem azok a kis madárkák is fürjeknek tekintendők, melyek a m. n. múzeum egy más aranyékszerén (7. ábra), a két félkörű ív tetején állanak és egymáshoz illesztett csőrükön egy lecsüngő üres gömböt tartanak. Ily gömbök a boltívekből is lecsüngnek és mert e három csüngő még nem csörömpölne eléggé, öt más valóságos kis harangocska csüng még le az ívek oldalából és a talapzatból. E talapzaton három körded nyílás

8.

van s ugyanolyat látunk a két ív találkozása helyén és legfölül; az állatkák feje fölött azonkívül körszelvényféle hasadékok láthatók az íveken. Mindez üregekből, úgy látszik, hiányzanak gyöngyök, illetőleg kövek vagy üvegpaszták, melyeknek befoglalására szolgálhattak. Az egész ékszer kettős aranylemezből van alkotva, melyen mindkét oldalának idomai ki vannak préselve.

Ez a technika s a többi apró jellemvonás mind ugyanannak a kornak az ötvösségi gyakorlatára vall, melyre hazánkban oly jól datált egyéb aranykincseink vannak, értem a VI. és VII. századot.

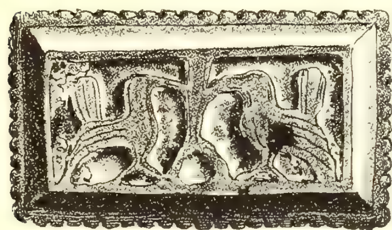
Szintén ismeretlen lelőhelyről való, de a hazai régiségkereskedésből származó aranyláncot csatolunk a sorozathoz, mert végei áttört művű lemezes korongokban záródnak, melyekben a madarak már teljesen ornamentekké váltak. (8. ábra.)

Nem maradt meg belőlük csak a rövid csőrű fej s a fejből fölfelé

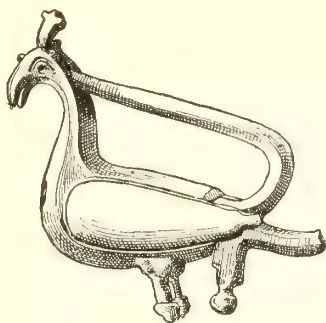
* Matériaux pour servir à l'arch. Russe etc. 12. füz. 1893. V., VI. és VII. táblán.

hajló szárny, a két fej s a két szárny között gumós fejű növényféle áll; nem mondható határozottan, vajjon a gumó alatti két karika a szárny végén a pávatoll szemét akarja-e jelezni, avagy a növény szárához tartozik-e? Ezúttal az áttört mű csak egy lemezű s a belső contourok vésővel vannak beléütve.

Egy négyszögű bronzfibula felső lapján mélyített aljú zománcztól környezve két madár áll egymással szemben (9. ábra). Bajos volna megmondani, milyen fajta madarak, de kétségtelen, hogy a fibula szárnyasai is ugyancsak e typikus állatsorhoz tartoznak, a mit már elrendezésük módja is mutat, t. i. hogy egymással szemben állva növényfélét (?) érintenek csőrükkel. Szintén ide csatlakozik az adonyi lelet bronz-szíjvége, a hol szintén az egyik mezőn két madár domborodik ki a mélyebben fekvő mezőből — ezúttal talán ismét fürjeknek nevezhetjük — egymás felé tekintenek s közben egy billikomféle áll, mely az ókeresztény művészet ser-

9.

10.

legére vagy víztartó medenczéjére emlékeztet, melyből a madárkák isznak.

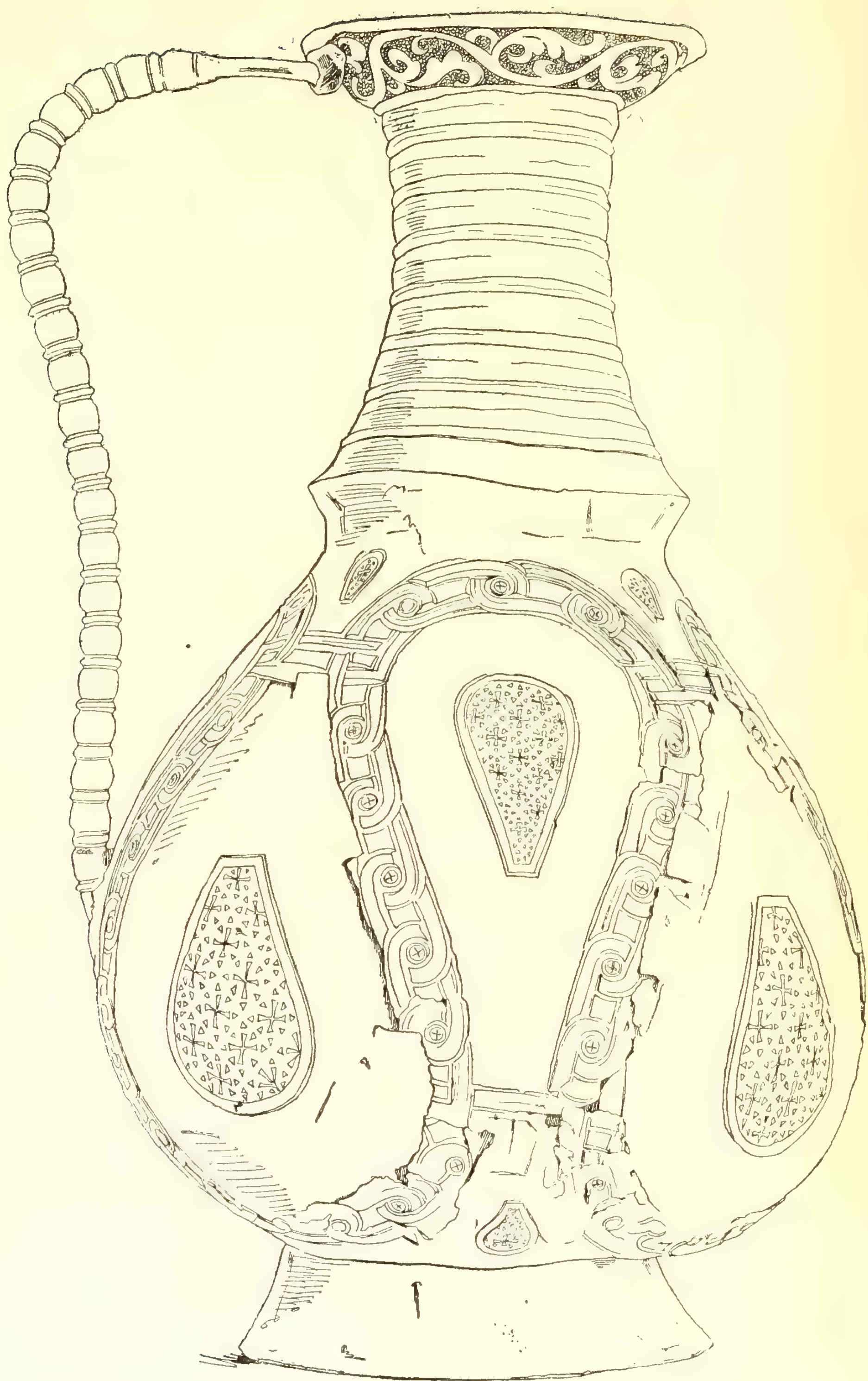
Ily jelenetek csatokon és hasonló ékszereken legsűrűbben VII—IX. századi felsőolaszországi leletekben akadnak, melyek az ú. n. longobard ötvösség körébe tartoznak.

Végül ide csatolunk idománál fogva egy sajátságos szerkezetű bronzzárat a m. n. múzeumban, melynek szerkezetéről e folyóirat más helyén volt szó (10. ábra.)*

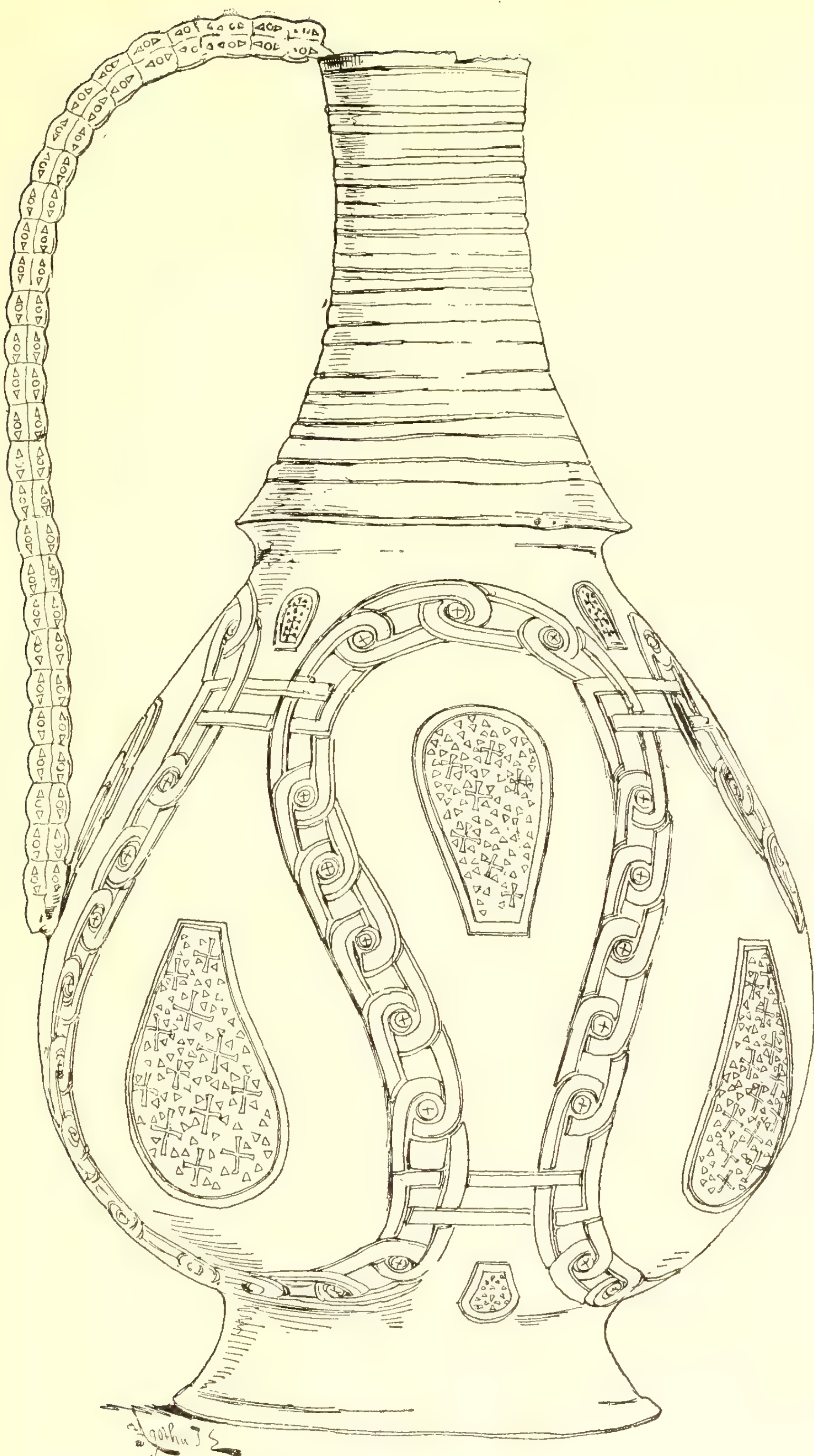
A fejéből kiálló taréjos toll mutatja, hogy készítője pávát kivánt ábrázolni és alighanem ilyennek kívánta jellemezni a farktoll által is, mely letört.

II. Az állatmotivumok együttes ismertetésével túlmentünk a VI. századon, melyhez visszatérünk, midőn hazánk legérdekesebb népvándor-

* Grempler értekezett róla A. É. 1891. XI. k. 332. l.

11. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS HARMADIK ARANYKORSÓJA 1/1.

13. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS NEGYEDIK ARANYKORSÓJA $^{1}/_{1}$.

lási korabeli kincsünk a nagy-szentmiklósi edények keresztény föliratait és jelvényeit röviden fölsoroljuk. A kincs terjedelmes leirásában [1] követett sorrend szerint a harmadik és negyedik aranykorsón kezdjük az ismertetést. Ezeken legsűrűbben látjuk a keresztmotivumot. A lánczidomoktól befoglalt tereken és azokon kívül egész mezők vannak beponczolt keresztkékkel megtöltve, sőt a lánczok gyűrűinek találkozási helyén is egyenszárú kereszt ékíti a kört. A keresztkék szárai keskenyek és végeik felé kissé kihajlók. Ugyan ez az idom ismeretes a Childericus († 481.) fibulájának a felső lapjáról,[2] hol szintén szabályosan elhelyezett sorokban számos keresztke tölti be a tért.

Más híres példa, a ravennai San Vitale-templom mozaikja (VI. száz.), melyen Justinianus neje hölgyei kíséretében szerepel, még közelebb jár a két korsó keresztmustráihoz.[3] Ott két szöveten ismétlődik ez a motivum, a császárné mellett lecsüngő függönyön s az egyik kísérő udvarhölgy ruháján.

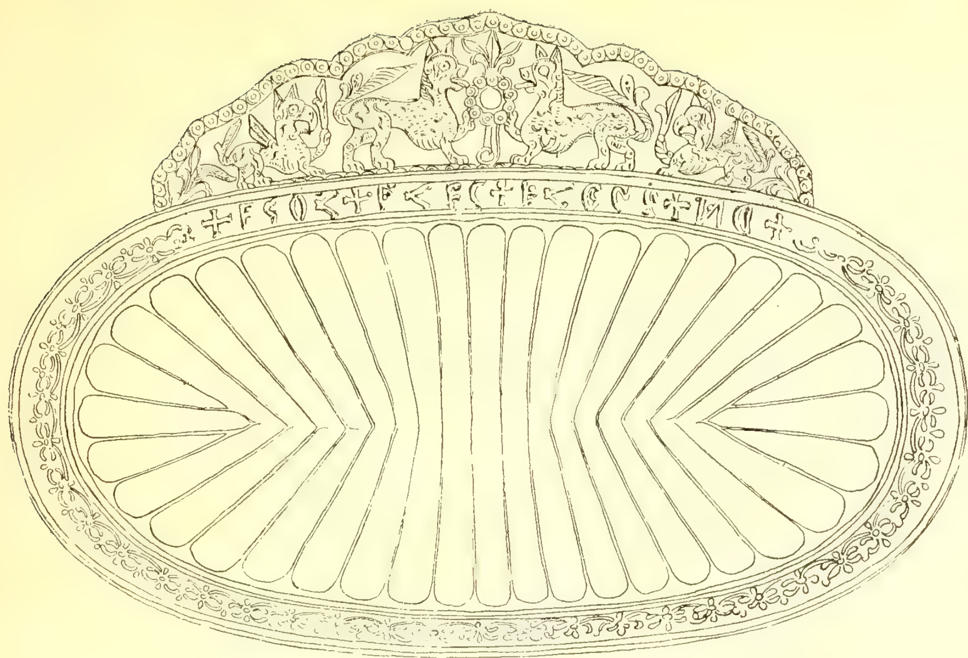
De viszont későbbi időben is divik a motivum. A római Szent Péter-templom kincstárában őrzött híres dalmatica, melyet a XI. századból származtatnak, szintén belészőtt keresztkékkel van mintegy elhintve és kétségtelen, hogy valamennyi analogiából ez áll az aranykorsókhoz legközelebb, mert a dalmaticán még a keresztkék szárai közé helyezett pettyek is ismétlődnek.[4]

Második helyen említendő a kincsnek 8. számú, tojásdad idomú csészéje, melynek laposan kiálló fogantyúján négy trébelt állat őrzi az élet fáját. E fogantyú hosszában a csésze díszes keretét megszakítja az az öt kereszttel tarkázott rejtélyes fölirat, melynek kielégítő megfejtése eddig még nem sikerült.[5]

Következik a 9. és 10. számú két lapos és kerek tálcza, melynek belsejében a középső mezőbe egyenszárú kereszt és a középső kör keretébe Kristusmonogrammal kezdődő durván rajzolt görög föliratot véstek bele. A monogramm e symbolumok legkésőbbi formáját mutatja: a keresztnek P betűvel való egyesítését. A középső kereszten jellemző a szárak kiszélesbülése és lóhere idomú végük. Ez idomot a hazai emlékekből leginkább az ozorai (VII. századi) aranykeresztek közelítik meg.

A 19. számú remek szelenczén, talán egyik kis üvegmozaikos félgömbön, észlelhető a keresztidom, mely úgy, mint több más hasonló félgömböcske, a medaillonok közén áll.

1 Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. Budapest, 1885.
2 Rajzát lásd Lindenschmit: Handbuch der deutschen Alterthumskunde I. 70. D.
3 Lásd Garrucci: Storia della arte cristiana IV. k. 264. t
4 Rajzát lásd Gay Glossaire arch. 535. l.
5 V. ö. Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós 65—71

13. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS 8. SZ. ARANYTÁLCZÁJA $^{1}/_{1}$.

14. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS 9. SZ. ARANYTÁLCZÁJA $^{1}/_{1}$.

Végül a 21. sz. kerek csészén a mező közepét áttört művű korong foglalja el, melynek sugárszerűen a kör felé nyúló pálczatagjai mint egyenszárú kereszt szélei mutatkoznak, s ezek közt három sorban egymásból kifejlődő görbített végű pálczácskák töltik ki a tért; gazdagabb e combinatió és ugyanegy a szélesebb mezőkben, melyeket az átlók mintegy befoglalnak és kevésbbé gazdag, de szintén négyszer ismétlődik a közök mustrája; pálczáktól szegélyzett kör képezi a keresztágak középpontját.

A görög fölirat, az ismert régibb keresztény föliratok mintájára, kereszttel indul meg; ez oly szokás, melyet, mint tudjuk, a nyugoti és keleti világ az egész középkoron át egyaránt követett.

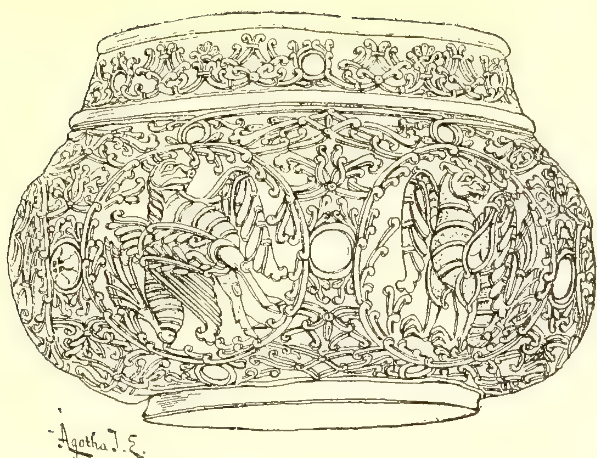
17.

A közelkorú föliratos emlékek közül itt csak a Geilamir-félét említjük, egy ezüsttál, melynek közepén ezt a körbe futó köriratot látjuk: ✠ Geilamir rex Vandalorum et Alanorum.*

A nagy-szentmiklósi kincs keresztény jelvényei és föliratairól korábban az volt a véleményem és ezt a véleményt más írók is elfogadták, hogy a VI. századot megelőző korból erednek. Most azonban, a népvándorlási keresztény emlékek szorosabb vizsgálata után, nem merném a VI. századot megelőző korból származtatni; e nézetben talán leginkább a 9. és 10. számú csésze késői formájú Krisztusmonogrammja erősít meg, valamint ugyane csészék közepét ékítő keresztek, melyekről már fönn említettem, hogy legszorosabban hasonlítanak az ozorai sírlelet két aranykeresztjéhez, melyek a kincsben lelt aranyérem tanusága szerint, a Constantinus Pogonatus korából († 668.) látszanak származni. A kincset a n. múzeum őrzi s az irodalomból is ösmeretes.** Az egyik

* N. Arch. f. ält. d. Geschichte 1883.

** Lásd rövid ismertetését Pulszky; F. A magyarországi avar-leletekről 1874. 9. és 10. lap és Henszlmann: Az amateurök kiállítása a bécsi 1873. évi világkiállításon Magyarorsz. Műemlékek III. k. 1.

15. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS 19. SZ. ARANYSZELENCZÉJE 1/1.

16. A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS 21. SZ. ARANYTÁLCZÁJA 1/1.

aranykereszt (17. ábra), a rekeszeiből hiányző kövektől eltekintve, épségben maradt, a másodikból csak egy kis töredék került elé. Idoma a nagyszentmiklósi kincs említett csészéin bevésett kereszttől csak annyiban tér el, hogy alsó függélyes szára hosszabb, mint a többi szára, míg amott a kereszt egyenszárú Az ozorai keresztekre analogiákat ép úgy a nyugoti gótok guarazzari kincseiben, mint a longobardok monzai kincstárában lelünk.

Stilistikus rokonsága miatt e helyen említjük a n. múzeum egy érdekes, gazdagon, de durván diszített kettős rekeszű aranycsatját (18. ábra.) A csat állítólag Duna-Patajról való, a n. múzeum régiségkereskedő útján szerezte és ezért nem lehet biztosan tudni, hogy sírból származik-e vagy kincsből. Rómer, ki először közzétette, pontosan ismerteti,[1] de a csat oldalain jelenkező képsor magyarázatában nem fektetett elég súlyt az egymással szembeálló két-két férfifej közé helyezett

18.

keresztre. «A jobbiknak bal keze, úgy mond, majdnem a másiknak álláig van felemelve, benne a keresztvirágú jogar, vagy némileg rézsút «emelt keresztágú virág». E leírás kétséget enged az iránt, hogy vajjon virág-e vagy szándékosan oda állított kereszt van-e a jogar tetején. Nem lehet kétség, hogy az ötvös csakugyan a kereszténység symbolumát kívánta kifejezni. Sajátszerű idoma és rovátkos diszítése a VI. és VII. század longobard keresztjeire emlékeztet[2] és a férfi főkre, melyek a csat oldalán ismétlődnek, találó analogiákat látunk egy aranykeresztkén, melyet Essenwein tett közzé.[3] A nürnbergi Germ. Museumban őrzik, de felső-olaszországi sírleletből származik; kora szintén a VII. vagy VIII. század. Mint közelkorú emlékeket ide csatolunk más két keresztkét a n. múzeum régi készletéből, melynek egyikéről sem tudjuk, hogy minő körülmények között került elé, csak azt mondhatjuk valószínűleg, hogy hazai leletből származik, mert az itteni kereskedésből szerezte n. intézetünk. Az egyik (19. sz.) vastag bronzlemezből való, melyből 5 mm.-nyire

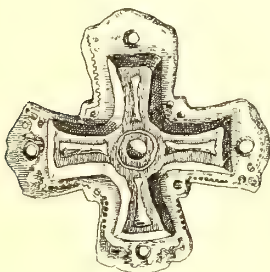
1 Arch. Ért 1870. II. 306—308.

2 A longobard aranykeresztekről legutóbb de Baye értekezett; lásd még Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde I. 474. l

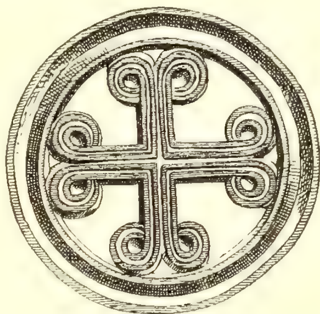
3 Mitth. aus dem Germ. Mus. 1885. 110. l.

egy kisebb körvonalú keresztalak domborodik ki úgy, hogy egy felső és alsó idomot különböztethetünk meg, melyek némileg eltérnek egymástól. Míg a felső kereszt középső körből kiinduló szárai kiszélesbülvén egyenesen záródnak, addig az alsó keret szárai körszelvényben záródnak s a szárak tövei nem szög alatt találkoznak, hanem körszelvényben. Mindegyik szár át van lyukasztva és szélét ponczolt diszítés szegélyezte. Az egész kereszt fölületét vastag aranyozás borította, melyből itt-ott nyomok maradtak. Rendeltetése nyilván az volt, hogy nagyobb tárgyra reá lehessen szögezni.

A másik emlék (20. ábra) szürkés fémből öntött korong; áttört művű egyszárú kereszt, széles keretben. Alja egész síma, fölületét élesen bemetszett párhuzamos hornyolatok ékítik Ilyenek futnak körül a kereten is

19.

20.

ilyenek borítják a kereszt fölületét. A kereszt ágai egyenletes szélességűek és végén mindegyik szár ketté válik és a szár felé visszahajló görbülettel végződik; oly idom, mely a longobard emlékek korában VII—X. század gyakori.

Ezekből a századokból a dunántúli soros sírmezők igen becses keresztény emlékeket őriztek. A két legfontosabbat az ország nyugoti szélén, a bezenyei sírmezőben, dr. Sötér Ágost ásatta föl: két rúnás föliratú fibulát, melynek rajzát e folyóirat már a múlt évben közölte.* Azóta dr. Wimmer az alsó lapjukra karczolt négy rúnás föliratot is megfejtette.** Koruk, szerinte, a VIII. század első évtizedeibe esik, és a rúnák régi felnémet nyelven női neveket és üdvkivánatokat tartalmaznak. A női nevek Salzburgra utalnak, a hol ez időtájt szent Rupertus a keresztény térítések számára erős góczpontot teremtett. Innen, a történeti traditio szerint, a VIII. és IX. századokban nemcsak térítők indultak

* A. E. 1893. 213. l. 8. sír 1. *a—b.*
** Lásd a jelen füzetben dr. Wimmer czikkét.

Avarország felé, de művészek is, a kik több helyütt templomokat építettek.

Közel jár a bezenyei fibulák korához az ikvatoroki kehely,[1] a sopronmegyei múzeum Paur-féle gyűjteményében. A kehely valamely utazó egyházi férfiúé lehetett, nemtelen fémből való, belévésett szíjfonadékos diszítményekkel, aranyozásának nyomai itt-ott még fönmaradtak. E szerény kiállítása daczára, az ötvös, a ki készítette, oly nagyra becsülte művét, hogy a gömbölyű nodus fölületébe belevéste nevét, Cundpaldusnak hívták. Ifj. Storno Ferencz másolata szerint ide iktatjuk a föliratot. A név régi germán s így több mint valószínű, hogy a kehely ugyanabból a környezetből ered, melyből a sokkal díszesebb, de hasonidomú hires Thassilo kehely (777—788), t. i. Salzburgban vagy Passauban készült.[2] Mint közeljáró analogiát még szent Ludger utazó kelyhét Werdenben lehet említeni, melyről azt tartják, hogy a Thassilo kehely után a legrégibb német kehely; a rajta lévő fölirat chronogrammja a 788. évre mutat. Idoma nyulánkabb mint az ikvatorokié, azért hajlandó volnék azt hinni, hogy ez utóbbi mind a két «első» kelyhet korra megelőzi.[3] A kehely diszítményei között a szíjfonadéké a legfontosabb sze-

+ CUNDPALD FECIT

rep, azé az ornamenté, melyet az ú. n. meroving-kor művészeti motivumai közt legsűrűbben alkalmaztak. Hazánkban a soros temetők arany- és ezüstékszerein, csattokon és szíjvégeken, pántokon és kapcsok fölületén sokszorosan ismétlődik. Első előfordulását talán a nagy-szentmiklósi korsókon jelezhetjük. Az idők folyamában mind sűrűbben használják és a mióta a longobardok Olaszországban megtelepednek, még inkább, mint azelőtt, a legkülönfélébb egyházi épületek fölületén századokon át szellemtelen variátiókban unalomig ismétlik. E majdnem kizárólagos uralma vidékeink építészeti, illetőleg szobrászati maradványain is észlelhető, melyekkel ez összeállítás utolsó részében foglalkozunk.

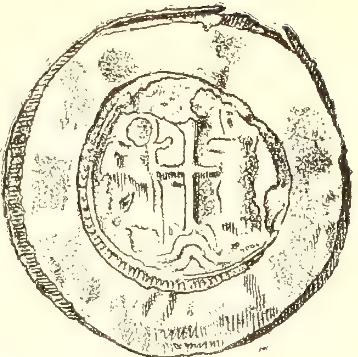
Mielőtt azonban a szobrászati emlékekre térnénk át, még két ötvösművet kell bemutatni, a keszthelyi dobogói keresztény fibulát és a dombovári csatot. Előbbi régóta ismeretes, Lipp Vilmos tette közzé,[4] az utóbbi most kerül először a nyilvánosság elé. A dobogói fibula (21-dik táblán 333. szám) széttört, csak apró töredékekben létezik és azért nincs módunk a rajz pontosságát ellenőrizni. Csak Lipp Vilmos látta

1 Először az 1884. évi budapesti ötvöskiállításon került nyilvánosság elé. Otv. Lajstr. II. terem 1. l. 2. sz. — Újabban leírta Bella Lajos A. É. 1890. X. 364—366.

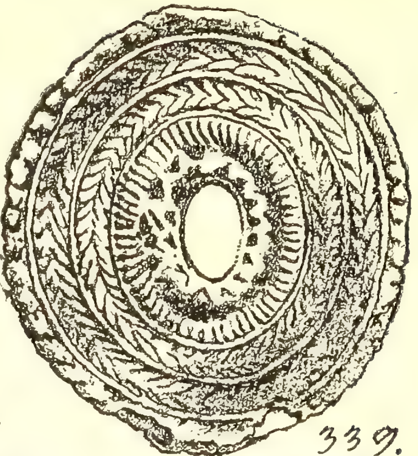
2 V. ö. Bella Lajos Arch. Ért. 1890. X. 366. l.

3 Lásd Paul Clemen: Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. 1893. II. k. III r. 99. l.

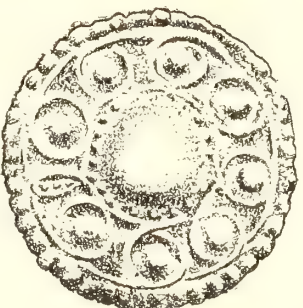
4 Lásd Lipp: Die Gräberfelder von Keszthely. 1885. 69. l. 333. ábra.

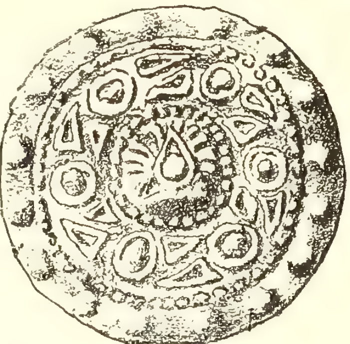

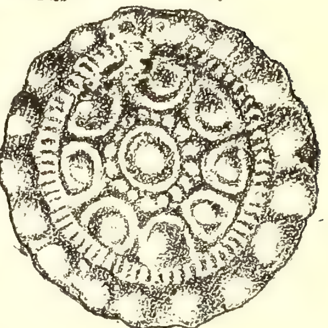

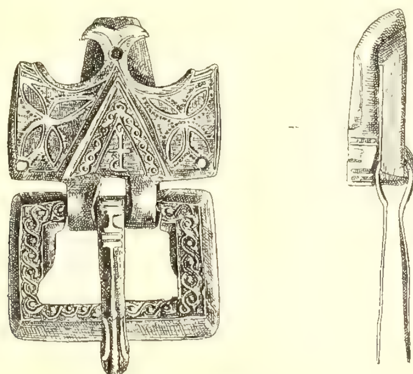
21. KORONGIDOMÚ FIBULÁK A KESZTHELYI SÍRMEZŐBŐL.

némi teljességében és az ő szeme alatt készült az a vázlatos rajz, mely emelkedett kerettől szegélyzett középtéren kipréselt domborulatban keresztet, attól balra angyalt, jobbra Máriát, az annunciatio jelenetében, tünteti föl. Nincs okunk Lipp állításában kételkedni, hogy a fibulán tényleg a Mária-legenda ezen jelenete volt ábrázolva, bár fölötte meglepő és analogia nélkül való eset, hogy kora középkori *fibulán* Mária legendájával találkozzunk. Azért is Lipp hajlandó e fibulát beviteli árúnak tekinteni. Ez lehet, de akkor mindazok a vele egy ízlésű és ugyanegy technika szerint készült keszthelyi rokon korongfibulák is külföldről való importczikkeknek volnának tekintendők, a mi bebizonyításra szoruló állítás. Mert ha tájainkon valahol létezett a népvándorlási időszak folyamata alatt olyan vidék, a hol helyi ipar kifejlődésére meg voltak az előföltételek, akkor a Keszthely környékén földerített sok temetőből kikerült leletek alapján lehet ilyenre következtetni. E leletek hosszú időkön keresztül sűrűn lakott vidék képét nyujtják, melynek népessége a római idők traditióit megőrizte és a változó idők közepette egyrészt újabb stilelemeket vett föl, keletieket úgy mint nyugotiakat, és az ő asszonyait és férfiait sok oly sajátszerű ízlésű ékszerrel diszítette, minőknek másutt csak gyéren találjuk hasonmásait. Azért hiszszük, hogy egykorú a Máriás-fibula egy más rokon technikájú korongos fibulával, melyen az a jelenet van ábrázolva, mikor a szétterjesztett szárnyú sas az imperatort fölfelé viszi, oly jelenet, melylyel római érmek hátlapján sűrűn találkozunk. (21. tábla 334. sz.)

A hogy ezt a jelenetet a barbár ötvös éremről utánozta, úgy vehette intaglioról a Mária-jelenetet. De ily figurális fibulák a ritkaságok közé tartozhattak; legtöbbször egyszerű geometriai vagy növényidomokat préseltek a fibula lemezébe 21. tábla 335—339. sz.), melyekről ezúttal csak annyit jegyzünk meg, hogy sehogysem szoríthatók be abba az időszakba, melyből Lipp a keszthelyi sírokban lelt római IV. századi érmek alapján a sírmezőket származtatni akarja. Nem tartozik ide a keszthelyvidéki összes temetők koráról vitatkozni. Nézetünk szerint a temetők jó része a VI. századon innen esik és a Máriás-fibula is az ú. n. avarkornak inkább a végére, mint az elejére teendő.

Még egy érdekes övcsatot mutathatunk be itt dr. Kammerer Ernő úr szívességéből, melyet évekkel ezelőtt a pécs-budai vasút építésénél Dombovárott (Tolna m.) találtak. Sajnos, hogy nem lehetett megtudni, hogy milyen környezetben került elé, de örvendünk, hogy megmentették, mert az itt tárgyalt kor legérdekesebb keresztény emlékei közé tartozik. Négy cm.-nyi széles szíjra való ezüstcsat volt és épségben maradt meg, csak annyi rongálás van rajta, a mennyi a csat használatából támadt; fölületének szürkesége mutatja, hogy az ezüst oxydatiója, mialatt a földben volt, már megindult. A csat ú. n. gyűrűje négyszögű és

felső lapját bevert vonalak ékítik, melyek körded hajlású szalagfonadékú mustrát képeznek, a mélyedéseket niello borította, mely több helyütt kikopott. A tüske végső hajlását és tövét párhuzamos vonalmélyedések ékítik. A szíjra való pánt keskenyebb alsó lemezből és a szíj egész szélességét borító felső lemezből áll, ennek három oldala egyenes szélű, belső széle közepett fecskefark módjára kihajlik s mellette kétfelől körszelvényidomú behajlása van. Az így keletkezett teret az ötvös három mezőre tagolta. A középső mezőt közepett háromszögűen kissé kiemelte, úgy hogy csúcsa a fecskefark közepére nyúlik, míg a háromszög alapja összefut a gyűrű tövét ölelő két szalaggal. A háromszög ferde oldalait párhuzamos egyenesekkel keretelte be s ezek közé vonalas ornamentet helyezett, mely körökből és a köröket ferdén összekapcsoló átlókból áll. A belső térbe beléhelyezte azt a késői idomú Krisztus-monogrammot,

22. ábra.

mely keresztből és P betűből áll. A háromszögtől jobbra-balra eső szabálytalan idomú mezőket is vonalkerettel szegélyezte, négy-négy tojásdad levéllel ékítette, melynek egyik csúcsa mindig befelé áll s a leveleket finoman beponczolt pontsorral fogta körül; a bevert vonalakban itt-ott még niello nyoma maradt meg. A monogramm idoma után megállapítható, hogy a csat kora nem előzi meg a VI. századot; a másik időhatárt még nem birjuk elég biztosan megvonni.

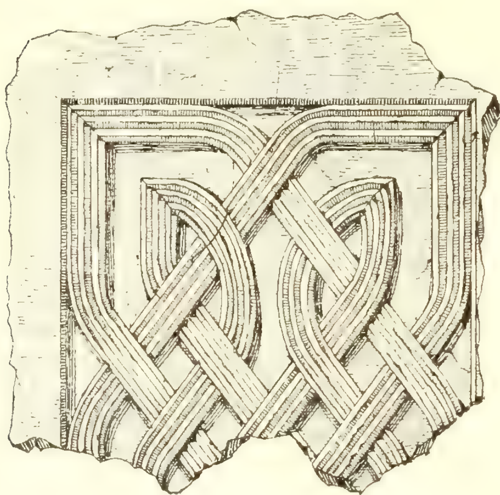
3. *Szobrászati és építészeti maradványok.* Míg a korai középkor temetői és véletlen leletei az ókortól szent Istvánig majdnem szakadatlan egymásutánban szolgáltatnak a kereszténység folytonosságára tájainkon emlékszerű tanuságokat, álló emlékekben, építészeti és szobrászati maradványokban sajnosan nélkülözzük e folytonosságot.

Az V. századtól a IX. századig hazánk nem bir csak némi valószínűséggel megállapítható monumentális maradványt fölmutatni.

Szomszédunk Dalmáczia szerencsésebb helyzetben van, itt biztosabban domborodik ki fönmaradt épületekben és faragványokban a művé-

szeti élet szakadatlan volta és ide meg Horvátország felé tanácsos összehasonlításra analogiákért fordulni abban a korban, melyben nálunk az emlékszerű művészet első nyomai ismét mutatkoznak.

Alig van dalmát város, melyben az V—X. századok nem hagytak volna nyomokat.[1] De legérdekesebbek reánk nézve azok a maradványok, melyek a régi horvát birodalom területének több pontján kerültek elé. Kninben a régi horvát fejedelmek egyházi építkezéseiből nemcsak alapokat, de számos föliratos és ornamentális töredéket ismerünk, melyeknek közzététele Bulićnak köszönhető [2] és a zágrábi múzeumban őrzött emlékek közt láthatunk érdekes töredékeket a horvát fejedelmek egy más dalmácziai székhelyéről, Mućról (Brazza szigetén) és Sziszekről, mindannyi a kor stilusát jellemző ornamentikával

1.

2.

SZISZEKI EMLÉKEK.

és némelyeken korhatározó érdekes föliratokkal. A Zágrábban őrzött emlékekről még nincs összefoglaló ismertetés és sem a muči, sem a sziszeki emlékek lelhelyéről nem birtam részletesebb fölvilágosítást nyerni, csak annyit tudok, hogy mindkét helyen valószínűleg még gazdag aratás várná a helyszini kutatást; de fölhasználom az alkalmat, hogy legalább a mi most ott együtt van, ezúttal itt napvilágot lásson.[3] Kezdjük az emléktöredékek bemutatását a sziszeki maradványokon.

1 Lásd ez emlékek rajzait *Eitelberger* művében Dalmácziáról, valamint újabban *Jackson* három kötetes angol művében: Dalmatia, Istria and the Quarnero. Oxford 1887.

2 *F. Bulič Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici* stb. 1. füzet. Zágráb, 1888 qu. 44. l. és XVIII. tábla.

3 Dr. Krjsnavi Izidor osztályfőnök úrnak köszönjük, hogy ez emlékeket itt közzétehetjük és elismeréssel adózunk Eckhel rajztanodai igazgató úrnak is, a ki szíves volt azokat számunkra lerajzolni. *A szerkesztő.*

A) *Sziszeki emlékek.* 1. Kőtábla-rajzunk, 1/5 nagyságban tünteti föl előlapját. A táblát egymásba font hármas rétű domborműves szalagok ékítik, melyek egymásba fonva kétszer ismétlődő mustrát képeznek. A tábla hosszúkás volt s a meglévő mustra az egész szalagfonadék felét állítja elénk. Sajátszerű a lap domborműveinek technikai kezelése. Az egész ornament négyszögű mélyített mezőből emelkedik; az egymásba font szalagok párhuzamos rovatai hegyes csúcsba metszvék és a három él is háromszögűen domborodik ki. Kninben, a horvátok régi királyi székhelyén, megejtett ásatások ugyanezt a mustrát tüntették föl. (Bulič Hrvatski spomenici stb. I. 1888. XVI. tábla 46. sz.) A tábla eredeti rendeltetése iránt nehéz volna végleges véleményt mondani, de analogiák után ítélve, templom ciboriuma, vagy keresztelő kápolna falából való.

MUCSI TÖREDÉK 1 *a*

2. Valamivel biztosabb egy második töredék rendeltetése, mely szintén Sziszekből ered. Körhajlású ív töredéke; legnagyobb hossza 32·4 cm., vastagsága 9·5 cm. Az ív felső hajlását a síma fölületű párkány szegélyzi s ebből ferdén fölfelé dűlő tekercses végű taréjdíszek sora emelkedik. A párkányon maradt a fölirat egy darabja, mely IX—X. századi jellemző idomú betükkel talán Ameria uxor-t jelent. Ciboriumos oltár kősátorából való ívnek töredéke s a rajta lévő fölirat talán az alapító házaspárnak, férjnek és feleségnek, a nevét s az alapításra vonatkozó egyéb adatokat tartalmazta.

Kninben és Mučban több hasonló jellegű fölirat akadt s ugyanott találunk hasonló taréjdíszeket is.

B) *Muči töredékek.* 1. A legnevezetesebb emlék, melyet Mučról a zágrábi múzeum szerzett, egy ajtóról való homlokpárkány jobbik fele. Valamennyi emlék közül ez a legérdekesebb, mert az alapító fejedelem s az alapítás pontos időhatározását olvassuk rajta. Ljuič a «Rad» czímű folyóiratban még 1874-ben adta ki e kő rajzát, mely meglehetős hűnek mondható, de az idezárt fényképi reproductió még közelebb jár az eredetihez. A kor gyakran követett szokása szerint a művész föl-

iratát összevonások és rövidítések által reánk nézve némileg kétessé tette, legalább egy nehány szónak olvasása nem állapítható meg a kívánt biztossággal. Legvalószínűbb az az olvasás, melyet ugyancsak a «Rad» idézett évfolyamában Racki adott (107. l.): Branimiri annorum Christi sacra de verginis carne ut (sumpsit) DCCCLXXX (a kő alján folytatólag) et VIII. sextaque indictione. Kétely csak a zárjel közé helyezett rövidítések olvasásában lehet, a többi szavak értelme határozott és világos.

MUCSI TÖREDÉK 1 *b*.

A kápolnát Branimir alapította 888-ban Kr. u. Ezzel a szemöldökpárkány díszítésére, úgy mint a vele rokon egész ornamentikára biztos korhatározó dátumot nyerünk, mely minden műtörténeti következtetésünk számára kétségtelen alapot nyujt.

A szemöldök-párkány keményebb fajta homokkőből való. Hossza 86 cm., magassága 27 cm., vízszintes vastagsága 10·8 cm. Alja síma és mivel itt végződik a fölirat, nem lehet az iránt kétség, hogy bejáró nyilás fölött volt alkalmazva, akár kápolna ajtaján, akár a kora keresztény stilusban dívó magas ciborium-épület egyik oldalán. Szemközti oldalán a fölirat alkalmazására szolgáló legalsó síma párkány fölött mélyített mező következik, melyet háromrétű domborműves szalagokból alkotott sajátszerű ékítés tölt be. A mustrát két egymást alsó szárain átmetsző hullámvonal és félkörök képezik, melyek hajlásukkal fölfelé szorosan egymás mellé állíttattak, úgy hogy mindegyik félkör minden hullámvonalat átmetsz és a hullámvonalak egymásra találó végeit összeköti. E hullámvonalas díszű mezőt fölül kidomborodó keskeny síma párkány szegélyzi és ezen jobbra forduló kidomborodó csigás végű taréjokból alkotott sor áll. A fölirat elhelyezésére és a jellemző csigataréjra egykorú maradványokból számos analogiát találunk a knini romok közt, melyeket Bulič közzétett i. h. III. t. 1. sz. — IV. 11. — VIII. 24. X. 28. XII. 36. — XVII. 48. 49. — XVII. 50. 52. — XVIII. 60. A sajátkezű szalagfonadékra is találunk közeljáró példát Bulić IX. 25.

Ez idézetekből látni, hogy a szalagfonadék mellett e korban a csigataréj a legkedveltebb motivumok közé tartozott. Ez mindig a legszélső díszt képezi, tehát alkalmazásában még az antik korból származó jó hagyomány volt mértékadó.

2. Kisebb tábla. A rajz $^{1}/_{5}$ nagyságban szemközt tünteti föl. Legalúl szorosan egymásba font két hullámvonalas, hármas szélű szalagot

szemlélünk, e fölött síma párkányon oszlopsor áll, az oszlopok félkörű átmetszettel birnak, de se fejük, se lábuk nincs, az oszlopok háromrétű szalagokból képezett íveket tartanak, melyeknek találkozása fölött kétrétű szalagból képezett levél domborodik ki. Az ívek és oszlopok falmélyedést fognak körül. Ez a töredék nyilván egy hosszabb arkadsorból való, mely talán a ciborium felső részét ékítette. Megközelítő tagozást mutat egy töredék Kninből Bulič-nál X. 26.

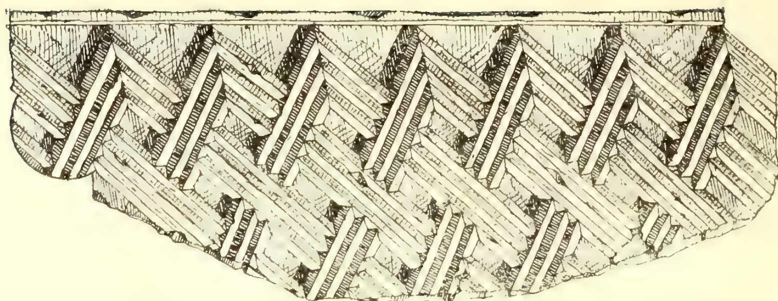
3. Hossznégyszögű kőtábla töredéke domborműves háromrétű szalag ornamenttel, mely egymással összekötött körökből és egymással összekötött s a köröket átmetsző rhombusokból áll. Bal oldalán a mustra teljes, mert az utolsó rhombusból kiálló két szárnyat függélyesen álló körszelvény idomu vonal kapcsolja össze. A knini töredékeken két mustra mutat hasonló combinatiót. Bulič IX. 25. és XVI. 45.

4. Hosszúkás töredék domborművekkel, melyeknek mustrájával külön-külön már találkoztunk. A két mustrát egymástól vízszintesen futó síma párkánylécz választja el s a kőtábla alját is síma lécz szegélyzi. Az alsó mezőben, két hármasrétű hullámzatos szalag szorosan egymásba fűződik. A felső mezőben balra hajló taréjsor, jobbra forduló egyszerű csigalevéllel. A rajz $^1/_5$ mértékben adja az eredetit.

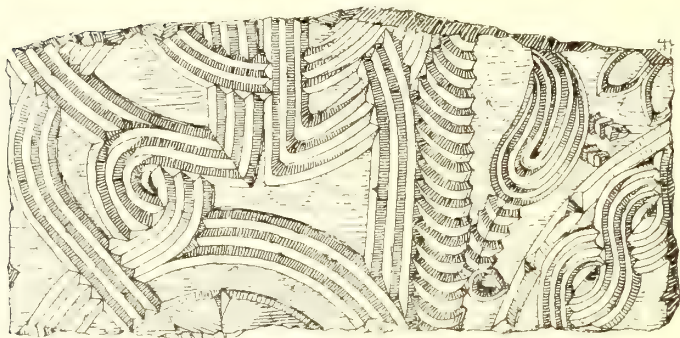
A két mustra combinált alkalmazására a knini emlékek szintén szolgáltatnak példát (Bulič XII. 36.), azzal a jelentéktelen különbséggel, hogy ott a csigák jobbra dűlnek.

5. Domborműves diszű tábla töredéke. A mustrának csak mintegy $^2/_3$-át birjuk: párhuzamosan egymás mellé rakott és száraikkal egymást átmetsző rhombusok, melyek a szokásos háromrétegű szalagból állanak. Lényegileg rokon mustrát tüntet föl egy knini töredék (Bulič VI. t. 6. sz.). Rajzunk $^1/_6$-ban adja az eredetit.

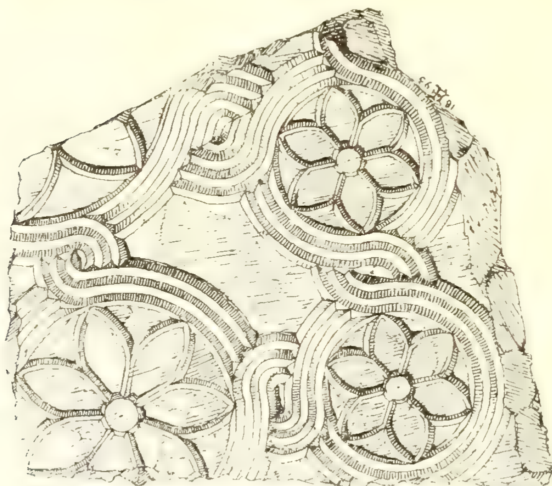
6. Domborműves díszű tábla csonka töredéke. A változatos díszítések csonkán maradtak s az egész mintáról nem birunk tiszta képpel és sajnálkozásunkra valószínűleg művészünk, kinek az idecsatolt rajzot köszönjük, a megmaradt töredéket sem látta tisztán. A felső mezőben hat hármasrétű szalag egymásba fonódik és hol kisebb, hol nagyobb kört képez, hol pedig félkörben megtörik. A nagyobb körben közepett talán rozetta volt. E fonadékokat alul rovátkos és gyűrűded tagozású törzsféle választja el az alsó kisebb tértől, melybe a nagyobb törzsből egy kisebb hasonló törzs nyúlik belé s végén levélféle ül, melyet két csúcsba futó háromrétű szalag képez. E levél külső széléből ismét két gyűrűded rovátkú nyél töredéke indul ki párhuzamosan. Ez alsó téren körben hajló lécztag s mellette két szorosan font háromrétű szalag vonul. A kereten kívül két szalagos keretű levél, mely talán egy rozettához tartozott. A felső mező mustrájára a knini emlékek közt két analogiát találunk Bulič XVII. 54. és XVIII. 61.

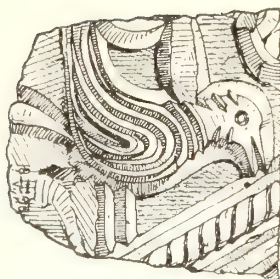
5.

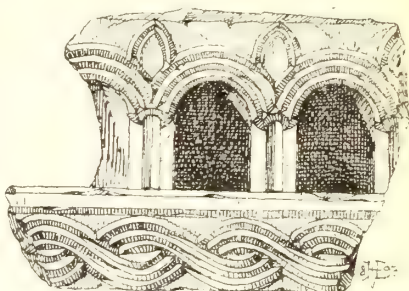
6.

10.

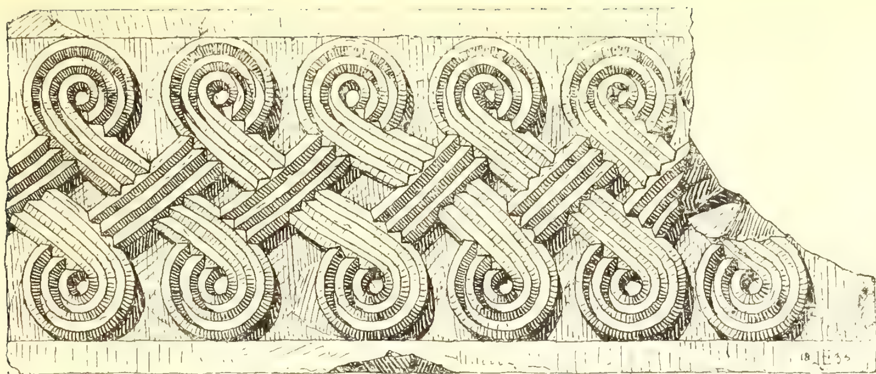

9.

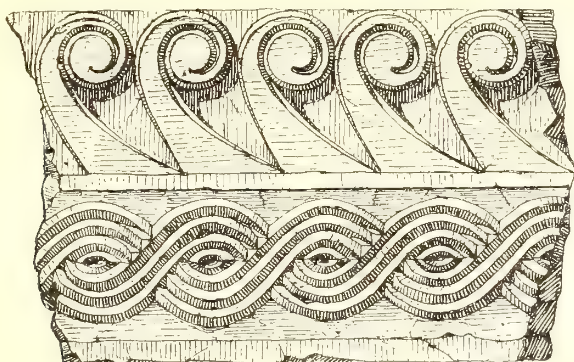

2.

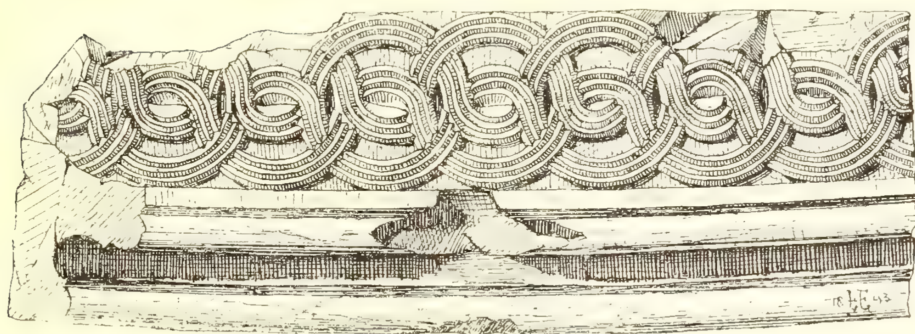
DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁK TÖREDÉKEI MUCSRÓL A ZÁGRÁBI MUZEUMBAN.

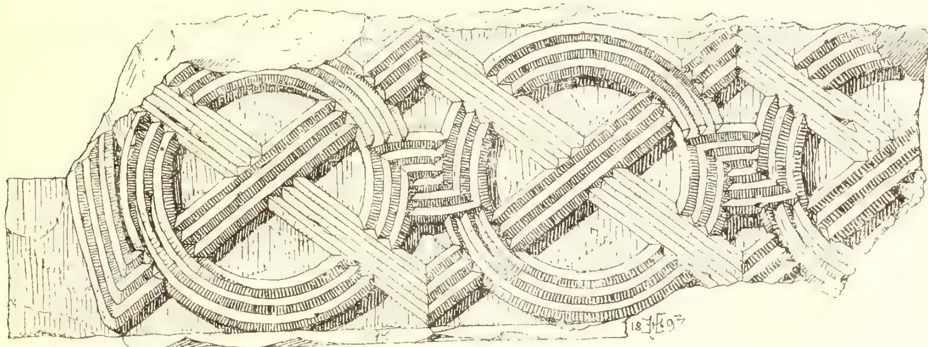
8

4

7

3

DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁK TÖREDÉKEI MUCSRÓL A ZÁGRÁBI MUZEUMBAN.

7. Építészeti részlet, melynek egyik hosszát két félkörű pálczatag s köztük futó félkörű hornyolat ékíti, befelé síma keskeny lécz domborodik ki s szegélyzi a mezőt, melyen az ornament kiemelkedik: háromrétű szalagokból képezett három hullámvonal, mely egymásba fonódik és egymást metsző köröket képez. Rokon mustrát Kninben látunk Bulič VIII. 23.

8. Hossznégyszögű tábla, fölül alul ép s e két oldalán síma párkánytag szegélyzi, két keskeny oldalán csonka. Egész hosszát ferdén dülő *S* formájú hármasrétű domború szalagok lepik el; egyik sor jobbra dűl, másik balra, közepett egymást rhombus formában keresztezik s végeik körben összefutnak. Ez a mustra Kninben is előfordult. Bulič XV. 42.

9. Kisebb töredék madár alakkal; a rajz egyharmad nagyságban tünteti föl szemközt a domborművekkel ellepett lapot. A stilizált madár más ornamentális részletek közt közepett áll, jobbra forduló feje világosan madárnak jelzi, nyakán két rovátkos szalag, egész testét tojásdadon húzódó rovátkos szalagok képezik; előtte jobbra egyenesen álló kötéltag. Hasonló madár előfordul a knini töredékek között Bulič XII. 37. Ugyanazt a modoros tehetetlenséget, mely itt állat ábrázolásában mutatkozik, tapasztaltuk a 6. számú muči töredéken, mikor a művész a vastag levelet ép oly párhuzamosokból alakította, mint most a madár szárnyát.

10. Domborműves tábla töredéke. Nagyobb hétlevelű és kisebb hatlevelű rózsák, minden egyes virág háromrétű szalagos keretben, mely a szomszéd keretbe fonódik. Ugyanily rózsákat és köröket Kninből közöl Bulič (VI. 13.). A rajz $^{1}/_{5}$ nagyságban tünteti föl az eredetit.

A bemutatott töredékek mind egyházi épületek maradványai, melyek a föliratok tanúsága szerint a IX. században épültek. Töredékes voltuk daczára, világos képet nyujtanak az ú. n. longobard ornamentikáról, mely azon időtájt vidékeink építészetében uralkodott. Azok az egyházi épületek, melyek akkor Pannoniában épültek, természetesen szintén ez ízlésben készültek.

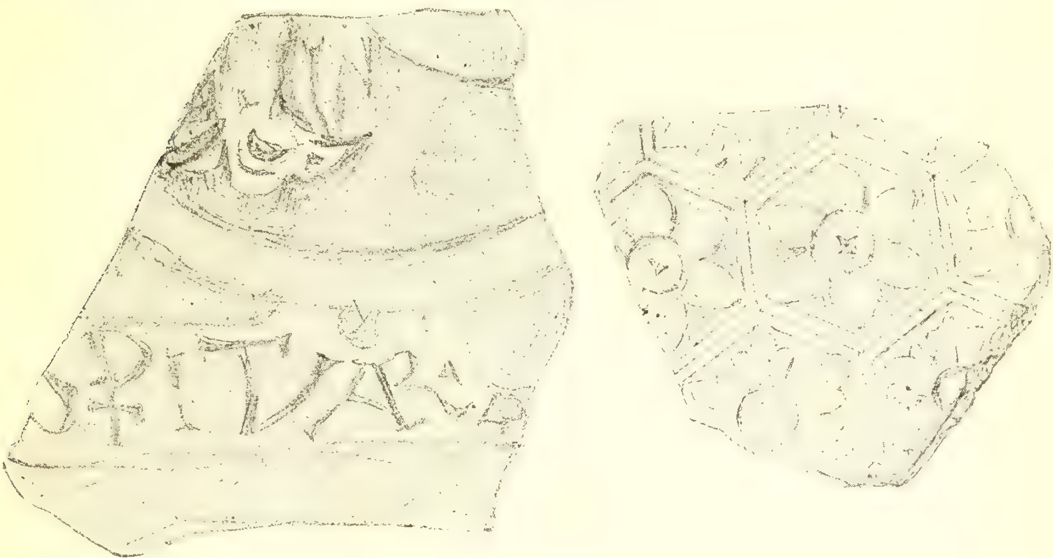
A karinthiak és bajorok megtérítéséről szóló legenda szerint a IX. században a Dunántúlon virágzott a kereszténység; a sopron-, zala- és tolnamegyei temetőkben s egyes ezen korból való sírokban lelt keresztény emlékek igazolják a legendaszerű hagyományt s az itt-ott, Pécsett, Zalavárott és Ó-Budán reánk maradt domborműves emlékek is valószínűvé teszik. Nehány évvel ezelőtt láthattam a pécsi templom újjáépítésénél lelt számos domborműves kőtöredékeket, melyek a IX., illetőleg a XI. századi templomból fönmaradtak.* Gyakoriak rajtuk a

* Röviden megemlítettem A. É. 1891. 290. Azt reméltem, hogy ezúttal bemutathatom, de újabban megközelíthetlen helyre tették, tehát jó sokára ismét eltemették.

háromrétű szalagok fonadéka, a csigás taréjsor, a rozettadísz s hasonlók. Sajnos, hogy e helyütt csak a horvát és dalmát vidéki részletekre utalhatok, melyeknek a pécsi töredékek motivumai szoros analogiái.

A zalavári emlékeket nem rég Récsey tárgyalta terjedelmesb czikkben, melyben Rómer vázlatai alapján közli egyik-másik IX. századi töredék rajzát.* Ismétlünk kettőt e vázlatokból. Nem hiszszük ugyan, hogy teljesen pontosak, de viszont alig lehet kétség, hogy Rómer egyik töredéken a föliratot, a másikon az ornamentet stilszerű hűséggel örökítette meg. Sajnos, azóta mindkét töredék eltünt.

Az egyiken domborműves körkeretben balra forduló madárfő van; a föliratos részlet betűinek idoma s a betűk összevonása szembetünően emlékeztet a föntebb közölt sziszeki töredékre.

DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁK TÖREDÉKEI ZALAVÁRRÓL.

Viszont a hatszögű keretekbe helyzett rozettákkal ellepett másik töredék szorosan csatlakozik a szintén Zágrábban őrzött muči emlékrészletre (10. szám), hol szintén a hatszirmú rozetták egymás mellé helyezése képezi a díszítő mustrát.

Végül mint e stilusnak már a román ízlésbe átmenő érdekes két tanúságát idézünk Szalavárról egy szemöldök-párkányt és egy kősarkophágot a n. múzeumból.

A zalavári emlék két darabból áll, melynek egyike Zalaapátiban az uradalmi ispán lakásához levezető lépcsőbe van befalazva, másika az apátsági pincze bejárata fölött van. Már Rómer ismerte föl a két emlék összetartozását, újabban legalább gipszmásolatban össze

* A. É. XII. 1892. 58—68.

is került a két töredék. Együttvéve, hosszú szabályos négyszögű hasábot képeznek, melynek egyik oldalán fölirat, a vele szomszédos oldalon pedig domborműves szalagfonadékú dísz vonul végig. Két háromrétű szalag sokszoros összefűzéséből és többszörös keresztezéséből kereszt, központi körök s külső négyszögkeret vannak alakítva. A fölirat longobard majusculákkal így szól: QVERENS INVENTO PVLSANS HIC GAVDET APTO. Már Rómer ismert föl e versben szentirási mondatot, mely így szól: «qui quærit, invenit; pulsanti aperietur». Récsey (i. h.) Rómer jegyzeteiből még néhány emléktöredéket idéz, mely ezen szemöldökkővel egykorú lehet és már Rómer

KERESZTÉNY KŐSARKOPHAG A N. MUZEUMBAN.

utalt arra a stilistikus rokonságra, mely ez emlékeket a n. múzeumban őrzött keresztény kősarkophághoz fűzi. Ő helyesebben is ítélte meg ez emlékek korát mint Henszlmann,* a ki hol kora kereszténynek, hol késő középkoriaknak képzeli.

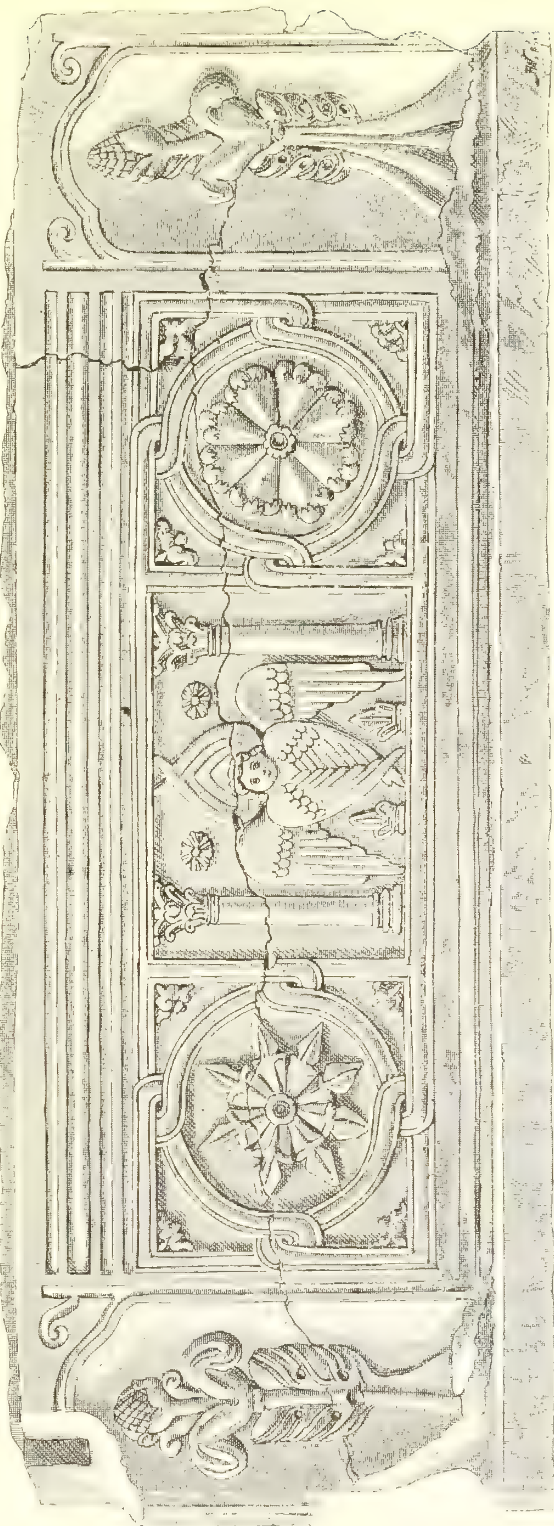
A sarkophagról Henszlmann azt jegyezte föl, hogy ó-budai eredetű, Rómer meg azt, hogy Székesfehérvárról származik. Nem sikerült még eldönteni, melyik a helyes följegyzés. Sajátszerű, hogy a sarkophag műtörténeti fontossága daczára sohasem lett rajzban közzétéve és íróink sohasem foglalkoztak vele behatóan, bár Rómer már évtizedekkel ezelőtt a n. múzeum lépcsőházának oly helyére állíttatta, a hol mindenki figyelmét magára vonja.

* Székesfejérvári ásatások eredménye, 1864. 123. l.

A sarkophag az antik sírládák nagyságát közelíti meg, falai egyenesek, két hosszfalát és egyik keskenyebb falát domborművek ékítik, negyedik (keskeny) fala síma, talán azért, mert ez a templom falához volt támasztva; födele nincs meg.

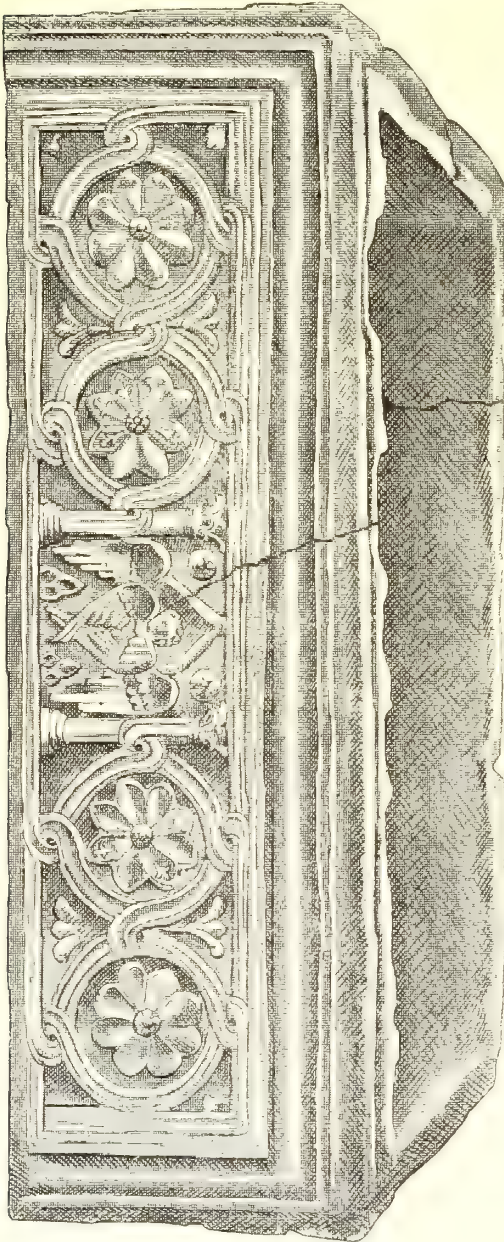
Az ide zárt rajzok a domborművekről hozzávető fogalmat adnak.

A legérdekesebb figurális díszt a keskeny oldal mutatja: repülő angyalt, a ki gyermek idomában az elhunyt lelkét viszi fölfelé. Az egyik hosszoldalon a középső mező mellett két oldalt lapos mélyedésből kidomboruló stilizált növény áll ott, a hol az antik sírládákon Amor és Psyche vagy telesphorok állanak. A középtér közös kerettel bir, de három mezőre oszlik. A középső tér valamivel szélesebb, mint a másik kettő. Itt két composit fejű oszlop között hat szárnyú cherubfej foglalja el a főhelyet, fölötte jobbra-balra egy-egy rozetta, alul a szárnyak közt háromlevelű növényrügy tölti ki a tért. A két oldalsó négyszög tért háromszélű szalag kereteli be, mely mindegyik oldal közepénketté szakad, a két szalag egymást kör alakban metszi és körhajlásban egy második belső ke-

retet képez. E belső keretben egy-egy hétszirmú, formára egymástól különböző, rozettát látunk; a négyszög keret belső csúcsaiból mindig egy-egy levélcsomó áll ki.

A másik hosszoldalon közepett ismétlődik a cherub alakja az őt környező rozettákkal és bimbókkal; a cherub mellett az oszlopok is ismétlődnek, de itt már azt a változatosságot látjuk, hogy az oszloptövek közepén megszakadnak s mindegyik tőrész hármasrétű szalaggá válik, egymásba fonódik és jobbra-balra két-két fonadékos körkeretet és az egész hosszoldalt bekerítő négyszög szegélyt alakít. A körök találkozásánál fölül-alul egy-egy virág áll s egy-egy levélcsomó nyúlik befelé a négyszög mindegyik sarkából. Mindegyik körben egy-egy nyolczszirmú rozettát látunk, melyben ezúttal csak kevés változatosság van.

A sarkophag díszítményeiből a figurális alakok, az álló növények, a baloldalon a bimbók s a modoros rozetták s mindenek fölött a szalagos fonadékok, melyek még az oszloptőkből is kiindulnak, mind szorosan csatolják sírládánk stilisztikáját a VII—IX. századi longobard emlékek sorához. Itt a szijfonadékú körbe helyezett rozettákra elég Cattaneo ismeretes munkájából nehány datált példát említeni; ezt a mustrát látjuk Sta Maria trastevereben 827-ben (Cattaneo 172. l.) és a forumon egy IX. századi kereszten (Catt. 175. l.). Azonban kétségtelen, hogy sírládánk domborművei aránylag helyesebb compositiót és térfölosztást, túlterheléstől való óvakodást és tisztább kivitelt tanusítanak, mint a stilusnak Mučból, Sziszekből, Knin-

ből fönmaradt IX. századi példányai. Azért azt hiszszük, hogy a X. és XI. században virágzó byzanczi művészet hatott e sarkophag mesterére. Ez talán egyike volt a Szent István korában itt dolgozó byzanczi kőfaragóknak, vagy a mi tájaink felé legalább is Velenczéből jött, a hol az alantabb ízlésű benszülött lombardokkal szemben az idegenből jött görögök túlsúlyra emelkednek. Ily értelemben elfogadjuk Cattaneo véleményét a longobard stilusban érvényesült byzanczi befolyásról, ha nem is osztjuk nézeteit a stilus keletkezéséről.[1] Mert világos, hogy a longobard stilus leggyakoribb motivumait nem byzantiak találták föl, de részben eldurvult római idomokból, részben a germán barbároknál a népvándorlási korban dívó jellemző szalagdíszű mustráknak a kőépítészetbe való átmenetéből származott. Ezt az érdekes műtörténeti tényt annál világosabban látjuk, mennél sűrűbben bukkannak föl népvándorlási korabeli emlékek, melyeken az utóbb a kőornamentikában érvényesült motivumok még mint ötvös mustrák szerepelnek. Hazánk az emlékek szakadatlan sorozata miatt ily kérdések tanulmányára a legkedvezőbb talaj. *Hampel József.*

ELEFÁNTCSONT-NYERGEK A N. MÚZEUMBAN.

Elefántcsontból faragott nyergek a középkori lovagok fölszerelésének legpompásabb darabjai közé tartoztak. A maguk idején fölötte nagy becsben tartották, bizonyára akkor is ritkaság számba mentek, még kisebb számmal akadunk reájuk mai fegyvertárakban. Az idők viszontagságát egészben csak huszonegy példány élte túl. Ezeket legutóbb dr. Schlosser Bécsben igen tanulságos módon ismertette.[2] A becses értekezésből kitünik, hogy nincs több oly köz- vagy magángyűjtemény Európában, melyben, miként a n. múzeum fegyvertárában, három példány együtt léteznék és pedig három oly nyereg, mely úgy a művészi kivitel, mint föntartásuk dolgában a legtöbb fölsorolt analogiával kiállja a versenyt.

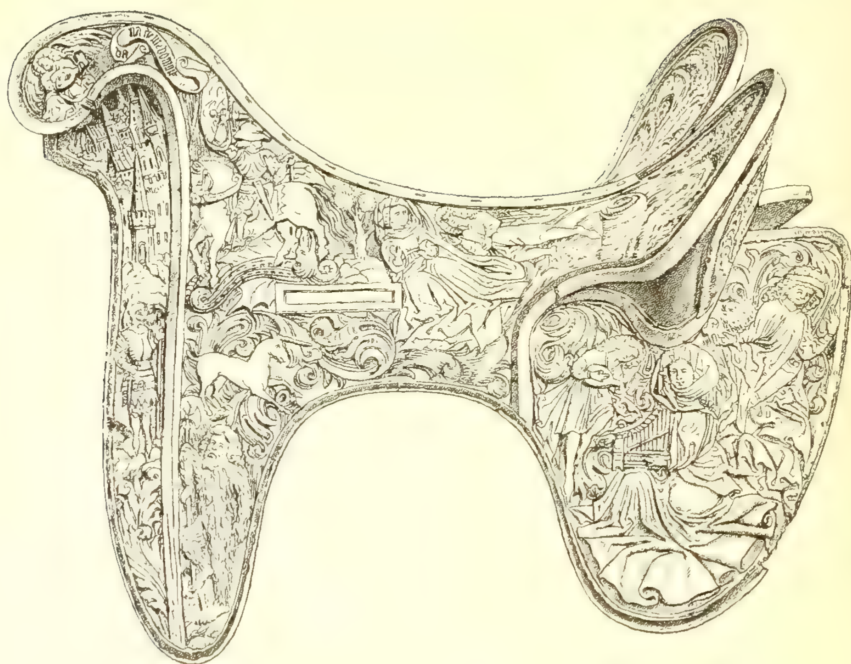
Rómer még 1865-ben magyar és német nyelven értekezett az érdekes emlékekről[3] és szakunk akkori kezdő stadiumában a tudomány magaslatán állott.

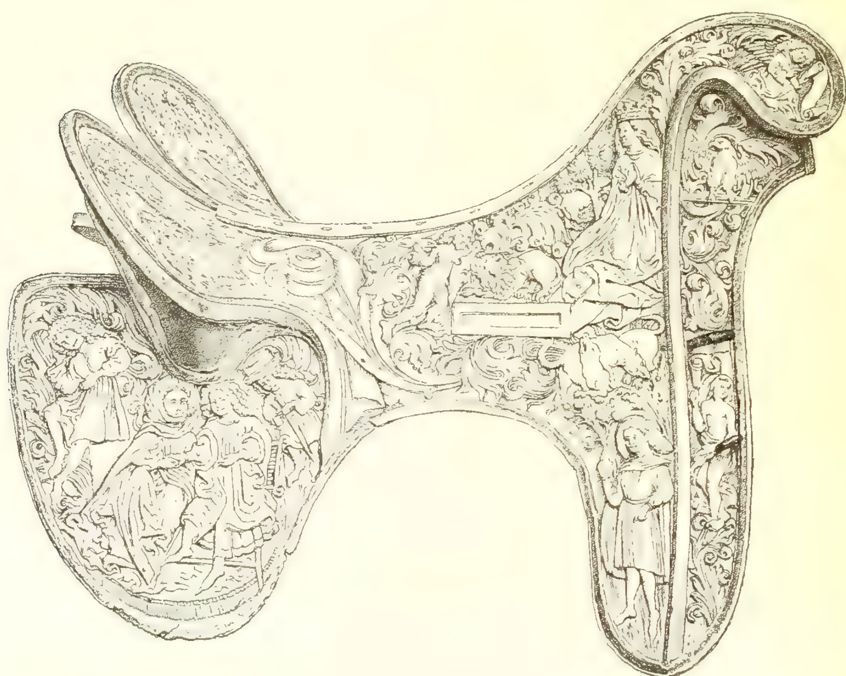
Hogyha Schlosser most jóval túl mehet az akkori színvonalon, az leginkább onnan van, mert a modern műtörténeti kutatás megszokott

1 Cattaneo 83. l.

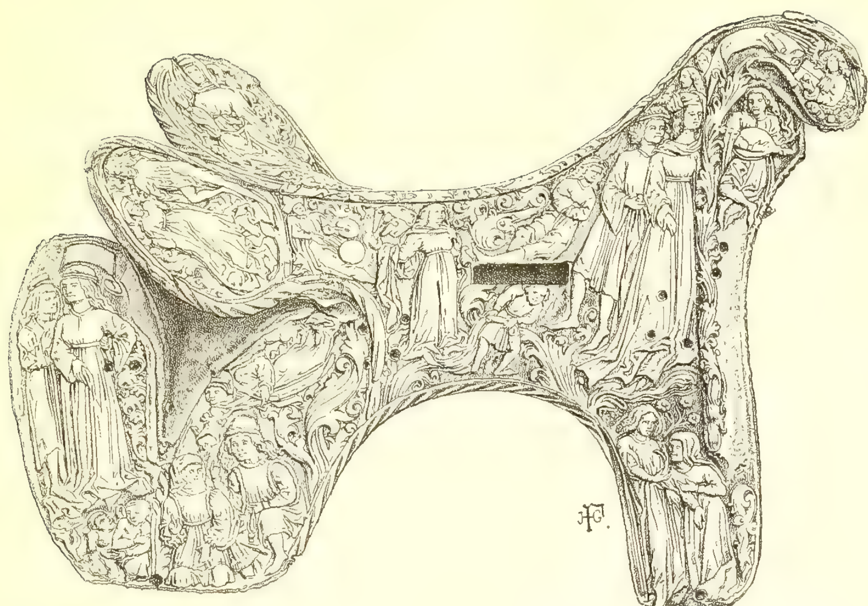
2 Elfenbeinsättel des ausgehenden Mittelalters von Julius von Schlosser. (Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses XV. k. 1894. 260.)

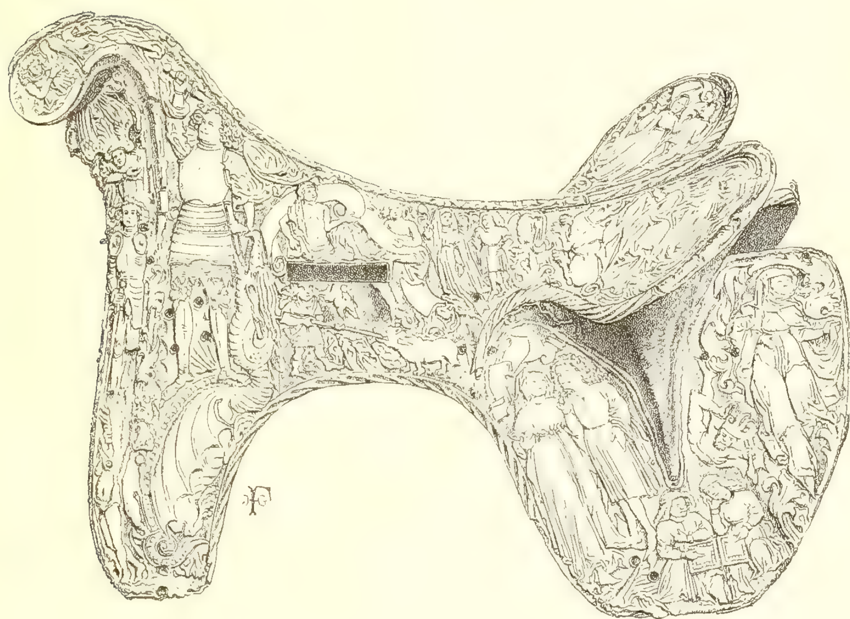
3 Arch. Közl. 1865 és Mitth. der k. k. Central Com. 1865. X. 1. s k. ll. képekkel.

I. 2. ÁBRA. XV. SZÁZADI ELEFÁNTCSONT-NYEREG A N. MÚZEUMBAN.

3. 4. ÁBRA. XV. SZÁZADI ELEFÁNTCSONT-NYEREG A N. MÚZEUMBAN.

útját követvén, művészeti értelmezését az összes ismert analogiák ismeretére alapítja.

A múzeum három nyerge közül az első (1. és 2. ábra)* valószínűleg olasz eredetű és mivel keletkezése a XV. század második felébe esik, közeleső föltevés, hogy Mátyás királylyal hozzák kapcsolatba. A bukaresti székesegyház kincstárából jutott a n. múzeumba. A mi hagyományunk szerint, a nikopoli csatából (1396.) eredő zsákmány alkalmával került oda; de stilusa ellene mond e föltevésnek.

Idoma olyan, a milyen a legtöbb elefántcsont-nyeregé: közel jár a könnyű lovasságnál még mai napság is használt baknyereg alakjához. A domborművek gazdag és változatos sokasága emelkedik ki lapos kezelésben a fölületéből. Szent György legendájából a küzdő hőst, a térdeplő királyleányt látjuk s a helyet jelző kastélyt. Szerelmesek bizalmas beszélgetésben sétálgatnak. Zenélő társaság, közte egy hölgy, mely kézi orgonát fuvat. Egy angyal mondatszalagokat tart, egy nő is, kinek könnyű lepel alig borítja meztelen testét. A középkori szerelmi világ phantastikus elemei gyanánt ott vannak: az egyszarvú, az alabárdot tartó vadember, egy más ember, a ki álarczos paizszsal kezében oroszlán ellen küzd, azután sárkányok, szarvasok (a nyereg hátulján) és egy pár küzdő kutya. A kápafa balján szalagon e latin mondás van: da pacem domine. A faragások kivitele fölötte finom és e részben nyergünk az első helyen áll.

A második (3. és 4. ábra) nyereg a gróf Batthyány család adományából került a n. múzeumba. A legkülönfélébb jelenetes domborművek ismét a fölület minden zugát töltik be. Mint legnagyobb, először szemünkbe tünik szent György alakja, ezúttal gyalog öli a sárkányt; a szerelmes párok ismét jelentékeny számmal szerepelnek. Ezek közt az a két pár érdekelhet leginkább, melynek a nyereg hátsó szárnyán legalul, egymásnak megfelelőleg, jutott helye a jobb s baloldalon. Nyilván úgy vannak megkomponálva, hogy egymást kiegészítik. A balfelőli pár együtt ül és mialatt a többi játékkal mulat, mögötte vadkanfogú, kecskeszarvú és denevérszárnyú ördög alakja bunkós bottal (?) kezében repül feléje a magasból. A túlsó oldalú pár térdepel, az asszony talán imádkozik, a férj kezében olvasó, mögöttük röpülő angyal feléjük nyújtja a koronát. Szembetünő a világias és a keresztényies élet közti ellentét jelképezése. Más alakok is jelentkeznek oly helyeken, a hol számukra tér volt: meztelen alak keskeny övvel ágyéka körül, mondatszalagokat tartó félig meztelen egyének, zenélő ifjú, és lándzsá-

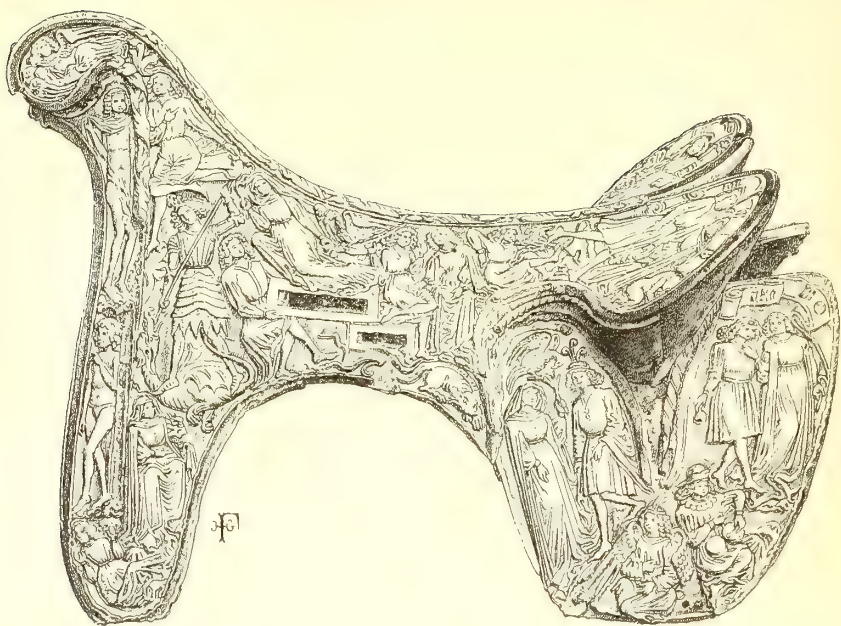
* Nagy köszönettel tartozunk a cs. és királyi főkamarási hivatal élén álló gróf Trauttmannsdorf urnak és a Jahrb. der Kunst-Sammlungen szerkesztőjének dr. Zimmermann urnak, hogy a Jahrbuch igen sikerült képeit folyóiratunk számára átengedték. *A szerkesztő.*

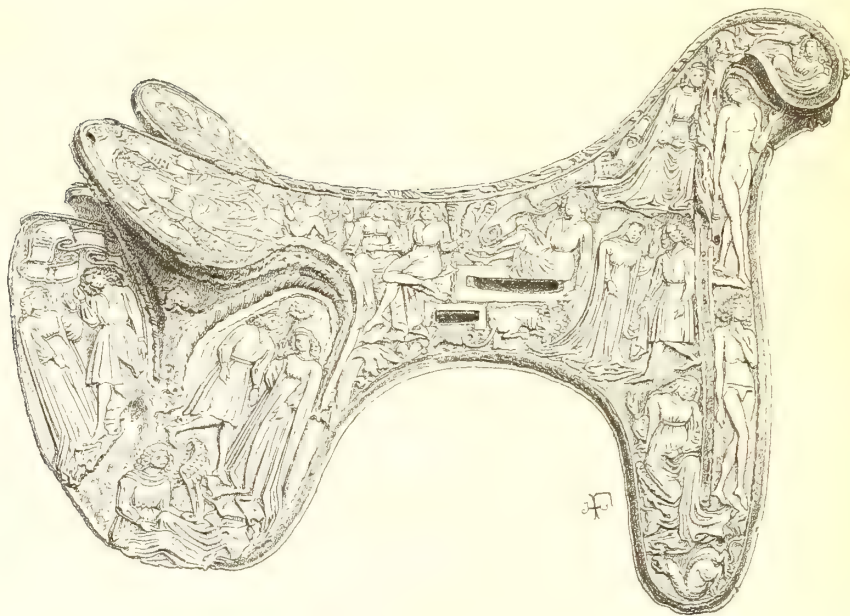
ját a medvére döfő vadász. A domborművek régente be is voltak festve s mai nap is a festés erős nyomai láthatók.

A harmadik nyereg származása ismeretlen. (5. és 6. ábra.) Domborművei közt ismét ott látjuk szent Györgyöt, a hogy a sárkány testére lépve torkába szegzi lándsáját, álló vagy ülő szerelmes párokat, részben mondatszalagokkal, melyeken német föliratok: «hof mit libe» (?) «ich hof;» «mit lieb». A kápa szélén meztelen alakok állanak, néha csak fátyollyal vagy övvel, más helyeken angyalok, zenélő alakok, majmok és sárkányok. Legérdekesebb egyik hátsó mezőn a négykézláb csúszó szakállas férfin nyargaló nő, mondatszalaggal kezében, melyeken e szavak állanak: lach lieblach. Schlosser e jelenetben azt a középkori tréfát látja, mely a nőben Phyllist, a férfiúban Aristotelest képzelte.

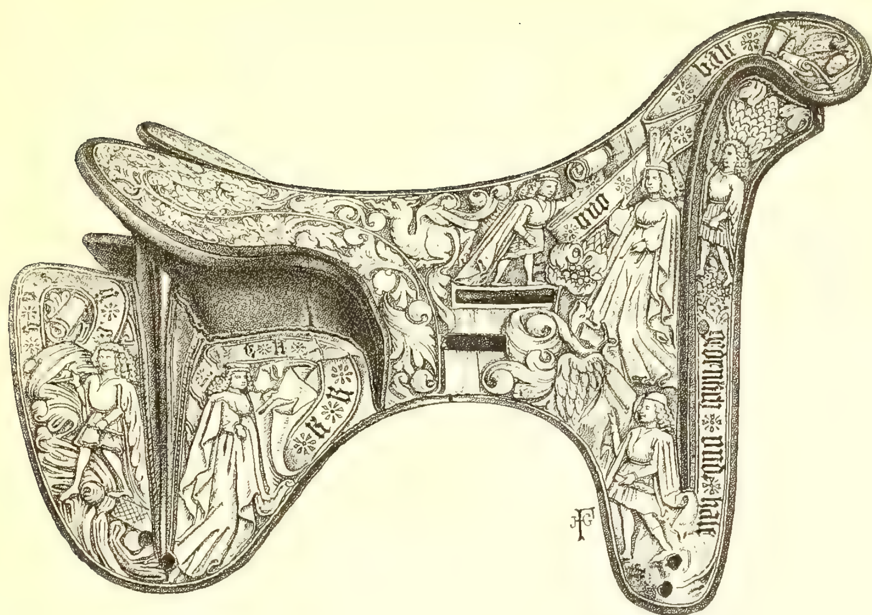
A n. múzeumban őrzött három nyereghez csatoljuk itt a herczeg Batthyány körmendi kastélyában őrzött nyereg két képét. (7. és 8. ábra.) Ez is a XV. század első feléből való és idoma s előállításainál fogva közel jár a három múzeumi nyereghez. A domborművek közt ismét ott van a lovagok szentje, szent György, a hogy megöli a sárkányt, mögötte griff madár; a szent mellett a királyi leány (?) áll s a többi téren lovagok és hölgyek mondatszalagokat tartanak háromszor ismétlődő föliratttal: gedenkh und halt és G I betűk. Ez utóbbi kezdőbetűk talán azon hölgy nevét rejtik magukban, a kinek a nyereg tulajdonosa hódolt. Általában a nyergeken látható jeleneteket csak a németországi szerelmi költészetből lehet megmagyarázni. E fölfogásban a szerelmes lovagok védszentje szent György játsza a főszerepet, az állatoknak: az oroszlán-, griff-, sárkány-, egyszarvú-, majomnak stb. a «Minne» nyelvében más más jelképes értelme volt, mely erényeket vagy szenvedélyeket jelzett, végül maguk az oly sűrűn előforduló párok nem szorulnak magyarázatra, ezek a XV. század udvarlóinak szerelmi epedései és velük leggyakrabban találkozunk más emlékeken is, minők a lovagkor idejéből itt-ott még megmaradtak: kárpitokon, képeken, s a férfiak és nők öltözetéhez, butorához, fegyerzetéhez vagy vadászati fölszereléséhez tartozó emlékeken. Legsűrűbben mégis elefántcsont-faragványokon látunk ilyféle jeleneteket, melyeknek mesterei Olaszországban s a Rajna mentén éltek a XV. században legnagyobb számmal.

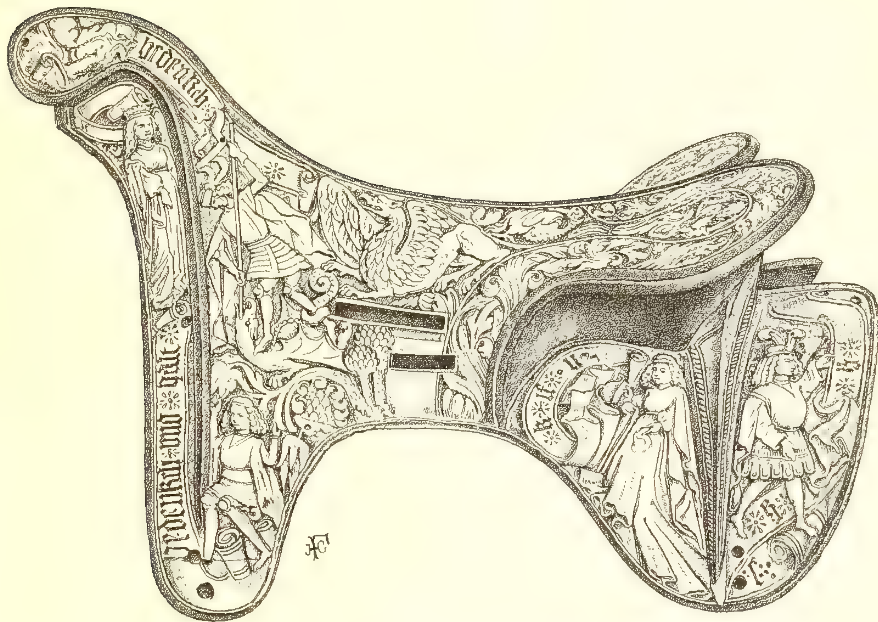
Kárász Leo.

5. 6. ÁBRA. XV. SZÁZADI ELEFÁNTCSONT-NYEREG A N. MÚZEUMBAN.

7. 8. ÁBRA. XV. SZÁZADI ELEFÁNTCSONT-NYEREG A HERCZEG BATTHYÁNY KÖRMENDI KASTÉLYÁBAN.

A MARGITSZIGETI ÁRPÁDKORI ÉREMLELET.

A m. n. múzeum az utóbbi húsz év alatt negyedfélszáz éremleletet dolgozott föl, melyek közt árpádkori mindössze nyolcz volt, és pedig: 1. Preraui lelet, Szent István-féle denárokkal. 793 db. — 2. Gerendási lelet, Szent István 4 db, Péter 3 db. — 3. Veszprémmegyei lelet, Béla dux 129 db. — 4. Mosonmegyei lelet, Béla dux 169 db. — 5. Apagyi lelet, Salamon, III faj, 82 db. — 6. Aldunai lelet, Pater S. Antonian-féle, I. László, II., III., VI. spec. 24 db. — 7. Mező-záti lelet, Kálmán, II. Béla, II. István, II. Géza 203 db. — 8. Marienfeldi lelet, III. Béla XI spec. 137 db. — Ezek azon leleteink, melyek vagy egészen, vagy túlnyomóan árpádkori magyar éremfajokat tartalmaznak; egyéb leleteinkben frisachi denárokkal és bécsi fillérekkel elvétve egy-egy magyar érmet is találtunk ugyan, de e leletek általában csak annyiban birnak fontossággal ránk nézve, amennyiben ez éremfajok hazánkban forgalomban voltak s a magyar pénzverésnél gyakran szolgáltak előképül.

Mint e rövid jegyzékből is látszik, az árpádkori éremleletek a nagyobb ritkaságok közé tartoznak; annyival örömestebb fogadta a m. n. múzeum múlt évi deczember havában József főherczeg ő fensége ajándékát, mely egy a Margitszigeten, a zárdaromok közelében napvilágra került éremleletből állott.

A lelet 303 ezüstérmet tartalmaz, melyeket egykori tulajdonosa egy cserép-perselybe gyűjtött össze s rejtett el, míg az, ötszáz év múlva a tündérsziget virányain dolgozó munkások kapája alá került s rejtekéből kiemeltetett.

A persely darabokra tört szét, de alakját még meglehet állapitani, s az érmek, ha nehány elszóródhatott is, egész tömegében a régészetpártoló főherczeg birtokába került, ki azt mindenestül a m. n. múzeum éremtára gyarapodásának szánta.

A gazdag lelet három csoportra osztható: *a)* magyar, *b)* szlavon, *c)* friesachi és bécsi éremfajokra. Az első csoport II. Endre s III. Endre uralkodása közötti időszak éremfajait foglalja magában, és pedig:

II. Endre,	XXII.	1 db.	IV. Béla,	XVI.	9 db.
IV. Béla,	I.	1 «	«	XVII.	4 «
«	III.	4 «	V. István,	II.	28 «
«	VI.	7 «	«	V.	9 «
«	VIII.	2 «	«	VI.	1 «
«	X.	2 «	«	VII.	1 «
«	XIII.	10 «	«	XV.	5 «
«	XIV.	11 «	«	XVI.	4 «
«	XV.	1 «	»	XVIII.	23 «

IV. László,	I.	7 db.	IV. László,	XVIII.	1 db.
«	II.	2 «	«	XXI. *a) b)*	10 «
«	III.	15 «	«	XXVIII. *a) b)*	11 «
«	IV.	3 «	«	XXIX. *a) b)*	13 «
«	VI.	10 «	II. Endre	II.	16 «
«	VIII.	2 «	«	II. (egylapú)	1 «
«	IX.	3 «	«	XII.	1 «
«	XIII.	1 «	«	XV.	4 «
«	XV.	1 «	Rupp 318. bizonytalan		1 «
«	XVI.	3 «	Felismerhetlen		1 «

A Rupp és Weszerle munkáiból ismert, részben igen ritka éremfajokon kívül, a következő kiadatlan fajokat találtuk a leletben:

1. Av. Kún László, XXI. (av.), Rev. Kún László, XXVII. (av.) 1 db. (1. ábra.)

2. Av. III. Endre, XII. (av.), Rev. Kún László, XVI. (av.) 1 db. (2. ábra.)

3. Av. Jobbra néző koronás fő, körül olvashatlan körirat (talán Stefanus?) Rev. Szembenéző emberi alak kiterjesztett karokkal, kezeiben egy-egy rózsát tartva. 2 db. (3. ábra.)

4. Av. Mint előbb. Rev. Szembenéző emberi alak, kiterjesztett karokkal, kezei alatt egy-egy kereszttel. 1 db. (4. ábra.)

5. Av. Szembenéző emberarcz, körül ismeretlen betűs körirat. Rev. Madáralak, felette kereszt és csillag. 1 db. (5. ábra.)

Ez éremfajok, ábrázolásuk és veretük jellege szerint, V. István, Kún László és III. Endre korába tartoznak, a nélkül, hogy az uralkodó király korát pontosan megállapítani lehetne. A XIII. századi éremfajok Ruppnál többnyire csak gondolomra vannak egy-egy király neve alatt csoportosítva; példa rá a 2-dik számú kiadatlan éremfaj, mely két ismert érem előlapjából van combinálva, melyek Ruppnál mint III. Endre- s Kún László-félék vannak leírva.

A második csoport szlavon denárokat és obulusokat tartalmaz, a következő jegyekkel:

1. (Regis) két karikával	7 db.	5. (Regis) R—L jegygyel	1 db.
2. « « madárral	5 «	6. « S—R. «	13 «
3. « « liliommal	2 «	7. (Ducis) két liliommal	2 «
4. « h—R jegygyel	3 «	8. Obulusok, két karikával	4 «

A harmadik csoportban osztrák s külföldi kis pénzeket találunk, nevezetesen egy bracteátot, frisachi denárokat és bécsi filléreket stb. Sorozatuk a következő:

1. Bracteát, felösmerhetlen előállítással, 1 db.
2. Frisach, Welzl v. Well. 499. Hf. Bernát karantán hg. 1 db.
3. « « « « 502/9875. 1 db.
4. « « « « 502/9884. 2 «
5. Bécsi fillér, Luschin: 5. szám. 1 db.
6. « « « 12. « 3 «
7. « « « 15. « 2 «
8. « « « 16. « 2 «
9. « « « 42. « 1 «
10. « « « 57. « 1 «
11. « « « 59. « 1 «
12. « « « 62. « 3 «
13. « « « 69. « 3 «
14. « « « 95. « 1 «
15. « « « 108. « 1 «
16. « « « 132. « 1 «

17. Két, Luschinnál elő nem forduló faj, az egyiken szembenéző koronás mellkép látható, kormánypálczával s keresztes gömbbel kezeiben; a másikon heraldikus egyfejű sas, mellén az osztrák czímervért. Mindkettő hátlapja kopott. 2 db.

18. Határozatlan. Av. Püspök mellképe. Rev. Kettős vonalakból alkotott kereszt, sarkaiban egy-egy liliommal. 1 db.

19. Németalföld, Lelewel (Num. du Moyen-Age) Pl. XX. 8. 2 db.

20. U. a. Lelewel. Pl. XX. 36. 1 db.

A leletben e szerint 235 magyar, 37 szlavon és 31 külföldi érem volt, összesen 303 db. Nagyjában ismert éremfajok, melyek között azonban az V. István-féle V. és VII. sp., IV. László-féle XV. sp. (Rupp szerint), nagyobb ritkaságok közé tartoznak, a hat kiadatlan pedig négy új fajjal gyarapítja árpádkori érmeink sorozatát. A m. n. múzeum igazgatója a leletet egy hosszabb levélben köszönte meg a főherczegnek, mely sorok annak idején (1893 deczember hó) az összes napilapokban megjelentek.

Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. SZELLE ZSIGMOND A DUNA-FÖLDVÁRI URNATEMETŐRŐL.

A múlt őszön (1892) Forster Benő t. barátom a pascumból összevásárolt és a bölcskei határ mentén elvonuló birtokán egy részt szőllőművelés alá venni akarván, bizonyos területet megrigoloztatott, s ezen munka közben emberei egy egész sor nagyobb méretű cserépedényre bukkantak, melyek legnagyobb részét apró darabokra törve hányták szerteszét, de kettőt mégis, melyek egyikénél az edényen kívül, de közvetlen mellette, bronzérmeket is találtak, meglehetősen megrongált állapotban, de egészben emeltek ki. Ekkor értesített engem Forster Benő barátom a leletről, mire aztán vele együtt a következő napon október 24-én ki is rándultam a helyszinére.

A terület, hol ezen lelet előkerült, közvetlenül a bölcskei határ mentén a szent-andrási és bölcskei rendes közlekedési útak között fekszik. Hosszában nyugatról keletnek a dunaföldvári Somos vagy Nagyhegy déli nyulványát, mely a bölcskei határban a homok szőllődombok halmazában vész el, a gerinczén át keresztben szeli és a gerinczről úgy nyugotnak mint keletnek szeliden lejt. A lelet helye a keleti lejtő felső, tehát magasabb harmadának közép tájára esik. Az egész lejtő diluvialis homokkal van beterítve, ezen felső homokos réteg vastagsága azonban lépten-nyomon váltakozik, néhol az alsó agyagos réteg bukkan elő, honnét a szél a homokot elhordta, másutt pedig vagy alluvialis képződmény nyomait mutatja, vagy vastag homokréteggel van borítva. Kikérdezvén az ott dolgozó munkásokat, ezek odavezettek azon vonalhoz, mely a keleti lejtő felső harmadának középtáján északról délnek fut, s azt állították, hogy ott körülbelül, de nem egyenletesen, hanem átlagosan egy méter távolságban egymástól nem kevesebb mint 28 ily nagy cserépedényt találtak alig két lábnyi mélységben a homokos rétegnek, mely itt alig egy lábnyira vékonyodik márgás, agyagos feküjében. Semmiféle halom vagy kiemelkedés nem árulta el ottlétüket, s az edények sem kövekkel körülrakva, sem azok körül fegyverek elhelyezve nem voltak, csupán az egyik egészben, de mégis megroncsolt állapotban kiemelt edény mellett két kisebb bronztekercset és egy nyakgyűrűt találtak. Égett föld, hamu vagy tűzhely nyoma ott sehol nem észleltetett. Ezután megvizsgáltam a két töredezett állapotban, de azért mégis meglehetősen egészben együtt álló cserépedényt, melyek földdel voltak tele. Nagy vigyázattal kellett azokat belülről kitisztogatnom. A véletlen szerencse játszott közbe, hogy a 28 urna közül megmentett két edény egyike vörös, a másika kék agyagból való volt, diszítésük is külömbözött egymástól, de midőn az összetört többi edény egyes darabjait összeszedtem, s a ki-

emelt urnákhoz hasonlítottam, azok túlnyomó nagy részben és jelentéktelen eltéréssel vagy az egyik vagy a másik fajtához hasonlítottak.

A nagyobb edény a legnagyobb bőségnéli kerülete 1·46 méter, míg fenekének átmérője csak 13 cm., és így szabadban felállítva felette csekély területű ingatag alapon áll. Magassága a nyak tövéig 42 cm., de maga a nyak magassága le nem mérhető, mert az apró darabokra tördelőzve a fedőül szolgáló csészével együtt az urna üregébe sülyedt, s ekként csak a nyak bőségének átmérője vétetett fel, mely 21·4 centimetert adott. Ezen urnának ornamentikája mindössze abból állott, hogy a legbővebb körzetén szabályosan elhelyezett 6 cm. szélességű, de csak 8 mm. bőségben átlyukasztott négy fül között szabálytalan bemélyesztett vonalak vannak átrángatva, melyek aztán közbe-közbe nyírfaseprű alakban lefelé a fenék irányában vannak lerángatva. A füleket két szélükön két párhuzamos benyomott vonal diszíti. Fedője, mely az urna hasában volt hamuval kevert föld között találtatott a jobboldali kis cserépcsoport baloldalán, az urnához közelebb és barnább színben látható, mert ez már graphitos edényke volt, sajnos azonban, hogy ennek szélei köröskörül letördelődvén, sem mélységét, sem felső peremének kerületét meg nem mérhettem, alul fenekének körzete teljesen ép lévén, ennek átmérője épen 7 cm. A megmaradt csészedarab nélkülö minden diszítményt.

A második urnát, bár meglehetősen egészben emeltetett ki, Forster Benő barátom cselédje útközben, midőn azt hozzám hozta, elejtette s így darabokra tört, nagyobb darabjait összekapkodta s meghozta nekem, de oly hiányosan, hogy azokat már össze nem állíthattam. Mindazonáltal sikerült az összetámogatott darabokról a méreteket felvennem, mely kisebb az előbbinél, amennyiben ennek magassága szintén a nyak tövéig, mert ezé is behorpadt, már csak 30 cm., hasüregének legnagyobb átmérője 35 cm., fenekéjé pedig 12 cm. Ezen kék agyagból feketére égetett és graphitos külzettel biró urna öblének legnagyobb körvonalán szintén bütyköket viselt, de ezek átfúrva nem voltak, s ezen legbővebb körvonal és a fenék között a középen, tehát ahol az átmérő már csak 25 cm.,[1] egy 12 mm.-nyi széles kidomborodó öv futja körül, sűrűn egymás mellé rakott ujj-benyomkodásokkal, melyek annak lánczszerű alakot adnak.[2] Az edény falának vastagsága 6—10 mm. között váltakozik. Ennek csészéje megmérhető volt, s magassága 5·2 cm., felső peremének 17·5 cm., fenekének 7·7 cm. az átmérője, diszítése azonban, bár eléggé csinos csésze, semmi sincsen.

A bronz ékszerek, a nyakgyűrű és a két kartekercs meglepőleg egyeznek meg a Ráth György-féle gyűjteményben levő stomfai lelet[3] 19. és 11. ábráival, azon különbséggel, hogy az itteni lelet kartekercseinek csak négy csavarodása van, egyébként patinájuk szép zöld, a csavarodások pedig szorosan egymáson feküsznek. Mindkét urna tölteléke hamuval vegyes föld, melyben sűrűen fordultak elő félig égetett embercsont darabjai.

Az itt egy sorban talált 28 urna tehát félig égetett embercsontokat rejtett magában, melyek azonban nem a temetkezés helyén, hanem másutt égettettek el, sem fegyverekkel, sem kövekkel körül rakva nem voltak s a 28 urna mellett

1 Ez a tinnyei urnára emlékeztet. («Arch. Ért.» 1890. 430—432.)
2 E diszítmény analogiája az orosházi leletnél fordul elő. («Arch. Ért.» 1890. 422.)
3 Hampel József: «A bronzkor Magyarhonban» II. rész CLXIII. tábla

csak egyetlen egynél találtattak a leírt ékszerek is, végül pedig az urnák agyagos márgába voltak lesülyesztve, de föléjük halom összehányva nem volt.

Végül nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy Duna-Földvár, mely a magyarok bejövetelekor «Zemogin» nevet viselt, terjedelmes régi földerődítmények nyomaival bir, melyek a történelem előtti időkben nagy szerepet játszottak, s a községnek nevet is adtak. Ezen jelentékeny földművek közé tartozik a Nagy-, vagy a korábbi Somoshegy is, melynek déli irányban a derekán az úgynevezett «Vaskapu», t. i. egy mély leásás van, s a mely ezen földművek déli határát képezi. Ezen Vaskaputól délnek 1·5 kiléternyire esik ezen új urnatemető, a mi valószinűvé teszi, hogy egykor a Somoshegy ormain tanyázó s az ott elterülő védművekben uralgó népfaj temetkezett a Somoshegy déli nyulványának lejtőin, melyeket akkor erdők borítottak, s azok tisztásain helyezték el az elhúnyt bajtársaikat és hozzátartozóikat. Igy nincs kizárva a lehetősége annak, hogy e tájon még több urnatemetkezés is felfedezhető lesz.

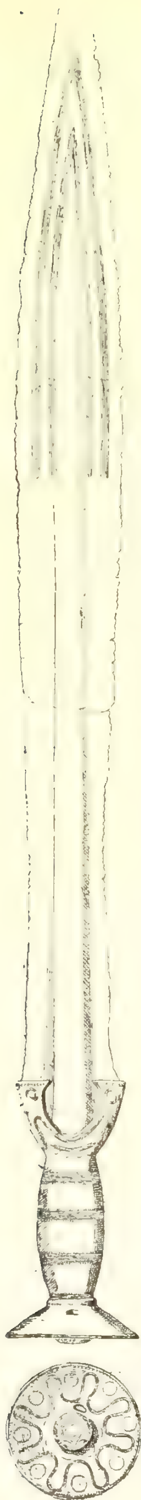
Duna-Földvár, 1893 szeptember 20. *Szelle Zsigmond.*

II. RÉCSEY VIKTOR. RÓMAI CASTRUM TOKODON ES UJABB RÉGÉSZETI LELETEK ESZTERGOM- ÉS HONTMEGYÉBEN. Közelmúlt 1893. évi márczius havában Esztergomtól 13·5 kilométernyire fekvő Tokod községben a régóta *Várberek*-nek nevezett fensíkon kőszénbányamunkálatok alkalmával egy római kézimalom kövét, zöld rozsdájú bronz szobor fejét, nagy vastag római téglalapok alatt római edényt és fűtő-csöveket, végre több födőcserepet (imbrex) találtak e felirattal: LVPICINI·TRB:

Ezek az összes régiségek *Kruplanicz Kálmán* alispán gyűjteményébe kerültek.

Az előzékeny bánya-igazgató meghívására dr. *Fröhlich Róberttel* a helyszinére rándultunk, ott az egész környéket megvizsgáltuk és próbaásatást is eszközöltünk. A kutatás eredménye valóban meglepő volt. Dr. Fröhlich már eleve figyelmeztetett bennünket, hogy Esztergom felől Táthon keresztül, épen ezen irányban állapított meg már régebben egy római útvonalat. És a mint a tokodi *Várberek* nevű magaslatra felértünk és a szántóföldeken fehérlő vakolat és törmelék nyomait láttuk, a legszebb reménynyel teltünk el. Nem is csalatkoztunk, mert már az első óra alatt az említett leletek helyén egy szabályosan és erőteljesen megépített, római falragaszszal és római téglákkal kevert kőfalra akadtunk. Kevés vártatva pedig feltárultak előttünk *egy római castrum* hosszúkás négyszögalakban elhúzódó alapfalai. A négyszög sarkain őrtornyok kiszögelő alapfalai tüntek elő. A bánya-igazgató, a ki mérnök is, a falak menetét felmérte s akkor a következő méreteket állapítottuk meg: éjszak-kelet felé 122 m., dél-kelet felé 90 m., délnyugot felé 130 m. és éjszak-nyugat felé 80 m. körül van a fal hosszúsága. A fal szélessége csak 1 m.

Ugyanitt találtak számos római érmet Constantinus idejéből, továbbá két római oltárkövet, melyeknek egyike csak felső részének díszét tünteti fel. Ennek felirata nem volt bevésve, hanem, mint dr. Fröhlich észrevette, csak miniummal ráfestve és ennek bizony csak nagyon halvány nyomai maradtak meg. A másik fogadalmi oltárnak nagyon rosszul bekarczolt feliratát lepacskoltam.

A pacskolat következő néhány betűt tüntet fel:

I · O · M ·
/// /// N
/// P ///
/// /// R
/// A R
/// /// M

Az I · O · M · leginkább szenvedett az idő vasfogától. A betűk alakja a IV. század hanyatló korára utalnak.

Itt tehát Fröhlich véleménye szerint tagadhatatlanúl római táborhely maradványaival van dolgunk, mely Aquincumból Crumerumba, illetőleg Brigetióba vezető útvonalba esik.

A tokodi *Várberek* körüli területet tovább vizsgálván, rátaláltunk a keskenyvágányú bánya-vaspálya által átszelt azon telepre, hol præhistorikus, durva edényeket és csonteszközöket szedtek ki. Az ú. n. pályatest agyagos talajában sorban vagy tizenkét sírhelyet konstatáltunk, melyek kőlapok közé szorult forgatott földet és ebben kelet felé fektetett csontvázakat tartalmaztak. Az edények grafitból való durva gyurmák.

Ugy a római castrum, mint ezen barbár temető azonban csak akkor bolygatható tovább, ha a bányatársulat kutató munkálatai ezen művelés alatt levő területre is kiterjeszkednek.

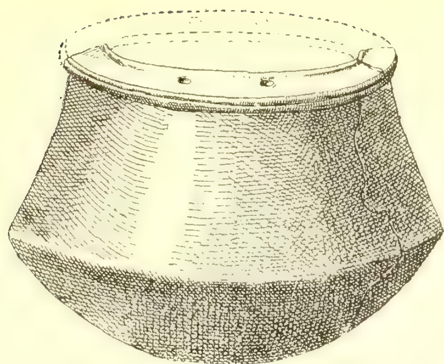
Kutatásaink hírét vevén *Lestyánszky Sándor*, Hontmegye alispánja, meghívott bennünket azon lelethelyek megvizsgálására is, melyek a Dunán innen, a Garam és Ipoly között elterülnek. *Ipolyságra* érvén, kellemes meglepetés volt az a gyönyörű díszítésű kard, melyet ott a megyei levéltárban láttunk és a mely Ipolyságon a Szurdok nevű városrészben épült vaspálya munkálatainál került napvilágra. Alakja a «Bronzkor emlékei»-ből ismeretes.* Markolatának ízléses pont- és körvonalas gazdag díszítése újabb változatos formákat szemléltet. Liliomlevelű pengéje végén kettős vonaldíszszel ékeskedik. Hasonlók ismeretesek a kemecsei (Szabolcs m.) és a nagy-démi (Veszprém m.) leletekből.**

Felső-Szemeréden gróf Chorinszky Igó gyűjteményébe került újabban több kőeszközt láttam, melyeket az ottani uradalomban leltek. Legszebb egy finoman pattogtatott obsidián-nucleus.

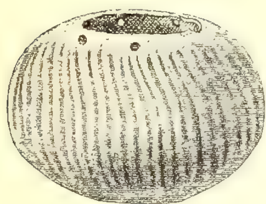
Visken van egy *Machér* nevű magaslat, mely egy múlt századbeli plébániai iromány szerint *Régi Pogányhányás*-nak van elnevezve. Itt egy őskori földvár nyomait láthattuk. Egyfelől e földvár sáncza az Ipoly medrébe, másfelől egy mélyút-féle vízmosásba szakad; a többi keskenyebb oldalon folytatódik a fensík, melyről az Ipoly völgyét messzire át lehet tekinteni. Itt a szántóföldeken sűrűen

* Hampel J.: «A bronzkor emlékei Magyarországban» XXI—XXIV. t.

** «Arch. Ért.» 1893. évf. 132. l. 14 *b.* és 169. l. 2. sz. díszítései az ipolysági leletéhez meglepően hasonlók. Kár, hogy a mienknek pengéje ketté törött.

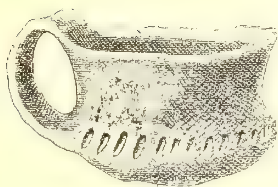
7

5

6

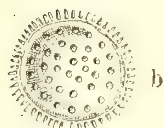

3

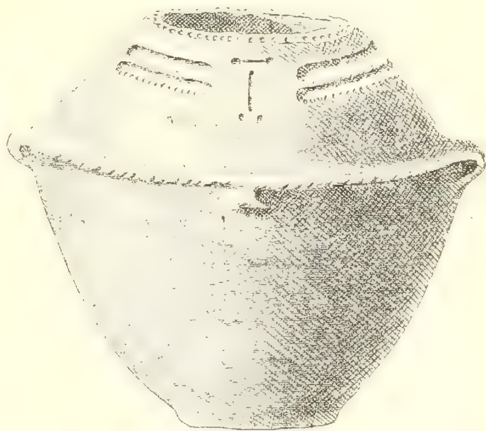
4

b

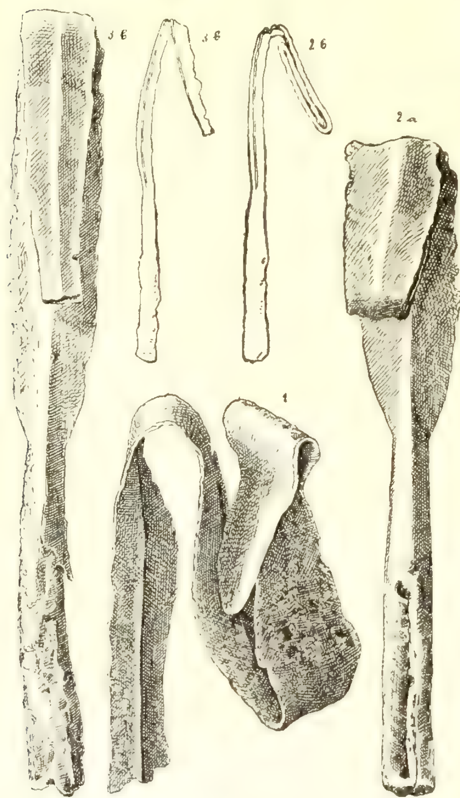
2

1

ŐSKORI CSERÉPEDÉNYEK HONTMEGYÉBŐL.

kiveti az eke azokat az ismert, hüvelyknyi vastag grafitos urna-töredékeket. Az ily edénydarabok és állatcsontok annyira ellepik a földvárat, hogy szinte akadályozzák a földmívelést. Ep oly sűrűen jön elő e helyen az éti béka teknője és helylyel-közzel vörösre égetett földet és füstös agyagot vet ki az ekevas; mint sütőtelepek kétségtelen maradványait. Érdekes, hogy az Ipolyból felhordott görgeteg-kövek repesztve hevernek ott szanaszét, a mi arra utal, hogy az ott talált kövekből készítették a barbár népek eszközeiket. Erről kézzel fogható bizonyítékokat szolgáltat gr. Breuner zelizi inspektorának gyűjteménye, hol több ilynemű kőből csiszolt baltát láttunk, melyek mind a viski *Macher* nevű földvárról valók.

II. SZ. BASAHARCZI LELET.

Ugyancsak *Visken*, a Macherrel ferdén átellenben, az Ipoly medre és az árterület között egy szigetféle emelkedés van, melynek neve *Váracs* és azon az őstelepnek ugyanily maradványait láttuk, mint föntebb.

Egyetlen egy római tégladarabka sem örvendeztetett meg; annál kevésbbé akadtunk római út vagy táborhely nyomára; pedig ezt kilátásba helyezték.

Viskhez legközelebbi vasúti állomás *Ipoly-Szakállos*, hol a viskihez hasonló földsánczot ástak fel és onnan kaptam egy bronz-sarlót és két bronz-vésőt, melyek alakját rajzban bemutatni fölösleges, mert az említettem démi és kemecsei leletekével («Arch. Ért.» 1893. évf. 132. és 167. ll.) tökéletesen megegyező.

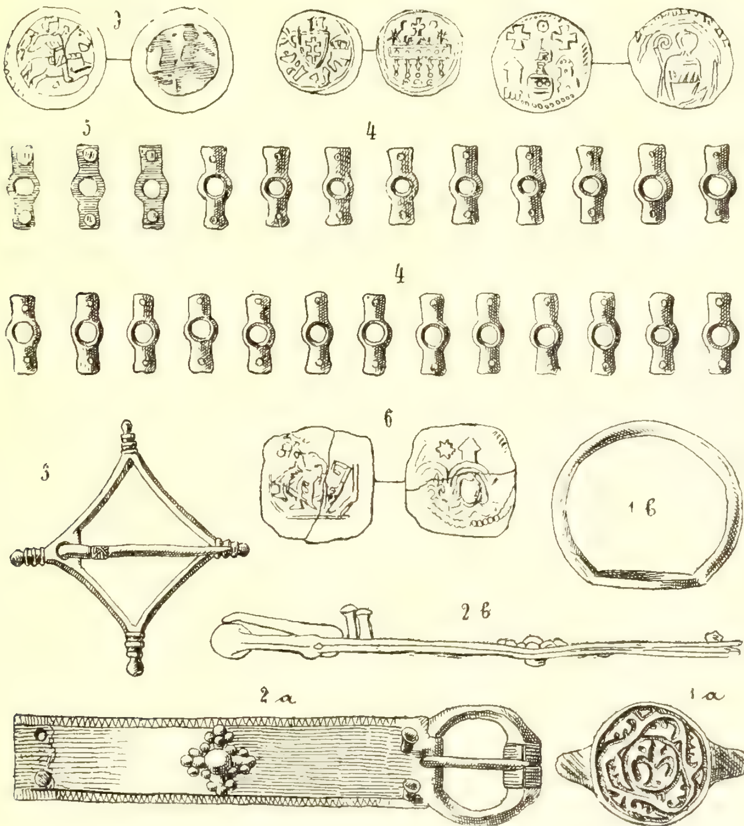
Zelizen megtekintettük gr. Breuner uradalmi inspektorának gyűjteményét, mely az egész Garam- és Ipoly-köz præhistorikus telepeiről összehordott leleteket tartalmaz. Vannak ott óriási mammuth-csontok és -fogak a honti szakadásból, barsi *Szántó*ból és a Zeliz melletti *Kompa-patak* mély vízmosásából. Csonteszközöket szarvból, két finom csont-tűt, egy bronz-csákány elhibázott öntvényét és egy ritka szép s eredeti díszítésű agyagedényt *Nagy-Peszekről* szereztek. *Zelizből* valók ősi agyagedények, hálósúlyok és díszes orsógombok. Továbbá *Garam-Lök*, *Várád* és *Tergenye* szolgáltattak a gyűjteménybe őskori emlékeket. *Kis-Sallóról* vannak ott szebbnél szebb őskori bögrécskék. A cserépedényekből néhányat a mellékelt táblán mutatunk be.

És ezen ősi telepek elhúzódnak az egész vonalon végig a híres *bényi* földsánczokig.

A Garam- és Ipoly-közből a Duna árterületének honti vidékére menvén át, *Helemba* és *Szobb* között ugyanakkor őszszel kavicsgödör ásásnál talált urna-

temető leleteit írtam össze a helyszinén. A vasúti pénztárnokhoz kerültek bronzból: kétélű tőrpenge (nyél számára bennlevő szegekkel), tömör bronznyílhegy, hat darab bronzgyűrű, finom bronzborotva, egy horog és egy hálószövő-tű.[1] Cserépedények: $^1/_2$ m. magas urna, kisebb, keskeny, alacsony, lapos edény bütykökkel, egy- és kétfülű kisebb bögrécskék.

Ezek közül egy-két darabot a tulajdonostól az esztergomi múzeum számára kaptam,[2] valamint én magam is az ásatás szinhelyén vásároltam a munkásoktól

ESZTERGOM-SZENTKIRÁLYFÖLDI LELET.

néhányat, másokat meg a helembai plébános ajándékozott az esztergomi múzeumnak.

A Duna partján Esztergom felé visszatérvén, előbb a *Basaharcz* nevű téglavető-telepre értünk. Itt találták meg azokat a hajlított vasláudsacsúcsokat és kardokat, melyeket a II. számú csoportban hű rajzban bemutatunk.[3] A hajlított vaskard (1.) és a hosszú vasláudsa-végek (3 *a.*, 3 *b.*, 2 *a.* és 2 *b.*) azon ritka adatainkhoz sorolandók, melyek a hazai la Tène kulturáról a Duna vidékén csak

1 Ezek között volt egy díszes bronzkarperecz is, mely illetéktelen kezekbe került
2 Legnagyobb részöket a nemzeti múzeum vette meg azóta.
3 Most Reviczky Győző esztergomi főszolgabiró tulajdona.

szórványosan jönnek elő. Ez a lelet annál érdekesebb, mert a *Basaharcztól* nem messze Fröhlich egy dunaparti burgus romjainál római bélyeges téglát is talált.

A Duna partján Esztergom felé haladván, Fröhlich az általa régebben ismert *szt.-györgymezei burgustól* nem messze, a Duna medréhez közelebb egy ismeretlen burgus romjait fedezte fel, melynek romjai között FRIGERIDVS* és CARIS bélyegével ellátott római téglákat emelt ki, melyeknek egyik része a nemzeti, a másik az esztergomi múzeumba jutott. Igy szaporodank a Duna római erőditvényeiről szóló adatok.

Esztergomnál végül meg kell emlékeznem egy későbbkori leletről, melyet minap szereztem meg. Az esztergomi *szt. Király-földeken* már a XII. században volt a János-lovagok központi főmonostoruk szt. István tiszteletére épült templomukkal együtt. Ott minden évben jönnek napvilágra kisebb-nagyobb középkori emlékek. Tavaly faragott kődiszt és padolattéglát, majd egy fülönfüggőt onyxkővel és egy csinos bronz-pecsétgyűrűt szereztem onnan. Most nemrégiben ugyanott az alábbi képekben bemutatott ezüsttárgyakat találták szántás közben: Egy ezüst pecsétgyűrűt (1 *b* és 1 *a*) liliomféle díszszel, egy gyengéd művű, keskeny ezüst szíjcsattot (2 *a* és 2 *b*), ezüst négyszögű csattot (3.), ezüst nyakláncz finom szemeit (4.), továbbá III. Béla (Rupp 119 és Rupp 110) kétveretű ezüstpénzeit és különböző friesachi pénzeket.

Récsey Viktor.

III. Dr. HOLLÓS LÁSZLÓ. RÉGISÉGEK TOLNAMEGYÉBŐL. Ha Szegszárdról az országúton Kakasd felé megyünk s jobbkéz felől a szent gáli, majd balra a paprika-malmot elhagyjuk, a várszerű fensíkot, Schlossberget látjuk, mely kőkori földvár volt. Közel van hozzá egy másik földvár, Bat vára. A nép tudni véli, hogy itt az egyik fivér vára létezett, míg a harczi Várkapunál a másik fivéré, Agárdnál, egy hasonló fensíkon (Leányvárott), a leány s odább, Nyanyaváron (Pta-Janya), az anya vára, Apátváron (Apáti puszta) az apáé és a család jelekkel tartotta fenn az összeköttetést. Schlossberg és Janyavárból valamennyit lehet látni.

Mintegy két évvel ezelőtt Szt.-Gál körül megtudtam, hogy Schlossberg tövénél, a paprika-malom mellett, a tulajdonos 7—8 évvel előbb krumpli-vermet ásatván, egy halottra akadt. Azonnal siettem hozzá. Az ő leírása szerint a halott egy ölnél hosszabb, hatalmas csontú egyén volt, karpereczekkel meg nyaklánczczal. Ezen tárgyakat M. úrnak adta át, míg a halott mellett levő korsót visszatemették. A nevezett tárgyakért elmentem M. úrhoz, de már nem emlékezett arra, hogy hova tette őket. Már azt hittem, hiába csapáztam a régiségek után, míg végre ez évben M. úr elküdte azokat. Vasas kamrája rendezése alkalmával akadt rájok!

A nálam levő sírlelet a következőkből áll. Két bronz karperecz csekély ezüsttartalommal, mely nem szándékosan került bele. Az egyik 167 gr. súlyú, a másik 177 gr. nehéz. Az ovalis karperecz hosszabb, belső átmérője 66 mm., a rövidebb 55 mm. Mindegyik két darabból van öntve. Az egyik fél 6, a másik

* Erről Fröhlich egy tavalyi felolvasásában mint Valeria tartomány főparancsnokáról megemlékezett. «Arch. Ért.» 1893. 1. f.

RÉGISÉGEK TOLNAMEGYÉBŐL.

5 hosszúkás dudorral van diszítve úgy, hogy a befelé néző rész közepén egy abroncs vonul végig s ezen állnak a belsejökben szenes anyaggal kitöltött hosszúkás, majdnem félgömbölyű tagok. Úgy látszik, a bronzanyag kimélése s a karperecz könnyítése volt a czélja ezen nehezen s csak nagy ügyességgel készíthető öntésmódnak. Az öt dudoros fél egyik vége laposfejű szegben végződik s ez beillik a másik fél félgömbjébe, melyben foroghat s így az ékszer ki és bekapcsolható. Másik vége két kis lyukkal van ellátva s ki van vájva úgy, hogy ebbe a hat dudoros fél füle illik s a csukáskor egymás fölé kerülő három nyiláson keresztül egy szegecske tolható.

Az egyik karperecz csak egy helyen volt eltörve, míg a másik négy darabra tört ékszer nagyon át van alakulva. Ugyanezen sírból került ki egy 21 darabra szétesett láncz. Összeállítván az épen maradt 450 szemet, 165 cm. hosszú, 51 gr. súlyú finom bronzlánczot kaptam, melynek egyes szemei befelé laposak, félhengerből készültek, 5 mm. hosszúak s mind rézsút vannak vágva. Ezüstnek nyomát sem tartalmazza.

A halott mellől való egy több darabba szétesett s teljesen rozsdává alakult vasláncz. Az egyes szemek 15 cm. átmérővel birnak s nehányban, nagyító lencsével való megtekintés után, szálakat láttam. Mikroskoppal len, gyapot s rózsaszínre festett gyapjuszálak meg gombafonalak keverékének találtam.

Az «Archæologiai Értesítő»-ben (XIII. k. 2. sz. 171. lap) Darnay Kálmán ír «A galamboki sírleletről». Itt a 2. sz. alatt lerajzolt, a női csontváz alsó kézszárcsoncsontján talált bütykös karperecz nagyon hasonlít az imént leírthoz. Ugyanitt hasonló lánczot is találtak, mely két sorban volta nyakcsigolyára tekerve. Noha a Schlossberg tövénél talált halott fekvési viszonyait nem ismerjük, hihetjük, hogy ennél is így voltak az egyes tárgyak elhelyezve s a galambokival egykorúak.

Schlossbergtől nem messze van Harcz helység, melynek földvárát igen érdekesen találjuk leírva az Arch. Ért.-ben (XII. k. 4. sz. 339. lap). Ez a czikk indított arra, hogy a szünidőben ezen a vidéken is gyűjtsek növényeket, mert így reményem volt a geologia részének tanítását oly érdekessé varázsló régiségeket is szerezni. A dolgozat szerint: «A bronzkori agyagedények után következtetve, ez imposans védművet a bronzkornak első felében élt azon nép készítette és használta, melynél még a csiszolt kőeszközök is használatban voltak.»

A harczi «Várkapu» hegygerinczén a «Várhegy»-en edénytöredékeket, édesvizi kagylóhéjakat, égetett patakkavicscsal, nagyobb szarvasagancs-darabot, simító-, őrlő-, és köszörű-követ, marhacsontot, tehénfogat, birka- és disznó-állkapocstöredéket gyüjtöttem. Igen sokféle motivum van a gyűjtött, többnyire mészbetétes cserepeken, melyeket az ezer számra heverő darabok közül válogattam. Négy darab meglehetősen ép edényt is szereztem (egyik már egy év óta a jegyző udvarán csibeitató gyanánt szolgált). Egy embernél nagy urnát láttam, melyet hét éve meszes edény helyett használ s csak azt nem érti, miért raktak bele az öregek csontot, meg hamut. A nép gyermekei az itt gyakori bronzkori edényeket játékszerként eltördelik s így nehéz tőlük szerezni. A jegyző elbeszélése szerint 1820-ban a Sárvíz a Várhegy alatt folyt s gyermekkorából emlékszik reá, hogy a hegyben több, a víz felé vezető barlangszerű folyosó volt

emeletszerűleg egymás fölött, de ezek azóta beszakadoztak, minthogy a hegyet szőlővel ültették be. Az egymással — függélyes, kútszerű nyílás által — összeköttetésben levő üregekből sok edény került ki, de eltördelték. A Vaskapu-bemetszést a nép is mesterségesnek tartja s azt hiszi, hogy a Duna felé terjedő síkság azelőtt egészen vízzel volt borítva és a hajósok ennél a szorosnál kötöttek ki, a hol egy felhúzható ajtón át mehettek tovább az összefüggő, Dunával párhuzamos emelkedett szárazra. A Várhegyről szerzett præhistorikus edények: 1. Egy igen kis pohár 6 cm. magas, 4·5 cm. átmérővel, tartalma 45 cm.³ Minden dísz nélkül való s kézzel idomított. 2. Egészen síma, korongon készült, füllel ellátott pohár, 8 cm. magas; szája 5 cm. átmérővel; térfogata 123 cm.³ 3. Egy 9 cm. magas fülesbögre, 210 ccm.³ térfogattal, három symmetrikusan elhelyezett hármas körrel, a közökben pedig két karika, fölötte két hullámvonal s egy karikával. 4. Egy hasonló motivummal ellátott nagyobb, csonka edény, mintegy 600 cm.³ térfogattal. A két utóbbi krétabetétes; különben valamennyi szürke, simított s jól égetett.

Ha a cserepekből az edények kerületét megszerkesztjük, úgy a 10. számú 11½ cm., a 12. számú 43 cm. s a 13. számú 36 cm. átmérővel bíró edénynek lehet darabja. Több ujjbenyomással, meg hálóalakúan keresztvonásokkal díszített cserepet is szedtem. Harczhoz közel van Agárd. Itt, Leányvárott, a szőlők közt szintén sok cserepet láttam. Ugyanitt szereztem egy bronz fibulát s a gazda mutatta a tőkét, mely alatt fekszik most is az a halott, kinek egykor ruhadíszét képezte. A fibula egészen tömör, súlya 60 gr. A félkör-alakú törzs 13, a közép felé egyenletesen nagyobbodó, lapos ovalis, korongszerű dudort mutat. Egyik végébe fület szegecseltek s ebbe egy bronzkarika van belehúzva. A másik végén levő lyuk körül erősen rozsdás, a mi valószínűvé teszi, hogy itt vastű volt. A belső félkör patinája bodros s egy helyütt tisztán megőrizte a félig rézcarbonatba forrt gyapotnak bizonyult szálakat.

Erdekes volna nagyobb mennyiségű præhistorikus ékszert nagyító üvegen átnézni s a beforrt szálakat mikroskoppal vizsgálni. Erre örömmel ajánlkozom s ha netán anyagot kapnék, a lehető legrövidebb idő alatt köszönettel visszaküldöm.

Kecskemét. Főreáliskola. *Dr. Hollós László.*

IV. Dr. ZIEHEN. PÁRHUZAM A TRIERI ES BUDAPESTI ANTIK GYŰJTEMÉNYEK KÖZT. A trieri római emlékek lajstroma, melyet 1892-ben Hettner Bódog közzétett és mely úgy az ábrák helyes megválasztása, mint azok kivitele dolgában mintaszerűnek mondható, kedvező alkalmat nyujt arra, hogy a nyugatrómai világ egy nevezetes tartományi góczpontjában fönmaradt emlékeket, a birodalom keletibb városából, Aquincumból megmaradt emlékekkel mythologiai, régiségtani és stilisztikus szempontból összehasonlítsuk. Némely különbség azonnal szemünkbe tűnik. A hősmondára vonatkozó emlékekben a budapesti n. múzeum jóval gazdagabb. Az Ariadne-Ilia typushoz, melyet annak idején e folyóiratban közzétettem, hasonlít egy trieri dombormű (Hettner 461. sz.) és az Andromeda-emléknek (A. E. 1890. 429. 446.) érdekes párját adja a lajstrom (Hettner 206.). A trieri múzeum akkor is, hogyha a csonka töre-

dékeket is számba veszszük (253. és 254.) és azokat a hősök emlékeihez sorozzuk, mögötte marad e tekintetben a budapesti múzeumnak. Emitt az isteni mondák is gazdagabban vannak képviselve. A 137. számu «meg nem fejtett» dombormű talán egy értékes Danaekép maradványa. Isteneket ábrázoló egyes szobrokban a két múzeum megközelíti egymást. Asklepiot azonban Budapesten több jó példány képviseli, míg amott csak egy elveszett szobor fölirata maradt meg (80. sz.); ellenben van Trierben sok jó Jupiter, Apollo és Vulcanus* szobor.

A 31 *d)* alatt fölsorolt Minerva-emlék magyarázatára szolgálhat a n. múzeum egy brigetioi ülő Minerva-szobra. Emitt az istennő mellét egy reáillesztett ægis borítja és ily ægis, nem pedig mellvért, van Trierben is az istennő mellén.

Jóval gazdagabb a rajna-melléki múzeum a polgári köznapi élet különböző köreiből: ilyenek a hajósok (241. és 243.), kereskedők (244. és 247.), az ács (?) (249.), a kedélyes ábrázatú ötvös (158.). A kocsikat ábrázoló budapesti és tinyei domborművek párját a 243. számu emléken látjuk. Gazdag a n. múzeum vadászati jelenetekben, melyek megérdemlenék, hogy valaki összefoglalja és közzétegye, costümetörténeti szempontból érdekes emlék is sok van Pannoniából, a minőt hiába keresnénk Trierben. A történeti élet jelenetei, melyek egy trieri talapzatkő fölületét diszítik, egy csatajelenetre emlékeztetnek, a n. múzeum egy kiadatlan sírtáblán, a hol a római katonával szembeszálló barbár ellenségek jól vannak jellemezve.**

Frankfurt a/M. *Dr. Ziehen Gyula.*

V. BELLA LAJOS SCARABANTIAI EMLÉKEKRŐL. Sopron város közönsége régi városháza helyén jelenleg újat építtet. A régi épület lebontása alkalmával két római feliratos márványtáblán kívül — egyik jó karban levő másik 13 darabból álló kis töredék — két középkori czímeres kövét, néhány ágyúgolyót és több darab középkori kovácsolt vasat találtak. Az alapozó munkánál azonban bővebben fordúltak ki a régiségek. Majdnem minden korból akadt néhány darab. Elkezdve a XVII. századon visszafelé, a római kor felé, csaknem mindegyik század juttatott valamit a városi múzeumnak. Túlnyomók az agyagból égetett tárgyak: korsók, tálak, öntő tégelyek (háromnak fenekén a fegyverkovács jegye: pajzs- egyszerű kereszttel) és téglák; meglehetős számban voltak a vas eszközök és pénzek is (kiemelendő Zsigmond király egy aranya); aránylag legsekélyebb számban a bronztárgyak fordultak elő, melyek a XI. századig vezetnek vissza. A mint azonban az alapfalak árkai a 3 m.-nyi mélységig hatoltak le, egyszerre megváltozott a leletek jellege, a mindenféleség helyébe az egyformaság, a tiszta, zavartalan római kor lépett; ez tartott a 6 m.-nyi mélységig, melyen alúl, sajnos, sehol sem mentek.

Erdekes volt a különböző korú falaknak a szemlélése is. A hosszúkás négy-

* Az 53. dombormű Vulcanusnak mondott alakot, a mögötte lévő fülke daczára, alighanem inkább genrealaknak kell tekintenünk.

** Sajnos, hogy még van sok ily harczjelenet római emlékeken, melyet vagy még nem tettek közzé vagy félreismertek; így p. o. az a jelenet egy nápolyi síremléken, melyet a berlini föliratos gyüjtemény C. J. L. IX. 3878. úgy ír le «gladiatorum paria 4 pugnartia» aligha vívókat, hanem inkább küzdő katonákat ábrázol.

szögalakú beépítendő területen nem kevesebb mint 27 falra bukkantak, melyek ugyancsak próbára tették a munkások csákányait, feszítő eszközeit; sőt egynémelyik minden szerszámon kifogott olyannyira, hogy csak dynamittal boldogulhattak vele. Ez különösen a terület keleti oldalán volt az eset, hol két párhuzamos egymáshoz közel eső 2·5—3 méternyi vastagságú falakat kellett széttrobbantani. E falak dr. Fröhlich Róbert úr véleménye szerint bizonyosan romai időbeliek. A nyugoti oldalon aránylag kevesebb fáradsággal boldogultak a falak áttörésével. Egyike e falaknak élénk színű föstést mutatott és kétségtelenül római eredetű volt. Ennek közelében nehány nagyobb márványdarabot is találtak a munkások, melyek megmosatván, egy ülő alakhoz hozzátartozó részei gyanánt bizonyultak be; e részek egy szörnyen devastált fej, továbbá a bal váll mesterileg faragott ránczokkal a hónaljában, nemkülönben az alaknak széken ülő, majdnem köbméternyi része, végre számos kisebb-nagyobb töredék, mely a szoborhoz tartozni látszott. Ugyanitt két feliratos márványtábla töredékeit is találták. A nagyobbik két darabból áll és alsó része egy nagy táblának. Szélessége 140 cm., magassága 40—50 cm., vastagsága 8 cm. A fölirat meglevő része a következő:

SCARB · QVAESIOR · AED	Scarbantiae quæstor aed(ilicius)
OB · HONOREM · II · VIRATVS	ob honorem duum viratus
GRATVITVM · D · D ·	gratuitum donum dedit.

A betűk gyönyörűek. A másik sokkal kisebb töredék. Magassága 35 cm., szélessége 27 és 18 cm. közt változik, vastagsága 5 cm. Jóval kisebb, de igen szép betűkkel írott szövegtöredéke ez:

· L L I

OB HO N

A T V S · D

L D

Jellemző, hogy a sorokat jelző vonalakat mélyebbre véste a kőfaragó, úgy hogy tisztán láthatók. E töredékből nyilvánvaló, hogy szövegének lényegére nézve megegyezik az elsővel.

Mind e leletekből bizonyos vala az, hogy itt nem közönséges jelentőségű helyen jár az alapfalak árka. Föltettem tehát magamban azt, hogy mihelyt a tél beálltával az építő munkát abbahagyják, e területet fölásatom. Addig is az árkokból fölvetődő holmik gyűjtésére szorítkoztam, mely alkalommal nehány érdekes megfigyelést tettem; ilyen az, hogy a gyalogjárók számára széles lapokból raktak követezet, melyet kerékvetők védtek a kocsik ellen. Ilyen fennálló kerékvetőt hármat találtak. Egy másik helyen 17 föstött cassettát találtak, kisebbet nagyobbat vegyest. Nehány csinosabb bronztárgy is került elő ú. m. egy csinos kulcs, szép fibula (nyergét ló képezi) stb. Egyik helyen gyermek csontvázát födték fel, mellette két kis urnával, közbe kisebb-nagyobb őrlőkövek és a terra sigillata számos töredéke vetődött felszínre. Utóbbiak között 14 bélyeges akadt olvasni; a következőket tudtam: PATERNI — PRIMANI M— ····· L·RAI — OFAPRIS — ···RO · F — MARTINVS F — VIBIVS F —

Ezalatt beállott a tél fagya, az építés félbe maradt és megkezdődött az ásatás. Az alszínt két helyiségét egészen 4·20 méter mélységig tárattam föl; ily módon egy 9·8 méter széles termet ástunk ki, melynek hossza a háromháztér felé esvén, itten leszen majd meghatározandó. A terem három fala közül a keleti szép kváderokból épült, a melynek közepe táján két másfél méternyi vastag fal derékszög alatt 1·8 méternyire kiszökelvén, két méter széles fülkét zártak közbe szépen festett falakkal; ezen fülke folytán a keleti oldalon két nagy sarok támadt; a délinek mindhárom fala föstéses vala, de az északinál lehullott volt már a vakolat. A falak meglevő része 1·64 méternyi magas volt. Mind az északi, mind a déli fal opus incertum. A teremnek föltárt részében összesen 23 nagy márványtömböt találtam, melyek nyilvánvalólag három nagy szobornak alkotó részei; az egyik a fönt említett ülő szobor, a másik alkalmasint Minerva álló szobra, míg a harmadik valószinüleg egy császárnak faragott képe lehetett. Szemléltető rajz nélkül hiábavaló volna leírásuk, azért ebbe bele sem bocsátkozom, csak annyit jegyzek meg, hogy a faragás mesteri kézre vall, a márvány pedig kitünő fajtájú (déltirolinak mondják kőfaragóink).

Valószínűleg Itáliában faraghatták e szobrok alkotó részeit, melyeket azután Scarabantiába szállítván, a helyszínén állítottak össze. Az összeillesztés csapokkal történt. Legnagyobb darab a császár mellképe. Torsoja egy méter, nyaka 20 cm., feje 50 cm. magas, az egész egységes darabból való. Arcza szintén szörnyen agyon van ütve. A keleti fallal majdnem párhuzamosan haladt egy későbbi korú fal, mely a terem talaját borító terrazon épült föl; ezt egész hosszában fölszedtem, mert jobbára római téglalapok töredékeiből és márványdarabokból állott. Utóbbiak a szobrokhoz tartoznak, van közöttük láb, kéz, orr, hajfürt, székrész, ruharáncz stb.

Többi közt egy baglyot meg egy caduceust is találtam, mindmegannyi márványból való; a darabok száma több ezerre rúg. A téglák közül sok bélyeges is volt. Hét darab, melynek vastagsága 2·8—3·2 cm. közt változik, a LEGXG·P·F· bélyegét tünteti föl; ugyanezt a bélyeget tünteti föl egy 4 cm.-nyi és egy 8 cm.-nyi vastag tégla; utóbbin a P·F fordított helyzetű. Egy 6 cm. vastag téglatöredéken e 3 betű olvasható D·P·F· a mi nézetem szerint a X-nek felel meg. Legtöbb téglatöredék MPAT·AVGP bélyegű. Ezek közül 13 darab vastagsága 2·8—3·5 cm. közt váltakozik; kettő 4·8 cm. és három 6·5 cm. vastag. Ha e téglákból, melyek alkalmasint a nagy római épülethez tartoztak, következtetést lehet vonni, ez nem lehet más, mint az, hogy ezen épület Antoninus Pius császár idejében épült, a mikor a X legio egy nagyobb osztálya állomásozott Scarabantiában.

A padlót képező terrazo sehol sem mutatott föl mozaikot; belőle valamint a falak festéséből jókora darabokat szedtem föl gyűjteményünk számára. Egyik helyen a fal mellett fölvágatván a terrazot, leásattam, hogy meggyőződjem, mennyire mentek le a rómaiak az alapfallal; a mélységet 1·10 méterrel határoztam meg. Megemlítendőnek vélem még azt is, hogy a beépítendő terület egyik árkából egy 6·6 cm. vastag téglát kaptam e bélyeggel: EGXI·C·PF; más helyről pedig két 5·8 cm. vastag téglát a LEGIADPF bélyegével.

Bella Lajos

VI. MIHALIK JÓZSEF A KASSAI SÍRLELETRŐL. Szerencsés leletet hozott napfényre a véletlen 1893. évi deczember 15-én Kassán, a köztemetőben. Sírásás közben ugyanis több csontvázra bukkantak s ezek mellől egyet-mást összeszedvén, a lelt tárgyakat a köztemető felügyelője beszállította Éder Gyula városi tanácsoshoz. Midőn e lelet hírét meghallottam, siettem a nevezett tanácsoshoz, hogy azt kellőleg szemügyre vehessem. Mindjárt az első tekintetre tisztában voltam, hogy a lelet tárgyai a népvándorlás idejébe tartoznak s egy jellemző fibula alapján még azt is konstatálhattam, hogy a lelet az avarkori sírokban találtatni szokott tárgyak egyik-másikával rokon, sőt több: teljesen analog. A kassai köztemető egy alacsonyabb domborulat északkeleti lejtőjén terül el. E dombláncz a Kassa és Bárcza között elhuzódó fensíkszerű dombos vidéknek végső szakasza és lépcsőszerűen bocsátkozik alá a Hernád lapályos völgye felé, mintegy szegélyként övezvén azt. Ezen lépcsőszerű lejtőnek oldalán van kihasítva az új köztemető, mi Kassa városától fél órányi járásra esik. A köztemetőben előre kijelölt sorokban, tervszerűen történvén a temetkezés, ott, hol a gyermek-sírhelyek számára volt folyamatban az ásatás, került elő egész véletlenül eme lelet azon másfél méternyi mélységből, melyet a sírok szabályszerű kivágása czéljából az iszapos, sárga agyagba a sírásók eszközöltek. A lelet tárgyai eredetileg nem lehettek oly mélyen elhelyezve, a minő mélységből ma előkerültek; a magasabb dombszín időközben lemosott rétegei megvastagították a dombláb szirtjét s tetemesen emelék annak vastagságát. A lelet tárgyai a következők: Egy félköríves fejjel biró ezüstfibula. Egész hossza 9·3 cm., miből a fejre 3 cm., a nyakra 2 cm., a lábra pedig 4·3 cm. esik.

A félkörívű fej alsó széle 35 milliméter; tetején ott találjuk azt a makkalaku gombdíszt, a mi e fajta fibuláknál jellemző. Az oldalt álló makkalakú diszítésnek fibulánkon nyoma sincsen. A nyak ívben emelkedik a kapocs feje és lába fölé, de ezen ív nem magas. A hol a nyak a fejjel érintkezik, ott egy keskeny, félköralakú pánt foglal helyet, eszközéül szolgálván a két tag összeforrasztásának. A nyak belső része ezenkívül homorúan van kidolgozva. A nyak és a fibula szabálytalan, hosszukás hatszögalakú lába egy tagot képeznek, mert a hol ezek érintkeznek, ott az összeforrasztásnak nyomát sem találjuk. A kapocs hátsó felén, a makk-alakú díszből függőlegesen lefelé, a fibula nyaka és lába irányában, egy ezüstből dolgozott pálczatag nyúlik ki, mi szerves összefüggésben áll a makkal. E pálczatag foglalta magába a kapocs tűjét, mely vasból volt s minek ma már csak némi rozsdás maradványát konstatálhatjuk.

A fibula anyaga nem az a törékeny tükörfém, miből több ezzel rokon fibula készítve szokott lenni, de valóságos, fényes, fehér ezüst.

A lelet második tárgya egy sötétszinű agyagból készített, részben kisimított, füles agyagedény. Méretei: magassága 19 cm., alapjának átmérője: 8 cm., szájának nyílása: 9 cm., hasának legnagyobb átmérője: 16 cm. Az edény pereme kissé kifelé hajlik. A hasán, fülén s a perem alatt, valamint nyakán is hullámszerű, gyöngéden benyomkodott vonaldíszszel ékesített. Falának vastagsága 5—7 mm.

A harmadik tárgy egy vaskésnek 27 cm. hosszú, rozsdaette és 4 dbból álló töredéke. A leleten még meg lehet határozni a kés fokát és konstatálható az is, hogy e vágó eszköz éles hegyben végződött.

Az utolsó lelet végül egy szaruból faragott, kerülékalakú csatt, melynek méretei 2·4—2 cmt tesznek ki. Nyílásának szűkvolta azt bizonyítja, hogy könynyebb ruha-, vagy szerszámdarab összefűzésére volt alkalmazva. Peczekje bronzból, vagy sárga rézből készült; szép zöld patinával van bevonva s midőn a lelet a föld gyomrából kiemeltetett, ez még szervesen összefüggött a csatt karikájával, később azonban laikus és kiváncsi kezek azt onnan kitörték.

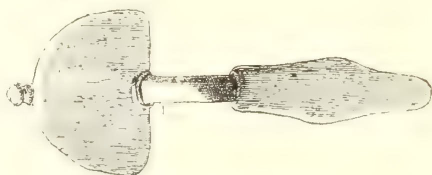
A leletet csak véletlen eset derítvén föl, szó sem lehetett idáig szakszerü ásatásról s a sírások által csupán azon területből emeltetett ki a föld, mely a sírok kiásatásának czéljára számukra kijelöltetett. Elbeszélésük szerint körülbelől három ember csontváza mellől szedték össze a lelt tárgyakat, de még több oldalról láttak a sírok falában kimeredezni lábszárakat, miből valószinű, hogy itt nem egyes sírhelylyel, de talán egy egész népvándorláskori temetővel van dolgunk, a minek fontosságát nemcsak maga a lelet érdekessége képezi, de fokozza azt ama körülmény, hogy népvándorláskorbeli sírlelet a mi vidékünkön idáig nem találtatott.

Intézkedés tétetett, hogy a sírok ásatása e helyütt rögtön beszüntettessék. S e tényt felemlítvén, nem hagyhatom említés nélkül Éder Gyula városi tanácsos úr nevét, ki sok buzgalommal, ügyszeretettel s lelkesedéssel intézkedett, hogy a terület érintetlen maradjon, a míg annak szakszerű felásatása eszközölhetővé leszen. Mi, kik itt érdeklődünk a régészeti tudomány iránt s kisebb-nagyobb eszközökkel hatni tudunk az illetékes körökre, fölvetettük s napirenden tartjuk azt az eszmét, hogy e népvándorláskori temetőt Kassa városa a milleniumi ünnepélyre ásattassa föl, ez által is hozzájárulván a magasztos esemény megünnepléséhez s úgy véljük, e ténykedése méltó tett volna, mert eredményében sok hasznára válnék egyrészt a régészeti tudománynak, másrészt pedig fényt vetne felvidékünk történetének ama korszakára, mely a népvándorlás zavaros és nehezen tisztázható idejére vonatkozik.

Leletünknél a fibula az, a mi kordöntő. Hazai leleteink közül a szabolcsi fibula teljesen analóg a mienkkel; hasonlók az újlaki, perjámosi és bakodi leletek fibulái is. A perjámosi ezüstfibula szerkezete, a függőleges léczre nézve, még intenzivebbé teszi az analógiát, bár a kassai kapocsnál a vízszintes léczek, ennélfogva tehát az oldalt álló makkok is, teljesen hiányoznak. A fibula tüskéjének tokja, melybe az záródott, a perjámosiéhoz hasonló volt, azonban sajnos, ez már kapcsunkról hiányzik, de a forrasztás helye világosan észlelhető ma is.

A lelt tárgyak idáig *Éder Gyula* tanácsos által őriztetnek, valószinű azonban, hogy legilletékesebb helyükön, a Felső-Magyarországi Múzeumban lesznek elhelyezve.

Kassa. *Mihalik József.*

KASSAI FIBULA.

IRODALOM.

F. KANITZ. RÖMISCHE STUDIEN IN SERBIEN. Wien in Comm. bei Tempsky 1892. 120 alaprajzzal, képekkel, föliratokkal és egy térképpel, megjelent a bécsi akadémia bölcs. tört. osztályának «Denkschriften» czímű kiadványának XLI. kötetében qu. 158. l. Az ismeretes Balkán-kutató újabb érdemeket szerzett a Balkán vidékek régiségei dolgában azáltal, hogy a szakembereknek a czímben említett hasznos úti könyvet adta kezökbe, mely szerint ezután minden archæologus a sajátos szakmájába vágó emlékeket tanulmányozhatja Szerbiában. Kanitz tanulmányai a tudomány iránti rendkívüli buzgalmáról és szeretetéről tanuskodnak, e nélkül nem koczkáztatott volna ismételten oly útakat Szerbia belsejébe, melyek nemcsak sokféle akadály leküzdését igényelték, hanem sok nélkülözéssel is jártak. Útjain a szerb kormány támogatását élvezte.

Sajnos, hogy szerző egyes helyeken nem időzhetett elég sokáig és többször hallomás után nyert adatokkal érte be. Így történhetett, hogy némelykor nem követte a helyes sorrendet s olykor előtte jól olvasott feliratokat pontatlanul közölt. Baj, hogy római mellékutakat néha nem elegendő ok és bizonyíték alapján római katonai főútaknak tekint, többször csak azért, mert helylyel-közzel néha római tetőcserépre vagy római magánépületek alapjaira akadt. Jelentése 220 római castellumról szól Szerbiában; ezek közt a felvételek után itélve bizonyára nem egy római magánépület vagy középkori erődítvény is szerepel. Itt is hangsúlyozni kell, hogy római téglák vagy födőcserepek előfordulása még nem elegendő támpont arra, hogy római erődítési művekre következtessünk. Csak 2·10 méternyi vastagságú öntött művű alapfalakból lehet castellumra következtetni. A közép s utóbb a törökkorban gyakran használták föl a római építő anyagot várak s erődök építésére csak úgy mint a hogy a modern szerbék is szétbontják a római falakat és értékesítik az anyagot. Ily esetet maga a szerző is említ. Kosztoláczról ugyanis, a régi Viminacium helyéről a legutóbbi időkben több mint 4000 szekérrel szállítottak el távoli vidékekre tégla és kőanyagot. A durnai határon 13. szám alatt fölsorolt erődítés semmi esetre sem római épület. A Bozman melléki háromszögű castellum, nem a Kosizapatak mellett áll. A Gospodin víz melletti Tiberius tábla szövegét szerző nem elég pontosan olvasta TRIB POT XXXV helyett TRIB POT XXX-at látott és ebből következtetéseket vont le, melyek nem állhatnak meg. A második Tiberius táblát a Lepenán az Izlás mellett a berlini C. J. L.-ban helyesebben közölték (III. 1698.) A vaskapui «római csatornát» addig míg ott nem találnak tégla és éremleleteket, melyek római voltát kétségtelenné teszik, késői byzanti (?) vagy inkább török

(XVI. száz.) műnek kell tartani. A közölt 32. számú alaprajzon jelzett három völgyelzáróból csak egy létezik Sipp mellett, de itt sem biztos a római eredet. Kár, hogy szerző oly kevéssé vette figyelembe az éremleleteket és nem gyűjtött több bélyeges téglát, minők számos útjában bizonyára sokszor kinálkoztak.

Mindezen kifogásaim mellett is egészökben dicsérnem kell a tanulmányokat, mert minden archæologus haszonnal és tanulsággal fogja olvasni, sőt a tudományos élvezeten kívül kellemes szórakozást is lelhet bennök mindenki, mert szerző ügyesen szövi beléjök a külömböző századbeli szerb nemzeti hősök dicső tetteinek elbeszélését. *Neudeck Gyula.*

Dr. WEKERLE LÁSZLÓ: ÁRPÁD SÍRJA MEGHATÁROZASÁNAK SOMMÁJA. Budapest, 1893. 8r. 48 l. A jelen füzetben dr. Wekerle újból összefoglalta több évi szorgalmas kutatásainak eredményeit, melyek benne azt a meggyőződést érlelték, hogy Árpád sírja és a Fehértemplom ott volt, a hol még mai nap is az ó-budai Viktoria-téglavető területén egy középkori kis templom és klastrom alapépítményei állanak. Gömöri Havas Sándor is kereste a Fehéregyházat (és Árpád sírját), az ő felfogása szerint azon a tájon állott, a hol a régi bécsi-út a kisczelli magaslat alatt elvonult. Tholt Titus szerint Fehéregyháza és Árpád sírja az ú. n. Radl-malom közelében állott. A kik Árpád sírját keresték, Anonymus 52. fejezetének végső mondataira alapították föltevésüket, hogy Fehértemploma ott épült, a hol Árpád sírja volt. Nézetünk szerint nem helyesen értelmezték Anonymust. A névtelen ugyanis ezeket mondja: «Post hec anno dominice incarnationis d. CCC. VII. dux Arpad migravit de hoc seculo. Qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Atthile regis. Ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia que vocatur Alba, sub honore beate Virginis.» Az utolsó mondat *ubi* szavát helytelenül vonatkoztatták *caput*ra; a rendes nyelvtani magyarázat szabályai szerint a viszonyító helyhatározót az utolsó főnévre kell vonatkoztatni. E szerint tehát Anonymus két állításával van dolgunk. Azt állítja ugyanis, — alighanem helyi traditio alapján, — 1. hogy Árpádot egy pataknak a forrásánál temették el, mely Attila király városába folyik, és 2. hogy e városban utóbb, a magyarok megtérítése után, a boldogságos szűzről czímzett Fehértemplom épült. Egyik tehát Anonymus szerint a városban volt, a másik, Árpád sírja, a városon kívül volna keresendő. Azért, hogyha a Fehértemplom helye megvan, ezzel, nézetünk szerint, még nem nyertünk semmit Árpád sírját illetőleg. Azt, ha az Anonymusnál fönmaradt hagyománynak hitelt adunk, a régi városon kívül «oly patak forrása közelében kell keresni, melynek vize kőmederben folyt Ó-Buda felé». *ab.*

SZALAY IMRE. A XIV. ÉS XV. SZÁZADBELI ÖTVÖSSÉG KÉT REMEKE. Budapest 1893. (külön lenyomat a «Művészi Ipar»-ból) qu. 20. Az érdekes értekezés tárgya az altöttingeni világhírű «Goldenes Rössel», a

XIV. század vége felé készült ötvösségi remekmű, mely a rajta érvényesült zománczművészetnél fogva a XV. századi híres, esztergomi «calváriával» szoros kapcsolatban áll; mindkettőnél ugyanis a szabadon álló aranyfigurákat teljesen az idomok fölületét követő pompás zománcz borítja. Szerző éles szemmel azokat a közelebbi stilistikus rokonságokat is megállapítja, mely a két remeket összefűzi. Ilyen a hússzínű zománcz egyaránt halavány elefántcsontszíne, a szőlőinda s a gyöngydísz-foglalatnak egyforma kezelése. Az «arany lovacska» franczia műhelyből ered, a «calvária» eredete iránt még nagyon külön válnak a szakértők nézetei. Szerző gonddal állítja össze a különböző nézeteket és a maga részéről ugyan nem nyilvánít határozott nézetet, de arra a stilistikus különbségre utal, mely a calvária felső és alsó része között fönforog. Felső csúcsíves része szigorúan egyházi természetű, a kínszenvedési jelenetet ábrázoló compositio minden átmenet nélkül van elválasztva a tisztán mythologiai tárgyakkal diszített renaissance ízlésű talapzattól, melynek «asztaldíszre emlékeztető alkata egyébként sincs összhangban a felső részszel». Szerző tehát nélkülözi az alkotás egységét és azt véli, hogy a meglévő egyházi tárgyhoz Mátyás király (a maga czimerével diszített) talapzatot készíttetett és ez észleletek lánczolatán, analogiák segítségével azt a «lehetőséget» vitatja szerző, hogy a calvária felső részének mesterét Francziaországban is kereshetjük, míg a Mátyás megbízásából készült toldás inkább olasz kézre vall. Az ügyes tollrajzokban és kevésbbé sikerült autotypiákban bővelkedő értekezés e ponton megáll. Az óvatos szerző ezúttal beérte, hogy óvatos föltevések gyanánt állítsa oda nézeteit. Reméljük, hogy egy második tanulmánynyal fogja az elsőt megtoldani. Hátra van a calvária felső és alsó részén alkalmazott zománcz pontos és részletekbe menő összehasonlítása és kívánatos, hogy szakértő kutató ügyes ötvössel szétválasztassa az egyesített részeket, hogy így az arany finomságának megállapítására s esetleg egyéb fontos megfigyelésekre alkalmat nyerhessen. *h.*

DER PALÆOLITHISCHE FUND AUS MISKOLCZ und die Frage des diluvischen Menschen in Ungarn, von Prof. Dr. Aurel v. Török (Különnyomat az Ethn. Mitth. aus Ungarn 1893. 1—3. füzeteiből). Szerző az ismeretes miskolczi lelet dolgában, melyet az Arch. Ért.-ben s utóbb a bécsi Anthrop. társulat közleményeiben (1893. évf.) Herman Otto ismertetett, arra az álláspontra helyezkedik, melyet a rég. társulat 1893. évi februáriusi ülésében Hampel József is elfoglalt, a mikor reámutatott, hogy ezen igen érdekes lelet őskőkorból való származása mellett eddig csak a szerszámok anyaga és jellemző idoma tanuskodik; a származási bizonyításra nézve még hátra van a geologiai és palæozoologiai bizonyíték. Török ezúttal a nagysápi és ó-ruzsinai leletekről is nyilatkozik és ahhoz a felfogáshoz csatlakozik, hogy a palæolithikus ember létezése Magyarországon eddig még nincs bebizonyítva, bár az ellenkezőjét sem lehet állítani, mert amaz őskor állatvilágát a Tisza, Duna és Száva vidékén számos ásatag lelet tanusítja. *x. y.*

MEGJEGYZÉSEK BÁRCZAY OSZKÁR «CSALÁDI CZÍMEREK HAZAI EMLÉKEKEN» CZIMŰ CZIKKÉRE. Az Archæologiai Értesítő mult füzetében Bárczay Oszkár úr fényes bizonyítékát adta annak, hogy Csergheő

Gézának igen jó barátja. Mert arra a valóban óriási munkára a mit Bárczay úr végez, kiírva a Siebmacher-féle czímerkönyv Magyarországot illető köteteinek minden archæologiai, diplomatikai és spkragistikai vonatkozását, valóban inkább az önfeláldozó barát, semmint a szakember buzgalma kell. Ez alkalomból jónak látja még egy baráti szolgálatot tenni Csergheőnek és azon pár megjegyzésemért, a melyet a Siebmacher-féle munkára vonatkozólag, szintén az Archæologiai Értesítő 1891 és 1892-ik évi folyamaiban «Magyar viseletképek czímeres leveleinkben» czímű tanulmányomban tettem s mely úgy látszik Csergheőnek igen zokon esett, — engemet megleczkéztetni.

Hát higyje el Bárczay úr, mi is jó akarói és nagyrabecsülői vagyunk Cserghéő Géza úrnak s a legnagyobb elismeréssel adózunk a hazai heraldika körül kifejtett tevékenységének, melynek hiszen kétségtelenül ő az egyik legalaposabb mívelője. Hanem mi az igazságot még a jó barátainknak is megszoktuk mondani, sőt azoknak talán még inkább és épen azért mi például nem mondtuk volna azt Cserghéő Géza úrnak, a mit Bárczay úr mond, hogy Cserghéő Géza úr «a magyar heraldika megalapítója», mert hiszen ezt bizonyára Cserghéő úr maga sem fogadná el. Sokkal jobban ismeri ő maga a hazai heraldikai irodalom történetét, például Nyáry Albert báró, Nagy Iván, Csoma József s a magyar heraldikai társulat szerény működését, semhogy ő egyedül magát tartaná a magyar heraldikai irodalom «*megalapitójának*».

Miután mint már az eddigiekből is látszik Cserghéő védelme avatatlan kezekbe került, megvallom szívesebben vettem volna, ha annak idején maga Cserghéő mondta volna el védelmét az én megjegyzéseimre ; miután azonban azt nem tette, Bárczay úr védelmére válaszom a következő :

Tanulmányomban azt mondom, hogy a Siebmacherban kiadott czímerek mind egy chablonra vannak rajzolva s costümtani és művészi szempontból alig van egy is kellő figyelemmel készítve. Ennek példája gyanánt fölhozom első sorban a Dombay családnak teljesen elrajzolt czímerét.

Mindezeket most is fenntartom s egy ily nagyszabású munkánál, a heraldika és a costümtan ellen elkövetett megbocsájthatatlan hibának tartom és nyilvánítom, hogy akkor a midőn az eredeti armálisok és czímer rajzok ezrei állottak a szerző rendelkezésére, megelégedett azoknak pusztán leíró lerajzolásával, vagyis rajzoltatott ugyan a czímerekbe alakokat, a mint a czímerlevél szövegében leírva voltak, de például nem olyan ruházatban, mint az eredetiben voltak.

Erre Bárczay úr azzal az értelmetlen védelemmel áll elő, hogy a czímerpublikátió nem lehet ugyanazon méretben tartva, mint az armálisok eredetiei, tehát holmi aprólékos costümtani körülményeket nem is adhat vissza, hanem hivatkozik mindig a forrásra, a kinek effélékre van szüksége, nézze meg az eredetit. Hát hiszen ez tökéletesen igaz, hanem akkor mi szükség van, vagy egyáltalán mi czélból készült a Siebmacher-féle czímerkönyv ?

Minekünk az a szerény nézetünk van a czímer publikátiókról, hogy azokat, ha mint hiteles történelmi dokumentumokat és emlékeket tanulmányul, vagy bizonyító adatokul használjuk a tudományban, az emberileg lehető hű másolatban kell adnunk. Szakembereknek azt hiszem mondanom sem kell, hogy e tekintetben a formátum, illetőleg nagyság nem határoz, mert egy millimeter

kicsiny alakról is lehet méteres nagyságú alakot rajzolni és viszont, úgy hogy az mindamellett teljesen híven lesz másolva. Hűnek kell e másolatoknak lenni, mert azon alakok, tárgyak és képek, melyeket a régi czímerek tartalmaznak, közel ötödfél század hadi és polgári életének, kulturájának lerajzolt hiteles emlékeit tartották fenn s ezek értéke a czímerekben egyenlő értékű az általános történelmi érdekkel, vagy hiszen mi czélja van a heraldikai kutatásnak; nem-e sülyed az le gyermekjátékká, a helyett, hogy komoly tudomány legyen. Hiszen akkor csak arról van szó, hogy apró képecskéket adjunk, melyeknek egyikén madár, a másikon lovas katona van, mint a régi ostábla koczkákon.

Még rosszabbul jár Bárczay úr védelmével, mikor azt mondja rólam, hogy daczára miszerint nem vagyok a Siebmacher iránt elismeréssel, mégis léptennyomon idézem.

Tanulmányomban a Siebmachert tényleg négy helyen idézem, még pedig következőképen:

1. A Dombay család czímerénél: «Ide igtatjuk beigazolásául és elrettentő példájául annak, a mit a czímerek könnyelmű rajzolásáról fentebb mondottunk volt, a Dombay családnak a Siebmacher czímerkönyvében megjelent rajzát, melyről szerző azt mondja, hogy az eredeti után készült.»

2. A Kotheck családnál, hol a rajzot el kellett fogadnom, mert az eredetit nem volt módomban láthatni.

3. Keopeczi Nagy György czímerénél, a hol a következőleg emlékezem meg: «A Siebmacher-féle czímerkönyv ez alakot is felismerhetlenségig elrajzolva adja.»

4. Madarász Péter czímerénél: «A Siebmacher-féle czímerkönyv ez alaknál is újabb példáját szolgáltatja a könnyelmű czímerrajzolásnak.»

Ime így használtam én lépten-nyomon a Siebmachert.

Végül szemrehányólag említi fel, hogy a Tarnóczy-féle gyűrű gyűjtemény czímereinek meghatározásánál is használtatott a Siebmacher, a mely gyűjteményt tudvalevőleg én írtam le.* Erre vonatkozólag egyszerűen ide igtatom könyvem előszavának egyik passusát: «Enfin je dois exprimer remerciments à mon ami le commandant *Géza Csergheő*, rédacteur de la partie hongroise du grand ouvrage héraldique de Siebmacher, qui m'a preté son concours si précieux pour déterminer les nombreuses armoiries.» Ennél többet azt hiszem nem tehettem.

Végezetül engedje meg nekem Bárczay úr, hogyha a dolog egyáltalán védelemre szorul, én mondjam el azt Csergheő érdekében.

Nem ő a hibás, mint szerkesztő, hanem a kiadó, a ki a Siebmacher korábbi részeiben már fölvévén ezt a rajzolási modort, bizonyára nem volt hajlandó a pontos és hű czímerrajzolás igen nagy költségeit fedezni. Ez az egyszerű igazság. Ezt kellett volna beismerni s nem pedig megczáfolni akarni azt, a mi kétségtelen igaz.

Mindamellett az archæologia meglehetősen rideg mezején örömmel üdvözlünk egy olyan új, de nagy szorgalmú munkást, mint Bárczay Oszkár úr, csak arra kérjük, hozzon magával alaposabb kritikát és higgadtabb itéletet. *Szendrei János.*

* *Dr. Jean Szendrei.* Catalogue descriptif et illustré de la collection de Bagues de Madame Gustave de Tarnóczy. Páris, 1889. VIII. lap.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia elsőemeleti üléstermében tartotta múlt évben utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József, dr. Fröhlich Róbert, gr. Hunyady László, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő, Forster Gyula, dr. Pulszky Károly és Nagy Géza igazgató-választmányi tagok, továbbá Vásárhelyi Géza, dr. Békefy Remig, dr. Könyöki Alajos, Kunvári Fülöp, dr. Peregrinyi János, Lichtneckert József, Richter Aurél, Lipcsey József pénztárnok és 12 más hallgató. Az első értekezést dr. *Hampel* József tartotta a régibb középkori keresztény emlékekről hazánkban, számos emlék rajzainak bemutatásával.

Ezután titkár mutatta be *Darnay* Kálmán értekezését egy antik Vénus szoborról és egyéb újabb zalamegyei római leletekről.

Majd ismét dr. Hampel József mutatta be a herczeghalmi bronzleletet és egy érdekes székesfehérvári római sírleletet.

Titkár jelentése folytán a pénztárvizsgáló bizottság tagjaiul újból megválasztattak: *Zsigmondy* Gusztáv és dr. *Fröhlich* Róbert választmányi tagok.

Pénztárnok havi jelentése, melyet e füzet borítékán közlünk, tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Zsigmondy Gusztáv és Nagy Géza választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*,

titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 30-án tartotta a M. Tud. Akadémia heti üléstermében ez évben első ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt báró Nyáry Jenő másodelnök, dr. Hampel József, dr. Czobor Béla, dr. Fröhlich Róbert osztály-elnökök, Majláth Béla, dr. Boncz Ödön, Zsigmondy Gusztáv, Wosinszky Mór, Nagy Géza, dr. Pósta Béla, Forster Gyula, Huszka József, dr. Kammerer Ernő, dr. Kuzsinszky Bálint választmányi tagok, továbbá Kunvári Fülöp, Richter Aurél, Halavács Gyula, Wisinger Mór, Ernst Lajos, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és tíz más hallgató.

Az első fölolvasást *Wosinszky* Mór tartotta a czikói népvándorláskori sírmezőről, a leletek bemutatásával. Folyóiratunkban fog napvilágot látni.

Ezután dr. *Czobor* Béla a m. n. múzeum által újabban szerzett egyházi régiségeket, kelyheket, egy monstrantiát és keresztet mutatott be érdekes fejtegetések kiséretében.

Végül a titkár egy keleti stylű s filigrán ötvösművel igen gazdagon díszített nyerget és lószerszámot mutat be, a mely valószinűleg az utolsó török há-

borúk után jutott Erdélybe, honnan most Wisinger Mór régiségkereskedő birtokába került.

A titkári jelentés folyamán megválasztattak tagokul: báró *de Baye* G. szaktudós Párisban (ajánlja Radisics Jenő), báró *Weissenbach* János (ajánlja dr. Kammerer Ernő), *Terray* István Likérről és *Ernst* Lajos Budapestről (ajánlja mindkettőt a titkár).

Pénztárnok havi jelentésének fölolvasása után, melyet e füzet borítékán közlünk, s miután a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. *Fröhlich* Róbert és dr. *Czobor* Béla választmányi tagok kérettek föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*, titkár.

A MAGYAR N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA

az 1893. év utolsó negyedében. Mihalik József tanár a m. n. múzeum részére Máramaros megyei Urmezőn őskori sírdombot ásatott föl, melyből 36 db agyagedény töredéke, 1 kovanyílhegy, két fenőkő, egy kőgyöngy s egy agyagorsó (?) került elé.

Állítólag Fejér megyéből származik egy őskori lapos rézvéső, három hazánkban szokatlanabb idomú bronzszerszám s egy karperecz, melyet vétel útján szereztünk.

Aradról származik 3 db bronzkori öntőrög, nyilván öntőműhely maradványa vagy földolgozásra szolgáló nyersanyag. — A dunántúli tolnamegyei Varasdról az ottani határban lelt lepényidomú bronzöntőrögöt s egy nyers bronztöredéket vétel útján szereztünk. Bronzkori urnatemetőből való bronzrégiségeket és urnákat szereztünk a Szob-Helemba közelében föltárt kavicsbányákból.

Metternich Richardné herczegasszonytól elkértük és ajándékba nyertük a herczeghalmi őskori bronzleletet, melyben volt 85 nyers bronzrög, továbbá szerszám, ékszer és fegyver egész és töredék, egészben több mint száz darab.

Vétel útján került a m. n. múzeumba egy ízben korongos markolatú bronzkard és két bronztőr; máskor meg két kardtöredék és egy diszitett lemez. Őskori aranytárgyaink sora egy sodronyos diademával gyaraporodott.

Csornatőn (Ugocsa m.) Mihalik József tanár a m. n. múzeum részére megásott egy őskori halmot és benne 15 db vassalaktöredéket, 4 agyag cserepet és két kovanyílhegyet lelt.

Jellemző vadkanszobrocskát bronzból szereztünk vétel útján tolnamegyei Bátáról. Szintén Tolna megyéből, Regöly vidékéről, a tőzegben előkerült számos kelta izlésü régiséget szereztünk. Ugyanonnan származik egy nagyobb fajta jellemző ezüstfibula töredéke.

A zemplénmegyei szt-máriai ismeretes lelőhelyről újabban adott által ajándékul Bubics Zsigmond püspök leleteket, nevezetesen két vas- s egy bronzfibulát, két római bronzfibulát, egy bronzzárt, két bronzkarikát, egy karikatöredéket és nyolcz gyöngyöt, melyekből négy üvegből, egy gránátból s egy agyagból való.

Daciai ezüst-tekercs öt töredékét ajándékozta Jakab Imre Darlaczról (Küküllő m.) és egy daciai ízlésű arany karpereczet szereztünk a Kárász G.-féle gyűjteményből.*

* Rajza megjelent A. É. XIV. 1880, XXXV. t. 1 és 2 sz.

Dr. Fröhlich Róbert 4 db római bélyeges téglát hozott ajándékba; terra sigillata töredéket Székesfejérvár vidékéről küldött Singer Hermann; Siófok vidékéről pedig 4 db római kori cseréptöredékeket hozott Lóczy Lajos. Vétel útján szereztünk háromlángú bélyeges agyagmécsest, egy bélyeges terra sigillata töredéket, egy dombormüves terracotta lapot s egy római bélyeges téglát.

Állítólag az alvidékről származik egy antik bronzszobor keze erős aranyozással, melyet Aradról szerzett az intézet.

Tolna megyéből ékszerek öntésére szolgáló három fél öntőmintát szereztünk. Egy népvándorlási aranykincs néhány becses darabját: egy karpereczet és három rekeszes díszű arany szíjcsatot sikerült a Kárász-gyűjteményből a múzeum részére megszerezni. A karperecz súlya 151 grm, a tömör nyilt karika állatfejekben végződik, melyek valamikor rekeszekbe foglalt drágakövekkel voltak ékítve, a csatok súlya egyenként 11·5, 18 és 52 grammnyi súlyúak.

Keszthely vidékéről származik egy népvándorláskori bronzövdísz s egy szíjvég töredéke, melyeket dr. Thallóczy Lajos hozott ajándékba. Tolna megyei Nagy-Kajdácsi vidékéről a futóhomokban lelt magyar pogánykori (?) ezüstkarikát, ú. n. halántékgyűrűt és egy jellemző pitykegombot vétel útján szereztünk. Árpádkori sírokat ásatott föl dr. Tomm Béla vezetése alatt a m. n. múzeum Bihar-Udvariban két helyen. A ref. templom közelében földerített sírok többnyire szegényesek voltak és többnyire apróbb ékszereket, ú. n. hajkarikákat (20 egész 21 töredék), újjgyűrűket s különféle vasféléket tartalmaztak; a másik ásatás a «Ferendek» halomban folyt s ez is cserepeket, bronzkarikákat s három hajkarikát s öt kagylógyöngyöt eredményezett. Középkori sírlelet maradványait ajándékozta Bertl Engelbert Nadrágról, a hol a bányavasút építésénél elékerültek. A küldeményben vannak: egy bronzfeszület öt darabja, vaspatkók, épek és csonkák, s négy darabka egy aranyhimzésű szalagféléből.

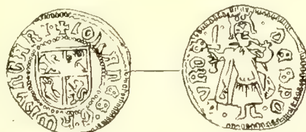
Valószínűleg szintén középkori sírleletből származik egy mellrevaló bronzkeresztke előlapja, vétel Fejérmegyéből.

Egyházi szereink sora gyarapodott egy XVII. századi belföldi eredetű kehelylyel pátenástól és egy gazdagon aranyozott 53 cm. magas csúcsíves ízlésű úrmutatóval a XVI. század elejéről. Ez utóbbi erdélyi templomból való. Egy XVI. századi magyar czímeres pecsétlő ezüstgyűrűt kereskedőtől szereztünk. A XVII. századból való erdélyi származású zománczos és drágaköves násfát szintén vétel útján szereztünk. XVIII. századi bronzmozsár Aradról, vétel. A budai ev. ref. templom építése alkalmával előkerült régi vaskulcsot és 3 db égetett agyagból való tűzi kutyát hivatalos úton vettünk kézhez. XVIII. századi ostyasütő-vas Aradról, vétel. Fegyvervételek: egy népvándorláskori vaslándsa Neszmélyről; egy kardpenge Orosházáról; kengyelvas XVI. század végéről Salgó-Tarjánról; XIV. századi sarkantyú az illési pusztáról (Nógrád m.) és egy XVII. századi rézbogláros farmatring. A nógrádmegyei Szandavárból való két vasnyilat ajándékozott Bereczky Miklós. Egy XVII. századi fringia-pengét vétel útján szereztünk. A budai ev. ref. templom építésénél lelt fűrészkardot és régi patkót hivatalos úton vettük kézhez. A kegyeleti emlékek gyűjteménye számára Ihász Lajos ajándékba adta Ihász Dániel 1848/49-ik évi III. osztályú katonai érdemrendjét. *Hpl.*

A M. NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1893-ik évben. A n. múzeum éremtára a mult évben a hivatalos úton és magán kézből beérkezett éremleletek, ajándékok és vételek utján 1227 db. éremmel gyarapodott, melynek körülbelől felét a leletek szolgáltatták.

Leleteink a következők voltak: 1. tót-sóki (Nyitra m.) 1442 db.; 2. varannói (Zemplén m.) 637 db.; 3. apátii (Arad m.) 1352 db.; 4. csanádi (Torontál m.) 35 db.; 5. déronyi (Bács m.) 998 db.; 6. ürgetegi (Bihar m.) 317 db.; 7. nagy-görbői (Zala m.) 499 db.; 8. márlaki (?) 81 db.; 9. priglevicza-szentiváni (Bács m.) 561 db.; 10. pécsi (Baranya m.) 1188 db.; 11. kókai (Pest stb. m.) 29 db.; 12. Argyelán Mikula-féle lelet 13 db.; 13. marosvásárhelyi 423 db.; 14. szigetvári (Somogy m.) 298 db.; 15. esztergomi (Krausz-féle) 181 db.; 16. puszta-szentimrei (Pest stb. m.) 264 db.; 17. hajdu-szoboszlói 58 db.; végre 18. margitszigeti lelet 303 darabbal, melynek részletes ismertetését fentebb adjuk olvasóinknak. A leletek összesen 8404 db. érmet tartalmaztak, melyekből 572 dbot tartottunk meg.

A mi a gyarapodás részleteit illeti, első sorban a leletekből nyert anyagot tüntetjük fel. A tót-sóki leletből 39 db. magyar, erdélyi, osztrák és cseh XVI. századi apróbb érmet szereztünk; a varannóiból 5 db. lengyel, brandenburgi, reichsteini,

1. ábra.

mansfeldi s erdélyi garast a XVII. századból; az apátii leletből vegyesházi királyok denárain kívül (14 db.) Sándor moldvai hoszpodár (1401—1433) ezüst pénzét s Heraklides János (1561—1563) denárát (Hunyady Mátyás czímerével) tartottuk meg; a csanádi lelet egy belga aranyat, Báthory István és III. Zsigmond lengyel királyok garasait (21 db.) szolgáltatta; a déronyi leletben egy rendkívüli érdekes denárt találtunk, mely idei szerzeményeinknek gyöngyét képezi; ez Hunyady Jánosnak s Brankovics György szerb deszpótnak a mellékelt rajzban (1. ábra) közlött kiadatlan denára. Hunyady Jánosnak Szerbia számára veretett e nemű érmei (v. ö. Ljubic: Opis Iugoslavenskih novaca. Tab. XIII. 27. Rupp. Tab. XVII. 466.) a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, a déronyi leletben előforduló példány pedig egyetlen számba megy, a mennyiben a czímerpaizs a beszterczei oroszlánok és a hollóval, elüt az eddigi példányok czímerétől, melyben az első s harmadik mezőben a magyar csíkok, a harmadikban a patriarchális kereszt s a negyedikben a gyűrűs holló foglal helyet.

Az ürgetegi leletből Albert és Izabella 1620. évi flandriai s IV. Fülöp spanyol király dorniki tallérát (1630), továbbá 9 db. egykorú lengyel 18 és 6 garasost tartottunk meg; a nagy-görbőiből I. Ferdinand zavart köriratú denárát, a pécsi leletből 11 db. I. Lajos korabeli magyar denárt és obulust, a márlakiból egy Brederode-féle tallért s 79 Magyarországban forgalomban volt XVI. századi török ezüst érmet s a szigetváriból 3 habsburgkori magyar denárt.

Az Argyelán-féle leletből 2 db. danzigi 18-as garast, a priglevicza-szent-ivániból 3 db. gelderni és velenczei aranyat, 3 német tallért s 9 db. lengyel 3-as garast válogattunk ki s váltottunk be ; az esztergomi leletből pedig, mely Zsigmond és Albert magyar denárait tartalmazta, 14 dbot szereztünk meg gyűjteményünk számára. A kókai lelet (29 db.), mely Kálmán, II. Géza, III. Béla és Imre királyok érmeit tartalmazza (l. Arch. Ért. 1893. 455—456. l.), Huszár Lantos János ajándékjaként gyarapítja éremgyűjteményünket ; végre a József főherczeg ő fensége adományából vett 303 dbnyi árpád-kori szaporulat zárja be a mult évben feldolgozott éremleletek eredményét, utóbbi 4 kiadatlan XIII. századi denárral s nehány igen ritka speciessel.

Felsorolva a hivatalosan beküldött s ajándékképen nyert leleteket, az ajándékok és vételekről a következőkben adunk pontos áttekintést.

I. *Ó-kor.* Római érmeket ajándékoztak : *Bubics* Zsigmond kassai püspök 11 db. ; *X. Y.* Traianus nagy bronzérmét, *Meissel* Béla magánhivatalnok (Czakovcze, Szlavonia) Marc Aurél nagy bronzérmét, *Sarkady* Sándor (kazánfűtő, Budapest) Commodus ezüst denárát, *Benda* Ede (Gárdony) Antoninus Pius, *Sajgo* Gusztáv orvos (Duna-Adony) Trajanus, id. Licinius nagy bronzérmét, *Pintér* Antal (u. o.) I. Maximinus, Julianus, Valentinianus, *Fajt* Gábor (Budapest) Sev. Alexander, *Uhlmann* Viktor tanárjelölt Constantius 2 kis bronzérmét, *Megyery* Ferencz reálisk. tanuló, *Salamon* Mihály (Regöl, Tolna m.), *Farkas* Béla, *Kovács* Antal szabósegéd, *Han* Jenő tanító (Duna-Adony) vegyes ezüst- és bronzérmet.

Vétel utján szereztünk : 18 db. görög autonom érmet, 16 db. barbár ezüst és patin tetradrachmát, egyikét ibér felirattal ; Aurelianus, Diocletianus Probus, Galerius Maximianus, II. Constans egy-egy aranyát, 13 latin és görög köriratú ezüst- és bronzérmet s Johannes Comnenus 1118—1143 vagy Manuel 1143—1180 aranyát.

II. *Magyar érmek.* Ajándékok : *Lichtneckert* Józseftől (Székes-Fehérvár) II. Endre, *Farkas* Sándortól IV. Béla és V. István rézérme ; *Koren* János ipariskolai előmunkástól egy szlavoniai denár, *Salamon* Mihálytól (Regöl) IV. Béla, V. László ; főt. *Csimcsek* Flórián orsz. képviselőtől Zsigmond 20 db. denára ; *Barada* István földmívestől (Rácz-Keve-Makad) I. Ferdinand 1551. évi denára ; *Bauer* Pál takarékp. könyvelőtől (Párdony) szintén I. Ferdinand-kori denár ; *Beer* Simontól és *Kálmán* Imre postaig. segédtitkártól Miksa kir. egy-egy denára s előbbitől I. Lipót polturája ; egy magát meg nem nevező múzeumi látogatótól (Szt. István napján) Rudolf király denárának egykorú utánzata ; *Sándor* Istvántól II. Rákóczy Ferencz polturája ; *Heimann* Miksa műegy. hallgatótól I. Lipót polturája ; *Boros* Bálint orsz. képviselőtől III. Károly 1738. évi K. B. $^{1}/_{4}$ aranya ; *Firnthal* György lakatos segédtől I. Ferencz szomolnoki 1812. évi krajczárja.

Ezen ajándékokhoz járult a m. kir. pénzügyministerium egy becses ajándékkal, midőn tudniillik egy 215 darabból álló tallér, fél és negyed tallér, forint és huszas csoportot díjmentesen engedett át a múzeumi éremtárnak, mely érmeket a valutarendezés következtében Körmöczbányán összehalmozódott nagymennyiségű régi ezüstérmekből e sorok írója válogatott ki. Ez érmek, bár csak

a Mária-Terézia—I. Ferencz József uralkodása korára terjednek, sok körmöczbányai, nagybányai és gyulafejérvári veretet foglalnak magukban, melyek megszerzése csak egy olyan alkalommal volt lehetséges, midőn nagyobb mennyiségű készlet vonatván be, a százezrekre menő darabok közül egy-egy *évszámot* módunkban volt keresni. Ilyenformán például egy körmöczbányai huszast 1824-ből csak nagy utánjárással s a pénzverdében alkalmazott 40—50 munkás leánynak, egy olvasztásra készen állott nagy éremkészlet feldolgozásánál való teljes igénybevételével lehetett találnunk, mely évszám eddig egy gyűjteményben sem volt ismeretes. E nagyobb ritkaságon kívül a bélyegváltozatok egész sora jutott birtokunkba, melyekkel magyar éremgyűjteményünk hézagait tölthetjük ki.

Vétel utján szereztünk 23 db. árpád-kori denárt, Róbert Károly egy kiadatlan denárát s 5 egyéb ezüstérmet, Zsigmond 14 denárát. Vegyeskori aranyakat: Róbert Károlytól 1, I. Lajostól 6, Máriától 8, Zsigmondtól 6, Alberttől 1, V. Lászlótól 6, Hunyady Mátyástól 14, II. Ulászlótól 18, II. Lajostól 7, Zápolya Jánostól 4 darabot. A Habsburg-korból: I. Ferdinand obulusának aranyveretét s két aranyat s egy ezüst vastagveretet (piéfort), II. Ferdinand nagybányai féltallérát 1635-ből, a császári sasban Magyarország czímerével, III. Ferdinand aranyát, ugyanazon király 1655. évi tallérát, I. Lipót 1660. évi aranyát s forintosának 1701. évi sárgaréz veretét, VI. Károly N·B· aranyát 1735-ből; II. Rákóczy Ferencz XX polturásaiból 1, X polturásaiból 7 darabot, egyik Magyarország visszás helyzetű czímerével (jobb és baloldali mezők felcserélve) s egy nagyobb ritkaságot, a fejedelem IV polturáját, mely eddig tudtommal csak két példányban ismeretes.

Csere utján jutott birtokunkba Mária egy új fajú denára s II. Mátyás 1613. évi K·B· talléra Salzburg 1681. évi ellenjegyével.

III. *Erdélyi érmek.* E csoportba tartozó összes szerzeményünk: Izabella és János Zsigmond 2 aranya, János Zsigmond 1 aranya, Báthory Zsigmond 1587. és 1589. évi egy-egy aranya, Báthory Kristóf aranya s II. József E betüs (gyulafehérvári) 3-as aranya 1773-ból, mindannyi vétel utján.

IV. *Osztrák éremfajok.* Ajándékok: Névtelentől III. Ferdinand karinthiai háromkrajczárosa, *Kirmann* Náthántól (Budapest, Hajléktalanok menháza), *Babácsi* Józseftől (Bicske), *Rohde* Tivadartól (Bécs), *Csányi* Jánostól (Ada, Bács m.), s *Bubics* Zsigmond kassai püspöktől 20 db. vegyes újabbkori osztrák kisebb érem. Vétel utján szereztük meg az 1892. évi bécsi vereteket, 5 db. aranyat s 2 db. ezüstöt.

V. *Külföldi érmek.* A külföldi érefajok közül ajándékképen Teupoli Lőrincz doge (1268—1275) ezüst érmét kaptuk *Angyal* Béla kir. reálisk. tanártól Körmöczbányáról, dr. *Amon* Ede orsz. képviselő közvetitésével; vétel utján szereztünk velenczei érmet 21 dbot, veronait 1, raguzait 8, dalmát-albániait 1, és spalatóit 1 példányban.

Külföldi éremgyűjteményünk egyéb szaporulata; ajándékok: *Heimann* Miksától 3 db. lengyel hármas garas, *Lichtneckert* Józseftől egy bizonytalan középkori denár, *Farkas* Sándortól egy friesachi ezüstpénz s gróf *Amessey*-től Batáviából (Java) küldött 13 db. 1614—1629. évekbe eső hollandi, gelderni, frieslandi ezüst garas.

Keleti érmek. A *csongrád-sövényházi* ármentesítő társulattól egy XVII. sz. török oszpora, *Knopfler* Miksa tanítóképző int. növ.-től egy újkori török rézpénz. Vétel: Abd-ul-Melik omaijjada khalifa aranya; (685—705) lelhelye Futtak.

VI. *Papirpénzek.* Temesvár város polgármestere két db. 10 és két db. 5 frtos német szövegű papirpénzt küldött gyűjteményünknek, melyeket Temesvár sz. kir. város hatósága bocsátott ki 1849 május 1-én, *Szuk* Lipót zenedei tanár gróf Nádasdy Tamás bethléri vasmű gyárának 1 krajczáros pénztári utalványát, *Sziklay* Jenő m. á. v. mérnök Wahlkampf H. pesti kereskedő 1 krajczáros papirpénzjegyét s *Pollermann* János szegzárdi földműves egy 5 frtos Kossuth-bankót ajándékoztak.

Vétel utján szereztük az 1849. évi magyar 15 és 30 kros papirpénzek szürke és vörösbarna alapnyomatát, 1849 nyarán kibocsátva rendes forgalmi eszköz gyanánt.

VII. *Emlékérmek és bárczák.* Hazai emlékéremgyűjteményünk gyarapításához járultak: *Kristyóry* János ipartársulati elnök (Arad), az alföldi és délmagyarországi 1890. évi kiállítás 3 különböző emlékérmével; *Weiffert* Ignácz (Pancsova), hasonnevű atyja bronz emlékérmével, dr. *Kemény* Kálmán orvos (Rácz-Almás, Fehér m.) két koronázási emlékéremmel. Vételek: Buda visszavétele eml. 2 db., Belgrád bevételére 4 db., a pozsareváczi béke emlékére 2 db., a berlini magyar egylet 25 éves ünnepére 1871 jul. 7. 1 db., Országos munkáskiállítás Győr, 1 db., Tolnay hadastyán- és segélyegylet 1 db., 1848/49-ki honvéd emlékérem 1 db., Nagy-szebeni román kiállítás 1881-ből 1 db., a Szent-István-társulat gróf Károlyi Istvánnak 80-ik születési napja emlékére 1 db.

Külföldiek: *Szilvay* Antal mázsamestertől Luther Márton öntött vas emlékérme, *Bakos* Béla reálisk. tanulótól a belga orvosi akadémia vörösréz érme, *Zottl* Jánostól egy új-görög feliratú sárgaréz emlékérem. Vétel: a limai alkotmány emlékére veretett érem (en bloc, dalmát-velenczei értékesebb darabokkal).

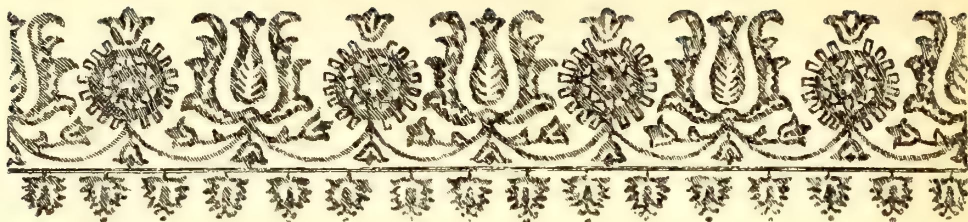
Bárczagyűjteményünk szaporulata. Egyes bárczákat és kegyérmeket ajándékoztak: *Fittler* Kamill iparműv. múzeumi őr, *Imre* György, *Lőrincz* Jakab szepes-bélai vasuti felügyelő és *Horváth* János Kuláról. Vétel: 2 sárgaréz kegyérem s egy dohánygyári fizető bárcza. *R. L.*

A VIDÉKI MÚZEUMOK ügyéhez az «Élet»-ben (1894. 1. sz.) hozzá szól egy névtelen író. Elismerjük, hogy valamivel jobban ismeri az ügyet, mint mások, a kik a D. K. E. mult évi deczember 9-iki értekezletén vele foglalkoztak. Itt csak a régiségi múzeumokat érintő pontok érdekelnek. A 2. pontnál a régiségleletekről szóló törvényhozást sürgeti, a programmot ez ügyben igen helyesen a n. múzeumtól és a régészeti társulattól várja. Ez utóbbi társulatot hiába gáncsolja, az még az 1885-ik évi budapesti congressusán foglalkozott e kérdéssel, ezt Nonquis úr u. i. nem tudja és azt sem tudja, hogy e kérdésről dr. Forster Gyulának külön terjedelmes tanulmánya is megjelent, melyből az Arch. Ért. bő kivonatokat közölt. — Találó a 3. *c)* pontra tett észrevétel. Szerencsétlenség volna, ha a megyei hatóságok intéznék a rég. ásatás dolgát! De viszont nem gondolnók, hogy «Nonquis» javaslata szerint, törvénynyel kellene minden megyében múzeumot teremteni! Ilyesmit nem lehet törvénynyel végezni;

törvény az ily intézményeknél mindig csak akkor van helyén, hogyha buzgó szakértők és áldozatra kész jó módú magánosok már megtették kötelességüket, törvénynyel sem szakértőket, sem áldozatkészséget nem lehet teremteni. Azonban abban már ismét egyetértünk Nonquis úrral, hogy helyes ily ügyekben jól irányozott országos agitatiót föntartani, érdeket ébreszteni, mert bizz szomorúan tapasztaljuk, hogy a vidéken a már meglévő múzeumok és múzeumtársulatok iránt is folyton lankad az érdeklődés.

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEJÉRVÁR VÁROSI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET két évi szünetelés után kiadta 1893-ban második évkönyvét; szerkesztette dr. Hattyufy Dezső egyleti titkár. Alig van vidéki társulataink közt egy is, a ki oly tartalmas, sok tekintetben a tudományt előbbre mozdító kötetet adna tagjai kezébe. A közel harmincz íves vastag irodalmi műben az érdemes szerkesztőn kívül Károly János Fejérmegye monographusa, Moenich Károly, Salamon Vincze és Biczó Pál a megyét illető helyrajzi, nemzedék-, s oklevéltani értekezéseket közöltek, Nagy Géza ethnologiai tájékoztatást adott a megye régi magyarságáról s ugyanő és Lichtnekert irták le a megyében előfordult magyar pogánykori sírleleteket, Lichnekert a Fejérmegyében előfordult őskori kőszerszámokról adott áttekintést és Fröhlich Róbert a megye ókori viszonyairól kezdett czikksorozatot, mely leginkább epigraphiai tanulmányokon alapul; végül a szerkesztő a megyében legutóbb előfordult régiségleletekről ad rövid áttekintést. — Az egylet életében az 1892. év nevezetes fordulatot jelez, mert ekkor az egylet, mely pártolás hiánya miatt sok egyéb egyesület szomoru sorsára jutott, t. i. megszünt volt — újra megalakult. A régi és az új egyesület között csak egynéhány buzgó szakkedvelő és a fönmaradt régiséggyűjtemény képezték az összekötő lánczot. Mindjárt új élete első évében vendégül fogadta az orsz. rég. társulatot s ezuttal rendezett érdekes gyűlést és sikeres ásatásokat. A társulat és régiségtára iránt ezután ismét föléledt az érdeklődés úgy, hogy most már ismét több mint másfélszáz tagja és 1250 frtnyi tőkéje van. Az új társulat életrevalóságának azonban legkétségtelenebb tanusága a bemutatott évkönyv, melyről reméljük, hogy a társulatnak számos lelkes pártfogót fog hódítani. *ab.*

A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyvének IX. évfolyamában a szerkesztő, Grosschmid Gábor, följegyzi a megye határából az 1892 és 1893. években tudomására jutott leleteket. A *mohácsi szigeten* 42 db. arany került elé I. Zsigmond, Albert, Mátyás és II. Ulászló királyoktól. A *kulai* leletben volt 2149 db. apró érem Mátyás, Ulászló és II. Lajos korából. *Szent-Ivánban* 600 db. XVI. századi kisebb lengyel és magyar pénznemeket 13 db. tallért és 3 aranyat leltek. *Zomborban* sírlelet került elé: vaskard, háromélű nyílhegy s lándsa, bronzcsat s kis ezüstlemezke; végül *Priglevicza-Szent-Ivánban* törökkorbeli (?) cserépkályha fiókot leltek.

KÜLÖNFÉLÉK.

† GÖNDÖCS BENEDEK, a békésmegyei múzeumtársulat lelkes elnöke, ez évi január 4-ikén meghalt. Ügyünk buzgó pártfogót veszitett benne. Áldás emlékére!

† INGVALD UNDSET múlt évi deczember 3-ikán, hosszú betegség után, 40 éves korában elhunyt. Nevét a szakirodalomban egy évtized óta jól ismerték hazánk ősrégi emlékeivel is foglalkozott, több jeles értekezést s egy franczia nyelven megirt könyvét szentelte nekik. Kitünő szakember, hazánk meleg barátja folyóiratunk derék munkatársa volt! Emléke felejthetetlen.

† Gr. ZICHY EDMUND, a nagyhirű müvészetpártoló, kinek a n. múzeum is több becses gyűjteményt köszön, f. évi január 28-ikán, 83 éves korában elhúnyt. Béke lengjen porai fölött!

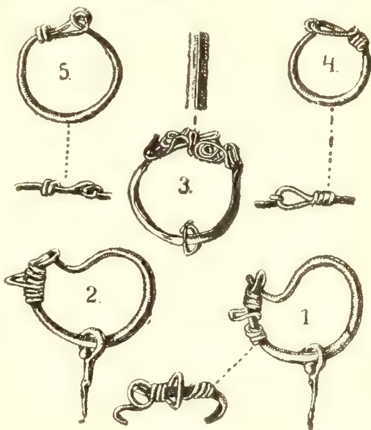
† Dr. PADOS JÁNOS, a lángoló hazafi és kitünő pap, szakunknak évtizedeken át buzgó pártfogója, múlt évi november elején bekövetkezett halála után is a n. múzeum lelkes barátjának bizonyult. Éremgyűjteményét és régiségeit, melyek közt becses antik bronz-szobrocska is van, végrendeletileg a n. múzeumra hagyta. Áldás emlékére!

AZ ALDUNAI ZUHATAGOK SZIKLAFÖLIRATAIRÓL Téglás Gábor akadémiai tag az akadémia deczember 4-iki ülésén tartott érdekes előadást. Kivonatát lásd «Akad. Ért.» 1894. jan. füzet 21—30. ll.

AZ EZREDÉVES KIÁLLITÁS előmunkálatairól félévi igazgatósági áttekintés jelent meg. A történeti főcsoport megállapitotta programmját s a csoportbizottság egyes tagjai a kül- és belföldön kutatások czéljából utaztak. Ő Felsége megengedte, hogy a cs. és kir. ház összes gyűjteményeiből a magyar érdekű emlékek a kiállításra küldessenek és a tél folyamán öt bizottsági előadó tanulmányozta Bécsben ezeket és sok más köz- és magángyűjteményt. Végül igen fontos szervezeti mozzanatnak tekintendő, hogy a történelmi főcsoport ügyét végre kivették a tömérdek (12!) bizottság kezéből és egy «történelmi végrehajtóbizottságot» szerveztek, melynek három elnöke, egy alelnöke és 17 tagja van.

Remélhető, hogy mennél inkább közeledik az igazi kiállítási munka ideje, annál inkább fogják a hivatalos szervezetet egyszerűsíteni, mert még nem volt eset reá, hogy valahol sokfejű bizottság sikerrel rendezett volna ily tudományos szakkiállítást. *h.*

VEREBÉLYI LELETEK. A verebélyi határban múlt évi deczember elején, a vasúti földmunkálatok alkalmával, a vasúti munkások több helyütt őskori maradványokra akadtak, mikor a Verebélytől nyugatra eső kis dombot átvágták, és azon túl is ősrégi cserepeket és csontokat hánytak ki. A vasúti mélyedés keleti partján sírfészek látszott : hamun fekvő nagy féltál, benne és körülötte heverő csontokkal. A lelt tárgyak közt eltört kőfejsze és silex nyílhegy volt, az edények közt legkülönösebb egy «malacz» alakú csésze, t. i. a malacz háta hossznégyszögű nyílt üreg. Az árokból a munkások «mammuthagyart», lábszárcsontot s «elefántfogat», két vadkan-agyart és 40—50 kagylóteknőcskét. Mind e tárgyakat dr. Szombathy Ignácz a barsmegyei régészeti bizottság nevében a helyszinén megszemlélte és gondoskodott róla, hogy a lelőhelyekről pontos mérnöki fölvétel készüljön. A régiségeket szakunk régi buzgó kedvelője, Nécsey József verebélyi postamester úr őrizte meg. (Barsi Ellenőr XII. 51. sz.) Újabban a Verebély-Ar.-Maróth felé épülő vasútnak az érseki uradalomhoz tartozó kőrösi pusztán vezető szakaszán azon hely közvetlen közelében, melyen a pályaudvar épülni fog, a földkiemelés alkalmával a munkások egy egészen magában álló őskori sírhelyre bukkantak. Ezen sírhely alig volt 12—14 hüvelyknyi agyagréteggel takarva, szántott földterületen. A lábszár, kar s egyéb csontok elpusztultak, de a koponyát és a sírlelet tárgyainak egy részét sikerült dr. Oravetz Kálmán járási orvosnak megmenteni, ki a megmentett tárgyakat Dillesz Sándor verebélyi főszolgabiróhoz volt szíves beterjeszteni. A sír lelet megmentett tárgyai a következők : *a)* emberi koponya, mely teljesen egészben állítható össze, *b)* egy kemény kőbe vésett öntőminta, mely a koponyának mintegy vánkosul szolgált és a koponya hátsó része ezen kövön fekve emeltetett ki. A koponya és a szétmállott csontváz közelében találtattak : *c)* egy törött agyag orsófej (hálósúlytöredék), *d)* egy gömbölyű lyukasztott agyag hálósúly, *e)* egy nagyobb és egy kisebb ú. n. agyaggyöngy, mindkettő közönséges agyagból égetett Az eddig a verebélyi határban feltárt ősrégészeti lelhelyektől ezen sírhely mintegy 350 méter távolságban találtatott. (Barsi Ellenőr XIII. 2. sz.)

VERSECZVIDÉKI ARANYÉKSZEREK. Antik arany fülbevalók idomait mutatják az idezárt ábrák, melyek Verseczvidéki leletekből származnak. Az 1. és 2. számú példány páros. A fülbevaló karika ép, de a rajta lóggó csüngőről hiányzik a kő, melyen keresztül ment a csüngő pálczácska hegyes vége. Hasonló fülbevalót őriz a m. n. múzeum felcsuthi (Fejérm.) sírból (A.-É. 1881. I. k. 142. l.) ezen még megvan a zöld kő. A másik három fülbevaló (3, 4, 5) nem páros,

mindegyik más-más nagyságú Mind az öt példányon jellemző a horogalakító sodrony tekercsszerű körülcsavarása és legsajátszerűbb e csavarás összevisszasága a harmadik karikánál. Analogiákból, melyek a horog ugyanoly alakítását mutatják és melyek biztosan datálhatók, tudjuk, hogy vidékeinken a belföldi ötvösök a Kr. utáni II. és III. században ily izlésben dolgoztak. A rajzok természetes nagyságban ábrázolják a tárgyakat. *x. y.*

SANTO GUCCIO UTI LEVELE. A bécsi cs. és kir. közös pénzügyi Levéltárban őrzött birodalmi akták (Reichsacten) cz. csomó 202. sz. a. egy császári útlevelet tartalmaz, mely a firenzei Santus Guccius (Santo Guccio) szobrász részére állíttatott ki, hogy Magyarországban a lengyel királynő szobrához alkalmatos márvány után kutathasson. Tartalma a következő: Proficiscitur ex permissione nostra præsentium exhibitor Santus Guccius Florentinus, serenissimi regis Polonie subditus in regnum istud nostrum ad quærendos et investigandos lapides mamoreos, monumento serenissimæ Polonie reginæ accommodos et necessarios. Cui cum ubique per ditionem nostram tutum iter securumque aditum et transitum patere velimus, fidelitati vestre et singulis vestrum horum serie firmiter committimus et mandamus, ut dum prefatus Santus Guccius Florentinus, cum sibi adjunctis ad vestras præfecturas capitaneatus et offitiolatus item dominia et possessiones pervenerit, tum eundem cum rebus et sarcinis suis ad investigandum præmissi lapidis genus ubique quiete et pacifice ire transire nec non redire permittatis et per vestros quoque permitti faciatis, secus non facturi presentibus perlectis exhibenti restitutis.

Vienna prima Augusti anno 1583.

Eredeti fogalmazat a bécsi cs. és kir. közös pénzügyi levéltárban.

Közli *Krejcsi Ferencz.*

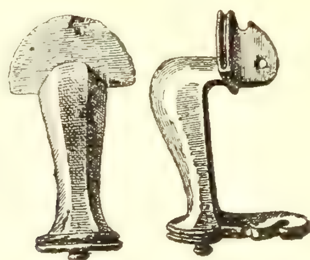
PANNONIAI FIBULA. Dr. Jentzsch ismertet egy pannoniai fibulát a königsbergi Schriften der phys. ök. Ges. XXXIII. 1892. évi folyamában (72. l.). Eisliethenben (Ostpreussen) a «B—D» korszakokból való urnamezőben találtak egy bronzfibula-töredéket, mely a 11. sz. sírból való, égetett csonttöredékekkel és mely a vele járó mellékletek után itélve a B. korszakból való. Utólag a lábát is megtalálták s így a két töredék hossza 144 mm. Lindemann tanár fölismerte, hogy a fibula idoma Hildebrand 117. számú ábrájával vág össze (Spännet, Historia I.). H. négy hasonló fibulát idéz Mayersdorfból Bécs mellett, Krainából Stein mellett, Győrből és Székesfejérvárról Magyarországban, továbbá utal más hasonló darabokra a bécsi, budapesti, nagyszebeni gyűjteményekben (V. ö. Kenner, Fundchronik VI. 61. l. 17. ábra, IX. 26. l. 8. ábra). Egy darabot állítólag Domitianus-féle éremmel találtak együtt. Más darabot Angliában leltek Ely és Petersborough között, a mit abból a körülményből magyaráz, hogy Claudius császár alatt a IX. legiót Pannoniából Angliába tették át (41—54). Jentzsch még egyebütt is talált analogiákat. Hasonló fibulákra akadtak Fröggon (Karinthia), Much, Kunsthist. Atlas XLVII. 7. és Tischler jegyzetei szerint Rossiany, Odochow, a kownoi kormányzóságban (Mitaui múzeum Aspelin 1890), nagy számmal voltak Salzburgban, Lasenbergben (gráczi múzeum), egy zárt gyűrűs példány Leibnitzon (gráczi

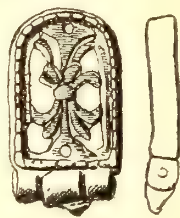
múzeum), kettő a trienti múzeumban (121, 122). Tischler Meyer «Gurina» czímű művében «Fibeln» czím alatt kimutatta, hogy e fibulatypus, melyet «szárnyas»-nak és «nori-pannon» tartományi fibulának nevez, Ausztria-Magyarországon az Inntől keletre van elterjedve és hogy ez a forma bizonyos bibractei La Tène formákból származik, melyekre a Gurina-forma átmenetet képez. Hampel szerint pannoniai síremlékeken fordul elé a typus oly öltözeten, mely a rómaitól jelentékenyen elüt, míg az ábrázolt alakok nevei kelta hangzásuak. E szerint a szárnyas fibula (Tischler szerint) tartományi fibula és a belföldi (nor-pannon) lakosságtól származik. Korát a fönnemlített Domitianus-érem (90—91) és egy Wiesben vele talált ifj. Faustina-érem által († 175) meg van állapítva. Evvel összevág a samlandi (eislietheni) példány, mint a kampós fibula (Hakenfibel) kisérője, mely utóbbi Tischler B. korában (Kr. u. I. és II. század) dívott.

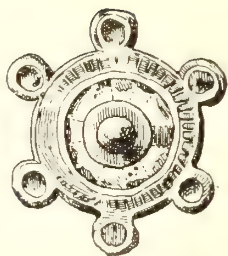
ROMÁNKORI BRONZTÁLAK. A n. múzeum régiségtárában régi idők óta van egy bronztál, melynek belső fölületét durván bekarczolt alakok ékítik, az alakok mellé jegyzett jelzők: umilitas, fides, spes, karitas, pacientia mutatják, hogy keresztény erényeket ábrázolnak. Már Rómer foglalkozott a sajátszerű tállal (Arch. Értesítő 1869. 23. l.) és adta a képét, utóbb ugyancsak folyóiratunkban dr. Frimmel értekezett róla (Arch. Ért. 1887. 139.). Most újból dr. Grempler említi (Schlesiens Vorzeit 1894. 273.) és összehasonlítja számos hasonló bronztállal, melyet a különféle európai múzeumban őriznek. Valamennyi megegyezik anyagra, idomra, nagyságra és legtöbben még aranyozás nyomai vannak; a diszítés is rokon-ízlésű. A belé vésett vagy karczolt előállítások tárgya hol az antik kor egyes traditioiból, hol a bibliából és egyes legendákból van merítve, legtöbbször erények — mint a n. múzem példányán — vagy bűnök jelenkeznek. Az alakok mellé jegyzett latin föliratok többször helyes latinságot, de máskor nyelvhibákat és torzításokat mutatnak, némelykor épenséggel érthetetlenek, néha meg teljesen elmaradnak, egyes példányokon hiányzanak maguk az ábrák is és legfölebb a kezdetleges diszítések maradnak fön. Némely kutatók azt hitték, hogy e sajátszerű tálak kizárólag egyházi szertartásokra szolgáltak, mások, Grempler is, arra mutatnak, hogy ez alig valószínű, mert csak nagy ritkán találni azokat egyházaknál vagy klastromokban, legtöbbje sírokból, régi telephelyekről származik s így inkább tehető föl, hogy laikus czélra készültek. Stilistikus rokonságuk azt sejteti, hogy gyártásuk egy vagy több közel eső ipari góczpontra vezetendő vissza, de e központokat még nem ismerjük, csak azt látjuk, hogy az iparosoknak, a kik készítették, kevés volt az ízlésük, képességük és míveltségük. Többet tudunk keletkezésük korára nézve, mert Prounak sikerült megállapitania, hogy készítésük kora a XI. század közepétől a XII. századnak mintegy a közepéig terjed. *ab.*

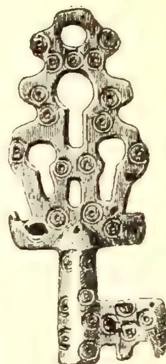
HONT- ÉS BÉKÉSMEGYEI REGISEGEK. *Kherndl* J.-né úrhölgy, gróf Breuner uradalmi jószágfelügyelőjének neje, szíves volt megengedni, hogy az ő régiséggyűjteményeiből néhány tárgyat közzétegyünk. Lelhelye miatt is, mert Gyomán (Békés m.) került elő, érdekes egy félkorongos fejű bronzfibula (1 *a*, 1 *b*), a milyen mint belföldi pannoniai gyártmány Pannonia területén kívül is elég sűrün előfordul, tanuságul arra, a mit mindenütt a római birodalom határszélén

tapasztalni, hogy a birodalomnak alá nem vetett határszéli részek már a magasabb cultura hatásánál fogva is a római ízlés befolyása alatt állottak. Bregetióból kapta nemrégiben a m. n. múzeum az agyagmintákat, melyekben az ilyfajta bronzfibulákat öntötték, és hogy a gyomai lelet nem véletlenség, azt mutatták a Szarvas és Szeged vidékén, valamint más alföldi helyeken előfordult hasonló idomú ékszerek. A pannoniai emlékeken a fibulát hol a vállon, hol a mellen látjuk alkalmazva ; használatának kora a mi tájainkon túlélte a római birodalmat. Vele egykorú és szintén Gyomáról való a korongos fibula (2 *a*, 2 *b*), mely szintén ismert typust tüntet föl, milyennel a római határon belül és kívül a császári korban találkozunk. Kár, hogy a korong középső mélyített köréből a zománcz majdnem teljesen kiveszett ; csak itt-ott látni még fölváltva egymás mellé helyezett harántosan futó vörös és sárga zománcz-sávokból fönnmaradt csekély nyomokat és a korong széléből kiugró apróbb körded lemezkéken volt zománczból is csak kettőn maradt meg a vörös zománcz. Vajjon azokon a lemezkéken, melyekről lekopott a zománcz, a vörössel váltakozott-e sárga zománcz, mint a belső sávoknál, nem lehet már biztosan tudni. A 3. számú ábra népvándorlás-korabeli áttört művű szíjvéget tüntet föl, lelhelye valószinűleg Hontmegye. Érdekes a középső mezőt kitöltő kettős palmettdísz. Két hasonló lemez van a gyüjteményben, mely két külön szíjvégből való. A 4. ábra a népvándorlási kor legvégső századaiból való kulcscsal ismertet, lelőhelye Visk (Hont m.). Zárba való részének idoma nem igen különbözik az antik kulcsok egyik typusától ; de sajátszerű a nyele, kézbe való áttört lemezének diszítése. Látunk rajta három kulcslyuk-idomú s legfelül egy kerek áttörést, ez utóbbi a kulcs fölakasztására szolgál. A kulcs minden tagját egyformán ellepő mustra, mélyített központi kör, ugyanaz a diszítés, melyet a római császárság korában s a népvándorlási koron végig oly sűrűn alkalmaznak. *h.*

1 *a* 1 *b*.

3.

2 *a*. 2 *b*.

4.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NÉHÁNY ANTIK BRONZ-SZOBROCSKA A NEMZETI MUZEUMBAN.

A n. muzeum antik bronz-szobrocskái meglehetős hű képet nyujtanak a pannoniai lakosság ízléséről és művészeti képességéről. Bizonyára készültek az országban is szobrászati művek, de a mennyire belföldi származásuk iránt biztosak lehetünk, legtöbbnyire azt tapasztaljuk, hogy csak igen mérsékelt igényeknek feleltek meg. A kiknek vallási igényét határszéli kezdetleges alkotások ki nem elégítették, azok a birodalom góczpontjaiban székelő szoborgyártó nagyobb műhelyekből szerezhették házi szentélyeik vagy templomaik számára a szükséges szobrokat. Ezek is csak ritkán érik el a császári kor művészeti színvonalát és legtöbbnyire csak az emlékstatisztika, esetleg egyes művészeti typusok elterjedése szempontjából érdekesek. De elvétve akad az ily provincialis leletek közt is jelesebb mű, melyben valamely híres görög mestermű késői utóhatására ismerünk.

Ilyenkor azután a szűkebb provincziális körből általánosabb műtörténeti jelentőségre számíthat az illető emlék.

Leginkább ez utóbbi szempont vezérelt, mikor a n. muzeum sorozataiból egynehány szobrocskát bemutatni kívántam. Elégnek tartottam ezúttal rövid bemutatásomban erre a szempontra fektetni a fősúlyt, a nélkül, hogy a fölvett anyagot minden irányban kimerítettem volna legtöbbször megelégedtem azzal, hogy néhány híresebb analogiára utaltam.

1. *Juno* mellképe. Junonak jellemzi a homlokát ékítő diadema. Azon előállításokból való, melyek az istennőt vállára csüngő fátyollal tüntetik föl. A fejből fölfelé álló fül valószinűvé teszi, hogy az istennő képét közhasználatra szánt ipari czikknek kell tekintenünk; legvalószinűbb, hogy rudas mérleg ellensúlyául szolgált. Bárha ily mindennapi szerény czélja volt, kétségtelen, hogy nemes felfogású minta után készítette a bronzműves és találó példa az antik iparművészetben léptennyomon tapasztalható átalános gyakorlatra, hogy a római birodalom műhelyeiből tuczatszámra előkerülő érczművek rendszerint nemzedékről nemzedékre szálló régi jó traditiót követtek.

2. *Apollo* szobra; a nemzeti muzeumnak legnagyobb antik bronzemléke. Lelőhelye valószinűleg Pécs. Határozottan importált, mert művészeti hatást tesz a szemlélőre. Jobb lábának állása korántsem oly hibás, mint a milyennek rajzunk után képzelné a szemlélő; ezt a benyomást képünkön csak a lábfejnek hiánya okozza. A bal láb, a karok és a kézfejek idomítása sikerült, sőt remek minta után készülhettek. A fej valamivel kerekdedebb, a hajzat dúsabb, mint reproductiónk sejteti. Az eredetin az arcz vonásai emelkedettséget árulnak el. Szemei ezüstből voltak beillesztve, a szemgolyók kiestek. Szobrunk patinája lekopott és ennek csak nyomai mutatják, hogy a zöld rozsdát leetették róla.

Szobrunk az Overbeck által ismertetett typusok közül talán a 12. csoportba tartozik, Apollo nyugodtan áll, egyik kezében íjjal, a másikban nyíllal vagy ágakkal.[1]

A berlini muzeumban levő azon bronz-szoborral egyezik, mely a Gréau-gyűjteményével került oda. Egy tekintet az Overbeck által bemutatott képre,[2] azonnal meggyőz bennünket a typus közösségéről. A mi bronz-szobrunk nőies arczvonásai, a fejtetők elválasztott és dúsan leomló hajfürtök megegyeznek a berlini emléken láthatókkal. A szemek kifejezésében is van némi hasonlatosság. Szobrunk kezeinek tartása, mivel az attributumok szintén hiányzanak belőlük, a berlini muzeum egy fejnélküli Apollo kézmozdulataira emlékeztetnek. Ezen Sabouroff-féle szobrot Overbeck művében láthatjuk.[3] És ha Overbeck nem tételezi fel itt a kitharát, hanem inkább lövőeszközökkel felfegyverzett alakítást sejt, nekünk sem kell hangszert, hanem az istenség más attributumait is lehet odagondolnunk szobrunk kezeibe.

Furtwängler a berlini Apollo bronz-szobornál azt sem tartja kizártnak, hogy a kezek eredetileg is üresek voltak;[4] a mi szobrunk kezein sem látszik a hozzáillesztés nyoma. De a bal kar tartása ismét nem lehet csak szónoki taglejtés. Ha a mi szobrunknál is feltételezhetnők ezt, akkor inkább azon mezitelen Kitharoda (VIII. csoport) osztályába kellene azt soroznunk, mely a hangszert elejtette és még a zenei összhang kellemetes hatását érzi.[5] Végre emlékeztet a capitoliumi muzeumban levő márvány Apollóéra[6] és a pétervári Stroganoff-Apollóéra.[7]

3. *Tánczoló Faunus* bronz-szobra, természetes nagyságban, állítólag Ercsi közelében találták.

Nyulánk és rendkívül ügyes testtartásban van előállítva, mely a

1 Overbeck idézett műve V. könyv. 1887. 225. l.
2 Overbeck id. művének V. könyve. 229. l.
3 Id. művének 227. l.
4 Overbeck id. művének 207. l.
5 Id. mű 200. l.
6 Overbeck, Atlas XX, 22. sz.
7 Overbeck, Atlas XXIII. tábla 28. sz.

capitoliumi Faunus könnyedséggel lépő testtartásához hasonlít. Ez utóbbi vörös márványból (rosso antico) van faragva és a Villa Hadriani romjai között találtatott. Midőn tavaly tavaszszal e szobrot szemléltem,

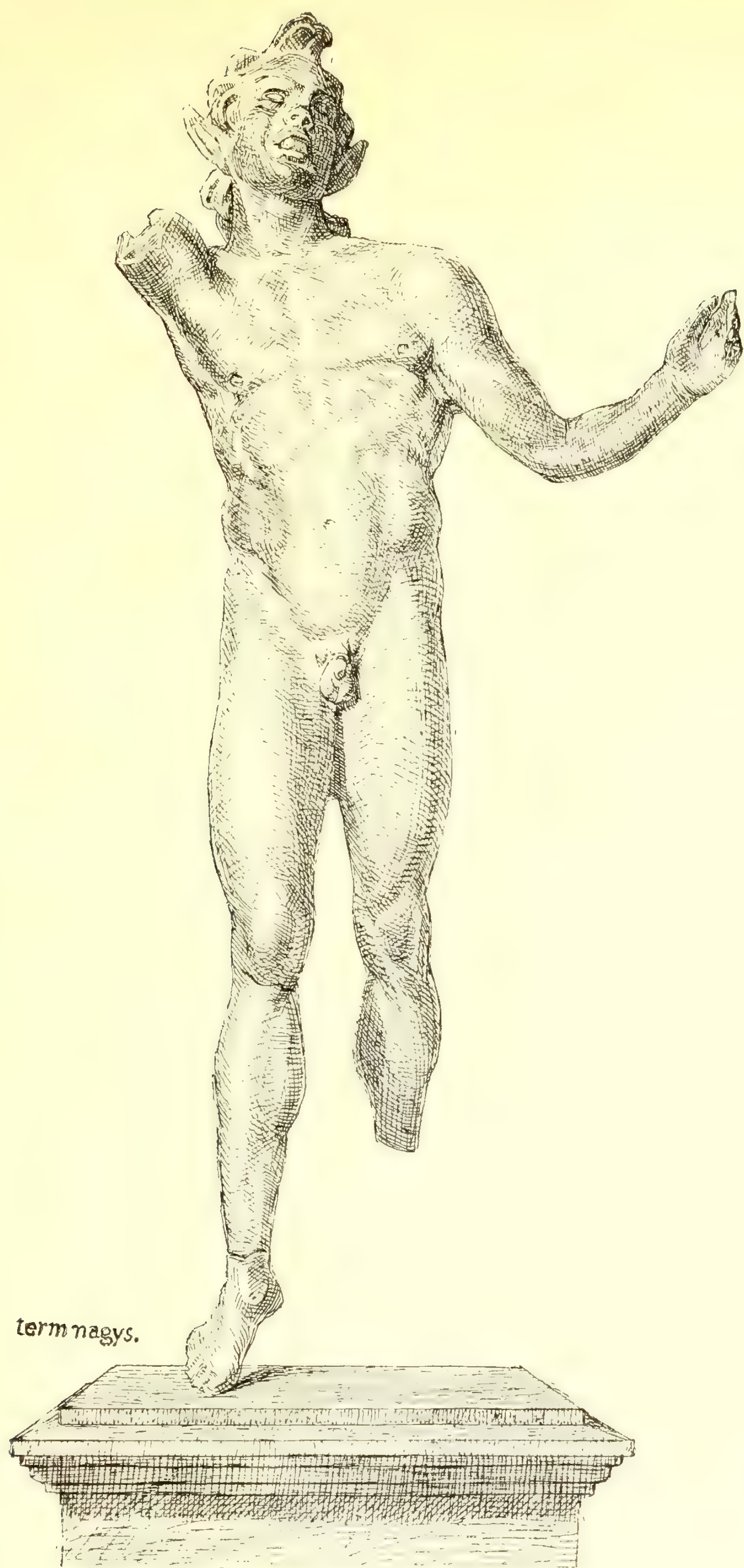
I. JUNO (?)

önkéntelenül megragadott az az életkedv, mely az alak tartásán és az arcz kifejezésén elömlik. Hű képét adja Lübke.* És ha ezen kép mellé

* Lübke, «Geschichte der Plastik», 1871. Leipzig. 164. ábra.

1/3 nagys.

2. APOLLO.

3. TÁNCZOLÓ FAUN.

állítjuk a nemzeti muzeum bronz-szobrocskáját, akkor a fej, az egész felső test, a karok tartásán lehetetlen a mintaképet felismernünk. A rajz nem adja híven azt a kéjérzetet, mely az eredeti szobrocska arczán kifejezést nyer. A nyilt száj, a feláló hegyes orr, az eláló nagy fülek, a torzonborz hajzat a capitoliumi Faunus-fő hű utánzata.

A nemzeti muzeumi alak letörött jobb karja szintén gyümölcsöt vagy ivóserleget tarthatott, mint a capitoliumi. A felső rész, de még a lábak izmai is gondos kidolgozásra vallanak. Általában mondhatjuk, hogy szobrunk a muzeum legjobb darabjaihoz tartozik.

4. *Vulcanus* bronz-szobrának kétharmadnagyságú képe az eredetinek hibás arányait meglehetős hűséggel reprodukálja. A nagy borzas, szakállas fej, a szállas vállú hosszú felső testrész a rövid lábakkal nincsenek arányban. A bécsi muzeum hasonló bronz-szobrocskájáról Sacken azt mondja ugyan, hogy épen úgy Oedipus alakja is lehet.* De a berlini muzeumban ** és a British-museumban levő szobrok kezében látható attributumok kétségtelenné teszik a meghatározást. Figyelemre méltó, hogy mindezen előállítások a jobb kart, melyre a munkás kézművesnek mindig szüksége van, szabadon hagyja és az ujjatlan rövid munkászubbonyt, az ú. n. *exomist*, csak a bal vállra, illetőleg karra ábrázolja. A kúpos sapkát, mely a bécsi bronzszobron úgy, mint a berlinin határozottabban kilátszik, a nemzeti muzeumén csak laposan simul a sürü hajfürtök hátsó részéhez. A mi szobrunk annyiban is megegyezik a rokon előállításokkal, hogy zömök és izmos testalkatban ábrázolja a kovácsok ősi istenségét.

Egyes részleteiben, ú. m. a fej és hajzat, a ruha ránczvetése és a karok, szóval az egész felső testen ügyes kivitelű, hogy ha nem is importált mű, valamely provinczialis művész nagyon ügyes utánzata. Patinája világos-zöld.

5. *Mercurius* ülő alakját szemlélteti a n. muzeum egy szintén művészibb alkotású bronz-szobrocskája. A tevékeny és fáradhatatlan istent oly helyzetben állítja elénk, mint ez általában szokatlan. Mert ha ismeretesek is a pihenő Hermesek, ezek rendesen oly módon vannak megalkotva, hogy az útról fáradtan, vagy ismét útra készülve, mintegy csak ideiglenesen nyugvó helyzetben mutatják az istent. Ezúttal csendes komolysággal engedi át magát a nyugalomnak és inkább trónolni látszik, mintha csak Jupiter volna.

Mezítelen felső testén az alsó testet fedő himationnak a bal vállról lelógó csücske látszik csak. A jobb kar felemelt kézfejében alighanem a zacskót tartotta, a mint az az eredeti szobron alakított kézfő valószi-

* Sacken, Antike Bronzen d. k. k. Münzkabinets. 19. tábla, 3. és Bevezetés «Hephästos»

** Roscher, id. mű. 2044. l.

4. VULCANUS.

nűbbnek sejteti. Rajzunk ezt a kezet nem a leghívebben tárja elénk. A bal kart, melyre rendszerint a himation szokott csavarva lenni, mint a belvederi Mercuriuson a Vaticanban[1] vagy a Villa Ludovisi szobrán Rómában;[2] a mi szobrunkon is ennek a ruhának egy darabja takarhatta.

Az ülőhelynek azért van olyan trónus alakja, mert a jobbról-balról kiszökő dísz tulajdonképen annak a négyszögletes bronz-toknak a folytatása, melyet képünkön is a háttérben elferdítve láthatunk. Ez az üres bronz-tok arra szolgált, hogy valamely díszes eszköznek ékítésére ráillesztessék, oly formán, mint a muzeum régiségtárában levő római bronz-kocsi mythologiai alakjai.

Feje nemes szelidséggel kissé lehajlik, arczkifejezése a számító komolyságé; a kis sapka kecsesen hanyatlik a fej búbjára és a hajfürtök övezte, nyilt homlokot teljes nyájasságában engedi látnunk.

A termet és a szép alakítású lábak karcsú idomai s arányai művészi alakítást mutatnak. Kár, hogy világos zöld rozsdája jelentékenyen megrágta és nagyon érdessé tette a fölületét.

6. *Mercurius* egy apró szobrocskáját csak azért mutatjuk be, hogy az előbbinek értékét annál jobban kiemelhessük. A legszokásosabb Mercur-alakokhoz tartozik. Jobb lábának talpán levő peczek mutatja, hogy más tárgynak díszeül szolgálhatott. Zöld rozsdája annyira le van tisztogatva, hogy a bronz színe teljesen kitűnik. A test arányait és kivitelt tekintve, a nemzeti muzeum e nemű jobb szobrocskáihoz tartozik.

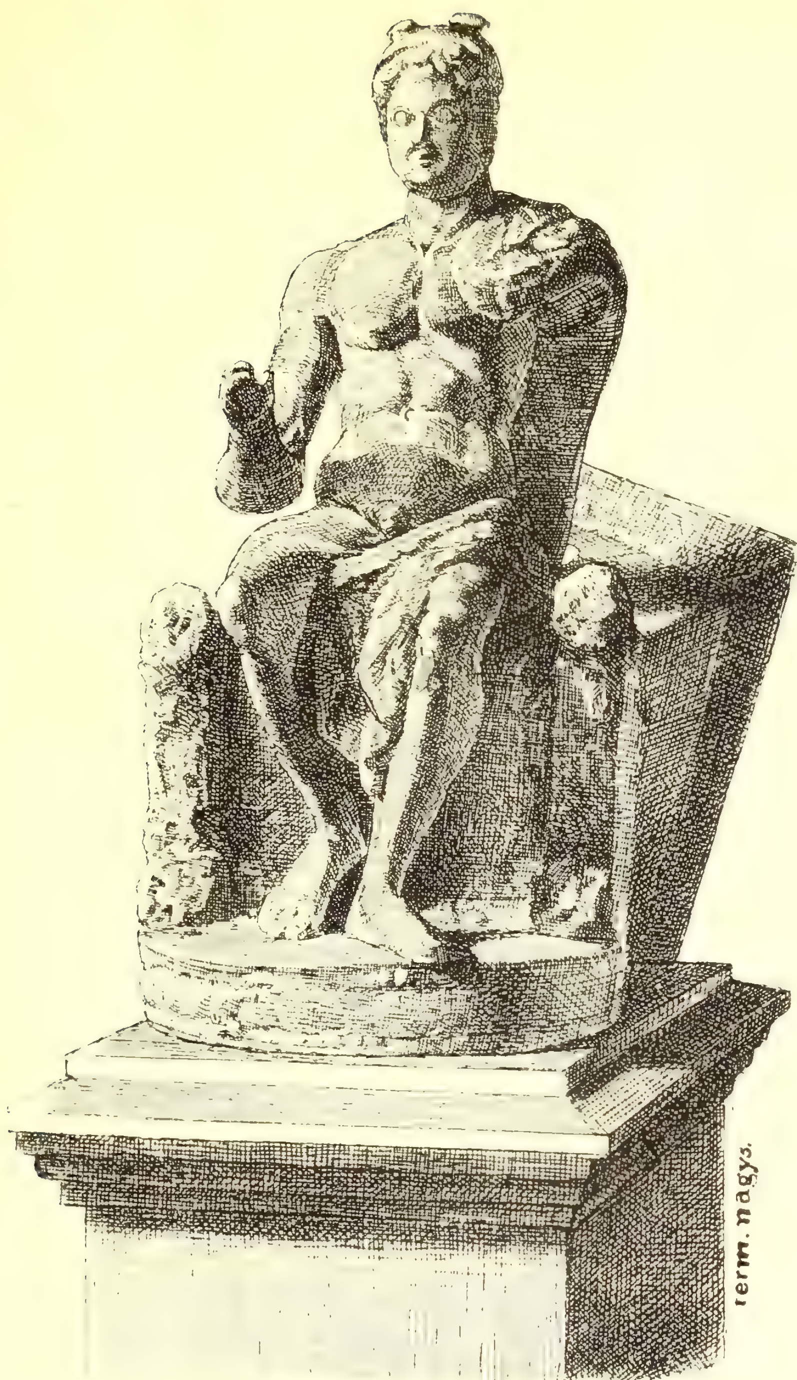
7. Ide sorozunk egy *Hercules* szobrocskát, mely ugyan nem a n. muzeum tulajdona, de pannoniai lelhelye miatt csatolható a többiekhez; a durva szobrocskát eredeti nagyságban elölről és hátulról mutatják rajzaink. Mint látjuk, a pannoniai művész egy ismert typust használt föl. Mintája az az óriási Hercules-szobor, melyet most a Vatikánban őriznek, miután 23 évvel ezelőtt a Piazza Camp dei Fiori közelében, Pompeius szinházának alapjai alatt találtak.[3]

Ugy ez az eredeti, mint az ime bemutatott pannoniai bronz-szobrocskának typusa az által tűnik ki, hogy nagy nyugodtsággal van alakítva. Jobbját kényelmesen támasztja a hatalmas bunkóra. Baljára akasztva tartja az oroszlánbőrt, kezében pedig a Hesperidák almáit. Ezzel úgy van feltüntetve, mint az utolsó nagy munkának is szerencsés leküzdője!

Ez tehát oly typus, mely későbbi mythologiai motivumot szemléltet velünk, mert a Hercules-mondák teljes kifejlettségére mutat és mellőzi az ősi vallásos momentumot.

A mi szobrunk inkább a campaniai római érmeken levő Hercules-fejet mintázta, mivel szakállas; míg a vatikáni szobor szakáltalan.

1 Roscher, id. mű, 2414. l.
2 Roscher, id. mű, 2423. l.
3 Lásd Lanciani-Lubóczi. A régi Róma 343. l.

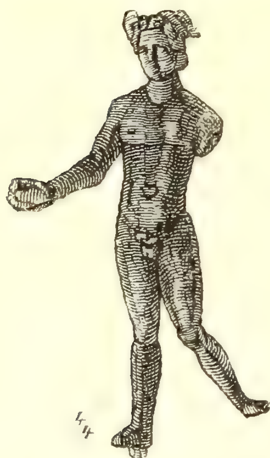

5. ÜLŐ HERMES.

Azt a nyugodtságot, melyet Roscher az ú. n. «Hercules Mastai»-ban kiemel,* a mi pannoniai művünkön is feltalálható.

Egyben tér el még a mi szobrunk római mintájától, s ez az oroszlánbőrnek egészen a földre értetése, míg a római eredetin a bőr karmai az óriási alaknak csak térdig érnek. Van a nemzeti muzeumban egy bronz-szobrocska, mely ezen részletekben is jobban megegyezik a vatikáni Herculessel.

Hogy ez volt szobraink közös typusa, mutatja az a körülmény is, hogy a római colossust 1864-ben találták meg, a mi pannoniai utánzott szobrocskánkat pedig *Rácz József* egy évtizeddel utóbb ásta ki bélyeges téglákkal és más római emlékekkel Fekete városban Sopron megyében.** Tehát a rómaiak pannoniai uralma alatt ismerhették azt a később eltünt jós-szobrot.

6. MERCURIUS.

A feketevárosi szobrocskának a belseje üres és hátul nyilt (*7b.*) talapzata átlyukkasztott, fölül pedig a belső ürben gyűrű van. Nyilván tehát vagy kocsira vagy más egyéb ily tárgyra alkalmazták mint diszítést.

8. *Fortuna-* vagy *Abundantia*-nak bronz-szobrocskáját utoljára hagytam, nem azért, mintha az utolsó helyet érdemelné, hanem mert ujabb lelet. *Dr. Pados János*, mint az emberiség önzetlen gyógyítója és jótevője, töltötte napjait a Balaton kies partján, Tördemiczen berendezett tusculumában. Itt a Badacsony szőlőhegy oldalán levő kertjében, a mely vidéken egyéb római emlékek is találtatnak, ő maga lelte a kérdéses, szép bronzszobrot. Ezt már életében láttam a szabadsághős öreg úrnál és ő méltán gyüjteménye gyöngyének tartotta e remek darabot. Már életében a nemzeti muzeumnak szánta és halála után csakugyan annak hagyományozta.

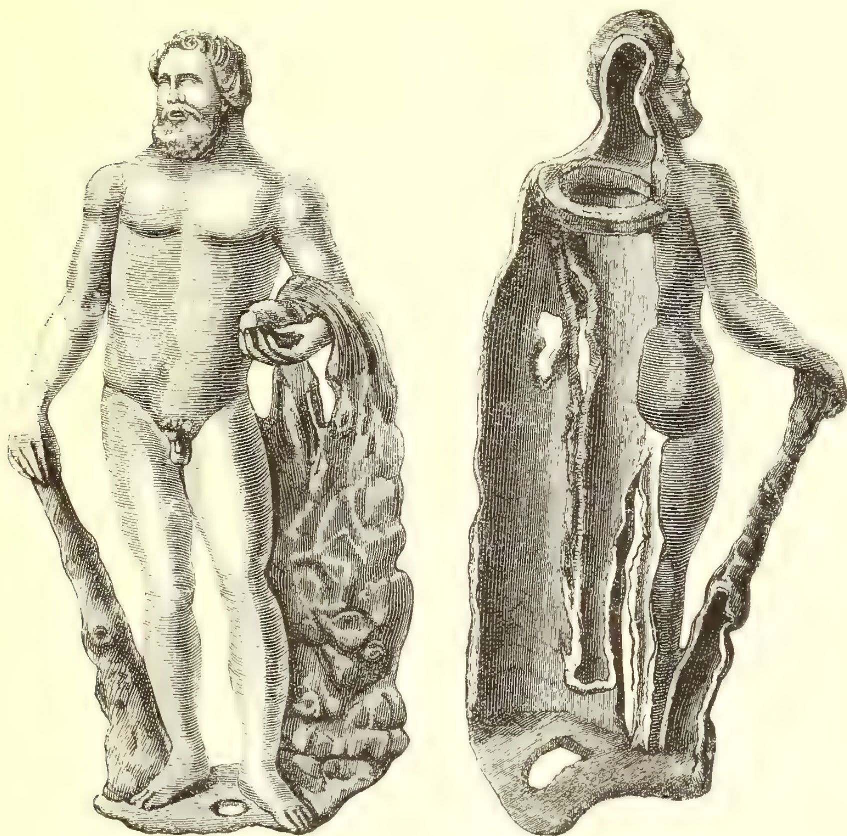
Ezen kis remekmű a maga neméban valami tökéleteset mutat. A fej finom, gyengéd vonású arczát a homlokon gondosan ketté választott, dús hajzat, mint egy ékes koszorú övedzi körül. A hajfonadék a fej hátulsó részén lecsüng, azonkívül jobbra és balra a gömbölydeden gyengéd nyakon és vállon keskeny fürtöcskék omlanak alá. Diadema képezi a fejdíszt. Ezenkívül a fej búbján hátul finom vonásokban feltüntetett haj fölött (mint *8b.* ábránk mutatja) modius emelkedik.

Ruhája doriai chiton, derékon átkötött és a jobb vállról kaczéran

* Roscher, id. m. 2179. lapon leírja és képét adja a «Monum. dell. Institu.» 8. 50. és «Annali» 1868, 195. l. de Mitte után.

** «Sopron» cz. lap 1878. évf. 29. sz. Emlékezzünk régiekről és Arch. Közlemények XII. k. Mutenum «Feketeváros».

lebocsátva, két fibulával van összekapcsolva. A himation a bal vállat fedi és onnan hátul lelóg, a testet átfogva az előrészen derékon alul összegöngyölítve felhuzódik az egybefogott bal oldalra. Legalul az így felhúzott felső ruha az alsó ruha szélét ismét engedi megpillantanunk. Kezében a bőségszaru telve van különböző gyümölcscsel és szőlővel. Jobb kezének minden tekintetben helyesen idomított kis markát most ugyan üresen tartja lefelé, de világos, az alak ebben is tartott valamit. A szobor bal lábán áll, a jobbik a térdcsuklyóban kényelmesen elha-

7 *a*. HERCULES SZOBRA. 7 *b*.

nyatlik. A két kis lábfejnek csak apró czipőorra látszik ki a hosszú ruha alól.

A mi a szobor meghatározását illeti, első tulajdonosa *Pomoná*-nak tartotta. Ennek ellentmond egy pillantás Clarac atlaszára,* melyben a Pomona-előállítások teljesen elütő módon vannak feltüntetve. A meglevő typikus szobrok Pomonát mint matronát ábrázolják, nem bőségszarúval, hanem ölében egy rakás gyümölcscsel.

* «Musée de Sculpture Antique de Moderne» à Paris. 1832—34 — 441. és 442. tábl

Ceres is rokon alak, ő néha szintén bőségszarúval egyik kezében és kalászszal vagy fáklyával a másikban van ábrázolva. Csakhogy Ceres mind Clarac,[1] mind Dahremberg,[2] mind pedig legujabban Overbeck[3] által összeállított görög és római Demeter-szobrok szintén javarészben

8 *a*. ABUNDANTIA VAGY FORTUNA.

matronális alakok. Az attributumok legnagyobbrészt fáklyából és buzakalászokból áll. A bőségszarú, különösen az Overbeck és Clarac által

1 Clarac, id. mű, 427—437. és 451—52. tábla.
2 «Dictionair des Antiquités» Ceres, 1074—75. hasáb.
3 Overbeck, id. mű, II. kötet és «Atlas» «Demeter u. Korn»

bemutatott számos emlék közül, csak egy-kettőnél fordul elő. Végre Ceresnél nemcsak a stephanos, hanem inkább a modius kivételszámba jön.

Még egy rokon mythologiai alak volna, *Annona*. De ez Roscher* egybevetései szerint attributum gyanánt a modiust nem a fején hordja,

8 *b*. ABUNDANTIA VAGY FORTUNA.

hanem maga mellett tartja; továbbá épen Cerestől való megkülönböztetésül a hajó orrát ábrázolják melléje.

Valószinűbb, hogy *Abundantia*-val van dolgunk. Ennek az istennő-

* Roscher, id. mű, 360—61. lap

nek typikus előállítása az, hogy a bőségszarúban tartja jóízű adományait, másik kezében pedig olykor dús kalászokat fog.

Ezt az alakítást azonban csak az Elagabal császár idejétől Maximiniánusig terjedő pénzeken találjuk. Szoborműről, mely Abundantiát ábrázolná, nincs tudomásunk. Abundantia egyike a legkésőbbi római mythologiai előállításoknak. Azon boldog kornak személyisítője ez, midőn az emberiség nemcsak nem nyomorog, hanem minden szükséges élelemnek, gyümölcsöknek bővében van; de sőt még a csemegéket is élvezheti. A gazdagság jelképeül a bőségszarúból olykor pénzt is szór.

A Clarac által bemutatott *Abundantia*-szobrok közül a mienkhez leginkább hasonlít a berlini császári muzeumban levő. Megjegyzendő azonban, hogy ennek fején csak diadema van, de modius nincs.[1]

Talán legközelebb járunk az igazsághoz, ha szép szobrocskánkat *Fortuná*-nak tekintjük. Ennek ismert előállításaiban typikus a bőségszarúja, jobbjában pedig az élet tengerén himbálódó hajó evezőjét szokta tartani. Azonkívül sokszor modius van a fején, mint a mi emlékünkön. Ilyen a Clarac által közölt Fortunák közül a 454—456-iki táblákon levők, de feltünően megegyező a párisi Pourtalés-gyűjteményéből *450.* számú táblán 841. sz. alatti szobor, melynek modiusa is a mienkéhez hasonlít. Sőt a kézfőnek tartása is ugyanaz, mint a mi *Fortunánké*, mert hajlított rúddal ellátott evezőt tart jobbjában.[2]

Két analog alak van a bécsi császári kincstárban, melyeket Sacken is *Fortunáknak* tart,[3] az egyik fején szintén a modius, mindkettőnél a bőségszarú és az egyiknél az evező tartására hajlított kéz is előfordul. Hasonló alak a «Musée de France»-ban mint *Abundantia* szerepel.[4] Látni való, hogy eltérők a vélemények. *Récsei Viktor.*

KEREK ERŐD KRIVÁDIA FÖLÖTT.

Krivádia vasúti állomástól mintegy két klm. gyalogúton, mindenütt a vasút mentén jutunk el még a római világból fenmaradt kerek bástyához. Csodálatos épségben fenmaradt sajátságos építmény; daczára, hogy igen könnyen hozzá férhető úgy a kiváncsi, mint a romboló embernek. A Petrosény felé vezető országút és vasút nehány száz lépésre vezetnek el mellette, s az utazóknak, habár pár pillanatra is, de érdekes látványt nyújt.

1 Clarac, id. mű, «Abondance», 438. tábla.

2 Clarac, id. mű, «Fortuna».

3 Sacken, «Antike Bronzen des k. k. Münz- und Antikenkabinets». XXXV. tábla 1. és XXXIII. t. 5. sz. Az egyiknek fején levő modiust (?) Sacken «kalathos»-nak mondja. Bevezetés 86. lap.

4 «Musée de France descr.» II. p. 34 no. 286.

Nem domináló magaslaton, hanem egy jelentéktelen dombon épült s így sem messze tetsző ormával, sem égbe nyúló falaival nem imponál. Csak ha megközelítjük, s közvetlen közelből vizsgáljuk, ismerjük fel, mily számító ész határozta meg helyét. Északi oldalon a Merisori patak ijesztően mély 80—100 m. mészsziklába vájt medre függélyes falakkal tátong elénk ; a keleti részen meredek vízmosás megközelíthetetlen akadályt képez ; mig a déli és nyugati oldalon lankásan emelkedik a dombhát. Erdő nem állja utunkat, néhány bokor nyir és törpe kőrös tengeti silány életét a mész-sziklán, melynek kiálló szirtjeit még a gyep nem lepte be, kopasz fehéren verik vissza az augusztusi forró napsugarat.

Az erőd fala kivül sima, még a vakolat jó részén le sem hullott s csak a felsőn szélen bomladozik, így az egykor síma falkorona, ma rovátkosnak néz ki. Az építéskor használt állvány-gerendák üresen maradt helyei, — három sor kerek lyuk, — hét keskeny lőrés és egy magasan fekvő ajtónyílás tagolják a tiszta körben épült falat. Külső dísz, vagy bármiféle támfal, kiálló pillér, vagy párkány nem található fel rajta; csak a felső egyharmad részben, gyönge párkány gyanánt, inkább a faltechnika, mint a kiszögellés képez egy eszthétikailag jóleső övet, a síma, kerek falon.

Belsejébe csak a déli oldalon, egyik lőrésen át, juthatunk, melyet a kiváncsi ember nagy erőfeszítéssel alakitott át bejárattá, 190 cm. vastag falat 20 méter magasból bontva le a földszintig. Belsejében a talaj egyenetlen, sziklás, halmok és gödrök fölött vadrózsa, syringa és törpe kőrös virít ; csipő csalán és dudva állják utunkat, s méréseimet a legnagyobb ovatossággal kellett teljesítenem Az alaprajz (AB.) az ábrán látható teljes kör 13·3 m. átmérővel, úgy van a Merisori patak említett meredélye fölé helyezve, hogy csak óvatosan a falhoz símulva kerülhetjük meg, s jó feje legyen annak, ki a szédítő mélység fölött így elhaladva, oda letekint. Itt van az eredeti bejáró is, két méter magasan a falban ; az erős tölgyfa foglalatnak lenyomatai és helye még látható a kőrakáson, melyből dobogó ereszkedett a mélység fölé, s kötélhágcsó vagy létra segélyével jártak az erődbe.

A déli és éjszaki oldalon 7 lőrés védi a szabadon járható területet, mig az északi és keleti oldalon csak fölöslegesek voltak. A lőrések egymástól szabálytalan távolságban úgy vannak elhelyezve, hogy 1—1·50 m., falközöket mértem le. Vízszintes fekvésük magassága kivülről 2·50 m., belülről 2 m. Ezeknél tehát az ajtó alapja fél méterrel mélyebben fekszik. A lőrések kivülről 30 cm. szélesek és 50 cm. magasak, mig belülről 1 m., 1·20 m. széles és 1·50 m. magasra tágulnak. E belső tágult nyílások szemöldökét erős tölgy-gerendák képezték, melyeknek ma csak helye és lenyomata van meg, a vakolat azonban híven megőrizte a tölgyfa jól kivehető tecturáját. Hogy ezen gerendák csak a végleges elkorhadás után tüntek el innen, azt a mindkét végén épen maradt befalazott végek ürege árulja el. A szép fehér mészvakolat, az égést, vagy szenesedést kizárja. Csak ezen tartó gerendák eltünése után kezdett a szilárd fal minden lörés fölött bomladozni. Az ajtó fölött már gerendák helyett boltozat volt, erre vallanak a téglatöredékek, melyek még a boltszéli ferde lapjában a kemény vakolat által megtartattak ; maga a boltozat eltünt a fölötte volt falkoronával együtt, s így az erőd e helyen jelentékeny csorbulást szenvedett. A lőrések alkata az íjászok idejére vall, s minden mélyedésben 2 ember számára elég hely volt.

A falkorona belső peremén vívó folyosó vonul körül 1 m. szélességben, 80 cm. magas mellvéddel, mely éppen elégséges arra, hogy az ide helyezett védőknek járást és menedéket biztosítson az alólról támadók ellen. A falkorona síma volt, rovátka nélkül és befelé kissé lejtős, a csapadék levezetésére. Sajátságos épület ez, mely fedve soha sem volt, szorgos kutatásom és figyelmes vizsgálódásom utján sem jöhettem reá annak semmi nyomára, sőt a leirt falkorona és az összes jelek, szerkezet stb. ezen nézetem megerősítésére vallanak.

Igy tehát állandó lakóhelyül nem szolgált az erőd, csak mint erős, védhető hely, mintegy erős positio szolgált harczban a védelem és támadás folyama alatt. Az egész építési technika arra vall, hogy barbarok a régi korban nem építhették, ilyet csak a római legiok építettek rögtönözve egy-egy előre tolt positiojuk megszilárdítására. Az összes építő anyagot helyben találták. A tömör fal fejtett mészkőből épült az utolsó darabig, melyet éppen az alapterületből fejtettek ki, ebből égették a meszet, melyet forrón használtak és ennek a törmelékéből telt ki a homokot helyettesítő kötszer a mész között. Még vízért sem kellett messze menniök, mert a domboldalon gazdagon bugyogó forrás valószinűleg akkor is oly bőven ontotta vizét, mint ma. Az állvány-gerendák, melyeknek helye a falban három sorban még ma is meg van, faragatlan fenyőtörzsek voltak, azon héjastól alkalmazva, mint azt a közelben elterülő dús fenyvesben vágták az őskorban. Faragott kő csak annyiban és ott fordul elő, hol a szükség és helyzet követelt meg rajta egy kis egyengetést, így a falkorona lejtőjén és a lőrések külső szélein.

A szabályos körfal alsó részén a függélyes helyzetből rézsut kitér az egyenetlen talaj mélységeit kitöltendő ; de az oly mértani szabályossággal símul vissza a körfalhoz újra egy bizonyos magasságban, hogy azt barbar, vagy közönséges kőmives soha sem produkálhatja.

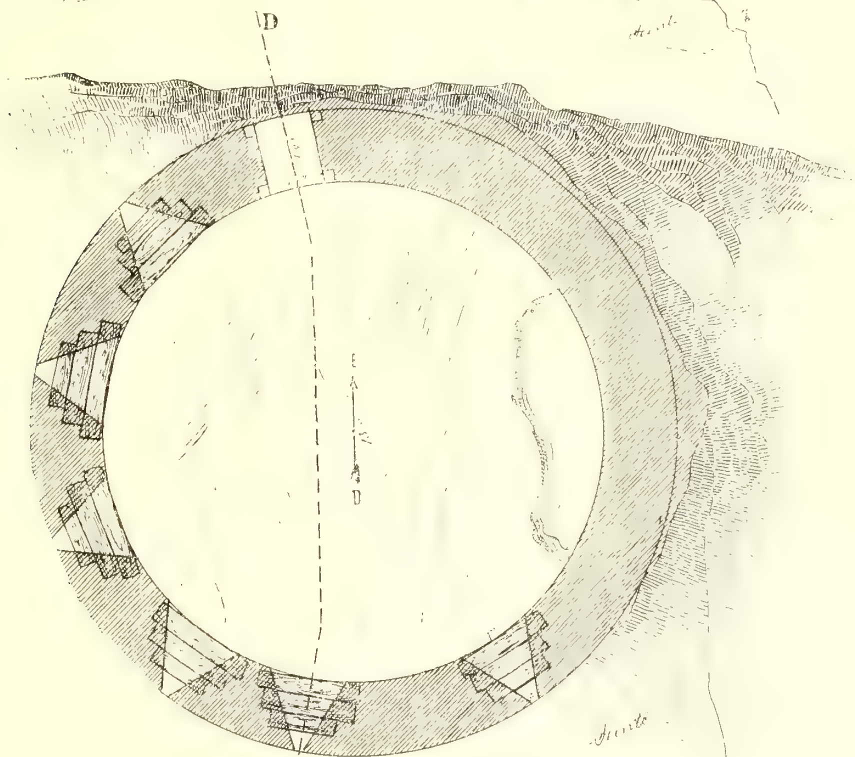
A néhány tégla, mit az ajtó körül találtam, anyaga, égetési formája után ítélve, római eredetre vall, s csak sajnálnunk lehet, hogy bélyegesre nem akadtam, melyből a legio nevét vagy számát is megállapíthatnók, mely Trajanus hódítása alkalmával a vízválasztó hegyhát elfoglalása után egy positiot létesített e helyen.

Király Pál legújabban megjelent munkájában, Dacia I. kötet 353. l., e helyre vonatkozólag így ír : «mielőtt tovább tárgyalnám az éjszak felé vezető fő (út) vonalat, hadd említsem meg a bányaságba vezetőt is, továbbá az aescusapulumit s a vulkán-boldogfalvi mellékutat. Utóbbi a Vulkán-szoroson érkezik előbb az oláh, majd a magyar Zsily völgyébe, utóbb pedig a Sztrigyébe, s annak folyását követve Banyicza Krivádia felé, hol a hasonnevű tetőn őrtorony áll ; innen Puj és Bovesd felé megy és Boldogfalvánál egyesül a Sarmizegetusa felől jövő főiránynyal. Ezen az úton érkezett be Lusius Quietus mór sejk lovas hadteste Traján segítségére.»

A vulkán-boldogfalvi útvonal még a dákok idejében, mint gyalogjáró út élénk forgalomban volt, összekötve a szék- és fővárost, Sarmizegetusát, az Al-Duna vidékével. A tartomány-bekebelezések után a rómaiak vigiliát létesítettek a forgalomban még élénkebbé vált útmentén, mely Ulpia Trajanaból, a mai Várhely, a Duna hídjához legrövidebb idő alatt vezetett. E mellék útvonal az őrtoronynál

A
B

D
A B ALAPRAJZ
C

kétfelé ágazott; egyike a mai petrosényi országút menetét tartva, kerülővel jutott a Vulkán-szoroshoz; mig a másik ág a Dealu-Bábin át szállott le az oláh Zsily-völgyébe és jelentékenyen rövidebb idő alatt érte el a Vulkánt.

A hol e két út egyesült, vagy szétvált a jövő-menők előtt, üde forrás körül, lankás domboldalon, az erős őrtorony közelében nehány apró ház is állhatott, a mint áll ma is, mely az őrségnek megadta mindazt, mit az erőd fedetlen, rideg falával nem nyujthatott: a családi tűzhelyet és biztos fedelet az idő mostohaságai ellen. *Szinte Gábor.*

TIBERIUS ÚTJA AZ ALDUNÁN.*

Báziástól Orsovára utazásunkban sok helyütt a szerb part sikláiban szabályos négyszögletes lyukakat és hatalmas bevágásokat találunk, melyeket a nép *Traján útjának* nevez, mert hite szerint a római kulturának ezek a maradványai mind a nagy császár kezére vallanak. Ez az állítás azonban helytelen. *Trajanus* az Alduna menti útnak csak azt a részét építette, mely a Kazanon át Juctól Kladováig és Turn-Severinig huzódik, az út többi részét, jelesen azt, mely Viminacium-tól Gospodin-en át Izlásig és a Porec torkolatától Brzo-Palánkáig terjed, 68 évvel *Trajanus* előtt *Tiberius* császár Kr. u. 33 és 34 között építette.

Trajánus útja a római szállító és élelmező hajók vontatására szolgált és az első dáciai hadjárat után 101-től 103-ig készült. Igen valószinű, hogy ekkor a császár Tiberius útjának rongált részeit is kijavíttatta és részben vontató úttá alakította át; a mit a Gospodin sziklába 4 m.-rel Tiberius útjának felszine alatt vágott és a vontató út merevítő gerendáinak tartására szolgáló lyukak világosan bizonyítanak.

Trajánus útjának tervezője és építője valószinüen az a *damaskusi Apollodoros* mérnök volt, a ki turn-severini Trajánus-híd és a vaskapui hajózó csatorna megalkotásával nevét örök időkre halhatatlanná tette.

Tiberius útját eddig sem régészeti, sem műszaki nézőpontból kellőképpen nem méltatták, mi több, azt még Trajánus útjától se különítették el. E kérdés tisztázása ösztökélt a jelen közlemény megirására.

Mint a Vaskapu szabályozó munkálatok m. kir. művezetőségének alkalmazottja, sokszor dolgoztam a szerb parton, úgy hogy többször felkereshettem a régi építmények romjait s módomban volt ezek egy részét a rájuk rakódott törmeléktől megszabadítani és róluk részletes rajzokat készíteni. Az építmények egy részét az idő vasfoga már úgy összemorzsolta, hogy a nagyszabású út nyomait csak többszörös szemlélet és a legrészletesebb tanulmányozás után lelhetjük meg.

A Peutinger-féle tábla szerint *Egeta* éppen olyan messze van a turnseverini Trajánus-hídtól, mint *Taliatis*-tól vagyis XX—XXI. római mérföldnyire.

E nyomon indulva, a Dunán lefelé, az említettük távolságnak megfelelően

* Kivonat a «M. Mérnök és Épitész-Egylet Közlönye» XXVIII. kötetében megjelent hasonczímű értekezésből; ugyanonnan valók az idecsatolt ábrák, melyekért a szerkesztőségnek köszönettel tartozunk. *A szerk.*

vagyis 30—31 km.-nyire Turn-Severin-től megleljük az *Egeta* romjaira épített *Brzo-Palánkát;* míg a Dunán felfelé haladva, ugyancsak 30—31 km.-nyire Turn-Severintől a mai Milanovác és a Porec torkolata között hatalmas romokra, alapfalakra s egy parti erőd eléggé épen maradt falaira bukkanunk. E romok nagyságából ítélve, itt nagyobb római helység, helyesebben város állott, melynek a 3 km. hosszú és 0·5 km. széles síkon elég terjeszkedő helye volt. Peutinger táblájának e helyén a nagy municipiumokat jelentő házacska áll, a mi kétségtelenül arra vall, hogy e romok *Taliatis* városának romjai.

Taliatistól XV római mérföldnyire Peutinger táblája *Ad Scrofulas* községét jelzi. Ez alkalmasint a mai Bozmann-féle kőszénbánya közelében állott, mert ezen a helyen, mely a Taliatistól mért XV római mérföldnek, illetve az ezzel egyértékű 25 km.-nek pontosan megfelel, egy parti erőd romjai, épület-alapfalak és sírok találhatók.

Ad Scrofulas római telepítvénytől X római mérföldnyire feküdt *Ad Novas (Novae).* Ez a telep szerintem nem a mai *Dobra* városka helyén, hanem valamivel magasabban a Stenka sellőnél állott. Ez a hely pontosan megfelel a Peutinger tábláján bejegyzett X római mérföldnek vagyis 14 km.-nek, s csakugyan a Dunába nyuló stenkai félszigeten sok épület alapfalát áshatjuk ki; különben itt állandó jellegű 9 tornyos erőd romjai is állanak.

Novæ.tól egészen *Vico Cuppe*-ig Peutinger táblája szerint a távolság XII római mérföld vagyis 18 km. Ezen a helyen romokat nem találtam, azonban 2 km.-rel idébb, tehát Novæ-től 17 km.-nyire a mai *Galambócz (Golubac)* falunál nagyobb erőd és telepítvény romjaira bukkantam. Egetától számítva 5 km.-nyi eltérést *Punicum* távolságában is tapasztaltam. E különbségek oka abban rejlik, hogy a római mérföld-táblákon az út esetleges kanyargásait is számba vették, holott én a km.-eket a mai hajóvonal után számítottam. Mindazáltal a különbség oly csekély, hogy a Peutinger táblájának római távolságmutatói a mai hajó-km.-ek szerint is pontosaknak mondhatók.

Singidunum-tól kiindulva *Semendrián* át egészen *Viminacium*-ig Tiberius útjából igen kevés maradt meg. Bizonyára ez is épp oly normális római hadi út volt, mint az, mely *Viminacium*-tól *Vico Cuppe*-ig huzódott. Ezek az útszakaszok technikai nézőpontból nem oly érdekesek, mint Tiberius útjának az a része, mely *Galambócz*-tól a *Porec* patak torkolatáig vezet, ezért közleményemben csak is az utóbbit ismertetem.

A partmenti erődök és őrházak figyelmes megtekintése után rögtön feltünik az, hogy a kilátó pontok és erődítésre alkalmas helyek szerint bizonyos távolságnyira nagyobb erődök következtek, melyek között az apróbb erődöket és őrházakat úgy csoportosították, hogy azok a főerődökkel együtt jól megkülönböztethető erődített vonalakat alkottak. A nagyobb erődökben szállásolták el a tartalék csapatokat, melyek jelzés esetén a megtámadott kisebb erődök és őrházak segítségére siettek. A főtartalék *Taliatis* városában feküdt.

Vico Cuppe-tól *Taliatis*-ig 5 ily vonalat különböztethetünk meg. Hogy a dunai hajóhad az erődök és őrházak védelmében, gyámolításában, élelmezésében és az őrség felváltásában tevékeny részt vett, azt hiszem, szükségtelen bizonyítanunk. Bizonyára ez okból a védővonalak főbb pontjain hadihajók is állomásozhattak.

Mielőtt az erődített vonalakat egyenkint leirnám, ezeknek a viharral daczoló s jórészt csak az emberi kezek pusztításait sinlő erődöknek, építését óhajtom megismertetni.

A nagy nyerskövekből és habarcsból készített alapfalakra építették a 2·1 m. vastag falat, melynek külső és belső felét durván faragott kőréteg alkotta. A kellő magasra emelt két burokfal közé öntötték a habarcs, kavics és nyers homok keverékét, mely idővel kővé keményedett; mire a munkát a külső és belső fal tovább építésével folytatták s a keletkező hézagot megint teleöntötték. Ezt a munkát a fal kivánt magasságáig a leirt módon folytatták.

Azt a kérdést, vajjon a római habarcsot úgy készítették-e, hogy a mész egyrészét oltatlan állapotban adták a keverékhez, melyet a hozzátétel után azonnal, tehát melegen használtak? kisérletek nélkül nem dönthetjük el.

1. A KRECSÁN HEGYI SZORULATNÁL LEVŐ RÓMAI ERŐD ROMJAI.

Mivel a benszülött lakosság e romokat kőbányának használja, az emberi kezek a burok falak legnagyobb részét lefejtették, csak a fal bele maradt meg, mert ezt kővé meredt volta s nagy szilárdsága miatt egykönnyen szét nem bonthatják. A legtöbb erődből ma már csak ilyen bélfalak maradtak.

1. *A vico cuppei útszakasz* kezdete alkalmasint Galambócz fölött, az Új-Moldova szigetének felső csucsával szemben álló Vincze falunál kezdődött és megállapitásom szerint Brnice falu előtt végződött. A római építményekből az idő foga különösen a nagy erődöt kimélte meg. Ennek alaprajza négyzet és oldalainak hoszszusága 185 m. volt. A 2·1 m. vastag falakból 1—3 m. magas romok maradtak meg, melyeken hellyel-közzel még a burokfal is megmaradt. Az erőd környékén ásva mindenütt római építmények alapfalára bukkannak és nem ritkák a császárok idejében vert arany, ezüst és rézpénzek, különféle használati

tárgyak, római agyag cserepek és a következő bélyeggel LEGVII CL ellátott téglák.

Az erőd őrségének számát kivethetjük a bástya belső vonalának hosszuságából. Mivel itt állottak a védők, mindegyikére, a fegyver kényelmes használatának néző pontjából 1 m. számítható. A hány meter, annyi katona, tehát ezt az erődöt 740 ember védhette.

Tiberius utjának a helység mellett elvonuló része ma már végképpen elpusztult, csak gyanítani lehet, hogy azt a helység mögötti magaslatra építették. Az út 3 km-rel lejebb, a galambóczi vár romjainál, újból a Duna partját érintette. Ezt a kitérést megokolja az a 1·5 km. hosszú merőleges sziklafal, mely a falu és a galambóczi vár romjai között emelkedik. Hogy a galambóczi vár helyén római erőd állott, bizonyítják még a gyakran található római hornyos téglák és cserepek is.

A vár keleti részén álló torony egyik sarka a parti sziklába vágott Tiberius útján áll. Ettől 1·5 km-nyire az út hosszabb darabon újból láthatóvá lesz. Noha az út testét a fagy és az időjárás viszontagságai már majdnem 2000 éve porlasztják, az még ma is 2 m-nél szélesebb. Közvetetlenül a galambóczi hegyek barlangja alatt kis őrház, 6—7 m. oldalhosszúságú alapfalaira bukkanunk. Ebben az előbb említettek szerint, 26 főnyi őrség lakhatott. A talált hornyos téglák az építmény római eredetét vallják. A Krecsán hegyi szorulatnál a 1. ábrabeli négyszögletes erőd romjai láthatók, ennek dunai homlokzatát a folyó teljesen elmosta. Az erőd hátsó oldalának szélessége 28 m. két hosszanti oldala pedig 30 m. úgy hogy eredetileg 35 m. széles és mély lehetett. A falak 2·1 m. vastagok s a Duna partjánál 2 m. magasak. Az építmény belsejében 0·8 m. alapfalakat és a két baloldali alapfal között a 7. ábrabeli igen érdekes agyaglámpást találtam. A lámpás felirata ATIMETI a gyáros nevét jelenti ; ez alatt a nap symboluma látható. Ily apróságok a ritkább leletek közé tartoznak.

Valóban csodálatra méltó, hogy ennek az erődnek görgeteg kövekből és habarcsból készített fala évezredeken át daczolhatott az esővel, a fagygyal és az emberi kezek romboló munkájával.

Az út az erőd mögött közvetetlenűl a szikla talpánál volt.

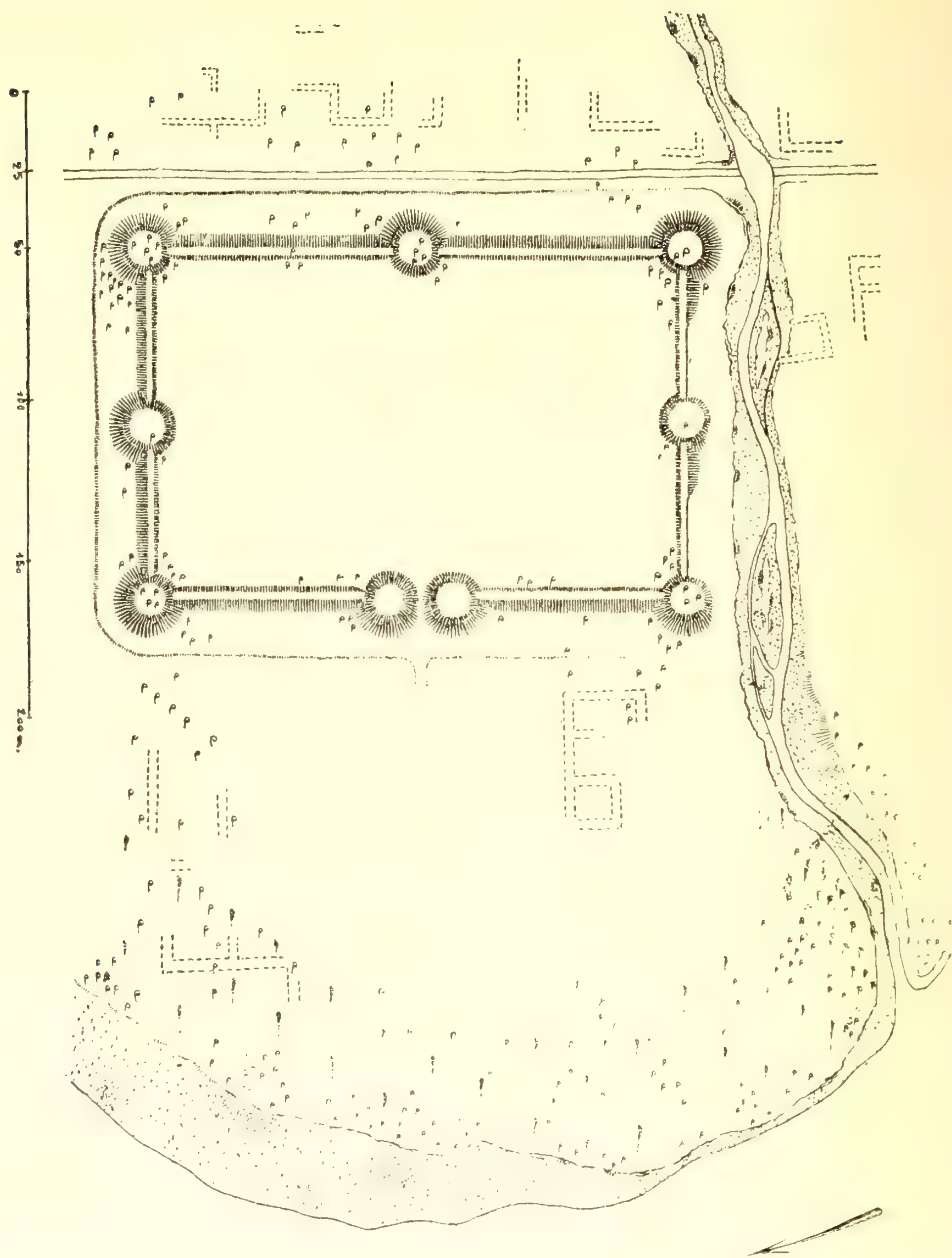
Ez az erőd nemcsak a dunai út védelmére, hanem a széles völgybe törő ellen feltartóztatására is szolgált. Fontosságát érthetővé teszi még az is, hogy az erőd mögötti gazdag bányatelepeket a rómaiak bizonyára ismerték és művelték.

Az erőd védő vonala 126 m. volt, tehát őrsége 126 főből állhatott.

A közeli völgyben 26 főnyi őrséggel megrakott kis őrház állott.

A magyar parton levő óriási Baross-táblával szemben a sziklába vágott út nyomára akadunk, kissé lejebb 10 m. hosszu és 8 m. széles, tehát 36 főnyi őrségre számított őrház romjai vannak. A körülfekvő hornyos téglák az építmény római eredetét tanusítják. Még lejebb újból előtünik a sziklába vágott út, mely alatt 26 főnyi őrségre számított őrház romjaira bukkanunk.

Ennek a vonalnak legsebezhetőbb része a vincze-galambóczi szakasz volt, a Galambócz előtti síkság miatt. A galambócz-brnicei részt a folyó partján emelkedő merőleges sziklafalak segedelmével könnyen megvédelmezhették. Különben is ily helyeken kikötni az ellenség érdekében nem állhatott, mert a szűk

2. A NOVAEI ERŐD ROMJA A STENKA SELLŐ SZOMSZÉDSÁGÁBAN.

hely miatt teljes erejét kifejteni úgy sem tudhatta volna. Tudva ezt, méltán csodálhatjuk a rómaiak nagy előrelátását, hogy még a természettől védett helyeken is erődítményeket emelt és azokat őrséggel jól megrakta, hogy a támadások esetén a gyorsan kéznél levő fegyveres hatalommal az ellenséget visszaszoríthassák, megverhessék. E védő vonalat 1264 ember őrizte.

2. *Az ad novas vagy novaci útszakasz* balszárnyát az 50—60 házból álló Brnice községgel szomszédos erőd alkotta. Itt nagyobb patak ömlik a Dunába és a patak völgye jó visszavonuló útnak igérkezett. Ezt a szorost a rómaiak 50 m. hosszu és 30 m. széles négytornyu és 2·1 m. falvastagságu erőddel védelmezték. Az erőd 3—5 m. magas dombon áll, a négy torony közt csak háromnak romja van meg, a negyediket a modern kultura teljesen elpusztította. Ennek az erődnek őrsége 160 emberre rugott.

A romok falának magassága, az udvari oldalon mérve 2—3 m. A lelt téglák és császárérmek az erőd római voltát bizonyítják.

Ezután három őrház következik 96, 26 és 26 főnyi őrséggel.

A Duna folyását követve a Stenka-sellő melletti kis sziget alatt, az ottani patak deltáján és a Duna partjától 150—200 m.-nyire állott, ennek a védő vonalnak a 2. ábrában előtüntetett főerődítménye, a hozzávaló canabævel. Én e helyen keresem a római Novæ-t vagy Ad Novast.

A patak balpartján emelkednek a 2·1 m. vastag falakból épített 172·5 m. hosszu és 112·5 m. széles castra stativa hatalmas romjai. Az erős sarok tornyokon kívül minden falnak van egy középtornya. A víz felőli (északi) falat a bejárás nagyobb biztonságáért két torony védelmezte. Tehát az erődnek 9 tornya volt s minden torony belsősége 15 m.-re rugott. Az erődöt 10—15 m. széles, ma már teljesen eliszaposodott árok kerítette.

A fűvel benőtt falak 3—7 m. magasak. Az erőd belsejében ma szőlő tenyészik, az árokban pedig kukoriczát ültetnek. A védővonal után itélve, az őrség 570 főnyi lehetett.

Novæ mellett Tiberius útja az erőd és a hegy között vonul el. Hogy itt canabæ is volt, bizonyítja az erőd körül található sok tégla, melyet az eke majd itt, majd ott vet ki. A jobbára bélyegzett téglalapokat a dobrai földbirtokosok házak kikövezésére használják. Sok érmet is találtak itt, melyek közül az aranyból és ezüstből verteket Belgrádba vitték, az apró bronzpénzeket pedig mint értéktelen holmit a lelő-gödörbe visszadobták; csak a nagy bronzérmeket, mint az üstök foltozására alkalmas anyagot, tartották meg.

Hogy minden castra stativánál, sőt még a kisebb erődöknél is keletkeztek efféle canabæk, a viszonyokból önként következik. A csapatokkal járó kereskedők, markotányosok stb. a katonaság tábora közelében telepedtek le, hogy üzletüket folytathassák. Midőn a csapatok egyazon helyen sokáig maradtak, a canabæ lakosait a kiszolgált katonák vagy veteránok is szaporították. Eképpen ezeknek a tábori szállásoknak lakossága sokszor úgy megnövekedett, hogy polgári közigazgatást kapott. Ennek élén rendszerint két magistri állott, kik közül egyik veterán volt; ezeken kívül még quæstorokat és ædileket is választottak, kik a rend felett őrködtek. A veteránok mindig római polgárok (cives Romani) voltak. Helyőrségcsere esetén a canabæ lakosságának egy része is felkerekedett és a

csapatok új helyére költözött. Üresen hagyott lakásaikat az új csapatokat követő üzletemberek foglalták el.

Novæ alatt 3 kis őrház állott egyenkint 26 főnyi őrséggel.

Dobrában bár sok római építmény alapfala van, ezekből a parti erőd létezésére biztos következtetést nem vonhatunk, azonban kétségtelen, hogy a gondos római az itt kitorkoló völgyet legalább is 300—400 főnyi őrségre tervezett eróddel látta el.

Dobrához legközelebb álló a 3. ábrabeli őrház, mely 30 m. hosszú és 22·5 m. széles volt. Ebben 100 főnyi őrség tartózkodott. Ezután 26 emberre számított kisebb őrház következett. Az erődítő vonal jobb szárnyát a Kosiza patak torkolatánál emelkedő s meglehetős jó állapotban maradt erdő alkotja, Ezt a 12. ábrabeli erődöt 152 ember őrizte. Az építmény vízfelőli oldalának burokfala még megvan, csak a nyugati tornyot pusztította el végképpen a víz. Az erőd melletti utat a fal jócskán fölözi, a kettő között árok van, mely annak

3. DOBRA VÁROSA MELLETTI RÓMAI ŐRHÁZ ROMJAI.

idején jóval mélyebb lehetett. A fal magassága nagyon változik, a 4. ábrában a mértéket a föld szinétől számított + és — magassági szám jelzi,

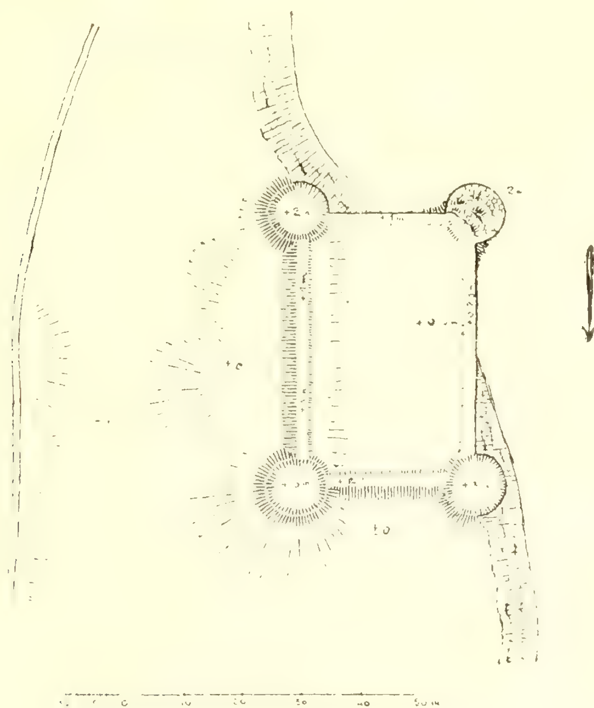
Ez a védő vonal az ellenség támadásának nagyon ki volt téve, mert az ellenség győzelem esetén a könnyen járható völgyeken át az ország belsejébe juthatott. E miatt ide egy központi erődöt, 4 nagy erődöt és 7 kis őrházat építettek és azokat 1634 főnyi őrséggel rakták meg.

3. *Az ad Scrofulas útszakasz* balszárnyát 26 főnyi őrséggel védett kis őrház alkotja, honnan egészen a drenkovai romokhoz látni el. Egy kilométerrel lejebb van ennek a kis védő vonalnak központi erődje a Bozmann-féle kőszénbánya közelében. Ez a hajdani Ad Scrofulas az aldunai építmények legépebbjei közé tartozik.

A torony szárazföld felőli részében ma a bányászathoz szükséges dinamitot tartják, vizfelőli felső részében halász lakik, csak alsó része pusztul erősen. Alaprajza háromszögletes, ehhez a meglepő alakhoz hasonlót a Duna mentén seholsem

találtam. A falak oldalszélessége 50 m., vastagsága 2·1 m. és felső frontjának magassága 3—4 m. A védő vonal hosszusága után ítélve 150 főnyi őrség számára építették.

Néhány évvel ezelőtt az erőd közelében a hegy felé és az út tulsó oldalán nagy lapos téglákból épített római sírt találtak, ebben egy agyaglámpás és *Hadrianus* császár korabeli pénz volt. E vidéken nagyon gyakran találnak ily bélyeggel LEG IIII ellátott lapos téglákat, azoknak oldalszélessége 0·29 m. és vastagsága 0·066 m. Trajanus, Hadrianus és Caracalla-féle ezüst érmek, viminaciumi nagy bronzok és Constantinus idejebeli kis bronzok nem tartoznak a ritkaságok közé.

4. A KOSIZA PATAK KÖZELÉBEN LEVŐ ERŐD ROMJAI.

Mivel a bozmann-i kis síkon mindenütt lehet alapfalakat és római régiségeket találni, joggal feltehető, hogy a parti erőd körül tábori telepítvény volt. Azt hiszem, nem tévedek, ha a Peutinger-féle térkép Ad Scrofulas nevű állomását ide helyezem.

Innen egy km.-nyire van a 210 m. hosszú *Gospodin* nevű sziklafal és a *Gospodin vir* nevű örvény. E sziklát az uttal megkerülni nem lehetett, ezért Tiberius útját a sziklába vágták be. Ennek a vékony törmelékkel borított útszakasznak felső részét az örvény alámosta és csekély rész kivételével a mélybe döntötte, alsó része azonban oly ép, hogy kevés költséggel teljesen helyre állíthatnák.

Ez az útszakasz a sziklafal oszlopszerű bevágásánál kezdődik, a hol az

alámosott úttest 0·6 m. széles maradékán kívül a sziklafalon régi kötélhorzsolásokat láthatunk, valamivel lejebb a félkör alakú behajlás közepén 3 m. széles és 4—5 m. hosszú ép úttestet találunk, melyet három árokszerű bevágás keresztez. Ezekbe a bevágásokba alkalmasint az út kiszélesítésére való gerendákat erősítették meg, vagy azok az út korlátfáit tartották, azonban az is meglehet, hogy itt a későbbi időkben Trajanus mérnökei az úttestet a vontató út számára alakították át. Ezen alul egy m.-nyire van a sziklába vésett első emléktábla. Noha ez a tábla a legépebbek közé tartozik, az úton álltunkban még sem olvashatjuk el, mert fejünk felett 5 m. magasan van, úgy hogy csak állványnyal lehet hozzá férkőzni. Mivel ezt az úttestet keskeny volta miatt csak a víz felől közelíthetjük meg, az ide való jutást a part előtt kanyargó örvény nagyon megnehezíti, azonban még nehezebb az eltávozás, mert a csónakot csak a legnagyobb ügyességgel és elővigyázattal lehet az örvényből, a Duna erősen rohanó sodrába kormányozni.

5. A GOSPODINI UTSZAKASZON LÉVŐ ERŐD ÉS TÁJA.

Sok fáradság és nem egy nehéz akadály elhárítása után sikerült 1893 aug. 29-én ezt a táblát elolvasnom.

E helytől 10—12 m.-nyire kezdődik az útnak a kiálló szikla oldalába vésett ép része. Ennek az úttestnek a hasadéka előtti részén 3 korláttartó lyuk van, melyek alatt Trajanus vontató útjának 3 lyuka látszik. A hasadéknál a 2—3 m. széles szikla kiugró falában 2 lyukat találunk, melyek az úttest folytatását alkotó híd gerendáit tartották; a hasadékot követő útszakaszon 14 felső s ezek alatt 4 m. mélyen ugyanannyi alsó lyuk látható. A felsők a Tiberius, az alsók Trajanus útjához tartoztak.

Hogy a sziklába vágott út méreteit és szerkezetét világosan láthassam, matrózaimmal az út 4 m. hosszu darabjáról, a burkoló törmeléket lekapartattam. E munkához valóságos expeditiót szerveztem, melynek munkája nem volt veszedelemtől mentes, mindenek előtt az öt evezős csónakomon elhelyeztem a szükséges szerszámokat s ezután a Gospodin szikla alatt tanyászó szerb halászokhoz

eveztünk ; itt kikötvén, a part megmászása után a legnagyobb elővigyázattal előre mentünk, mert az út testén heverő görgeteg kövek a járást igen bizonytalanná tették ; egy elhibázott lépés és az ember az alul kavargó örvénybe esik, már pedig ebből a legjobb uszó se szabadulhat ki.

A mily nehéz volt a járás, oly nehéz volt a munka is. Munkásaim mindenekelőtt szilárd alapot kerestek, hogy a lekapart és ásott törmeléket a vizbe hányhassák. Egy napi munka után, melyet 5 matrózzal végeztettem, sikerült 4 m. hosszú útdarabot megtisztítani. Fáradságomat nagy siker koronázta, a sziklán még megvolt a mészből, apró kövekből és homokból készített úttest.

A Gospodinnak alsó elszigetelt szikladarabján, 3 m. széles mély utat találunk, melyet az úttesttel híd kötött össze ; a 21. ábrabeli bevésések bizonyára a híd hosszanti gerendáit tartották. Különösek és nagyon nehezen magyarázhatók meg

6. A GOSPODIN ALATTI ÉP UTSZAKASZ KÉPE.

a mély út szárazföld felőli részén látható kötélhorzsolások. A nagy szikla mögött, a víz felől láthatatlan helyen és a mély út felett 2 m. magasan megtaláljuk az első Tiberius-táblát. Ez a tábla is a sziklába van vésve, most is ép és egészen jól olvasható, csak az első sor végén hiányzik a G. F. és a második sor végén az RE.

Ettől a 2-ik táblától lefelé 5 m.-nyire van az úttest felett 5 m. magasan bevésett 3-ik tábla. A táblához létrával másztam fel, azonban a déli rosz világítás miatt egy betüjét sem olvashattam el. Elolvasása csak 1893 julius 31-én sikerült, midőn Téglás Gábor reáliskolai igazgatóval ezt a helyet újból felkerestem. A Tiberius-táblával egy magasságban van és *Vespasianus* császár tiszteletére vésték a sziklába.

Mind a gospodini, mind az Izlásig huzódó útszakasz 3 m. széles és a viztükre feletti magassága a Gospodinnál 8 m., ha ez orsovai mércze 0·8 m.-t mutat. Az útszin hegymenti oldalának beton-rétege 25 cm., folyómenti oldaláé pedig 10 cm. vastag, tehát a víz felé 15 cm.-es lejtése van. Az út falába vágott

o·5 m. széles, o·4 m. hosszú és o·5 m. mély lyukakba a kőből faragott korlát-oszlopokat állították, ezeknek szilárd megerősítésére mészből és apró tégladarabokból készített ragaszt használtak, ilyennek egy lyukban a nyomait megleltem. E lyukak alatt 4 m.-nyire vannak Trajanus vontató útjának vízszintesen vágott o·50 m. széles, o·5 m. magas és o·75 m. mély lyukai. Az összes lyukak egymástóli távolsága 3 m.

A Gospodin alatt a szerb partot keresztező sziklahátakon a 3 m. széles úttest keresztmetszetét elég tisztán láthatni. Ezt az útdarabot, mely az orsovai mércze o·8 m. magasságánál a viztükre felett 4 m. magasan fekszik, a 6. ábra láttatja.

Közel a sziklacsúcshoz, kitünő vizű forrás mellett 26 emberre épített őrház romjait találjuk.

7. A PIATRA LUNGÁVAL SZEMBEN FEKVŐ RÓMAI ERŐD ROMJAI.

Ennek az őrháznak közelében találtam a következő feliratú téglát: MLLLEGIIԱVCCCC. A felirat hosszusága 11 cm., magassága pedig 2·5 cm. Annyi kétségtelen, hogy a VII. legióra vonatkozik, azonban egyéb értelmét kisütni nem birtam.

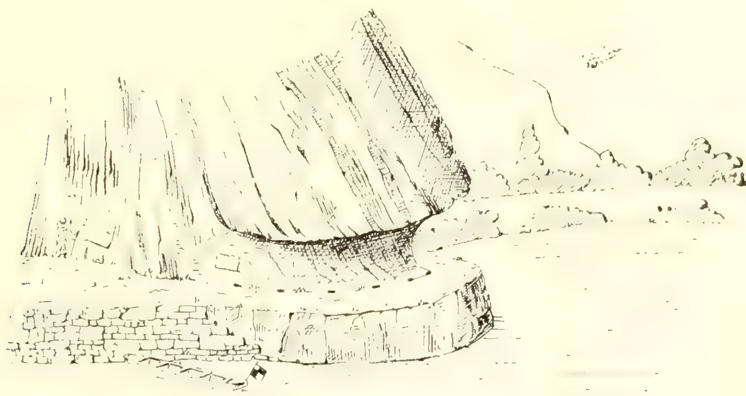
A piatra lungával (hosszú kő) szemben levő járható völgyben erőd romjait gyanitván, szintén kutattam. Első kirándulásom sikertelen maradt, azonban a második kiránduláskor megtaláltam egy méter magas törmelék-kúp alatt a gyanított erőd három saroktornyát, a negyedik teljesen elpusztult. Ennek a 7. ábrában előtüntetett erődnek hosszusága 33 m., szélessége 22 m. és falvastagsága 2·1 m. Méretei után itélve 110 főnyi őrsége lehetett.

Ez alatt az erőd alatt a Duna folyama délkeletnek kanyarodik, a kiugró parton 26 főre számított őrház romjai láthatók, ezután a függőleges Prisace

szikla következik, mely 30—40 m. szélességben emelkedik ki a vízből. Az utat sziklába vágták. Az út e részéből a szikla elporlása és leomlása miatt igen kevés maradt, felül 1·5 m., közepén alig 1 m. széles részt találtam, alul pedig úgyszólván semmit. Mivel az úttestből egy ép darab sem lelhető, csak föltevésből mondom, hogy itt is oly széles és oly szerkezetű volt az, mint a gospodini szakaszon. Említésre méltó még az is, hogy az út szine nem vízszintes, hanem a folyó mentében mérve 4 : 100-hozi esése van. Az orsovai mércze 0·75 m. magasságánál 7 m.-nyire van a víz szinétől.

Mivel az ad scrofulasi vonalat, természetadta sziklabástyái a megtámadások ellen eléggé megvédték, ezt az aránylag rövid útszakaszt kevés őrséggel, mintegy 338 emberrel védelmezték.

4. *Az izlási útszakasz* védelmére szolgáló első parti erőd a Dunából kiemelkedő festői Bivoli sziklával szemben, kis völgy torkolatánál állott. Ma

8. A LEPENA MELLETTI ÉP UTBEVÁGÁS.

ennek a 30 m. hosszú és 26 m. széles, mintegy 112 főnyi őrség befogadására alkalmas erőd romjainak szomszédságában egy szerb paraszt kis kunyhója emelkedik.

Nem messze ettől, a második völgy torka előtt 12 m. hosszu oldalfalakkal körített és 48 főnyi őrséggel megrakott nagyobb őrház állott, mely után Lepena fölött 26 ember befogadására alkalmas kisebb őrház következik. E két őrház között az út a Cservenka (vörösfal) nevű szikla mellett huzódott el, ezt az útszakaszt is részben a sziklába vágták, azonban a kő porlékony volta miatt annak csak igen csekély nyomai maradtak meg, úgy hogy lerajzolását sem tartottam érdemesnek. Ennek az útszakasznak a legérdekesebb része a 8. ábrában előtüntetett Lepena melletti útbevágás, mely oly ép állapotban van, hogy még ma is használják. Ez a vörös kvarzitba vágott ív alakú útszakasz 3 m. széles, 4 m. magas és 42 m. hosszu ; említésre méltó, hogy az út oldala nem függőleges, hanem 1 m.-nyi behajlása van, alkalmasint azért, hogy a menetelő csapatok a magukkal vitt rakományokkal jobban elférhessenek. A korlátot itt is úgy erősítették meg, mint a gospodini sziklaúton. Az út sziklamenti részén 0·3 m. hosszu, 0·16 m. széles és 0·66 mély, egymástól 3 m.-nyire alkalmazott

lyukak (8. ábra) találhatók, melyekbe megfelelő vastagságú végződéssel ellátott gerendákat dugtak. Ezeknek a gerendáknak vízfelőli végét 0·32—0·40 m. magas hosszanti fával kötötték össze, úgy hogy keskeny, a hajóvontatást semmiben nem gátló korlát keletkezett. A kereszt- és hosszanti gerendák közeit a rendes módon betonnal töltötték ki.

A Tiberius útjának ezt a legnehezebb részét is az építés befejeztének örömére és örök emlékezetére, az útat építő két legió a gospodini sziklán alkalmazott táblához hasonló szövegű táblával látta el. A tábla hosszusága 1·55 m.; magassága pedig 0.9 m., az útszintől 1, az Adriai tenger szinétől pedig 59·7 m. magasan van. Mesterien vágott betűi 0·11 magasak. A tábla felett 1 m. hosszu és 0·68 m. magas feliratlan tábla van. Bizonyára a kemény kagylós törésű kő miatt hagyták el a betűk bevésését.

A Duna folyását követve 2 m. széles és 15 m. hosszu fal alapját találjuk, itt alkalmasint az útszorost elzáró kapu állott. A sziklán alul és az izlási sellő szomszédságában a part 100—150 m. széles és meglehetős hosszu síkká bővül ki, mivel ez a hely alkalmasnak igérkezett, a rómaiak nagyobb telepítvénynyel látták el. Itt már nagyobb szabású épületek romjai találhatók; a felső erődtől 50 m.-nyire és közel a Boljetin patak torkolatához még fürdő nyomára is bukkantam, melynek vizét bizonyára 10 m.-nyire a parttól, a Duna ágyában fakadó meleg forrás szolgáltatta.

Azt hiszem nem tévedek, ha az izlási telepet római gyógyító fürdőnek vélem. E mellett szól, a forráson kívül, a hely kellemes és egészséges volta és az a nagy személyes biztosság, melyet a Boljetin patak torkolatától 70—80 m. távolságban emelkedő nagyobb szabású parti erőd nyujtott.

A 10 m. széles árokkal körített erőd 52 m. hosszú és 40 m. széles volt; 2·1 m. vastag falából 3—4 m. magas darab még ma is látható. A 4 tornyot is jól kivehetjük.

A szerb kincskeresők az erőd partmenti oldalán 3·5 m. hosszú, 2·5 m. széles és 2 m. mély árkot ástak, melyben a 10. ábrában előtüntetett római téglát találtam. Általában 1 m. mélyen a föld felszinétől mindenütt a római kultura nyomára bukkanunk és Boljetin falvához tartozó földeken szántás vagy egyéb mezei munkák alkalmakor minduntalan lelnek felirásos vagy felirás nélküli császárérmeket.

Érdekes még a következő felirás is, melyet ugyancsak az erőd közelében talált 40 cm. hosszú és 26 cm. széles tégláról jegyeztem le.

Ennek a 16 cm. hosszú és 3·5 cm. széles felirásnak értelme *Mommsen* és *Domaszewski* tanár szerint a következő:

SV(B)C(VRA) HERMOGENI P(RAE
FECTI) P? RIP(AE) LEG(IONIS
VII CL(AVDIAE) PARCE . . .

E szó PARCE vagy PARGE bizonyára a tégla gyártásának helyét, tehát jelen esetben az erődöt és az erőd melletti fürdőt jelenti.

A IV. század végén megjelent Notitia dignitatum a két Mœsiának dunaparti parancsnokait, mint præfectus ripæ legionist vagy röviden præf. legionist

említi. Volt egy præfectus (ripæ) legionis septimæ Claudiæ Viminacio és egy præfectus (ripæ) legionis Claudiæ Cuppis.

A czím után az illető legió száma következik.

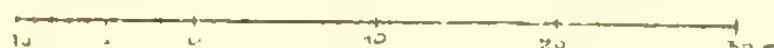
Leltem még az izlási erőd közelében más feliratú lapokat is; ezek közül a mellékelt felirás SVꟻIHO visszáról olvasandó.

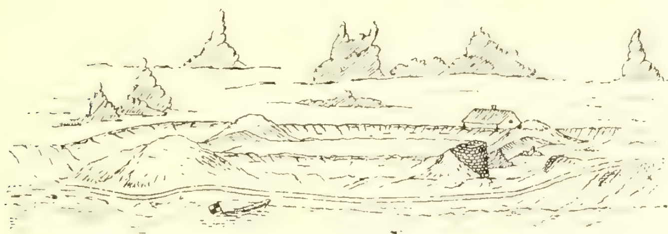
(C)OH I LVS(ITANORUM)

arra vall, hogy ezen Parce-nek nevezett helyiségben a II. század végén, illetve a III. elején a portugall Lusitaniából toborzott helyőrség feküdt.

Ugyancsak a kastély mellett lelt tégla következő felirásából melynek jelentősége: *Leg, IIII. Flaviae Felix Cuppae*, az következik, hogy a legió parancsnoka Cuppæban (a mai Galambócz) székelt. A felirás a II. század 2-ik feléből való.

A fürdő közelében magánszemélyre vonatkozó felirást leltem. E monogramm jelentősége LSTVP. A szó végén levő betű a helynevet P(arce . . .) jelenti.

9. A POREC SZIGETÉVEL SZEMBEN ÁLLÓ RÓMAI ERŐD ROMJAI.

E téglaleletekből az világlik ki, hogy ez a *Parce* nevű helység a jelentősebbek közé tartozott. Erődje az izlási védő vonalon kívül a keskeny Boljetin völgyön át a mai szerb Greben felé menő útátjárót is védelmezte. Mivel a part keskeny és a közeli völgyek járhatatlanok voltak, az izlási útszakaszt könnyen megvédelmezhették. Az erődben mintegy 184 főnyi őrség tanyázott.

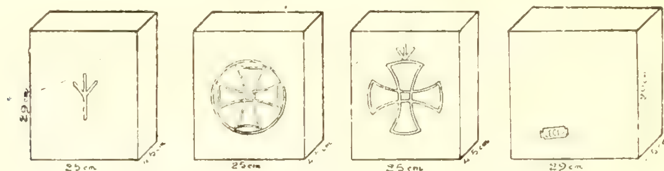
Ehhez a védő vonalhoz tartozott a grebeni szirten levő őrház, melynek romját a szikla felrobbantásakor találták meg. Ennek őrsége 48 főre rugott. Itt a munkások *Trajanus* és *Hadrianus* császárbeli római és antiochiai görög pénzeket, további bronz használati tárgyakat és bronzlámpáshoz tartozó gyönyörűen kidolgozott alakokat találtak.

A Greben szirt sarkán 4—5 m. széles terasz huzódik, melyet azonban Tiberius császár alatt nem használtak, ez Trajanus vontató útjának részét alkotta. E helyen 0·4 m. mély, 3 m. hosszú és 3 m. magas fülke volt, melyet egykor bizonyára Trajanus nevét dicsőítő felirat diszített; 1890 április havában meg is találtam néhány olvashatatlan betű nyomait. Tiberius útjának építésekor itt messze ellátó őrszem és őrház állott.

5. *A taliatisi védő vonal* kezdődik a Boljetin-völgyi út Greben alatti részének a Porec szigetével szemben álló, 9. ábrabeli erődjével. Ennek az erődnek 2·1 m. vastag fala 40 m. hosszú és széles volt, sarkain 4 torony állott, melyek közül a felső legépebb állapotban van; ez 3 m. magasan áll a 10—12 m. széles árok felett és törmelék nem borítja. Őrsége 160 emberre rughatott.

Az alsó parti toronyban végzett ásatáskor 3 m. mélyen keresztény jelekkel ellátott téglákból való kövezetet találtak, ezek alatt 0·3 m. mélyen Leg IIII feliratú téglák voltak. Az első alakját a 37. és 38., az utóbbiakét a 39. ábra tünteti elő. E téglák helyzetéből és jeleiből itélve, a trajánusi idők után ezt az erődöt lerombolták s csak a IV. században 364 és 378 között *Valentinianus* és *Valens* császárok uralkodása alatt, tehát már a kereszténység elterjedésének idejében, építették újra föl.

Az erőd ebben az állapotban maradhatott az V. században is, midőn a szláv néparadat a Duna mentén a római uralomnak egyszer s mindenkorra végét vetette. Ettől az időtől kezdve az összes parti erődítmények a lassú enyészet martalékai lettek. Vajjon használták-e azokat a szerbek és a törökök? nem

10. RÓMAI ÉS KERESZTÉNY TÉGLÁK.

deríthető ki, mert e korból egyetlenegy oly emlék sem maradt, melyből ezt biztosan következtethetnénk.

Ziganskikamen szomszédságában az egyik dunaparti szőlőben nagyobb őrház romjaira bukkanunk. Itt 48 főnyi őrség lakhatott. A *ribnicai* kőfejtő helyzete is olyan, hogy az előrelátó római ide is épített őrházat, azonban ennek még nyomait se találtam.

Milanovác városának közelében kezdődik az a terület, a hol a sokat keresett *Taliatis* városa állott. A romok sorát nagyobb erőd kezdi meg, mely a Dunába ömlő patak balpartján *Saric* hajóügynök lakása mögött állott. Itt az erőd egyik sarktornyának 1—2 m. magas romjai ma is megvannak. Köröskörül igen sok római tégla fekszik és nem egy épület alapfala ötlik a vizsgáló szemeibe, azonban magának az erődnek nagyságát ma már meg nem állapíthatjuk. Itt kezdődik a Duna partján elhuzódó, nagyobb város építésére önként kinálkozott 350—500 m. széles és 3 km. hosszú síkság, s valóban minden lépten-nyomon római téglákat és cserepeket találunk s nem ritkák az érem- és bronz-leletek.

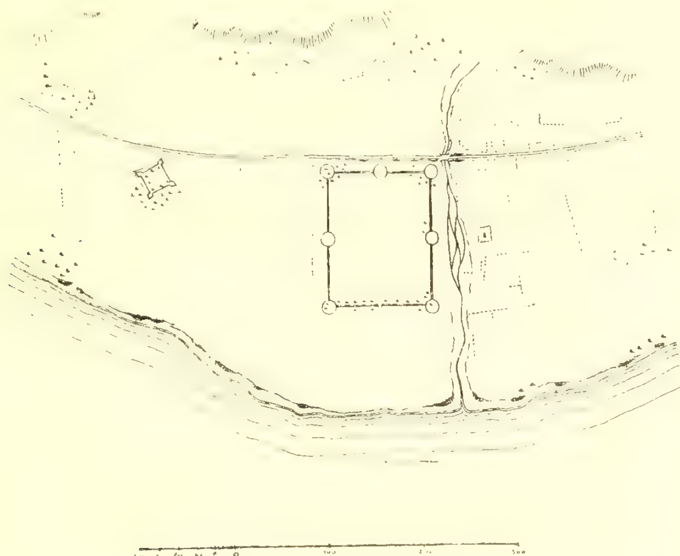
Az összes hozzáférhető falakat félszáz évvel ezelőtt *Milanovác* városának felépítésére használták, úgy hogy ma már igen kevés álló falat találhatunk, csak a szakadozott Duna-parton ismerhetjük fel a mélyebben fekvő római kultur réteget.

E síkság alsó részén maradt meg a 2·1 m. vastag falakkal körített castra stativa 4—7 m. magas romja (11. ábra), mely 7 tornyával meglepő panorámát

tár elénk. Valóban bámulatos is, hogy ez az erőd 18 századon keresztül így tudott az időjárás viszontagságai és az emberek romboló kezei ellen daczolni, mikor a közelében épített s alig 60—80 éves múlttal dicsekedő szerb vagy török redút bástyája majdnem teljesen egygyé lett a föld szinével.

Ez az erőd 140 m. hosszú és 108 m. széles; őrsége 496 főből állhatott. Valószínű, hogy a milanováci felső erőd is, mely Taliatis nyugati részét védte, ilyen nagyságú volt. Az erőd északi oldalának 5 m. széles bejárását a 12. ábrában előtüntetett kiszögelléssel, a kiszögellések belső felét pedig két függőleges rovatékkal látták el, hogy azt beeresztett gerendákkal jól elzárhassák.

Mivel a külső és belső burokfalakat építő anyagnak használták, csak a kőkemény bélfal áll. A burkoló koczkakövek egyrésze csak az északi oldalon

11. A TALIATIS-I ALSÓ RÓMAI ERŐD ROMJAI.

maradt meg. A keleti oldalon négy 0·15 m. bőségű lyukat látjuk, ezek alkalmasint az állványzat fagerendáinak tartására szolgáltak.

Ennek az erődnek romjai alatt leltek föliráso tégladarabot. A visszafelé olvasandó felirás LEG VII TA(L) utolsó része talán Taliatist jelent. Találtak itt ezüst denárt is *Plautilla* császárné idejéből VENUS CAELESTIS felirással és egy bronzérmet *Claudius II. Gothicus* idejéből, de ennek fölirása olvashatatlan.

Újabban egy darab *Otho* császár alatt vert arany érmet leltek. Ennek avers-én jobbra néző fej és ez a felirás: IMP M OTHO CAESAR AVG TRP van. Másik felét kigyósbot és a következő felirás PAX ORBIS TERRARVM diszíti.

Taliatist *Peutinger* táblája 2 házzal jeleli, a mi elsőrangú római gyarmatot jelent. Ha Taliatis nem is volt tiszta római település, mindenesetre nem canabæ-k, hanem a római jogi viszonyok szerint rendezett, állandó lakossággal biró municipiumok közé tartozott.

A Porec torkolatához közel a síkság annyira megszűkül, hogy itt a hegy

és a folyó közti parton csak az út férhetett el. Ennek, a várost keletről védő szorosnak, elzárására a Porec torkolatának innenső partján álló erődből 2·1 m. vastag fallal körített 9 m. átmérőjű torony és a Porec völgybe mintegy 50 m. mélyen huzódó fal romjai maradtak meg. Ezzel szemben a Porec jobb partján a második torony romjaira bukkanunk; ennek mérete egyenlő az előbbivel. Valószinű, hogy ez a Porec völgy védelmére szolgáló nagyobb szabású parti erőd saroktornya volt.

Mivel e helyen számos és gazdag lakosság telepedett le, kik között bizonyára római polgárok is voltak; mivel továbbá ez a part széles, az ellenségnek könnyen megközelíthető volt, Tiberius útjának ezt a szakaszát jobban megerősítették s itt szállásolták el a főtartalékot, mely bizonyára sokkal nagyobb volt az eddig felsorolt védő vonalak őrségeinél, mert hatáskörébe tartozhatott Gerulatis védelme is.

12. A 10. ÁBRÁBAN ELŐTÜNTETETT ERŐD BEJÁRÁSA.

Különben is Taliatishoz az ország belsejéből 2—3 út vezetett, úgy hogy nagyobb veszedelem esetén ide egy pár nap alatt nagyobb csapattestet is koncentrálhattak.

Valószinű, hogy a magyar parton Triculánál Taliatis védelmére szintén állott egy parti erőd, azonban ennek — ha csakugyan volt — még nyomait se találhattam meg.

A Porecen vert híd helyét sem állapíthattam meg, igen valószinű, hogy ez a völgy torkához közel volt, mert Tiberius útja itt hagyja el a Dunát és a Golubinska Planinán és Mirováczon át majdnem egyenes vonalban Brzo-Palánkára vezet és követve a Duna folyását Bononiánál (a mai Widdin) Alsó Mœsiát éri el.

Mivel a Porectól kezdve Tiberius útja technikai nézőpontból semmi újat és érdekeset nem nyújt, ennek a szakasznak leirását elhagyjuk.

Orsova 1893 szeptember.

Neudeck Gyula.

CSORNAI LELETEK.

Csorna és vidéke régiségi leleteinél fogva régóta ismeretes már az Arch. Ért. olvasói előtt. Ott van a várostól É.-ra a Csatári-major, melynek Eperdomb nevű tagján XI. századbeli rendes temető került még Paúr Iván idejében föltárás alá; ott van a várostól K.-re a Sülyhegy nevű homokvételre szolgáló lapos halom, mely X. századbeli magyarok hamvait takarja; ott van a város nyugati végében a prépostsági téglavető, melyből a híres diadéma került elő; ott van végre a Párizsdomb nevű dülőn egy nagyobb terjedelmű neolithkorú telep, melyet a pozsony-szombathelyi vasút földmunkálatai tettek ismeretessé; szóval, mind megannyi momentum, mely a lakosság érdeklődését a múlt emlékei iránt nagy mértékben fölkeltette.

Ennek az érdeklődésnek köszönhető az, hogy a lakosok rögtön, mihelyt valami emlékre bukkannak, jelentést tesznek és ilyképpen lehetségessé válik az, hogy a leleteket magában in situ lehet kiemelni. Így esett ez meg a múlt esztendőben is, a mikor Wendler László építő Csornán a városház-utcza nyugati oldalán házat épített magának, mely alkalommal háza telkén homokot keresvén, régiségekre bukkant, a miről azonnal jelentést is tett.

E jelentés alapján indult meg az említett telken a kutatás, melynek eredménye a következő:

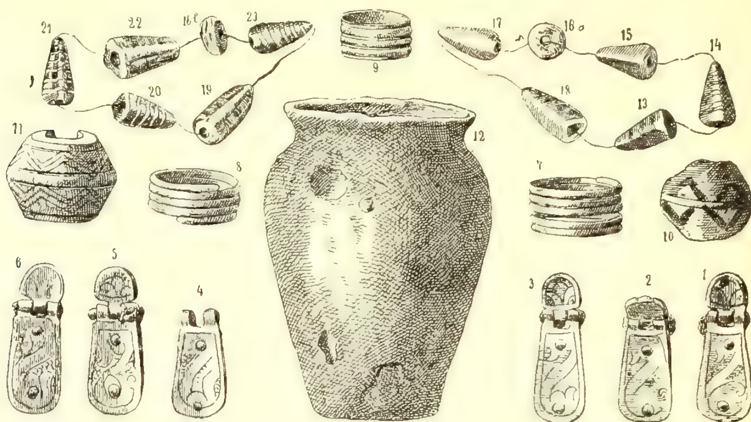
A szérűs kert közepe táján egy 16 négysz. m.-nyi területű gödörben másfél m.-nyi mélységben *négy* csontvázat tártak föl, melyek körül mindenféle tárgyakat leltek.

Két csontváz szorosan egymás mellett, de fejjel ellentétes irányban, a gödörnek délnyugati szögletében pihent; a harmadik a gödör közepe táján volt kiterítve, fejjel ÉNy.-nak; míg a negyedik, egy gyermek csontváza, a veremnek északkeleti sarkában nyugodott.

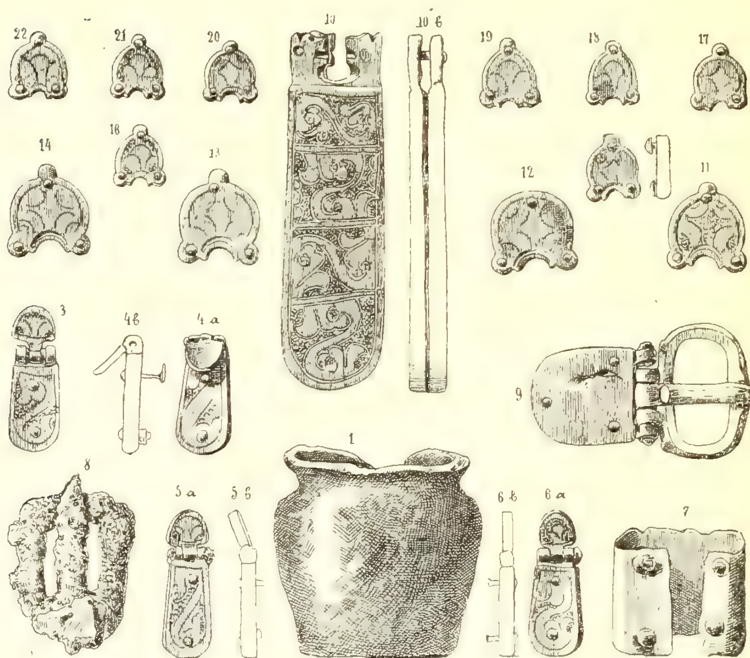
Mindegyik csontváznál fejtől jobbra egy-egy szabad kézből durván idomított kis agyagpohár állott; a csontok igen elkorhadt állapotban; a koponyák a beomló föld alatt többszörösen bezúzva. De lássuk sorba a sírokat.

Az 1. számúban a csontváz fejjel É.-nak feküdt. Nyaka táján huszonöt darab féméleges üvegből való barnás és feketés szinű gyöngy, többször harántosan futó fehéres vagy barnás sávokkal (13—15, 17—24); azonkívül két gömbölyded gyöngy féméleges üvegből, szürkés, kékes, barnás sávokkal. Ugyancsak itt, de már inkább a mell felé volt két agyaggomb töredéke, az egyiket háromszög alakba rakott sávok diszítik; a másik félgomb lyuka szélén fölül is, alul is lapos; közepett ki-

hajló. Mindkét lapját vízszintesen futó bemélyített egyenes szegélyezi s ezek közt hármas kotort zigzeg-vonal huzódik köröskörül. Dereka táján hat bronzkapocs (1—6), csuklóban járó nagyobb és kisebb lemezből, mindegyik lemezen mélyített vonalú szegélyben ornamentek; a kiseb-

1. SÍR.

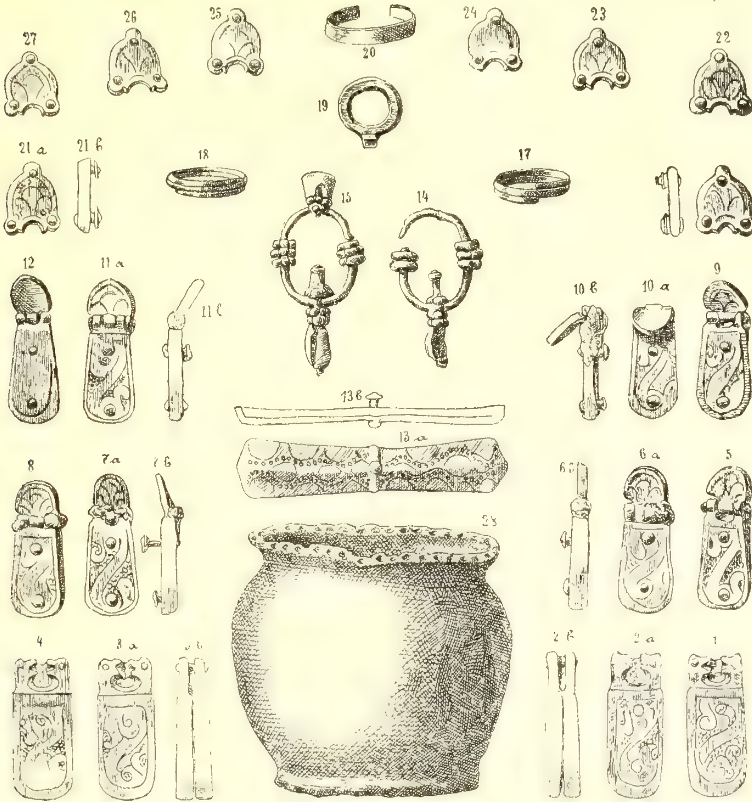

2. SÍR.

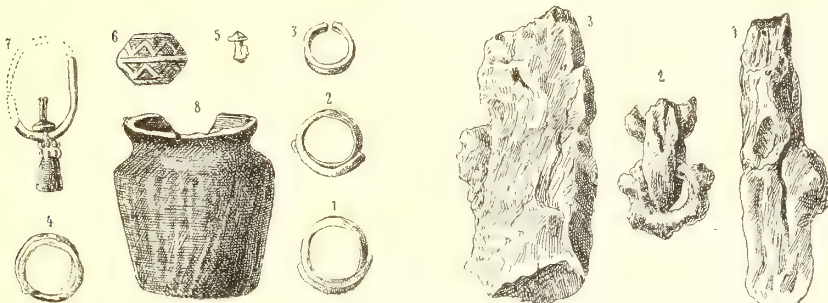
bik lemezen az ornament két negyedkör fölé helyezett félkör; a nagyobbikon S idomú sima szalag, mely kéttagú levelekben végződik; a háttér mindkét lemezen ponczozott volt. A nagyobbik lemezen két szögecs a szíjhoz való erősítésre szolgált. Balkezén két hengerded újj-

gyűrű öthajlású sodronyból (7 és 8); jobbkezén hengerded újjgyűrű bronzpléhből, külsején három párhuzamosan gyűrűdző dudorodás.

Szorosan e mellett, de fejjel D.-nek feküdt a második csontváz,

3. SÍR.

GYERMEK SÍRBAN LELT RÉGISÉGEK. A GÖDÖRBEN LELT RÉGISÉGEK.

mely talán férfié lehetett. Négy bronzkapcsa (3—6) teljesen összevág az első sír kapcsaival. A 2. számú ábra egy pánt bronzlemezből, talán tőrhüvelyéről, négy szögecscsel, melylyel szíjra volt erősíthető. A 7. sz.

egy vascsat karika felőli részét ábrázolja, míg a 8. sz. bronzcsat; a tüskét, karikát és lemez pöczkein átjáró s azokat csuklóban összefogó vasszög széjjeltört.

Érdekes a 10. számú bronzszíjvég egymásra helyezett két lemezből; a szíj befogadására két állatfőutánzó peczek szolgált, melyen szögecs jár át. A vonalaskeretű fölületet három harántosan álló párhuzamos négy mezőre osztja, mindegyik téren pronczozott mezőben sima fölületű S idom, többtagú levélvégekkel; a páros mezőben az idom a szíjvég hosszában, a páratlanokban harántosan fekszik. Mindkét lábszár hosszában apró háromszögszerű bronzlemezkék feküdtek sorjában, még pedig négy nagyobb (11—14) és tizenkét kisebb (16—22); fölületüket vonalkeretben levélidomok ékítik; a közbeeső teret apró ponczolt köröcskék teszik érdessé. Ezekről az a nézetem, hogy a bőrnadrág díszítésére szolgáltak, hasonlóan a sülyhegyi sirokban talált átfúrt ezüst érmekhez, melyek szintén a lábak hosszában feküdtek sorjában. Különben a nadrág diszítésének e módja fenmaradt napjainkig, azzal a külömbséggel, hogy most gombokkal varrják ki.

A harmadik számú sír volt aránylag a leggazdagabb. Mindjárt a koponya mellett feltüntek a bronzból való fülönfüggők (14—15); sajnos, egyik sem ép; a karika nyitott végén és ellentett hajlásán három gyűrűtag, a karika felső hajlásából kiáll egy sodronyos peczek, tövén gyűrűtaggal s rajta gyöngy; az ellentett hajláson hasonló peczken ülő gyöngy áll befelé; míg lefelé hosszabb peczken nagyobb üveggyöngy ült; ezt a peczket a karika közelében két gyűrűtag fogja körül. A bronzkapcsok (5—12) teljesen egybevágók a másik két sírban lelt kapcsokkal; nyolcz példány teljes, a kilenczedikből csak a kisebbik lemezke lett meg.

A szíjvégek (1—4) egymásra szögezett két-két lemezből állanak; a szíj befogadására két egymás felé tekintő állatfőt utánzó peczek szolgált, melyeken szögecs ment keresztül; mindkét lemez felső lapját vonalas keretben S alakú szalagdísz ékíti, melyek többtagú levelekben végződnek.

Jellemző a 13. sz. bronzpánt, kétszárú, hosszában futó középgerinczczel; közepét szögecs, fölületét körszelvényű vonalak és közben beponczolt köröcskék diszítik.

A 16. és 17. számu újjgyűrűk háromhajtású bronzsodronyból állanak; a 18. sz. szintén bronzgyűrű, ugy tetszik, hogy a feje letört (?); a 19. sz. zárt karika külsejének egyik helyén fül nyoma látszik. A 20—27. sz. alatt feltüntetett bronzlemezkék szakasztott másai a második sírban találtaknak; e sírban 10 darab volt. Az e sírban talált durva agyagpohár szélét pálczavéggel sorban rakott benyomások ékítik (28.); öble táján teste kissé kihajlik.

A gyermek sírjából kikerült (1—4) apró bronzgyűrűk nyilt vagy egymásra hajlított végekkel bírnak; volt még egy bronzszögecs (5. sz.); egy agyaggomb fele része zigzegdíszekkel (6. sz.); a bronz fülönfüggők közül csak az egyiknek maradt meg csonka töredéke, de megmaradt az alsó kék üveggyöngy.

A ház udvarán ásott *A)* gödörben két m.-nyi mélységben egy réteg került elő, mely csupa rozsdaette vasból állott; innen való a korhadt fadarab rozsdafoltokkal (1. sz.); az egymásba kapcsolt vaskarikák (2. sz.) és a rozsdatöredékek (3), melyek talán lándzsa részei lehettek. Szemügyre véve a leleteket, semmi kétség sincsen az iránt, hogy korra nézve teljesen összeesnek a nemesvölgyi leletekkel; ha mi kis eltérés mutatkozik is a diszítések körül, ez inkább helyi jellegű; magára a korra nézve különválasztó befolyása semmi esetre sincsen.

Azon remény, hogy a telken még bővebb eredményre lehetne szert tenni, augusztus havában még egyszer kisérletet tétetett velünk, hogy nagyobb ásatásba belekapjunk. Bele is kaptunk, de három napi meddő munka után abba hagytunk vele. *Bella Lajos.*

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ÁSATÁSOKRÓL.

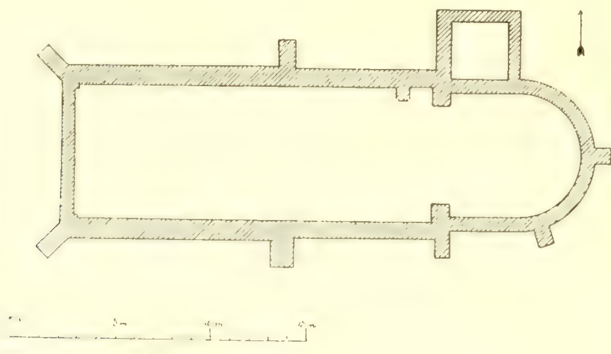
Szeremlei Sámuel ev. ref. lelkész úr intézése, illetőleg vezetése mellett Hódmezővásárhely határában több helyen eszközöltettek az 1892. és 1893-ik években történelmi és régészeti szempontból ásatások. Itt csak azon helyeket és ásatások eredményeit szándékom felsorolni és megvilágítani, melyek az említésre különösebben érdemesek.

Városunktól északkeletre 2 órányi távolságban, a vásárhely-sámsoni országút mentén, egy még most is tekintélyes tömeget képező rom látható, a közönségesen úgynevezett *Csamorkányi puszta templom.*

Csamorkányról a XV. századtól kezdve sok írott emlékünk vagyon, melyek e hely történetét és viszontagságait tárgyazzák. A XVI. század elején már mint «oppidum» említtetik. A templom és község hihetőleg a XVII. század közepe óta áll pusztaságban és elhagyatva, területileg H.-M.-Vásárhely terjedelmes határához tartozik. A templom falai az északi és déli oldalon, mintegy 4—6 méter magasságban, meglehetős épségben maradtak fenn s a síkságon messzire ellátszanak. A régészeti kutatást itt Dr. Tergina Gyula tanfelügyelő úr volt szives teljesíteni, ki a templom környékén és belől annak falai közt is ásatásokat tétetett s az építmény alapját teljesen feltáratta, midőn arról Szappanos Péter, főgymnasiumunk rajztanára készített fölvételt az I. sz. rajz szerint. Dr. Tergina azt tartja, hogy a templom a legnagyobb valószinűség szerint egy késő románkori tégla-építkezés, a legegyszerűbb formájú, egyszentélyű félkör alakú apsisú román templom a XIII. század elejéről — a tatárjárás előtti időből — a XIV. század közepéig terjedő időszakból.

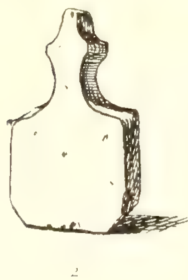
Ez ásatás alkalmával a templomban és annak falain kívül roppant mennyiségű emberi csontok s ezek töredékei kerültek felszínre, de sem rendszeres temetkezésre, sem pénzre, sem műtárgyakra, egy bizonytalan rendeltetésű kis ezüstkarikát kivéve, nem akadtunk, nyilvános bizonyságául annak, a mi különben is köztudomású, hogy e helyet előttünk mások már sok izben felhányták.

Jóval sikeresebb eredményű ásatás volt az, melyet 1892. év őszén Farkas Sándor úr «Tarjánvégen», a város közvetlen közelében végzett. Itt ugyanis már előbb, t. i. 1879-ben, a mikor az árvíz elleni védekezés alkalmából a várost

1. A CSOMORKÁNYI TEMPLOM ALAPRAJZA, FELMÉRTE ÉS RAJZOLTA SZAPPANOS PÉTER.

körülövező körtöltés készíttetett, nevezetes, de időközben elkallódott régiségekre akadtak. Voltak tehát, kik a helyet pontosan ki tudták jelölni s így Farkas Sándor úr biztos nyomokon haladt, kinek az is megkönnyítette munkáját, hogy az illető helyről a földet a körtöltésbe annyira elhordták, hogy egy méternél mélyebben alig kellett valahol ásatnia. Talált is aztán 15—20 soros sírt, melyekben a csontvázak megbolygatatlanul feküdtek. A csontvázakkal kapcsolatban talált tárgyak legnagyobb része bronz, sok közötte a csatt, kapocs, övdísz, mellény- és mentedísz; ezeken kívül fülbevalók, szíjvégek, pásztagyöngyök, drágakő gyöngyök és késdarabok. Farkas úr szerint ezek ugyanazon korra és népre vallanak, mint a *mártélyi* leletek, melyeket ő előző évben a nemzeti muzeum számára ugyancsak határunkban az ide félórányira eső Tiszaparton ásatott. E tekintélyes számot tevő leletek főgymnasiumi régiségtárunknak becses tulajdonát képezik és a bővebb ismertetést és tanulmányozást megérdemelnék.

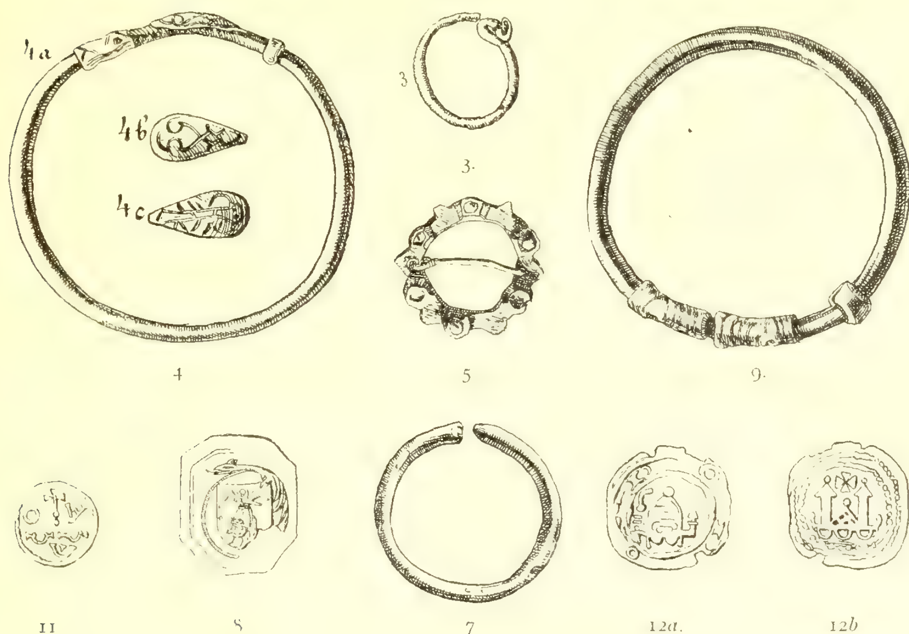

2.

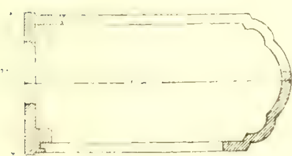
Az 1893. évben a református egyház és a városi hatóság együttes anyagi támogatása mellett még nagyobb erővel folytattuk az ásatásokat.

Alólirott legelőször is Mészáros Mihály *kutasi útfélen* levő tanyáján kezdtem meg az ásatást, azonban kevés szerencsével, hanem a szomszéd Bálint József tanyáján már több szerencse igérkezett, hol egy magasabb ponton a talajt tégla- és terméskő-törmelékkel tele szórva találván, itt kezdtem ásatni s már a harmadik ásónyom után a kövek között emberi csontokra akadtam s folytatván az

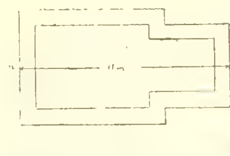
ásatást, épületbordából való igen sok tégladarabra akadtam, melynek formáját a 2. rajz adja. Végre mintegy másfél méter mélységben 3 db. ilyen téglára akadtam, melyek nem a közönséges téglából voltak kifaragva, hanem eredetileg úgy is vannak készítve s még kőragaszszal is szépen be vannak vonva, világosan

mutatva, hogy valami kápolnából származnak. Az épület alapját sem nekem, sem Dr. Tergina Gyula úrnak, ki e helyen szintén ásatott, nem sikerült felfedezni, bár találtunk mintegy másfél méter hosszú olyan falrészt, hol a téglák szépen vízszintesen, mészhabarcsba rakva, 3 soron egymás fölött feküdtek.

6. A kutvölgydülői kápolna alaprajza

13. A fehértói templom alaprajza

10. A szent-erzsébeti templom alaprajza.

Az alapozásnak semmi egyéb nyomára nem találván, azt véljük, hogy az nem alapfal, hanem valamely, az épületről leszakadt falrész lehetett. Ezen helytől kisebb-nagyobb távolra eszközöltünk még ásatást és mindenütt temérdek embercsontot találtunk részint megbolygatva, részint érintetlenül, de régi tárgyakra vagy pénzre nem akadtunk.

Sikeresebbnek mondható a csamorkányi útfélen, a *kútvölgyi dülőben,* Igaz

Jánosné szül. Varró Anna tanyáján ugyancsak a múlt év őszön eszközölt ásatás. Itt az országúttól 50—60 lépésnyire eső dombon, mely az úgynevezett kistóhajlásból szigetként emelkedik ki, kezdetett meg a kutatás. Ezen a helyen a földszine nagy darabon tele van kőtörmelékkel s így nehéz volt tájékozódni, hogy hol állhatott az épület, azért több irányban kezdettünk 16 m. hosszú és $2^1/_2$ m. széles árkokat. Már a második ásónyomnál töméntelen emberi csont jött napfényre, melyek azonban jó részben már meg voltak bolygatva, de mégis mintegy 25—30 db. koponyát épen ki lehetett szedni, sőt az árkok északi végénél még érintetlen csontvázakra is akadtunk. Ezek nem egyenlő mélységben feküdtek, mert találtunk 1·20 m., 1·50 m. és 1·80 m. mélységben. Egyik árokban a csontvázak érintetlenül voltak ugyan, de egymásra voltak hányva, még pedig úgy, hogy a koporsónak legkisebb nyoma sem volt észlelhető. Ezek alatt azonban rendes sírokba temetett csontvázakra akadtunk, melyek mellett megszenesedett fát, mint a koporsó maradványát lehetett találni s itt került felszínre egy u. n. halánték-karika bronzból. (3. ábra.)

Egy harmadik árokban a csontvázak rendes sírokban, de itt-ott megbolygatva találtattak. Itt egy csontvázon 2 db. ezüst karperecz (4. sz. tábla) találtatott oly módon, hogy a csontváz két karja a mellre téve nyugodott, de az egész csontváz annyira el volt korhadva, hogy a karpereczek is nem a karcsonton, hanem a mellüregben voltak. A karpereczek közül csak az egyik van rajzban feltüntetve, mert mindkettő egyforma, csakhogy az egyik kissé nagyobb és díszítésök különböző, melyek azonban az ábra közepén külön-külön fel vannak tüntetve 4b és 4c alatt. Egy másik csontváz mellett pedig egy kis rézkarika (talán csatt) találtatott (5. sz.), köröskörül 6 apró üreg kiálló széleivel, melyek foglalványokat képezhettek szines kövek számára.

A további ásatásnál felszinre kerültek az épület alapfalai is s így az egész «Kápolna» (mert a hagyomány így nevezi) alapja (6. ábra).

E rajzon a sötétebb részek jelzik a kápolna alapjának azon részeit, melyeknél a téglarakás még érintetlenül meg volt. A többi helyeken ugyan hiányzott a téglafal, de az alapozás pontosan felismerhető volt, mert az alapozásban egy arasz vastagságú sárgaföld s fölötte hasonló vastagságban fekete föld váltakozott egymásután körülbelől egy méter mélységig, oly keményen összefurkózva, hogy ásóval nem lehetett vele bánni. Az északi oldalon már az alap el volt hányva s helyette kőtörmelékkel vegyes laza föld találtatott, bizonyítván azt, hogy ezen hely már előbb is meg volt bolygatva. Az épület alapja mellett köröskörül megásatván a föld, sem csontvázak, sem régi tárgyak nem találtattak, jeléül annak, hogy az épület belsejében temetkezés nem történt. Hogy az egész épület kőalapzata nem volt épen megtalálható, annak oka az, hogy Varró Mihály tulajdonos ezelőtt mintegy 25 évvel e helyet megásatta s több mint 8 ezer téglát kiszedetvén onnét, abból istállót építtetett, a mikor, mint unokája, Igaz József állítja, egy kardot is találtak, melyből ő ezelőtt pár évvel kést csináltatott. A templom vagy kápolna mellett vagy alatta Varró Anna s a szomszédok nyilatkozata szerint pincze is volt, melynek bejárata a domb észak-keleti oldalán volt. De mivel a helyet határozottan megjelölni nem tudták, mi a földalatti üregnek nyomára nem találtunk.

Annak felderítése, hogy micsoda nevezetű helyhez tartozhatott valamikor e «kápolna» vagy templom, a mire nézve a hagyomány és a határelnevezések ma már semmi útbaigazítást sem adnak, további kutatás tárgyát fogja képezni. Remélhető, hogy városunk készülőfélben levő története e homályos pontra is világot fog vetni.

Ugyanez időben ásatta meg Szeremlei S. lelkész a szintén határunkba eső ú. n. *Erzsébettelket* is ifj. Csáki Lajos tanyaföldjén. Itt ugyanis a várostól keletre, másfél órai távolságban, az erzsébeti országúttól mintegy 200, a Czirják-ér völgyétől mintegy 250 lépésnyire egy emelkedettebb hely fekszik, hol a föld felszine kőtörmelékkel lévén borítva, világos bizonyságot szolgáltat arra nézve, hogy ott hajdan valami épület lehetett.

A régészek ide érkezvén, elsőbben is a kőtörmelék közepén északról délnek egy 24 m. hosszú és 1 m. széles próbaárkot vonattak, mely alkalommal az árok középső részén emberi csontokat találtak a kőtörmelék között elszórva rendetlenül, míg az árok két végén a csontvázak még érintetlenül feküdtek. Itt egy rézkarika (fülbevaló?) és egy kis ezüstpénz (karinthiai XIII. század) találtatott. (7. és 8. ábra.) Ezután a régészek az első ároktól 8—10 lépésnyire párhuzamosan egy másik, 22 m. hosszú és 2 m. széles árkot hányattak. Ennek középső részén szintén kőtörmelék és malteres föld találtatott s a törmelék között egy karperecz került felszinre, mindjárt az első ásónyomnál, melyet valószinűleg azok, kik itt előttünk részint nappal, részint éjjelenként kincskeresés okáért ástak, távolították el a csontvázaktól s juttattak ennyire fel a mélységből.

E karperecz félre volt nyomva s a helyreigazítás után (9. szám alatt) rajzoltatott le. Az ötvös vizsgálatai után e mű ezüstnek bizonyult, de a mely kívülről meglehetős vastagságban aranylemezzel van bevonva, nem befuttatva, s műipari szempontból azért érdekes, mert azt tanusítja, hogy az aranyozás ezen módját, melyet iparosaink újabban a franczia ötvösöktől tanultak, itthon elődeik már évszázadakkal előbb ismerték és követték.

A második ásónyomnál találták meg az épületfalak alapját, mely itt is, mint az előbbi kápolnánál, mintegy 1 m. mélyen sárga agyag és fekete földrétegből váltakozott s oly keményen meg volt furkózva, hogy ásóval alig lehetett vele boldogulni.

Ezen nyomot követvén, az egész épület alapja kiásatott, pontosan felméretett és lerajzoltatott Pethő Ferencz úr által, ki a munkások felügyelője volt. E különös alakú templom alapját a 10. rajz tükrözi vissza.

Ez alaptól egy méternyire, a déli oldalon, a földszintől 1·80 m. mélységben egy 2·40 m. hosszú, 0·60 m. széles és 8 cm. vastag tölgyfa-koporsó tűnt fel, mely bár igen meg volt korhadva, de azért tisztán kivehető volt. Ebből a csontokat a legnagyobb figyelemmel szedvén ki, a csontváz feje alatt 4 darab kis ezüst pénz (3 közülök Frisachi a XII—XIII. századból, egy pedig III. István magyar király pénze) találtatott (11, 12a és 12b számok), de annyira elrozsdásodva, hogy a lerajzolásra egy részök már alkalmatlanná vált Ez árok északi végén egy csontváz szintén koporsóban és rendes fekvésben találtatott, de bal lába térdben eltörve s hibásan összeillesztve és összeforrva volt.

Jellemző, hogy mindegyik csontváz mellén egy-egy egész tégla, egyikén

pedig egy darab fehér márvány volt és némelyiken a bemeszelés nyomait is észlelni lehetett.

Hogy ezen templom Szt. Erzsébet falué volt, kétségtelen a mult századi határleirásokból és térképekből, melyek az ilynemű pusztát épen e tájra helyezik. A mi e falu történetét illeti, a régi időből arra igen kevés positiv adatunk van. Tudva van, hogy II. Endre királyunk kegyes életű leányát, Erzsébetet, 1251-ben igtatták a szentek közé, kinek híre és tisztelete azonban nálunk Magyarországon gyorsan és nagy mértékben elterjedt. Már 1266-ból találunk Nógrád-megyében egy «Szt. Erzsébet földet», a következő századból pedig az ország különböző részein több ilyen nevű helyet említenek a régi oklevelek. A mi Szt. Erzsébetünkről ugyan ezek hallgatnak, de a most felszinre került régiségek s különösen a pénzek kétségtelenné teszik, hogy ez időben a mi Szent Erzsébetünk is fennállott templomostúl, bár a legrégibb irás, mely róla szól, az eddigi kutatások szerint csak az 1400. évi február 20-ról keletkezett. E napról ugyanis IX. Bonifácz pápa a csanádmegyei Szt. Erzsébet temploma «fentartása» javára búcsúlevelet adott ki, mely nemrég a Monumenta Vaticana-ban tétetett közzé.

Az utolsó templom, melynek alapját a múlt évi ásatások alkalmával kinyomoztuk, a városunktól északra elterülő Fejértó partján állott. E tó környékén a múlt években igen régi csontvázakra s ezekkel együtt *meglepő* s szinte páratlan *nagyságú* chalcedon-gyöngyökre s apróbb üveg-gyöngyökre találtak régészeink. Az idén is ezek lelhelyén kezdték meg először az ásatást, de az eredménytelen maradt, miglen Pál József gazda a tó tulsó partján levő tanyájára vezette őket, hol a kutatást csakhamar eredmény is követte, mert embereink egy templom alapjára akadtak, melyet egészen fel is tártak s melynek idomait a 13. sz. tünteti fel. E templom körül is s főleg az alap keleti oldalán igen sok emberi csontvázra találtunk, melyek már előbb jó részben meg voltak bolygatva, azonban semmiféle régi műtárgyra sem akadtunk.

E templom jelöli annak e Fejirthow birtoknak helyét, melyről IV. Béla királyunk 1256-iki levelében Swth és Zarazer-Zent-Margitha között, Zent kyral és Hwdus társaságában van említés téve.

Hódmezővásárhely, 1894 február. *Varga Antal*

tanár, a főgymnasiumi régiségtár őre.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS BEATRIX DOMBORMŰVES ARCZKÉPEINEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Fraknói Vilmos az «Arch. Értesítő» XI. (1877.) évfolyama 7—11. lapján föntebbi czím alatt a bécsi cs. és kir. titkos levéltár adatai alapján útbaigazítást nyújt, hogy a két, irodalmunkban sokszor ismertetett dombormű miképp került a bécsi császári gyüjteménybe.

Fraknói a bécsi titkos levéltár magyarországi levelezései közt ráakadt Liszthy I. kanczellár 1572. márczius 10-én Pozsonyból Miksa

királyhoz intézett levelére, melyben jelenti, hogy: «a csanádi püspök arra kért, hogy ezt a két szolgáját vezessem Felséged szine elé, a kiktől *Felséged meghagyására* Mátyás király és Beatrix királynő képeit megküldötte.»

Fraknói úgy adja elő az ügyet, hogy a csanádi püspök — Bornemissza Gergely, szepesi püspök, a csanádi püspökségnek csak a czímét viselte— egy alkalommal tudomására hozta Miksa királynak, hogy Mátyás és Beatrix egykorú hiteles képeit bírja; a király e híradás következtében meghagyta neki, hogy a képeket küldje fel Bécsbe.

A püspök 1572 február 28-án felelt meg a király kívánatának s Hibe (helyesen Hibbe) nevezetű liptómegyei helységből két szolgájától elküldötte a képeket. A két szolga Pozsonyban a kanczellárnál jelentkezett, de ez nem ment velök Bécsbe, hanem az előbb idézett márczius 10-én kelt ajánló-levéllel bocsátá útnak a két embert. A király átvette a küldeményt s ezzel együtt a püspöknek levelét, melyben Bornemissza jelenti, hogy a «szobrász» természet után dolgozott. A király nagyon megörült a küldeménynek s márczius 14-én igen szivélyes hangú levélben köszönte meg a püspök előzékenységét.

Eddig a Fraknói közleménye, melyből két körülmény derül ki kétségtelen bizonyossággal:

hogy a szóban forgó «imagines» képmások valójában szoborművek s így csakugyan a bécsi gyűjteménynek két domborművű képmásával azonosak, s

hogy ezek Magyarországból kerültek a királyhoz.

Fraknói ezek után felveti a kérdést: «érdekes volna tudnunk, miképp jutott a két dombormű Bornemissza birtokába?» Hozzáteszi még, hogy Bornemissza 1563-ban kapta a csanádi püspök czímét, s ha Bornemissza Jánosnak, II. Lajos király nevelőjének volt rokona, akkor ezen a réven kerülhetett birtokába a két műdarab.

Abban a helyzetben vagyunk, hogy Fraknói adatait kibővíthetjük s nehány eddig föl nem derített körülményre világot vethetünk. A bécsi titkos levéltárban ugyanis csak Bornemissza Gergelynek a levele van meg, mely a király meghagyására vonatkozik. Magát a kir. parancsot a cs. és királyi közös pénzügyministerium levéltára őrzi.* A király parancsa, illetőleg meghagyása így szól:

* Hungarica 1571 aug. 20. A latin eredeti fogalmazat így szól:

Maximilianus. Certiores facti sumus fratrem Emericum Belay hæremitam monasteriorum *Potok*, *Wyhel* et *Laad* vicarium generalem ex Alabastro factas Matthiæ regis et reginæ effigies pulcherrimas habuisse *(quas Emericus Bornemissza arcis Krasnahorka capitaneus vidisse di* . . . [citur] e sorok kihúzva a fogalmazványban), quæ post mortem ipsius ad te delatæ sint. Quare benigne te adhortamur, ut si præfatæ effigies veræ sint et antiquæ, ut eas nobis huc transportari cures. Executurus in hoc benignam voluntatem nostram.

Viennæ, die XX. Augusti, anno LXXIo. Domino episcopo Chanadiensi.

Értesíttetének, hogy fráter Belay Imre remete, a pataki, újhelyi és ládi (pálos) zárdák generalis vicariusa, Mátyás király és királynő alabastromból készült igen szép képmásának birtokában volt, (ezeket úgy mondják, hogy Bornemissza Imre, krasznahorkai kapitány látta: *e sorok kihúzva)*, melyek halála után hozzád kerültek.

Ezért kegyesen rád intünk, hogy ha nevezett képek hívek és régiek, azokat küldd meg ide nekünk. Teljesítvén ebben a mi kegyes akaratunkat.

Bécs, 1571. augusztus 20-án.

Oldalt: a csanádi püspök úrnak.

A királyi parancsból megtudjuk tehát, hogy a két képmás Belay Imrének, a sajóládi pálos zárda főnökének, illetőleg a vicarius generalisának volt a birtokában, s annak a halála után került Bornemissza Gergelyhez. Nála látta — mint a fogalmazatból kihúzott sorok igazolják — Bornemissza Imre, a krasznahorkai várnagy, s hihetőleg a szepesi kamara útján értesült a régiségkedvelő király a két műdarabról. A király meghagyásából érthető a püspök 1572. márcziusi levele, melyben a királynak abbeli kérdésére, ha valódiak-e a képek, bizonygatja az eredetiséget.

Mindezek után azonban még mindig nyilt kérdés marad, mikép került a két dombormű Belay Imre pálosnak a birtokába.

Legelőbb azt a feltevést koczkáztatjuk meg magunkban, hogy a két dombormű bizonyára a budai királyi várlakban őriztetett 1526-ig. 1526 november 1-én Zápolya Budán tartózkodott s 1527 november haváig Budavára az ő birtokában volt. Mikor 1528 elején Zápolya a szinai csatából menekülvén, Fráter Györgyöt, a ládi kolostor akkori főnökét magához hivatta, «hogy egynémely drágaságát reá akarta bízni», de Fráter György — a mint írja — visszautasítá az átvételt.* Azonban hátha mégis Ládon maradt a két faragott kép? Ezek gyönge érvek, melyeknek alig van valószínűségük. Ha azok a domborművek 1526 szeptember 5 és november elseje közt Budán lettek volna, Szulejman bizonyára magával viszi azokat. De azok 1526-ban sem voltak már Budán, mert az esetben Mária királynő, mikor a királyi kincstárat Pozsonyba szállíttatta, e domborműveket bizonyára nem hagyja ott. Ezt abból következtetjük, mert a fennmaradt leltárak az összes Budáról elvitt drágaságokat és ritkaságokat felsorolják,** s azokban e művekről nincs szó. A Zápolya-Fráter György-féle feltevés tehát magától megdől.

Biztosabb nyomot látunk abban a feltevésben, hogy e két dombormű Mátyás halála után Corvin János birtokába került. Nincs ugyan

* Fráter Györgynek 1545-ben kelt levele Verancsics Antalhoz. Összes munkái. VI. 185. l.

** E leltárak a közös pénzügyminiszterium lev. őriztetnek. Lesz alkalmunk azokat e folyóiratban bemutatnunk.

rá bizonyítékunk, — legalább nekünk nem áll rendelkezésünkre, — de a Belay Imre pálos fráter nevéből következtethetni, hogy Imre belaji illetőségű volt, mely vár Corvin János birtokához tartozott. Ismeretes Corvin János bőkezűsége és előszeretete a pálosok iránt.[1] 1504-ben történt halála után özvegye, Frangepán Beatrix, ugyancsak bőkezű maradt irányukban,[2] s ezen a nyomon elindulva, meglehet, hogy megkapjuk azt a szálat, mely Belay Imréhez vezet. Magáról Belay Imréről a rendelkezésünkre álló forrásokban nem találunk semmit. Rokona-e annak a Belay Barabásnak, ki 1518 és 1521-ben az alvidéken vitézkedett,[3] nem tudjuk.

Fölemlítettünk minden lehető és nem lehető combinatiót, hogy a kutatásnak nyommal szolgáljunk, mert nem lehetetlen, hogy a budapesti országos levéltárban őrzött lepoglavai, vagy egyéb pálos rendházbeli iratok közt esetleg valamely bizonyítékra akadunk s így a két nagybecsű darab provenientiáját teljes részletességgel lehet majd megállapítani. *Thallóczy Lajos.*

A POZSONYI VÁRKÁPOLNA FESTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ 1563—1588.

I.

Dr. Illéssy János az Arch. Ért. 1892. évi folyama 330—335. lapján közölte a pozsonyi várkápolna festésére vonatkozó orsz. levéltári adatokat, számszerint 12 darabot, melyek közül az I. sz. 1563 okt. 26-án, az utolsó 1570 november 26-án kelt.

Abban a helyzetben vagyunk, hogy ez érdekes közlemény pótlásakép a cs. és kir. pénzügyminiszterium levéltárának ugyanezen tárgyra vonatkozó adatait is közölhetjük. A magyar udvari kamara ugyanis, kivált a XVI. század folytán alárendelt viszonyban állott az udvari bécsi kamarához, s így történt, hogy a mellékletek, nevezetesen ebben az esetben a művésznek, Giulio Licinionak Miksa császárhoz és királyhoz intézett beadványai, az udvari kamara levéltárában maradtak.

A pozsonyi kápolna festője, Giulio Licinio, a születési helyéről, Pordenoneról nevezett hírneves friauli, illetőleg velenczei festőnek, Giovanni Licinionak volt az unokaöcscse s tanítványa. I. Ferdinánd sokat foglalkoztatta, Augsburgban is működött. Pozsonyi dolgairól azonban részletesebben csak az Arch. Ért. idézett közleményéből értesült a mű

1 Fragmen Panis Corvi Proteoremitici etc. Bécs 1663. 272. l.
2 Ugyanott 273.
3 Verancsics összes munkái. II. 14. 123.

történet. Tudjuk, hogy öcscsével, Fabioval együtt a Habsburgok udvaránál sokat dolgoztak s hogy Giulio II. Miksa udvari festője volt. Az erre vonatkozó adatokat a bécsi cs. és kir. udvari műgyűjtemények szerkesztő-bizottsága ki is adta hírneves, de sajnos, kevés számú példányban nyomatott forrásgyűjteményében.[1]

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy Julio havi 20 frttal rendesen díjazott festőként működött már 1563 óta[2] s ha — mint 1565 deczember 17. — képet festett, azért külön jutalmat kapott, Miksa király arczképeért 100 frtot.[3]

1567 február 28-án ugyancsak II. Miksa király arczképeért 12 tallért kapott, egy halért — hihetőleg valami nagyon ritka nagyságú vizáért — melyet kilencz láb hosszú vásznon örökített meg, még I. Ferdinand számára 15 tallért, pedig 30-at kért érte.[4] 1573-ban Olaszországban tartózkodott Licinio, ekkor különös kegyelemből 200 frt segélyt kapott.[5]

1589 márczius 26. Licinioról már csak mint volt udvari festőről «gewest» szól a kir. rendelet s az ebersdorfi kastélyban végzett munkákért 290 frtot kap.[6] Az ekkor már nagyon elaggott művész ugyanis nyugdíjaztatott s az 1593 julius 12-én kelt legf. rendelet 100 frtban szabja meg illetményét.

1593 körül halhatott meg, mert azon túl már nem említik az udvari számadási könyvek.[7]

Licinionak hazánkat érdeklő vállalata az 1563—1568. évek közé esik, pénzügyi oldalát tekintve azonban 1588-ban sem ért véget.

A pozsonyi várkápolna kifestése hihetőleg II. Miksa király 1563. koronázásával függ össze. Miksa mű- és képkedvelő fejedelem volt, ki abban a pénzszűk korban fegyverekre, képekre, műtárgyakra, könyvekre többet költött, mint a mennyi a köz- és udvari jövedelemből telt. A bécsi és magyar udvari kamara «pénzhiányra» való panaszaira újabb utalványokkal felelt, s a nem szerényhangú művészi követeléseket tehetsége szerint elégítette ki.

Az alább közlendő adatok az Arch. Ért. 332—335. lapján közlöttekkel egy tárgyra vonatkoznak s teljessé teszik a tárgyalást, bár végleges befejezésére nekünk sem sikerült a záró iratot megtalálnunk.

1 Quellen zur Geschichte der k. Haussammlungen etc. VII. 2.

2 Ugyanott 5013., 5056., 5106., 5145., 5230, 5389. sz.

3 Ugyanott 5010. szám.

4 U. o. 5069. és V—2. 4400. sz. A számlát a közös pénzügyminiszterium levéltárából alább közöljük III. sz. a

5 Ugyanott 5290.

6 Ugyanott 5486

7 Ezeket az udvari könyvtár őrzi Bécsben (Hofzahlamtsbücher). — Giulio Licinio halálozása évét 1560. teszi a Künstlerlexicon, a friauli művészi életrajztár nem lévén kezünknél, csak azt adjuk elő, a miről adataink szólnak.

A tárgyalásokat Licinio munkája tárgyában a művésznek 1563 október 26-ika előtt kelt beadványa nyitja meg, melyet a Felséghez intézett.*

Felséged — úgymond — megbízott, hogy fessem ki a pozsonyi vár templomocskáját (chiesola). Miután látta a rajzokat, megbízott, hogy keressek oly munkásokat, kik a fafaragáshoz értenek. Bécsbe mentem hát, s Baldigara Cesareval s másokkal visszatérvén Pozsonyba, Felséged újból látva rajzaimat, meghagyta, hogy lássak embereimmel a munkához. A faragók eddig kivágták az arczokat, s egy ízben Bécsben más munkások után nézvén, ismét folytatták az oltár építését. Kérek tehát a magam és embereim részére pénzt. Azonban Felséged egyik megbízottja, Piler, azt kérdezte, mennyibe fog a munka kerülni, pedig Felséged engem azzal bíztatott, hogy ne nézzem a költséget, csak arra ügyeljek, hogy minden szépen sikerüljön. Ez okból én a templom homlokzatát szép stuccokkal diszítém, melyekhez sok arany kellett, az egyes sarok-közökbe jellemző alakokat s ábrákat illesztettem, köröskörül koszorús párkányzattal. Az ablakok közt van egy nagyszabású diszítmény: Krisztus a keresztfán. E kép 9 láb magas, 5 láb széles. A pillérek márványból valók, ezeken a 4 evangelista, az ablak alatt, mely mögül Felséged hallgatja a misét, egy nagy kép van, mely három szakaszra van osztva. Az elsőben (8 láb széles, 3 láb hosszú) az örökkévalóságot imádják az angyalok, a másikban a halál, a harmadikban Krisztus feltámadása. (Ezek kisebbek.) A hol Felséged hallgatja a misét, az oratoriumban, a végitélet nagy képe jön, háromezer nagy alaknál több lesz rajta, ez nagyméretű és sok költséggel jár. Az oltár fölé, a középre (5 s fél láb széles, 8 s fél láb magas), Mária születése jön, ennek két szárnya lesz, melyek 4—4 mezőre osztva, a Krisztus nyolcz mysteriumát ábrázolják: annuntiatio, sz. Erzsébet látogatása, a pásztorok, a három mágus, a környülmetéltetés, az egyptusi futás s még két ábra. Az oltár. A homlokzaton a Pieta lesz s köröskörül a templomban egy csomó más jelenet.

Mindez sok költséggel jár, csak a kép és stucco munka 1000 arany scudoba kerül, a famunkát és aranyat nem számítva, a képek táblára olajjal festetnek, az összes költség 1300 arany scudot teszen. Gyors választ kér.

A gyors válasz megjött. Az udvari kamara Bécsben 1563 okt. 25., a magyar kamarának 26-iki kelettel adták ki: 200, mondd kétszáz frtot adatott a művésznek. Többre nem telt. De azért a művész folytatta a munkát, bízván Ferdinand szóbeli meghagyásában. A jóakarat megvolt benne s fiában, Miksában is.

* Jahrbuch etc. V—2. 4361. sz. közli egész terjedelmében, erre vonatkozik Ferdinand király 1563 október 26. kelt parancsa. — V. ö: Arch. Ért. 1892. 332. l. I.

A munka 2 s fél évig folyt. 1566-ban azután a művész, ki — mint előbb említők — udvari festőbeli díját rendesen megkapta,[1] s időközben is kapott segélyt,[2] költség dolgában nagyon megszorult s 1565 november 27. előtt újból egy beadványnyal járult Miksa császár és király elé.

Ebben a művész «Giulio Licinio, ő Felsége festője», előadja, hogy a pozsonyi várkápolna kifestése már javarészben előrehaladt. Két s fél évig saját költségén tartott jártas három segédmunkást s egy szolgát, a kiket Itáliából hozatott. Nagy költsége volt színekre, aranyra, stukkokra, s ezeknek a díja is tetemesre növekedett, adósságot kellett csinálnia, úgy hogy eddig 1000 scudot adott ki, ez az ő nyers költsége. Előlegül kapott 300 arany scudot (a német és magyar pénz közti értékkülönbözet 12 %), tehát kéri a 700 scudo kifizetését.[3]

A király erre — többet nem adhatott — 1565 november 27-én 300 frtot akar kifizettetni a magyar kamarával.[4]

Ekkor merült fel a kérdés, hogy a végzett munkálatokat meg kell becsültetni. A király 1567 elején megértette a művészszel, hogy már eleget kapott s tudni óhajtja, miként áll az ügy művészi s pénzügyi része. A művész 1567 február elején kelt beadványában biztosítja a királyt, hogy ő maga kívánja a becslést. Minthogy Pozsonyban nem akad szakértő, ő Felsége szolgáit (művészeit) Jacomo Stradat, Mátyás képfaragót s Antonio Abondiot tartja arra való szakértőknek. Mennél előbb kezdik a becslést, annál jobb ránézve.[5]

Erre a beadványra vonatkoznak aztán az Arch. Ért. közölte VII—XII. számú adatok, illetőleg a tárgyalás, mely azonban 1588-ban, tehát 18 évvel a magyar udvari kamarának (1570) utolsó erre vonatkozó irata után sem ért véget.

Az ügy pénzügyi részét az alsó-osztrák udvari kamarához tették át, s Licinio, ki Rudolftól is kapott megbízásokat s Bécs mellett az új fáczános kertekben is dolgozott, ugyancsak sürgette pozsonyi hátralékos díjait. Egyebet nem kapott egy 1588 május 23-án kelt császári parancsnál, melyet IV. szám alatt közlünk.

E mindenesetre érdekes tárgyalásnak az a tanulsága, hogy a Habsburgok pártolták a művészetet, sajnos azonban, hogy az a pozsonyi kir. székhely, mely a régi magyar udvarnak kisebb kiadású folytatása volt, mindenestül elpusztult.

Az iratokat alább adjuk:

1 Jahrbuch V—2. 4396. sz.
2 Ugyanott 4379. Arch. Ért. i. h. II.
3 Közöljük I. sz. a., kiadatlan
4 Arch. Ért. i. h. III—V.
5 Közöljük II. sz. a., kiadatlan.

I. Sac.^{ma} Ces.^{a} Mae.^{ta} Sig.^{e} clem.^{mo} Ricordo humilmente a v. s.^{a} c.^{a} ma^{ta}, io Giulio Licinii suo humilissimo pittore et servitore, qualmente per la iddio gratia la capella del castello di Posonio è in buono termine, cioe delle cinque parti è fatta la quarta del opera e per dui anni et mezo continui hò sempre mantenuto à mie spese per causa di cio tre huomini pratichi et periti del arte et un servitor quali feci venire d'Italia a questo servitio, come credo esser notò a v. c. M^{ta} onde son stato sforciato fare di grandi spese in colori orò, stuchi et alt(r)e spese per causa di detta opera, si comi in ogni tempo si potra vedere, di poi in spese et in salario delli 3 huomini et servitor, ch'io teniva a posta la in Posonio, hò speso assai et resto obligato a molti, onde v. c. M.^{a} puo creder, ch'in questo tempo di dui anni e mezo in circa per l'opera della capella, ch'io hò detto di sopra la quale non solamente per gratia de iddio et delle mie fatiche è in buono termine ma ancora spero non discompiacera à v. s.^{a} M.^{a} hò esbursato del mio scudi d'oro mille computando li scudi 300, che sua c.^{a} M.^{a} mi fece dar in piu volte con l'interesse di 12 per 100, computando moneta ongara in moneta elemana. Per il che suplico humilissimamente v. s^{a} M.^{a} si degni per sua clemenza commetere che mi siano dati li danari da me esbursati quali sonno scudi 700, computando in questo tutte le spese fatte ecetuando mie fatiche et virtu si. accio si possi ridar a compimento l'opera sendo cossi il voler di v. c.^{a} M.^{a} si ancho accio possi disbrigarmi de debiti ch'hò contratato et ripararmi delle molte spese, ch'chò fatto per questo servitio di v. c.^{a} M.^{a} nella cui bona gratia humilissimamente mi racomando aspetto gratiosa risposta d. v. s. M.ª Humilissimo servitor Giulio Licinii s. k. Humilissima suplica de Giulio Licinii. (Kelet nélkül.) — II. 1567 febr. 7. Havendome v. sac. M.^{ta} fatto intendere, che vuole che l'opra della capella di Posonio sia estimata affine ch'io sia pagato delle spese che hò fatto in quello ricordo humilmente a v. M. Ces^{a} che non ritrovendosi in Posonia huomini de l'arte etc, si degni v. M.^{ta} Ces^{a} servirse di huomini periti, suoi servitori come sarebbe à dire de M. Jacomo Strada, M. Mathias Scultore et M. Antonio Abondio, quali sono esperti (come v. M. Ces. sà) di pitture grotesche, stuchi et altre cose, et ciò supplico humilmente affine che v. M.^{ta} Ces.^{a} et io insieme non restiamo ingannati. essendo li sopranominati servitori di v. M. Ces.^{a} huomini intendenti et dell'arte etc. Et quanto più presto s' incominciarà questa stima, tanto maggior gratia riceverò da v. M.^{ta} Ces.^{a} accio possi sodisfare a quelli, che sono fatto debitore per causa di quest' opra. Aspetto gratiosa risposta et espedittione avanti che v. M. Ces. (essendo cosi la sua buona gratia et volonta) parta di qua. Humilissimo suo servitore et pittore Giulio Licinio Kívül: Humilissima supplicatione di Giulio Licinio M.^{o} 7. Febr. 1567. Duo postremi estiment et camera quoque adhibeat hominem suum. — Mandatum ad cameram Hungaricam 14. Január 67. — III. Per un quadro de piedi nove longo qual vi era un pesse ritratto per comision di sua maiesta zalar 30. Per il ritratto di sua maiesta — zalari 12. Suplico v. s. illustrissima che essendo persa la prima espiditione, che sua maiesta mi espedite la qual sua signoria che vogli esser contenta di espedirmi questa d. v. s. illustrissima servitor Giulio Licinii pictor. Alul: Ich hab formalss e vie kho. maistedt sein inss feld zogen ein zettell unterschreiben auf velichen fir posten sein gestan-

den aber nur zwo unter mein amt geherig, veliche im schon zalt sein worden, dengleichen sein auch zwo posten gestanden, wie die, darum mir aber nicht pewist, gehern auch im mein amt nit. Wien den *9 tag nofember im 1566 iar.* Ruedolff Khuen Eredetiök a cs. és k. közös pénzügyminiszterium levéltárában. — IV. Rudolf der Ander von Gottes genaden erwölter Römisher Kaiser zu allen Zeiten Merer des Reichs. Edle getrewe. Bei uns helt unser gewester Maler und getreuer lieber Julius Licinius shon ein gueet Zeit her underthenigist an, damit wir ihne von wegen seiner noch fur diesem in unserm *kuniglichen Schloss Pressburg und dem Fashangartengeben bei Wien* verrichten arbeit mit geburlicher bezallung und ergetzligkeit genedigist bedenken wollten. Haben auch unser anwesun den Hofcammer berait fur etlich wochen bevelch geben. Uns diese sach mit bericht und guetachten furzubringen. Dieweil wir aber anjetz auf unser ferners vermanen von ir sowill erindert werden, das es allein an dem beruhen sollte, des man fon euch hierinnen mehrern bericht und darunter sonderlich diejenige schatzung, welche du Hagg noch anno zwaiundachzig destwegen gemacht und ubergeben, bei handen hab, daron ir dan albereit shon etlichmal vermant worden und wir dan von ime Licino ohn unterlass uberlauffen und importunirt werden.

Als bevelhen wir euch hiemit genediglich, ir wöllet diesen an euch nun zu mehrmalen begerten bericht ehist befurdern, den Supplicanten alsdan ainisten darauf zu beschaiden haben.

Daran volbringt ir unsern genedigen willen und mainung.

Geben auf unsern kuniglichen Schloss zu Prag den sibergehenden Maii anno im achtundachzigisten. Unserer Reiche des römishen im dreigehenden, des hungerischen im sechzehenden und des behaimbischen auch im dreyzehenden. Rudolf m. p. Ad mandatum domini electi imperatoris propuum. F. Hoffmann m. p. L. w. Hoyos Frh. m. p. Kívül: Den edlen und unsern lieben getreuen N. unsern verordneten hinterlassenen Hofcammerräthen.

Eredetije cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában Niederösterreich. Fasc 16765. Közli *Bisenius Antal.*

KECSKEMÉTI ÖTVÖS PÉTER.

Kecskeméti Ötvös Péter hazánk XVII. századbeli ötvöseinek kétségtelenül egyik legérdekesebb alakja. Hogy ilyenné lett és hogy neve az ötvösműipar terén közismeretűvé vált, azt azon följegyzéseinek köszönheti, melyeket az ötvösművészetről s «*kövekről*» írt. E följegyzéseket «*Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve*» czím alatt *Ballagi Aladár* dr. az «Archæologiai Értesítő» 1884. évi folyamában közzétette, kellőleg méltatván annak becsét.* Az ötvöskönyvet rendkívül érdekes élettörténeti

* Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. 201—384. l.

vázlat előzi meg, mely nemcsak Kecskemétivel foglalkozik, de nagy vonásokban tárgyalja magát az ötvösséget s az ötvösczéhek helyzetét, szereplését a múlt századok, de különösen a XVII. század folyamán.

A kassai ötvösczéh monographiája megírása czéljából eszközölt közel két évi levéltári s egyéb forrás-kutatásaim módot nyujtanak most nekem arra, hogy ezen érdekes személyiség élettörténetének egyik-másik szakaszát kiegészíthessem, s mi több, hogy bemutathassam egyik ötvösművét, ezzel kapcsolatban mesterjegyét s egyúttal a kassai ötvösczéhnek hitelesítő bélyegét is.

Ballagi Aladár idézett munkájában — Kecskeméti W. Péter nevének prædicatumára, mely a kor szokása szerint mindenkor a származási helyet jelentette, támaszkodva — ötvösünk szülőföldjéül Kecskemét városát veszi föl s azt írja róla, hogy «1625 után hagyhatta el szülőföldjét, *miután kitöltötte apród vagyis inasszolgálatának négy esztendejét*,[1] s hogy «Nagy-Szebenbe bujdosott, a hol — «saját mondása szerint» — Schlisser Jakabnál *kezdte tanulni a mesterséget*, körülbelül az 1640-es évek legelején».

A nagyérdemű szerző nem volt azon okmányok birtokában, amelyek alapján Kecskeméti tanulóéveit és helyét eldönthette volna, azért nem is találom különösnek, hogy ezt csupán csak hypothézissel véli megállapítani, de feltünő itt azon két ellentmondás, mely, úgy látszik, Ballagi Aladár éles szemét kikerülte, hogy t. i. Kecskeméti Péter a szerző szerint egyszer már 1625 előtt *kitöltötte apród éveit Kecskeméten*, máskor, hogy Kecskemétről való elbujdosása után Nagy-Szebenben «*kezdte*» tanulni a mesterséget.

Mielőtt Kecskeméti Péter származás- és illetőséghelyének megállapításához hozzáfognék, a chronologiai sorrend érdekében már e helyen ki kell jelentenem, hogy ötvösünk sem nem Kecskeméten, sem Nagy-Szebenben, hanem *Nagy-Váradon*, *Komor István* ötvösmesternél 1637 szent Mihály napján kezdte el az ötvösmesterséget tanulni, a hol is — hogy a szabadító levél szavaival éljek — «a négy szolgálati (vagy mint nevezni szokás) bármely kézműiparba bevezető évet kitöltötte» ... «s ezen tanuló éveit 1641. évi szent Mihály napján becsületesen, jól és hűségesen befejezte.» E felszabadító levél eredetije, melynek érdekes szövegét egész terjedelmében adjuk, a kassai felső-magyarországi Múzeumban őriztetik.

Kecskeméti itt tanulta Komor István uramtól az ötvöskönyvében megemlített «vénia festék» készítését,[2] továbbá «aranyat csinálnyi»[3] és «vakarásból műaranyat csinálnyi».[4]

1 *Ballagi A.:* Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. 1884. évfolyam. 207. l.
2 Idézett munka 310. lap.
3 Ugyanott.
4 Idézett mű, 317. l.

Ötvösünk szabadítólevele 1642 május 10-éről van keltezve és kiállítva a nagyváradi ötvösczéh részéről, holott Kecskeméti már 1641 szeptember végén legénynyé lett, a miből világosan kitűnik, hogy Kecskeméti felszabadulása után még hét hónapot töltött Váradon mint legény; legvalószínűbb, hogy régi mesterénél: Komor István uramnál, s ezt a szóban forgó okmányt csak akkor kérte ki a czéhtől, midőn elbujdosni készült. Schlisser Jakabnál tehát «az 1640-es évek legelején» (most már mondhatjuk: 1642 májuk 10-ike *után*) már mint legény lakott és semmi esetre sem Schlissernél «kezdette tanulni» a mesterséget — mint azt Ballagi állítja.[1] Ezen mesternél csupán egy «drótműhöz való forrasztó» készítését tanulta el Kecskeméti, «1644 28. napján 7-brisnek», — mint azt ötvösünk maga mondja.[2]

Kecskeméti W. Péter hosszas és Ballagi Aladár által körülményesen tárgyalt bujdosás után Váradra — szerintem *haza* tért, hogy önálló műhelyt nyisson. Innét, Nagy-Várad ostromlása előtt, Kassára menekült. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy 1660 augusztus 24-én már Kassán volt.[3] Mint legény működött legelsőbben Váradi ötvös Györgynél, utolsó gazdája pedig Debreczeni Mihály volt 1663-ban.

Polgárjogért csak Kassán való letelepedésének harmadik esztendejében, vagyis 1663 február 22-én, fordul a városi tanácshoz, melynek jegyzőkönyvében erre vonatkozólag ez áll: «1663 febr. 22. Kechkemethi Eotuös Peter Waradj futot Ember Supplical az N. Tanacsnak az N. Varos igassagaert producalvan Nehay Rakoczj Györgytül[4] adatot Armalisat, az, ki a Tűz miat el romlot, de arrul valo Testimonialisa Bihar varmegye pecsettye alat ex(is)tal az mellyet producalt is. *Deliberatum.* Most differtaltatik az yövendö chetertekre, akkor hozzon magaval valami recognitiot elö Emberseges Embereket, kik is recognoscallyak ortusat».

Kecskemétinek tehát «élő emberséges emberek»-ből álló tanúk híján ez alkalommal a polgárjogot fel nem adták, de elhalasztották azt a «jövendő csütörtökre», a mi a tanácsülések szokása szerint egy hetet számított a dato. A jövő csütörtök tehát 1663 márczius elsejére esett s az e napi tárgyalások között (közelebbi kelet megjelölése nélkül) a következő följegyzést találom ötvösünkre nézve: «Keczkemethi Eötuös Peter supp(likál) Az N. varos igassagaert, noha nemzettségh Levelet nem producalhattya, *mint hogy Varad az Pogansàgh kezeben vagyon*, de az minemű Armalisa volt is az Fejedelemtűl, az is mind el vesztegetődöt az Tűz miat, hanem *Bihar varmegye testimonialisat producalta* es ket Bechülletes Eözvegy Asszony is: Csuthi Miklosne es Kiraly Istvane

1 Idézett mű, 208. l.
2 Idézett mű, 301. l.
3 Idézett mű, 321. l.
4 II. Rákóczy György lehetett

is jó Lelkek esmereti szerint recognitiot tettenek, jól esmerven mind edes attyat s mind edes Annyát, bechülletes eletet követő Emberek voltanak, semmit is nem tudnak egyebet az jonal felölük. *Deliberatum*: Meghtekintven az Nemes Tanacz waradi futot állapatot s helt advan mind az Bihar varmegye Testimonialisanak, mind az Asszonyok recognitiojának, az Nemes Varos igassagat megh adta, fizessen fl 16 (denár) 20.»

A czéhbe — az ötvösczéh regestroma szerint — 1663 április 2-án állott be Kecskeméti, tehát polgárjogának elnyerése után egy hónappal, s ekkor nyitotta meg önálló műhelyét is, melyben munkálni valója csakhamar s elég bőven akadt. Mint mester, el-eljárt mestertársai műhelyeibe, hogy azoktól egyet-mást eltanulhasson s mestersége titkait tovább fürkészvén, jegyzeteit szaporíthassa. *Nummer* (helyesen: *Nonnert)* Páltól *látja*, hogyan kell «rózsát fejéríteni»,[1] *Váradi* (ötvös) Miklóstól hallotta, mint kell «Vassat vagy aczélt ecczenyi»,[2] *Bányai* (ötvös) István mestertől tanult «Beverő ponczolt csinálnyi»,[3] 1663 május 1-én pedig «Czemen por» készítését tanulja el «*Sámuel* uramtól»,[4] a ki senki más, mint *Komáromi Eötvös Sámuel*; továbbá 1663 julius 2-án *Debreczeni (ötvös) Mihály* uramtól hallja, mint kell «húgyos planczot öntenyi», sőt ennek öntését maga is megpróbálja 1664 február 25-én, «mikor az Czeglédi uram kannája planczával és az ecclésia úrvacsorához való szőlyőfőpohara planczát Latran[5] János vélem öntette, akkor próbáltam, jó volt, öntöttem» írja sajátkezűleg Kecskeméti Péter feljegyzéseiben.[6]

E fontos feljegyzése vezetett engem reá Kecskemétinek ötvösművére, bélyegére s a kassai czéh hitelesítő jelére, a liliomra, mely utóbbit későbbi kutatásaim okmányilag is valónak igazolták.

Kecskeméti ezeken kívül még «*Nummer Páltól*» hallja, mint kell eljárni, «hogyha az szép fejérített munkát csak fejéren akarod hadnyi»; 1665 november 9-én készíti Pethő Zsigmond — akkori ónodi kapitány — «tábláját és klammáris ládáját»; 1667 április 1-én forrasztja össze Czeglédi kassai pap és *Fráter* uram kannáinak füleit. A Fráter-féle kanna most is létezik a kassai ev. ref. eklézsia kincstárában; készítője *Nonnert Pál* (1662-ben) s Kecskeméti csupán leszakadt fülét forrasztotta vissza, miként az még most is észlelhető az edényen. Ugyanezen év junius 10-én jegyzi fel *Máttyás* javallatát az aranytartalmú réz és ezüst kipróbálására nézve. Kassán 1673-tól mint mester *Aranyműves*

1 Idézett mű, 302. l
2 Ugyanott 324. l.
3 Ugyanott 324. l.
4 Ugyanott 326. l.
5 Ballagi idézett munkájában 327. lap Tatran áll Latran helyett, a mi vagy olvasási, vagy nyomdahiba.
6 Idézett mű, 327. l

Kromphолcz Máttyás ismeretes e korból s miután K. feljegyzése nélkülözi az *uram* szót, világos, hogy ötvösünk Krompholcztól ennek még legénykorában tanulta el a feljegyzett dolgot. Végül 1668-ban Kecskeméti a «sáfár gombjaihoz és az Harai makjaihoz» csinál forrasztót.

A 60-as évek folyamán Kecskeméti neve a városi jegyzőkönyvekben s okmányokon csak gyéren fordul elő. Így 1665 augusztus 13-iki kelettel írják felőle, hogy «Kecskemety Peter arestallya maganal szolgáloja Kathanak mint ő klt (kegyelmét) megh karositott felnek szoknyajat, valamig ő klmével el nem igazitja a dolgot». 1667 julius 21-én Petrus Kecskemety tanúként szerepel egy pörben.

1667 november végén hal meg hűséges felesége: *Kenderessy Anna* asszony, kinek utolsó akaratját és testamentumát a város bevett szokása szerint két megbízott foglalta írásba. Ha föltesszük, hogy Kecskeméti Péter tanulóéveit már 14 éves korában kezdte meg, nejének halála alkalmával még csak 44 éves volt, tehát férfikorának delén állott. Az érdekes végrendeletet, melyből az is kitűnik, hogy Kecskeméti még váradi mester korában nősült meg, váradi leányt véve feleségül s hogy menekülése alkalmával feleségét onnan hozta Kassára, egész terjedelben itt adjuk:

Anno 1667. die 24. Hovembris.

Ez nemes *Kassa* szabad királyi városának nemes és becsületes substitus birájának, nemzetes Kroner György urunknak eő kegyelmének hirével és parancsolatjából mi: Rozgony Szabó Mihály és Swentel Szücs Márton voltunk jelen ez nemes városban a Folgasz utczában az észak felől való soron Vereszegyházy István és Szaryhaju utczának szegletiben való szomszédságokban, ugymint nemzetes *Kecskemetj Eötvös Péter* uram házánál ez végre, hogy az ő kegyelme feleségének *Kenderessy Anna* asszonynak az ő kegyelme utolsó akaratját és testamentomát meghallgatnánk és be is irnánk, városunknak bevett szokása szerint, ilyen képen következnek rend szerint:

Én *Kenderessy Anna* asszony, mivel hogy Istenemnek súlyos atyai látogatását ideig testemben beteges, de elmémben és lelkemben ép lévén vallom és hagyom az én lelkemet az én megváltó Jézusomnak szentséges kezébe és az én testemet az ő anyjának, a földnek, az utolsó feltámadásnak jóreménysége alatt, elhivén azt, hogy engemet a földnek gyomrából feltámaszt és lelkemet együvé szerkesztetvén, beviszen az örökéletnek boldogságára, holott ő szent felségét végnélkül örökké magasztalom.

Elsőben is a mi azért az én uram *Kecskemétj ötvös Péter* javaiból rész engemet illetne, azokból a jókból elsőben is hagyok Isten dicsőségére a lutheránus templomra két tallért.

Item a kálvinista templomra is két tallért.

Item a nemes tanácsnak is hagyok három tallérokat.

Item a három egytestvéri atyámfiainak: Kenderesy Mihálynak, Kenderessy Jánosnak, Kenderessy Erzsébetnek közönségesen e három atyámfiainak hagyok tizenöt magyar forintokat.

Item az ispitálybeli szegényeknek hagyok egy forintot.

Item a két rendbeli templom előtt való szegényeknek hagyok egy forintot.

Ezeken kívül minden névvel nevezendő jókkal Isten megáldott, valami rész engemet illetne, azokból, mivel hogy uram ő kegyelme *Kecskemetj Péter* kereste ugyanő kegyelmének, Kecskemétj Péter jámbor uramnak hagyom, hogy birhassa ő kegyelme mint sajátját, senki benne meg ne búsithassa sem háborithassa ő kegyelmét, sem egy pénz érő jót senki ő kegyelmétől el ne vehessen, ezeken a felül megnevezett summákon avagy részeken kívül.

Ezeknek utána a minemü jókkal az úr Isten ő felsége az én édes urammal, *Kecskemétj Ötvös Péterrel* együtt minket megáldott volt, azokból a jókból a mi engemet illetne, élő nyelvemmel és ép elmével azokról igy tettem testamentomot, hogy holtom után uramat ő kegyelmét, az ő kegyelme fáradságos munkájával keresett javaiért meg ne háborgathassák, se meg ne búsithassák, hanem birhassa mint sajátját ő kegyelme békével, minden megbántódás nélkül, *mert minekünk semmi névvel nevezendő javaink egy pénzérő is ősről álló nincsen, hanem az én jámbor urammal, Kecskemétj Ötvös Péterrel együtt kerestük, valamink vagyon, mivelhogy az édes anyánk is élt, Várad romlásakor minden valami javaink volt édes atyámnak holta után, az anyám kezébe szállott és valamit kihozott szegény anyám Váradról, halála után az atyámfiai kezébe szállott, kikből semmi névvel nevezendő jókból én nekem egy pénzérő részt sem adtak, mivel velök osztozatlan voltam.*

A testamentom hallgató becsületes uraimnak hagyok egy tallért.

Igy végezte el mi előttünk *Kenderessy Anna* asszony az ő kegyelme utolsó akaratját és testamentomát.

Coram me: *Michaele Rozgonj.* (P. H.) — *Schwertel Marton.* (P. H.)

1668-ban Kecskeméti a város első fertályában lakik s háza után 4 frtot fizet adóban. Ötvösünk egyáltalában pontos ember volt, mert az 1668. évi «Régi és tavali házrestantia», továbbá az ugyanazon évi «Szent-György» és «Szent-Mihály-adóban új restantia» czímű rovatok az adókönyvben neve után a *nihil* bejegyzést tartalmazzák, a mi azt jelenti, hogy Kecskeméti kifizette a kifizetendőket s nem tartozott semmivel, a mi elég ritkaság ebben az időben a kassai háztulajdonosok sorában.

Az 1668-ik utáni folytatólagos adólajstromok hiányzanak a kassai levéltárban. Nem volt tehát módomban Kecskeméti befizetéseit ezekben ellenőrizhetnem, de annyi tény, hogy az 1678-iki adókönyvben az adózók között neve már nem található, tehát bizonyos, hogy Kecskeméti Péter vagy még 1678 előtt elhunyt, vagy — s a mi még valószínűbb — elköltözött Kassáról.

A czéh regestromában — Ballagi szerint — az 1676. évi deczember 7-iki bejegyzés még Kecskeméti kezeirása, de egyéb későbbi adatot nem talált felőle Ballagi, nem találtam én sem, s hogy mégis azt gondolom, hogy Kecskeméti nem halt meg a 70-es évek végén, annak okát

abban vélem látni, hogy — a fentebbi számítás alapján — ötvösünk 1678-ban 54 évnél idősebb nem igen lehetett, elhalálozása e korban tehát nem valószínű, de látom még inkább azon ötvösműben, mely a pozsonyi ág. ev. lyceum régiségtárában 1217. sz. a. őriztetik. Ezen ötvösmű egy kókuszdió-pohár, olyan aljjal, a minő a kassai Latran-féle ananászalakú (Kecskeméti szerint «szőlyőfő») pohár. A felirat szerint: «FIERI CVRAVIT IOHAN ABRAHAMI (DES) PASTOR SAROSIEN(SIS) A° 1689» a poharat Abrahamides János *nagysárosi* lelkész készítette, bizonyára valamely közeleső városban, talán Eperjesen, a talpa peremére beütött *P K* bélyeg pedig Kecskemétire vall. Nem lehetetlen tehát, hogy ezt az ötvösművet Kecskeméti készítette, a mi ha megáll, úgy ötvösünk még ez évben életben volt, bár nem lakott Kassán, a honnan a 70-es évek elejétől a protestánsokra bekövetkezett rossz idők, mondhatnám: üldözések elől elmenekült, mint sok olyan más, a kik magyarságuk s protestáns vallásuknál fogva az említett időtől csak mostoha gyermekek gyanánt tekintettek Kassán, minden hivatalból kiszoríttattak, elfoglalván helyüket újból a német és tót katholikus elemek, melyeknek föllépése által Kassa magyarság s magyar szellem tekintetében alászáll s a későbbi évtizedek folyamán mind lejebb-lejebb sülyed.

Áttérek ezek után Kecskeméti W. Péter származási illetékességének tárgyalására. Ballagi, a kor szokására támaszkodva, azt állítja, hogy nevének prædikatuma ötvösünk származáshelyét jelenti, mert polgári családoknál az előnév mindenkor a származás helyének a neve. Osztom e nézetét s megengedem, hogy e család Kecskemétről szakadt Váradra, de Péterünket magát már nem tartom kecskeméti illetőségűnek, hanem nagyváradinak s a nevében előforduló *W* betűt a *Wáradi* szó rövidítésének tartom. Hogy ezt így vélem, arra okaim a következők: A váradi ötvösczéh szabadító-levelén K. Péternek illetőségéről egy szóval sem történik ugyan említés, de annál kézzelfoghatóbban, mondhatom: kétségbevonhatlanúl támogat nézetemben Kecskemétinek Kassára való jövetelekor a polgárjogért benyujtott kérelmére 1663 február 22-én adott tanács-válasz: «producálván néhai Rákóczy Györgytől adatott *armálisát*, az ki a tűz miatt elromlott, *de arról való testimonialisa Bihar vármegye pecsétje alatt existál, melyet producált is*», majd az erre egy héttel később hozott végzés: «noha *nemzetség levelet* nem producálhatja, *minthogy Várad az pogansag kezében vagyon*, . . . hanem Bihar varmegye testimonialisat producalta» s ezen felül még két társával igazolta szülőinek becsületes életét, a polgárjogot megadják neki. Két momentum kerül ki e tanácsvégzésből. Először az, hogy Kecskeméti armális nemes ember s hogy *nagyváradi illetőségű volt*, mert nemzetséglevelét e várostól azért nem vehette ki, mivel hogy ez akkor török kézen volt. A kor szokása, de a dolog

A KASSAI EV. REF. EGYHÁZ POHARA. KECSKEMÉTI V. PÉTER MŰVE 1664.

természete szerint is, nemzetséglevelet csak azon város adhatott, melyben az illető egyén született, a melyben ennek elődeit, szülőit, a magistratus ismerte s személyeik mivolta felől hivatalosan hiteles tanúságot nyújthatott. A városok polgárjogának megszerzésénél évszázadokon át dívó s a kassai levéltár okmányaiban számtalan esetben tapasztalható eljárás mindig s mindenütt a polgárjogért esedező egyén *szülőhelyéről* hozott vagy záros határidő mellett hozandó nemzetséglevélről intézkedik; nincs, de nem is lehet tehát okunk ez esetnél kivételt tennünk s ezen tény fennállása alapján bebizonyítottnak tartom Kecskeméti Péter váradi származását.

Kecskeméti Ötvös Péter munkái közül idáig egyet tudok egész bizonyossággal kimutatni: ez azon «szőlyőfő-pohár», melyet ötvösünk 1664-ben készített *Latran János* rendeletéből a kassai ev. ref. ekklézsia számára úrvacsora-kiosztásra. Ötvöskönyvében megemlékezik e pohárról s feljegyzéseinek köszönhetem, hogy megismerhettem magának Kecskemétinek mesterjegyét, de — a mi ennél fontosabb — a kassai ötvösczéh hitelesítő bélyegét is. A szóban forgó pohár az ú. n. hólyagos, ananász-alakú, fedeles poharak sorába tartozik; anyaga részben aranyozott fehér ezüst, a talpán és kupájának felső, síma szélén található felírás pedig a következő:

Talpán:

|| EZ : POHÆRT : CZINALTATĀ : ISTEN : TISZTESSEGERE :
NEMZETES : VITEZLÖ : LĀRN : INOS : VRAM : || SZERELMES :
HAZAS : ĀRSAVAL : NEMZETES : CZNADİ ° IUDIT : ASSZONNYA :
EDGYVT : AZ : CASSAI : KERESZTYEN : REFORMAĀ : HELVETICA :
ECCLESIAHOZ : AZ : VR : VACZORAINAK : KI : SZOLGALĀĀSARA :
1664 : ESZTENDOBEN :
✤ SIT : NOMEN : DOMINI : BENEDICTVM : (diszítmény).

Kuppáján:

| SZ : PAL : CORIN : XI : RESZBEN : VERS : Z5 : EZ : POHAR : AMAZ :
VY : TESTAMENTOM : AZ : EN : VEREM : ALTAL : MELY : SOKAKNAK :
BVNÖKNEK : BOCZANATARA : KI : ONTATIK : EZT :
CZELEKEDGYETEK : VALAMENYISZER : ISSZATOK : AZ : EN :
EMLEKEZETEMRE ∞

A pohár talpán és kupáján beöntve e két bélyeg: liliom és [P K] melyek közül a liliom Kassának hitelesítő jele.

A pohár egész magassága 50 cm. Ebből a talp és lábra 15 cm., a kupára, fedőjével együtt 19 cm., a fedőből kiemelkedő oromdíszre pedig 16 cm. esik. A díszedényeket, füleket és rácsműveket kivéve, melyek öntöttek s utólagosan trébelvék, a serleg vert mű. A talp köralakú, síma s domború; az ebből gömbalakban kiemelkedni kezdő láb alsó része trébelt ornamentekkel van ékesítve, melyet egy keskenyebb

s rombusokba rakott áttörtművű rácsmű diszít. A rácsmű tetejét fehér ezüstből vágott, növényleveleket és csavart növényindákat példázó guirland födi be; ebből egy tojásdad, stilizált s hólyagokkal ellátott díszedény emelkedik följebb, mit ismét az alsóval mindenben megegyező rácsmű fed be. A középső tagot az a három stilizált, galyat ábrázoló, fül ékesíti, melylyel hazai és külföldi e korbeli ötvösműveken gyakran találkozunk. E középső tagot, az imént említett rácsművet, részben elborítva ezüstlemezből nyirott, leveles, indás s kacskaringós szárakba menő guirland fedezi, ebből nő ki a 19 cm. magas, hegyesedő végével lefelé álló kupa, mely ellipszis alakú trébelt hólyagokkal van diszítve, úgy hogy a két hólyag egymástól eltérő alsó és felső közét a harmadik hólyagsor, kihegyesedő széle tölti be. A kupa fedője szintén hólyagos; a hólyagok alsó szélei csipkézett hegyeikkel a kupa alsó részének megfelelő közeibe illenek, az összeillesztés helyén, a fedőre és a kupa egyik hólyagjára bevésett *A A* betűk szolgálván a fedél feltevésére irányadóul. A kupa, illetve a fedél tetején, vagdalt növénykoszorúból kinőve, díszedényt találunk, mely a középső tagon látott stilizált növénygallyakat utánzó fülekkel van ékesítve. Ebből nő ki a pohár oromdísze, a fehér ezüstlemezből vagdalt, spirálisan s kecsesen hajló levelekkel és növényszárakkal ékeskedő bokréta, melynek finoman s ügyesen dolgozott virágai között a tollas szegfű s a csipkés szélű rózsa elég természetes előállításukban azonnal felismerhetők; a többi, számszerint két virág stilizált és dússzirmú.

A poháron minden rész tűzben dúsan meg van aranyozva, kivéve a növényeket példázó motivumokat. A fedél csúcsában köralakú aranyozott lemez van elhelyezve, ebbe van vésve egy czímer, melyet heraldikátlan constructiója folytán nemesi czímernek nem tartok. Levélkoszorúban s (rozetta) LATRAN : IANOS : CZANADI : IVDIT : 1664 : felirat által körülvett mezőben barokkstylű paizsot látunk, melyben hármas halomból háromágú tulipánvirág nő ki: egyik jobb, másik balra hajolván, a harmadik egyenesen fölfelé haladván. Ez utóbbiban áll egy önkeblét csőrével tépő pelikán-madár, szárnyait repülő helyzetben, előre kinyújtott jobb lábában pedig egy tulipánvirágot tartván. Sisak és korona hiányzik a czímerből s magam ez előállításban a református egyház által oly nagy előszeretettel használt symbolumot látom csupán s úgy vélem, hogy a körirat s e kép a Latrán és neje jelképes vallásos dedicatiója kíván lenni.

A kassai ev. ref. ekklézsia birtokában van még egy, az általam most leírt pohárhoz nagyon hasonlító, ananász-alakú serleg, melynek mestere, a bélyegek tanúsága szerint, Nürnbergben keresendő. A convenientia az *N* betű által világosan Nürnberg, a szívalakban elhelyezett s száraival egymáshoz kapcsolt kettős *M* betű pedig *Michel Müller*-re

utal, a ki ott már 1612-ben mester, 1633-ban esküdt volt s 1654—1660 között halt el.[1] Ezen mestertől különösen ananász-alakú poharak maradtak reánk s úgy látszik, ezen ötvös ily fajta művekkel foglalkozott előszeretettel. Egy aranyozott ananászserlege N. N. Oppenheim birtokában van M.-Frankfurtban; egy másik ugyanilyen műve az 1884. évi budapesti ötvösműkiállításon Semsey által kiállítva volt látható. A két bélyeg közül az *N* betűs, mely Nürenberget jelenti, helyesen van a kiállítás katalogusában közölve, de a mesterjegy — valószínűleg a bélyeg elkopása miatt — hibásan van, «ötágú korona levélben»-nek[2] minősítve, mert ez nem más, mint egy szívalakba helyezett kettős *M*, vagyis Michel Müller monogrammja. Analógiák után ítélve, ugyanezen mesteré a kolozsvári ref. akadémiai templom által ugyanezen kiállításon bemutatott ananász formájú fedeles serleg is, melynek Nürnbergre vonatkozó bélyege egészen világos, míg a mesterjegy olvashatlan. Készítési éve 1613.[3]

Ismeretes végre ezen mestertől még egy ilyen modorban dolgozott serleg, melynek fogója fehér (ezüst) fatörzs; tulajdonosa Günzburg báró Szent-Pétervárott.[4]

A kassai református ekklézsia birtokában lévő serleg — a leírás után ítélve ez utóbbit — nagyon hasonló a Semsey-féléhez, azzal a különbséggel, hogy azon a serleg fogóját egy ezüstből tömören öntött lándzsás alak képezi. A lándzsán, melyet baljában tart, egy kis bárány van felfüggesztve, az alak jobb lábára pedig egy felugró helyzetben előállított kutya ágaskodik. Az ezüstlemezből metszett fodordíszek s a serleg csúcsát ékesítő bokréta elhelyezése teljesen analog ezzel, analog a Kecskeméti által készített serlegével is, a miből az dedukálható, hogy Kecskeméti Péter Michel Müller nürnbergi ötvös munkáját — talán épen Latrán János kívánságára — használta mintául «szőlyőfőpohara» munkájánál. A Müller-féle serleg már az ekklézsia tulajdonában volt akkor, midőn Latrán János a magáét Kecskemétinél megrendelte, úgy intézték tehát a dolgot, hogy a leendő új serleg összhangban legyen a régivel s Kecskemétinek utasitásul adták ezt a szándékukat. De azért ötvösünk nem végzett szolgai másolást. Új talpat, középső tagot komponált s az oromdíszül szolgáló virágbokréta virágaiban egészen eredetit és Müllernél szebbet készített. Müller munkájából a fehér ezüst füzéreket átvitte ugyan serlegére, de tanult ízléssel összébb vonta vagy kiterjesztette a megfelelő helyeken; megtartotta a díszedényhez a nürnbergi ötvös által is használt füleket, de ezeknek kivitelében már koránt-sem tanúsított oly ügyességet, a milyet külföldi kartársa. A serleg kupá-

1 *Marc. Rosenberg:* Der Goldschmiede Merkzeichen. 290. l.
2 *Ötvösműkiállítás lajstroma.* Harmadik terem. 2. szekrény 40. sz.
3 *Ötvösműkiállítás lajstroma.* Harmadik terem. 3. szekrény, 43. sz.
4 *Rosenberg.* Idézett mű, 290. lap.

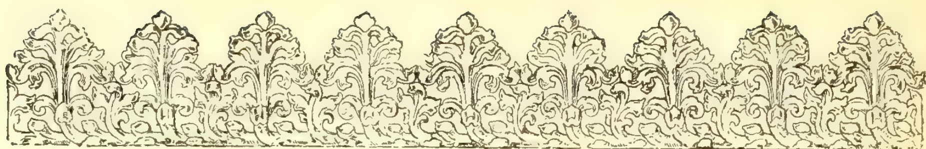
jának nemes formája, a trébelt hólyagok erős kidomborodása vesztett Kecskeméti keze alatt, s bár ő az általa trébelt kupán megháromszorozta a hólyagok számát. E szám azonban nem emelte a művészi ízlést, melyet ötvösünk Müllertől nem bírt eltanulni s épen e túlbuzgóságával, hogy t. i. a trébelt dudorok számával tegye művét becsessé, ért el Kecskemétink ellenkező hatást: serlegének kupáját alaktalanná, nehéz testüvé tette.

Kassa. *Mihalik József.*

1642. máj. 10. Nos Georgius Czergei et Petr. Manaki Magistri Cehae Aurifabrinae Regiae Liberaq Civitatis Varad, ceterique Magistri, tam seniores, quam Juniores: Michael Szegedi, Stephanus Komor, Stephanus Szegedi, Basilius Nyerges, Gasparus Mikalakai, Michaël Kovacz, Gregorius Nagy etc. Notum facimus perpraesentes quibus expedit, universis et singulis, dicti artifitii Aurificialis Magistrio, et Sociis, ubivis, et quibus cunque Civitatis et Oppidis existentibus, et constitutis. Quod Circumspectus Vir *Stephanus Komor* praenominatus consocius noster et unus ex Collegio artificii nostri Artificialis Personaliter nostram adveniens praesentiam, seu Collegium adduxit texum fatuit (így!) que coram nobis agilem Juvenem *Petrum Keczkemeti*, servum seu pedisequm suum, quem *in artificinam receparat in die S. Michaelis Anno Millesimi Sexcentesimi tricesimi septimi*, qui etiam annos serviles, seu (ut vocant) in Artificio cujus vis mannali Tirocinios integros quatour protullit, honesteque probe fideliter, apud eundem traducentem *iisdem diem S. Michaelis Anni Millesimi sexcentesimi quadragesimi primi* explevit, Unde ipsum tanquam probum morigerum et bene moratu Adolescentem nullaque cujus vis infamia nota [qae honestam ipsius existimationen ladere possett] inquinatum a se pacifice dimisit eique libertatem, ut moris est debitam adhibuit in cujus rei testimonium ac evidentia eidem *Petro Keczkemeti* tanquam bene merito Adolescenti hasce literas nostras testimoniales usitato hujus Ceha sigillo munitas: dandas et concedendas esse concessimus; ut quoncunque terrarum et Regionum prafat Juvenis venerit, solitum suum Actificium libere et sine suspitione alicujus infamia exercere possit. Qua propter Omnes hanc artem Aurifabrina exercentes tanquam Viros pios, ac homestissimos sum epere rogatos volumus, ut praesentium literarum nostrarum Testimonialium tanquam legitimarum debitam rationem habentes memorato *Petro Kecskemeti* in officinis seu ergasteriis non honestum solum locum dare; Verum vestro etiam auxilio indigenti in omnibus [ut probus honestus que Juvenis meretur] opem ferre pro Viribus non dedignemini, quod si literis nostri Cehae nostrae sigillo obsignatis inpetraverimus vicissim ad omnia humanitatis officia nos obstringimus, Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datu ex praescripta Regia liberaque Civitate Varad, die decima Mensis Maji Anno Millesimo Sexcentesimo quadragesimo secundo.

(P. H.)

Összehajtott ív papir felére írva, a váradi ötvösczéh pecsétjével az oklevél alján.

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR: BEREG- ÉS HEVESMEGYEI LELETEKRŐL. A *Beregszász* várost északkeletről övedző hegy lejtője, mint azt e lapokban többször érintém, tömve van őskori ereklyékkel, melyek lépten-nyomon feltünnek. A kőkorszak legkezdetlegesebb műszereitől kezdve a középkorig terjedő kulturának legkülönbözőbb emlékeit rejti itt a földréteg, melynek forgatása alkalmával feltünnek különösen a keramiai művek, melyek azonban a munkások tudatlansága s a kellő felügyelet hiánya miatt többnyire elhányódnak s összetöretve értéktelenekké válnak.

Így történt, hogy folyó évi február hó 16-án, midőn Beregszászon lévén, délután a város közelében emelkedő Szunyog nevű szőlőhegyre a szép verőfényes napon sétálni kimenék, ott a gazdasági-egyleti szőlőben földforgató munkásoktól kérdém, nem akadtak-e valami régiségre, mire azok csupán nehány eldobott őskori cserépre emlékeztek, melyeket útmutatásaik szerint meg is leltem; a szelid lejtésű hegyoldalon azonban más szőlőrészleteket is közelebb megforgatva látván, nem messze a Zágonyi Károly szőlőjétől, az arra vezető gyalogútnál egy csomó égetett agyag-kupokat pillanték meg, melyek bár darabokra törve valának, mégis alakjuk s rendeltetésök jól kivehető volt. Ettől harmincz lépésnyire, ugyanazon rigolirozott szőlőben, egy másik ily kidobott csomagra akadtam, mely még több ily széttöredezett agyagkupokból állott, annyira, hogy összesen *huszonhat kup-csucsot különböztethettem* meg. A száznál több törmelékből álló képletet összeszedvén, hazavitettem, hol azok összeállítását megkisérlém, mi azonban nem sikerült, mert egyetlen egy kupot sem tudék teljesen összeállítani s meggyőződtem, hogy részint a kiszedésnél, részint a hosszú idő folyamában a fagytól s nedvességtől megrongáltattak, mi abból is látszik, hogy midőn itthon Munkácson tisztítás közben vízbe tétettek, némely keménynek látszott részlet csakhamar szétmállott s így a hatvan centiméternyi mélységben, hol kitudja, hány évszázadon át az idő viszontagságainak kitéve hevertek, vajmi könnyen pusztulhattak. Mint értesültem, ez agyagkupok két helyen a tűztől pirosra égetett 2—3 méternyi átmérőjű telepen körbe állítva találtattak; közben cserepek és agyagtapaszok is hevertek, melyekből nehány darabot csakugyan fel is szedtem volt.

Ez agyagkupok idomukra hasonlítanak a tompított végű czukorsüveghez, melynek felső keskenyebb vége lapos vagy csak némileg félgömbű, felső átméretjük 2—6 centiméter közt váltakozott, míg alsó síma fenéklapjuk 10—12 cm. átméretű; valamennyi felső részén, a tetejéről számítva, $2^1/_2$—4 cm. közben egy

$^1/_2$—1 cm.-nyi terjedelmű lyukkal van átfúrva. Színre nézve pirosak, sárgásak, halavány- és barnaszürkések; némelyik a tűztől kőkeményre van átégetve s nemcsak kívül egyik-másik oldalán, de belül is téglaszerűn pirítva; míg másokon a tűz nyoma nem látszik. A 26 darab tűzi kutya (mert másnak nem tekinthetők) magassága a 10—24 cm. közt váltakozhatott. Jellegző, hogy egyik jól kiégetett darabban egy két élű, $2^1/_2$ cm. hosszú és egy cm. széles fejéres *kovakő-késpenge* van begyúrva, mely az oldalából félig kiáll. Ez tehát a kőkorszakra látszanék mutatni. Az említett agyagtapasz-darab 12 cm. széles és 15 cm. hosszú, vastagsága 2—4 cm.; egyik oldala síma, lapos, míg a másika érdes és rajta négy helyen párhuzamosan fekvő 2—3 cm.-nyi mélyedés vonul át azon ágak maradványaiul, melyekre egykor rátapasztatott; a tűztől ez is teljesen pirosra égettetett. E kupok lelethelyén találtam három 5, $6^1/_2$ és 9 centiméter nagyságú salakszerűen olvasztott rögre is, mi erős tűzégetésre gyaníttat. A cserép egy durva agyagedénynek 2 cm. vastag fenéktöredéke, színe sárgás; egy másik kékhamvas színű és 10 cm. átmérőjű csészealjnak felerészét képezi 2 cm. peremmel; egy harmadik cserépdarab egy cm. vastag és egy vörös színű edénynek felső részéből való, mely felülről ujjal csavarszerűen bemélyített vonalakkal diszíttetett. A közelben lévő Zágonyi-féle szőlőből, hol szintén tömérdek őskori cserép fordul elő, kaptam egy alkalommal egy szabadkézzel idomított igen durva *agyag-tálacskát*, melynek feneke 8 cm. átmérőjű s abból kiterjedőleg felnyúlnak 7 cm. magasságra a fent 15 cm. átmérетű oldalai; színe fekete, füstös s a durva agyaggyurmányban apró fejér homok csillámlik. Ugyancsak innen került elő egy szokatlan nagyságú, korongon készült s jól iszapolt agyagból készült edénynek felső részéből való töredék, mely az edény nyakának hat cm.-nyire kihajlott 2—4 cm. vastag peremét képezte. Színe feketés és rajta szintén csillanyála-szerű fejér homokszemek villognak. Linnert Bertalan úr Beregszász északi részén levő szőlője alatt folyó patak partján agyagásás közben két érdekes hálósúlyra akadtak a munkások, melyeket a tulajdonos nékem ajándékozott. Az egyik 5 cm. magas, hengeralakú, 6 cm. átmérőjű, melynek közepén egy ferdén fúrt 2 cm. átmérőjű lyuk vonul át; míg a másik szintén hengeralakú, $5^1/_2$ cm. magas, egyik végén 3, a másikon $2^1/_2$ cm. átmérőjű s a rajta átvonuló lyuk $1^2/_3$ cm. terjedelmű. Mindkettő szürke homokkőből faragott. Miként az Archæologiai Értesítőben évek óta többször előadtam, a beregmegyei Háthegyen obszidián és kovakőből temérdek őskori műszerek találtatnak; de a mult 1893. évben ezeknél nemesebb kő-magok is kerültek napfényre. Így obszidiánokkal vegyesen talált Tamás László nevű sztánfalvai földmíves az ottani lejtős határon négy darab szalag-jaszpisz töredéket, melyek közül az egyik 9 cm átmérőjű, míg a többi kisebb. A színe valamennyinek szép halavány kék, sötétebb árnyalattal és fejér sávokkal. Később ismét került gyűjteményembe nehány ily darab. E kőzet is, mint a kova és obszidián, kagylószerűen hasad s azt, mennyiben itt az észak-keleti vidékeken nem honos, bizonyára az ország távoli más messze tájairól hozták ide, mi arra mutat, hogy az őskorban is az ismeretlen néptörzsök érintkeztek a távolabbi vidékek lakóival és geologiai ismeretektől sem idegenkedtek; mert jól megtudták különböztetni és megbecsülni a nekik alkalmas kőzetet, melyet nem csekély utánjárással és fáradtsággal megszerezni törekedtek, sőt természetes etikai hajla-

muknál fogva, abban, mi a közönségest felülmulta s mi szemeiknek feltünőbb, szokatlanabb volt, gyönyörködtek is.

Nagyguton egy földész mult évben, a mint kertjében ásott, egy ezüst gyűrűt lelt, melyben *onyx intoglio* foglaltatik. A gyűrű hasonlítt egyszerű pecsétgyűrűinkhez és nyom egy deci és négy grammot; a fél centimeter vastag karika, melynek belső ürege 2 cm.-nyi, felül egy cm.-nyire kiszélesedik és fél cm. magas, kerülékes alakú, $1^1/_2$ cm. hosszú és $1^1/_4$ cm. széles foglalatjában van a kissé domború sötétkékes onyx kő, melyen egy balra lépő férfi látszik kimetszve, ki jobbját kinyújtja s baljában lándzsát tart. Kár, hogy a kő meghasadt. Tudtommal ilynemű gyűrű e tájon még nem fordult elő, most gyűjteményemben őrzöm, a többi régi ékszerek közt.

Nem régen került gyűjteményembe nehány régiség, melyek még 1887. évben, midőn a *mátrai vasut* épült, ottani *Puszta-templom*-nál kerültek napfényre s melyeket akkor Iczovics Kornél mérnök szerzett meg s megmentett az elkallódástól. Bizonyára csak csekély része a leletnek az, mi most birtokomba jött, de így is említésre méltó.

A *bronzkorszakból* három tárgyat kaptam. Egy $2^1/_2$ cm. átméretű és $1^1/_2$ cm. magas félgömbű, *korong* a zöld rozsdától egészen áthatott s igen törékeny. A második tárgy: egy 10 cm. hosszú *hajtű*, melynek 4 milliméter vastag sodronyszerű tűje, felső végén egy 2 cm. átmérőjű lapos síma korong és ez alatt egy $1^1/_2$ cm. átmérőjű és 1 cm. vastag végei felé keskenyülő dudor szolgál díszletül; végre egy *csontnyelű bronzkés*, mely épségénél fogva igen érdekes. Ez tíz dekagramm súlyú és 21 cm. hosszú, miből a végén megcsonkult csontnyélre esik 7 cm. Az egyélű bronz késpenge jatagánszerűleg a közepén kissé behajlik, míg az igen éles vége kissé kifelé nyúlik, úgy, hogy ily idomában mind vágásra, mind szúrásra alkalmassá válik. A penge a nyélnél 3 cm. széles, a közepén $2^1/_2$ s a végénél 1 cm.-nyi; háta a nyélnél 5 milliméter vastag s innen fokonként vékonyodik, a két oldalán környüskörül egy bevésett vonal futja körül, mi némi díszéül szolgál; $1^1/_2$ cm. széles lapos nyele két hengeres fejér csontba van három szögecscsel erősítve, melyek a pengénél ahoz idomítólag 3 cm.-nyire kinyúlnak, hogy a marok biztosabban tarthassa. A csontnyél a patinától át van hatva és így zöldes színű, ellenben a késpengét a találó a szironytól kissé megtisztítá s így most csak némileg patinás. (L. ábra.)

A *Puszta-templom*-nál 1887. február hó 9. és 10-dik napjain felásatott a nevezett mérnök sírokat, melyeknek egyikében találtattak a következő sírmellékletek, melyek a XVI. században ott eltemetett keresztény nő tartozékait képezték. *a)* Egy sárgarézből készült feszület. Ez 6 cm. hosszú és egykarú, melynek terjedelme $3^1/_2$ cm., a szárak ötágú virágban végződnek s ugyanolyan kidomborodik az alsó hosszabb szár közepén is; a keresztke közepén van egy $1^1/_2$—$1^2/_3$ cm.-nyi átmérőjű kerülékes kör, mely üveglappal fedett s melyből oldalt négy kis hegyes sugár ágazik ki; míg a felett a feliratos táblácska, mely fél cm. széles és egy cm. hosszú, nyúlik el, a betűk azonban rajta olvashatlanok. *b)* Egy *nyak-gyöngyfüzér*, mely áll 16 három milliméteres zöld üveggyöngyből, 19 hasonló nagyságú fejér, 23 öt milliméteres hosszúkás gyöngyszínű és hét darab hasonló színű tíz milliméteres gyöngyből; 15 darab gömbölyű tíz milliméteres

szennyes zöldes paszta — és 3 hasonló alakú, de nagyobb szemből; egy ugyanoly nagyságú fejér szemből, 9 fél gyöngyből, melyek öt milliméteresek és szintén gyurmányból készültek, kettőbe van veres és egybe zöld üvegcserép illesztve. Az egész füzér hossza most 52 centiméter. *c)* Két *bronzhajtű*, alakjuk egyenlő, de az egyik valamivel kisebb és vékonyabb; ennek három dudorból álló feje 2½ cm. hosszú és vékony sodronyszerű szára 4 cm.-nyi; orma fél centiméternyi gömböt képez, mely alatt egy másik egy centiméternyire kiáll és + alakú fejér üvegbetéttel diszített, míg az ezalatt következő legnagyobb dudor 1½ cm.-nyi s oly módon ékített, hogy azon váltakozva három + alakú üvegbetét és ugyanannyi félgömböcs látszik. Színe zöld szironyú. A *másik hajtű* hasonló az előbbihez, hármas dudora 2½ cm.-nyi és vékony szára 3 cm. hosszú; ennek alsó legnagyobb dudora 2 cm. átmérőjű s rajta négy + alakú fejér üvegbetét és négy félgömb bronzból váltakozik díszletül. *d)* Kilencz darab tíz milliméteres átmérőjű és ugyanannyi magas vékony lemezű félgömb, tetején apró lyukkal, melyen át lehettek szíjhoz erősítve szegecscsel, melyek közül három fenmaradt. *e)* Három darab bronzlemezből készült 1 cm. □ díszlet, melynek kidomborodó része négy szirmú virágot képez; ez is szegecscsel volt szíjhoz erősítve. *f)* Az *e)* alatt említett bronzlemez dísze, mely három összeálló részletet képez. Ez 3¼ cm. hosszú és egy cm. széles. *g)* Egy 3½ cm. hosszú és 1½ cm. széles bronzlemez töredék, rajta kidomborodó trébelt leveles diszítménynyel; valamely szíjvégre lehetett illesztve. *h)* Egy 3 cm. átmérőjű bronzlemezből készült korongalakú díszlettöredék, közepén bemélyedt és gyöngykörrel ellátott egy cm. átmérőjű síma lappal, melyről áttört levéldíszletek vonulnak körül. *i)* Egy hat cm. hosszú bronzsodronyon egy 1 cm.-nyi nagyságú és fél cm. széles sárgás pasztából készült fejjel ellátott *gombostű*. *k)* Egy 8 cm. hosszú és egy cm. széles, 1 milliméter vastag bronzlemezből készült cikornyás *pánt*, mely két vasszegecscsel volt, úgy látszik vászonnal bevont bőrhöz erősítve, mert azok nyomai rajta jól kivehetők. *l)* Egy 2 cm. átmérőjű, aranyfonalból készült *skófiumszerű* csokorka, mely valamely öltöny díszletéül szolgált. *m)* Hat darab, 4—6 cm. hosszú és 3 milliméter vastag, vékony rézsodronyból készült rezgő rojt-töredék. Ez állítólag a koponyánál találtatván, úgy látszik, hogy a párta díszeül használtatott. *n)* Tíz darab vékony bronzlemezből készült 8 milliméter átmérőjű korong-pikkely, melyek közepökön apró lyukkal el vannak látva. Kár, hogy a lelet körülményei és a lelt tárgyak többi részei ismeretlenek; úgy hallám, hogy a megnevezett mérnök azóta már elhunyt s bővebb írott jegyzetek sem léteznek. Nehány Anjou-korbeli apró ezüst érem és nehány I. Ferdinánd és Zápolya-féle pénzecske is találtatott volna ott, melyek, mint a többi itt kiásott és hozzám került tárgyak, a föntebb említett kelettel és rövid megjegyzéssel ellátott paprosborítékba voltak elhelyezve.

Munkács, 1894 febr. 22. *Lehóczky Tivadar.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN: DARLACZI EMLÉKEKRŐL. Kis-Küküllő vármegye déli szélén, a Nagy-Küküllő folyó termékeny völgyében, Medgyes város szomszédságában fekszik Darlacz községe, mely község ágost. evang. góth templomának freskói és remek részletei által különben is érdemes a felkeresésre.

A magaslaton álló udvarházak, és a falu között dombon emelkedő szász templom messze ellátszanak a Nagy-Küküllő völgyében s megtekintésükre mintegy hivogatják, csalogatják a régészet kedvelőt.

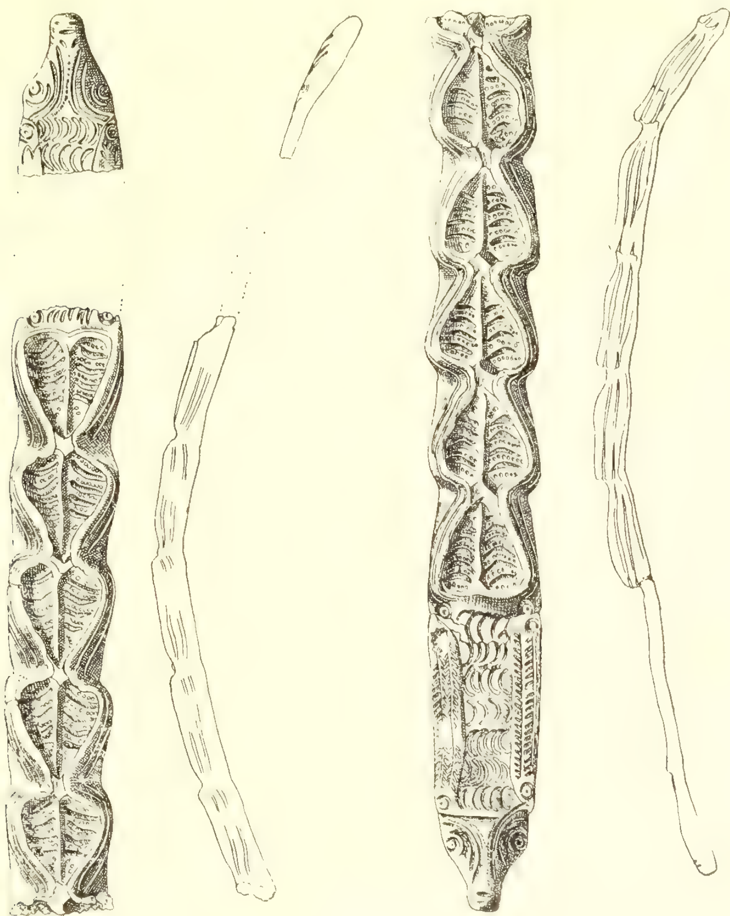
Közelebbről hivatalos utam arra vezetett s valóban meglepetve szemléltem e templom több szögzáródású szentélyének külső részén a gyönyörű freskók maradványait, valamint az ablakok, a szentségházacska és a főportale faragott kőből, finom munkával és műértelemmel előállított stylszerű diszítményeit, melyek habár nem is igazolják a szentély diadalívére a legutóbbi meszelés alkalmával feljegyzett 1101 évszámot, még is tisztes korra — legalább is a 15-ik száz kezdetére — vallanak. Szerfölött nagy kár, hogy a multaknak e remek emléke erősen pusztul és a szegény kis hitközségnek nem áll módjában a költséges stylszern javításokat eszközöltetni. A terméskőből emelt falak repedezettek, az oldaltámok roskadoznak, az ablakok díszművezetei, és a főajtó fölötti pompás mérművek, a fialek góth keresztvirágai töredezettek, a sekrestye födél nélkül pusztul, a freskókból csak azon részletek maradtak meg, melyek a födél kinyuló eszterhaja által némileg védve vannak. Hivatalos teendőim végezése után az ottani tekintélyesebb egyénekkel : gr. Haller Péterrel és Jakab Imre körjegyzővel, egyről-másról beszélgetve, azt is megkérdeztem, nem szántanak-e ki a határ valamely részében cseréptöredéket, épület-maradványokat, csontokat, kő- vagy bronz eszközöket stb.? Kérdésem következtében a körjegyző egy hatalmas alabárdot mutatott, mely meglehetős ép állapotban került ki a Hasenbach nevű határ-rész egyik szántóföldjéből. Továbbá mint kevés fontossággal biró leletet említették fel, hogy a mult évben egy oláh földmíves ezüst sodronyt és egy ismeretlen rendeltetésű ezüst tárgyat szántott ki, melyet azon hitben, hogy műbecscsel biró tárgyak, a jegyző az elkallódástól megmentett, de hiába hordozta a töredékeket az ékszerészekhez, azok annak semmi műbecset se tulajdonítottak, azért a sodronytöredékekből 6 db késpallót készíttetett ; a más tárgy töredékei pedig most is meg vannak.

Bővebb utántudakozódásomra ide vonatkozóan a következő fölvilágosítást nyertem. Az An der Stelle, vagyis Valea Póci nevű dülőben, — mely a községtől északnyugoti irányban fekszik, — 1892-ben Morár Lutyán Filon a saját földjét szántotta ; szántás közben a két kis völgy egyesülése fölötti magaslaton ekéje összehajtogatott ezüst sodronyt és egy abroncs negyedrészéhez hasonló tárgyat fordított ki. Morár Lutyán, a parasztok szokása szerint, a tárgyak anyagát megvizsgálandó, a leletet azonnal több darabra törte. Este betért a falu kovácsához, kinek a sodronytekercset 4 krért áruba bocsájtotta. A kovács a sodronyt szintén apróbb részletekre tördelve, azt állította, miszerint az pénzt nem érő haszontalan drót, tehát ő azért pénzt nem adhat. Nem adhat már csak azért se, mert pénze neki sincs, de csinál érette egy lyukasztó árat. Az alkut így megkötötték és a tekercs, mely eredetiben henger idomu volt, ott maradt a czigánykovácsnál. Később a leletről Jakab Imre ottani birtokos és jegyző értesülvén, nehogy valamely becscsel biró tárgyat semmisítsenek meg, sietett a kovácshoz és úgy tőle, mint Morár Lutyántól az összes töredékeket magához váltotta. Jakab Imre nem foglalkozván régészettel, a tárgyakat több ékszerésznek mutatta, de azok azt kevés mű- és érczbecscsel birónak állították. Hogy tehát a ráfordított

költség kárba ne veszszen, a sodronyból 6 db késpallót csináltatott és a más töredékek anyagát is valami használható tárgygyá szándékozott feldolgoztatni. Kérésemre azonban ezen tervével felhagyott.

A sodronytekercs sodronyának hossza, a késpallók anyagából következtetve, mintegy 62 cmt tehetett; vastagsága 6 mm. volt.

A második tárgy töredékeinek rajzát ide csatolom. (*A)* ábra.) Ezen tárgy 5 dbra tördelve teljesen megmaradt, csak a közepéből hiányozhatik pár milli-

DARLACZI LELET.

méternyi kis részlet. Szélessége 2 cm., hosszusága 37 cm. és sulya 15 dekagramm. Mindkét vége pont és vonaldísz segélyével alakított állatfejet ábrázol. A két cm. hosszu fej folytatása 4, — négy cm. hosszuságban a két szélén fenyő ágas, — középen félkörök összetételéből alakított hullámos vonaldíszszel van ékesítve. Onnan kezdve a tárgy közepe felé haladóan jobbról-balra és viszont balról-jobbra öt-öt növénylevél-forma dísz emelkedik. Ezen egymásból folyó növénylevelek egyforma idomú ponczokkal vannak beverve. Annak következtében a növény-

levelek e lánczolata mélyedésben van, míg az őket körül határoló rész magasra kiemelkedik. A mélyedés közép részén, a leveleken végig, egy kevéssé kidomborodó pálczatag nyúlik. Az képezi a növénylevelek nyelét, illetőleg főerét; a levél mellékereinek jelzésére pedig a hozzá jobbról-balról csatlakozó félkörbe hajló apró kis vonalak szolgálnak. A tárgy hátlapján a növénylevelek formái csekély domborodással mutatkoznak. (*B)* ábra.)

Épen ily technikával, ily növénylevelekkel, pont és vonaldíszszel, valamint végein állatfejekkel ékesített karpereczeket ismertetett az Archæologiai Értesítő 1886. évi 3-ik és 5-ik számában Rómer F. Ferencz. Továbbá az Archæologiai Értesítő 1888. évi 3-ik számában Hampel József által ismertetett ezüst karperecz diszítése is hasonló motivumokat tüntetett föl.

A darlaczi ezüstlelet tehát ismét egygyel szaporítja a hazánk keleti részében talált római barbarkori e fajta tárgyak számát és a bécsi császári gyűjteményben lévő héturi-, vajdeji-, továbbá a m. n. múzeumban levő karpereczhez és a nagyváradi ezüstleletben említett karpereczhez méltán sorakozik.

Segesvár, 1893 november 12. *Téglás István.*

III. KARPÁTI KELEMEN : SABARIAI RÉGISÉGEKRŐL. Szombathelyen a gyöngyös-utczai Szakács-háznak a legutóbbi őszön át eszközölt lebontása és az ezen telken végzett földmunkálatok alkalmával a volt pinczehelyiség közelében a munkások erős faléptítményre akadtak, melynek felső részét több vastag fehér márványlap borította. A szabályos négyszög alakú és $2^1/_2$□ m. felületű beton-építmény, mely közel 2 méter mélyen nyúlik le a földben, kétségkívül szobortalapzatul szolgált. Legalább ezt engedi sejtetni alakja és az a körülmény, hogy közelében egy gránitkőből szépen kidolgozott emberi hüvelykujj és egy ugyanazon kőből faragott emberi lábszár-töredék találtatott. Hogy az építmény a római kor emléke, kétségtelen azon leletek után is, melyek szomszédságában kerültek napfényre. Eltekintvén a kisebb-nagyobb bronz- és ezüstérmektől, agyagedényektől, csak két tárgyat említek fel: egy 12 cm. hosszú, szabályos vonaldíszítésű csont-hajtűt és egy Priapus reliefet. A homokkőből faragott szobortöredék fő és kezek nélküli emberi törzset ábrázol; magassága 18, szélessége 19 cm. a nyak átmérője 5 cm. Jobb vállára erősített felső köpenye gazdag ránczokban ömlik le a mellre; a ránczok között és a repedésekben még tisztán kivehetően látszik az élénk piros festék, mely a domborművet borította.

Az öltöny ránczai alatt a hastájon balról jobbra tartó irányban húzódik végig Priapus ismert symboluma. A relief a telektulajdonos birtokában van. A legutolsó füzetben is említett római temető helyén csak a napokban indult meg újra a munka; a hidegebbb időjárás beállta óta a temető-tér északi szomszédságában levő kavicsos telken dolgoztak. A fövény- és kavicsrétegek közül is nem egy számottevő emlék került elé. Nevezetesen egy szerfelett vékony, üvegfinomságú, fekete festékkel beitatott, égetett agyagedény, mely könnyűségével, finomságával és szép díszítésével a római agyagtechnika fejlettségének bizonyítéka. A 7 cm. magasságú és 7·5 cm. átmérőjű, két fülü öblös edényke, pereméből csak kis rész hiányzik, oldalfalán szabályos görbe vonalú díszítést mutat. Az egymásba fonódó félgyűrűk egy-egy hegyes háromszögalakú ékítmény felé

borulnak és mintegy koszorúval övezik az edényke felső kiemelkedését. Ugyanott a megbolygatott föld és kavicstömeg között több, élénk veres színű bélyeges cserépdarab is találtatott, több 35—40 cm. átmérőjű tál cserepei, melyekből a legnagyobb gonddal sem lehetett csak egy ily tálacskát is összeállítani, anynyira szétmorzsolódtak a rájuk súlyosodott kavicsrétegek alatt. De maguk e cserépdarabok is érdekesek és pedig azon díszítéseik miatt, melyekben a római mythos nem egy alakjával találkozhatunk. Így p. o. az egyik darabon, melynek alig 3 cm. hosszú keskeny sávalakú kidudorodásán IIVAA betűk olvashatók három talapzaton álló, koszorúszerű kördiszítésben egy-egy satyr ugró alakja látható. A két-két koszorú között levő teret egy élénk helyzetben levő nő és egy köpenyét tartó férfiú alakjai díszítik. A másik cserépdarabon egy menekülő tolvajt látunk, a kire hevesen uszítja kutyáját egy rövid tunikás férfiú. A kutya felett egy külön mezőben erős izomzatú, ruhátlan emberalak, alább lombos fa és a harmadik mezőben egy szép idomú meztelen női alak látszik, a mint melléhez nyúl, baljával pedig czombjait takarja. A harmadik cserépen cserlevelek, másikon bachansnők, különféle állatok, a római gladiatori játékokra és a venatiókra emlékeztető jelenetek képezik a czifraságokat. A nevezett temető telkén az imént megindult munkálatok alkalmával két sírt fedtek fel, mindegyik fejénél egy-egy 1·2—0·8 m. nagyságú négyszögalakú homokkő-lapot találtak. Az egyiken csak D. M. betűk (Diis Manibus), a másikon egész sorok olvashatók, a melyeknek közlését jövő alkalomra halasztom, a midőn talán a felirat hiányzó kis része is előkerül. E sírokból több cserépurnát, egy közönséges bronz-karpereczet, egy üveggyűrűt, egy Aurelianus-féle kisebb ezüstpénzt és nagyobb barbár ezüstérmet ástak ki.

Szombathely, 1894 februáriusban. *Kárpáti Kelemen.*

IV. LICHTNECKERT JÓZSEF: KÉT ISMERETLEN RÓMAI TELEPRŐL FEJÉRMEGYÉBEN. Jelen soraimmal két, ezideig ismeretlen római lelhelyre óhajtom az érdeklődők figyelmét felhívni. Az egyik Székesfejérvár és Keresztes között, a keresztesi határban, a moóri országút mindkét oldalán terül el. E telep Keresztestől 2 km.-re van; biztos határát egyhelyütt a «malomvölgynél» kereshetjük, másik határa ugyanonnan kiinduló, hirtelen kiemelkedő magaslat, mely a «határmalmon» felől kezdődvén, csaknem egy kilométer hosszan húzódik Keresztes felé, és a mely természetes volta mellett híven mutatja az emberi kéz munkáját, meredekebbé tevén a magaslat oldalát, melynek tetején állhatott a fal, mit a számos tégla látszik igazolni, mely legsűrűbben e helyt jő elő. A határmalom alatt folyik a malom-csatornába egy patak, — e csatorna Keresztes mellett elfolyván, híven követi a telep sánczának irányát, ugyanis 2—10 méter távolban folyik tőle Fejérvár felé, — e patak hegyes szög alatt ömlik az említett csatornába és a köztök elterülő fennsík képezi a minket érdeklő területet, melyen római maradványok szétszórtan találhatók. Egyrészt a csatorna melletti domboldal, másrészt a pataknál képződött magaslat a természet által is védett helylyé teszik a telepet; azonkívül az átellenes iszkai és csurgói hegyekre pompás kilátás nyílik a Sárrét Fehérvárig áttekinthető magaslatáról, sőt a dombok felett is, Pátka, Zámoly felé, elég távolba lehet tekinteni. Nagyon valószinű tehát, hogy egy ily

előnyös fekvésű, a természet által két oldalról védett magaslatot megerősítettek. Sokkal kevésbbé kutattam még át e telepet, semhogy teljes képet tudnék adni róla, ezért meg kell elégednem az eddig ismert adatok bemutatásával. Érmet aránylag keveset találtak e helyen ; gyűjteményembe került mintegy 60—70 drb három-négy év alatt, Traianus, Domitianus, Antoninus Pius, Faustina, Maximianus, Constantinus I., II., Constantius I., Delmatius, Valens, Valentinianus, Septimius Severus, Julia Maesa, Gallienus-tól. Még kevésbbé vannak képviselve az ékszerek és háztartási eszközök, pár bronztöredék, és egy körlemezen domboruan előállított Medusa-fej, bronzból aranyozva, alul felül füllel. Mindezek, szorosan véve, a fennt említett helyen kerültek elő.

A malom-csatorna mellett meredő lejtőn van a legtöbb törmelék, ezrivel hever itt a tégladarab, edénytöredék, mindazáltal nem sikerült csak egy bélyeges téglát is találnom, bár a különböző diszítés nem hiányzik a téglákról, sőt igen nagy mennyiségben akadnak csigavonalas, körös, bekarczolásos diszítések.

Feliratos köveket sem fedeztem fel ez ideig magában a faluban, de Fejérvárra, a vár falaiba, nem egyet hozhattak be ; ezen kövek szétszórva be vannak építve a város egyes házaiba, a főtemplomba, sőt máig is látható egynéhány ama várfalban, mely a püspök-kert alatt épségben áll, mig legtöbb e városból és a megye egyéb részéről összegyűjve a püspöki-palota kertjében látható.

A második római lelőhely, melyet ismertetni óhajtok, Orond-puszta mellett, (Csákberény nagyközség) Csóka, Csákberény, Söréd között fekszik. A telep nagyságát természetes határ után nem lehet következtetni, ugy mint Keresztesnél ; pontosabban körülirva a «Szőlőkalja» dülőben, a Vértes lábából kiinduló, fokozatosan Söréd felé ereszkedő lejtőn fekszik ; terjedelme egy □ klméter, esetleg nagyobb is.

Leletek tekintetében már gazdagabb e telep a keresztesinél. Érmet több százat gyűjtöttek a Lamberg féle uradalom tisztjei, jó ideje gyarapitja e hely leleteivel a Lamberg-féle régiség-gyűjteményt, melynek egyes darabja Csákberényben a család kastélyában van, mig a szebb példányok a család steierországi birtokaira vándorolt. E csákberényi régiség-gyűjteményben szép bronzkori, római kori, és újabb kori régiségek őriztetnek, kár hogy ismeretlenek, hozzá férhetetlenségök miatt. Az én gyüjteményembe mintegy 300—400 darab érem jutott e helyről a II.—IV. századból.

A fibulák nagy változatosságban és mennyiségben kerülnek itt elő ; bronz- és vastöredékek is számosak. A tégla- és cseréptörmelékek között két bélyeges téglát találtam. Feliratos követ e helyről sem ismerek. Két római sírkő van befalazva a csákberényi lövő-kert falába, melyeket az ugyan oda való orvos, dr. Szőke úr ásott fel, s alattuk egy-egy vázát talált, a szokásos mellékletekkel, de ezek nem az orondi-puszta közelében jöttek elő, hanem a zámolyi határban, a szőlők felé, hol ama rejtélyes ezüst-betétes faképek kerültek elő, melyek a deczemberi havi ülésen be lettek mutatva az orsz. rég. és emb. társulat ott levő tagjainak.

Általában e vidéket oly kevéssé kutatták át, hogy nagyon sok ismeretlen lelhelyre akadhat az ember, bár, mint már említettem, az uradalom tisztjei régi idők óta tudomással bírnak itteni leletekről, Orond, mint római lelhely, e név alatt

aligha ismeretes. Ha tehát római emlék Csákberény lelhelylyel megnevezve fordul elő, mint egynéhány esetben tapasztaltam, az bizonyosan orondi eredetű. Ezek igénytelen közleményeim Keresztesre és Orondra vonatkozólag, s ha csakugyan ismeretlenek lennének ez ideig, örömöm telik az érdekelt szakértők tudomásul vételében.

Székesfejévár, 1894 jan. 27. *Lichtneckert József.*

V. WOSINSZKY MÓR: A VARASDI (TOLNA M.) NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRMEZŐRŐL. *Varasdon*, a templom sekrestyéje melletti ház építése alkalmával, számos csontvázra akadtak, melyek mindegyike mellett edény s más sírmelléklet találtatott. E sírmező fe[n]nyúlik egészen a hegytetőre, hol jelenleg is temető van. A fennsíknak magas partjából a tanitói lakás s a fölötte levő szomszédok udvarában földhordás alkalmával már igen sok sír és sírmelléklet került elő. 1881-ben az iskola udvarában talált csontváznak egyik edényét az akkori tanitó nekem ajándékozta (ugyanazon sírban bronzkarperecz s egyéb apró bronztárgyak is találtattak). Ez edény szürke agyagból korongon készült s felületét párhuzamos karczolatokból alakított szalagok futják körül.

E sírmező korának megállapítása végett 1893. év tavaszán szakszerű ásatásokat kezdtem a mostani temető bejárata melletti szabad területen. Az ásatások eredménye a következő: Az 1-ső sír 140 cm. mélyen találtatott. A csontváz egyenesre kinyújtott kezekkel és lábakkal hanyatt feküdt, úgy hogy a fej nyugotnak volt, a lábak pedig keletnek nyúltak. Ugyanilyen helyzetben és irányban voltak az összes sírok. E nagyon korhadt gyermekcsontváz mellett sírmelléklet nem találtatott. A 2-ik sír 135 cm. mélyen volt. A medenczecsont közepén egy 5·5 cm. átmérőjü négyszögü vascsat, melynek oldalai kissé behorpasztottak. A medencze bal oldalán egy az előbbeniihez hasonló, de jóval kisebb vascsat s egy 8 cm. hosszú vaskés. Job kezében egy 21 cm. hosszú egyélű vaskés s ennek tövénél az elkorhadt fanyélnek karikája. Két lábának térdei között egy vasból készült háromélű hajító dárda s egy köpüs szárú levélidomú nagy nyílhegy. Lába végénél vasból készült vermelő alakú csákány. Hossza 11 cm., szélessége az élénél 7 cm., a tövénél 4·5 cm. Ugyane sírban még egy vaskardnak töredékét is találtam. 3-ik sír. Nagyon korhadt csontváz 120 cm. mélyen. Fejénél két síma nyitott bronzkarika (függő) s ágyékánál egy vascsatnak rozsdás töredéke. 4-ik sír. A tanitó udvarának magas partjában 195 cm. mélyen. A jobb lábszár a partból már kihullott. Medenczecsontján egy ép nagy vascsat. Két lába között térde táján egy háromélű hajító dárdának nagyon elrozsdásodott darabjai, a dárda hosszú tövisén a fasejtek tisztán kivehetők. 5-ik sír 170 cm. mélyen. Füle tövénél a koponya patinától zöldre festett s itt egy síma nyitott bronzkarikát találtam. Jobb kezénél különböző nagyságú, egymásba font vaskarikák és egy 13 cm. hosszú vaskés, melynek rozsdáján vastag rétegben fasejtek tapadnak. 6-ik sír 190 cm. mélyen. Füle tövénél a patinától zöldre festett koponyánál egy síma nyitott bronzkarika (függő). Jobb kezénél vaskarikák, vaskampó, egy felső részén karikában végződő csiptető s egy 14 cm. hosszú vaskés, melyen fasejtek tapadnak. 7-ik sír 218 cm. mélyen. A medenczecsonton vascsat töredéke. Két alsó lábszára között egy csonteszköz, ugyanolyan, mint a népvándor-

láskori sírokban oly gyakran előforduló kés- vagy árnyelek. Egyik vége egészen keresztül van fúrva. valamivel lejebb egy új fúrást kezdtek rajta, de az a szárcsontnak csak egyik oldalfalát törte keresztül. 8-ik sír 185 cm. mélyen. A patinától zöldre festett koponya egyik oldalán piczíny síma bronzkarika (függő) ; a medenczecsonton ép, nagy vascsat ; jobb kezénél egy 16 cm. hosszú vaskés. Miután a sírmellékletek nagyon szegények, a sírok kivétel nélkül igen mélyen feküsznek a nagyon kemény Löss-rétegben a nagy kiadással járó szegény sírok további felbontásával felhagytam annál is inkább, mert az eddigi leletekből is constatálhattam azok korát. Legjellemzőbb e leletekből a vermelő alakú csákány, mely a bölcskei* sírmező példányával analog. Jellemzők a háromélű hajító dárdák és köpüs szárú levélidomú nyílhegyek, melyek Keszthelyen,** Nemesvölgyön s legutóbb a keszthelyivel egykorú závodi sírmezőben is gyakran találtattak.

Apar, 1893 november. *Wosinszky Mór.*

VI. GRÓH ISTVÁN : A GECZELFALVI ÉS OCHTINAI TEMPLOMOK FALKÉPEIRŐL. (Gömör m.) Mindkét község, egymástól alig néhány kilométer távolságra, a Csetnek patak völgyében fekszik. A falvak lakossága most tót, de a hegyek és dülők német hangzású nevei arra mutatnak, hogy eredetileg német telepek lehettek. Valószínű, hogy e műemlékeket is a bányaművelő jómódú betelepültek építették. A geczelfalvi templom egy hajós, szentélylyel és egy toronynyal, mely nyugoti oldalon a templom hossztengelyébe esik. Valószínű, hogy a közép rész eredetileg csak famennyezettel volt ellátva és a mostani, a mult századból származó boltozat, a régibb elpusztult fatetőt helyettesíti. Több változtatás az eredeti állapoton nem történt. A torony négyzet alapú, az első emelet felett azonban nyolczszögbe megy át. A szentély a főhajónál valamivel keskenyebb, zárása három oldalú, egy csúcsíves keresztboltos osztálylyal és egy sokszögű osztálylyal van fedve. Ablakok csak a déli oldalon vannak és igen keskenyek. Mérművök szigorú szabású, az ablakbéllet tagozatlan, síma lap. A szentély támainak kajácsa alatt egyszerű homorú tag van pálcza nélkül, úgyszintén a talap-párkányt is egyetlen homorú tag alkotja. Jóformán tagozatlannak mondhatók a boltgerinczek és zárókövek. A falból kiszökő bolt gyámjaképen lefelé fordított csonka kúp szerepel. Az egész templom meglehetős szegényes alkotása a korai csúcsíves stylnek. Rendkívül érdekessé teszik azonban e templomot falképei, melyeket csak a legutóbbi időben fedezett fel Szmik Gábor kir. erdőgondnok, a ki jelenleg e templomnak is gondnoka. Az egész szentély : az oldalfalak, a boltsüvegek, az ablakok bélletei, és a diadalív falképekkel van beborítva. Ezek közül az oldalfalakról és a könnyebben hozzáférhető boltrészekről már el van távolítva a mészréteg, míg a boltozat alakjainak körvonalai csak a mészréteg alatt vehetők ki homályosan. E részeket a mész figyelmes, gondos lekaparásával szintén napfényre lehetne hozni.

Az oldalfalon a figurális rész vagy két méter magasságban kezdődik.

* Arch. Ért. 1891. 3. füz. 241. lap 4. ábra.

* Lipp. V. «A keszthelyi sírmezők» 30, 34. ábra.

E magasságig négyszögű mezőkbe írott geometrikus díszítmény borítja a falat. Az egész északi fal és részben a szentélyzárás képei is az üdvözítő élettörténetét ábrázolják. Fent a falívek által befogott mezőn a kisded Jézust látjuk az istállóban, alább fekszik Mária, míg József fejét kezére támasztja s ülve alszik. A másik ívmező Mária és Erzsébet találkozását ábrázolja, a harmadik ívmezőben két koronás alakot látunk hosszú palástban. A középső négyszögű mezőkben (ugyancsak az északi falon) egymásután következnek: az utolsó vacsora, Jézus az olajfák hegyén, az alvó apostolokkal és a megjelenő angyallal. A legalsó sor jelenetei: Jézus ostoroztatása (hegyes kunsüveges pribékek ostorozzák az üdvözítőt), Jézus megkoronázása a töviskoronával, továbbá Jézus útja a kereszttel. A szentélyzárás azon falát, mely az északi falhoz csatlakozik, teljesen a Golgotha ábrázolása foglalja el. A jelenet nagy és mozgalmas; az üdvözítő sebeiből csepegő vért lebegő angyalok fogják fel kehelybe, alól az ájuló Máriát támogatják az asszonyok; egy sodronyinges vitéz pedig lándsáját az üdvözítő oldalába döfi. A szentélyzárás másik két falát, beleértve az ablakbélleteket is, a tizenkét apostol ábrázolása tölti be.

A déli fal középső nagy mezeje ábrázolja az üdvözítő bevonulását Jeruzsálembe. Alatta két kisebb mezőben Krisztusnak a keresztről való levételét és Krisztus sírba tételét látjuk. A boltsüvegek lekapart részlete angyalok-, prófétek- és evangelistákat látszanak ábrázolni. Feliratos szalagok bőven vannak s így talán a teljes lekaparás után évszámra, sőt a művész nevére is ráakadhatunk. A képeken az alap mindenütt kékes szürke. Az alakok ruházatánál a sötét vörös szín, az erős sárga, továbbá egy igen világos immáron felismerhetetlen árnyalatú szín szerepel. A mezítelen test egy testszínnel van mindenütt bevonva, a körvonal aztán és az arczrészek rajza erős fekete festékkel meghúzva. A domborítást gyenge szürke tónus végzi. Az egész kezelés egyszerű és könnyű.

Az alakok rajza ott leggyengébb, a hol mezítelen testet kellett a művésznek ábrázolnia. A kezek hosszúk s ügyetlenek, a lábak nem külömben A mezítelen test túlságosan sovány. Mindazonáltal az alakok kifejezők. A fájdalmat, méltóságot, gonoszságot a művész képes volt kifejezni. A mozdulatok jellemzők s a redők kifejezik a test mozdulatát. A redőzet rajza sokban felette áll a test rajzának és sok alaknál a ruha igen szabadon, természetesen omlik alá. A festmények korát, az előadás stylusa, a hegyes kunsüvegek s a fegyverzet után itélve, a XIV. századra tenném. Be kell azonban vallani, hogy a stylusuk nem egész egyezik a többi ezen korbeli falképek (Velemér Martyáncz, Tótlak) stylusával, a mi a geczelfalvi képeket érdekesebbekké teszi.

Az ochtinai templom legrégibb része egy románkori torony, egy kis oszlop által elválasztott kettős ablakkal. Időrendben ez után következik a szentély, mely korai csúcsíves stylusban épülhetett, végre egy oldalkápolna, melynek complicált boltszerkezete, csupa homorú tagokból álló gerincz-tagozása mutatja, hogy a XV. század második felében épült. A templom tulajdonképeni hajója itt is újra van boltozva, mint Geczelfalván.

A szentély, mely számunkra a legérdekesebb rész, még sokkal kisebb és kezdetlegesebb tagozású, mint Geczelfalván. Ép úgy van boltozva mint az, a gerinczek tagozatlanok, a gyámkövek hiányoznak. A három oldalú szentélyzárás

falába kerek rózsa-ablak van törve; ennek alakitása, valamint az ablakok mérművei is kezdetlegesek. A támak hiányzanak. Becsessé teszik azonban e szentélyt a gyarló megépítés daczára is falképei. Az egész szentély: oldalfalak és boltsüvegek, falképekkel vannak borítva, melyeket a mészréteg sem bír elfedni. Kis darabon, néhány fej felől le van hántva a mészréteg. A felfogás teljesen ugyanaz, mint Geczelfalván, csupán a helyi tonus sárgább valamivel és az alakokat körülíró vonalak sem oly feketék mint ott, hanem tüzes barnák. Különben ezekről itéletet mondani csak akkor lehet, ha teljesen fel lesznek fedve a képek. Ajánljuk ezért e műemlékeket a műemlékek orsz. bizottságának figyelmébe.

Rozsnyó, 1894 márcziusban.

Gróh István.

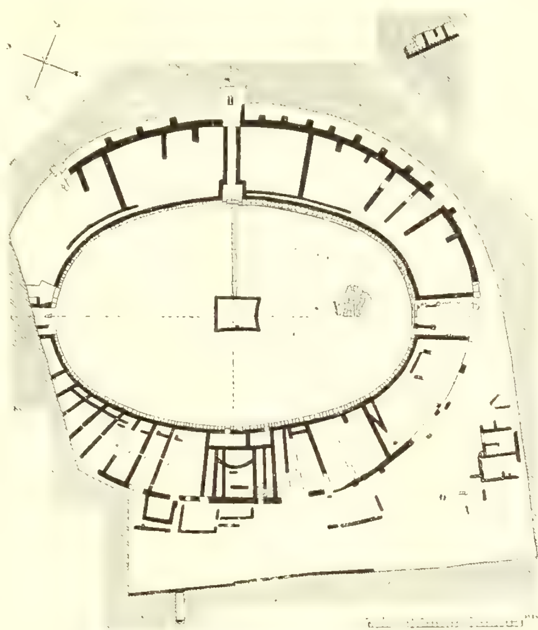
ANTIK ÜVEGEDÉNY KÉT OLDALRÓL TEKINTVE, BEVÉSETT AMORETTEKKEL.
(A Nemzeti Muzeumban.)

IRODALOM.

BERICHT DES VEREINS CARNUNTUM für die Jahre 1890—1891. Wien. Im Selbstverlage des Vereins Carnuntum. 1893.

Bizonyára élénk érdeklődéssel fogja kezébe venni e jelentést mindenki, ki Pannonia római emlékeivel foglalkozik. Annyira egyöntetű volt a pannoniai városoknak mívelődési állapota, hogy azok az adatok, melyek az egyikről ismeretesek, kiegészítik a másik városéit. A különbségek nem lényegesek, inkább helyi jelentőségűek. Azért a mi újabb felfedezés történik az egyik városban, az egyszersmind a másiknak viszonyaira is többé-kevésbé világot vet.

A CARNUNTUMI AMPHITHEATRUM ALAPRAJZA.

Pannonia városai közül főleg Carnuntum és Aquincum azok, melyeknek megismerése érdekében eddig legtöbb történt. Mindkét helynek maradványai — legalább részben — oly szerencsés viszonyok közt maradtak reánk, melyek lehetővé teszik a rendszeres ásatásokat. A Carnuntum-egylet ezen legutolsó, eredetileg az Arch.-epigr. Mittheilungen 1893. évfolyamában közzétett jelentése az 1890. és 1891. évi munkásságáról számol be. Valamint előző jelentése, úgy ez is alkalmat nyújt, hogy párhuzamot vonjunk a két város építészeti emlékei közt.

A jelentés első fejezete Hauser tollából az amphitheatrumról szól, melynek felásatását 1890 fejezték be. Ezen évben az ásatások a *cavea* délnyugati részét — kis darab kivételével — hozták napfényre. Míg többi részében (lásd az alaprajzot) a két körfal között épült sugarak elhelyezése szabálytalan, hosszúságuk változó, e részben a felásott nyolcz sugárfal egyforma távolságban emelkedik egymás mellett s úgy látszik, valamennyi mind a két körfalat köti össze. E részre vonatkozólag mindenesetre állhat Hauser feltevése, hogy az ülőhelyek alépít-

ményét az egyik sugárfalat a másikkal összekötő boltozatok vagy legalább azokon nyugvó fagerendázat képezték. Nyilt kérdés marad azonban még mindig, minő volt az alépítmény a *cavea* többi részében. Az nem valószínű, hogy a substructiók az egyik helyen más szerkezetűek lettek volna, mint a másik helyen. Csak egy lehetőség képzelhető szerintem s ez az, hogy az ülőpadok a két körfal közé tömött földön feküdtek, a sugárfalaknak pedig első sorban az volt a rendeltetésük, hogy a körfalakat, nevezetesen a külsőt a szétnyomás ellen biztosítsák. Az aquincumi amphitheatrumnál a közt agyag töltötte ki, melyben állítólag a törmeléknek semmi nyomára sem akadtak, világos bizonyítékául annak, hogy a padsorok alatt folyosók, üregek nem létezhettek. A mi a carnuntumi amphitheatrum caveájának falazatait illeti, azok beosztása lényegében összevág azzal, melyet az aquincumi amphitheatrumban látunk. Ha még sincs czélzás a jelentésben a kérdés megoldásának fönnebb érintett lehetőségére, annak oka abban kereshető, hogy szomszédaink távolról sem törődnek annyit a mi dolgainkkal, mint mi az övékkel, legkevésbé pedig veszik maguknak azt a fáradságot, hogy elolvastassák maguknak az irodalmunkból legalább azokat a fejezeteket, melyekben hasonló kérdések tárgyaltatnak.

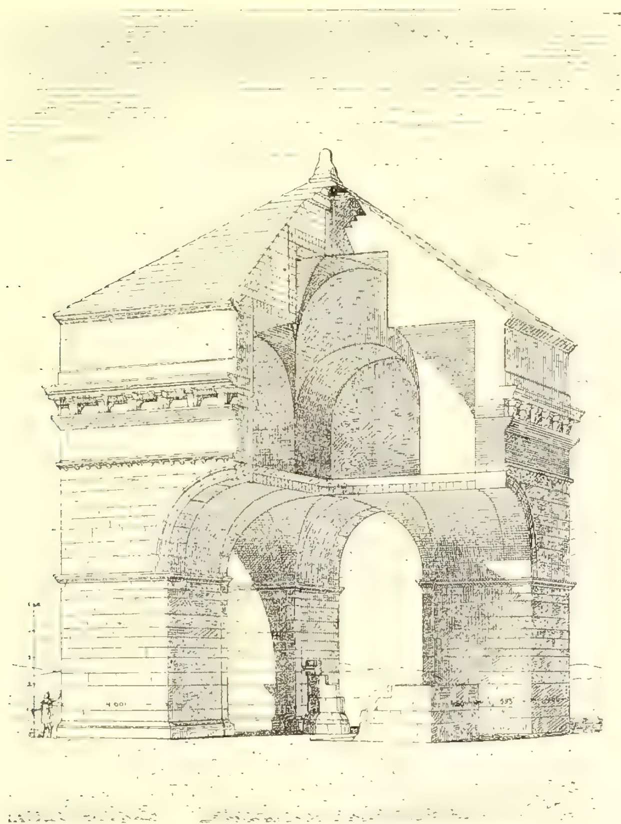
A *cavea* délnyugoti részében felásott sugárfalak egytől egyig középütt ketté repedtek. Hauser e jelenségből azt következteti, hogy a repedési vonal jelezte volna a præcinctiók határát. Kérdés, miért nem találjuk akkor a *cavea* más részében is ugyanazon repedéseket. Hogy azért a nézőhely mégis övekre volt osztva, igen valószínű. Azokat a repedéseket megmagyarázhatják az egyenlőtlen talajviszonyok, melyeket az amphitheatrum építői vagy nem ismertek eléggé, vagy velök nem számoltak kellőleg.

Érdekes végül olvasnunk, hogy az amphitheatrum déli falához odaépült falazatok kerültek napfényre, melyek aköztük lelt oltárkövek tanusága szerint szentély maradványai lehetnek. Az oltárkövek feliratait a többi feliratokkal egyetemben, melyekre az ásatások folyamán akadtak, Bormann ismerteti a jelentés harmadik fejezetében. Az egyik oltárkövön olvasható *Silvanus domesticus* arra enged következtetni, hogy esetleg ennek az istennek szentélyével van dolgunk. Hogy az aquincumi amphitheatrum nyugoti részén a külfalhoz odaépítve Nemesis szentélyére akadtak több különféle istenségre vonatkozó oltárkövekkel, arról a carnuntumi ásatások jelentése egy szóval sem emlékezik meg.

Ugyancsak Bormann még egy felirat töredékét ismerteti, mely az amphitheatrumban került elő s annak építési idejét határozza meg. A felirat *i]mp. x* részletét összevetve a betűk jellegével Bormann meggyőzően kimutatja, hogy benne csakis Vespasianusról lehetett szó s miután ennek tíz izben való imperatorrá üdvözlése 73-ra esett, a felirat pedig az épületen foglalt helyet, az amphitheatrumnak szükségkép ekkor kellett épülnie. E felirat tehát ismét egy újabb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a római mennyire sürgősnek tartotta, hogy a legionariusok mulattatásáról gondoskodjék. Aquincumban is 164-ben már állott az amphitheatrum, építtetése aligha nem szintén a colonia alapításának első idejére, Traianus korára eshetett.

Eredményekben különösen gazdag volt az 1891. év Négy helyütt történtek érdekes felfedezések. A jelentés a legfontosabbnak mondja azt, mely végre

tisztába hozta az ú. n. *Heidenthor* rendeltetését. Addig az volt az általános felfogás, hogy az osztrák-magyar birodalom Alpesek inneni részének ezen legkimagaslóbb római emléke két út keresztezési pontján álló ú. n. *Janus quarifrons* volt. Az 1891. kutatások ezzel szemben kétségtelenné tették, hogy utaknak semmi nyoma sincs, de nem is vezethettek azon keresztül ilyenek, mert az átlók metszési pontján egy basis maradványai még in situ borultak ki. Az antik talaj a mai alatt 1·80 m.-re van. Tekintve, hogy az emlék szomszédságában s a környéken sírokra akadtak, világos, hogy az csak síremlék lehetett. A basison az

A CARNUNTUMI U. N. «HEIDENTHOR» RECONSTRUÁLT KÉPE.

elhunyt szobra foglalhatott helyet. Maga a tetem a négy pillért összekötő keresztboltozat felett levő kamrában pihenhetett. J. Dell, ki a jelentésnek az 1891. évi ásatásokról szóló részét írta, a fenmaradt építészeti részletek leggondosabb megfigyelése alapján megkisérlette az emlék reconstructióját, melyet a mellékelt rajz feltüntet. Igazolva van rajta a tetőzettől eltekintve, mely azonban a valószínűségnek megfelel, minden legcsekélyebb részlet.

A második helyen, a Petronell melletti ú. n. Pfaffenbrunnwiese-n vont kutató árkok, melyeknek czélja az volt, hogy a táborból nyugotnak kiinduló útat átszeljék, egy négyszögű helyiség maradványaira vezettek, melynek a falak között

föllelt feliratos és szobrászait emlékek tanusága szerint Juppiter Dolichenus tiszteletével kellett kapcsolatban állania. Az illető emlékek nem állottak eredeti helyükön, hanem úgy hevertek, a mint felülről, a boltozat beszakadása alkalmával alázuhantak. A helyiség közepén levő pillér arra mutat, hogy az emeleti helyiség keresztboltozaton nyugodott.

A szobrászati leletek egyike Juppiter Dolichenust szobor alakban állítja elénk, hadi öltönyben, egyik kezében a bipenisszel, a másikban a villámmal. Anyaga márvány, és pedig külföldi, nyilván importált alkotással van tehát dolgunk. Ugyancsak magát az istent ábrázolja egy dombormű ; rajta az isten bikán áll. Az előállítástól szabadon maradt kék alapon olvasható föliratból megtudjuk, hogy ezen emléket a Marsok földjéről való Attilius Primus készíttette, ki miután a Vindobonában állomásozó 10. legionál *evocatus* volt, Carnuntumba került a 14. legióhoz centurionak. Ezen táblának megkerült a talapzata is. A harmadik tárgy villámot tartó kéz bronzból, ez is tehát ugyanazon istent ábrázoló szobor része. Az imént említett talapzaton kívül még egy második is előkerült, melyről azonban nem tudni határozottan, minek szolgált alapul. Másrészt annyival érdekesebb, mert mellső lapja felirattal van ellátva. A *legio decimagemma* egyik centuriója s ennek felesége szentelték Juppiter Dolichenusnak Commodus császár jólétéért, a mi minden valószinüség szerint csak akkor történhetett meg, midőn egyeduralkodóvá lett, az az 180—191. 192, vagyis uralkodásának utolsó évében ismét Lucuis az előneve, feliratunkban ellenben még Marcus.

A többi feliratos emlék oltárkő. Mind a három *Jovi optimo maximo Dolicheno* van szentelve. Kettő kevésbé érdekes. Az egyiket C. Sollius Optatus és fia Siro az isten parancsára, a másodikat C. Secundinus Sacerdos készítette. Ez utóbbi oltárkő egyik oldallapját korsó, a másikat sas, szájában koszorút tartva, diszíti. A sas egy a n. múzeumban őrzött márványtáblán is előfordul, mely Dolichenust ábrázolja (lásd Seidl : Nachträgliches über den Dolichenus-Cult ; Wien 1854 Suppl. Taf. I.). Annyival érdekesebb a harmadik oltárkő. Juppiter Dolichenusnak ajándékba adta a császár jólétéért két gondnok *(curatores)* és Q. Gavius Zosimus irnok *(scriba)*. A Zosimus név ismeretes az aquincumi Nemesis szentély egyik oltárkövéről. A legfontosabb része a feliratnak az utolsó előtti sor, mely szerint az ajándékozás Commodo Aurelio consule történt.

Ez az idő, mint azt Bormann kimutatja, csak a 180. 181. évek lehettek.

Ezeken kívül még egy feliratos emlék vonatkozik Juppiter Dolichenusra, de az a szentélytől tetemes távolságban került elő. Lucanius Attilius az isten parancsára saját költségén állíttatta fel.

Mint magában álló leletről végül meg kell emlékeznem egy két töredékből álló feliratos lapról, mely épségében a latin alphabetumot monumentalis betűkben tartalmazta. Magában a szentélyben találták meg. A lelhely s az *ex visu* megjegyzés nem enged semmi kétséget, hogy az isten cultusával kapcsolatban állott. A legvalószínűbb, hogy valamely *magister litterarius* vagy tanítványának fogadalmi ajándékával van dolgunk.

A szerencsés véletlen, melynek oly fontos emlék, minő a Dolichenium, meglelése köszönhető volt, természetesen környékének felkutatására is csábítólag hatott. Egyebek közt egy három hajóra osztott épület került napfényre

annak északi oldalán. A jelentés írója azért, hogy hypocaustum nyomai nem tüntek elő, valamint a Dolicheniumot úgy ezt egészen helyesen cultus-helyiségnek tekinti. Tovább azonban nem megy. Pedig ha az aquincumi ásatásokat ismeri, könnyen felismerhetett volna benne egy Mithraeumot Az alaprajzban a mienk és azon épület között annyi különbség van legfölebb, hogy Carnuntumban a középhajó négyszögű apsisszal záródik, a mire különben másutt analogia van. Ellenben annyival meglepőbb, hogy itt is a hajókat elválasztó falak tövében mindkét oldalon 2—2 basislap tünik szembe, ugyanoly elrendezésben, a minő szerint az aquincumi mithraeumban *M. Antonius Victorinus* oltárkövei állanak. Amott az oltárkövek maguk nyomtalanul eltüntek.

Az ásatások harmadik és negyedik helyén, t. i. a papkertben s az ú. n. legelőn kiterjedt temető maradványaira akadtak. Amott egy helyen hat, egy másikon hét sarkophag került napfényre. Kettő olyan, hogy két-két halottnak szolgálhatott nyugvóhelyül. Felirat egyiken sincs. A fedél egynek kivételével, melynek közönséges háztető formája van, sima lap. Az ú. n. legelőn sarkophagok téglasírokkal vegyest fordultak elő. Ezeknek közepette falmaradványok tüntek elő, melyek egy templomszerű síremlék alapjait képezték. A nagy számban föllelt építészeti részletek lehetővé tették, hogy Dell a felépítményt reconstruálhassa.

Bormann a feliratokkal kapcsolatban befejezésül két katonai elbocsátó oklevelet ismertet még. Mindkettő Brigetiumból való s az egyik Holitzer, a másik Trau kezébe került. A Holitzer-féle a 149. évből, a Trau-féle pedig a 150. évből való. Az előbbi a Hampel által ismertetett aszári diplomától (Akad. Értekezések közt, 1884), mely 148-ban kelt, a csapatok felsorolásában csak annyiban különbözik, hogy benne a I Ulpia contariorum miliaria hiányzik. Figyelemre méltóbb a Trau-féle diploma. Három tartományt nevez meg helytartóikkal. Elmondja ugyanis, hogy Pannonia superiorból, mely akkor Claudius Maximus legatus alatt állott, két lovas ala, Pannonia inferiorból Cominius Secundus legatus alatt 3 lovas ala vagy legalább ezek részei Mauretania Caesariensisbe küldettek s hogy ezen 5 ala azon katonái, kik szolgálati éveiket kitöltötték, elbocsátó levelüket Mauretaniában Porcius Vetustinus procuratortól kapták. Ezen csapatmozgalmakat a mórok békességre szorítása tette szükségessé, melyről a Scriptores hist. Aug.-ben Antoninus Pius c. 5, 4 van említés téve. Valamint az aszári diplomán úgy e kettőn is azalus az elbocsátott katona.

Abból az ötletből, hogy az amphitheatrumban Dryantilla egy denára került napfényre, Rhode az utolsó fejezetben összeállítja a Dryantilla és Regalianus-féle érmek lajstromát. Dryantilla a történeti hagyományban ismeretlen. Eckhel (Doctrina nummorum VII. 463. l.) azon hasonlatosság alapján, mely Regalianus (Kr. u. 262—263.) pénzei és a Dryantilla-félék között van, Dryantillát Regalianus feleségének hajlandó tartani. Rhode kutatásai ugyanerre az eredményre vezettek. Nevezetes, hogy eddig majdnem az összes Regalianus és Dryantilla érmek Brigetio és Carnuntum között kerültek felszínre. A történetből tudjuk, hogy Regalianusnak a sarmatákkal voltak harczai. Az érmek lelhelyeinek tanusága szerint nem lehetetlen, hogy ezen harczoknak színhelye épen a Carnuntum és Brigetio közti vidék volt.

Úgy Dryantillától, mint Regalianustól van a n. múzeumnak egy-egy példánya, melyekről Rhode nem emlékezik meg.

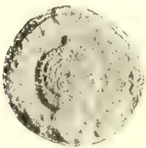
Dryantilla (*Sulpicia Dryantilla*) érmének leírása:

Av. SVLP DRYA · · · · · A császárnő feje diadémával, félholdon jobbra.

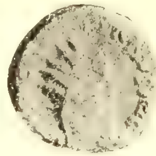
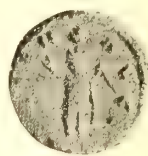
Rev. IVNON · · · · Juno balra áll, jobbjában csészét, baljában kormánypálczát tart. — Összevethető Cohen 1. Regalianus (*Caius Publius C? Regalianus*) érme:

Av. IMP C P C REGALIANVSAVG Feje sugárkoronával jobbra.

Rev. ORIENS AVGG Sol balra áll, jobbját felemelve tartja, baljában ostor. A Cohen 4 abban tér el, hogy az előlapon csak egy uralkodóra van czélzás téve. Mienken az AVGG csak Regalianus és Dryantilla közös uralkodására vonatkozhatik. *Dr. Kuzsinszky Bálint.*

DRYANTILLA ÉRME.

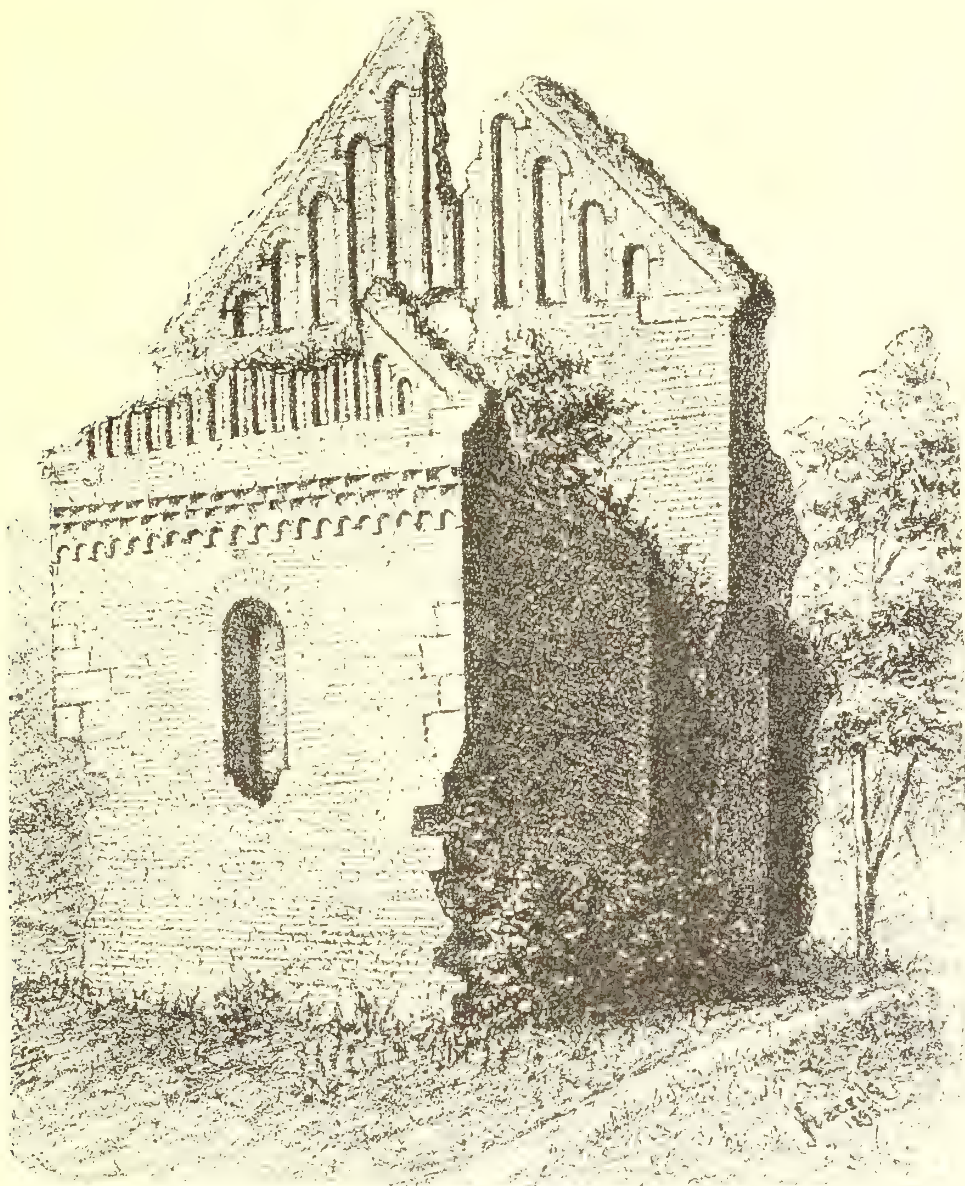
REGALIANUS ÉRME.

Dr. BÉKEFI REMIG: A CZIKÁDORI APÁTSÁG TÖRTÉNETE. Budapest, 1894. 8r. 150 l. A hazai czisztercziták történetírója elismerésre méltó szorgalommal tesz eleget a rend által reá bízott megtisztelő feladatnak. Miután alig egy éve két kötetben közétette a rend pilisi apátságának történetét, melyet a régi hazai művészet szempontjából mi is méltattunk (Arch. Ért. 1891. XI. 184—185.), már is újabb becses monographiával toldja meg köteteinek sorát. Ezúttal a tolnamegyei czikádori apátsággal foglalkozik a szerző. Lelkiismeretes utánjárással és valódi hangyaszorgalommal egyesített dolgozatában minden még oly parányi jelentőségűnek látszó adatot, melyből az apátság multjára világosságot remélhet. De nem éri be csupán okmányokból meríthető tanulságos följegyzésekkel, hanem, a hol fönforog a szüksége, csákány és ásótól sem irtózik, kivált hogyha vitás topographiai kérdéseket kell eldöntenie.

Mindjárt az első fontos kérdésnél, hogy hol feküdt a czikádori apátság, a hely fekvése iránt, reászorult az ásóra, s az nem hagyta cserben. Régóta kétfelé oszlott a szakemberek nézete. Egyik nézet Czikóval azonosítván a Czikádor nevét, a Czikó közelében fönnmaradt templomromot azonosította a megszünt apátsággal; a másik nézet Báttaszéken kereste. Békefi eleinte hajlandó volt Rómer, Henszlmannal és Myskovszkyval tartani, a kik mind az első nézetet vallották és az irodalomban a czikói románkori templomromot mint czikádori apátsági templomot honosították meg.

De mivel utóbb kételyei voltak, megtette, a mit elődei nem tettek, fölfogadott munkásokat és fölásatta a czikói rom környékét, föltárta alapjait s ez az ásatása döntő volt. Kitünt, hogy a templom falai mellett klastromi épület nem létezett, hanem hogy az magára álló plébánia-templom volt és czisztercita eredete ellen szólt az a körülmény, hogy keleti homlokán két saroktorony alap-

jai tüntek elé; pedig a czisztercziták külön tornyokat nem szoktak templomaik mellé állítani. Azután oklevéltári adatok s a helyszínén nyert tudakozódások alapján azt is sikerült megállapítania, hogy az érdekes románkori rom egy el-

pusztult falusi templomhoz tartozott, melynek neve Széplak volt. Az ásatáskor előkerült néhány csinos dombormüves párkány, egy oszlopfő s egy pillérláb, ezekből s a templom alaprajzaiból meg lehetett állapítani, hogy e templom valószinüleg a XII. vagy XIII. században épült. Szerző az alaprajzot s e részletek rajzát

is közli könyvében s az egész romról sikerült új fölvételt is készíttetett, melyet az ő szivességéből itt közölhetünk. Ez az ábra a széplaki romot északkeletről tünteti föl. A magasabb háromszögű fal a főhajó csúcsfala volt, félkörívekben záródó vakfülkék sora élénkíti fölületét, mely a külső párkány emelkedésével nagyobbodik. A csúcsába nemrég becsapott a villám s ekkor a csúcscsal együtt leszakadt a keresztidomú nyilás is, mely azelőtt a csúcsfal felső részén látható volt. Ugyancsak vakfülkék sora ékíti a szentély keleti csúcsát, melynek alsó szélét kettős fogdíszű párkány és alatta félköríves párkány szegélyzi. A csúcsfalnak csúcsba összefutó vonalain még megmaradt egy-két faragott kő s rajta szépen stilizált levéldíszű domborfaragmány. Az ásatáskor lelt oszlopfő gömbszelvényes, csúcsbafutó bordaszerű szalagok négyfelé tagozzák az oszlopfőt, s mindegyik sarokrész a födőlap sarkának irányában fejlődő éllel domborodik; a fej alján a kerek oszlopnak nyaka fölül a födőlap a fővel együtt egy darabot alkot. Valószinűleg az ajtóbéllés kisebb oszlopából való két csavart oszlop töredéke; a két rajz szerint itélve egyik töredéken párnatag, a másikon hornyolat jár a csavarhajláson.

A pillérláb két darabja legalul félkörű vánkostagot, e fölött keskeny beugró függélyes szélű léczet, ferdén hajló körszelvényű hornyolatot, ferdén behajló léczet, íves párnatagot és igen csekély, egyenes beugró léczet mutat.

Miután így a czikói rom másnak bizonyult, mint a minek archæologusaink eddig nevezték, a czikádori apátsági épületnek természetesen más helyütt kellett léteznie. Szerző Koller és Pauler Gyula nézetéhez csatlakozván, Báttaszékre teszi és véleményét okmányszerű adatokkal indokolja, sőt azt tartja, hogy a mostani báttaszéki templom helyében reményli majd az ősi 1142-ben épült czikádori templom alapjait constatálhatni, hogyha majd, a mi remélhetőleg nem soká késik, e roskadozó épületet lebontják s helyébe monumentális egyházat emelnek.

Kövér Béla.

LANCIANI RUDOLF. A régi Róma a legújabb ásatások világításában, fordította Lubóczi Zs. Budapest, 1894. 8-r. 368 l. A m. tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága jó szolgálatot tett a hazai közönség körében ügyünknek, mikor Lanciani kitünő könyvét irodalmunkba átültette. Alig van az újabb irodalomban munka, mely az utóbbi évtizedekben Róma városa nagy átalakulása közben előkerült emlékeket oly vonzón és mégis oly szakszerűen ismertette volna, mint ez a becses mű; de nem is tudunk szakembert, a ki ily összefoglaló munkára inkább is hivatva lett volna, mint épen Lanciani, mert egy emberélet óta közvetlen közelből kisérte figyelemmel Rómában a földmunkálatokat és ez időben az összes régészeti ügyeknek Rómában ő volt leghivatottabb intézője. Mostani könyve úgy keletkezett, hogy tudvágyó amerikaiak számára egy előadási sorozatban adta elő tanulmányainak eredményeit és az élő szóval történt tárgyalás közvetlensége adta meg a könynek is azt a friss közvetlenséget, mely a mi közönségünkre megfogja tenni hatását. Egy bevezetésben és tizenegy fejezetben a legkülönfélébb oldalról tárgyalja a római világot. Igen becses a bevezetés, mert hiteles adatokon alapuló statistikai áttekintést nyujt az emlékek óriási mennyiségéről, mely 1870-től 1880-ig Rómában színre került. Mintegy második bevezetésül

a régészeti tanulmányok történetét adja Olaszországban a renaissance óta. Ezután Róma alapításáról és őskoráról szól, tárgyalja az ókori Róma egészségügyi viszonyait s a nyilvános üdülőhelyeket. Behatóan foglalkozik a császári palotákkal és az utóbbi ásatások egyik legfontosabb eredményével, a Vesta szűzek templomával és házával. Ezúttal e rend históriáját oly élénk színekkel ecseteli, melyek miatt ez a hatodik fejezet a könyvnek talán legkedvesebb része. Sok érdekeset tud mondani Róma közkönyvtárairól az ó- és középkorban, a rendőrségről és tűzoltóságról, szakavatottan tárgyalja a Tiberis folyó és a claudiusi kikötővel kapcsolatos kérdéseket, ezután a Campagnára tér át és végül fölötte érdekes fejezetben elmondja, mikép tüntek el a régi műkincsek és hogy lelték meg újabban, gyakran a legkülönfélébb viszontagságok után. Nagyban emeli a könyv becsét a tizenkét fénynyomatos melléklet, mely mind új fölvétel után készült és a szöveget kisérő 81 ábra. *x. y.*

ÁRPÁD SÍRJA MEGHATÁROZÁSÁNAK SOMMÁJA czimű dolgozatom bírálata látszatával az Arch. Ért. ez évi 1. száma 80. lapján Anonymus 52. fejezetének utolsó mondatcsoportján, melyben Árpád vezér halálának, eltemettetése helyének és a fehér-templom oda épittetésének leírása van följegyezve, valaki, *ab.* betűjel alatt, oly erőszakolt értelmezést kísérlett meg, melyet — bár komolyan venni nem lehet — és mely, — eltekintve az ész- és nyelvtani érveknek hosszú sorától — még az «*omissio qqq*» legelemibb próbáját sem állja ki, mint erről minden latinul tudó, gondolkodó azonnal meggyőződhetik ; de mert ezen kérdésnek egy bizonyos tekintetben sarkalatos jelentősége megköveteli, akarva, nemakarva, a legrészletesebb czáfolás munkájába belekényszerülök. Mivel azonban a szerkesztő úr értesítése szerint az általam megjelölt terjedelmű czikknek az ápril havi számban elegendő helyet szorítani nem lehet, a czikk maga pedig ketté nem szakítható, ezen tárgyról, nehogy hallgatásom félremagyaráztassék, a jelen füzetben egyelőre ennyit kijelenteni elmulaszthatatlan kötelességemnek ismertem. *Dr. Wekerle László.*

Válasz. Nem csudáljuk, hogy dr. Wekerle László úr nézetünket Anonymus ismeretes mondatcsoportjának értelméről nem osztja. Megengedjük, hogy Anonymus kérdéses szövegének más értelme is lehet. Csak azon csudálkozunk, hogy dr. Wekerle László úr, bár több mint egy évtizede foglalkozik az «Alba Maria» és «Árpád sírja» kérdéseivel, csak most tartja szükségesnek, belemenni a jelzett «sarkalatos» passus részletes magyarázatába. De hát inkább későn «kényszerüljön belé», mint soha. Érdekében áll, hogy végre tisztázza az első alapot, melyből monográphiáinál kiindult. Azonban ajánljuk neki, hogy álláspontját lehető tárgyilagossággal vitassa, menten oly idegességtől, a minő itt közölt soraiban is több helyen indokolatlanul kitört. *ab.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József, dr. Czobor Béla osztály-elnökök, dr. Fröhlich Róbert, Nagy Géza, dr. Kuzsinszky Bálint előadók, dr. Boncz Ödön, dr. Pósta Béla, Zsigmondy Gusztáv, Huszka József választmányi tagok, Halavács Gyula, Kunváry Fülöp, Szumrák Pál, Richter Aurél, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és más tíz hallgató.

Az elnök megnyitván az ülést, *Jakab Elek* olvasta fel értekezését: «Budvári és budvár környéki leletek» czím alatt, a leletek bemutatásával, mely után dr. *Hampel József* mutatta be a m. n. múzeum régiségtárának legújabb szerzeményéből a rábaszabályozási őskori, továbbá a tomaseváczi XVI. századbeli érdekes ékszerleletet és a dr. Pados János-féle hagyaték őskori tárgyait.

Titkár fölolvassa jelentését a társulat 1893-ik évi működéséről. E szerint társulatunk a mult évben hét rendes és két bizottsági ülést tartott, melyeken Pulszky Ferencz, Nyáry Sándor, dr. Szendrei János, dr. Fröhlich Róbert, Kovács Albert, dr. Hampel József, Récsey Viktor, Darnay Kálmán, Wosinszky Mór, dr. Czobor Béla és Jakab Elek értekeztek, bemutatva az ország különböző vidékeiről a miskolczi kőkori, a kemecsei bronzleletet, az esztergommegyei, a sümeg-csabrendeki, a herczeghalmi, a czikói, a budvári, a rábaszabályozási őskori és népvándorláskorbeli leleteket, továbbá a tomaseváczi XVI. századbeli ékszerleletet s több száz darab régiséget a m. n. múzem régiségtárának mult évi szerzeményéből.

Feladatunk lévén a régészeti emlékeknek az ország területén való kutatása is, a lefolyt évben Nagy Géza vál. tag a székesfehérvári demkóhegyi telepet kutatta meg, titkár Borsód- és Gömörmegyékben ásatott és Téglás Gábor aldunai kutatásait támogatta a társulat anyagilag. A lefolyt évben volt társulatunknak közel 400 tagja. Elhalt 13 tagunk. Kilépett 7. Miután pedig csupán 16 új tag és egy alapító tag lépett be, tagjaink száma 3-mal fogyott. Ezen körülmény indít bennünket arra, hogy tagjainkat e helyütt is fölkérjük, hogy társulatunknak új tagokat szerezni szíveskedjenek.

Elhunyt tagjaink közül különösen meg kell említenünk gróf Festetich Dénes és báró Mesznil Viktor alapító tagokat, továbbá báró Prónay Aurélt, Márkusz Józsefet, a budapesti szeminárium igazgatóját, gróf Sztáray Antalt, Teutsch György püspököt, továbbá Fenichel Sámuelt, a bukaresti múzeum magyar származású tehetséges fiatal őrét.

Anyagi viszonyainkat illetőleg bevételünk volt a mult évben 2766 frt 32 kr.,

kiadásunk 1505 frt 88 kr., maradvány tehát az év végén 1260 frt 44 kr.; úgy hogy a hazai első takarékpénztárnál őrzött értékpapirjainkkal együtt vagyonunk jelenleg 11020 frt 44 kr. A társulat széleskörű működését illetőleg megemlítjük, hogy a titkári hivatal 1140 ügyszámot intézett el, melynek 2600 póstai expeditio felelt meg.

Mint különösen örvendetes körülményt kell felemlítenünk, hogy a milleniumi ünnepélyek előkészítése s különösen az 1896-iki ezredéves országos kiállítás alkalmából, honfoglalás korabeli emlékek fölásatására a kereskedelmi miniszter úr társulatunknak 4000 frtot bocsájtott rendelkezésére oly kikötéssel, hogy a napfényre kerülő régiségek a kiállításon bemutatandók.

Ugyancsak ezen kiállítás idejében társulatunk országos régészeti congressus és ősrégészeti kiállítás tartását határozta el s annak foganatosítására bizottságot küldött ki.

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul vevén, dr. Fröhlich Róbert olvasta föl a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés szintén tudomásul vevén Lipcsey Józsefnek az 1893-ik évre nézve a felmentvényt megadta. Felolvastatik ezután a jövő 1894-ik évi költségelőirányzati javaslat, melyek alapján az 3084 frt 44 kr. bevétellel, 1991 frt 45 kr. kiadással és így tehát 1092 frt 99 kr. pénztármaradványi előirányzattal elfogadtatott.

Végül a választmány tagjainak újabb 3 évre való megválasztása ejtetett meg. A szavazatszedő-bizottságba dr. Czobor Béla és Nagy Géza vál. tagok küldetvén ki; a szavazás eredményéhez képest az 1894–96. évekre megválasztattak: *I. Budapesten:* dr. Boncz Ödön, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Hunyady László gróf, Huszka József, Kammerer Ernő dr., Pósta Béla dr., Réthy László dr., Dedek Cr. Lajos, dr. Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza, Török Aurél, Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, Halavács Gyula és Kunvári Fülöp. *II. Vidéken:* Bunyitay Vincze Nagyvárad, Csoma József Devecser, Darnay Kálmán Sümegh, Foltin János Eger, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Könyöki József Pozsony, Kandra Kabos Eger, Lehóczky Tivadar Munkács, Lanfranconi Enea Pozsony, Márki Sándor Kolozsvár, Némethy Lajos Esztergom, Odescalchy Arthur herczeg Szkiczó (Bars m.), Rakovszky Ferencz Nyitra-Nóvák, Récsey Viktor Esztergom, Spitzer Mór Pozsony-Széleskút, Széll Farkas Debreczen, Téglás Gábor Déva, Thallóczy Lajos dr. Bécs, Wosinszky Mór Apar.

Az állandó örökös választmányba. Dr. Hampel József és dr. Czobor Béla.

E szerint a társulat állandó választmánya jelenleg a következő tagokból áll: Bubics Zsigmond Kassa, dr. Pulszky Károly Budapest, Ráth György Budapest, báró Révay Ferencz, Schulek Frigyes, dr. Szabó József, gróf Zichy Jenő, Fraknói Vilmos, Majláth Béla, Melczer István, Nagy Imre, Radisics Jenő Budapesten, br. Radvánszky Béla Sajó-Kazán, Havas Sándor Budapest, Ormos Zsigmond Temesvár, gróf Apponyi Sándor Lengyel, Szilágyi Sándor, Forster Gyula, dr. Hampel József és Czobor Béla Budapesten.

Ezután a következő 3 évre a közgyűlés közfelkiáltással megválasztotta elnökül *Pulszky Ferenczet* és másodelnökül báró *Nyáry Jenőt.*

Mely után a választmány az egyes szakosztályok és a társulat tisztviselőit szintén 3 évre a következőleg választotta meg:

Az *I. ősrégészeti* és embertani szakosztály elnöke: Török Aurél dr., előadója Kuzsinszky Bálint dr.

A *II. antik emlék* és éremtani szakosztály elnöke: Hampel József dr., előadója Fröhlich Róbert.

A *III. magyar emlék-*, érem-, czímer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály elnöke: Thallóczy Lajos dr., előadója Nagy Géza.

A *IV. egyházrégészeti* szakosztály elnöke: Czobor Béla dr., előadója Dedek Crescens Lajos.

Titkár: Szendrei János dr.

Pénztárnok: Lipcsey József.

Ügyész: Fejérpataky Kálmán dr. köz- és váltó ügyvéd.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Czobor Béla és dr. Fröhlich Róbert választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 27-én, kedden, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben második rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Forster Gyula, dr. Fröhlich Róbert, Zsigmondy Gusztáv, dr. Pósta Béla, Nagy Géza, dr. Czobor Béla, Kunváry Fülöp, Szumrák Pál választmányi tagok, Vásárhelyi Géza, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 6 más hallgató.

Az első értekezést *Nagy Géza* tartotta az elefánti pálosok kriptájáról, bemutatva számos régi öltözetrészletet s egyéb ott talált emlékeket.

Ezután titkár, *Schweng József* értekezését mutatja be a Beszterczebányán talált XV. századbeli kályhafiókokról. Bemutatva azok sikerült fényképeit is.

Ugyancsak titkár végül Kunvári Fülöp gyűjteményéből három táblán népvándorláskori és római, valamint középkori régiségeket mutat be.

Titkár jelentése folyamán első helyen részvéttel és kegyelettel jelenti, hogy Kossuth Lajos nagy hazánkfia s társulatunknak alapító tagja, ki az archæologiai irodalommal is foglalkozott, meghalt. A társulat mély részvétét és e halál-eset feletti fájdalmát jegyzőkönyvileg örökíti meg.

Bejelenti ezután titkár, hogy Kunvári Fülöp vál. tag 100 frttal a társulat alapítói sorába lép. Végül a pénztárnok havi jelentését olvassa föl, melyet e füzet borítékán közlünk.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Nagy Géza és Fröhlich Róbert urakat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

A NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1894. évi első negyedben. Kőkori gyűjteményünk gyarapodott egy kővésővel Regölyről (Tolna m.), Ó-Szőny vidékéről vétel útján szereztünk kőbaltát.

Az őskori rézvésőeszközök gyűjteménye számára szereztünk egy lapos rézvésőt. Gustav A. Müller strassburgi gyűjtőtől hazai eredetű 3 db. rézvésőt s két

ép és két csonka csákányt. Dr. Pados János végrendeleti hagyományából való egy balta, valószinűleg zalamegyei lelet. Őskori aranytárgyaink sorához járult egy sima karperecz, állítólag Marmarossziget vidékéről való, nyolcz kisebb karika, melyeknek összes súlya 58 gr. Továbbá szereztünk állítólag a Vaskapu környékén lelt aranykarpereczet, végei felé négyélü és bevert vonalakkal és pontokkal ékes. A bronzkori sorozathoz járultak: vétel útján három szárnyas véső s egy karperecz. Regölyről való egy tokos véső bronzból. Állítólag Nagy-Kanizsa vidéki gyűjteményből származik egy vétel útján szerzett borotvapenge töredéke bronzból. Dr. Pados János hagyatékából származik egy tokos véső és lándzsavég (br.). A Rábaszabályozási területről Radó Kálmán kir. biztos kardot, lándzsát és tűt adott által. A vaskor első szakaszából való egy udvarii (Tolna m.) sírlelet, mely vétel útján került birtokunkba. Van benne egy agyagedény, két vasbéllésű bronzkarperecz, hasonló karpereczek 12 töredéke, 3 bronzfibula, 7 töredék egy vasláncziból, 3 vasgyűrű, vasgyűrűből való 6 töredék s egy római fibula, melynek lelőhelye nem biztos. Az ismeretes regölyi bozótból ismét több rendbeli régiséget szereztünk vétel útján. Ilyenek: egy karika hármasával kiálló bütyökkel; nyolcz öntőminta bronzból, 18 db. apró ezüst ékszertöredék, egy bronzkarika s egy agyagkarika. Más alkalommal ugyanonnan érkeztek: 3 db. ezüst s egy bronzfibul a töredéke, egy övtagnak töredéke bronzból, bronzkarika, egy ép s egy csonka agyagkarika, 3 üveg- s egy borostyángyöngy. Vétel útján szereztünk egy vaslándzsavéget. Galambokról (Zala m.) egy vaskori temetőből származó jellemző idomú ép urnát szereztünk. Ó-Szőnyről vétel útján szereztünk 20 db. római bronzfibulát, 1 darab terrasigillata töredéket, 1 agyagmécsest, bronzdiszítmény töredékét és karikás bronzpántos karpereczet. Duna-Bogdányból származó római kőemlék töredékét szintén vétel útján szereztük. Római eredetű paszta-intagliót vétel útján szereztünk, lelőhelye állítólag: Kigyós (Békés m.) Állítólag Nagy-Kanizsa vidékéről való három bronzfibula, egy karperecz (br.), egy igen csinos bronzfej edény füléről s egy borostyángyöngy, mindannyi vétel kereskedőtől. Szintén vétel útján való szerzemények: bronzedény, bronzfibula, láncz s lánczszem, tű, horog, spirálhenger bronzból s egy üveggyöngy. Állítólag Nagy-Kanizsa vidékéről származnak, egy római ezüstgyűrű carneobintaglióval és három bronzfibula, vétel. Dr. Pados János hagyatékából való egy szép Abundantia-szobrocska (br.) Badacsony vidékéről.

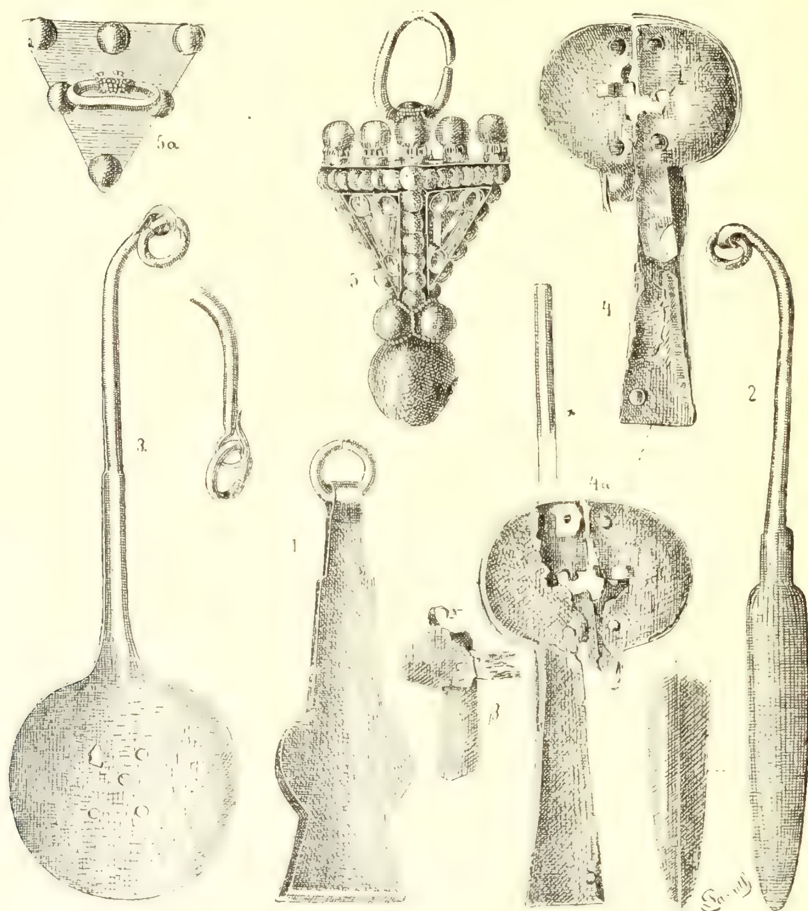
Népvándorlási kor. Dombovárról származó niellós csat bevésett Krisztus monogrammal Dőry Józsefné szül. Geiszt Irma ajándéka gyanánt dr. Kammerer Ernő szíves közbenjárásával került a gyűjteménybe. Ó-Szőny vidékéről szereztünk egy karpereczet.

A népvándorlási gyűjteményt legjelentékenyebben gyarapították Wosinszky Mór ásatásai, melyeket a muzeum költségén Tolna megye több helyén rendezett. Czikón, Závodon, Varasdon, Hanthon s Duna-Szent-Györgyön több mint 600 sírt bontott föl. Regölyről népvándorlási korabeli szíjcsatot szereztünk bronzból. Peszer-Adácsról (Pest m.) hivatalos úton váltottunk be egy gulyaidomú gömbös arany fülönfüggőt, ezüst szürőskanalat, ezüst kést, ezüst csiptetőt s három ezüst ékszertöredéket.

Adjuk ez érdekes leletnek ábrák kiséretében pontos leírását.

1. Ezüstcsiptető; 2. orvosi szerszám (?), ezüstből hosszú pálczából kiinduló

kétélű penge, egyik oldalán végig húzódó középső domborulattal; 3. szűrő kanál; mindhárom eszköz nyelén ezüstgyűrű; 4. ismeretlen rendeltetésű tárgy, csonkán maradt s azért nem lehet tudni, hogy eredeti formája milyen volt. Két korongos végű ezüstlemez egymásra van helyezve és a két lemez szélét keskeny pánt szegélyzi (*α*) a két lemez között vékonyabb ezüstlemezkék darabjai maradtak fön, különösen ott, a hol a három szögecs megy keresztül a lemezeken példa: *β*

A korong idomú lemezen egyik oldalt két kis fül volt, melyből azonban csak az egyik maradt épségben, a szögecsekből ötnek a feje mindkét lemezen kiáll; 5. Arany fülbevaló, gúla idomú, széleit üres gömbök szegélyzik, ezek közt háromszögű és körded rekeszek, melyekből a gránátok kihullottak felső lapja (5 *a*) közepén hengerded tagon karika, a karika alján finom gömböcsök, a hengerke tövén szemcsés kör; a lap széleit hat üres gömb ékíti, melynek tövét rovákolt gyűrű fogja körül. A gúla csúcsa három gömbbel és egy gyöngygyel végződik, a gömbök érintkezési vonalain szemcsék

A rábaszabályozási területről hivatalos úton vettünk által egy övdísztagot.

A n. muzeum megbízásából Bella Lajos tanár Csornán négy népvándorlási sírt ásatott föl, melyből származik: 4 agyagedény, 47 db. bronzövdísz, 5 bronzcsüngő, 1 bronz- s 1 vascsat, 10 darab bronzgyűrű, 3 bronzfüggő, 1 bronzpánt, 25 üveggyöngy, 3 agyaggyöngy, 3 vastöredék.*

A gyűrűk sorozata dr. Kiss János simontornyai orvos úr szívességéből egy ezüst s egy bronz pecsétlő gyűrűvel szaporodott. A Pflanzer-féle gyűjteményből szereztünk egy Árpádkori s egy XVII. századi ezüst pecsétlő gyűrűt. Egy XV. századi, tűzvészben összeolvadt harang föliratos töredékeit szereztük. A rákospalotai árpádkori temetőből származó aranynyal átszőtt szalagot, 6 db. agyagedény-töredéket, vas kocsirúdpánt 2 töredékét ajándékba adta Szathmáry Lajos. Középkori bronzfeszület előlapját vétel útján szereztük. A *rábaszabályozási* területről hiv. úton bronzfeszületet szereztünk. *Nadrágról* (Krassó-Szörény megye) Miklós István postamester közvetítésével az ottani bányavasút építésénél előkerült középkori sírleletet küldött ajándékba. Van a küldeményben: egy bronzfeszület öt darabja, nyolcz vaspatkó ép és csonka, csipkeszalag négy foszlánya.

Az elefánt-szent-jánosi volt pálos-szerzet klastromának sírboltjából származó számos XVI—XVIII. századbeli sírmellékletet és öltözetrészleteket hiv. úton szereztünk. Torontálmegyei Tomaseváczról származik egy XVI. századi sírlelet, melyet hivatalos úton váltottunk meg. Voltak benne ezüst filigránnal és csüngős lemezkékkel ékített ékszerek, ú. m. melldísz, 6 boglártű és 2 gomb, továbbá 1 ezüst pecsétlő czímeres gyűrű és 6 darab dolmánysujtás részlete.

A Pflanzer-féle gyűjteményből Nagy-Kanizsán szereztünk nyolcz darab XVII. századi magyar boglártűt. Egy XVII. századi zománczozott koppantót Brassóból vétel útján szereztünk.

Törökkori régiségeink egy arabs föliratú ónozott rézcsészével gyarapodott dr. Pados hagyatékából. Ugyancsak ónozott XVII. századi konyhai használatra szolgáló rézedényeket, hivatalos úton szereztünk a dunavecsei leletből; volt 1 tál, 1 csésze, 1 hengerded edény, 1 födős kanna s hozzájárult e sorozathoz 2 csüngős karika s 1 vassarkantyú.

Dr. Pados János hagyatékából származott a muzeumra egy XVIII. századi gyöngyház kirakású szent kép, egy gipszanyagból készült Mária-kép s két külföldi pecsétlenyomat. Hivatalos úton a Rába szabályozása alkalmával előkerült tárgyakból Radó Kálmán kir. biztos általadott egy XVII. századi ezüstlapot, ujabbkori csontkeresztet és rézcsat töredékét.

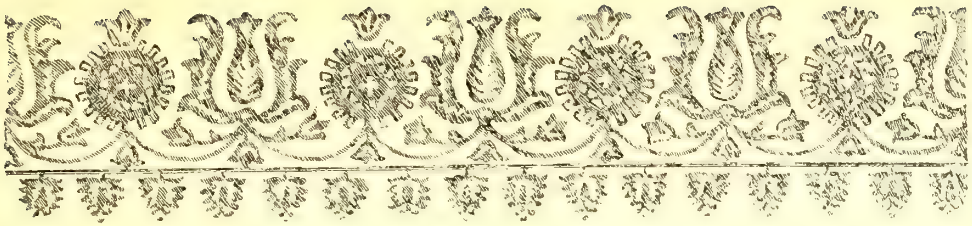
A fegyvergyűjtemény gyarapodása: A rábaszabályozási területről hivatalos úton érkezett egy XV. századi vasbuzogány s egy vascsákány. Ó-Budán lelt két vas puskacsövet vétel útján szereztünk. A gyurói szőllőben lelt vadászkés, egy XVII. századi hegyes tőr Petrovczeről s a dunavecsei leletben egy XVII. századi vassarkantyú vételek. Ó-Szőnyről vascsákányt, Lókútról orosz katona sírjából származó kardbojtot, melldíszt s három gombot szereztünk. B. Mednyánszky Dénes igen becses XV. századi két kézre való schweiczi kardot, hg. Odescalchi Arthur pedig elefántcsonttal berakott értékes XVII. századi puskát ajándékozott.

Hpl.

* A leletek leírását s ábráit lásd a 131—135. lapokon

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. MÚZEUMTÁRSULAT kiadta Értesítőjének 1893. évi második füzetét ; szerkesztette Patzner István főtitkár. Első közleménye Milleker Bódog czikke Délmagyarországról az őskorban, második helyen dr. Berkeszi István ad kimutatást a társulat levéltáráról. A tárczában veszszük a főtitkár jelentését a társulat kilenczedik közgyűléséről, melynek kapcsán Id. Ormós Zsigmond tiszteletére a múzeumban fölállított emléktáblát leplezték le. Leginkább ő neki köszönhető, hogy a társulat annyira megerősödött és mint első az összes hazai rokon társulatok közül díszes épületben állíthatja közszemlére kincseit. A múzeum 622 régiséggel, éremmel és modern műtárgygyal a könyv és oklevéltár 406 dbbal, a térkép-rajz és metszetgyűjtemény 62 dbbal gyarapodott. A mult évben a társulat két rég. ásatást rendezett, egyet Vattinán (Temes m.), a másikat Kécsán (Torontál m.), mind a kettő kedvező sikerrel járt, minek következtében ezután a költségvetésben ásatásokra is fognak a szükséghez képest bizonyos összeget fölvenni. Az 1893. évre megállapított költségvetésben a bevételek összege 2100 frt, a kiadásoké 1160 frt. *ab.*

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ TÁRSULAT 1892/93. évi jelentéséből megtudjuk, hogy a társulatnak 672 tagja van és tiszta vagyona megközelíti a huszonnégyezer forintot. Folyóiratából «Archiv des V. f. Siebenb. Ldskde» megjelent az új folyam XXV. kötetének első füzete. Az egyesület megbízásából Wolff a prázsmári (tartlaui) és vesződi (ziedi) határban rég. ásatokat rendezett, melyekről csak annyit tudunk meg, hogy a lelt régiségeket a b. Bruckenthal múzeumnak adták át. Müller tanár ezen múzeum szerzeményeiről röviden jelenti, hogy vannak köztük őskori kőszerszámok, római aranygyűrű onyx kővel, népvándorlási korabeli ezüstcsatok és fibulák, egy római bélyeges tégla kiadatlan földirattal és a szászvárosi éremleletből török és magyar érmek, melyek közül az utolsók II. Lajos korából valók ; billikom alá való alsó tálcza, két szomszédsági jel, és egy halottas jel, a Nagyszebenben megszüntetett szomszédsági szövetkezetektől származó néhány billikom. Elkészültek a rozsnyói várról az építészeti fölvételek ; készültek királyföldi egyházi emlékekről fényképek, melyek az erdélyi egyházi műemlékek II. sorozatának első füzetében fognak megjelenni. Ezekhez Reissenberg Lajos irja a szöveget, ugyanő leírta a híres kerczi apátság maradványait és Resch Adolf Brassóban az erdélyi érmek és emlékérmek új terjedelmes leírását yújtotta át a társulatnak kiadás végett. Nagy veszteség érte a társulatot, sok évi elnöke dr. Teutsch halálával, a ki az összes királyföldi közművelődési mozgalom lelke volt és a történetírásnak és egyházi archæologiának szűkebb hazájában nagy lendületet adott. *x. y.*

KÜLÖNFÉLÉK.

KOSSUTH LAJOS nagy hazánkfia emlékét mély hazafias bánatunk közepette e szakfolyóirat is kegyelettel áldja. A hazától távol legmelegebben érdeklődött szakunk iránt, sőt egy ízben hosszabb tanulmánynyal adott tanuságot róla, hogy nagy szelleme milyen mélyen hatolt bele az ősember míveltségének nehéz problemáiba. Ez az értekezés az Arch. Ért.-ben is megjelent (Új f. II. k.) és folyairatunk immár negyedszázados pályafutásának legbecsesebb emlékei közé tartozik. *H.*

A MISKOLCZI PALAEOLITH KŐSZAKÓCZÁK lelőhelyi dolgában nyilatkozik *Halaváes Gyula* a Földtani Közlöny XXIV. kötetében (18—23. l.). Miskolcz városa földtani viszonyai tanulmányában arra az eredményre jut, «hogy a miskolczi kőszakóczák nem az alluvium alul, hanem a jelenkor üledékéből kerültek napfényre», egyúttal kijelenti, hogy az a földtani szelvény, melyet Herman Ottó az Arch. Értesítő XIII. kötetének 5. lapján közöl, hibásan tünteti föl Miskolcz altalaját. Ugyanezen miskolczi lelet alkalmából írt *Dr. Török Aurél* tanár egy czikksorozatot az «Ethn. Mittheilungen aus Ungarn» czímű folyóiratban és a III. kötet 5—6. füzetében közölt befejező közleményében arra az eredményre jut, hogy sem a miskolczi lelet, sem az ismeretes nagysápi koponya vagy a szintén ismeretes ó-ruzsini barlangleletek nem bizonyítják még, hogy Magyarországban a diluvialis korban az ember létezett, bár nincs kizárva a lehetősége, sőt megvan a valószinüsége annak, hogy constatálható lesz, hogyha ez ügyben rendszeres kutatásokat eszközölnek. *x.*

BERÉNYI-FÉLE PUSKA. Szerémi hg. Odescalchi Arthur úr nem régiben egy csont- és gyöngyházberakással diszített érdekes XVII. századbeli puskát ajándékozott a régiségtári fegyvergyűjteménynek, mely a XVII. század dereka táján szerepelt b. Berényi György fegyverei közül való s egész a legutóbbi időkig a bodoki várban őriztetett, mígnem a család utolsó férfiivadéka, gr. Berényi György, hg. Odescalchi A. úrnak ajándékozta. A gyöngyházberakások apró körökből állnak ; a csontberakások figurális s lombozatokon és virágokon kívül a puskatus egyik oldalán sárkányt ölő Szent-Györgyöt, a másik oldalon 3 külön mezőben futó rókát, szarvast és kutyát ábrázol A puskalakat melletti aczéllapra vadászati jelenet (kürtölő alak s kutya) és lombozatok vannak etetve. Leg-

jellemzőbb a Sz.-György s innen a régi leltárak rendesen «Szentgyörgyös puska» jelzés alatt említik ; a csúcsos magas süvegű és csaknem térdig érő dolmányforma felöltőjű Szent-György lovával előre vágtat s hosszú dárdáját a vele szemben álló sárkány torkába szúrja, a háttérben vár, oldalt szarvast kergető kutya látszik. A puska alighanem magyarországi készítmény ; Szent-György ruházatának egyes darabjai a magyarországi divatra emlékeztetnek, a nadrág azonban németesnek látszik, s egészen nyugoti divat szerint van ábrázolva az aczéllemez körtölő vadásza. Mindezeknél fogva lehetőnek tartjuk, hogy a puskát a szepesmegyei Krompachon készítették ; b. Berényi György 1656-ban összeírt bodoki fegyverei közt olvassuk : «hosszú krompaki polhak Nr. 8» (Radvánszky B. Magyar Családélet. II. 319), a mi bizonyítja, hogy a puskagyártás a XVII. század közepén a krompachiaknál el volt terjedve. A puskatusra különbenbélyeg van besütve. *(Ng.)*

FRINGIA. Tudvalevő, hogy a «fringia» szót nálunk sok ideig a «F(ranciscus) R(ákóczy) I(n) N(omine) G(entis) I(nsurgit) A(rmis)» szók kezdőbetűiből származtatták, melyeket a kurucz vitézek kardjaikra vésettek, míg a németek, mint pl. Boeheim (Handbuch der Waffenkunde 281. l.) még most is a F(ridericus III.) R(ex) I(n) G(ermania) I(mperator) A(ugustus) szók kezdőbetűinek tartják a szót. Úgy tetszik, hogy ez utóbbi magyarázat az előbbinek a hatása alatt keletkezett, amazt pedig a kurucz vitézek magyarázták bele, a kardjaikon gyakran olvasható FRINGIA szóba. Mert a fringiák jóval korábbiak a Rákóczi-kornál. Már az Arch. Ért. 1872. évi folyama (VI. k. 213. l.) idézi Zrinyi Péter hagyatékából a következő sort : *framea cum ferro Fringiae Genuae* (a Győri Tört. és Rég. füz. III. k. 100. l. után), azóta pedig korábbi adatokat is ismerünk a szó előfordulásának idejére nézve, így pl. Bocskay István 1595-iki végrendeletében (b. Radvánszky B. Magy. Családélet III. k. 179. l.) olvashatók a következő sorok : «Baghdj Isthwannak hagiok . . . egy *fringia* zablyath», gr. Thurzó György 1612-iki leltárában (U. o. II. k. 177—178. l.) : «Item egy szablya, melynek hüvelyén hal héj módon csinált ezüstöse vagyon, *az vasa fringia.*» «Item egy fekete czápára csinált szablya, portai forma *fringia.* Item egy merő ezüstös aranyozott hüvelyű szablya, *az vasa fringia.*» «Item egy hosszu pallos ; ezüstös és aranyozott bogláros az hüvelye, *fringia az vasa*, mely Mihály vajdáé volt.» Kitetszik ezekből, hogy tulajdonkép a kardvasnak a neve volt fringia, a forma szerint a kard lehetett szablya vagy pallos. Boeheim szerint (Handbuch der Waffenkunde 281.) a fringia pengék Sziriában készültek, de mint Zrinyi P. ingóságainak jegyzékéből látjuk, készítették azokat Olaszországban is. Sőt valószinű, hogy legelőször itt készítették s úgy kerültek keletre, a Balkán félszigetre. A török «frenginek», nyugoti vagy olasz kardnak nevezte s ebből lett a délszlávoknál «frengia», «fringia», a mely elnevezés aztán hozzánk is eljutott. *N. G.*

FESTŐNEK ADOTT UTASÍTÁS, MIKÉP ÁBRÁZOLJA A PERÉNYIEKET. A n.-szőllősi Perényi-levéltár vegyesei közt van egy a múlt században kelt utasítás, mely érdekes világot vet arra a módra, mint készültek minálunk a családi arczképek. Ime közöljük :

Embernek. Nr. 2. Nevezetes Pétert öreg embernek kell írni, haragosnak, kemény tekintetűnek, mindaz két kezében mezitelen pallost tartson, az fején sebeket, úgy jobb kezén és lábain, mivel az levelekben is úgy vagyon. Nr. 3. Miklós megélemedett ember volt, de öreg nem volt, ez is nagy vitéz volt, sebekben véresen halva fekve írják. Nr. 4. János iffiu ember volt s igen dali czifra. Nr. 5. Imre cancellárius, mint Jósa Mihály mondotta volt, egy szenátor tekintetű embert representáljon, ez is jó öregséges. Nr. 6. Imre Palatinust szelíden, öregen kell írni és olyan signumokkal, mint herczegeket szokás, köszvényes ember is volt nagyon, úgyannyira, hogy sem lovon, sem gyalog nem járhatott. Nr. 7. Ferencz Püspök igen Iffiú korában esett el az mohácsi harczon, ezt is véresen vágásokkal fekve, halva kell leirni. Nr. 8. Gábor közép koraisú (így) ember volt, azt is véresen vágásokkal fekve kell iratni. Nr. 9. Péter is nem volt öreg ember, ezt gazdagon, pompás köntösben írják. Nr. 10. Gábor harminczöt esztendős volt, azt is írhatják vitézi módon, mert az király ellenségi ellen sok próbákat tött. Nr. 11. Mihályt is halva irhatni, ágyúgolyóbissal elszaggatott testtel, az sem volt igen öreg ember. Nr. 12. Ferencz is középidejű ember volt. Nr. 13. György szelíd, gazdának termett ember volt s jó öregséget élt. Minemű köntösben kell írni és miképpen, az esztendő számbúl az képiró jobban conjiciálhatja, ő nekiek már azt tudni kell, akkor mint jártanak az magyarok. Közli: *ifj. Perényi Zsigmond.*

SZELEVÉNY-VADASI VIRÁGCSERÉP. Szelevény-Vadason (Jász-N.-Kun-Szolnok m.) 1893 őszszel találtatott szőlőültetés czéljából eszközölt homokforgatás alkalmával circa 60 cm. mélységben többnemű cserépedényen kívül, egy négy sarkos, valószinűleg virágcserépnek használt agyagedény, jóllehet annak fenekén nem látszik átlyukasztás; magassága 10 cm., felső hossza 17 cm.; alsó hossza 14 cm., felső szélessége 13 cm.; alsó szélessége 10 cm., kiégetése vöröses. Külsejének diszítése következő: két hosszabb oldala egymáshoz hasonlóan benyomásos sürű pettyek, közte V alakú karczolattal, az egyik keskenyebb végén valószinűleg két virágcserép között egy álló női alak, másik keskenyebb végén pedig két lombos fa van bekarczolva, mely karczolatokban még imitt-amott némi részben az eredeti mészbetétnek nyomai meglátszanak. Ezen maga nemében ritka agyagedény diszítési motivuma némileg hasonlít az Arch. Értesítő 1891. évi 257. lapján a varishegyi, és 1892. évi 221—224. lapjain közölt Purgstalli urnák diszítéseihez.

Kelt Csépa, 1894 február 28-án. *Kovách Albert.*

LENGYEL ÉREM-LELET. 1893. évi nyáron a vereczkei szorosban fekvő *Zagyilszka* nevű falu lejtős határában egy ruthén pór csuprot ásott ki, melyben tömérdek apró ezüst lengyel érem volt elhelyezve. Később e lelet az alsó vereczkei kir. járásbirósághoz került, hol mint hallám, elárvereztetett; akkor még két kilót nyomott az éremmennyiség. Egyet alkalmam volt belőle látni nov. 6-kán, mely XVI. századból való; vékony, 2 cm. átmérőjű ezüst pénz ez, egyik oldalán ez állott rajta: *Sigis. D. G. Rex. P. M. D. L.* Közepén a négy felé osztott paizsban a lengyel sas és Szent György; lent 3 G. A másik oldalán: *Mone. No.*

reg. Polo. Körben pólyás czímer és alatta 24. Alatt alent két csillag közt †. Ily pénzek e tájon Beregmegyében sűrűn és gyakran nagy mennyiségben találtatnak, lévén a XVI. században a két ország közt nagy kereskedelmi érintkezés. Kár, hogy a leletet a Nemzeti Múzeummal nem közölték hatóságaink. *L. T.*

DUNAFÖLDVÁR RÉGI NEVE. Az *Archæologiai Értesítő* 1894. évi XIV. folyam 1. számában a 65. lapon Szelle Zsigmond *a dunaföldvári urnatemetőről* értekezvén, érdekes előadásának végén felhozza, hogy *Duna-Földvár* a magyarok bejövetelekor «Zemogin» nevet viselt s ma is a hely terjedelmes régi földerődítmények nyomaival bír. Lehetetlen itt észre nem venni, hogy *Zemogin* név hibás leírás következtében maradt így fenn, a szláv eredetű *Zámog* vagy helyesebben *Zamek* szó helyett, mely csakugyan *várat* jelent s így etymologiailag véve a hajdani ősi erődítmény régi elnevezése a szlávoktól eredne. Beregmegyében is van a Háthegységben egy régi őskori földvár, mely maiglan *Bogoszláv*-nak neveztetik. *L. T.*

TÁRKÁNYI LELETEK (ZALA M.) Tárkány puszta nem messze fekszik délkeletre a csabrendeki urnatemetőtől; az egykor sűrű erdőséggel borított terület ma részint szántóföld, részint bokros, csalitos hely. Itt találtak évtizedek előtt elsőben, talán erdő irtásnál, egy római táborhely maradványaira, mely a későbbi századokban, úgy mint vidékünkön több ily római emlék, átalakíttatott Pálos kolostorrá, ilyen a berki-malmi tábor és ettől alig egy órányira fekszik a csehi-keszthely-kúti tábor. Ez év tavaszán ismét forgatás alá került a tárkányi terület és nagymennyiségű peremes tégla, színes és síma fehér vakolat s egyéb épülettörmelékekkel került napfényre egy csinos áttört-művű antik aranyfüggő. Vékony aranykorong egyedüli ékessége a kis függőnek, mely áttört művű keretben kilenczágú csillagot mutat. Az aranylemez megerősítésére szolgál a hátlapjára forrasztott kereszt alakú lemezke, központján nyert megerősítést a sodronyból készült akasztó kapocs, mely az aranykorongnak a fülhöz való megerősítésére szolgált. Érdekesnek találom azt a körülményt, hogy a függő kapocs nyilása szorosan el van zárva és egy arany karikába akasztva, mi arról tanuskodik, hogy a karika párjával való összekötésre szolgált, melyet azonban nem találtam meg. Közvetlen közelében szintén törmelék közt találtak vaskést is, mely kétségtelen, egykorú a csabrendeki urna temető «La Tène»-kori ékesen diszített vastárgyaival. Egy kis bronztű, a csabrendeki urnatemetőtől nyugotra, másfél órányira fekvő úgynevezett kohári dombról való, mely domb arról is nevezetes, hogy ott 3 vármegye, Vas, Veszprém és Zala szögellik össze. Ez év tavaszán a domb magaslata forgatás alá került, hol egymás mellett mintegy 8—10 csontvázra akadtak a munkások. A csontvázak legnagyobb része összehányva, a sírhelyek feldúlva voltak, csakis egy női csontváz volt érintetlen, annak melléklete volt egy bronzlemezből készült karikagyűrű és a bemutatandó korongos fejű bronztű.

A bronztű kisebbített alakja a csabrendeki urnatemetőben nagymennyiségben előfordult bronztűknek és érdekessége csakis a diszítésben rejlik. A 20 mm. átmérőjű korong, mely a bronztű fejéül szolgált, három mezőre oszlik, a középső kis kör síma, melyet egy vonaldiszítésű szalag foglal körül, ezzel határos a 3-ik mező, mely tojásalakú ezüst lemezkékkel és arany pontozatokkal van ékesítve.

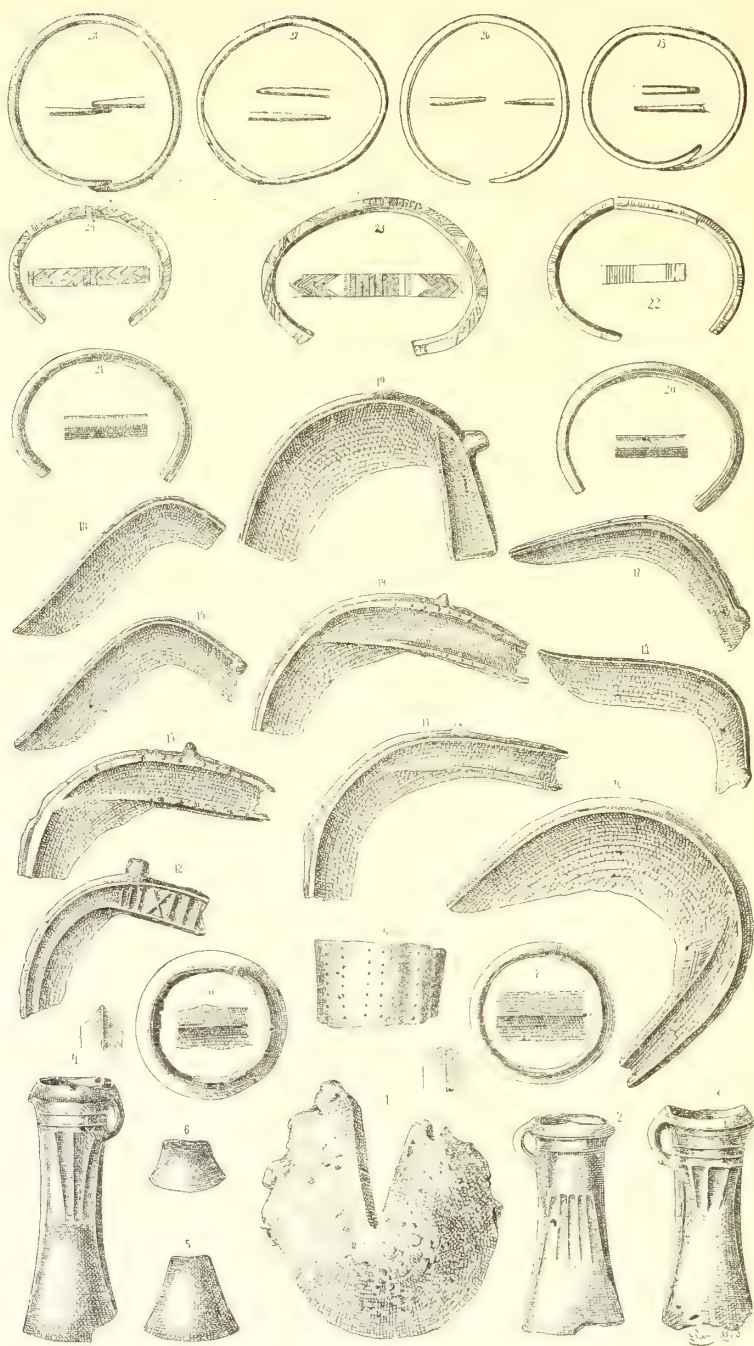
Darnay Kálmán.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÉT ŐSKORI BRONZLELET BIHARMEGYÉBŐL.

I. PUSZTA-BODOLYÓI BRONZLELET (Bihar m.), az összes régiségek bronzból valók, cserépedényben lelték, melyből néhány darab megmaradt ; ezek durva agyagból valók és minden diszítést nélkülöznek. 1. Bronzlepény, félgömb idomú bemetszéssel. Volt még lapos, inkább korong idomú lepény fele része és egy lapos lepény szelvénye. 2. Tokos véső füllel, hüvelyén a karimával párhuzamosan futó gyűrűtag és alább mind a két szélesebb lapján hosszában futó domború párhuzamos egyenes ; éle majdnem egyenes, egyik sarkán csonka. 3. Tokos véső füllel ; karimája két keskenyebb szélén csekély csúcsba fut, alatta két harántosan futó, gyengén kidomborodó párhuzamos gyűrűtag, melyből hoszszában álló három összehajló s kidomborodó egyenes indul ki ; éle csonka. 4. Tokos véső füllel, hasonló az előbbihez, csakhogy hosszabb és nyulánkabb. 5. Véső pengéjének mintegy fele része, élének körszelvényű idoma van. 6. Tokos vésőnek élfelőli csonka töredéke, élének körszelvényű idoma van. 7. és 8. Két karperecz (?) pléhlemezből, melynek közepén kidomborodó gerincz fut végig, egyiknél a gerincz élesebb, másiknál tompább ; a rajzok oldalt, szemközt és átmetszetben mutatják a karikákat. 9. Pléhlemez töredék, nyilván egyenlőtlen szélességű és kihajló övlemeznek darabja ; a hajlás irányában fölületét kettesével rakott párhuzamos pontsorok diszítik, a pontokat ponczokkal ütötték ki, úgy hogy az öv fölületén mint domborulatok mutatkoznak. 10. Sarló, idoma félkörű, széles pengével, nyélbe való szelvényén erős karima s a szelvényen erősítésre szolgáló két lyuk, melynek egyikén a szelvény legalján felerészében mutatkozik. 11. Sarló fele, a penge keskeny volt, nyélbevaló szelvényének erős karimája van, a szelvényen lyuk, a szelvény karimájából apró hegyes pöczög áll ki, a penge karimáján pedig az öntő pöczög maradványa látszik. 12. Kisebb sarló, mely mindkét végén csonka, nyélbevaló szelvényének karimája, mint gyenge kihajlás folytatódik a pengén a külső karima hosszában ; a szelvényen harántosan kidomborodó III X III díszek és lyuk ; a külső karimából erős peczeg áll ki. 13. Egyszerű fajta sarló, éle a tövéig nyulik s ott hegyes sarkot képez, a karima tövén a penge lapjára függélyesen peczeg emelkedik ki, mely a nyélbe való erősítésre szolgált. 14. Sarló fele része, szelvénye belenyulik a pengébe, külső karimájából kis peczeg áll ki, alja csonka, a karimát csekély tojásdad mélyedésekkel diszítették. 15. Sarlóféle, hasonló az előbbihez, csak méreteiben eltér tőle némileg. 16. Sarló, ép példány, hasonlít a 13. számúhoz, csak méretei némileg mások. 17. Hasonló sarló, némileg elütő méretű. 18. Sarló, csonka

PUSZTA-BODOLYÓI BRONZLELET. MEGKÖZELÍTŐLEG $^{1}/_{4}$ N.

pengéjű, legerősebb hajlásán keskenyül. 19. Sarló, hegye felé csonka, szelvénye a karimával hegyes csúcsban fut össze, a karimákon hosszában futó keskeny sávok domborodnak ; a szelvény csúcsa táján négyszögű peczeg áll ki a karimából. 20—21. Karpereczek szélesen nyiló végekkel, belsejük lapos, külsejük kidomborodó és végeiken egyenes lap, egészben három ép példány volt. 22. Ketté tört karperecz idoma, hasonlít a 20—21. számuéhoz, fölületét harántosan álló párhuzamos vonalak ékítik. 23. Hasonló nagyobb karperecz, külső felületét vonaldísz ékíti. 24. Vonaldíszű hasonló kisebb karperecz, egyik oldalának körszélén síma lap vonul végig. 25—28. Karpereczek vastagabb fajta sodronyból ; egészben mintegy 22 egész s töredék volt, a végek tompák vagy hegyesek és néha egymás fölé nyulnak.

A leletben voltak még : néhány sarló csúcsfelőli csonka töredékei, lemezdarabkák és karperecztöredékek, mind bronzból. Az egész leletet — mint örömmel halljuk — a biharmegyei muzeum számára szerezték meg.

II. A KAJNYIKFALVAI BRONZLELET (Bihar m.), melyből főt. Cséplő Péter buzgalmából négy dbka fémsalakot, 26 db tokos vésőt, 29 sarlót, egy sarlóvéget és egy durva, rosszul égetett cserépedénytöredéket őriz a biharmegyei muzeum, több tekintetben figyelemre méltó oly kutató előtt, a ki a hazai bronzkor egyes typusait nyomozza. Az első szempont, mely miatt érdemes vele foglalkozni, az az állapota, hogy egy bronzműves oly készítményeit tárja föl, melyek hasz nálatra még nem egészen készek és ép e miatt az oly fajta szerszámoknak, minők a sarlók, előállítása szempontjából tanulságosabbak, mint a kereskedésbe bocsátott kész árúk. A sarlók egyike sem kész még, legtöbbön rajta vannak az öntő varrányok s az öntő lyuknak megfelelő peczeg, némelyeken pedig a hiányos öntéskor támadt hibák hol a penge élén, hol a külső karimán, hegyes vagy tompa végén. Az öntés maga vagy gyűrűs vagy lapos mintában történt. Az előbbi öntő módra ismerünk már példát (A bronzkor emlékei II, CXLVII. 15) az ispánlakai műhely maradványaiban, de Kajnyikfalván hét egész sarló és egy hegyéről való csonka töredék maradt meg oly állapotban (I. 1—4), a hogy a kevésbé vagy inkább sikerült öntésből kikerült. A rajzban feltüntetett példányok mind a jobban öntött sarlók közül valók, bár itt is látszanak még hiányok a penge szélén, sőt a külső karimán. Az öntés ez a módja oly esetekben ajánlkozott, mikor nem úgy képzeljük, hogy helyi használatra, de távoli szállításra készültek a sarlók. A kajnyikfalvai sarlókból azokat, melyek gyűrűded mintákból kerültek ki, egymásba lehet rakni, így egymásba rakva, szorosan egymáshoz símulnak és az egész készlet a középnyiláson áttolt póznán vagy zsinegen könnyen tovaszállítható. Természetes, hogy ily példányt használatba vétel előtt, előbb egyenesre kellett kalapálni, a peczket le kellett törni, az élét ki kellett fenni és a fecskefarku végét be kellett erősíteni a nyélbe. Az egyenes mintákban öntött sarlóknál (I, 5—21 és II, 21—22) csak a kikalapácsolás volt fölösleges, itt is a többi műtétnek meg kellett előznie a használatba vételt.

Hogyha már most előbb sarlókat a formájuk szempontjából veszszük tekintetbe, azt látjuk, hogy mindannyi ugyanegy ismert főtypus alá sorakozik, t. i. az alá, melynél az erős hajlású pengének a nyélbe való erősítése kettős keretű tövön történt meg. De e széles elterjedésű typuson belül a kajnyikfalvai példá-

A KAJNYIKFALVAI BRONZLELET. I. TÁBLA. $^{1}/_{4}$ N.

A KAJNYIKFALVAI BRONZLELET. II. TÁBLA. $^{1}/_{4}$ N.

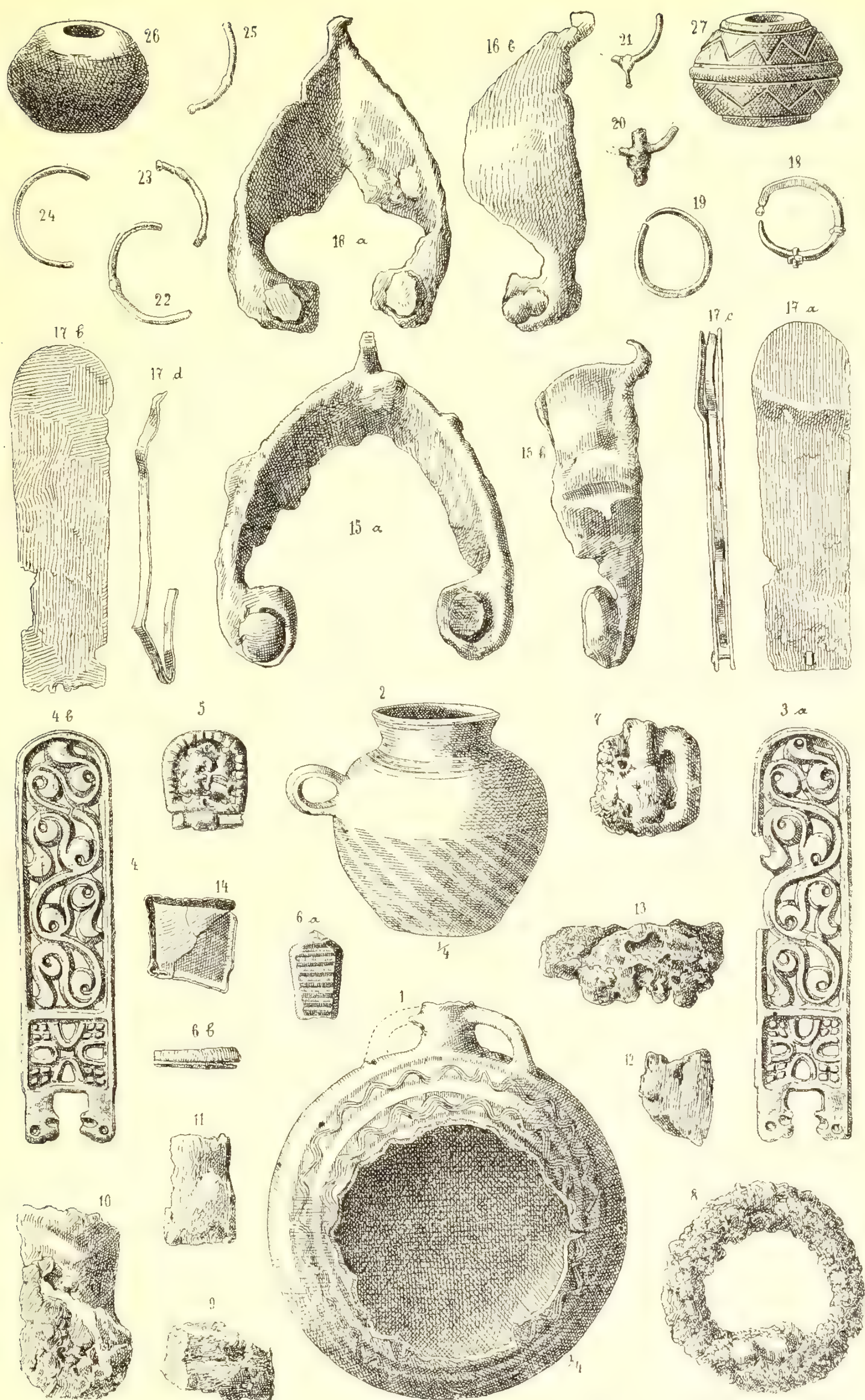
nyok más vidékek hason typusbeli példányaival szemben külön álló helyi változatot képeznek, miként arról meggyőződhetik, a ki az idecsatolt képes táblákat «A bronzkor emlékei» tábláival (CXLVII, CLII, CLV) vagy a N. M. rokon emléksorozataival összehasonlítja. A kajnyikfalvi példányoknak ugyanis közös sajátságuk, hogy (kettő kivételével) majdnem a penge hegyéig futó kettős keretük van és a keret közti tér mindig símán marad. De még ezen közös sajátság mellett is, számos a különböző változat köztük és tényleg azt lehet állítani, hogy nincs két példány köztük, mely ugyanegy mintából került volna ki. A penge idomában és szélességében vannak különbségek, a karimák hajlása és diszítése váltakozik, hol síma a fölület, hol apró eliptikus lapítások szakítják meg a keret hátát, a karimaközben néha lyuk van, mely nem véletlenség, de nyilván a nyélbe való erősítésnél is szerepelt, e lyukon kívül ugyanazon czélból a külső keretből néha peczeg is áll ki, máskor e peczeg megvan, de nincs lyuk, és van több példány is, melyen se peczket, se lyukat nem látunk. A keretköz alsó vége legtöbb esetben fecskefark idomú, csak ritkán záródik egyenesen.

Az itt röviden jellemzett sarlóktól kettő abban különbözik (I, 5 és 10), hogy csak egy külső, a hegyéig terjedő karimája van, a másik keret a tövéből kiindulva, egyenes irányban csúcsos szelvényt képezve a külső keretbe, valamivel a hajlás kezdetén túl beléje fut. Egyiknél peczkes a külső keret (I, 5), a másiknak a szelvénye át van lyukasztva (I, 10.).

A tokos vésők legtöbbje úgy formája, mint diszítésénél fogva rokon egymással, jellemző a nyilás körül vonuló erős párkány és a hüvely külső szélesebb lapjainak határozott tagozása és legtöbbször domborodó vonalakkal való diszítése, melyek egyenesek, görbék és párhuzamosan egymás mellett vagy szögben állók, az élök felé mérsékelten szélesbülnek s az él csekély kihajlású. Ezen typusban úgy formája, mely hosszabb és keskenyebb, valamint háromsoros és közepett három gömböcscsel való diszítése miatt különválik egy példány (II, 3.) egy pedig (II, 13.) egész más, jól ismert hazai változathoz tartozik és azt lehet róla állítani, hogy a jelen példány ennek a csúcsba futó szélű hazai változatnak talán a legdíszesebb példánya. Mert a vonalas félkörökből álló diszítése nemcsak a a lapított szélét ékíti, de három helyütt testén ismétlődik és közvetlenül nyilásának periméje alatt harántosan három vonalas gyűrű követi a perem irányát a testen. Még nehány fémsalak (23., 24.) s egy durva edénytöredék volt a leletben. *Hpl.*

HORGOSI ÁSATASOK.

A csongrádmegyei Horgos község határában őskori és népvándorlás korabeli leletek szórványosan már előbbről is kerültek elő. A régebbi pörös-horgosi leleten kívül azonban 1893. évben s az 1894. év elején két olyan kiválóbb lelet került napfényre, melyek népvándorláskori leleteink sorát nemcsak számban gazdagítják, de értékben is emelik. Ezek a leletek, valamint a már előbbi Horgos és a szomszédos Szeged kör-

HORGOSI SÍRLELETEK A KÁRÁSZFÉLE BIRTOKRÓL. MEGKÖZELÍTŐLEG $^{13}/_{25}$ N.

nyékén talált leletek kétségtelenné teszik, hogy az alföldnek ez a része népvándorláskori emlékeinknek valóban classikus talaja s ma már a vezérek korából származó leletek egész sora is kétségtelenné teszi, hogy ezen a földön még a magyarok betelepedése idejében is, fel egész Pusztaszerig s azon túl Alpár mezejéig, hol a vezérek korabeli emlékeknek mindenütt nyoma akadt, őseink kedvelt tartózkodási helye volt, mert ezen a vidéken találták meg mindazokat az előfeltételeket, melyeket egy lovas és nomád nép megélhetése megkövetel.

Horgoson az 1893. év folyamán egyrészt a belvizek lecsapolása végett, másrészt a Tisza kiöntései ellen jelentékenyebb földmunkálatok és gátépítések voltak folyamatban. Horgos határában Röszkétől kezdve egész Martonos község határáig egy a Tisza mentén végighúzódó védtöltés emeltetvén, az ahhoz szükséges földmennyiséget a mellette elterülő földekből hordták ki.

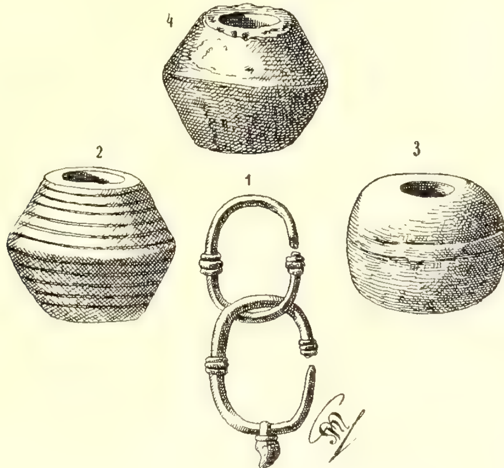
Ez alkalommal horgosi Kárász Imre birtokán, az ú. n. Ördöglyukban, közvetlenül a gátőr lakása mellett találtak a munkások egy jelentékenyebb lelhelyre. A leleteket, minthogy az ásatásokról tudomásom nem volt s ennélfogva azt szakszerűleg ellenőrizni sem lehetett, a földmunkások hordták össze. Beretvás János bérlő s nagykőrösi birtokos, kitől a m. n. múzeum már több ízben kapott régiségeket, a leleteket, illetve azok legnagyobb részét megmentette és összegyűjtötte. Az ekként összegyűjtött leletek a tulajdonos Kárász Imrének lettek beküldve, ki azokat a múzeum felkérése folytán készségesen küldte a n. múzeumhoz.

Ez alkalommal a következő tárgyak kerültek elé:

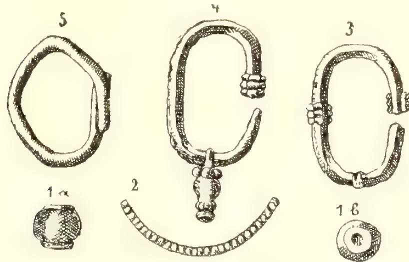
1. Csutora forma edény szürkés agyagból, szája széle s egyik füle csorba, oldala elől kitört. Első oldala szélén körbe futó és hármasával vonuló gyengén bekarczolt két hullámdísz. 2. Bögre vöröses agyagból, hasán vízszintesen álló füllel. 3. *a* 4. *b*. Bronz szíjvégnek egymásra tartozó két lemeze; áttört mű. Végéből egymással szembe álló két állatfejű peczek, mindegyiken szögecs ment keresztül; ezek mellett négyszög mező, benne négyágú növénydísz; ezen túl négy tagú levélfűzér, félhold idomú visszahajló levelekből. 5. Csatrész bronzból, áttört munka, madáridom? gyöngyözött keretben. 6. Szíj végére való lemez, bronzból, harántosan futó párhuzamos hornyolatokkal, a lemeznek lehajló karimája van s alul síma lemez borította; 6. *b*. oldalnézet. 7. Rozsdás vascsat. 8. Rozsdás vaskarika. 9—13. Rozsdás vastöredékek határozatlan tárgyakból. 15. *a* Vassarkantyú fölülről tekintve, 16. *b* oldalnézet. 16. *a* Vassarkantyú fölülről tekintve. 16 *b* oldalnézet. 17. *a b* Szíj végére való két lemez, egyik lemezen megmaradt a szögecs; a két lemezt oldalt keret fogta körül *(d)*; oldalnézetben (17 *c*.) 18—25. Fülbevalók töredékei; három töredéken az alsó dísztag részben még megvan. 26. Orsó-

gomb, szürke agyagból. 27. Orsógomb szürke agyagból, két sorban zigzeg dísz.

E leletek a már elébb jelzett töltés-munkálatok alkalmával az ú. n. Ördöglyukban a Tisza mentén talált sírmezőből kerültek elő, minélfogva azok kétségtelen sírleleteknek tekinthetők. Kár, hogy a leletek minden szakértői ellenőrzés nélkül a munkások által szedettek össze, s így azok becse tudományos szempontból sokat szenvedett. Épen

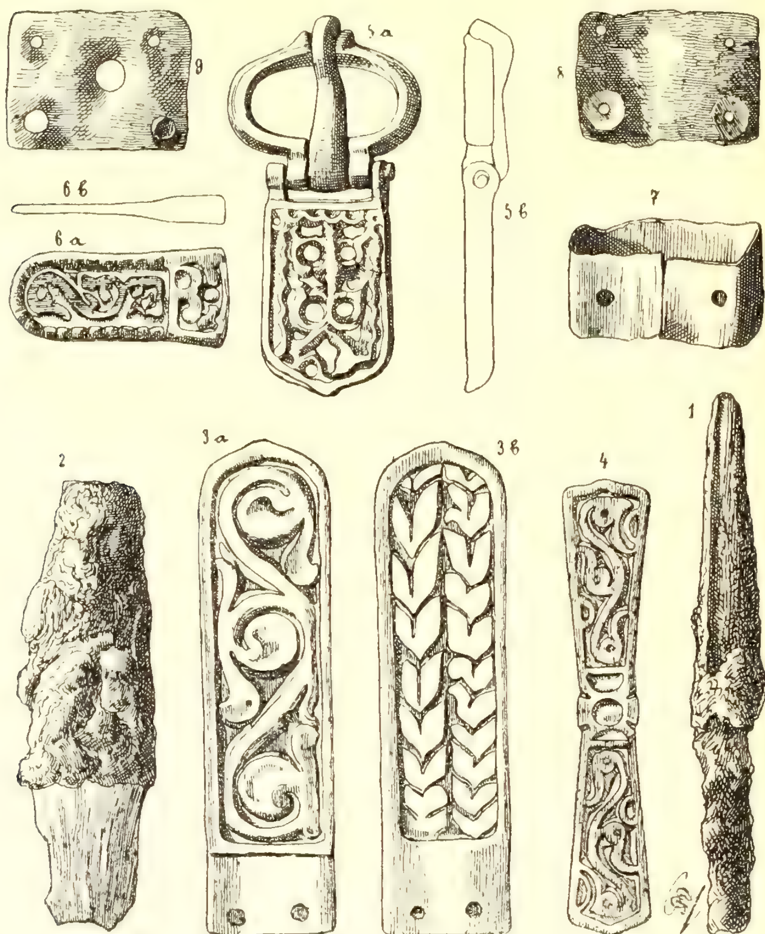
I. SZ. SÍR A HORGOSI «ÖRDÖGLYUK»-BAN. 5/6 N.

II. SZ. SÍR A HORGOSI «ÖRDÖGLYUK»-BAN. 5/6 N.

ez a körülmény indított arra, hogy e leletek helyét utólagosan vizsgálat alá vegyem s ugyanott esetleg kutatásokat eszközöljek. A m. n. múzeum részéről nyert megbízás alapján, a tulajdonos Kárász úr engedélyével, Beretvás János úr támogatása mellett az 1893. év augusztus havában kezdettem meg az Ördöglyukban az ásatásokat. Első pillanatra tájékozódtam az iránt, hogy az igazán szép fekvésű és kiterjedésű sírmező teljesen fel van dúlva, s hogy abban gazdag eredményre alig számíthatok. Mindössze hat ép sírt sikerült felásnom. E sírok egymás mellett sorban 2—4 méternyi távolságban voltak elhelyezve, mintegy 1 – 1·25 cm. mélységnyire a sárga agyagrétegben. Valamennyi sírnak

éjszakdéli fekvése volt, melyben a csontvázak feje észak felé volt — dél felé nézően elhelyezve Az I. sz. sírban a csontváz fején két oldalt 2 fülönfüggő volt (1. ábra), a mell táján egy átfúrt égetett agyaggyöngy feküdt (3. ábra), valamivel alább a csipők körül 2 drb hasonló átfúrt égetett agyaggyöngy találtatott (2. és 3. ábra).

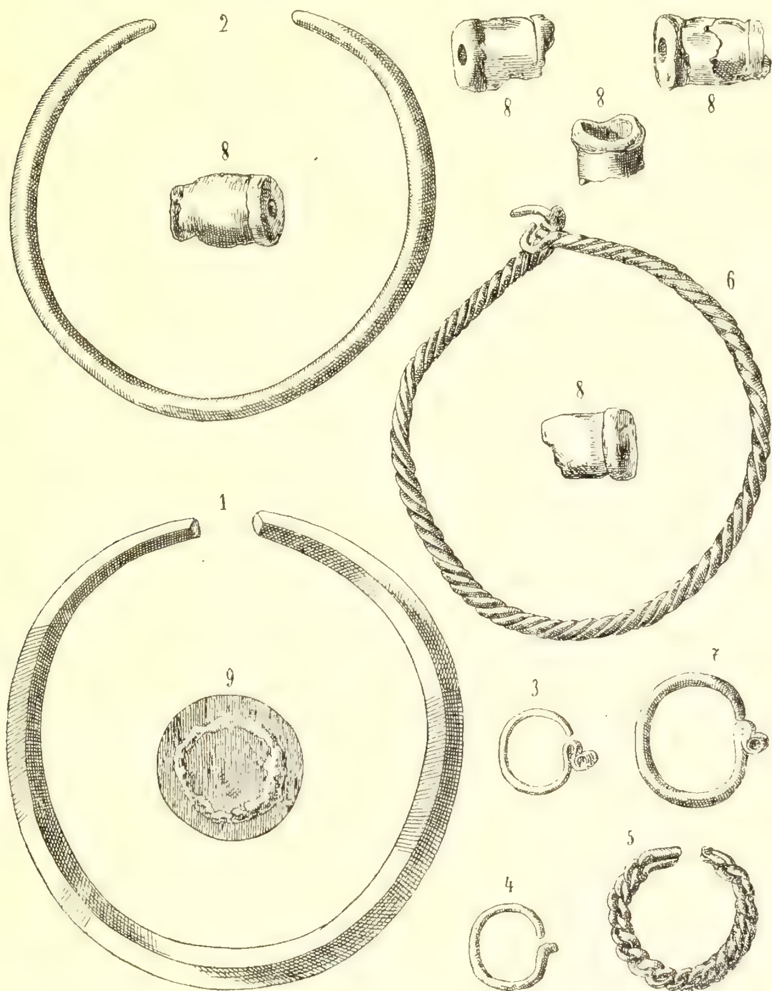

V. SZ. SIR A HORGOSI «ÖRDÖGLYUK»-BAN 5/6 N.

Teljesen hasonló fülönfüggők voltak a II. sz. sírban is (3. és 4 ábra), melyben azon kívül egy gyűrű alakú bronzkarika (5. ábra), kisebb bronz tárgy (2. ábra), hihetőleg egy rovátkos bronzgyűrű töredéke és egy kis gyöngy volt (1. *a b* ábra).

A harmadik és negyedik sz. sírokban a csontváz mellett semmi sem feküdt. Annál gazdagabb volt az V. sz. sír. Ebben a csontváz szintén északról délre kinyújtott helyzetben feküdt s mellette a követ-

kező tárgyak voltak: jobb keze táján két rozsdás vastárgy, ezek egyike egy vaskés (1. ábra), másika nyílhegy (2. ábra), vagy lándzsa vég, a mell alsó részén egy bronzcsat (5. *a b* ábra), egy nagyobb és kisebb bronz szíjvég (3. *a b* és 6. *a b* ábrák), egy vonaldíszszel ellátott hüvelyes

HORGOSI SIRLELETEK A RÖCK IVÁN-FÉLE BIRTOKRÓL. I. TÁBLA CIRCA 5/6 N.

bronzpánt (7. ábra) és egy-egy többszörösen átlyukasztott bronzlap (8. és 9. ábra). A VI. sz. sírban a csontváz mellett szintén nem fordult elő régiség. E sírt azonban érdekessé tette az, hogy a csontváz jobb oldalán egy állat csontváza feküdt, hihetőleg kutyáé. Minthogy a sírmező ezen helyén több érintetlen sír nem mutatkozott s a vele szomszédos dombot a benne levő kapás növények miatt bolygatni — ez út-

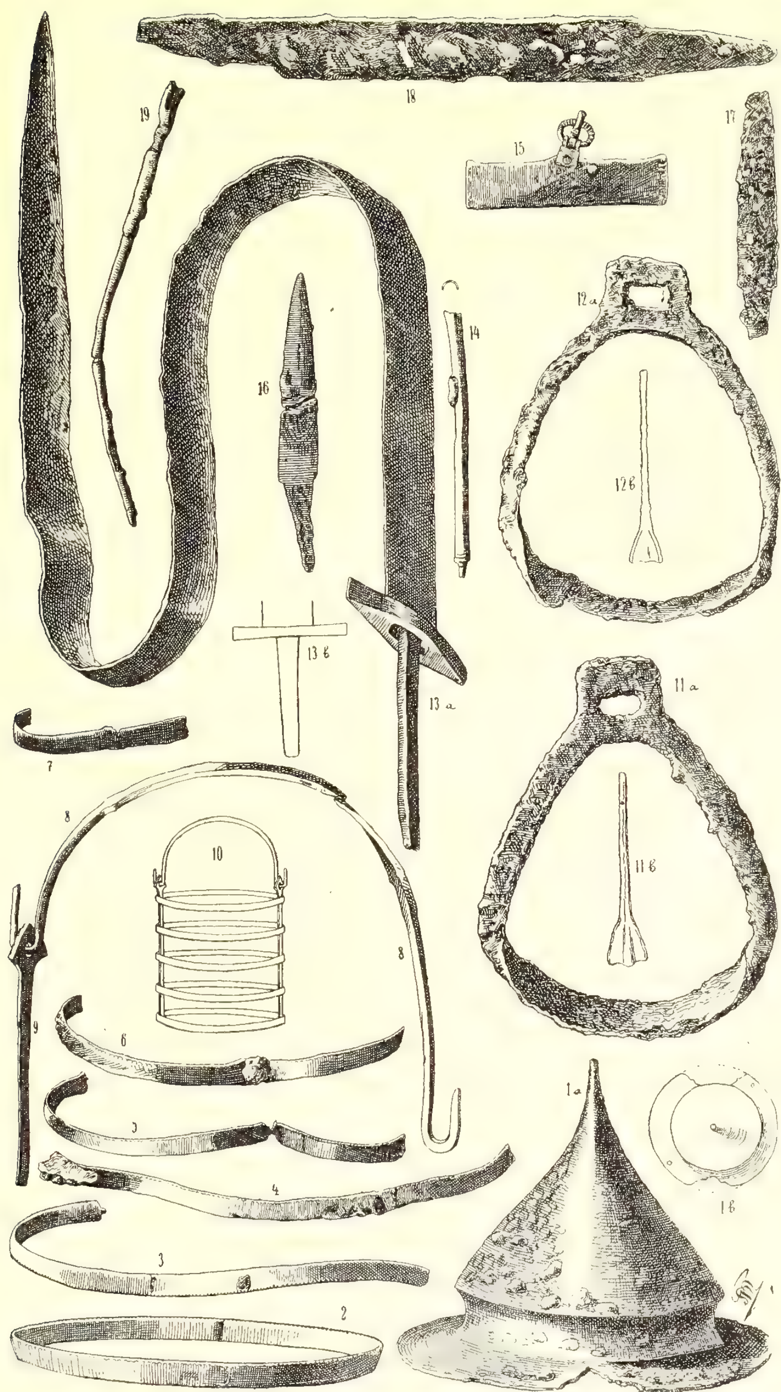
tal — nem lehetett próba ásatásokat kezdettem két más helyen, ezek azonban eredményre nem vezettek.

Annál eredményesebb volt régészeti szempontból az az ásatás, melyet Röck Iván kir. főmérnök és horgosi birtokos az ú. n. Kamarás-erdővel szemben fekvő birtokán az 1894. évi január havában kezdett meg. Nevezett birtokos a tél folyamán egy nagyobb halmos területet, melynek talaja homokos, szőlő-ültetésre szánt. E czélból e halmos részt jó mélyen, csaknem egy méternyire, több helyen ennél mélyebben is átforgattatta. Ezen munkálat közben találtak munkásai egy kisebb sírmezőre, melyről azok a föld tulajdonosát azonnal értesítették. Röck Iván barátom meghívása folytán azonnal kimentem vele a lelet helyére s az ásatásokat mindvégig figyelemmel kísértem.

A sírok itt is egymás mellett sorban feküdtek, mintegy egy méter mélységben a föld színe alatt, még pedig nyugat-keleti irányban, arczczal kelet felé tekintve. A földterületnek munka alá vett részén mintegy 16—20 sír került napfényre, ezek közül azonban csak három sírban fordultak elő a csontvázak mellett régiségek is.

A sírok közül kettőben kétségkívül nő volt eltemetve. Ezek egyikében 2 bronz karperecz (I. tábla 1. és 3. ábra) és fülönfüggők (I. 3. és 4. sz.), egy bronz gyűrű (I. 5.) volt; az egyik sírban sajátságos alakú ezüst lemezzel futtatott gyöngyök voltak (I. 8. sz.). A másik sírban szintén 2 bronz karpereczet (I. 6. sz.) és fülönfüggőket (I. 7. sz.) találtak. Legnevezetesebb s mondhatom kiváló fontosságú volt az a sír, melyben a csontváz lábainál ott feküdt a ló csontváza is (II. tábla). Ez a sír régiségekben igen gazdag volt. A csontváz melle táján feküdt a csúcsba futó és széles karimájú paizsdudor, vasból (II. 1. *a* oldalnézet, *b* felső nézet); kézfejénél jobb oldalt hatalmas vaskard mely eredetileg egyenes volt, de a kétszeres hajlítással rakták a sírba, megmaradt az ellenzője a penge tövén, de a markolatból csak a középső pálcza (II. 13. *a b*) egy félcsöves pánt (II. 14.) s egy csatos vaspánt, valószínűleg a kard hüvelyéről való (II. 15.), a sír közepe táján egy nagyobb (II. 18.) és két kisebb vaskés (II. 16. és 17.) feküdt, a derék táján ezüsttel futtatott korongos lemezkét (I. 9.) leltek, rajta köridomban forrasztás gyönge nyoma; a halott mellett vaspántos veder állott, melynek fája elkorhadt, de megmaradt majdnem teljes épségben egy körpántja (II. 2.) és más négy körpánt kisebb nagyobb töredéke (3—*6*), valamint a két függélyes pánt egyikének töredéke (II. 9) s a belé kapcsolt félkörű s ketté tört pálczás fogantyú (II. 8.); a megmaradt részek után itélve a veder olyan lehetett a minőnek a (II. 10. sz. alatt) közlött vázlat feltünteti. A halott lábánál a ló csontvázát lelték s mellette két kengyelvast (II. 11. *a b* és II. sz. *a b.*)

A jelzett földmunkálatokat heteken át személyesen ellenőriztem s

HORGOSI SÍRLELETEK A RÖCK IVÁN-FÉLE BIRTOKRÓL. II. TÁBLA. $^{5}/_{18}$ N.

több ízben hetenkint két háromszor magam ügyeltem fel a munkásokra, azonban az említett gazdag 3 síron kívül olyan sírt, melyben régiségek is kerültek volna elő, nem találtunk.

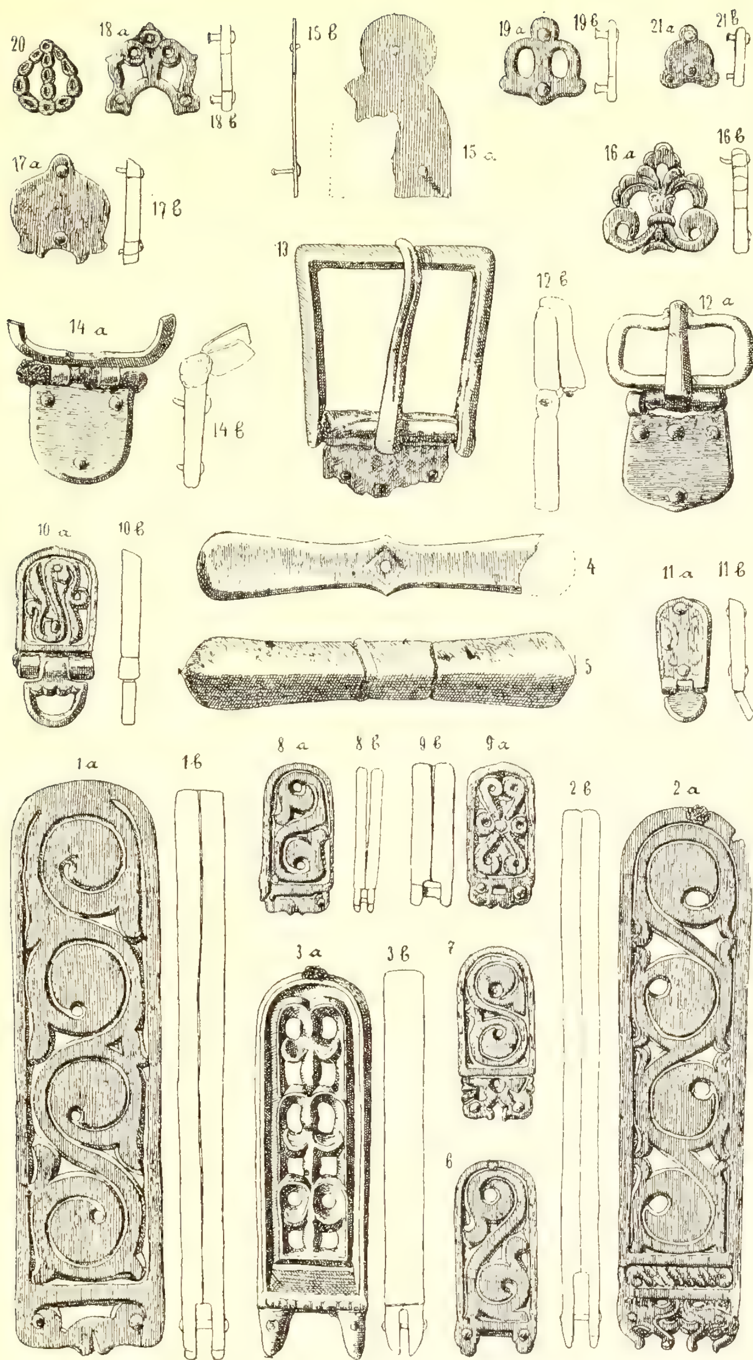
Minthogy e munkálatok egy helyhez voltak kötve s téli időben folytak, rendszeres ásatásokról itt sem lehetett szó. Tekintve azonban a telep fekvését, remélhető, hogy ezen a halmos területen s annak szomszédságában a rendszeresen kezdett ásatások meglepő eredményekre vezetnek. A tulajdonos Röck Iván késznek nyilatkozott, hogy a nyár folyamán az ásatásokat megengedi s azokat készséggel támogatja, minélfogva kívánatosnak tartanám, hogy ezen ásatások vezetésére a M. N. Múzeum saját kebeléből szakértő egyént küldjön ki.

Szeged, 1894. márczius. *Dr. Tergina Gyula.*

A TARJÁNVÉGI SÍRMEZŐ HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELYEN.

Az 1892-ik év őszén a város közvetlen közelében, a «Tarján-végen» ásatásokat rendeztetett, melyeknek eredménye gyanánt az idezárt ábrákban bemutatott tárgyak kerültek a hódmezővásárhelyi főiskola muzeumába.* Ama helyen már 1879-ben, mikor az árvíz elleni védekezés alkalmából a várost körülövező körtöltés készült, akadtak régiségekre, a melyek időközben elkallódtak. Voltak még, a kik a lelőhelyet pontosan tudták megjelölni, s így Farkas Sándor, az ásatás vezetője, biztos nyomokon haladt. A munkát az is könnyítette, hogy az illető helyről a földet a körtöltésbe annyira elhordták, hogy egy méternél mélyebbre alig kellett valahol ásatnia. Előkerült 24—26 soros sír, köztük alig 10—12, melyekben csontvázak mellett bronz és vasrégiségek feküdtek. Nem mutathatunk be az egyes sírokról pontos számszerinti leltárt, mint lehetett a szomszédos mártélyi sírokról, melyek közel koruak, de bemutatunk az összes leletek minden fajtájából jellemző példányokat. A rajzok a hódmezővásárhelyi főiskola által e czélra rendelkezésünkre állított eredetiek után készültek. I. tábla 1. Szíjvég bronzból, áttört munka; áll két egymásra szögecselt lemezből, körded hajlású véggel, a szíj befogadására szolgáló végén két durván idomított állatfej; a lemezen síma keretben négy hajlású indás levélsor, az indák külső körhajlásából rövid hajtások nyulnak ki, a levelek körben hajlók és hegyes végüek. 2. Szíjvég bronzból, hasonló, de valamivel kisebb az előbbinél. A szíj befogadására szolgáló állatfők tátott szájából kiáll a nyelvük; közvetlenül a fejek mellett harántékosan áll a laposan kidomborodó dísz, mely egyszerűen egymásba font szalagból áll; a lemez négy hajlású indás levélsora csekély részletekben különbözik az előbbi szíjvég leveleitől és indahajtásaitól. 3. Szíjvég bronzból, áttört mű egy tagban; a szíj befogadására szolgált egyenes végéből kiálló két kettős peczeg, melyekben még benne van a szögecs, egyenes végén gyöngyözött a szegély, különben pedig síma magas

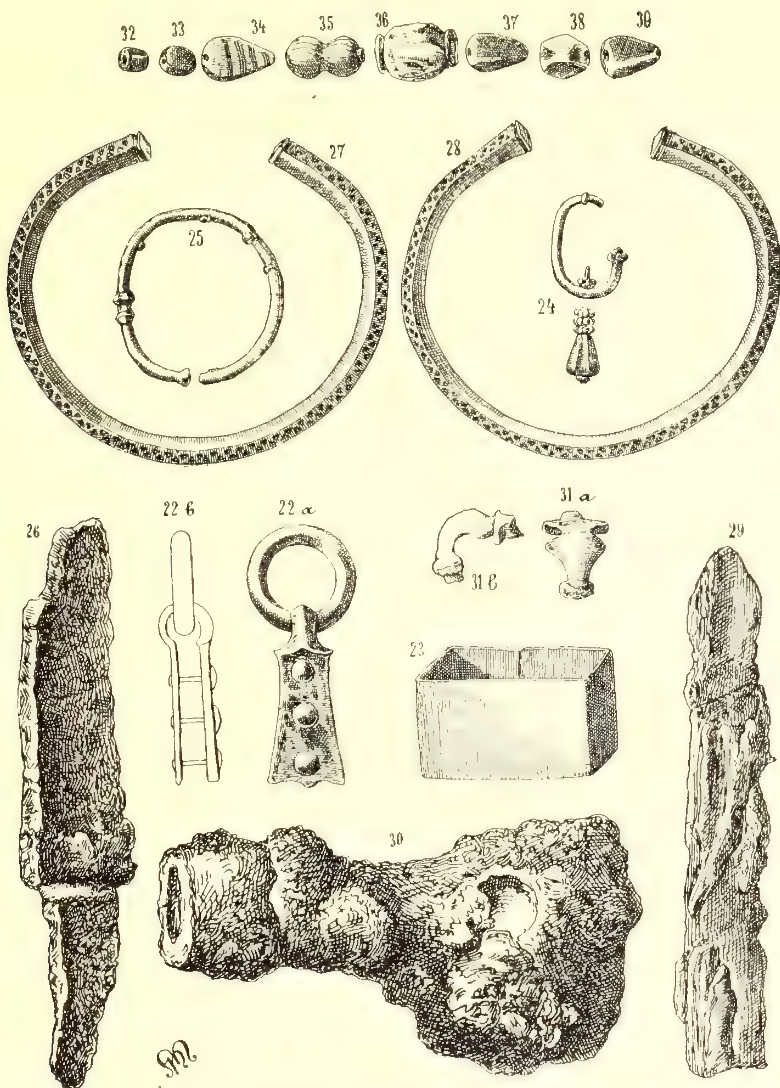
* Vesd ö. Arch. Ért. 1894. XIV. 136.

LELETEK A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI TARJÁNVÉGI SIRMEZŐRŐL. I. TÁBLA $^2/_3$ N.

keret gyanánt fogja körül a középső áttört művű mezőt, melyben háromszor ismétlődik egy liliomos idom, mely azonban nem szándékosan van liliomnak gondolva ; a mező szélén kiemelkedő keret ugyanis kétfelől a külső keret hajlását követvén, a körded végén befelé ugró szöget képez, közepett csomóban öszszefut s a csomóból jobbra-balra félkör hajlású levél fut az oldalkeretbe, a két levél találkozásából azután kiindul a lemez hossztengelye irányában egy összekötő tag, az ismétlődő második hasonló idom aljához ; a harmadik ismétlés az egyenes záródásnak megfelelőleg egyenes kerettel záródik és egészben rövidebb. 4. Egyenes pánttag bronzból, hosszában futó tompa gerinczczel és közepe táján harántosan kidomborodó pálczataggal. 5. Hasonló tag bronzból, vége csonka, közepett kétfelől csúcsos kihajlás s e helyütt lyuk a szögecs belehelyezésére. 6. Apró szíjvég bronzból, egymásra szögecselt, áttört művű két lemezből áll, az egyenes végéből két peczeg áll ki, † idomú indás dísz, mindkét vége kétfelé ágazik, 2 darab akadt belőle. 7. Hasonló szíjvég, de az egyenes végén két állatfej áll egymással szemben ; az indás dísz végtagjaiból az egyik közbenhajló hegyesvégű levél ; egy példány. 8. Hasonló szíjvég, csakhogy kisebb és az inda végtagjai más idomúak, egy példány. 9. Szíjvég bronzból, áttört művű lemezén, központjából keresztben négyfelé álló pálcza körhajlású véggel ; a központ mellett mindkét oldalt karika ; 2 példány. 10. Kapocs, a szélesebb lemez áttört diszítésű mű ; két ketté hajlított levél, melyet S idom köt össze ; a vele csuklóban járó kisebb tag átlóval zárt félkör idom, az átlót képviselő pálcza belső széle csipkézett ; hat példány. 11. Bronzkapocs ; a nagyobb lemezen körszelvényű vonalas dísz, a kisebb lemez félkorongú idommal bír ; hat példány. 12. Bronzcsat, lemeze síma ; négy kúpos fejű szögecscsel, gyűrűje síma, tojásdad. 13. Bronzcsat, lemeze csonka, négyszögű gyűrűtaggal. 14. Bronzcsat, karikája csonka, lemeze síma három kúpos fejű szögecscsel. 15. Síma bronzlemez, idoma fél elipsis és csatlakozó kör, csonka, három szögecs volt, egyik ép, a másiknak megmaradt a nyoma. 16. Szíjról való bronz pityke, áttört mű ; idoma körben hajló levél, melynek szárát gyűrűtag foglalja össze, a két levél végéből palmett-féle levéldísz emelkedik ki ; két példány. 17. Síma bronzpityke, félkorong idomú, külső szélén peczkes kihajlás, ellentett szélén körszelvényű behajlás és mellette kétféle kiugró hegyes sarokkal ; 2 példány. 18. Szíjra való apró bronzpityke, áttört mű, körhajlású, kettős indából áll, alján félkör idomú pálcza ; három szögecs rajta ; két példány. 19. Kisebb bronzpityke, apró, áttört mű, két tojásdad gyűrűtagból áll, két szögecscsel ; öt példány. 20. Apró bronzpityke, áttört mű, szívidomú, kétosztályú, egymás mellé csatlakozó tojásdad gyűrűtagokból s két körded gyűrűből áll ; a körökben két szögecs ; 12 példány. 21. Apró bronzpityke idoma hasonlít a 17. számúéhoz, csakhogy jóval kisebb ; 10 példány. 22. Gyűrűs pántok, a gyűrűbe kapcsolt síma karikával, a pánt kettős lemezén három szögecs ment keresztül, melyeknek fejét üres gömbszelvényű lemez diszítette ; hat példány. II. tábla 23. Négyszögű hüvelypánt, bronzlemezből. 24. Fülönfüggő, négyélű bronz karikája, csonka, alsó végét gömböcsös gyűrű szegélyezi, a karika alsó hajlásán be- és kifelé álló peczek belső részén gömböcsös gyűrű, külsején három sorban apró gömböcsök s azon túl csöppidomú zöld áttetsző üveggyöngyön megy keresztül. 25. Fülönfüggő, karikája bronzból, nagyobb, mint az előbbi, a négyélű gyűrű egyik

végén vastagodás, ellentett oldalán két félgyűrű, és közben két közel álló gyűrű fogja körül, alighanem itt volt beakasztva a most hiányzó csüngő. 27. Karperecz négyélű bronzhuzalból, végei szélesen állanak egymástól és egyenesen elmetszvék, szélük mellett keskeny hornyolat vonul körül; a karika két külső lapját két-két sor

LELETEK A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI TARJÁNVÉGI SIRMEZŐRŐL. II. TÁBLA $^2/_3$ N.

mélyített háromszög ékíti, melyek úgy állanak, hogy közben zigzeg idomot ölt a simán maradt fölület. 28. Hasonló karperecz. *Vas régiségek.* 26. Csonka kés. 29. Kés pengéje. 30. Szerszám (?) köpűből áll, mely egyik végén kiszélesbül, régi idoma már nem állapítható meg biztosan. 31. Az apró bronztöredékek közt akadt egy kis részlet, mely apró kelta fibula nyakának látszik, ábránk oldalt

és fölülről mutatja. 32—39. *Üveggyöngyök.* 32 és 33. Tompa opák fekete ; ilyen van egészben négy darab. 34. Fekete, fényes opák, harántosan futó széles structurával. 35. Kettős gyöngy, zöldes opák, az üveg anyaga hosszában futó fonalas structurát mutat. 36. Fehér üvegből, az üvegfölület alatt aranylappal béllelve, lapos, két végén gyűrűzött nyilással. 37. Fekete, fényes opák. 38. Áttetsző kék. 39. Opák, fekete, ilyen van még három egész s egy töredék. Ilyen idomú áttetsző sárgás-szürke gyöngy van két darab.

*

Ez ismertetés már szedés alatt volt, mikor az 1892. évi tarjánvégi ásatás vezetőjétől, Farkas Sándor úrtól, közleményt vett a szerkesztőség, mely az ásatás eredményeit egyik-másik tekintetben felvilágosítja. Szerinte a sírokban az emberi csontvázakon kívül voltak : ló, juh, kutya, macska, sólyom, hal s egyéb állatok csontjai. A mellékletek fekvéséről megjegyzi, hogy a vascsat csipőcsontok közepette szokott feküdni, fölötte a bronzövcsat, a mellcsont irányában többszörösen előjövő «bronzszárnyas s karikás csatok» feküdtek, a mellcsont fölött többes számmal bronzkapocskák találtattak. Férfiak csontvázainak bal kulcscsontján lelték a nagy bronz szíjvégeket. A vaskést legtöbbször a jobb csontok irányában lenyujtva lelte a kutató, a kés körül vaspántokból eredett élenyült vasszalagocskákat, melyek a kés fatokját szíjjal erősítették az övre. Égetett agyagból való karikák vagy gömbök mindig idősebb férfiak sírját jelölték, s egy esetben férfisírban a derék csigolyái alatt elhelyezve, vaskulcs került elő, ily csontvázak mellékletei között akadtak nyilt karikafüggőcskék és karpereczek bronzból. Nők nyakcsigolyáin üveggyöngyök és «kereszttel díszes kerek bronzlemez nyakékek.» Végül a kutató stilistikus összehasonlítások alapján azt a nézetét fejezi ki, hogy e temető kora közel esik a Kr. utáni VIII. századhoz. *Kárász Leo.*

BUDVÁRI ÉS BUDVÁRKÖRNYÉKI LELETEK.

I. Budvár, már ma csak vár-rom Székely-Udvarhely határán, a várostól félórára fekszik nyugatra, egy magas conglomerat szikla délre kinyuló fokán, délre néző oldalától szédítő magasságban öblös barlanglyukak látszanak, fennsíkját cserjék s árvalányhaj fedik, s kincskeresőktől kiásott földhalmok borítják be. Budvárról, melynek földe ősi székely első foglalású birtok, s királyi adománynak nem tárgya, írott oklevelet a történetirodalom nem ismer. Krónikák nem emlegetik, csak egyes leletek vannak. B. Orbán Balázs *Székelyföld Leirása* czímű műve I. kötetében Budvárnak is leirását és rajzát adván : a rajzon egy szögleterőd kis fal-darabját tünteti fel, mely 1868-ban még fenállott. Mult évi szeptemberben megvizsgáltam, de már el volt tünve, a közeli meredeken legurult, s csak törmelékei mutatták, hol romboltatott szét. Kalauzom segélyével az alapra hamar ráakadtam s letakarva, forró mészszel rakott két szép darabot kifeszítve, egyiket a vármegye alispáni irodájába tettem le, a budvári és a vármegye területén talált leletekből annak e levéltárában állítandó egy kis Múzeum alapjául ; a másikat az ev. ref. collegium régiségi gyűjteményei számára küldöttem el. Ezt a Monographia ügyét

intéző bizottságnak jelentve kértem engedélyt és pénzsegélyt, hogy ez erőd alapfalait levéltári munkám végezte után a délutáni órákban egészen letakartathassam, azon czélból, hogy meg lehessen tudni: hol és hogy kapcsolódott az a várhoz, s milyen volt annak alakja, négyszögű-e, vagy félköralakú? Az engedély és segély megadatott, a minek eredménye az lett, hogy az erőd két oldala egészen, kettő félig tárult fel, de a czélt csak félig értük el; láttuk, hogy az erőd alapjának egész zöme merő kő: őrház vagy lakrész csak a földszinen feljül volt rá építhető, a mi azonban már ma meg nem határozható. Az alap patakkőből s a vidéken honos gömbkőből, forró mészbe öntött vegyes törmelékkel oly szilárdan volt rakva, hogy nagy erőfeszítéssel lehetett rajta és körülte dolgozni. A katonai czéllövés miatt a munkát félben kellett hagynunk, és így csak fél sikert értünk el, az erődnek a várhoz kapcsolódását s annak alakja mivoltát meghatároznunk nem sikerült; de a falromok topographiai irányából s a félkör alakú védsánczok és sánczhalmok fekvéséből következtethető a fő várfalnak is félkör alakja.

A b. Orbán Balázs könyve megjelenése óta a kettős védsáncz is változást szenvedett. A közös hadsereg kormánya a *Kuvaszó* nevű erdő északi legnagyobb magasságától Budvár felé terjedő 600 méter hosszú hegyélen czéllövő helyet készíttetvén: a legvégső távolsági földépítés — golyó felfogó — érdekében a külső védsánczhalmot le kellett hordatni, mely munka alkalmával a vállalkozó Barabás Domokos úr a munkások szabad gazdálkodásából néhány érdekes leletet megszerzett, s kérésemre és Szántho Ákos pénzügyigazgatósági irnok önodaadó közbenjárására a Monographia czéljára felhasználás és a levéltári régészeti Múzeum megalapítás végett hazafias készséggel átengedte, a miért e helyen mindkettőnek legbensőbb köszönetemet fejezem ki.

Ásatásomról s Budvár mai állásáról rajzot készítettem. A vár félkör alakú déli részét függőlegesen meredek szirtfal védi támadástól, nyugati oldalát szintén hajmeresztő csupasz szirtmeredély, nem különben a keletit, Székely-Udvarhely felől hajdan megmászhatlan szirt oldal, de a mi már ma a lerombolt vár omladékaiból és törmelékéből képződött köves talajon erdővel van borítva, észak felől pedig kettős védsáncz és sánczhalom, mely az Udvarhely felőli meredélytől a Hodgya felőli meredélyig félkörben ölelte be és védte az egész vár területet. A külső körsáncz hossza a hodgyai kősziklás meredélytől a várba feljáró ösvényig 105 méter. Az ösvénytől Székely-Udvarhely felé menő, erdővel benőtt meredély hossza 138 méter. Ezen külső vársáncz fenekének szélessége 2 méter. A belső vársáncznak a feljáró ösvényig terjedő hossza 85 méter. A külső és belső várśáncz köze 10 méter. A katonai czéllövő utolsó czélpontjától, az úgynevezett hatszáz méternyi távolságtól a belső vársánczig 58 méter. A belső várśáncztól a megtalált és letakart szögleterődig 67 méter. A Kuvaszó hegy alatt észak felőli katonai őrháztól az utolsó czélpontig 600 méter. Az ekkor és bizonyosan itt talált leletek száma 8; közülök a 8. szám alatti Dyrachion város pénzének egyik talált példányát a munkások úgy adták el, hogy vissza kerítni nem lehetett. A nyaklánczнak vagy nyakéknek vélt kék üveg betétű primitiv agyag gömbök közül, a munka alatt ott járt régészek több darabot magukkal vittek, a hulla fogaiból is néhányat, és sok vékonyabb-vastagabb, vörös és barna edény cserépdarabokat. A megmaradottak s nekem átengedettek ezek voltak.

1. *Őskori tárgyak, rómaiakkal vegyesen.* Szarvas agancs, átfúrva, kalapácsnak idomítva, egyik végén kiélesítve, a másik vége tompa. 2. Csiszolt kőkalapács. 3. Római edény felső része. 4. Budvár lehordott külső védsáncz dombja alatt 2 méter mélyen talált 17 éves nőhulla 13 foga. 5. Azon hulla nyaka körül talált nyakláncz egy része, a mint a lelők vélték. A Nemzeti Múzeum szakértői így határozták meg: 1. Agyag orsó az őskorból. 2. Átlyukasztott agyag korong az őskorból. 3. Római kori kék üveggyöngy. 4. Rézkarika, a mi lehet régi is. 6. Ugyanazon hulla koponya csontdarabja. 7. Két őskori kézi malomkő.

E leletre nézve érdekesnek tartom Téglás Gábor m. tud. akad. levelező tag és ismeretes régész felvilágosításainak megemlítését, a kinek régészeti kutatásai közben feltünvén az, hogy egy szivacsos szerkezetű, kékesbe átmenő, olykor egészen fekete bazalt kőből készült kézi malomkő Erdélyben a præhistorikus telepeken mindenütt előfordul, jelesen találtunk Déván, Felső-Baján, Zámon, Csáklyán, Toroczkón, Puszfalva, Kibéden, Kőhalomban, Háromszéken több helyen és e különböző helyeken talált kövek annyira egyeznek egymással, hogy e tényből azok gyárilag készítését kellett következtetnie. Ekkor nyomozódni kezdett a gyár hol voltáról, s úgy találta, hogy annak Hévizen kellett lenni, mert az a falutól Hidegkutig elterjedő fensíkon találta meg a malomkövek nagy mennyiségben szétszórt anyagát. Az őslakóktól a rómaiak is örökölték a malomkő készítés mesterségét, mert a római Castrumokban és őrhelyeken ritkán hiányzanak ily malomkövek, a minthogy köztudomású is, hogy Várhelyen, Veczelen, Apulumban, Potaissában stb. a leletek közt rendesen ott van az ily szerkezetű kézi malomkő. E tapasztalást megerősíti az itt szóban levő, Budváron talált két malomkő, mely præhistorikus korszakbeli, valamint a Székely-Udvarhelyen 1874-ben a római fürdő közelében talált 3-ik is, a miről hátrább még lesz szó, ez utolsó kétségtelenül római készítmény.

8. A m. nemzeti múzeumi szakférfiak meghatározása szerint épülethez való, diszítési darab agyagból. 9. A külső védsáncz halom nyugati részében talált edényégető katlan vagy kemencze falából való agyagföld. 10. Ó-kori görög pénz, Dyrrachium (Durazzo) város autonom drachmája; előlapján e körirat: *ΔΥΡ (ραχιον) Α(ΡΧΙΠΠ)ΟΥ*, közbül négyre osztva □ téren Alkinous kertje, hátlapján: *ΜΕΝΙΣΚΟΣ*, középen borját szoptató tehén, alól evező lapát. 11. Első Ferdinánd király Körmöczbányán veretett ezüst dénára 1548-ból. Előlapján: Av. F ... INAND. D. G. R. VNG. 1548. Közbül Magyar-, Cseh-, Dalmátország czímerpaizszsal, a körpaizson az osztrák pólya. Hátlapján Rev. Szűz Mária jobb karján a kis Jézus PAT . . A (Patrona) VNGARIE. Oldalvást K. B.

Szintén budvári régibb leletek. 12. *A római korszak előtti időkből:* Budváron rézből készült kettős balta. Forrás: Goos Károly Régészeti Krónikája. 13. Ugyan *a római korszak előtti időkből:* Budvárban talált, s sötét zöld porphyrből készült szép balta. Forrás: Erdélyi Múzeum Évkönyvei V. köt.

Budvártól mintegy harmadfél órára fekszik Firtos vára. E várhoz is nevezetes magyar hajdankori emlékek fűződnek. Közelében Etéden birtokos volt egy nemzetét szerető vagyonos székely, Nagy-Kedei Fekete Sámuel, nyugalmazott udvari tanácsos s a régészet szenvedélyes kedvelője, a ki egész Székelyföldön

talált barbárkori, görög és római, úgy középkori régi pénzekből, mint szintén Magyarország ezredéves életéből 1868-ig terjedőleg egy nagy becsű gyűjteményt szerzett, melyben római családi, consuli és triumviratus pénz Kr. e. 25-től 690-ig van 60 drb, római császárok pénzei és érmei Kr. e. 19 évtől 48-ig, Kr. után a 2-ik évtől 395-ig 122 drb, ó-kori görög és barbár pénzek Alsó-Italiából Sicilia, Thracia, Macedonia, Illyricum s jelesen Apollonia és Dyrrachium városok pénzeiből 20 drb, byzanti császárok Firtos váron kívül talált pénzeiből 29 drb. Magyarország és Erdély pénzei az 1000-ik évtől kezdve V. Ferdinánd királyig 126 drb, együtt 406 drb, melyből arany 35 drb, nyom 62 aranyat, ezüst tallér 40, kisebb ezüst 29 drb, réz 41. A gyűjtő azt Theodosius császár idejétől Kr. u. 379. évtől Heraclius és fia idejéig, Kr. u. 641-ig Firtos vára körül talált 9 drb arany pénzről magyar történetírók nézete alapján azon véleményben volt, hogy azokat ezen császárok Attila birodalma felbomlása után hadi adóban küldötték az itt maradt hunok fejedelméhez, a mai székelyek őseihez.

E gyűjteményről még megjegyzem, hogy annak magyar részében legelső az Attila hun király pénze 454-ből, melynek első lapján a király arczképe van, fölötte: ATTILA, hátlapján alul Aquileja városa és e felirat: AQUILEJA. A nagylelkű gyűjtő a tudományos kincset a székely-udvarhelyi ev. ref. főiskolának ajándékozta, a székely nemzeti érzés és tudományszeretet élesztésének ápolására.

II. Szigethy Gyula Mihály, a kinek gondosságából napfényre került 1797-ben az 1695-iki *Csiki Székely Krónika*, 1828-ban tehát ezelőtt 64 évvel azt írta Székely-Udvarhelyről: «E várost a rómaiak *Utidaonnak* hitták, s hogy itt római Colonia volt, bizonyítják a felásott földben gyakran talált római mesterség maradványai, merően fekvő kőfalak, pénzek, pogány istenek képei (talán: *szobrai*), hamvvedrek mezei (talán: *hadi*) útak.»*

E falak, régi pénzek, pogány szobrok stb. kétségkívül a tudós tanárnak Udvarhelyén laktában tüntek fel, mikor a város nagyobb mérvben kezdett épülni, a miket ő látott s a régibb építések alkalmávali leletek és tapasztalatok felől, mint közelkoru alaposan értesült. Sajnos, hogy az említett római emlékek hollétét s lelhelyeit nem jegyezte föl; így tudása és szemmellátó tanuságtétele az utókorra és történelemre nézve elveszett.

B. Orbán Balázs 1887-ben az Országos Régészeti Társulat január 25-ki nyilvános havi ülésében tartott felolvasásában a Székely-Udvarhelyen felfedezett római emlékekről és az innen harmadfél órára fekvő Jánosfalva határán talált régi római kőbányáról értekezve, Udvarhelyről úgy nyilatkozott, hogy e város alatt római város fekszik eltemetve. 1870-ben — úgymond — ráakadtak maradványaira. Sajnálnunk kell, hogy az írónk is elfeledte megjegyezni: hol volt ez? minő maradványok voltak, a miket találtak? «1874-ben — folytatja b. Orbán — ismét falak kerültek elé, midőn a Raksányi-kerttel szemben csatorna épült. A falak több irányban vonulnak tova és oly erősek, hogy vasrudakkal is nehezen tudták szétfeszítni. Az egyik fal mellett sír volt s benne erős férfi csontváza; az ásatás egész területén számos apró régiséget találtak, melyek elkallódtak.»

* *Felső Magyarországi Múzeum* 1828. évf. 1471. l.

Ebben a régiségek gondos buvárlója tévedett. A munkavezető t. i. egy tudományosan képzett mérnök volt s kitünő műveltségű neje régészettel foglalkozó segesvári úri hölgy, a kik ismerték a régiségek tudományos becsét s azzal összhangzólag bántak a birtokukba jutott leletekkel.

A felolvasó b. Orbán Balázs ezután a jánosfalvi római kőbányában talált s Téglás Gábor által megvizsgált és lerajzolt azon két dombormüre tért át, melyet ő az Arch. Ért. 1886-ik évi VI. kötetében ismertetett, s megemlíti, hogy ő ezen bánya belső üregének falain még három ily képet látott, melyeknek rajzát be is mutatta. Sajnos — jegyzi meg a felolvasó — hogy azok azóta elvesztek, s már Téglás sem láthatta őket.

A székelyudvarhelyi római maradványokról Kovács János úr ad felvilágosítást egy levélben, melyet itt közlök. «A város keleti végén, a Küküllő balpartján levő baromvásár-tér rendeztetvén: a talaj egyenlőtlen s itt-ott dombos felületét teresítni s a város délkeleti oldaláról lefolyó víznek levezető csatornát kellett ásatni, mely munka vezetésével Vánky Kálmán mérnök bizatott meg. E munkálás közben egy nagy római épület romjaira akadtak, a mi hogy fürdő volt, számos fedett falüregek és vízvezető csőnek használt belül üreges cserepek gyaníttattak. Ez épület előtt szintén a Küküllő balpartján föl kelet felé vonuló római út tárult fel, melynek kőrakását, a hol a szükség kívánta, csak nagy erőfeszítéssel lehetett szétbontani. Találtak itt különféle római téglákat, cserepeket, faragott köveket, melyek egy részét ő, mint akkori polgármester a városházhoz biztos helyre szállíttatta; de azok ismét később apránként eltüntek; más részét Szőcs Márton, a vármegye tudományszerető főügyésze szerezte meg s Udvarhelyről Csikszékbe távoztakor azok becsesbjeit magával vitte, a nagyobb részt pedig — a mi 5—6 ládát töltött meg — Szőcs János bátyjánál Ujszékelyre szállíttatta.» Szőcs Márton özvegye kérésemre annál szívesebben átengedte a nála levőket a Monographia és vármegyei levéltári Múzeum czéljaira, mert boldogult férjét is a tudomány szeretete bírta azok megszerzésére.

Az értékesebb leletekről két biztos forrásom van eddig, *egyik* Gooss Károly segesvári tanár *Régészeti Krónikájа*,* melyben azok nagy része elő van sorolva. «Az Udvarhelyi 1874-iki ásatásoknál találtak ily jegyű római téglákat: C(ohors) I. VB. (iorum) pénzeket, Antonius triumvirtól kezdve Vespasianus és Trajanus korán át M. Julius Philippus császárig, Kr. u. 247 évig; fegyvernemek közül: vasländsát és nyílhegyeket; házi eszközök közül igen jellemzetes alakú ekevasakat, kalapácsokat, melyek közül egynek fogantyúja fúróban végződik, baltákat és baltácskákat, kis vésőket, kést, szegeket és szekérhez való mindenféle vasalt vagy kovácsmunka-szereket, tengelyszegeket, ékszerek és női pipereasztali tárgyak közül voltak: arany, ezüst, bronz fülbevalók és gyűrűk, bronzkapcsok és csuklóban járó lemezek, hajtűk, függő és díszdarabok, gyűrűkulcsok s egy csontfésű, egy rézpénz darab, mely laposra volt verve, felfüggeszthetés végett közepén meglyukasztva, s rajta e felirat: FRONTO PAVLINI F (filius).

Másik forrásom Vánky Kálmán hitelesítő mérnök úr nejéé, a ki a következő leletekről értesített: «Voltak két akkora téglák, mint a maiak, a miket

* *Chronik der Archæologischen Funde Siebenbürgens.* 1876.

lábpadlónak *(padimentum)* használtak, némelyiken a bélyeg volt C[ohors] I. VB [iorum], másikon C. IV. B. *(Cohors quarta Britannica)*. A fürdő falrakása rétegenként e futó tégléból való volt, a csövek kőkeménynyé lett forró mészszel voltak egymásba eresztve. Az értékesebb leletekből csak bajjal tudott férje egy nehányat megszerezni; mert a munkások tulajdonukul tekintvén a mit találtak, potom áron vesztegették el a legelső vevőnek. S e néhány darabot átadta a segesvári ágostai hitű gymnasium Régészeti gyűjteménytárának. E leletek következők: «bronz és rézpénzek, M. Aurelius (?) és Antoninus arczképével és feliratával; egy különösen szép és épen fenmaradt s patinával bevont Hadrianus-pénz, melyet falba berakva találtak, több csinos bronz írótoll-szorító, nehány bronz és csont hajtű, egy kapocs s nehány gomb, köztük egy kipontozott átírással, különféle gyűrűk és fülfüggők. A gyűrűk között volt egy ötvezetlen arany drótból készült, gyűrűfő helyett kulcscsal ellátott gyűrű, nem különben nehány fülfüggő; a gyűrűk egyike egy finom ötvezetlen arany drótból készült ezüst kigyó gyűrűt ábrázolt és egy szintén hasonló fülfüggőt, melyek tatár eredetinek látszanak. Az ékszer gyanánt használt tárgyak közül egy hal átlyuggatott hátgerincz csontjából készült és több diónyi nagyságú agyaggyöngyök keltettek figyelmet.

Egy egyes, finom hasogatott csontdarabokból összeállított porzó fésű.

Nagyobb tárgyakból — írja a mérnök úr egészen szakértőnek látszó neje — csak két kis lámpa jutott birtokukba, egyiknek bélyege: «*Fortis*»*!* Ezt a földön találták. Egy egészen hasonló másik példányt a Magyar Nemzeti Múzeumban látott. Voltak mind egy mintára készült különbféle mázatlan kályhák, egy tehén fej, csillag, félhold agyagból remek kidolgozásban, nehány rendkívül erős mázolatlan fazék maradvány, egy barna mázú cserépdarab, melyet állatok díszítettek felséges nyomásban, egy arasznyinál hosszabb ekéhez való lapos vas és egy kőből való kézi malom felső része. Utóbbiról fennebb bő emlékezés van.

Ezek jutottak a nevezett gymnasium birtokába — folytatja a derék hölgy. — Férje csak egy kis karniolba mélyen bemetszett gyűrűbe való követ tartott meg emlékül. A metszés ephesusi Diánát ábrázolja középben, feljül rajta két sisakos férfi fő, alant két őz, vagy hasonló állat. Azon ponttól, a hol mindezeket találták, az egész baromvásár-téren át, a Küküllő mentén, mintegy a reáliskola és pályaudvar felé a föld felszinétől 3' mélyen egy 5 öl széles egészen épen fenmaradt római út vonult el, a mit szilárdsága miatt lőporral kellett szét vettetni. Látszik, hogy az a Küküllő folyó irányában a mostani országúttal párhuzamosan haladt tovább Zetelaka felé.

A falmaradványok folytatása a közelben fekvő kis lakházak alatt vonult végig s kevés fáradsággal letakarható lenne, minthogy a föld felszine alatt nincsenek mélyen. A ritka tudományos tartalmú levél, mintegy berekesztésül, egy férfi hulláról ad részletes felvilágosítást.

A reáliskola táján — így szól az — egy férfi hullát találtak ülő helyzetben, melynek férje csak koponyáját tudta megszerezni.

Még a Székely-Udvarhelytől egy órányira fekvő Tibód községben levő római építkezésről kell röviden szólnom. E falu egy szűk völgy mindkét oldalára kiterjedőleg fekszik. Ős székely telep, a Tibold nemzetségé, a mult század-

ban szállott a Kadicsfalvi Török szintén székely nemzetségre. Közepén délkeletre egy domb emelkedés van s annak közepén dr. Török Albert nyugalmazott főispán nemesi udvara, középpontján a mult században franczia fedélszerkezettel kőből épült nagy és kényelmes földszinti ház áll, a milyenek voltak a század elején és a mult század közepe óta az erdélyi megyei alispáni, és székelyszéki alkirálybirói házak, melyek teljes kényelmű belső felosztása olyan volt, hogy a közepére eső főúri pompás ebédlő, közgyűlések alkalmával a szék és vármegye tanácskozásra gyűlt tagjait kényelmesen befogadhatta. A háztól félkörben jókora távolságban a gazdasági épületek feküdtek, hogy köztük és a palotaház előtt egy nagy kiterjedésű pázsitos udvar maradt, melynek közepét százados lombozatú öreg eperfa foglalta el, üde zöld színben tartva az udvar virányát, mely csak egy bizonyos ponton száradt el, minden nyáron tíz méternyi átmérőjű köralakban. Az utcza kaputól felinduló kocsiút a palota erkély tornácza előtt elhajolva, a gazdasági épületek felé vonult ki ismét a bejáróhoz.

1853. Török Ferencz, a főispán atyja, a feljáró útat rendeztetve menedékesebbé tétette s az egyenlőtlen felület ez által teresebbé vált, de a szekérút irányában a föld meglazult. Ez évi nagy záporesők az új szekérútat mélyen elmosták s egy helyen, a nagy eperfától 6—8 lépésnyire, 7 lábnyi mélységről két égetetlen agyagból való római edény tárult fel, melyeket azon járó terhes szekerek súlya úgy látszik már azelőtt összelapított volt s bennök 826 darab régi római ezüst pénzdarab találtatott.

E lelet két részre oszlik: *egyikben* a római köztársaság korabeli, nehezen megismerhető 16 római denár volt, kettő Vespasianusé, 186 a triumviratus korabeli, melyek közül a 43—31-ik évig terjedők a megismerhetetlenségig mind elkoptak s egy nagy részök Antonius legioinak bevésett jegyű pénzei. A lelet *másik* részét teszik az imperatorok ezüst pénzei, melyek általában kitünőek, véseteik egész tisztaságában voltak megmaradva. Ezek közt volt Vespasiánnak 21, Domitianusnak 4, Trajanustól 18, Hadrianusnak 21, Antoninus Piusnak 109, Faustina majornak 53, Marcus Aureliusnak 45, Faustina minornak 84, Lucius Aurelius Verusnak 64, Lucilla Verinek 4. A legkésőbbi pénz Kr. u. 169-ből való, tehát a gyűjtemény épen a marcoman háború kitöréséig terjed, a mi valószínűen az elásásnak s a római telep innen elvonulásának indító oka volt.

E leletek helye megnézését, mellőznöm nem lehetett. Mikor odaérkeztem, már hervadásnak indult fű és falevél. Láttam a nagy eperfa melletti helyet, a honnan a lelet kikerült. Körül jártuk a zöld pázsitos udvar azon köralakú részét, melynek most is leaszott, száraz harasztja alant rejlő római substructiót gyanítat. A ház ura és nagyasszonya szíves közreműködését igérte meg, hogy a jövő tavaszt ha megérjük, kísérletet teszünk arra, hogy e kétezer év óta hallgató földet megszólíttassuk s megtudjuk: római castellum, vigilia vagy Speculum volt-e a regényes fekvésű helyen, melynek erőde vagy őrhelye a székely-udvarhelyi és énlaki római castrumokat és coloniákat tartotta egybeköttetésben, s a hol később Tibold, székely honfoglaló és nemzetség főnök lakóhelyét s földét választotta.

Jakab Elek.

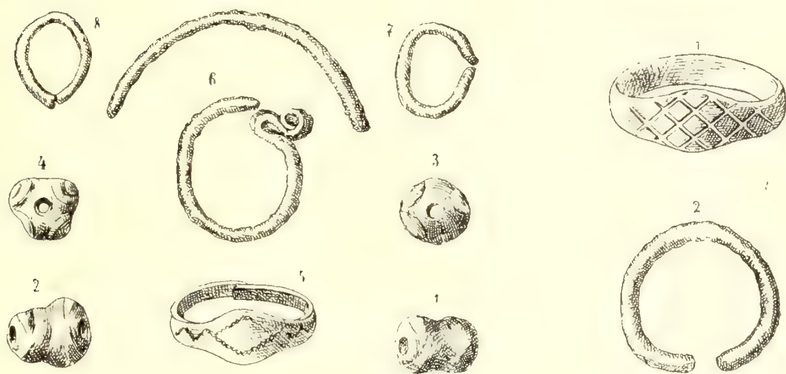
A BIHAR-UDVARII ÁRPÁD-KORI TEMETŐ.

Udvariban a református templom a falu szélén, egy széles holt-folyás, az úgynevezett Kertalja-ér mellett épült. A templom környékén s főleg az attól északnyugotra eső telkeken akárhol ástak kutat vagy vermet az emberek, mindenütt találtak emberi csontokat, de arra sem a mostani nemzedék, sem az ezelőtti nem emlékezett, hogy itt valaha temető lett volna, sem szájhagyomány nem beszélt arról. Csak annyit tudott tehát a lakosság, hogy egy régi temető felett vert tanyát, de annak a temetőnek sem korát, sem jelentőségét nem ismerte.

A református egyház ez év tavaszán a templom tőszomszédságában egy új iskola építéséhez kezdetett. Midőn a munkások a fundamentum árkait ásták, ez alkalommal is találtak csontokat, de ezeken kívül most egy gyűrűt is leltek, é

A 4. SIRBÓL. A 12. SIRBÓL.

A 11. SIRBÓL. A 24. SIRBÓL.

szerencsére nem dugták azt el, hanem megmutatták dr. Tomm Béla orvos urnak, ki is azt egy koponyával együtt — szaktudósoknak bemutatandó — Budapestre vitte. Így lőn, hogy Árpád-koriaknak nyilvánittatván a leletek, a n. muzeum a régi temető kiásatására költséget küldött.

Az ásatás meg is kezdetett május 24-én és folytattatott három és fél napon át, majd junius 15., 16. és 17-ik napjain tartott tovább, ezután a beállott nagy munkaidő miatt szünetelt egészen augusztus 30-áig s befejeztetett szept. 2-án.

Legelsőben a templomtól északra, a nagyobb fiuiskola udvarán eső terület ásatott fel.*

A rendszeres ásatás területén kívül eső s az új iskola-épület alapárkában levő lelőhelyeken ép csontvázak találtattak közel 2½ méter mélységben, ezekből 1 db újj- és 1 db halántékgyürű került a nemzeti muzeumba.

A negyedik sír már az ásatás területén volt; benne egy ép csontváz s 1 db újj- és egy darab halántékgyűrű találtatott, mindkettő közép nagyságú és teljesen ép példány (ábra). Az ötödik sírban volt egy hiányos csontváz. A hatodik sírban két hiányos csontváz s azok mellett egy középnagyságú hajgyűrű volt. A hetedik sírban egy teljes csontváz és egy középnagyságú hajgyűrű találtatott. A nyolczadik sírhely már előzőleg — valószinűleg szemétgödör-ásatás által — megháboríttatott s ott 3, többé-kevésbbé hiányos csontváz találtatott. A kilenczedik sírban két hiányos csontváz volt; itt találtatott egy horogalakura nyilt karika-darab. A tizedik sírban egymás mellett közvetlenül (talán koporsó nélkül) volt öt csontváz, a hatodik pedig a többitől egy lábnyi távolságra feküdt. Ezek közül az elsőnek (a templomtól számítva) a fülénél egy nagy karika találtatott, mely kivül zöld s a fülcsontokat és járomcsontot is zöld penészszel vonta be, ugyane csontváz mellett egy vékony, de elég nagy gyűrű is volt. A második mellett volt egy kicsiny lópata patkóval. A harmadik mellett találtatott 2 darab halánték-gyűrű. Az ötödik csontváz teljes. A tizenegyedik sírban volt 3 csontváz szorosan egymás mellett. Itt találtatott 1 darab középnagyságú újj-gyűrű lapitott felső részszel, 2 darab nagy hajgyűrű, egy nagy karikának felerésze, 2 darab kis karika, 21 szemgyöngy és egyik koponya alatt egy ludtojás hosszúságú és kerületű csillámpalakő (ábra). A tizenkettedik sírban volt délnyugoti irányban közvetlenül egymás mellett 7 csontváz, ezek mellett találtatott egy síma és egy fonott középnagyságú újjgyűrű (utóbbinak két vége széthajlott), 2 kisebb halántékgyűrű és egy kecske-szarv (ábra). A tizenharmadik sírban egy csontváz volt, koponyája alatt egy a fentebb említetthez hasonló kő, mellette 1 darab hajgyűrű, egy vékony karika és az innen kilökött földben 2 db pénz találtatott. A tizennegyedik sírban egy 4 láb hosszaságú gyermek-csontváz találtatott, feje felett egy középnagyságú ép hajgyűrű és egy piczíny hajgyűrű töredéke volt. A tizenötödik sírban volt 3 csontváz egymás mellett 160 cm. szélességű helyen, ezek alatt pedig még egy csontváz, melynek feje a többiekétől kiebb feküdt. E helyen 3 vékony gyűrű töredéke és egy kovadarab találtatott. A tizenhatodik sírban egy csontváz feküdt s mellette egy középnagyságú fülbevaló karika találtatott. A tizenhetedik sírban egy rendetlenül fekvő csontváz koponyájának szájában egy kettétört karika-gyűrű, mellette pedig egy gyűrű-töredék találtatott. A tizennyolczadik sírban egy rendetlenül fekvő csontváznál egy hiányos koponya volt, melybe baltaszerűleg élezett vas-szij volt verve; mellette egy vasdarab és egy horog találtatott. A tizenkilenczedik sírban egy rendetlenül fekvő csontváz koponyája mellett egy kicsiny hajgyűrű volt.

A most részletesen leírt leleteken kívül a kihányt földben találtatott 1 db kisebbfajta ép és 1 darab nagyobbfajta törött hajgyűrű, 4 gyűrűdarab, 2 darab

* Az ásatásról pontos rajz készült, melyet a n. muzeum régiségosztályának levéltára őriz.

pénz (egyik kicsiny s régi, a másik nagyobb s valószinüleg II. Leopold pénze, ez utóbbi a felszínről is kerülhetett a kihányt föld közé), 1 db nyílhegy, 1 db köszörűkő, belsejében 1000 számmal s kívül A L betűkkel (ez is ujabbkori szerszám lehet); van még egy kisebb kecske-szarv s egy középnagyságú fonott gyűrű, még pedig többágu fonással.

Ez a terület ásatásra nem volt egészen alkalmas, mert a templom felőli oldalon s a felfogott területnek egy harmadán már régebben nagy gödrök ásattak s azok tömve voltak tégladarabokkal annyira, hogy három kocsira valót kellett kiszedetnünk, a mi a munkát késleltette; de a csontok sem voltak itt rendben, hanem össze-vissza hányva, törve és zúzva s nagy részben meghiányosítva.

Augusztus 30-tól szeptember 2-ig az ásatás már a szomszédos kisebb fiuiskola udvarán folyt. Itt a nagyobb fiuiskolához tartozó épületek háta mögött, azoktól 2 méter távolságra egy kelet-nyugoti irányú 39·1 méter hosszú, 2 méter szélességű, keleti részén 1·89 m. nyugoti részén 80 cm. mélységű árok ásatott. Az árok feneke — daczára a mélység különbözőségének — vízszintes. A mélység keletről nyugotra arányosan csökken a szerint, a mint az udvar az alatta elnyuló Kertalja-érre lehajlik.*

A huszadik sírban egy erőteljes 1·74 cm. hosszúságú férfi kevéssé hiányos, de ép koponyáju csontváza feküdt. A huszonegyedik sírban egy 170 cm. hosszúságú csontváz volt, feje összeomlott, mellette egy kicsiny hajgyűrű töredéke találtatott. A huszonkettedik sírban egy fél testével és egész fejével jobb oldalra hajlott csontvázat leltünk, melynek bal karja a csipő alatt nyult el. E csontváz koponyájának jobb oldalán egy nagy hajgyűrűt, szájában pedig egy darab pénzt leltünk. A huszonharmadik sírban egyes csontváz 145 cm. hosszú s koponyáján kívül meglehetősen ép volt, mellette egy vékony hajgyűrűt találtunk. A huszonnegyedik sírban egy 160 cm. hosszúságú csontvázat, összetört koponyája mellett két nagy karikát, ujján pedig egy szép s meglehetős nagyságú, de 3 darabra törött bronzgyűrűt találtunk. E gyűrű alakja az eddig talált gyűrűktől eltér, finomabb kivitelű s felső, laposabb részén egymást keresztülvont haránt bemetszések vannak (ábra). A huszonötödik sírban egy 165 cm. hosszú, több részében megsérült csontváz, két füle helyén egy nagy és ép s egy szintén nagy, de törött hajgyűrű volt. A huszonhatodik sírban egy fej nélküli csontváz volt, hossza 165 cm. A huszonhetedik sírban egy csontváz feltünő ép állapotban találtatott, hossza 160 cm. A huszonnyolczadik és huszonkilenczedik egy sírnak vehető; benne három csontváz volt, kettő egymáshoz igen közel, a harmadik pedig egyiknek fél testével alatta. Egy egész és egy fél vékony karika volt a huszonnyolczasnál, a huszonkilenczedik számúnál pedig egy fonott újjgyűrű két darabra törve. Az egészben látszó két csontváz hossza 155 cm. A harminczadik sírban egy 130 cm. hosszúságú gyermek csontváza feküdt, nyaka körül volt 83 szem apró s egy nagyobb hosszúkás gyöngyszem. A harminczegyedik sírban három csontváz feküdt szorosan egymás mellett, de ezeknek alsó lábszáruk hiányzott,

* Ez ásatásról is pontos rajzot vettünk föl, mely a nemzeti muzeum régiségosztályának levéltárában van letéve.

sőt csontczombjuk is el volt metszve annyira, hogy csak egy méteresek voltak; valószinűleg régebbi ásás alkalmával csonkíttattak meg. A harminczkettedik számú helyen egy 130 cm. hosszú gyermek-csontváz s mellette két kis karika volt. A harminczharmadik sírban egy 80 cm. hosszú gyermek elkorhadt csontjaira akadtunk, a harmincznegyedik sírban is gyermek feküdt, csontvázának hossza 130 cm. A harminczötödik és harminczhatodik számú helyen rendetlenül heverő hiányos csontok voltak, a harminczhetedik sírban pedig egy teljes csontváz találtatott, mely épnek csak azért nem mondható, mert a koponyája balfelől egy kis helyen betörött. Hat más sírban részint csonttörmelékeket, részint az árok falából kevéssé kilátszó s könnyen ki nem ásható csontvázakat jeleznek.

A most leírt terület bár kisebb, mégis sokkal hálásabb és érdemesebb volt az ásatásra, mint az előbbi, mert itt a sírok közül alig egy-kettő volt régebbi ásással megháborítva, s így a sírok fekvése könnyen áttekinthető s a csontvázak lemérése könnyen eszközölhető volt.

A megnevezett területeken kívül ásattunk még künn a határban is. Két halmot szemeltünk ki e czélra, az Árkos- és a Ferendek- vagy Félhalmot.

Az Árkoshalomban rendkívül sok égetett földet, tűzhelyet, égett buzaszemeket, igen vastag agyagedény-cserepeket s egy a domb oldalába fektetett csontvázat találtunk. Ez a halom történelemelőtti időnek a tanyája volt.

A Ferendek-halom már szintén Árpád-kori maradványokat takar, mert itt leltünk a halom nyugoti oldalában másfél ásónyomra egészen száraz földben egy teljesen ép csontvázat, koponyája mellett egy ép és egy csonka vékony hajgyűrűt; a keleti oldalában pedig egész sor csontvázra akadtunk s ott egyik csontváz koponyája mellett egy nagy hajgyűrűt, egy gyermek-csontváz karján pedig egy szép bronz karpereczet találtunk. A halom közepe táján pedig öt lábnyi mélységben igen sok kréta-golyót ástak ki a munkások.

E halmokon csak próbaásást végeztünk s erre is csak egy napot áldoztunk. A Ferendek-halomból három ép csontvázat hoztunk haza, a többinek félig-meddig kiásott tagjait ismét betakartuk azon reményben, hogy adandó alkalommal majd kiáshatjuk azokat. E halomnak rendszeres megásatása a tudomány szempontjából nagyon ajánlatos volna, egyfelől azért, mert az itt fekvő csontvázak szárazabb földben vannak s kevésbbé korhadtak, mint a község belterületén levők, másfelől azért, mert már innen régebben is sok értékes tárgyat emeltek ki földmíves emberek, kik a halom földjét — úgyszólván már egész féloldalát (innen neve is: Félhalom) — gátak töltésére hordták el.

A rét melletti emelkedés (sárréti tájszólás szerint laponyag) is sok csontvázat takar, a mint azt a falubeliek mindnyájan tudják; csak 12 évvel ezelőtt is 16 csontvázat és egy kardot ástak ki onnan. Van még ezen kívül községünk határában, Szerephez közel, egy halom, a mely épen olyan cserepekkel és tűzhelyekkel bővelkedik, mint a már említett Árkos-halom. De sem ezeknek, sem a templom környékén levő nagy kiterjedésű temetőnek kiásatására már nincs költség.

Kelt Udvariban 1893 szept. 12. *Simon István.*

ÁRPÁD SIRJÁNAK HELYE ANONYMUS SZERINT.

Azt mondja az Archælogiai Értesítőben egy ismeretlen biráló (1894. év 1. füz. 80. l.), hogy azok, kik Árpád sirját keresik, nem jól értelmezik Anonymus 52. fejezetének végső mondatait, midőn onnét azt olvassák ki, hogy a Fehér-templom ott épült, hol Árpád fejedelem eltemettetett — mert ama mondatcsoportnak nyelvtani magyarázatával ép az ellenkezőt lehet kihozni. — Anonymus fentjelzett fejezete végén ugyanis ezek állanak: «*Post hec anno dominice incarnationis. d. cccc. VII. dux Arpad migrauit de hoc seculo. Qui honorifice sepultus est supra caput unius parui fluminis qui descendit per alueum lapideum in ciuitatem atthile regis. Ubi etiam post conuersionem hungarorum edificata est ecclesia que vocatur alba sub honore beate marie virginis.*» Nehogy azonban e kiszakított mondatcsoport épen a ***kiszakítás*** tényénél fogva az eredetileg neki szánt jelentésében szenvedjen, az 52. fejezetben följegyzett események egészét kell az ott folyó egymásutánban figyelemre méltatnunk. Az ott előadott események menete ugyanis ez: Árpád parancsára Ménmaróth leányát Özsebő és Velék, a megtartott lakadalom után, átvették s a lakosok tuszokul vett fiaival együtt magukkal vitték, Ménmaróthot pedig Bihar városában hagyták. Özsebő és Velék így nagy tisztességgel és örömmel tértek vissza Árpádhoz. Árpád és jobbágyai pedig eléjök mentek, hogy Ménmaróth leányát vezér mátkájához illőleg fogadják, és a vezéri lakhoz elvigyék. Most nagy menyegző következett, melyen a körülfekvő országok vitézei és az ifjak a vezér és nemeseinek szine előtt játszottak, a mi napok egész során át így tartott. Ezután Árpád az előkelők és vitézek esküjét véve, Soltot, az ő fiát, vezérré emelte. Özsebőnek, Szalóka atyjának Árpád még Veszprém várát és tartozandóságait a tett nagy szolgálatokért oda ajándékozta; Veléknek pedig a zarándi ispánságot adományozta, s a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket adott elismerésül. Ménmaróth ezekután másod esztendőben fiú nélkül elhalt, s egész országát vejére Soltra hagyta. Ezekután Árpád fejedelem is meghalt 907-ben; eltemették egy Atila városába kőmederben aláfolyó kis folyóvíz forrása felett; aholott is a magyarok megtérése után templom épült, melyet Fehérnek neveznek. Ezen 52. fejezettel egyuttal Árpád fejedelem gestái is be vannak fejezve. Az 53. fejezet már Solt vezér személyének leirásával kezdődik és az ezen vezér alatt történőkkel folytatódik — visszatérés nélkül, a szentéletű István királyig. Most tehát tegyük föl a kérdést egész átalánosságban — az észszerűség szempontjából: — Miért írja le Anonymus a fejedelem eltemettetésének helyét? Miért említi föl ezen följegyzéssel csaknem egy lélekzetben azt, hogy a magyarok megtérése után ott templom épült? — Hol, miért épült tehát a templom?

Erre a három kérdésre a válasz oly egyszerű, oly tiszta, oly kétségtelen, hogy az *ab* föltevésének a czáfolatát már itt is nyugodtan be lehetne fejezni. De mivel *ab* referens főleg a nyelvtani magyarázat szabályaira fekteti a fősúlyt és mivel ezen kérdésnek bizonyos tekintetben *sarkalatos* jelentősége van, t. i. az, hogy a valóban méltatlanúl befeketített Anonymust megbízhatónak tekintő kutatók, kik a vezér sirja helyét keresik, csakugyan megbízható nyomon járnak, ha e kérdésben Anonymust minden habozás nélkül hitelesnek ismerik el, őt azok ellen védelmezve, kik őt írásmodorának megbízhatóságában is megtámadják: a nyelvtani fejtegetések elől magamat elvonnom lehetetlen. Azonban csak egyetlen hely van az idézett mondatcsoportban, mely, ha már bele bocsátkoznunk kell, egyátalján tekintetbe jöhet; és ez az «Ubi etiam», valamint az azt megelőző *pont.* Miáltal csakugyan belszerkezet és külszerkezet szempontjából *kettős* kérdés elé jutottunk. Első tehát az, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy az «Ubi etiam» mire vonatkozik, és ebből folyólag, hogy a Fehér-templom *hol* épült? Hangsulyoznom kell itt már eleve, hogy az «Ubi etiam» előtt álló pontnak és a reá következő nagy *U* betünek daczára a mondat belső szerkezete a szó legszigorúbb értelmében tökéletesen korrekt, és a legélesebb distinctiókat tartva szem előtt, *ugyanazt* jelenti és a legtisztábban azt jelzi, mit a következő magyar fordítás jelent és jelez: ...*eltemettetett: forrása fölött egy pataknak*,

mely kőmederben folyik alá Atila városába ; aholott is később templom épült; — vagy még határozottabban : ... *eltemettetett : egy Atila városába kőmederben aláfolyó patak forrása fölött ; aholott is később templom épült.* — Az «Ubi» előtt álló pont, illetve jelentékenyebb nyugvó, ugyanis úgy szerepel itt, mint a mely külszerkezetileg is kifejezést lehet hivatva adni annak, hogy az «Ubi etiam» nem épen az *utolsó főnévre*, sem pedig az Ubi-t közvetlenül megelőző *egyes tárgyra* kell vonatkoztatni, hanem vonatkoztatni kell azt az utolsó (befejezett) mondatra, vagy szabatosabban, az ezen mondatban kifejezésre jutott *eseményre mint egészre.* Az «Ubi etiam», *aholott is*, tehát a mondat külszerkezetének szempontjából voltaképen nem azt jelenti, hogy : *ott a forrás fölött*, sem pedig azt, hogy : *Atila városában* épült a templom — ez utóbbi azonfölül helyrajzilag is hamis volna, amennyiben tudva lévő megczáfolhatatlan tény az, hogy a Fehéregyház nem Atila városában, de attól bizonyos távolságban a városon kívüli helyen állott — hanem azt jelenti, hogy : *ott a hol ama dolog történt*, tehát : nem annyira azon *tárgyak* által jelölt helyen, mint inkább azon a helyen, hol azon *esemény végbement*, ott épült a templom. Az 52. fejezetnek fentebb idézett helye külszerkezetileg továbbá «*egy*» *összetett mondat ;* s ha ezen összetett mondatnak belszerkezetében gyökerző valóságos értelmét akarjuk minden kétséget kizáróan megállapitani, az egyes mondatoknak mindenek előtt egymáshoz való viszonyával kell tisztába jönnünk. Ezt tartva szem előtt pedig szükségképen felötlik, hogy a fentebbi összetett mondatban «*Atila városa*» oly mellékes helyhatározói mondatrész, maga a mondat pedig, melyben előfordul, oly alárendelve közbevetett, a megelőző főmondatnak csakis a helyhatározóját magyarázó mellékmondat, mely csak a patak, illetve a kőmeder folyásának-irányának közelebb megvilágítására szolgál, míg az «Ubi etiam» fő-visszamutatót semmi szin alatt nem lehet, nem szabad az összetett mondat legmellékesebb részére vonatkoztatni, hanem vonatkoztatni kell azt szükségképen, már a pont miatt is, a megelőző *mondategészben benfoglalt tényre.* Az «Ubi etiam» mindezeknél fogva nem állhat semmi szin alatt azért, hogy a jelen összetett mondat főmondatának a helyhatározóját csak irányára-folyására nézve ismét határozó mellékrészre vonatkozzék, t. i. Atila városára, hanem vonatkozik és visszamutat ész- és természetszerűleg a *lényegre*, t. i. a megelőzött összetett mondatban kifejezésre jutó *egészre.* Az összetett mondatot ugyanis, mely áll két vagy több főmondatértékű mellérendelt mondatból, vagy mely áll egy fő és egy vagy több mellékmondatból, követi az u. n. utómondat, mely a megelőzött mondatban kifejezettekre vonatkozva, a mondottakat egy újabb körülménynyel határozza meg közelebbről, illetve fejezi, tetőzi be. Ezen apodosis relativa independens, mint az a történelmi és elbeszélő művekben gyakran előfordul, problematikus önállóságának mintegy jelzéseül régebben ponttal, újabban pontosvesszővel választatott el a megelőző főeseményt kifejező mondattól, úgy, hogy külszerkezetére nézve ez az utómondat ön- és különállónak látszik ugyan, belszerkezetre nézve azonban és értelmezése szempontjából szervesen összefügg a megelőzött mondat vagy mondatcsoport *egészével*, az ebben kifejezett eseménynyel. Ezért jut Anonymus ezen helyén is a pont, illetve pontosvessző által való külsőleges elkülönítés érvényre, mely elkülönítés a megelőzött *egészre* — nem pedig a megelőzött egyik-másik legközelebbi *egyes* beszéd- vagy mondatrészre — való vonatkoztatás jelzése czéljából szükségesnek, lényegesnek mutatkozik.

Rövidség kedvéért Anonymus följegyzésének csak e három mondatból álló összetett mondattal fogunk foglalkozni : «Eltemettetett egy patak forrása fölött, mely kőmederben folyott alá Atila városába, aholott is a magyarok megtérése után templom épült.» Ezek elsője megmondja : hol temettetett el a vezér, másodika azt jelzi : merre folyott a patak, a harmadika pedig : hol épült a templom. Az első (fő) mondatnak a főhelyhatározója a «patak forrása», mellékhelyhatározója pedig «az Atila városába való *folyásirány*», mind a kettő kizárólag a temetkezés helyének a meghatározására szolgál, mely helyen, aholott is a befejező mondat szerint «templom épült». Ez utóbbi mint kapcsolt főmondat szabatos rendeltetésénél és minőségénél fogva a leghatározottabban azt van hivatva jelezni, hogy mi történt *későbben* ott, hol *azelőtt* a temetkezés végbe ment ; vagyis azt, hogy : *templom épült ott*, *hol a vezér eltemettetett.* Tehát akár mondattanilag, akár észtanilag, akár a józan ész legtermészetesebb menete szerint

vegyük a dolgot: az mindig csak ugyanazt fejezi ki; kétértelműségnek még csak a nyoma sincs, s erre a fentérintett szempontoknak készakaratos nemismerése is csak erősen indító okoknál fogva vezethet rá. De van a latin nyelvtannak egy különösebb eszköze is, melylyel az összetett mondatokban a fő- és mellékmondat valódi értelmének kipuhatolásánál néha megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz Ez a qui-quæ-quod kihagyása. Ezen «omissio qqq» segélyével a közbevetett s mellékes jelentőségű mondatoknak elenyésztetése válik lehetővé azáltal, hogy a mellékmondat a főmondattal tökéletesen egybeolvad — egészen egyszerű, vagy egyszerű bővített mondattá. Az «*omissio*» szabályait alkalmazva e hármas mondat: «*Dux sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*» következőleg válik a közbevetett mellékmondatnak a qqq kihagyása által végbemenő elenyésztetése utján kettős mondattá: «*Dux sepultus est supra caput unius parvi fluminis in civitatem Athile regis per alveum lapideum descendentis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*» vagy pedig még tökéletesebben: «*... sepultus est supra caput unius parvi in civitatem Athile regis per alveum lapideum descendentis fluminis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*», vagy pedig: «*... sepultus est supra caput unius per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis parvi fluminis, ubi etiam post c. h. edificata est ecclesia*», vagy még másképen: «*... sepultus est supra unius parvi per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis fluminis caput, ubi etiam post c. h. edificata est ecclesia*», de még következőleg is: «*... et supra unius per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis parvi fluminis caput sepultus est, ubi etiam*» — de egyszerűen szórendileg is: «*Mortuus est, et supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, honorofice sepultus est, ubi etiam p. c. h. edificata est ecclesia*» — vagy akár mily változatban is próbáljuk meg ama mondat nyelvtani értelmezésének a keresztülvitelét: minden körülmények között az «Ubi etiam» csakis a temetkezés tényére, és ebből közvetve a temetkezés helyére, kell hogy vonatkozzék. De észszerű értelmezés szempontjából is lehetetlen, hogy az «Ubi etiam» másegyébre vonatkozzék; az a föltevés pedig, hogy az «Ubi etiam» Atila városára vonatkozik, s miáltal az volna mondva, hogy a Fehéregyház Atila városában épült, egyenesen képtelenség. Mert ha e három mondatból álló összetett mondat, mely a Gesták szövegében az 52. fejezet végén egészen önálló momentumként merül föl egyszerre — Ménmaróth halálának és a birodalomnak Soltra átruházásának fölemlítése után — tehát mintegy egészen más történeti ténynek följegyzéseként következik, akkor kizárólag csakis a következő értelmezés illetve érvelés lehetséges:

A négymondatú összetett mondat, azon külön-ténynek a följegyzése céljából iratott meg, mely tudtunkra adja, hogy Árpád fejedelem *mikor* halt meg, és *hol* temettetett el — semmi másért, és ez képezi valósággal ezen összetett mondatnak a magvát, lényegét is. Ha már most vesszük, hogy az 52. fejezet végét képező mondatcsoport első két mondatában kizárólag ez a két főmomentum, t. i. a halál ideje és a temettetés helye az a miről szó van, akkor 1. a rákövetkező mellékmondat és a befejezőmondat másra nem vonatkozhatik mint a megelőző főmondatra, annál is kevésbé, mert 2. nincs sem történetileg, sem mondattanilag, sem pedig ész-értelmileg indokolva, hogy miért kelljen azt a világhírű várost, épen azt a várost, a melybe a patak folyik, azzal jelölni, hogy abban a magyarok megtérése után templom épült? — Mi értelme van s mily jogosultsággal bir itt a templomépítés tényének fölemlítése? Mi okból kellett Árpád vezér temetkezési helyének leirásával egyhuzamban azt a tényt registrálni, hogy a városban templom épült? Mi értelme van a halál és temettetési hely följegyzésével kapcsolatban fölemlíteni azt, hogy Atila város*ában* a magyarok megtérése után templom épült? mert ez esetben nem Árpád nyugvóhelyére való tekintetből épült volna az a templom, hanem a magyarok megtérésére való tekintetből, mely utóbbi körülménynek azonban a halál és temettetés idejéhez semmi köze. Azt jegyezni föl, hogy egy történelmileg híres városban ekkor és ekkor egyszerűen templom épült: ennek semmiféle jogosultsága nincsen a Gesták ezen helyén; ha pedig mégis azért épült, hogy Árpád vezér emlékeül szolgáljon, akkor meg épenséggel nincsen értelme, hogy miért építtetett volna az oda, a

hol Árpád sírja *nincsen* — és a nélkül, hogy Anonymus ezen furcsaságot indokolta volna. Hanem van ennek a digressionak haszna is : A magyarok, ősi szokásaik szerint, a «patak forrásánál», esetleg élénk közlekedési vonalakon is fekvő helyeken való temetkezésre, főleg a kimagasló halottak szempontjából, azon korban még nagy súlyt fektettek ; és habár a vándorlás és honfoglalás alatt és után, a megfelelően kedvező helyek hiányában is, az ezen szokáshoz való ragaszkodás meggyengült — nagyjában meg is szünt ; de Árpád fejedelem halála alkalmából természetes, és különösebben is érthető, hogy az ilyen nagy és az ilyen korszak alkotó vezér temetkezési helyéül az ősi hagyomány és szokás parancsolóbban kellett hogy — kivételképen is, vagy legalább megközelítőleg — előtérbe lépjen. És mert a budai határban azon a részen, hol ab ævo temetkezni szoktanak, az a pont volt a leginkább megfelelő, a melyen tényleg eltemették : a mely a legújabb megállapítási sikerek szerint azon helylyel azonos, a melyen a Fehéregyház állott — az óbudai Viktória-telek területén ; és mivel tényleg ott van az *alveus lapideus* — mint azt másutt (*Alba Maria* 168. s. k. l.) részletes bizonyítékokkal igazolom, — és mivel ezen alveusnak a bécsi úttal való érintkezése *fölött*, t. i. északra fekvőleg tényleg ott van az a templom, oly helyen, oly a pataktól északra *legközelebb* helyen, hol a hegyi zivatarvizek nem romboltak : Árpád vezér sírja kifogástalanabb és indokoltabb helyen nem létezhetett, mint ott, hol a most már ismert Fehéregyház romjai találtattak, s a föld alatt — mint szemtanuk legújabb tanuságai kétségtelenné teszik — ma is léteznek. Azért nincsen semmi alapja, semmi értéke annak, a mit *ab*-referens az Archælogiai Értesítőben (1. füz. 80. l.) mond : «hogyha a Fehértemplom helye meg van, ezzel, *nézetünk szerint*, még nem nyertünk semmit Árpád sirját illetőleg» — mert igenis nyertünk, mert sikerült a kellő bizonyossággal kimutatni, hogy Anonymus erre vonatkozó följegyzése ugyanazt mondja ki történelmileg, mint a mit a két Lajos király határjáró okmányából helyrajzilag és helypontilag kétségtelennek bizonyítani sikerült !

Ezen adatok összevágása pedig döntő. De térjünk csak megint vissza az «Ubi etiam» magyarázatából folyó körülmények latolásához. Azt kell ugyanis észrevennünk, hogy az *ab*-referens értelmezésében az *erőltetett* vonáson kívül van oly határozott *ellentét* is, mely a történeti és helyrajzi tényeknek egyenesen ellent mond ; mert az, mintha Atila város*ában* épült volna az a templom, melyet azon a vidéken *Fehérnek* neveztek, ellent mond annak mit Ó-Budán hagyományszerűleg manap is minden ember tud, ellent mond azon általánosan ismert és hagyományként ma is köztudomású ténynek, hogy a *fehér* egyház a városon kívül állott, hogy az, mint a határjáró levelekből, valamint Perényi nádor parancsleveléből is tudjuk, szőlőterületen, illetve szőlőterület közvetlen szomszédságában létezett, és hogy az, az Ó-Budán manap is tényleg élő helyi hagyomány útmutatása szerint «*a Rádl-malom közelén*» állott. Egészen természetellenes különben az a fölfogás is, mely szerint annak jelzése után, hogy a vezér eltemettetésének helye ott van azon kis folyó forrása fölött, mely kis folyó Atila város*ába* folyik, hogy ezen körülménynek *kiemelése után* az «Ubi etiam» most már azt jelentené, hogy az «ecclesia que vocatur alba» Atila városában ugyan, de mégis nem magában a városban, hanem annak határában, a *városon kívül* épült volna ! Még ilyen csavarítással sem jelentheti Anonymusnak eme följegyzése — az «Ubi etiam-nak Atila városára való vonatkoztatásának fennentartása mellett» — azt, a mit ma már tudunk, a mit az élő hagyomány alapján Ó-Budán mindenki tud, és a mit a két Lajos király metálisain és a Perényi-féle parancslevélen kívül Oláh Miklósnak Magyarországról írt munkájából is tisztán kiolvashatunk. Tehát ezen kanyarítással sem menthető meg az «Ubi etiam»-nak az Atila városára vonatkoztatásának elmélete. Még természetellenesebb azonban azt mondani, hogy a Fehéregyház igenis Atila város*ában* van, Árpád vezér sirhelye azonban ott van, hol a városba folyó pataknak a forrása, nem a város határában, hanem más határban : — ez már, eltekintve minden egyéb nehézségtől, egyszerűen már azért sem lehetséges, mert olyan patak, mely a város határán kívül fekvő *hegyek aljában vagy tövében vagy közelében* fakadna, és a városba bele folyna, az ó-budai határban egyetlen egy sincs, de a határ konfigurációjánál fogva nem is lehet, és nem is volt ; sőt ha volna is, az ilyen értelmezés még sem volna számba vehető, mert ez esetben épenséggel megfog-

hatatlan lenne, hogy azért, mivel az a patak e nagykiterjedésű határba folyik, *mi okból* és *hol* épült volna az a templom? Vagy talán azt akarná az «Ubi etiam»-nak az Atila városára vonatkoztatás csele kihozni, hogy Atila városát a magyarok megtérése után látható és mintegy a városra rámutató jellel akarták jelölni azáltal, hogy ott templomot építettek? Vagy pedig azért vonatkozzék az «Ubi etiam» Atila városára, mert ez a templom Árpád vezér emlékére épült Atila városában, mint *nem azon a helyen*, hol a vezér eltemettetett? Vagy talán azért, hogy kétségtelenné váljék, miszerint az a Fehéregyház azon okból épült Atila város*ában*, mivel Árpád vezér a városon *kivül* lett eltemetve? A legfelötlőbb azonban ezen minden oldalról való megforgatás és megvilágítás elgondolásánál az, hogy annyi idő lefolyása után, mely alatt a természetesen és tisztán gondolkodó tudós Anonymus-olvasók közül senkinek esze ágába se jutott ezen tételt *másképen* értelmezni: most egyszerre akadt rá valaki azon nagy ötletre, hogy azt a mondatot, azt a följegyzést *másképen* kellene értelmezni! Ezzel szemben tehát a leghatározottabban kimondhatom, hogy:

A ki ezt a kérdéses mondatot olvassa, az *másképen* nem értheti, mint röviden úgy, hogy: «a hol a vezér eltemettetett, ott épült a templom». Ez a természetes, ez az észszerű. Az a tény tehát, hogy akadtak most már olyanok is, kik Anonymusnak mondatszerkesztő képességét megtámadni jónak látják, ez a kedvük és bátorságuk valóban arra vall, hogy Anonymusnak hitelessége már minálunk is meg van mételyezve azon gyanusítások és támadások mérgétől, melyeket a csehek-németek nem átallottak reája mocskolni, s mely nemes vetélkedésükben részt vettek — restelem, hogy fölhozni vagyok kénytelen — részt vettek, sőt kíméletlenségben túl tettek azon idegeneken *magyar emberek* is, de olyanok, kikről, s ez az egyetlen mentség, tudjuk, hogy ily mély behatolást föltételező *történelmi itéletre* illetékesek nem voltak, nem illetékesek.

Reám e kérdés különben ily általánosságban nem tartozik; de azon részletszempontból, hogy Anonymus geografiai és topografiai följegyzései, *a mennyiben azok Magyarország területére vonatkoznak*, tényleg megbízhatók és hitelesek: ez már igen reám tartozik, és nem fogom elmulasztani, *ezen tételemet* is annak helyén és idején minden kételkedést kizáróan be is bizonyítani.

Az idáig végzett jelen munka után úgy érzem magamat, mintha azt bizonyítottam volna be, hogy kétszer kettő *nem öt*, hanem csakugyan *négy!* És noha egy pillanatig nem kételkedtem Anonymus szóbanforgó följegyzésének eddig átalánosan ismert és általam is elfogadott értelmezése helyességében; és habár ezen értelmezés kiforgatásának olvasása első pillanatában is nem a meglepetés vagy a tűnődés, hanem a fölháborodás érzete fogott el a fölött, hogy tudományos komoly irányú folyóiratban ily kézzelfoghatólag nemkomoly kisérlet jelenhetett meg az Árpád-sir ügye megbolygatására, midőn a legújabb bizonyítások vívmányainak már-már sikerült az eddig táplált és a minden áron ellenkezésre kötelezett ellenáramlat által szított kételyeket teljesen eloszlatni: mégis, nehogy az egyedül önmagamból merített érvek az egyoldalúság vagy elfogultság gyanujának csak árnyékával is illethetők legyenek, illetékes és hiteles szakférfiakat kértem meg, hogy e kérdésben állást foglalva nyilatkoznának.

Megkerestem és szakértői nyilatkozatra fölkértem tizennyolcz szakférfiút, kik közül egyik nem foglalt állást, egy pedig, ki Anonymusnak Szabó Károly által eszközölt fordítását jelöli meg olyannak, melyet hűségre nézve kifogástalannak tart, azt jegyzi meg, hogy az «etiam» az «ubi» nyomatékosabbá tételére szolgál (hol is, holott is) azon véleményen van, hogy az «etiam» nem vonatkozik az «ecclesia»-ra, mert ez ellen a nyelvtani használat szól, kijelentvén, hogy ezt tárgyi okokkal is magyarázni lehetne. Noha az etiamnak az *ecclessiára* vonatkoztatása nem szorosan a kérdéshez tartozik, haladék nélkül kértem a tárgyi okokat, de azok nem küldetvén be, a kérdés tárgyalása elmaradt.

Annál teljesebb és kimerítőbb sorát a tárgyi bizonyítékoknak nyujtja előbbinek tanártársa, ki annak kinyilatkoztatása mellett, hogy az «Ubi etiam» föltétlenül csakis a «caput»-ra mint a temetkezés helyére vonatkozhatik, küldötte be szavazatát, épen úgy, mint a fentemlített számból a határozottan szavazók közül *mind a tizenhat — tehát egyhangúlag* — kimondják, hogy: *a Fehértemplomot Anonymus ott mondja felépültnek, a hol Árpád vezér eltemettetett.*

Megjegyzem itt, hogy bírákul e kérdésben nem csak régebb ismert tekin-

télyeket kértem föl, hanem fiatal tudósokat is, hogy az újabb- és legújabbkorú fölfogásnak, mely Anonymus ezen helyének eddig megszokott régibb értelmezésétől minél kevésbé elfogulva legyen, szabad tért engedjek.

A fentjelzett tárgyi bizonyítékok beküldője *Mihelics Károly* gymnáziumi tanár úr, filologus, ki a latin klasszikusokból a következő idézeteket mint *álláspontja mellett szóló bizonyítékokat emeli ki*, melyeket, mint tisztán grammatikai anyagot, ehelyütt kell sorra bocsátanom.

«Qui honorifice sepultus est *supra caput unius parvi fluminis*, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis. *Ubi etiam* post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia, que vocatur alba, sub honore beate Marie virginis.»

Az «ubi» csakis a «caput fluminis»-ra vonatkozhatik:

Ha az «edificata ecclesia» nem ott, de «in civitate regis» épült volna és Anonymus azt akarta volna kifejezni, úgy feltétlenül az «in qua» visszamutató névmással kellett volna a két mondatott összekapcsolnia. Mert.

α) «Ubi» mindenkor egy pontosan meghatározott helyre vonatkozik, melynek keretén belül több még szorosabb helymeghatározás lehetetlen. Evvel ellenkező az «in»-nel kapcsolt visszamutató névmás, mely pontosan meghatározott helyre nem vonatkozik.

Igy nevezett mondatban: ...descendit in civitatem... in qua etiam ædificata est ecclesia és nem ubi ædificata est, mert a civitasban az épített egyház helye designálva nincs s csak azt tudjuk, hogy valamely helyen a civitasban épült.

β) E mellett bizonyítanak classikusainknál az «ubi» és «in qua (quo)» használata; így: *Liv. I. VI. c. 3. p:* Ita Numitori albana re permissa Romulum Remumque cupido cepit in his locis. *ubi expositi*... erant, urbis condendæ. Nem mondja «in quibus» expositi erant, mert Romulus és Romus kitevésének határozott egyetlen helyére vonatkozik t. i. *Liv. I. IV. 5. p:* Ita velut defuncti regis imperio in proxima adlurie, *ubi nunc ficus Ruminalis est* — pueros exponunt.

Ime a kitevés meghatározott helye *ubi nunc ficus est* a hol most a fügefa van. Nem «in qua ficus est» mert az áradatban több helyen fügefa is állhatott. — Ellenkezőleg: *Liv. I. VII. 3. p:* Palatium primum, *in quo* ipse erat educatus, muniit. — Nem mondja «ubi» erat eduatus, mert neveltetése nem a Palatium egy pontjára szorítkozott, hanem mint Livius mondja: «peragravit saltus vicinos», kóborólt mindenfelé a pásztoroknál történt neveltetésének ideje alatt. — Vagy pl. *Liv. I. XIII. 5. p.* «Monumentum ejus pugnæ, *ubi ex* profunda emersus palude equom Curtius in vado statuit». — *Azon a helyen, a hol* Curtius lovát szárazra vitte van a csata emléke, míg ha azt mondja «quo» profunda... stb., nem határozta meg a helyet, hanem azon irányban körülbelül van az emlék, hol Curtius lovát szárazra vitte.

Nézzük Cicerot is. *Cic. l. 4. p. 4:* Ut is cuique locus, *ubi ipse* sit, miserrimus esse videatur. Vagy, *Cic. 2. De. Or. 5:* Porticus haec ipsa, *ubi inam*bulamus. Ha elsőt fordítani akarjuk, értelme ez: ...*a hol épen* van... t. i. az a meghatározott hely, vagy hogy mindazon hely, a hol épen van, nagyon szerencsétlennek lássék. A második példa épen világos: Mondhatta volna «*in qua* ambulamus» a csarnok, a melyben járunk-kelünk; de mivel Róma egyéb sétahelyeivel szemben ez egy meghatározott, egy bizonyos csarnok akar lenni, «ubi»-t használ, s hogy kijelentse, hogy a csarnokban magában jár-kel mit ekként «ubi» egymaga nem fejez ki, összeteszi az «ambulo» igét «in» particulával. *Cic. in Or. 44.* «In his sermonibus, qui Dialogi dicuntur, *ubi etiam* de industria id faciendum fuit». Mért nem mondja Cicero «*in quibus*»?

Mert dialogusainak egy meghatározott helyére vonatkozik, hol az illető dologról beszél. Ha «*in quibus*» állana, akkor ez a dialogusok egész terjedelmére vonatkoznék.

γ) Bizonyítják *ubi* ezen használatát latinos helymeghatározásaink: «Ubi terrarum; ubi gentium». — *Cic. At. l. 5. ep. 10:* «Quid ageres, *ubi terrarum esses*, ne suspicabar quidem». — Helyes fordítása: Hogy mit cselekszel, a földnek *melyik pontján vagy*, még csak nem is sejtém.

Ha az «ubi és qui quæ quod» az értelem csonkítása nélkül felcserélhető volna, akkor a «quo terrarum» is helyes volna. Szerintem ez azonban csak úgy

volna fordítható «merre a földön» t. i. szükebb helymeghatározást is enged meg. Hasonlók: *Cic. pro. Rab. Posth. 13:* «Ubi terrarum sumus?» = A föld melyik pontján vagyunk? — *Plautus Merc. 2. 3:* «Ubinam est is homo gentium?» *Cic. l. 6. ep. 3:* «Tempus est hujus modi ut *ubi quisque sit*, ibi minime esse velit.» — Stb., stb.

δ) Hogy az «ubi» minden kétséget kizárólag a caput fluminisra vonatkozik, azt bizonyítja az «etiam» grammatikai használata is: «Etiam nyomatékosabb mint quoque; néha fokozó s annyi mint: sőt.» (Schultz Latin nyelvtan 165. §. 3. jegyzet.) Bizonyos, hogy Anonymus idézett helyén Árpád sirját akarja meghatározni, azért adja a temetkezési hely ismertető jeleit: a forrást, a kőmedert, a folyó irányát (hogy A. városába folyik) s hogy minden kétség kizárassék a helyet illetőleg megmondja: «sőt» hol később még templomot is építettek.

S ha ezt figyelembe vesszük, nevezett hely fordítása így hangoznék: «ki is tisztességesen lőn eltemetve egy kis patak forrása felett, mely egy kőmederben folyik alá A. király városába. Sőt hol (fokozza az ismertető jeleket) a magyarok megtérése után egyház épült...»

Ha ubi a civitasra vonatkoznék, az «etiam» használata megfejthetetlen volna.

Kik fordították Anonymust? Letenyei, Mándi, Szabó Károly mindenütt «holott is», a hol is.

Ha a holott régi használatát egybevetjük úgy fogjuk találni, hogy az a «sőt» értelmével egyező. Ilyképen az «ubi» előtti pont sem hathat zavarólag, hanem akár meg is állhat.

ε) Mindezek után a hermeneutika első szabályát követve vegyük szószerint a szerzőt addig, a mig azt minden egyéb körülmények megengedik s akkor az «ubi» a caput fluminisra kell hogy vonatkozzék.

Ha tehát Anonymus latinul helyesen írt, úgy csak arra vonatkoztathatta.

Ezen kitünőleg grammatikai fejtegetés után leghelyesebben sorakozik *Jakoblovics Lajos* tanár úrnak, a latin philologusnak, a középkori magyar történelmi munkák latinsága szempontjából adott votuma:

1. A «*supra caput unius parvi fluminis*» pontosabb megjelölésnek látszik, mint azt Szabó Károlynak 1860-ban megjelent Anonymus-fordításában olvasom: «*egy kis patak fölött;*» ebben a *caput* fogalom aligha nyer kifejezést. Itt nem a *parvum flumen* látszik főfogalomnak, hanem a *caput.* Mivel pedig patakfőről nem beszélünk, mert rendesen arra nem gondolhatunk: *forrásfő*nek veszem, s ebben épen nem akadályoz, hogy nem *rivus*, *rivulus* vagy *torrens* szókkal van dolgom, mert a honi latin okmányokban a fogalom-árnyalatok pontos nevekkel való megjelölését igen sokszor hiába keressük, épúgy, mint classicitást vagy csak grammatikai helyességet. 2. A «per alveum lapideum»-ra nézve legyen szabad figyelmeztetnem, hogy lehet ugyan a nyelvbeli kifejezés szerint (mesterséges) kőmeder (= csatorna), de nem szükségképen az. Eléggé emlékezem, hogy az Anjoukori okmányok I. és II. kötetének nyelvészeti feldolgozásakor többször akadtam birtokleírásoknál ezen kifejezésre, hol mindannyiszor csatornafélére gondolni képtelenségnek tartom és így lehet, hogy *kavicsos meder*, *murvás patakágy* a jelentése. 3. Az «*ubi*» magyarázatánál nem tarthat számot erős argumentum névre azon vélemény, hogy a civitatemre vonatkozik azért, mert ahhoz helyre legközelebb áll; különösen mitsem bizonyít ez olyan szövegben, mint a tárgyalt, melyben «fluminis, qui» mondatfűzést találunk. Hiszen ha *ab*-vel együtt mindenütt grammatikát keresnék, az *etiam*-ot *post conversionem h*-ra kellene vonatkoztatnom, a mi valóban képtelenség. Az egész contextusban a temetés helyének pontos megjelölésére van igyekezet, nem a patak-, vagy forrásmeder, vagy a civitas helyének megvilágítására. Épen ezért az «Ubi etiam»-ot a *caput*-ra vonatkoztatom. Ezek szerint az egyház nem a városban, vagy a meder mentén, hanem «*supra caput*» épült.

Ugyanezen szempontokból indul ki és ad véleményt *Soós József* tanár úr, ki a latin szöveg hű fordítása után így folytatja: «A mi most már az *Ubi* jelentését illeti, az etiam semmi befolyással reá nincsen és nem is lehet. Jelentése: *a hol*, s a grammatikai legközönségesebb magyarázat szerint a legközelebbi *civitasra* volna vonatkoztatandó. Véleményem szerint azonban a főfogalomra, a *caput*-ra kell vonatkoznia, melynek csak körülírására szolgál a «*qui descendit . . . . regis*»

mondat, a mi különben abból is kitetszik, hogy a város már Atila nevével meg van határozva, de a forrás megjelölése csakis a Fehéregyház kápolna által lehetséges. Ha tehát a szerző magát Budát akarta volna meghatározni, s nem a forrást, az «*Ubi etiam* .... *Virginis*» mondat teljesen fölösleges az *Atthile regis civitas* után, s így Fehéregyháznak okvetetlenül a forrás mellett kellett lennie. Az észszerűség szabályai szerint, de a grammatikának sem ellenére a közölt szövegnek ez az értelme; ez pedig nem csak az én véleményem, hanem *egy kollégámé is*, a ki már 39 év óta foglalkozik a latin és görög nyelv tanításával.»

Dr. Márki Sándor egyetemi tanár úr nyilatkozatához képest: «Anonymus idézett helyét szó szerént véve az «Ubi etiam» (a mi azért nincs jól latinul, mert magyarán van, s annyit tesz: «a hol is» és nem annyit, hogy: *hol* a magyarok megtérése után *is* építettek egyházat) nem Atila király városára vonatkozik, hanem a *patakfőre*, melyről mondja, hogy Atila városa felé (in civitatem) kőmederben folyik. A fehér egyház tehát — a szöveg szerént — csak a patakfőnél képzelhető. Egyébiránt nem baj, ha separatum votumot ad is be az Arch. Értesítő. Mentül inkább bolygatják ezt a kérdést, annál valószínűbb, hogy az irodalmi vitatkozás positiv eredményre vezet.»

Dr. Csánki Dezső úr, mint történész kijelenti, hogy: Szerintem 1. az «Ubi» egyedül arra a *helyre* vonatkozhatik, *a hol Árpádot eltemették* — a józan ész szerint is, melyet Anonymustól még sem szabad megtagadnunk. A grammatikusokkal részemről nem szívesen állok szóba. Tehát a «*caput fluminis*» *értendő*. A mit az Arch. Értesítő az idézett helyen mond, egyszerűen tévedés. 2. Azt hiszem az 1-ben arra is benne van a felelet, hogy Anonymus szerint Alba ecclesia az *Árpád sírjánál* épült.»

Hasonló álláspontról nyilatkozik *Dr. Tóth György* főgymn. igazgató úr is, midőn kijelenti, hogy «.. nem is adhatok más választ a *Fehér-egyház* helyére, mint a mit Szabó Károly tudósunk mond, hogy az t. i. Ó-Buda *fölött* volt; ma nyomai sem láthatók.»

Géresi Kálmán főiskolai könyvtárnok és irodalomtanár úr ezekkel járul a tárgyhoz: «Az Anonymus szövege én rám azt a benyomást teszi, hogy az *ubi etiam* a supra *caput* unius parvi fluminis-ra vitetik, vagyis ott a hol Árpád eltemettetett, egy kis patak kútfejénél, ott épült az egyház, nem Budán. De természetesen sok archæologiai adatot kell összevetni; még az alveus lapideus is kérdés mi volt, természetes meder-e kövek közt, vagy pedig mesterséges kőmeder? A *meta lapidea* a régi oklevelekben mindig olyan határt jelentett, a mi összerakott, összehordott kövekből állíttatott fel, nem pedig természetes sziklát. Ha valami útbaigazító van Anonymusnál, talán leginkább ez az alveus lapideus maradványainak nyomán vezetne czélhoz. Ha ebben az alveusban nem lett volna Anonymus korában valami közelebbi jelző és mutató geografiai vagyis topografiai adat, miért tette volna oda, mikor a természetes mondani való csak annyi: qui descendit in civitatem Athile regis?»

Dr. Barna Ignácz úr, a Horatius- és Juvenalis-fordító ezen szavakkal mondja ki véleményét: Én az Anonymus-féle passust világosnak találom s az *etiam*-mal erősbített *ubi*-t a patak forrására értem; talán az író olasz volt s az etiam-ot az olasz *eziandio* értelmében használta (=*sőt* vagy *még* .... *is*) eképen: Sőt a hol (a patak forrásánál) a magyarok megtérése után templom *is* épült. A templom a mondottakból következőleg a patak forrása közelében vagy mellette építtetett.

Alaposan fejtegeti a kérdést, a grammatikai bizonyítás eszközével is, *Dr. Dávid István* tanár úr, ki a kérdéses mondatcsoport hű fordítását hozva, így folytatja: «A mondatnak többszörös átolvasása után is, részemről az *ubi* helyhatározót a *caput*-ra vonatkoztatom, mert ponttal van elválasztva az előtte álló vonatkozó névmásos mondattól, a melylyel Anonymus a gondolatot *befejezte*. Második oka az, hogy Anonymus, mint dr. *Cherven Flóris* barátomtól tudom, (a ki historikus létére a latin nyelvvel is sokat foglalkozott és különösen Anonymust sokat tanulmányozta) hogy Anonymus a nyelvtannal nem sokat törődik, s így az *Ubi*-t a caputra nagyon könnyen vonatkoztathatta. Hogy pedig még római klassikusok is a viszonyító szót nem mindig az utolsó főnévre vonatkoztatják, mutatja a többek közt Sall. Jug. 85: *Vestra* consilia accusantur, *qui* mihi summum honorem et maximum negòtium imposuistis. Caes. B. G. II. 7: *Vicis*

ædificiisque, *quos* adire poterant, incensis..; annál inkább tehette ezt tehát Anonymus, a ki a rendes nyelvtani magyarázattal nem sokat törődik. Anonymus tehát a fehér egyházat a kis folyó forrása fölött mondja épültnek.»

Inkább észtani alapra fekteti *Szilágyi István* főgymn. igazgató úr, a tudomány-akademia tagja, az ő érveléseit: «Nem a *civitas* a fő, hanem a *caput*; t. i. az író nem a *civitast* emeli ki, hanem a *caput*-ot, s azután a folyó alveusát. A «civitas Athile regis» csak signálja, hogy merre, hová folyt az a víz s hová vezetett az az alveus. Hiszen Anonymus egy bizonyos *fixpontot* akart megmondani; ha pedig csak a *várost* jelezte volna, úgy nem ért volna czélt. Kérdés t. i., akarta-e Anonymus pontosan megjelölni a helyet, a hol Árpád eltemettetett, vagy sem? Bizonynyal, mert különben nem írta volna úgy körül; pedig ha Alba Maria *ben* van Atila városá*ban*, mint volna azon esetben, ha az *ubi* a *civitas*-ra vonatkoznék: akkor sem a temetkezés helye, sem a templom helye meghatározva nincsen. Ennek nem volna értelme. Anonymusnak hitelt adunk s ezt legjobban az igazolja, hogy a Fehéregyház helyéül a *caput*-ot fogadjuk el.

Különben van Anonymus Gestáiban is nevezetesen két fejezet még, melyben az «Ubi etiam» nem vonatkozik az utolsó főnévre, mint ezt a nyelvtan követeli: a 15. és a 32. fejezet, mely mindkettőben az *Ubi etiam* többször is fordul elő épen olyan vonatkozásokkal, mint az 52. fejezet végén. S ez maga elég czáfolat volna arra, mit az Arch. Ertesítőben *ab.* fölvetett.

De hozzászólottak e kérdéshez még öten az elismert szaktudósok közül, kiknek határozott szabatossággal tett nyilatkozataik itélet számba mehetnek, s kiknek hiteles egyéniségeikben a szóban forgó kérdés fejtegetésénél mérvadó tudományszakok mind képviselve vannak. És pedig:

Bartal Antal úr: «Az Ubi etiam *dr. Marczali úrnak*, valamint az én véleményem szerint, nem vonatkozhatik a civitas Atthile regis-re, hanem csakis a supra caput unius parvi fluminis-ra.»

Fináli Henrik úr: «Anonymus idézett helyének egyetlen helyes fordítása az, a melyet Szabó Károly adott. A szöveg oly félreérthetetlenül tiszta, hogy különböző értelmezésre nem találni benne semmi fogantyút. Az *etiam* nem fokozza az előtte álló *Ubi* helyhatározót, hanem egyszerűen kapcsoló kötőszó a maga természete szerint. Helye a mondatban megfelel a latinos szórendnek, nem vonatkozik tehát külön egyik vagy másik mondattagra, hanem az előző mondathoz kapcsolja a következő mondatot, mint egységes egészet. Magyar író úgy fejezte volna ki: Ugyan arra a helyre építették a magyarok megtérése után azt az egyházat *is*, a melyet stb. Anonymus tehát tisztán úgy képzelte a dolgot, hogy a Fehéregyház ugyan arra a helyre épült, a hol a hagyomány szerint Árpádot temették el, mert alig hiszem, hogy az egyház építésekor az Árpád sírja vagy síremléke még létezett volna.»

Knauz Nándor püspök úr pedig arról értesített, hogy ő ezzel a kérdéssel az általa szerkesztett «Magyar Sion» első kötetében (l. 739. l.) foglalkozott, itt letette nézeteit (tudva levőleg azt fogadva el, hogy a templom azon a helyen épült, hol Árpádot eltemették), mely nézeteit megváltoztatni ezideig sem érezte magát indíttatva.

Mátyás Flórián úr: «Az első kérdésre: Az *etiam*-mal erősbített *Ubi*, a caput fluminis-re vonatkozik, mert Árpád sírhelyére építették a templomot és nem a városban. A temetőhelyet akarja vele jelölni Anonymus; a város említésével csak a folyó irányát határozza meg. Ezzel a második kérdés is meg van oldva: A Fehéregyházat Anonymus *a kisded folyó forrása fölött* mondja épültnek.»

Dr Pauler Gyula úr: «Az Arch. Értesítő fordítása alaptalan. Mert igaz, hogy az *ubi* vonatkozhatnék Árpád sírhelyére és Atila városára; de mert semmi szükség nincs arra, hogy az író Atila városát jellemezze azzal, hogy ott épült az Alba ecclesia, azonfelül pedig — s ez döntő — az Alba ecclesia nem épült azon város*ban*, a hová az Árpád sírjánál fakadó patak folyt, hanem a városon kívül: az Arch. Közlemények versioját elfogadni nem lehet.»

Mindezek alapján tehát kimondom, mert kimondani jogom van, hogy az Arch. Értesítő ez évi I. számában ab. *által fölvetett azon magyarázat ötletéből, mintha azok, kik Árpád sírja keresésével foglalkoznak, Anonymust nem jól olvasták és így félreértették, tehát kutatásuknak, nevezetesen pedig az én kutatásaimnak kiindulása és minden eredménye merőn kárba veszett munka volna: Az*

ab. *referensnek ezen véleményezését a tárgyhoz nem értő beleavatkozásnál egyébnek tekinteni nem lehet.*

És most, midőn befejezésül a tudomány férfiainak, kik engem eme sajátszerűen félszeg helyzetben szellemük erejével és tekintélyükkel támogatni kegyesek voltak, szívből jövő hálámat — az ügy nevében is — kifejezném; és midőn tőlük bocsánatot kérnék, hogy ily csekélynek látszó, de alapjában beláthatatlan következményű értelmezési kísérlet tárgyában döntő szavukért fárasztottam kijelentem, hogy az Árpád fejedelem sírja helyét körülíró Anonymus-följegyzésnek értelmezésére nézve semmi polemiába többé nem bocsátkozom.*

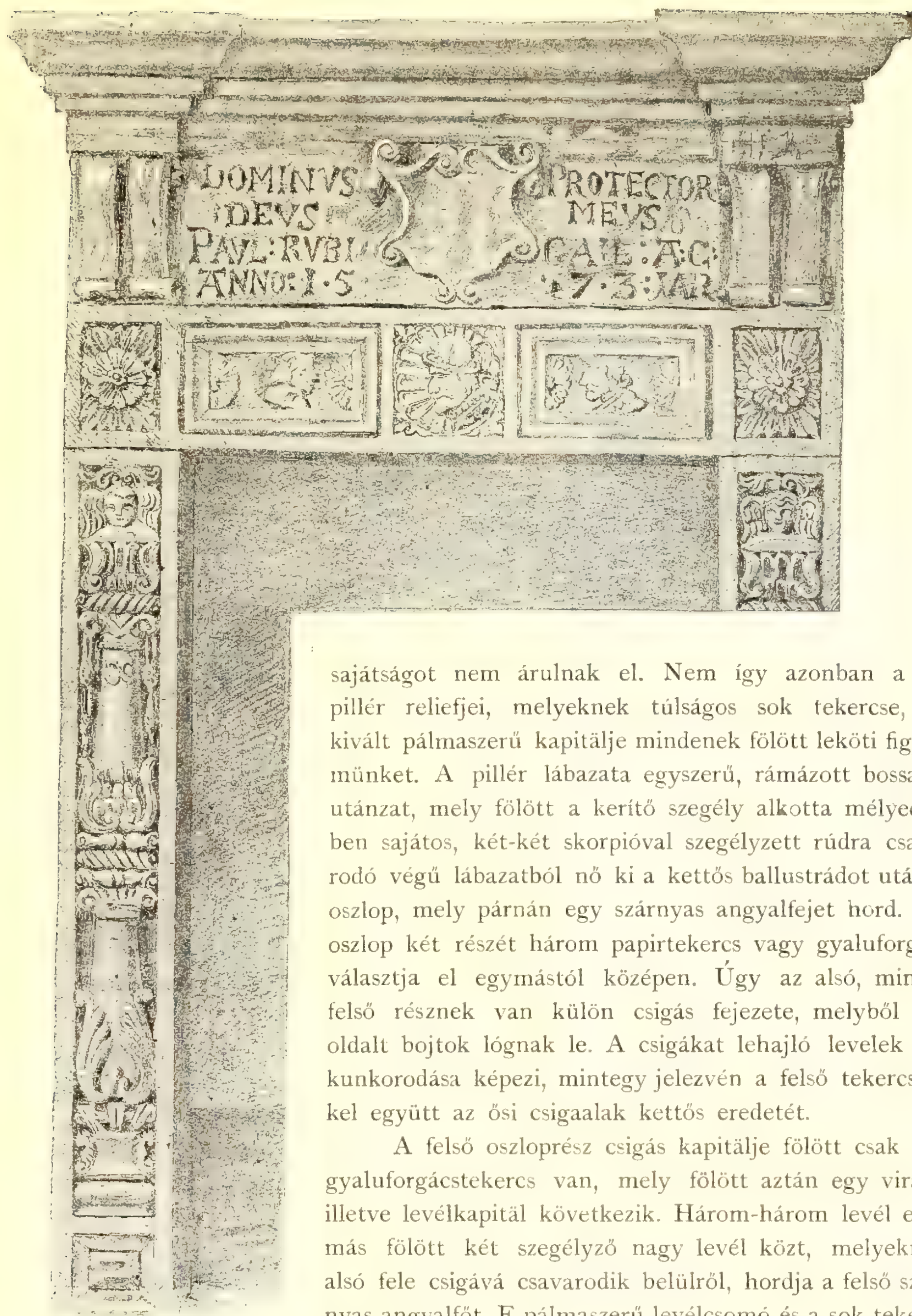
Dr. Wekerle László.

A RUBIGALL-FÉLE AJTÓ A ZÓLYOM-LIPCSEI VÁRBAN.

A zólyom-lipcsei vár egyik régi, ma is jó karban lévő szárnyának udvarfelőli síma, dísztelen falain feltűnik egy reliefekkel ékes ajtótokozás, melynek sárga homokkőből faragott díszei a hajdani, vagy legalább is régebbi színezés nyomait máig is megőrizték. Ezen első tekintetre is megkapó renaissance ajtókeret, ha részleteit tüzetesen megfigyeltük, még sokkal érdekesebbé válik előttünk, mert a renaissancenak oly változatát, oly módosulását tárja elénk az ornamentális alakzatokban, a milyen csak hazánkban érthető, s a milyennek csak Magyarországon van meg a természetes fejlődése, illetve magyarázó háttere.

Az ajtónyilás két oldalán a szemöldökig reliefes pillérek nyulnak föl. Az ajtószemöldök szigorú építészeti tagozásában élesen elválik a párkányzat, a fries és a gerendázat, melyeken két oldalt végig vonul a két falpillér tagozása. A legfelső párkány egyszerű karnies-sel van alakítva és annyival kiebb áll az alatta levő fries-nél, hogy a pillérek irányában két-két nem épen kiálló támasztótag tartja. E támasztó consolok alakja az S alakra kunkorodott papirtekercs símán betojpadó közép részszel minden egyéb, kivált növényi dísz nélkül. A fries széles mezejét, mely a diadalivek attikájának felel meg, közepet egy csigás, felkunkorodó szélű paizs foglalja el a két oldalt bevésett felirás között. A felirás ez: Dominus Deus Protector Meus. Paul. Rubigall: A: C: Anno: 1.5.73: Jar. — A tulajdonképi ajtószemöldök közepét a paizs alatt egy rozettában jobbról-balra néző spanyol galléros és szakállas mellkép tölti be, fején kisperemű magas kalappal. A rozettát a sarkokon levél diszíti. A szemöldök két végén a pillér folytatásában egy-egy levéldíszszel körülvett rozetta van a keretelő négyszögben. A közép mellkép és a pilaszterrozetták közti tért két oldalt karnieses keretben egy-egy fél rozetta között levő profil-emberfej tölti ki, mindketten a közép felé nézve. Ez arczok nem azonosak, nem convencionálisak, úgy látszik arczképek. A középső fej is nagyon egyéni s így ha benne az építő várparancsnok Rubigall arczképét láthatjuk, akkor a két mellék alak bizonyosan alvezéreié, noha a bal oldali bajusztalan sovány ábrázat inkább nőnek vagy papnak néz ki. A kapunak ezen részei teljesen a renaissance szokásos formáiban tartvák és semmi helyi

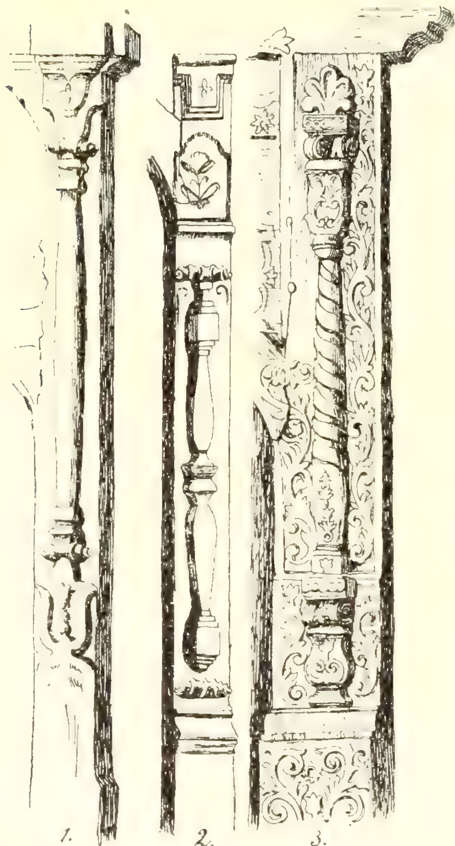
* A fönforgó ügyben részünkről is befejezettnek nyilvánítjuk az eszmecserét.
A szerkesztőség.

sajátságot nem árulnak el. Nem így azonban a két pillér reliefjei, melyeknek túlságos sok tekercse, de kivált pálmaszerű kapitälje mindenek fölött leköti figyelmünket. A pillér lábazata egyszerű, rámázott bossage-utánzat, mely fölött a kerítő szegély alkotta mélyedésben sajátos, két-két skorpióval szegélyzett rúdra csavarodó végű lábazatból nő ki a kettős ballustrádot utánzó oszlop, mely párnán egy szárnyas angyalfejet hord. Az oszlop két részét három papirtekercs vagy gyaluforgács választja el egymástól középen. Úgy az alsó, mint a felső résznek van külön csigás fejezete, melyből két oldalt bojtok lógnak le. A csigákat lehajló levelek felkunkorodása képezi, mintegy jelezvén a felső tekercsekkel együtt az ősi csigaalak kettős eredetét.

A felső oszloprész csigás kapitälje fölött csak egy gyaluforgácstekercs van, mely fölött aztán egy virág-, illetve levélkapitäl következik. Három-három levél egymás fölött két szegélyző nagy levél közt, melyeknek alsó fele csigává csavarodik belülről, hordja a felső szárnyas angyalfőt. E pálmaszerű levélcsomó és a sok tekercs nagyon emlékeztet a székely faépítészet díszének, a gyönyörű nagy kapuknak ajtófélfájára. Ott is két részből áll az oszlop, ott is csigás kapitälje van úgy az alsó, mint a felső résznek. Ott is megtaláljuk pár helyen a balustradszerű oszlopot fent és lent a gyaluforgácstekercscsel. Igaz, hogy a német renaissance-ban gyakori dísz a bőr- és papirtekercs, de ilyen helyen és ilyen módon alkalmazva, mint a zólyom-lipcsei pilaszteren és a székely kapufélfákon, arra aligha

találunk példát külföldön. A székely kapufélfa pálmát hordó oszlopa (l. I. ábra 3. sz. rajzot) egy törpe, edényszerű csigás alsó részből nő ki fent szintén csigás edényszerű alakot hordva, mely fölött a szabadon álló pálma nem hord semmit, s így az egész oszlop csak a díszül alkalmazott pálma tartására szolgál. Az ajtónyilás két oldalán díszül alkalmazott pálmáért Assyriáig kell visszamennünk. Az assyr mystikus vagy szent fa a paloták főbejárata mellett a szárnyas bikák szomszédságában már az első assyr épületeken szokásos volt. Midőn később a szent fa határozottan fölvette a pálmaalakot, az ajtók két oldalára nemcsak relief, de szabadon álló aranyozott bronzban kivitt pálmákat is állítottak, melyek ugyan már nem hasonlítanak a régi szent fához, de mindenesetre ugyanazon forrásból eredtek. Talán el is feledték az ősi symbolicus jelentést és pusztán csak szokásból, díszül alkalmazták, de hogy ez ősi assyr, talán mondhatnók semita szokás volt, azt a zsidók Salamon templomára vonatkozó leirásai is bizonyítják.[1] Ilyen szabadon álló pálmát talált Place a Hisir Siargon háremudvarán.[2] A régi assyr szent fa különben maig is él kelet ornamentikájában, sőt átjött az olasz és saracén szövetek révén az európai renaissanceba is, de a kapufélfákon mint pálma, csak nálunk, csak a székely kapukon található.[3]

I. ÁBRA.

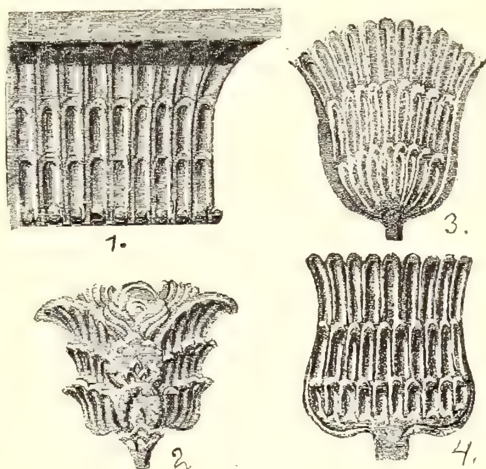
Néhány székely kapun ez a pálmás oszlop egészen renaissance szellemben alakult át, azonban a fejezet és lábazat csigáját mindig megtartotta, mint a pálfalvi (I. ábra 1. szám) és korondi (I. ábra 2. sz.) kapukon látható a zólyom-lipcseihez hasonlóan papirtekercs és gyaluforgács alakban, majdnem szerves összefüggés nélkül, megőrizte. E két utóbbi oszlop fölött a pálma már csak festve volt, s nem reliefben, mint a többi székely kapun kivétel nélkül mindeniken. A korondi oszlop ballusztrád alakja már elfeledi a pálmát, azt a pálmát, melyet

1 Királyok könyve (I. k. 6. rész, 31. és 32. vers) Salamon király templomának ajtajáról így szól: «És . . . csinála ajtót fenyőfából . . . és azokon metszete kerubinokat, *pálmafákat* és kinyilt *virágokat.*» — Ezekhiel (40. r. 22., 26., 31., 34., 37. vers) megjövendöli a templom kapuin a *pálmafaragást.*

2 Ninive et l'Assyrie. Paris 1867 23., 24., 32. táblán.

3 Németországon is akadunk egyetlen egy példára Hombergben egy csúcsíves faajtón (Lásd Carl Lachner: Geschichte der Holzbaukunst in Deutschland 1887 Lipcse II. rész 23. l.). Ez azonban aligha vihető másra vissza, mint magyar eredetre.

a Rubigall 1573-diki kőfaragója a hazai benyomások következtében, esetleg idegen létére sem tudott elhagyni a tiszta renaissance zólyom-lipcsei ajtófélfáról. Különben, hogy a zólyom-lipcsei faragó nem tudott szabadulni a magyar formáktól, azt oszlopának felső részén a közép három tekercs fölött alapul szolgáló virágja is bizonyítja, mely minden renaissance kezelése mellett is, tősgyökeres székely, illetve szaszanida-perzsa virág. A háromsoros levél egymás fölött több kapu virágján (lásd például a csík-szent-simoni kapitält II. ábra 4. sz.)[1] található. E forma ősi alakját a perzsa egyiptomizáló párkányzatokon (II. ábra 1. sz.)[2] és több szaszanida-kori virágon (II. ábra 2. sz.)[3] nagyon jól felismerhetjük, de a mellett átjött az népies díszeink virágalakjai közé is, mert alig van szür vagy suba, melyen több változatban fel ne ismerhetnők. (II. ábra 3. sz.) Szóval a zólyom-lipcsei ajtó tokozás renaissance díszein oly tulajdonságokat észlelhetünk, melyek külföldön feltünés nélkül renaissance egyéni sajátság számba mennének, de nálunk teljesen érthető és feltünő, nem általános renaissance, de nemzeti jelleggel biróknak ismerhetők fel, mert hazai építészeti és ornamentalis formáinkból érthetően származtathatók. Ma is álló és tanúságot tehető faemlékeinknek mindenikénél régibb ugyan a zólyomlipcsei ajtó, s így annak általános renaissance karakteréből a későbbi székely diszítések renaissance eredetére is következtethetnénk, ha egyenesen ellene nem mondana ennek az ajtófélfák európaszerte ismeretlen pálmája és virágának, meg egész ornamentikánknak szaszanida, keleti rokonsága, melyre a legnagyobb erőszakkal sem tolható rá a renaissanceeredet.[4] Nem marad hát egyéb magyarázata a zólyom-lipcsei ajtó díszeinek, mint hogy az idegen vagy hazai faragó ismerte a mi diszítési módunkat, a mi pálmánkat, tekercseinket virágainkat és a renaissance keretben érvényesítette reminiscentiáit. E szerint a zólyom-lipcsei ajtó pilasztere legrégibb tanúságtevői a székely faépítészetben maig élő nemzeti diszítő modorunknak.

2. ÁBRA.

1894 april 28. *Huszka József.*

[1] Lásd Huszka: «Székelyház» czímű művét.
[2] L. Dienlafoy: Lart antique de la Perse. II. III. kötet
[3] Flontin et Coste: Perse encienne.
[4] Huszka «Székelyház» 1894. Budapest.

NONNERT ÖTVÖS PÁL.

Ezen kassai ötvösmester neve az egykorú okmányokon több változatban fordul elő; hol *Nonner, Nunner, Numert*, vagy *Numernek*, hol *Nunert, Nunnerth* s *Nonnertnek* nevezik. Igazi helyes neve *Nonnert* volt, mit egy sajátkezű vésete igazol.

Hogy hol tanult, merre bujdosott s mikor állott be a kassai polgárok közé, azt idáig nem sikerült megállapítanom; a kassai ötvös czéh 1656-ban veszi mesterül kebelébe s erről a kassai czéhregrestromban e följegyzés foglaltatik:

«Anno 1656. Dye 14. July. *Numert Pál* állott be az Böcsületes Céhben és megatta az céh igasságát . . . Rhfl. 4. Vetett reja az becsületes céh remek büntetést . . . gira 3.» *

Az ifjú mester egy ideig egyedül dolgozgatott s csak két év mulva fogad inast, vagyis a czéhregestrom szavai szerint: «Anno 1658. die 23. septembris szegődtetett egy inast Eötves Pál Nagy Bánai Laskay Mihálj fiát, Jancsit öt esztendőre és megatta az C(éh) igasságát .... den 64: Löttenek kezesek Szenkiralj Márton, Debreczeni Mihály uraimék.»**

A fiatal mesternek kezdő évei — különösen 1661-ig — nem mentek fényesen; sőt ellenkezőleg, mostoha viszonyok között kelle tengődnie ifjú feleségével együtt. A mesterség kezdő évei nehezek lehettek reája nézve különösen Kassán, a hol ezen időben még fölös számmal laktak névnek örvendő öregebb ötvösmesterek. Pálunk anyagilag nem egyszer megszorult s hogy segíthessen magán, feleségével együtt a kassai patikárustól vett apróbb kölcsönöket. A patikárus által vezetett kontókönyv azon tételei, a melyek a mellett tanúskodnak, hogy Nonnert Pál a mestersége gyakorlásához szükségelt szerekért is adós maradt, nem sokat jelentenek, mert a XVII. század folyamán is dívott az a szokás, hogy egyes mesterek kontóztak a kereskedőnél s kontóikat időszakonkint, negyed-, fél- vagy egyévi időközökben, egyenlítették ki. A szóban forgó patikárus kontókönyvében Nonnert Pál viszonyaira azon apróbb, készpénzbeli kölcsönvételek a jellemzők, a melyekkel az ifjú mester oly gyakran élt s a melyek eszközlésére nejét is felhasználta. Bár apró, odavetett sorok jelzik itt Nonnert pénzbeli műveleteit, de ezen kis jegyzetek hűséges magyarázói Nonnert Pál zilált anyagi helyzetének s ama életnehézségeknek, a melyekkel a fiatal mesternek mesterré léte első éveiben meg kellett küzdenie.

* Ballagi A.: Kecskeméti ö. P. ötvöskönyve. 244. l.
** Ugyanott.

E kölcsönök jegyzéke a következő:

1659. may. 7. Hn. *Nunert Goldschmidt* gelihen pahr fl. 3 ₰ 60. — 1659. jun. 5. Hn. *Nunert goltschmidt* alhier gelihen pahr ₰ 90. — 1659. jun. 25. Hn. *Nunerts goldtschmids Hauszfrau* gelihen pahr tall. Nr. 2. — 1659. jul. 4. Für Hn. *Paul Nunert Goldtschmidt* gelihen pahr ₰ 60. — 1659. jul. 8. Für Hn. *Paul Nunert Goldtschmidt* Spiesz Glasz ℔ 1¼. (Melléje jegyezve): N: 30. May Grünspan ₰ 18. — 1659. jul. 19. Hn. *Paul Nunert Goldtschmidt* gelihen Pahr tall. Nr. 3. — 1659. aug. 8. Hn. *Nunert* gelihen Pahr ₰ 45. — 1659. szept. 23. Hn. *Paul Nunnerth Goldtschmidt* Paar gelihenes Geldt Rdale (= rajnai tallér) no 4 40. — 1659. nov. 24. Für Hn. *Paul Nunnert Goldtschmidt* N. Antimonium 2 ℔ ₰ 24. — 1659. decz. 6. Herrn *Paul Nunnert Goldtschmidt* N. paar gelehnet fl. 1 ₰ 80. — 1659. decz. 10. paar gelehnet Rdale No Trey. — 1660. jan. 25. Für Herrn *Paul Nunnert Goldtschmidt* N: Pferszing blühe safft 12. — 1660, febr. 1. Herrn *Paul Nonnert Goldschmidt* Baar gelehnet fl. 1. — Dito Idem Baar gelehnet fl. 1 80. Item den 90. — 1660. apr. 28. Herr *Paul Nonnert Goldtschmidt* allhier N. Restiret ann paar gelehnten geldt 1½ Rdalr.

Úgy látszik, ötvösünk sorsa 1660 közepétől jobbra fordul. 1661-ben választja meg a czéh második czéhmestereül; ugyanekkor lesz tagja a városi közgyűlésnek (series electæ communitatis) is és e tisztségét 1662-ben is megtartja. 1663-ban *portörő és czaigvart*-nak választatik meg Rozgoni Gergelylyel együtt s mint ilyen tisztviselő, társával együtt 1663 február 22-én «detegálja az N. tanácsnak, hogy az imént szamot adott Hertel Janos ur (az előbbeni portörő tiszt), az puskapornak kellett volna lenni Nr. 336 fontnak, de az mint kezekben assignalta, nem volt több Nr. 177 fontnál», ő tehát Rozgonyival együtt, csak ennyiről tartozik számot adni.

Nonnert Pál, a városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint, 1661-től 1664-ig a város első fertályában lakott. Minden valószinűség szerint 1664ben halt meg, mert ez évtől csupán neje, *Pálné*, eml1ttetik.

Egyik eddig ismert munkáját, a kassai ev. ref. eklézsia kincstára őrzi. Ugyanazon Fráter-féle «öreg ezüst fejér kanna» ez, melyről a Teleki-levéltár 1690-iki okirata «Az kassai reformata ecclesia bonumi, mellyek néhai Kővári vice kapitány Katona Mihály uram keze alatt voltanak és ugyan odavaló udvarbiró Diószegi István uram Fogarasban hozván Tekintetes Nemzetes Vay Mihály uram kezéhez ez szerint adattanak» czím alatt megemlékezik* s a melyet Ballagi A. Kecskeméti Péter ötvös művének tartott.**

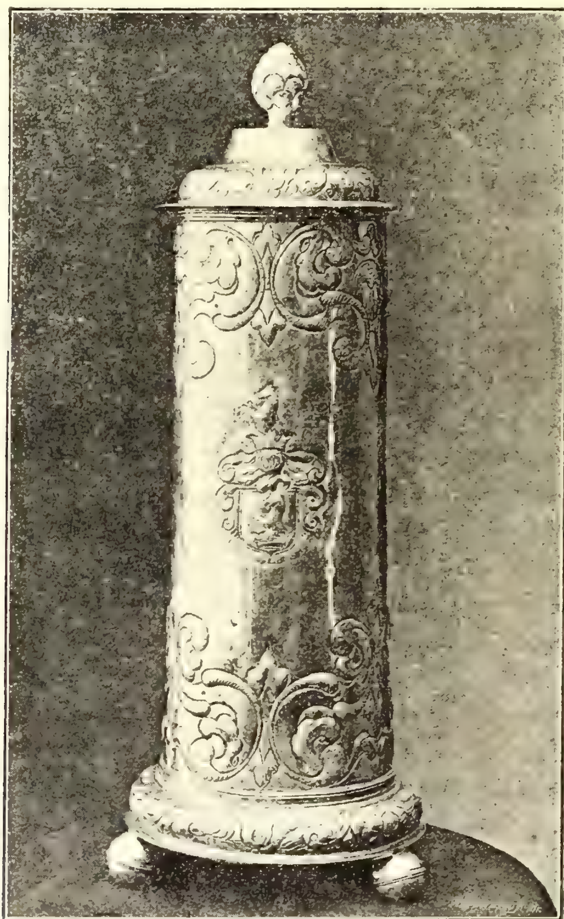
A szóban forgó kanna Nonnert Pál műve s Kecskeméti Péter csupán annak időközben leszakadt fülét forrasztotta helyre 1667 ápril

* Ballagi A.: Ugyanott.

** Ugyanott 243. lap.

1-én; ez alkalommal használta azt a «jó forrasztó»-t, melyről ötvöskönyvében említést tesz* s a mely feljegyzés Ballagi Aladárt arra a gondolatra vezette, hogy a kanna Kecskeméti kezemunkája.

A három gömbalakú lábacskán nyugvó, fedeles és füles fehér ezüst kanna egész magassága 500 milliméter. Súlya 2230 gramm.

A FRATER-FÉLE EZÜSTKANNA A KASSAI EV. REF. TEMPLOM KINCSTÁRÁBAN.
Nonnert Pál műve.

Kiszélesedő, féldomború talpának pereme gyümölcsök-, levelekből s virágokból stilizált guirlanddal van ékesítve; a trébelt s utólagosan vésett guirland háttere pontverő ponczollal diszített.

A kanna fölfelé kevéssé keskenyedő, hengeralakú testének alsó s felső széle síma alapból domborúan kiemelkedő ornamentekkel diszített; a középső főteret a kanna donatorának, keserűi *Fráter Istvánnak*

* Ugyanott 330. lap.

czímere foglalja el. Koronás, pántos sisakkal és takarókkal diszített, felül egyenes vágású, alul csúcsíves paizsban leveles koronából jobbra növő s ágaskodó ló van ábrázolva; fején kötőfék látható, szügye pedig egyenes karddal van átverve. Oromdísz a paizsalak. A czímer domborúra van trébelve, a takarók pontütővel ponczolva.

A FRATER-FÉLE KANNA MÁSIK OLDALÁRÓL TEKINTVE.

A czímer körirata:

GEN : DNS STEPHANVS FRATER DE KESERV IN HONOREM DEI FIERI FECIT ANNO DOMINI 1662 DIE 23 10BRIS.

A kanna testén, a czímerképtől jobb s bal felé, e fölirás olvasható: HILAREM DATOREM DILIGIT DEVS : QVI POTENS EST EFFICERE VT TOTVM BENEFICIVM IN NOS EXVBERET VT IN OMNIBVS OMNEM SVFFICIENTIAM HABENTES EXVBEMVS IN OMNE OPVS BONVM 2 COR: IX XI 8.

A kanna fedőjének alsó szélét a talp pereméhez hasonló gyümölcs- és levélguirland ékesíti, tetejét pedig egy toboz-szerű csúcsdísz fejezi be. A fedél belső köralakú lapján pontokkal kivert czímert, Fráter István nejének, szül. Szilágyi Annának czímerét találjuk.

A felső szélén egyenes vágású, alul hegyesedő paizsban leveles koronából jobbra növekvő, ágaskodó oroszlán foglal helyet; a paizson koronás sisak, a sisakon takarók. Oromdísz: a paizsalak. A czímer körirata:

NEMZETES FRATER ISTVANNE SZILAGI ANNA : A : D : 1662 DIE 23 Xbris.

A kanna fedőjének csapját, mely a felnyitásra szolgál, ezüstből öntött, kettősfarkú triton képezi; a fül alsó része paizs-alakot utánzó lapocskában végződik, oldalai s felső lapja pedig ponczczal bevert hullámokat s pikkelyeket példázó vonalakkal vannak diszítve.

A kanna fedóján két bélyeget találunk; az egyik liliom, vagyis a kassai ötvös-czéhnek hitelesítő bélyege, a másik: szívalakban elhelyezett P N betűk, a melyek *Paul Nonnert* nevének kezdőbetűi.

E bélyegeken kívül a mester nevét a talp peremének és a kanna testének érintkező közén is megörökítette, pontütővel e szavakat vervén a kannába: PAVLVS NONNERT FECIT, a miből feltétlen bizonyossággal kiderül, hogy e kannát Nonnert Pál készítette 1662-ben s hogy e mesternek jegyét a szívalakba elhelyezett NP betűk képezték.

A kupának belső átmérője felül 127 mm., alul 138 mm., belső magassága pedig 343 mm., a miből kiderül, hogy annak űrtartalma 4·727 liter.

A kanna kidolgozása egészben véve ügyes mesterre vall; ügyes kézre mutatnak a guirlandok, a czímerek előállítása és az ornamentális rész, de a feliratok betűi, a maguk primitiv mivoltában, e genreben Nonnert Pál mestert nem tüntetik elő kedvező világításban. Úgy tetszik, Nonnert Pál ügyes trébelő volt, de nem vala járatos a véső kezelésében ott, a hol betűk kimetszéséről volt szó. Tagadhatlan, hogy a kupa díszének emelésére szolgált volna, ha az ötvös vésett betűket alkalmaz a feliratok elhelyezésénél, a helyett, hogy — mint Nonnert tette — egyes pöntütővel veri be a betűket, a melyek így előállítva kezdetlegesek és a kedvező benyomás keltésétől messze állók. A kupa füle időközben elvált a testtől; bizonyítja ezt a még most is világosan észlelhető utólagos forrasztás, a mi — mint azt Kecskeméti följegyzéseiből tudjuk — ennek a mesternek a munkája.

Kassa. *Mihalik József.*

ADALÉK RÉGI FATEMPLOMAINK ÖSMERETÉHEZ.

Hazánk felső részének erdőkoszorúzta hegyes-völgyes vidéke régi s gyakran műtörténeti tekintetben is érdekes fatemplomokban elég gazdagnak mondható; mert a Kárpát hegyláncz olat déli nyújtványain, kezdve Pozsonytól Mármaros megye keleti csúcsáig, úgy nemkülönben Erdélyben, sőt még a Tisza sík vidékén is fatemplomaink egész sorozatával találkozunk.

Miután fatemplomaink ösmerete még elég hiányos, s ezen tiszteletre, fentartásra és közlésre méltó műemlékeink részint tűzvész, de többnyire tudatlanság és indolentia által mindinkább eltünnek a földszínéről, s így pótolhatlanul vesznek el az úgy is hiányos műtörténetünkre nézve, szükségesnek vélem e műemlékeinkre újból felkölteni a közfigyelmet. A művelt külföld régi fatemplomairól már egy egész irodalom keletkezett, nálunk e tekintetben még sokat kell pótolnunk, azért azt hiszem, némi szolgálatot vélek tenni hazai műtörténetünk érdekében, ha — addig is, míg e tekintetben egy nagyobb önálló munkám fog megjelenni — néhány érdekesebb fatemplomot egyelőre e folyóiratunkban megösmertetek.

I. A hervartói róm. kath. fatemplom.

Nem messze Bártfától, a hertneki hegység egyik keleti nyújtványán fekszik a mintegy 400 lakossal bíró Hervartó helység, egykor Bártfa szabad királyi város tulajdona. Ezen érdekes fatemplomunk (1. idom) ódon, melegbarna színezetű külsejével és jellemző élénk körrajzával (silhouettejével), százados hársfákkal körülvéve, egy kőfallal megerősített magaslaton áll. Tekintve alaprajzának alakját, ez még a csúcsíves gót-stílű templomok jellegével bír — így a nyolczszög öt oldala által képezett szentély egy osztatlan hajóba nyílik, melynek nyugati oldalán áll a négy oldalú, pylonszerűleg alakított s egy csúcsos sisakkal fedett tornya. A kőalapzaton álló falazat vízszintesen egymáson fekvő ácsolt gerendákból van szerkesztve, melyek kívülről zsindelyezéssel, belül pedig deszkaburkolattal borítvák. Az alapfalazat megvédésére az egész templom körül, az alaptól mintegy két méternyi magasságban, egy kiálló tető fut körül. A templom belseje gerenda-mennyezettel fedett, melynek gerendái csinos és erős kifejezésű profillal bírnak. A szentély két, a hajó pedig csak egy, a déli oldalon alkalmazott négyszegletű, meglehetősen magas és kívülről egy kiálló *zsindely szemfedővel* védett ablak által nyeri gyér világítását, e körülmény által a templom belsejében azon bizonyos mystikus félhomály uralkodik, mely a norvég régi fatemplomokat is oly érdekessé teszi.

A nyugati oldalon lévő egyetlen ajtón a templom belsejébe belépve, kellemes és megható meglepetésben részesülünk; mert itt nemcsak még régi eredeti gót-stílű szárnyoltárral, diadalív kereszttel, de stílszerű falfestményekkel is találkozunk még, így nemcsak a szentély, de a hajó deszkafalazata is gazdag ornamentátióval és falfestményekkel díszeskedik.

A szentély falazatát képező függélyes deszkázat, kimetszett patronnal készült renaissance-stílű diszítményekkel van befestve, melyek felváltva — piros és kék alapon díszlenek. A fal felső párkányzatát diszítő szalag (bordure) még gótizáló liliom-motivumokat mutat. — A hajó kifestése már határozott renaissance-stílű, s a mint az itt előforduló 1594 és 1665 évszámok bizonyítják — a hajó északi falán lévő festés, szegélyezett függönyt ábrázolva — már csak gyengén vehető ki, és a következő felirat szerint Mensatorius Jonás által 1594-dik évben készült:

IN · IAR · DES · HEREN · A · D · 1594 IONAS MENSATORI 9

A hajó déli fala részint a szentirásból vett jelenetekkel, részint pedig gazdag növény diszítményekkel van egészen befestve, s ez a része a festésnek még legjobban van fentartva. Fent az ablak baloldalán Ádám és Éva a paradicsomban, egy fa alatt van ábrázolva, melynek törzse körül tekertt, és koronázott emberfejű kígyó, szájában almával van ábrázolva. — Éva bizonyos graciával nyújt almát a mellette álló Ádámnak. — Ezen alakok jól vannak rajzolva és szinezve, úgy szintén a kissé stilizált fa is, sűrű lombozatával és piros gyümölcseivel. — A festmény felső részén olvasható:

PRIMVM · PRAECEPTVM · DIVINVM

Egy renaissance-stílben keretelt táblán pedig:

EGO · SVM · PANIS · ILLE · VITAE ✳ QVI · VENIT · AD · ME · NVNQVAM · ESVRIET · ET · QVI · CREDIT · IN · ME · NON · SITIET · IN · AETERNVM ·

Az ablak jobb oldali részén pedig *a sárkányt ölő szt. György* fehér lovon van ábrázolva. — A kép közép részén a győzelemért imádkozó királyleány térdelő alakja vehető ki, a kép hátterén pedig, egy magas kősziklán épített vár erkélyén, a harcz kimenetelét váró király, koronázott nejével együtt szemlélhető. — A szent György sisakos és pánczélos alakja, valamint ágaskodó lova szintén jól vannak rajzolva, s a mester ügyességéről és anatomiai képzettségéről tanuskodnak. — A szinezés mindenütt élénk, a nélkül, hogy kirívó lenne; — a vár épületeinek és tornyainak távlati rajza helyes és természetes. — A kép felső részén olvasható:

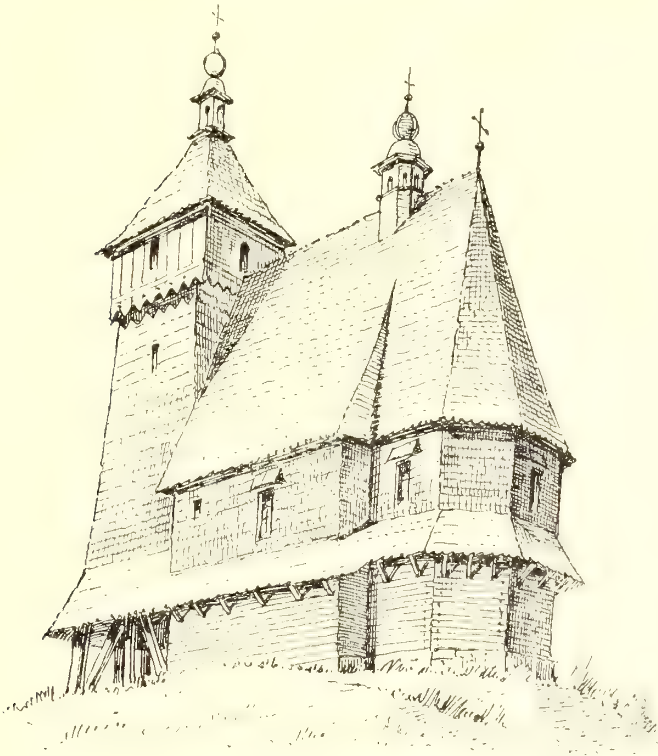
AMEN · AMEN · DICO · VOBIS · QVI · SERMONEM · MEVM · AVDIT · ET · CREDIT · ET · QVI · MISIT · ME · HABET · VITAM · AETERNAM · ET · IN CONDEMNATIONEM · NON · VENIET · SED · TRANSIBIT · DE · MORTE · AD · VITAM Joh. 3 Cap.

A kép alatt pedig:

PSAL · C · X I · IVBILATE · DEO · OMNIS · TERRA · SCITOTE · QVONIAM · IEHOVAH · IPSE · EST · DEVS · IPSE · FECIT · NOS · POPVLVS · EIVS · ET · OVES PASCVAE · EIVS ·

A fal ablak alatti részén egész hosszában, az *öt okos* és az *öt dőre szűz* jelenete van álvázolva. A kép közepén egy mandorlában az Üdvözítő fénysugarakkal körülvett alakja vehető ki, baljában a kereszttel s jobbját áldólag emelve. — Az üdvözítő aurevlájában olvasható:

SANCTVS · SANCTVS · SANCTVS · DOMINVS · DEYS · ZEBAOTH ·

HERVARTÓI FATEMPLOM.

Az Üdvözítő jobb oldalán álló öt okos szűz XVII. századbeli menyasszonyi costümben, fodros inggallérral, rózsákkal koszorúzva, égő lámpákat tartva, van ábrázolva. Az azurkék háttér arany csillagokkal behintett, a női alakok felett olvasható:

CASTILITAS · HVMILITAS · PAVPERTAS · DIVINA ·

Az ötödik alak feletti felirat már ki nem vehető. Ellenben az Üdvözítő bal oldalán, egy vas ajtóval elzárt teremben, melynek menynyezetét renaissance-stílű diszítmények diszítik, az öt dőre szűz kialudt

lámpáikat tartva, részint ülő, részint pedig fekvő helyzetben van ábrázolva, e következő feliratokkal:

CONCVPISCENTIA · CARNIS · CONCVPISCENTIA · OCVLORVM · AMOR · SVI · IPSIVS · SVPERBIA · VITAE · és PRVDENTIA · HVMANA ·

A kép alsó részén pedig:

QVAM DILECTA · SVNT · TABERNACVLA · TVA · DOMINE · DEVS · VIRTVTVM

Mindezen alakok merészen festett fekete körrajza correct, a ruha redőzete, valamint a testnek tartása természetes, a kereteket diszítő ornament pedig stílszerű és igen változatos formájú. A fal alsó szélén lévő szláv feliratból tudjuk meg, hogy a festmények ezen részét Prokop Kudrat és neje saját költségén készítteté.

TOTV · STRAN · SWOIM · KOSTEM · AI · KELCZIKOM · DAL · MALOVAT · VCZTIVI · MVZ̄ · KVDRAT · PROCOP · I · MANZ̄ELKY · SVV ·

A kifejezésteljes profillal bíró gerendán áll a *diadalkereszt*, melynek négy karját az apokalipsisból vett négy evangelista-jelvény diszíti. A keresztre feszített Üdvözítő, valamint a kereszt mindkét oldalán álló szent Mária és szent János szobra műérzéssel idomított, az alakok ruharedőzete még törött s így feltehető, hogy ezen alakok még a XV. század végén vagy a XVI. első évtizedében, egyidejűleg a templommal készültek, mert a gerendán lévő e következő felirat, már a diadalkereszt későbbi újítására vonatkozik:

HANC · CRVCĒ · IN · DEI · HONORE · ET · GLORIA · ECCLESIAEQVE · ORNAMENTV · RESTAVRAVIT · A · O · 1650 · DN̄O · COMITI · L · H · PASTORE · GEORGII · MANLI · IVDICE · VERO · PETRA · OLEVNIK · VNA · CVM · ASSESSORIBVS · AEDIF̂ANT · IACOB · ADAMOW · ETGRECA · ANTOLOV · ANDREAS · HAFFCZICH · PICTOR · B · (Bartfensis).

(A művész jele, mely A H és I betűkből áll.)

Itt tehát egyszersmind Haffczich András bártfai festőművész nevével és monogrammjával is találkozunk.

A hajó mennyezetén, nem messze a diadalkereszttől pedig olvasható:

LAVS · DEO · SEMPER · PER · LIGNV · SERVI · FACTI · SVMVS · ET · PER · LIGNV̄ · SANCTE · CRVCIS · LIBERATI · SVMVS · FRVCTVS · ARBORIS · SEDVXIT · NOS · FILIVS · DEI · IN · SANCTA · CRVCE · REDEMIT · NOS · 1665.

mely felirat, bár tizenöt évvel későbben készült, mint a diadalkereszt, a felirat tartalma a keresztre vonatkozik.

A hajó északi falának egy része már e század elején festetett be, mint azt a felirat is bizonyítja:

ANNO · 1803 · DIE 1 AVGVSTI · PARIES · HIC · PICTVRA · NOVA · DECORATVS · SVMPTIBVS · COMMVNITATIS · ET · ECCLESIAE · SVB · PLEBANATV · A · R · D · PETRI · ZAVACZKY · PINXIT · MIREIOVSZKY · P · B · (pictor Bartfensis.)

Ezen festés empire-stíl jellege is tökéletesen felel meg e korszaknak.

Vizsgáljuk meg most a templom belberendezését, mely régiségénél s műbecsénél fogva nem csekély mértékben megérdemli figyelmünket. — Mindenekelőtt szemünkbe ötlik itt a gót-stílű főoltár, ajtós szekrényével, s arany alapon festett stílszerű festményeivel. A középső festményen Szeraph. *szent Ferencz* — a templom védszentjének — térdelő alakjával találkozunk, — sz. Katalin, sz. Borbála, sz. Dorottya és sz. Margit, az oltár szárnyain diszlenek. Az oltár felrakványát itt — mint néhány bártfai régi oltáron is — öt háromszögalakú csúcs képezi, melyek arany mezején Elias, Dávid, Salamon, Baruch és Daniel prófeták mellképei díszlenek. — Nemcsak ezen oltár architecturája, de a festmények jellege és kivitele is, még a XVI-dik század első tizedére utal.

Műtörténeti tekintetben felette érdekes jelleg a sekrestyében felállított gót-stílű *hordozható kis oltárka* (Trag Altärchen). A 92 cm. magas és 67 cm. széles középső szekrény bemélyedt és azúrkék alapon arany szalagokkal behintett fülkéje jelenleg üres, tekintve azonban az oltárszárnyakon látható s kinzó eszközöket kezeikben tartó angyalokat, feltehető, hogy a szekrény belsejében eredetileg Üdvözítőnk szenvedő alakja (Ecce Homo) volt felállítva. A szárnyak külső felületén pedig *szent Ferencz* ihs monogrammal — mint templomunk védszentje — és szent Egyed a szarvas tehénnel van ábrázolva és ez utóbbi festmény alsó részén — nem csekély örömünkre — ezen díszes oltárka készítési évével (1518) találkozunk, mely műtörténetünkre nézve nem csekély nyereségnek tekinthető.

Ezen oltárka műbecsét igen emelik a szárnyakon előforduló, mustrázott és aranyozott háttérrel bíró festmények, melyek Dürer-féle modorban vannak festve s finom ecsettel a legkisebb részletekig kidolgozva, s aligha nem azon mester művei, ki a bártfai templom 1505-dik évvel jelölt gót-stílű oltárának festményeit is készíté.

Valamint a kőből épült templomokban rendesen kőből faragott, tornyocska alakú szentségházakkal találkozunk, így a fatemplomokban ily szentségházak fából készültek és pedig a falra felfüggeszthető vagy alkalmazható szekrények alakjában. Ily, a szentség befogadására szolgáló szekrényke e templom szentélyének északkeleti zárfalán is van alkalmazva, — a szekrény felső párkányzata rovátkos, s lóhere alakú metszett diszítménynyel bír, és pedig ép ily alakításban, mint az a bártfai városház «*mensa leuriudaria*» nevű asztalon előfordul, az ajtócska pántjai szára gót-stílűek, a szekrény homlokzatán ihus (Jezus) monogrammal. A díszes szekrényke alsó része egy consol alakú párkányzatba végződik.

E templom *keresztelő medenczéje* is fából készült, s igen csinos, kehely alakú.

Végre a templom nyugati ajtaja hármas lóhere ívvel záródik, vaspántjai zára és gyűrűje bár egyszerűek, mindamellett stílszerűek.

Tekintve tehát ezen templom architecturáját, műrészleteit, diszítményeit és régi belberendezéseit, bátran állítható, hogy a *hervartói fatemplom* hazánk nemcsak legrégibb, de legérdekesebb faépítménye. A mi a régiséget és a stílszerű kivitelt illeti, legközelebb áll e templomhoz az Árva megyében fekvő *zabrezsi róm. k. fatemplom*, mely szintén még a XVI-dik század elejéről származik.

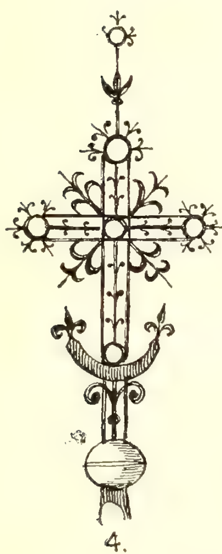
A bártfai levéltár régi okmányaiban Hervartó már 1460-dik év körül fordul elő, s eredetileg *Heernarte* elnevezéssel bírt. — A templom tölgy- és vörös fenyőből készült falazata és födélszéke még jó állapotban van, s mely barna szinezeténél fogva festői hatású.

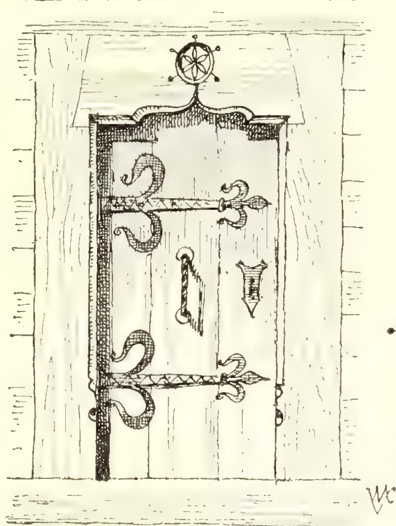
II. Az ondavkai orosz fatemplom.

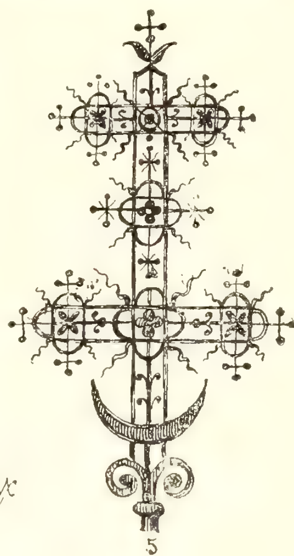
Hazánk legészakibb vidékén, a galicziai határszél tőszomszédságában, a későbben Zemplén megyét átszelő *Ondava* folyó forrásainál fekszik Ondavka helysége, régi s érdekes fatemplomával, melynél az orosz fatemplomokat ezen a vidéken jellemző hármas osztályozás itt is előfordul, t. i. a tornyon kívül, a szentély, s hajó szintén torony alakú tetőzetével, a templom külsején is kifejezést nyer, mely alakítás által ezen fatemplomok sajátságos festői hatásuak (2. idom).

A torony alatti, nyugati, s liliom végű vas pántokkal ellátott egyszerű, de csinos ajtón (6. idom) a templom előcsarnokába jövünk, mely rendesen a nők számára van fentartva, míg a torony alakú hajó a férfi közönség befogadására szolgál. A torony alapnégyzete — 8 méter oldallal — erős tölgyfa *talpgerendák* által képeztetik, melyek metszési pontjain a torony négy *sarokoszlopa* emelkedik. Nagyobb tartósság és stabilitás czéljából mind a torony, mind pedig a főhajó felfelé keskenyedő pylonszerű alakítású, mely némi daczos és merész jelleget kölcsönöz ez építményeknek. A főhajó s a szentély közt van az úgy nevezett Ikonostas-képfal, többnyire arany alapon festett képekkel diszítve. A lapos tükörmennyezettel fedett hajó két ablaka által kapja világosságát, az északi falon — mint rendesen másutt — itt is az *utolsó itélet* jelenete van festve s míg a választottak a mennyország nyitott kapuján mennek a paradicsomba, addig az elkárhozottak — kik közt elég jellemzően németeket, magyarokat és zsidókat a XVII-dik században dívó viseletben észrevehetni — a poklot képviselő és tüzet okádó sárkány tátott szájába vándorolnak, s hogy az ábrázolt alakok nemzetisége iránt kétség ne támadjon, minden egyes csoport alatt ciryll betükkel: nyemczi, wengri és zsydzi olvasható, mely ábrázolás mindenesetre a művész sajátságos felfogásáról tanúskodik. A szentélyben lévő

AZ ONDAVKAI OROSZ FATEMPLOM.

oltár felett emelkedik a négy oszlopon álló mennyezet, melynek elrendezése még a bizanti ciborium-féle oltárokra emlékeztet.

A kőből épült alapfalazaton, az egymáson vízszintesen fekvő gerendákból álló s a sarkokon fogas rálapolás által egymással összekötött falazat fekszik, mely belülről deszkázattal, kivülről pedig zsindelyezéssel fedett.

E templom mennyezetének gerendái kötél forma (cable, torsade) szegélylyel diszítvék, úgy szintén kivülről az eresz alatt lévő párkány deszkák is lépcsőzetes metszett diszítményt mutatnak, mely a festői hatást még növeli (3. idom).

Megemlítendők itt a vasból kovácsolt, s némi műizléssel alakított toronykeresztek, melyek rendesen egy félholdon állanak, talán jelképezvén ez által a kereszténység győzelmét a mahomedán vallás felett, a kereszt szárai kettős vagy mint itt hármas pántból állanak, melynek közei liliom alakú levelekkel és rozettákkal diszítvék; — s bár feltehető, hogy e kereszteket, is úgymint az egész fatemplomot falusi ács mesteremberek és kovácsok készítették, mind annak daczára a művészies és díszesebb hatás utáni törekvés ezen műveknél is észlelhető (4. és 5. idom).

A felvidéki orosz fatemplomaink, hólyagos tornyaikkal s diszítményeikkel, általában inkább a byzanti typusnak felelnek meg, csak ezen főrészek elrendezésében s alakításában, valamint az egyes diszítményekben fordulnak azon eltérések s változatos combinatiók, melyek ép oly nagy mértékben érdekessé teszik ezen fatemplomainkat.

III. A felső-polyánkai orosz fatemplom.

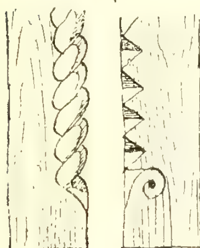
Felső-Polyánka helység szintén Sáros megye északi részén fekszik, nem messze a fentebb említett Ondavkától. Orosz fatemploma, talán a tűzbiztonság miatt, a falun kívül egy magaslaton áll, ezen műemlékünk is szintén a maga nemében nevezetes, mert homlokzatának elrendezése és alakja itt már más megoldást mutat, mint az ondavkai templomnál (7. idom).

Ezen templom is áll toronyból, hajóból és szentélyből, mely utóbbinak azonban hiányzik a tornyos tetőzete. De annál inkább érdekesebb a hajó tornyos tetőzetének az alakítása és a szerkezete. A négy oldalú hajó, sarok-háromszögű lapok közvetítése által átmegy egy octogonba, mely fent egy galleriát képez, — mely szerkezet tökéletesen megfelel a byzanti kupolák alakításának, — s miután a középrész sisakjánál jóval emelkedik ki a templom hajójának tetőzete felett, ez által a byzanti központi elrendezésnek is jobban felel meg. A templom négyszegletű nyugoti tornya, ablakaival és zsindelyezett oldalaival már egyszerűbb alakítású ugyan, de mindamellett minden egyszerűsége mellett is stílszerű.

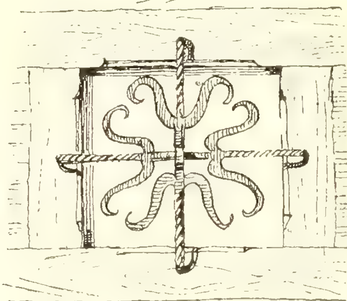
A képfal — Ikonostas — itt is byzanti jellegű szent képekkel diszített, azonban sokkal kisebb méretű, mint az előbbi templomnál.

FELSŐ-POLYANKAI FATEMPLOM.

A falfestmények az utolsó itéletet ábrázoló jelenettel együtt bár primitívek, s szinezetük itt-ott kissé kirívó ugyan, de komoly egyházi jellegüknél fogva, jó hatásuak.

A paramenték közt megemlítendő itt egy czinből készített kehely, egészen bisanti jellegű diszítményekkel, melyek közt egy körfémerben Megváltónk kereszt-nimbussal körülvett feje A. Ω «én vagyok a kezdet és vég» jelentőségű betűkkel vehető ki.

A cuppa felső részén pedig egy egyenlő ágú kereszt (Tatzenkreuz) mellett IC · XC (Jézus Krisztus) és NI · KA (nika=győzelem) betűk vésvék be. E kehely nodusa nincs karakterizálva s lábazatán hasonló bevésett, cisellirozott egyszerű vonali diszítmény van, mint a cuppáján.

Itt is a mennyezet gerendái csavart kötelet ábrázoló és kimetszett motivummal diszítvék, jelképezve s kifejezve a kötél a szilárd összekötést. A torony előcsarnokának egyik ablaka (8. idom) egyszerű, de csinos vasrácscsal van ellátva, melynek kötélszerűen csavart vaspántjain liliom vagy tulipán alakítású s az ablaknyílást egészen elzáró nyújtványok alkalmazvák. Valóban meglepő, hogy ezen az egyszerű vasazaton is észlelhető a jó ízlés, mely nemcsak szebbé teszi a rácsozatot, de szerkezeténél fogva a czélnak is tökéletesen felel meg, biztonsági szempontból védvén a nyílást.

Végre megemlítendő még egy faszék (9. idom), melynek tárulója egy kettős fejű sast mutat. A XVI. és XVII. század műalkotásain, mint tornyok vas zászlóin (Bártfa), csillárokon (Késmárk) egyházi és profán butorzaton, kelméken, zárlapokon, könyvkötéseken, kulcsokon s a műipar egyéb tárgyain a symmetrikus kettős fejű sas alakja, bár stilizált állapotban gyakran fordul elő. Székünk ülő deszkája és lábai egyszerűek, mindazonáltal diszített háttámlája által művészies hatású.

Ezen fatemplom külsejének élénk körrajzú alakja és színezete, mohos tetőzetével igen festői hatású, melyet a templom mellett álló százados nagy hársfák még növelnek. A nép tisztelettel, vallásos ragaszkodással és szeretettel viseltetik az elődeik által emelt fatemplomaik iránt, szükség esetén nagy elővigyázattal és óvatossággal ujítják meg a templom korhadt részeit, gerendáit és diszítményeit, lelkiismeretesen utánozva a régi diszítmények jellegét, hogy csak templomjuk megszokott régi alakja ne szenvedjen csorbát s eredeti alakjában változatlanul tartassék fenn az utókor számára.

Ime sok modern restauratorunk vehetne példát magának, hogyan kellene a műemlékeket, eredeti jellegük megtartásával, ujítani! míg azonban a nép vallásos érzületénél fogva oly szívósan ragaszkodik a a régi formákhoz addig némely modern építész, semmibe sem véve a mult századok művészetének jellemző formáit és szép motivumait ujítási törekvése által *szebbé akarja tenni a műemléket, a mint az volt, pedig ép ezáltal fosztja meg a restaurált műemléket az eredetiség zománczától* s tönkre teszi örökre a fentartásra méltó műalkotás jellegét és historikus műbecsét. *Myskovszky Viktor.*

LEVELEZÉS.

I. Dr. JÓSA ANDRÁS : A KÁNTORJÁNOSI-I (SZATMÁR M.) BRONZLELETRŐL. Kántor-Jánosi Szatmár vármegye nyiri járásának, tehát a «Nyir»-nek — a melynek legnagyobb része Szabolcs vármegye kötelékéhez tartozik — egyik jómódú és számosabb értelmiséggel büszkélkedő községe. Éva Ferencz, ottani földbirtokos úr, a napokban múzeumunkat meglátogatván, említette, hogy körülbelől egy hónap előtt Ibrányi János úrnak beltelkén földhordás alkalmával egy méternyi mélységben a szolga egy bronz bográcsra akadt, a melynek kifelé hajló pereménék átellenes oldalán két-két oda aklázott füle volt.

Egyiknek a két bogrács-gúzs közül — mely nem volt az edénybe bele akasztva — az egyik végen levő horga már eredetileg le volt törve, míg a másik végéről csak a találás után törték azt le. Most már ezen gúzs össze-vissza van hajlítva, de eredeti alakja fél ív volt és közepén 1 centiméter vastag, végei felé 1/2 centiméternyire véknyodó, 51 cm. hosszú, hengerded, diszítés nelküli bronz huzalból áll és azon helyeken hol a találók által le nem suroltatott, világos zöld, fényes, vastag, nemes rozsdával van borítva. A másik gúzs még az edényen van. Ezen — bográcshoz hasonló — kondér állítólag mintegy nyolcz liter űrméretű, minden diszítés néküli, összetöredezett gömbölyű fenekű. Az edényben mintegy 30 darab bronztárgy lehetett, melyet többfelé hordtak széjjel. Ma Jánosiba utaztam, hogy a leletről bővebb tudomást szerezhessek és azt esetleg a «Szabolcs vármegyei Múzeum» részére megszerezzem, mely a «Nyirség»-nek csaknem minden eddig napfényre került történelem előtti időből származó műtárgyait őrzi. Nagytiszteletű Segesváry József esperes lelkész úrnál szíves fogadtatásban részesülvén, Éva úrral együtt Csuja Imre körjegyző urat látogattuk meg, kihez a leletből két síma felnyúló peremű fülecskével ellátott köpűs balta és egy fél karperecz került. Szíves volt megigérni közbenjárását arra nézve, hogy a szétszórt lelet összegyűjtessék és múzeumunkba, mint a Nyirnek ősrégészeti depositumába kerüljön. A leletnek nagy része még most is a tulajdonosnak — Ibrányi János úrnak — birtokában van ; de a tárgyakat nem láthattam, mivel ő a községből ideiglenesen eltávozott. A kondéron kívül állítólag bronzrögök, balták, karpereczek, sarlók és talán fűrészek vannak még birtokában. A tulajdonos úr úgy lett előttem jellemezve, hogy alaposan remélhetem, miszerint nem fog vonakodni a szabolcsvármegyei múzeumban — mely a Nyirség ős culturájára világosságot vető tárgyaknak gazdag raktára — nevét méltán megörökíteni : annál is inkább, mert a tárgyak nem anyagukra, hanem csak régiségükre való tekintetből bírnak tudományos értékkel.

A leletnek egy része Galgóczy László kántor-jánosi-i földbirtokos úrnak

tulajdonába jutott, ki azt nekem szíves készséggel átengedte. 1. Legérdekesebb talán a kardmarkolat a penge töredékével, mely egy darabból van öntve. Aklának nyoma sincs. A markolat kisebb a szokásosnál. Diszítése — a penge töve élének fűrészes reczézetén kívül — semmi. A markolaton három helyett csak egy lécz vonul körül. Korongja nincs — nem is volt — és a markolat végét csak egy gömböcs fejezi be. 2. Egy nyitott, de egymásra hajlított, véknyodó végű karperecz, váltakozva harántos és rézsutos sűrűn egymás mellé helyezett vonalakkal diszítve. 3. Letört végű kés, 8 milliméternyi szokatlan vastag fokkal és mély hornyolattal a nyelet borított csont- vagy fa befogadására, három aklalyukkal és alsó végén egy villa alakú bevágással. 4. Egy füles köpűs balta; oldalaihoz közel fekvő, csaknem végig futó léczczel diszítve, különben síma peremei két oldalt magasra nyúlnak fel. (Magyarországi typus.) 5. Egy peremes szélű, diszített fülecskével ellátott köpűs balta, melynek a két átellenes lapon álló szömölcse 2 milliméternyire magaslik ki. Ha az egész leletet megkapom, nem fogom elmulasztani a hátralévő összes tárgyakat is leírni.

Nyiregyháza, 1894 május 3-án. *Dr. Jósa András.*

II. LEHÓCZKY TIVADAR: A KIRÁLYHELMECZI SÍRHALMOKRÓL.

Folyó évi május hó 22-én a zemplénmegyei leleszi premontrei konvent irattárában adatokat gyűjtvén, a vendégszerető rendbeliektől értesültem, hogy a birtokukhoz tartozó s a királyhelmeczi határban levő *Erős* nevű erdejökben számos kisebb-nagyobb őskori halom van, melyeknek közelebbi megszemlélése s megvizsgálása nem kevésbbé érdekelvén, elhatároztuk, hogy azokat legközelebb tüzetesebben átkutatjuk. E végből május hó 25-kén Zubricky Flóris és Szignárovics Ágoston rendtagok, gazdatisztjök és főerdészök s több érdeklődő urak kíséretében a Lelesztől nyugotra s Királyhelmecztől északnak fekvő nevezett tölgyfás erdőbe kirándultunk. Királyhelmecz északi szélétől vezet a sátoraljaujhelyi jó karban levő országút az Erős-erdő felé, melybe midőn letértünk, már az országút mellett két halom tünt szembe, míg az erdő szélén a kezdődő cseprenték közt, szórványosan több ily halom emelkedik. Innen az erdőbe beljebb hatolván, mindenhol az út mentében feltüntek egyes halmok, melyek azonban úgy az erdő közepe táján mint sűrűbben, de mindenütt rendetlen elhelyezésben, csoportosan jelentkeznek. Ezek általában 5—10 méter átméretűek és 1—2 méter magasak, némelyikén hatvan-hetven éves tölgyfák emelkednek, de mindenikét cserjék borítják. A halmok számát negyvenre lehet tenni. Úgy láttam, hogy az országút mellett s az erdő szélén levő halmokat már egykor, bizonytalan időben, megbolygatták, mert rajtok üregek és kisebb nagyobb vájások észrevehetők; de a kirendelt munkások is emlékeztek erről, mondván, hogy azokban a kincskereső emberek sarkantyukat, kardokat, fegyvereket és nyeregmaradványokat találtak volna, miket azonban egyikök sem látott s én sem akartam elhinni, sőt azon mondásukat, hogy e halmokban kurucz vitézek lennének eltemetve, mesének kijelentém; annál inkább, mert a halmok alakja s rendetlen elhelyezése az ősi kor ily sírhelyeit gyanítatja. A mintegy 340 katasztrális hold terjedelmű szép fiatalos tölgyfákkal borított erdő kelet felől lapályos lejtőben végződik, míg észak felé szelíden emelkedik s itt helyenként igen szép fekvésű hosszúkás ormot

képez, mely bizonyára egykor az itt tartózkodott ismeretlen nép lakhelyéül szolgált, míg az alatta elterülő lapályosabb lejtő elhunytjaik temetkezési helyéül kiszemeltetett. Itt tehát, mintegy az erdő közepe táján, a halmok mind sűrűbben mutatkoznak s egyes csoportokat képeznek, melyek 10—15 lépésnyire egymástól emelt halmokból állanak. Ezek közt letelepedvén, hozzá láttunk a felbontásukhoz; különösen azokat szemeltük ki, melyek érintetleneknek látszottak. Mindenekelőtt északról-keletre vájattunk, mintegy másfél méternyi széles árkot rajtok, hogy azután a körülményekhez képest irányíthassuk a további vájást. A munka könnyen ment, mert az alig húsz centiméternyi vastag humus-réteg alatt következett a könnyű, iszappal vegyített sárgás homok, mely a halom aljáig, vagyis a föld szinéig tartott, melyet a munkások azonnal megéreztek, mihelyt ásóik a keményebb s itt-ott kövekkel is borított alsó talajt érinték. Több halomnál azonban a földszintnél is mélyebben tartott a homokos réteg, jeléül annak, hogy itt a halom alá a temetkezésnél üreget vájtak, mi leginkább ott látszott, hol a halom felülete csekélyebb terjedelmű volt. Így estig nyolcz kisebb-nagyobb halmot ástunk fel. Feltünt, hogy azokban általában a cserép nagyon kevés volt; alig mutatkozott azokban nehány töredék; égvénynek is csak kettőben volt némi nyoma, lévén alul a talaj 10—15 centiméternyi rétegben megfeketítve. Kitünt, hogy a most felbontott halmokból is több volt már az előtt megháborítva, a mennyiben azokban a tetem szét volt szórva és az edény, melyet bizonyára a tetemhez mellékletül tettek, összetöretvén, széthányatva. A szétszórt emberi test csontjainak apró részei fejérlettek a domb homokjában, közben pedig az agyagedény töredékei hevertek; más mellékletnek érczből vagy kőből pedig nyoma sem látszott. Annyi bizonyos, hogy e halmokban nem urnákba rakott s megégetett emberi hullák temettettek, hanem, hogy az elhunytakat guggolva takarították el s melléjök szokásból agyagedényt helyeztek. Az egyik halomban az edény össze volt már törve, de a tőle valamivel odább elhelyezett guggoló csontváz még jól ki volt vehető. Koponyájának gömbölyű alakja ott fejérlett, erősen vegyülve az iszapos homokkal, úgy hogy csak szilánkokban volt kiszedhető s azon alól fejérlett a guggoló tetem, szintén apró fejérlő csontrészeivel, miket csak töredékesen szedhettünk ki, levén azok oly lágyak, hogy ujjaink közt, mint a kréta szétmorzsolódtak. Még a zománczos fogak sem maradtak meg. S ha így a hét halomban vajmi csekély felfedezést értünk is el, annál inkább megjutalmazzá fáradságunkat a *nyolczadik*, mely kilencz méternyi terjedelmű s még eddig érintetlen lévén, nagyon világosan tárá fel előttünk az egykori temetkezés módját. E halom, mintegy két méternyi magas levén, részint cseprentékkel, részint két nagy tölgyfával volt borítva, miknek szétágazó gyökerei megnehezíték a felásatását. Mégis abban úgy hatvan centiméternyi mélységben a halom északi felén feltűnt a kiásott üregben, melynek alján némi fekete égetett réteg látszott, a guggoló helyzetben eltemetett emberi tetem fejérlő csontváza; fent koponyájának körvonala iszappal vegyülve s összecsomósodva, úgy hogy csupán hat centiméternyi darabkákban lehete az alig három milliméter vastag s így nagyon gyenge agycsontjait kikaparni; úgy szintén, az ez alatt meglátszott váll-, kar-, borda- és és lábszárcsontjaiból is csak apró töredékek kerültek elő, melyek nagyon véknyak s többnyire két felé hasadva valának s a legvastagabb csont sem volt

2 1/2 centiméternél vastagabb. E guggoló csontváz alján az északi oldalról feküdt egy *medvekoponya*, fejérlő sárgás csontjai az iszapos földbe vegyülve egy nagy csomót képeztek, melyekből azonban csupán egy felső állkapocsnak 9 cm. hosszú és 6 cm. vastag részét vehettem ki épen, melyben még két rágó lapos foga teljes épségben megmaradt; e fogakból az egyik 2 cm. hosszú és 1 1/2 cm. széles, míg a másik 3 1/2 cm. hosszú és 1 2/3 cm. széles; a medve többi apró csontrészei elszenesedett állapotban találtattak; mintha lakmározás után hajították volna be azokat. Az ember másik, tehát déli oldalánál pedig a talajon állott egy ép urna-féle *agyagedény*, melyet, jóllehet meg volt hasadozva, épen és teljes állapotjában sikerült kiemelnem. Ebben felül csupán néhány fejérlő csontocska volt, a többi pedig itteni iszapos földdel, homokkal volt kitöltve. Ezen fül és bütykök nélküli barnapiros színű edény 21 1/2 cm. magas, fent a nyílásnál 19 és lent a fenekén 12 cm. átméretű; nyaka csupán 1 1/2 cm. magas és kihajlik, innen alól azonnal szélesedni kezd az edény öble, úgy hogy a közepén 22 cm.-nyi vastagságot érvén el, azután az aljáig folyvást keskenyedik. Az edény, mely szabad kézből, de ügyesen készült, felülről lefelé a közepéig, 12 cm.-nyire bekarczolt vonalakkal akép van diszítve, hogy 2—3 cm. közökben négy helyen vízszintes és párhuzamos hat, milliméter vastagságu vonalakból álló sávok veszik körül, míg a közöket egy cm. *hullámvonalak töltik ki*, *melyeket valamely fésűszerű mintával bemélyítettek*, *míg fent félkörű vonalak láthatók.* Csakugyan ilyen diszítésű cserepek a többi feltárt halmokban is találtatván, ezek is hasonló edények maradványai. De ezeken kívül találtattak a többiek némelyikében apró csuprok töredékei is és egy eltört nagyobb edénynek két centiméternyi vastag feneke. E töredékek és egész edény gyurmájába a készítők csillámló iszapot és kisebb-nagyobb szemű homokot és quarzdarabkákat vegyítettek. Mindenesetre feltünt, hogy azon halomban is, melybe a guggoló csontváz mellett a medvefő s az urna helyeztetett, más jellegzetes tárgy, fegyver vagy házi szerszám nem mellékeltetett. Este felé zápor kezdvén szakadni, a további kutatással felhagytunk.

A leleszi prépostság itteni zempléni birtokához tartozik a Királyhelmecztől keletre s a Lelesztől délnek, mintegy öt kilométernyire fekvő *Fejszés* nevű gazdasági major, melynek igen szépen fekvő szelid lejtésű magaslatán a hetvenes években, alapásás alkalmával, *bronz-letétre* bukkantak, mely ily vastag és vékonyabb nyilt végű karpereczekből s egyéb tárgyakból állott; de az edények finomabb szerkezete és diszítése is haladottabb korra mutat.

Ez alkalommal széltében hosszában bejártam az *Erős* erdőt is, kutatván nyomokat, melyek a lejtőkön az egykori lakhelyekre vezetnének; de a talaj buja fűvel, fákkal és bokrokkal be levén nőve és szakadások, kiemelkedések sehol sem látszatván, eredményt nem érheték el. Idővel talán szerencsésebb leendek. Valjon az erősi halmokban a kincskeresők akadtak-e más tárgyakra is, nem tudhattam meg. A leleszi prépostság keleti határánál fekszik egy *Kaponya* nevű helység, melynek hullámzatos szántóföldein, mint értesültem, a munkások gyakran akadnak emberi tetemekre s itt is, mint a leleszi határon, az eke gyakran kivet kova- és obsidián-szilánkokat és szerszámokat, valamint csiszolt kőtárgyakat is. Úgy látom, hogy úgy mint hazánknak minden tájain, itt is bő aratást találhat az archæologus. — Munkács, 1894 május hó 28. *Lehóczky Tivadar.*

IRODALOM.

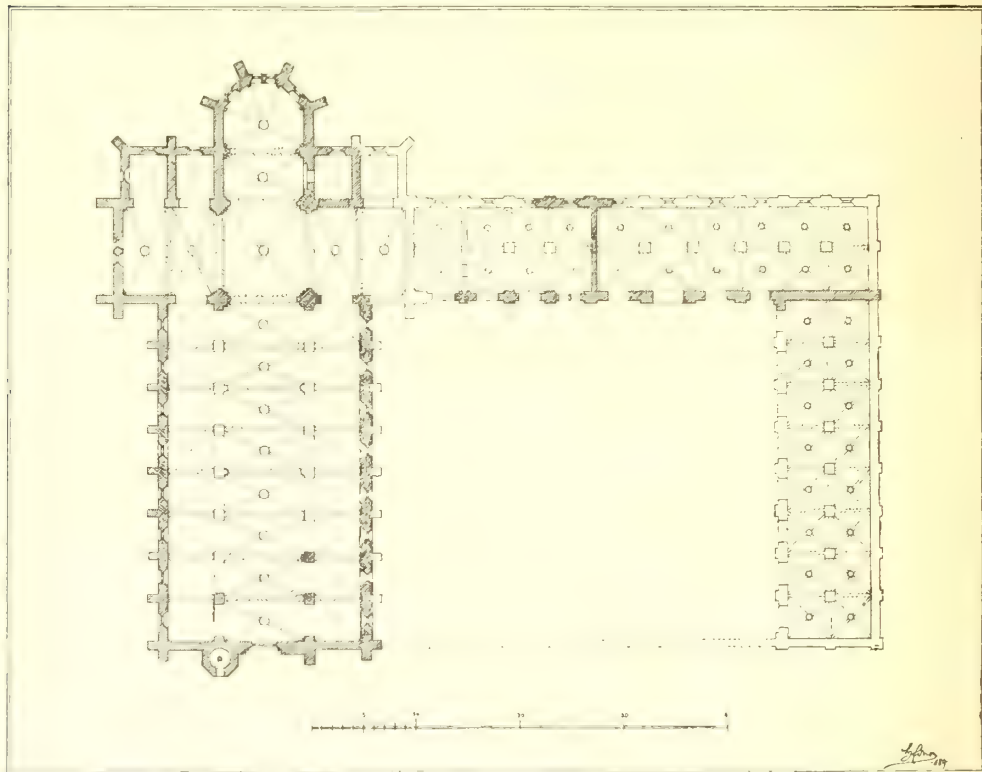
LUDWIG REISSENBERGER DIE KERZER ABTEI. Hermannstadt, 1894. 8° 59 l. négy képes táblával és a szövegben tizenhét ábrával. A kertzi apátság nem messze Nagy-Szebentől a Királyföld legjelentékenyebb középkori romjai közé tartozik, melyet ezért a szakirodalom régóta megillető figyelemben részesített. Hazai nyelven író szakemberek közül Kővári, Knauz, Rupp Jakab és legutóbb Rómer foglalkoztak vele; de nem birtuk még kimerítő történetét és a romokat sohsem mérték föl rendszeresen. Azért kegyeletes és dicsérendő tény, hogy az erdélyi honismertető társulat rászánta magát e becses kiadvány közzétételére és reábízta Reissenberger Lajosra, ki a nagyszebeni plébániatemplomról írt derék monographiájával, mely az ak. arch. bizottság kiadványaiban megjelent, ily föladatra való hivatottságát már korábban bebizonyította. A jelen munka történeti és szorosan archæologiai részre oszlik; az előbbiből csak annyit említünk, hogy a kertzi cistercita apátságot 1200 táján alapították és nogy az apátság Mátyás király idejében megszünt létezni, azóta Nagy-Szebenhez tartozott és plébános látta el a templomrom fönmaradt részében az isteni tiszteletet. A második fejezet a templomi és apátsági épületből megmaradt részek pontos leírását és valószinű kiegészítését adja. Még megvan majdnem teljesen a templom szentélye, a kereszthajóból van néhány részlet s a keresztágak keleti oldalához csatlakozó kettős kápolnák is részben megvannak, fönmaradt továbbá 2—4 m. magasságban a hosszhajó két külső fala, a középhajó éjszaki és déli falának egy kis darabja és a nyugoti homlokfal jó része, a díszes kapuval. E fönmaradt falrészekből bizton felismerhető a templom alaprajza. A templom pilléres basilika volt, magas középhajóval és alacsony mellékhajókkal, volt kereszthajója, melynek szárnyai messze túlnyultak az oldalhajókon és szentélye háromoldallal a nyolczszögből záródott. A kereszthajó keleti oldalához itt is, mint sok más cistercita templomban, két-két egyenes záradéku kápolna csatlakozott. Az egész templom belső hossza 54 m. volt, a kereszthajó hossza 27·2 m.; a hosszhajók egész szélessége 17·75 métert tesz ki. A szentélyben a csúcsíves boltozatok magassága 18 m., tagozásuk inkább egyszerű, mint dúsgazdag, de arányaik kellemesek. Époly egyszerűek a fönmaradt oszlopfők legtöbbjei.

A szentély kihajlásának zárókövén a rend védasszonyának Máriának koronás feje van kifaragva. A szentély ablakai közül a keleti fal kettős ablaka jóval magasabb, mint a másik két oldalbeli egyes ablak és mind a három oldalon fölül még hat karélyu kerek ablaknyilás van.

E kétféle ablak egymás fölött oly sajátszerűség, mely még csak más két

közeleső templomon észlelhető, a halmágyi ev. plébániatemplomon és a brassai szt. Bertalan egyházon és mivel e két templom még néhány más, a kertzivel rokon vonást mutat, szerző helyesen úgy itél, hogy mind a három templom közelkori és valószinű, hogy a kertzi adta a mintát a másik kettőre.

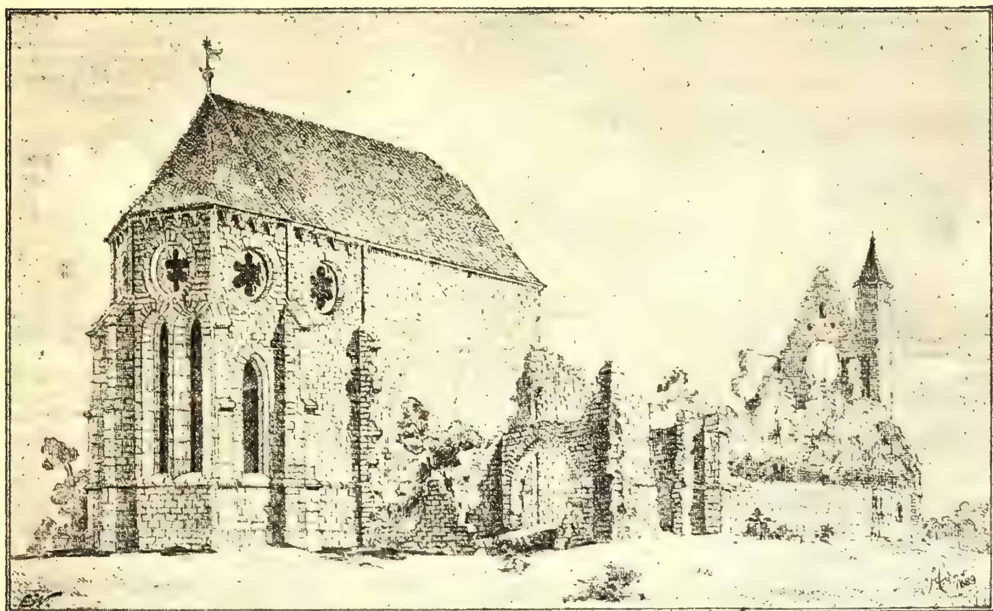
A főhajó magasságát R. 18 m.-re becsüli, a mellékhajókét 7 méterre, hét-hét négyszögű pillér választotta el egymástól a három hajót. A mellékhajók világítását az északiban magas csúcsíves ablakok közvetítették, melyekből egy még meglehetős jó karban van, a déliben u. l. nem voltak az ablakok oly magasak, lehet, hogy e helyütt egyátalában csak kerek ablakok léteztek.

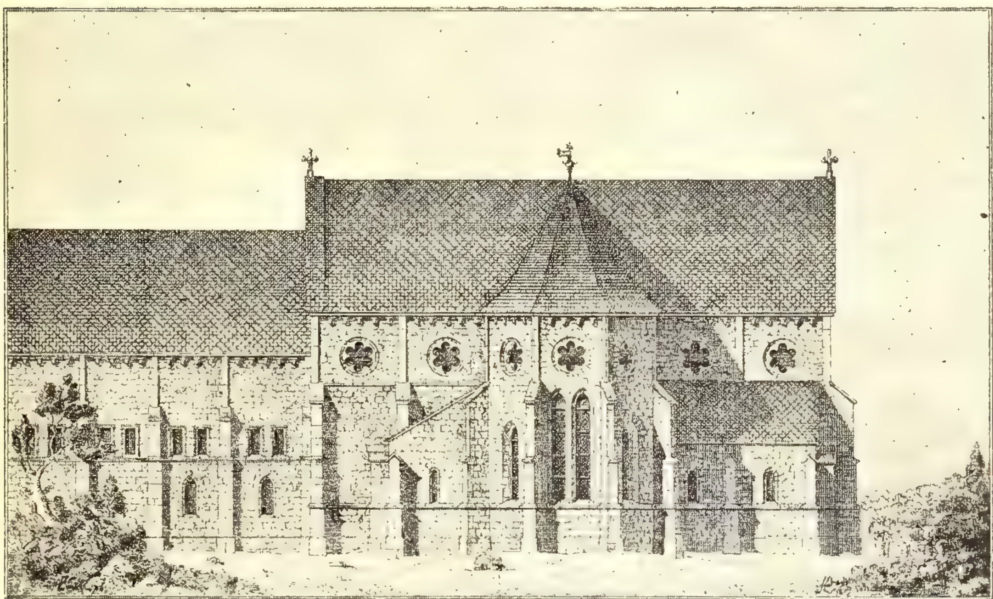
A KERTZI TEMPLOM ALAPRAJZA.
(Reissenberger műve szerint.)

A templom külseje époly egyszerű és komoly volt, mint belseje. Csak kevés helyütt élénkítették diszítmények a csupasz falakat. A $1^{1}/_{2}$ méter magas talap fölött a földtől 3—4 méternyi magasságban pálczatagból és ferde léczből álló párkány fut körül a szentélyen s annak támasztó pillérein.

A támasztó pillérek fölött a koronapárkányig falszalagok vonulnak, melyek a szentély kihajló oldalain háromoldalulag, különben pedig laposan domborodnak és közvetlenül a koronapárkány alatt egyenlő közökben támok sorakoznak, melyeken a főpárkány mintegy rajta fekszik. Csak a szentély keleti oldalán helyettesítik e diszítő támokat liliomszerű levelek. Az épület többi részeiből csak a hosszhajónak a mellékhajók fölé nyuló egyik darabja lévén meg, itt egy erős

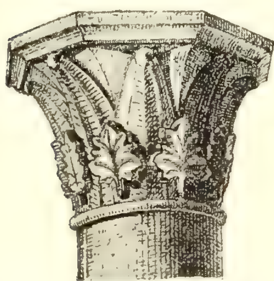
A KERTZI TEMPLOM SZENTÉLYE MOSTANI ÁLLAPOTÁBAN.
(Reissenberger műve szerint.)

A KERTZI TEMPLOM ÉS KLASTROM KELETI OLDALÁNAK VALÓSZÍNŰ HELYREÁLLÍTÁSA.
(Reissenberger műve szerint.)

vízszintes pálczatag s abból a koronapárkányig futó lapos falszalagot látunk; föltehető, hogy a fal többi részén is ily egyszerű volt a fölület tagozása. Az oldalhajók közül az éjszaki hajó boltíveit kívül támasztó pillérek erősítették meg; a déli hajó külső falán ily pillérek nem kellettek, mert a fala több mint fél méterrel vastagabb. E fölfogásban a szöveg szerzője és Eder építész, a ki a rom alaprajzát készítette, nem értenek együtt, az alaprajzon ugyanis itt a déli fal külsején is látunk támpilléreket. Érdekes a szerző észrevétele, hogy a halmágyi és brassói (szt. Bertalanról czímzett) templomok is nélkülözik a déli oldalon a támpilléreket és ebben is mutatkozik a három templom stilistikus rokonsága.

A templom legszebb része a nyugoti homlokoldal volt; a nagy csúcsíves ajtó béllése gazdagon tagozott, fölötte nagy ablakrózsa s magasra nyuló oromcsúcs emelkedett. Az ajtóbéllés kerek és többszögű pálczákból és közben öt hornyolatból áll, melyek kifelé erősebbek és mélyebbek; a legkülső pálczák átmérete már körteidomú, mint a hogy a kora csúcsíves ízlésben szokásos. A pálczák fejei eredetileg gazdag lombbal, virágokkal voltak ékítve, melyekből apró gyermekfők tekintettek ki.

OSZLOPFŐ A KERZI TEMPLOMBÓL.
Reissenberger műve szerint.

Közvetlenül az ajtó íve fölött négyszögűen idomított és leszeldelt élű párkányból alakított csúcs emelkedett, ferde szárait sűrűn rakott czipőczímek élénkítették; a csúcspárkány az ajtó szemöldökpárkánya fölött jobbra-balra vízszintesen megtört s e vízszintes folytatásán mindkét oldalt apró toronyka állott.

A kerekablak mérőművei ugyan kitörtek, de nyomok maradtak, melyek mutatják, hogy hatkarélyu gazdag tagozása lehetett. A koronapárkány s az alatta sorakozó gyámok, mint a hogy fönmaradt töredékekből gyanítható, az ormon is végig vonultak, az orom csúcsában legfölül még egy hegyes ívű kis ablak élénkítette a homlokot.

A templom melletti apátsági épületből nem sok maradt, de a megejtett ásatások alapján bizton lehet állítani, hogy nem volt soha teljes négyszögben kiépítve, és csak keleti és déli oszlopcsarnoka volt a klastromnak; déli oldalán a templom külső fala határolta, éjszaki nyilását pedig egyszerű fal rekesztette el. A keleti csarnok hossza 44 m., szélessége 8 méter volt, a déli csarnok valamivel kisebb volt, a keleti csarnokban a belső elrendezés még elég világosan mutat kettős csarnokot, melyeknek boltívei pilléreken nyugodtak, mindegyik csarnokban tíz ily boltíves tér sorakozott. A csarnok az udvar felé tekintő oldalából egy darab még fönmaradt, egyszerű kerek ív és dupla középső oszlopocskákra helyezett két kisebb csúcsív s mellette kerekív, mely nélkülözi a kisebb csúcsíveket. A felső emelet egyhajós volt, kívül támpillérek s azok között kettős ablakok tagozták külső falait, belsejét harántosan álló falak több teremre osztották. Az apátsági és templomi romokból nem egy zárókő és egyéb faragott alkatrész volt meg közelében, mikor Rómer ott járt, a mi még megmaradt, azt R. hűségesen leírja. Utoljára az épület keletkezésének kora kerül röviden szóba.

Kövér Béla.

«LESSING ARCHÉOLOGUE»* e czímen hazánkfia dr. Kont Ignácz a párisi régészeti folyóiratban (Revue archéologique 1893. folyam) mutatványul egy fejezetet közöl legközelebb megjelenő nagy művéből, melynek tárgya lesz «Lessing és az ókor». A most közölt tanulmány Lessing antiquarius érdekű munkáiról gondos és beható fejtegetést nyújt. Minden egyes műnek, úgy a «Laoconnak», mint az «Antiqu. Briefe» «Wie die Alten den Tod gebildet» és egyéb kisebb értekezéseinek elmondja a keletkezésük történetét, megvilágítja megjelenésük kora szempontjából, mutatja miként jutott Lessing minden egyes fontosabb eredményre, sőt — a mi az értekezésnek különös értéket adhat az archæologusok előtt — szerző nagy gonddal megállapítja, hogy Lessing archæologiai kutatásainak végső tételei mennyiben állják ki a kritikát. A nagy író egyénisége nem sújtja le az ismertetőt és Lessing iránti rokonszenve nem teszi elfogulttá. Helyesen constatálja, hogy Lessing a maga korának antiquarius tudományának nem csak színvonalán állott, hanem a mennyit az archæologiára nézve csupán a régi írókból és az irodalomból, tudni lehet, azt Lessing jobban és alaposabban tudta, mint kortársai közül bárki ; de fogyatékos volt autopsiája, eredeti antik műalkotásokból csak a metszett köveket ismerte és nem volt elég történeti érzéke. Azért az ő működését nem lehet Winckelmannéval párhuzamba tenni, sőt Lessing nem is fogta föl kellőkép Winckelmann epochális művének a jelentőségét. Laocoonjában sok olyan eredményre jut, mely az æsthetika terén örök igazság erejével bír, de például ítélete Laocoon műtörténeti helyéről nem áll meg, a Laocoon nem úgy, mint ő hitte Titus császár korában készült, de mintegy három századdal előbb.

Az oly nagy hírre jutott antiquarius leveleknek kettős czéljuk volt, egyik tárgyi, a másik személyi. Lessing a Laocoonban nyilvánított néhány állítást bővebben kívánt megindokolni s néhány téves föltevést vissza akart vonni, másrészt a hirhedt Klotznak a metszett kövekről írt könyvének részletes és beható bírálata révén ennek a szerzőnek tudatlanságát pellengérre akarta állítani. Ez a levélsorozat a legkülönfélébb antik művészeti kérdéseket tárgyalja s legsűrűbben a régi művek technikai oldalával foglalkozik. Azóta nagyot haladt az archæologia és mégis el kell ismerni, hogy Lessing, a ki majdnem kizárólag a régi írókból merített tanultságára támaszkodhatott, sok tekintetben oly eredményekre jutott, melyek a legmodernebb kutatások szempontjából is megállanak és akkor is, a mikor a conclusiói tevések, bámulni való az a lelkiismeretes törekvés, melylyel minden legcsekélyebb részletre nézve első kézből, a kúttőkből, iparkodik bizonyságot szerezni. Első leveleiben a vita arról a kérdésről foly, hogy mikép ecsetel Homeros és hogy festettek a festők. Ekkor arra az igen találó eredményre jut, hogy Homeros költeményei istápolhatták a festészetet, de a festők nem követhették híven Homeros leírásait, hanem a maguk művészetének törvényeit tartották szem előtt, melyek mások, mint az elbeszélő költészet eszközei. A másik kérdés, melyet Lessing vitat, szintén alapkérdés. Lessing a furiákról szólván, azt állítja, hogy a rútnak ábrázolása nem a képzőművészet dolga. Azután a régiek távlatáról volt szó és Lessing helyesen vitatta, hogy a régiek nem ismerték a perspectiva mértani törvényeit. A legtöbb levél azonban arra van szánva, hogy apróra széjjel szedje Klotz művét a metszett kövekről (megjelent 1768-ban) és

bebizonyítsa, hogy a szerző tudatlan compilator, a mit sikerült is alaposan bebizonyítania, de a tudós kritikus úgy tett, hogy egyúttal minden kifogásolt tétellel szemben, a maga rengeteg olvasottságáról tanuskodó fejtegetéseit állította. Bennünket természetesen sem Klotz, sem az ő haszontalan műve nem érdekel, de közvetve neki köszönjük Lessing sokszor igen becses okoskodásait, melyeknek eredményei több irányban még ma is megállanak. Kevésbé szerencsés Lessing egy pár kritikai levelében, melyben Heyneval szemben azt vitatja, hogy a híres borghesei viador Chabriast ábrázolja ; utóbb kénytelen volt e nézetével fölhagyni. Az antiquarius levelek harmadik sorozatából csak töredékek vannak meg, melyek Lessing halála után jelentek meg. Ezekben legbecsesebb az az értekezése, melyben a régi rómaiak őseinek arczképeiről szól és helyesen vitatja, hogy azok igazi domborműves viaszképek nem pedig enkaustikus festmények voltak, mint Klotz képzelte. Winckelmann műveihez tett megjegyzései közül Kont méltán kettőre fektet súlyt. Egyikben Lessing arra utal, hogy a görög művészet régibb fejlődési korában az orientalis művészetnek volt reá befolyása, a mit az újabb tudomány is igaznak vall ; a másikban szintén találóan azt állítja, hogy Görögországban a közszabadság bukása után nem szünt meg a szobrászat virágzása és helyesen utal Plinius (N. H. XXX. 75.) passusára, hol a kis-ázsiai iskolákról értekezik. Más alkalommal Lessing a Turinban őrzött híres tabula isiacáról szólván, állítja, hogy kora nem előzi meg azt az időszakot, midőn az Isis tisztelete Rómában meggyökerezett, a mi a mai fölfogással is összevág, mely szerint a tábla Hadrianus korában keletkezett. Legbecsesebb és legrokonszenvesebb az 1769-ben kiadott értekezése arról, hogy mikor ábrázolták a régiek a halált. Itt már nem satyrába mártott tollal ír az éles kritikus, itt sokkal szelídebb a hangja, mert ezzel a művével a wolffenbütteli könyvtárnokságot akarta magának a braunschweigi herczegnél kivívni. Gœthe is el volt ragadtatva attól a szép gondolattól, mely a tanulmány alapja, hogy a régiek úgy ábrázolták a halált, mint az álom testvérét. Kiindul egy alkalmi jegyzetből, melyben elutasította azt a fölfogást, hogy a régiek is csontváznak képzelték a halált, mint a középkor. Bebizonyítja, hogy a csontvázak mást jelképeznek, szerinte a «larvae» gonosztevők szállongó lelkei. Ezek rútak, de Thanatosban semmi rútság, mert az ókori fölfogás nem látott a halálban rettenetest. Bizonyos, hogy Lessing szép értekezése nem üti meg a mai tudomány mértékét, de a XVIII. század archæologusai között vele méltó helyet vívott ki magának. Ma több emléket ismerünk, mint az ő korában és azért az ő névrokona Julius Lessing és K. Robert Thanatosról írt dolgozataikban más eredményekre jutnak. Ezek kimutatják, hogy a régi művészet nem teremtett Thanatos számára állandó változatlan typust ; de annyi bizonyos, hogy bár sokféleképen fejezték ki, sohasem adtak neki rút formát. A csontvázak magyarázatában sem áll meg a Lessing fölfogása, rendszerint ezek különfélekép szerepelnek ; legtöbbször valójában holt embereknek maradványait ábrázolják, szállongó lelkeket (larvæ) is jelképeznek néha, de nem épen gonoszok lelkeit. Azonban mind e kifogásokat csak a mai tudósok emelhetik Lessinggel szemben ; az ő korában Winckelmann mellett ő neki voltak a legalaposabb ismeretei az ókori művészetről és annak lényegét helyesebben fogta

föl, mint (Winckelmann kivételével) korának összes antiquariusai. Ezt szépen és alaposan fejtette ki Kont élvezetes tanulmányában. *Száraz Antal.*

HAMPEL JÓZSEF: A RÉGIBB KÖZÉPKOR (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. Első rész kétszáz képes táblával és a szövegben 48 ábrával, Budapest M. T. Akadémia 1894 8° 174 és CC. E munka czélját és föladatát az előszó következőkép jellemzi:

«A jelen munka azon kor emlékeit tárgyalja, mely a hunnok betörésétől a magyar állam megalapításáig terjed. E félezeréves időszaknak csak az elejéről s a legvégéről ismerünk hazánkban monumentális alkotásokat. Építészeti és szobrászati maradványaink csak az V. és a IX. századból vannak s ezek is fölötte gyérek. A közbeeső hosszú idő nagyobb művészi emlékeket nem hagyott reánk és így, mikor a kor ízlését tanulmányozzuk, reá vagyunk utalva a temetők és kincsek ezernyi kisebb maradványaira.

Nincs sok ideje — alig három-négy évtizede — annak, hogy ezen, gyakran csekélyszerűeknek látszó, emlékekkel szaktársaink rendszeresen foglalkoznak és most is még aránylag kevesen vannak, a kik e maradványok műtörténeti fontosságát úgy méltányolják, mint a jeles Springer, a ki joggal utal annak a tévhitnek a helytelenségére, mely azt tartotta, hogy tétlen, művészetileg absolute tehetetlen kor, mintegy üres örvény különíti el a classikus művészettől a középkori emberiséget. Ily megszakadás valójában soh'sem létezett, csak képzelték és e tévhit csak addig tarthatott, míg a szerencsés véletlen és az ásó, a látszólagos ürt kincs- és sírleletek majdnem átláthatlan sokaságával megtöltötte.

E gazdag anyag a bel- és külföldi szakirodalomban mindinkább megnyerte azt a méltánylást, melyet érdemel és a mióta, mintegy tíz éve, alkalmam volt hazai kutatásaink eredményeiről szűk keretben kis összefoglaló képet adni, évről-évre fokozódó siker jutalmazta hazai kutatóink buzgalmát úgy, hogy az újabban föltárt sírmezők sokasága a jelzett kor archæologiájának jóval szélesebb és biztosabb alapot nyújt, mint a milyenből korábbi tanulmányaink kiindulhattak.

Az utóbbi évek sikerei folytán azon vélemény helyességéről mindinkább meggyőződtünk, melyet külföldi kutatókkal szemben már előbb többször hangsúlyoztunk, hogy az u. n. népvándorlási kor keverék ízlése létrehozatalában hazánk lakosságának fontos szerepe volt és hogy Oroszország után bizonyára hazánk volt a stilalakulás egyik legkorábbi góczpontja. Azért is kevés helyütt kínálkozik kedvezőbb alkalom a régibb középkor stilusának tanulmányozására, mint nálunk. Azonban kétségtelen másrészt, hogy itt a sokfelől érkező hajdani néphullámok gyakori változása több oly nehézséget állít a kutató elé, minők alig forognak fönn földrészünk éjszaki és nyugoti vidékein, hol vándor népek mozgalmai utólag a fokozatos fejlődést kevésbé zavarták, mint nálunk.

E nehézségek leküzdésére első dolgunk, hogy az ötszázados kor hazai maradványairól lehető pontos leltárt készítsünk. A jelen mű első sorban e föladatnak kíván megfelelni. Másik föladata lesz megállapítani a kor emlékeinek typologiáját, a mi nem egyéb, mint az emlékmaradványoknak tárgy és forma szerinti kellő csoportosítása stilistikus rokonságok alapján és az analogiák összeállítása korok és vidékek szerint. Csak a mikor így az egész tudományos anya-

got több szempontból behatóan tárgyaltuk, kerülhet a sor nehezebb problémákra, milyenek a stilusok eredete, valamint a korbéli és néprajzi megállapítások kérdései.

Két kötetre osztottuk a művet. A jelen kötet az építészeti és szobrászati emlékek mellőzésével a fontosabb kincs- és sírleletek leírását tartalmazza, képes táblák kíséretében, melyeket a legpontosabb leírás sem pótolhat. A leírások sorrendjében arra törekedtem, hogy a stilistikus rokonság szerint össze tartozó leletek összekerüljenek és azok, melyeknek chronologiája megközelítőleg tisztázva van, lehetőleg a maguk helyére jussanak, a kor elejére, közepére vagy végére. Ily elrendezéssel tehát már e kötet, bár nem meríti ki a hazai emlékek statistikáját, az egész félezeréves korról nyújt jellemző áttekintést. A kor végéről, a IX. és X. századból fönmaradt sírleletek közül azok, melyek őseinkkel állanak szorosabb kapcsolatban, e munkából kimaradtak, mert ezeknek a m. t. akademia által tervezett történeti forrásgyűjteményben, mely a millennium alkalmából készülőben van, lesz illő helyük.

Az itt közölt kétszáz képes tábla nagyrészt az akademia kiadványaiban jelent meg először, a rajzolt táblák jó részét saját felügyeletem alatt Kádár Gábor, Gaál József, Agota Imre, Nagy Lázár, Krieger Béla, Malahovszky Nándor és Passuth Ödön urak készítették; a táblák más hosszú sora most jelenik meg először s e táblák szíves átengedéseért a nemzeti muzeumot illeti köszönetünk.»

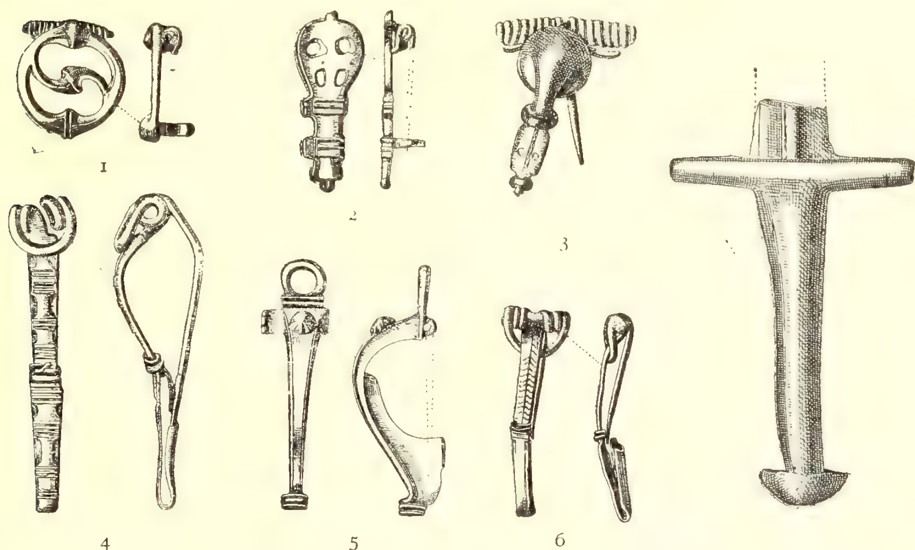

CZÍMERES PAIZS XVI. SZÁZADI
N. MÚZEUMI KELYHEN. $^1/_1$ N.
Lásd 270. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A N. MUZEUMI RÉGISEGTÁR GYARAPODASA 1894 április- és májusban. Lóczy Lajos egyet. tanár szivességéből ajándékba kapott az intézet Gradl Adolf mérnöktől két szép tűzkő szilánkot, melyet nucleus mellett Trebusában Mármaros megyében leltek. Az egyik penge hossza 17·7 cm., a másiké 19·3 cm., előbbinek legnagyobb szélessége 4·4, utóbbié 4·6 cm. Egy szokatlan

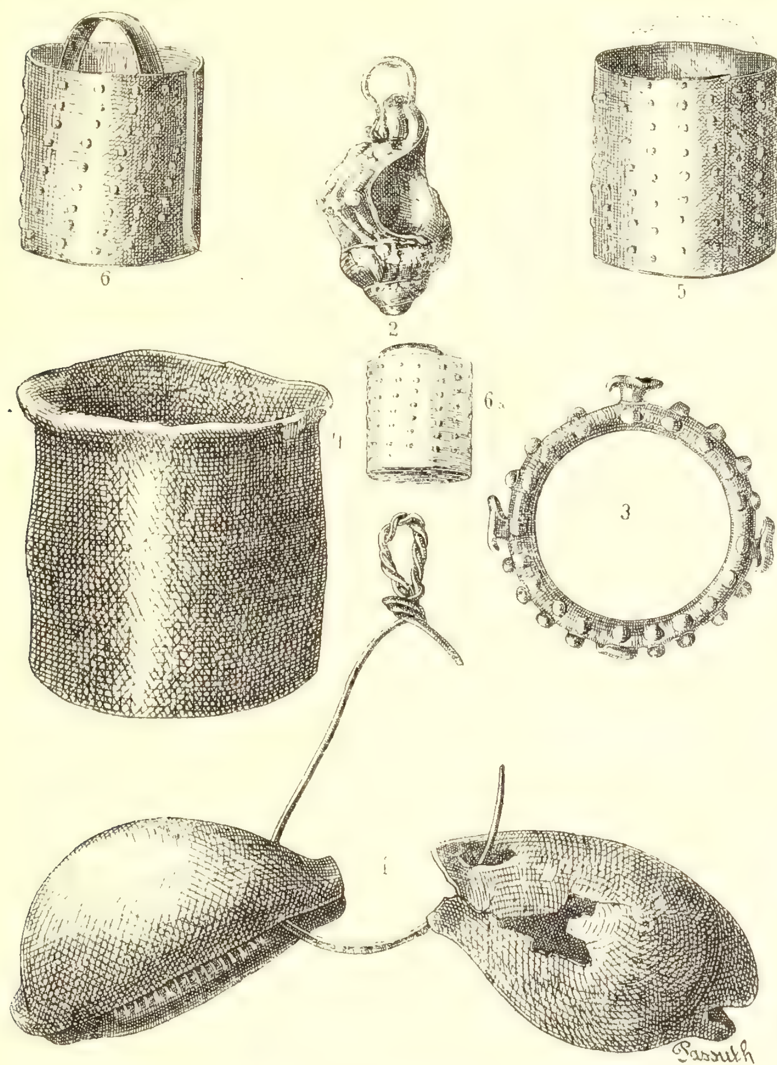
BREGETIÓI FIBULÁK. BREGETIÓI TŐRMARKOLAT.

kicsi (12·16 cm. hosszú) kettős pengéjű őskori rézcsákányt helyi kereskedőtől szereztünk, állítólag Lovas-Berény vidéki gyűjteményből való. Lapos rézvéső, melyet szintén a budapesti kereskedésből szereztünk meg, állítólag egy komáromi gyűjtő gyűjteményéből származik; hossza 10 cm., szélessége 6·1 cm., vastagsága 3—4 mm. Állítólag ugyanabból a gyűjteményből való egy bronztőr sajátszerű markolata (ábra); megvan a pengének is a tőfelőli darabja, középső bordája mindkét oldalán határozottan kidomborodik; a markolatnak derékszög alatt kiálló pálczaidomú ellenzője van, melyből a tömör markolat kiindul és másik vége felé kerekded idomot öltve, folyton keskenyül, végső befejezése gomba idomú, a töredék egész hossza 11·7 cm.; a penge szélessége 2·1 cm., az ellenző egész hossza 6·4 cm., a markolat közép részének hossza 7·6 cm. Regöly vidékéről származó bronztőr pengét (hossza 12·5 cm.) szintén vétel útján szereztünk.

A dunántúli celták főfészkéből Tolna megyéből két helyről szerzett a n. muzeum legutóbb jellemző régiségeket. Az egyik hely már szélesebb körökben ismeretes, a regöli bozót. Innen származik két tokos vasbalta, vaskés, két jellemző idomú bronzfibula, más alkalommal ugyaninnen szereztünk bronzövrészletet, bronzgyűrűt és gömböstűt, nagy gyöngyszemet üveg pasztából berakott bütykökkel, kék üveggyöngyöt és tizenkét bronzgyöngyöt. Ugyancsak Tolnamegyében, néhány mérföldnyire Regölytől Udvariban, honnan már előbb is többször szerzett a muzeum ókori celta régiségeket, a múlt év őszén egy ház építése közben sírokra akadtak. A tárgyakat széjjel hordták, de sikerült néhány jellemző bronzfibulát, vassal béllelt domborékítésű lemezes és hólyagos bronzkarpereczeket, vastárgyakkal és cserépedényekkel egyetemben megszerezni.

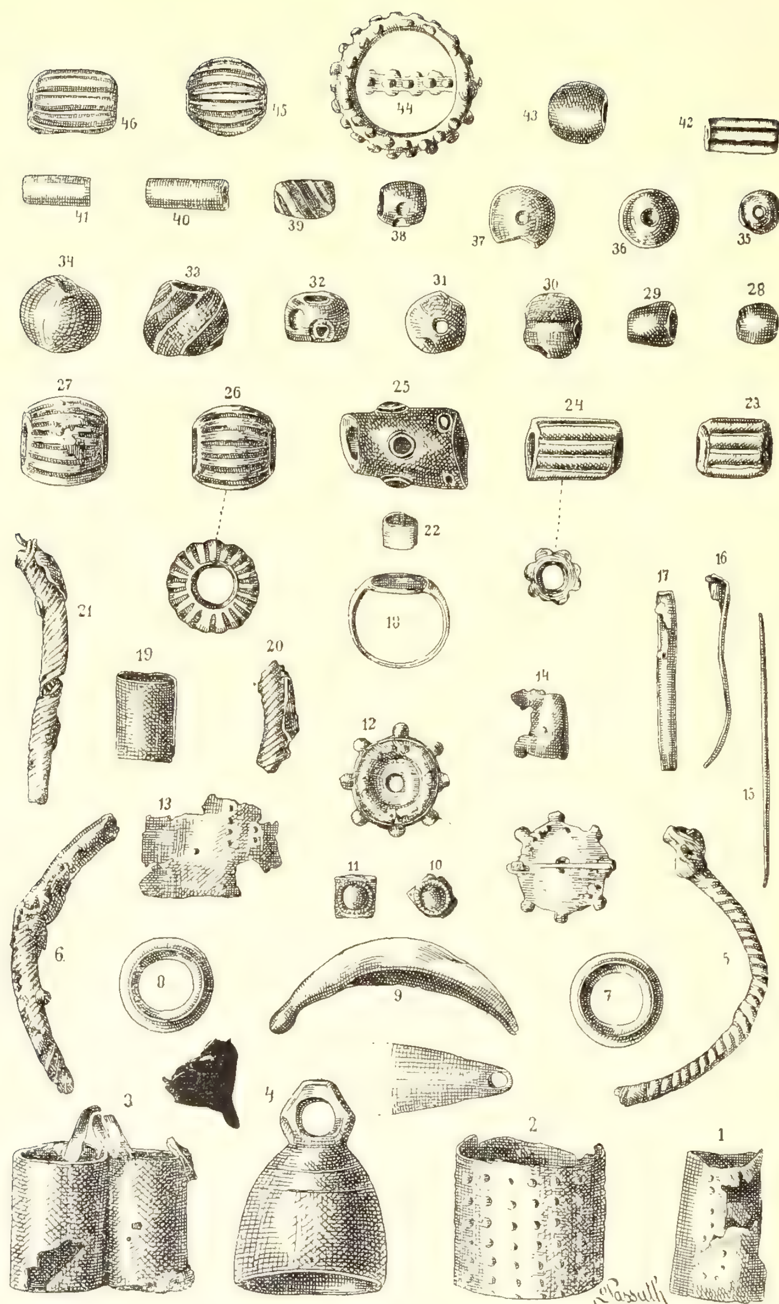
És miként e leletekben a dunántúli celtaság hagyatéka feltárul, úgy akadt a Dunán innen is néhány sírhely Rákoson, Hatvanban, Csanyon, mely ismét az itteni barbarok állapotát ismerteti némileg, a mint az a Kr. előtti századokban mutatkozik. Budapesten a rákosi vasuti állomás f. évi április 2-án a váltótoronytól Hatvan felé eső tájékán mintegy husz lépésnyire, a földmunkálatok alkalmával barbár sírokra akadtak a munkások. A sírok mintegy 60 cm.-nyire voltak a földben. Borosjenői Kádár Gusztáv m. kir. államvasuti szakaszmérnök összegyüjtötte a leleteket és a n. muzeumnak adta által. A leletek közt legérdekesebb két kagylós csüngő. Egyik sodronynyal öszfűzött két Cypræa tigrina (Indiai tenger) kagylóból áll (I. 1.), a másik egy kis Murex trunculus (Medit. tenger), melyen sodronykarika van általhúzva (I 2.) Van egy bronzkarika, melynek fölületéből három sorba rakott apró bütykök és három madár féle idom állanak ki ; egy durva hengerded cserépedény (I, 4.) nem nyujt kedvező fogalmat a Rákoson székelő barbárok keramikája iránt. Sajátszerűek a lemezes hengerded edénykék' melyek némelyei egymással összetapadnak, mások meg magukra állanak, több példányon még a fület jelző félkörű pánt is megvan, mások csonkák s e fül is elveszett, az aljuk legtöbbször levált, de az ólomforrasztó maradványai úgy az edénykék alján, valamint a fenéklemez szélén megmaradtak (I. 5, 6, II. 1, 2, 3. es 13. 14.), a henger felületén legtöbbször kitrébelt lencseforma díszítések vannak. Bronzból való egy kis harangidomú csüngő (II. 4.), sodrott karperecz darabjai, a sodrony bronzból való s belül vasmagja volt (II. 5, 6, 20. U.), két zárt gyűrűcske (II. 7. és 8.) és egy fibulának csonakidomú része (II. 9.). Két kis négyszögű lemezke, kitrébelt körszegélyű domborulattal (10. és 11.) aranyból való. Jellemző egy korongidomú bronzfibula, széléből kiálló bütykökkel (II. 12.). Voltak továbbá: egy kis ponczoló pálczaféle bronzból (II. 15.), lemezes keretfélének néhány töredéke bronzból (II. 16. és 17.), római alakú pecsétlő bronzgyűrű, a feje felől a keretből hiányzik a tojásdad kő vagy paszta (II. 18.). — Különféle gyöngy is volt a leletben : két darab zöldes áttetsző üvegből, hosszában futó rovátkokkal és pálczatagokkal diszítve (II. 23.), egy hasonló, de nagyobb (II. 24.), sötétkék átlátszatlan üvegből, fehér szegélyű kék bibercsekkel (II. 25.), 3 darab opak, agyagos anyagból, rovátkolt, zöld zománcz nyomaival a rovátkokban (II. 26, 27.) 19 drb különböző idomú átlátszó fehér üveggyöngy (II. 28—31), agyagos anyagú fehéres fekete bibircsekkel (II. 32.), két db zöldes opák üvegpasztából ferdén vonuló berakott vörös, sárga és sötétkék sávokkal

(II. 33.), három drb különböző nagyságu carneolgyöngy (II. 34.), három egész és több töredékes borostyánkőgyöngy (II. 35—37.), egy feketebarna pasztagyöngy (II. 38.), színes (fehér, sárga, zöld, kékes) üvegsávokból álló gyöngy (II. 39.), három hengerded idomu gágá (?) gyöngy (II. 40—41.)

RÁKOSI SÍRLELETEK. I. MEGKÖZELÍTŐLEG 3/5 N.

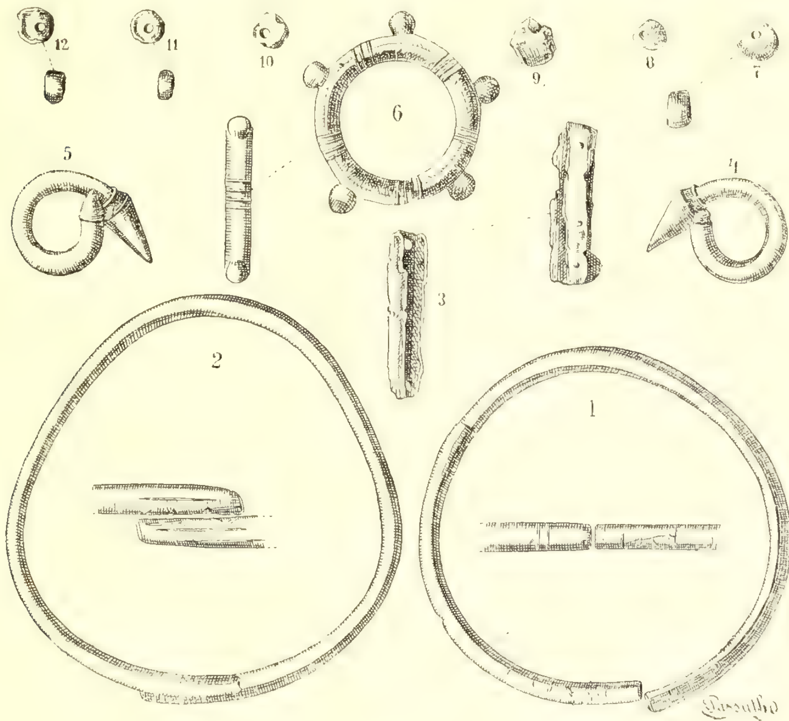
Ugyanazon hely közelében, a honnan az itt bemutatott régiségek származnak, f. évi április 2-án két vasuti napszámos másfél m. magas dombban, csontváz mellett találtak régiségeket, melyekből a rákosi m. kir. államvasuti mérnökség nehányat meg bírt szerezni és a nemzeti muzeumnak beküldött. A tárgyak a következők: egy kis zárt bronzkarika, külsejéből hármasával három sorban állanak ki bütykök (II. 44.), amethystgyöngy hathasábos (II. 42.), gömbidomu

RÁKOSI SÍRLELETEK. II. 9/14 N.

carneolgyöngy (II. 43), rovátkos gömbidomú gyöngy, zöldmázas agyagból (II. 45,), hosszúkás áttetsző zöldes üvegből, felületét végig futó gerezdék ékítik.

Egyidőben a rákosi pályaudvari földmunkálatokkal Hatvanban is történt nagy földmozgatás az ottani pályaterület kiszélesítésére s ezúttal tetemes területre elnyuló, szintén La Tène ízlésű, sírok kerültek elő. Az első hírt e leletekről dr. Wartha Vincze tanárnak köszönhette a muzeum, mire azonnal az osztály dr. Pósta Béla tisztviselőjét küldte a hely szinére, a ki két hétig megfigyelte a földmunkálatokat és tapasztalásairól hivatalos jelentést fog adni. A sírokban két vaskard, bronz- és vasfibulák s egyéb jellemző bronz- és vas-

RÁKOSI SIRLELETEK. III. $^{11}/_{14}$ N.

tárgyak, valamint cserépedények egész sora s apróbb cseréptárgyak kerültek elő. Az érdekes leletek külön méltánylást igényelnek majd és remélhető, hogy a leletek színhelyén még lesznek ásatások. Csanyon (Csongrádm.) is leltek egy hasonkori sírt, melyből Kardos János plébános dr. Tergina Gyula kir. tanfelügyelő kérésére több nembeli apró régiségeket juttatott a n. muzeumnak. Van köztük egy síma fölületű kettétört bronzkarperecz némi vonalas díszekkel (1. ä.) egy más hasonló karperecz, melynek végein vonalas diszítések mintegy kigyófejeket példáznak (2. ábra), egy kisebb bronzkarika, melynek felületét hármasával kiálló csücskök és közben hármas vonalcsoportok díszítik (6. ábra), egy kis ólomtárgy, mely forrasztás maradványának látszik (3. ábra), hat apró borostyángyöngy (7—12. ábra) és két apró nyilt karika bronzból ; egyik végök rövidebb, másik hosszabb kúpidomot mutat, a bronzmagot electrumlemez borítja s a végeit

borító kúpok is electrumból valók ; egyik gyűrűn a rövidebb kúp letörött (4. és 5. ábra). Fuchs Ármin rákos-keresztúri birtokos antik idomú ekevasat ajándékozott, melyet a sorrói pusztán, a péczeli határban irtott erdőben fatörzs alatt 3 s fél méter mélységben leltek. Ráth György 17 cm. magas bronzszobrocskát ajándékozott, mely a Fejérváry gyűjteményből származik és állítólag pannoniai eredetű, a szobrocska gömbön álló öltözött női alakot ábrázol, mely félkörben feje fölé emeli fátyolát, homlokát kettős szalag fogja körül ; durva, alighanem belföldi mű, mely valamely tektonikus tárgy diszítésére szolgált. Özv. Markusovszky Lajosné, szül. Kiss Zsófia két, állítólag Bregetióból származó antik edényt ajándékozott Szalay Imre min. tanácsos szives közbenjárásával. Ugyancsak Bregetióból származó hat darab jellemző belföldi bronzfibulát szereztünk helybeli kereskedő útján (lásd az ábrákat a 261. lapon).

Vétel útján szereztünk még néhány arany lemezkét, mindegyiken gemmaszerű préselt kis domborulat van. Egyiken jobbra tekintő fiatal babéros férfi mellkép ; egy másikon Hercules feje néz jobbra, egy harmadikon oltárt s mellette hosszú csőrű gázlót látunk. Legérdekesebb a negyedik lemez, melynek közepén szemközt néző szakállatlan férfiarcz és mellette a négy sarokban körbe helyezett hal, csiga, bárány (?) és csillag csoportosul. Ez utóbbi lemezke fölvarrásra szolgált. Mind a négy lemezkéről azt állította a kereskedő, hogy Lovasberényben létezett magángyűjteményből szerezte.

Fiuméban a tenger partján lelt apró női alabastrom mellképet ajándékozott Halász Ernő (Aradról.) Antik volta kétséges, valószinűbb, hogy századunk elejéről való. Apró, 6·4 cm. magas szoborcsoportot vétel útján szereztünk idevaló kereskedőtől ; körmeiben villámot tartó sast és hátán ülő Mercuriust vagy Ganymedet ábrázol. Miskolczi rézöntőtől származik egy bronzlelet a muhi (Borsodm.) pusztáról. Vannak benne : két edényfül, egy edény karimájából való diszítmény, két félholdidomú pléhlemez, a kampókkal, melyeken csüngtek, egy kis karika, rajta kampós szöggel, két egymásba zárt kettős kampó, kisebb edényfül, edények oldalának apróra tört töredékei, némelyeken még trébelt sávok vagy vonalas díszek nyomai és idomot vesztett beolvasztott részek, végül egy csonka fibula, melynek idoma Pannoniában a Kr. u. második és harmadik században dívott belföldi formát mutatja, lába keskeny hengerded, nyaka félkörű, feje körded és fölülete rovátkos, a tüske hengerded rugója most letört ugyan, de megmaradt része mutatja, hogy kétfelől jóval túlment a fejlemezen. A pannoniai kőemlékek tára öttel szaporodott. Egyet — Silvanus oltárt — dr. Könyöki Alajos úr ajándékozott. Négyet pedig a hg. Metternich-féle somodori uradalom küldött kérésünkre, mind a három sírtábla, melyet Somodoron mintegy háromszáz lépésnyire találtak azon celta kocsik környékéről, melyek most a nemzeti muzeumban őriztetnek. Az egyik sírtáblából csak egy négyszögdarab maradt meg, a rajta lévő dombormű jobbra fordult tánczoló Bacchansnőt ábrázol ; egy második táblán, mely hosszában ketté tört, belföldi férfi és az utóbbi belföldi öltözetben, fátyollal, nyak- és karpereczczel s sajátszerű fibulákkal domborodik ki, nevük valószinűleg Galittianus és Autorina, egy harmadik táblán majdnem természetes nagyságú női alakot szemlélünk, melynek öltözete szintén belföldiségre vall, bár nincsenek fibulái, mint kortársának, ellenben széles öv szorítja

körül derekát s karperecz diszíti kezeit. Végül a negyedik szintén függélyesen kettétört táblán fölül férfi mellképét látjuk, alatta jobbra haladó lovast. Megjegyzendő, hogy mind a négy somodori kövön a legfelső orom letört s az utóbbi férfialak öltönyén két helyütt vöröses színezés nyomai maradtak. Az a kedvező alkalom kinálkozott, hogy a római gyűjteményt hozzánk forduló kereskedők révén a szomszédos Viminatium gazdag sírjaiból kiegészítsük. Egy aranyműves-

RÓMAI ARANYSZÖVET VIMINATIUMI SÍRBÓL. $^{1}/_{1}$ N.

től szereztünk sírleletet, melyben apróbb arany fülönfüggőkön kívül volt egy antik aranyszövet foszlányos darabja, egész hossza 12·5 cm., legnagyobb szélessége 7·2 cm. Ez mind, a mit annak a sirládába temetett, viminatiumi antik ember aranypalástjából meg lehetett menteni, a ruha többi része elporlódott és csak mint 42 grammot nyomó aranypor került kezünkhöz, melyet azonban nem szereztünk meg. Annál becsesebb ez a megmentett részlet, mely, ha nem is unicum, de mint Kr. utáni II.—III. századi aranygobelin szövet páratlan ritka-

ságú és nagy becscsel bír. Mustrája Victoriát ábrázol, mely nyugodtan lebocsátott jobbjában pálmaágot tartott, az alak valószinűleg tojásdadalakú keretben állott, melyben az alsó testétől fönmaradó tért jobbra-balra ornamentális levél

XV. SZÁZADI DOMBORMŰVES KÁLYHACSEREPEK BESZTERCZEBÁNYÁN.

tölti ki. Sajnos, hogy csonka, fején hiányzik hajzatának balfelőli része s válla, nyaka s balkarja is, valamint lábai is hiányosan maradtak meg. A keretből csak jobbról maradt meg mintegy 8 cm. hosszú és 4 mm. zséles sáv.

Ugyancsak viminatiumi sírból származnak: *a)* aranygyűrű, melynek fejét négyszögkeretbe foglalt kő diszítette, a kő kihullott; egy más pecsétlő gyűrű, szintén aranyból, két rétegű onyx-szal fején, melybe skorpió alakja van bevésve; és *b)* tojásdadidomú intaglió jaspisból, széken jobbra ülő Jupiterrel, fölemelt jobbját pálczájára helyezi, kinyujtott baljában csésze van, az előtérben előtte jobbra csillag. Kiskőrösről származó két népvándorlási arany fülönfüggőt hivatalos úton váltottunk meg. Idomuk egy nagyobb és öt kisebb üres gömböt példáz, a kisebb gömbök találkozási szélein apró gömböcssorok, a nagyobb gömb külsejét is oldalt és alul négy-, illetőleg háromszögbe rakott gömböcsök ékítik; egy-egynek legnagyobb hossza 5·5 cm., a gömb legnagyobb átmérője 2·7 cm. — Horváth Gyula földbirtokos ajándékul adott kora középkorabeli hüvelypánt rézből (?) aranyozás nyomaival, a pánt végei csuklóban járnak össze, egyik végén

XV. SZÁZADI DOMBORMŰVES KÁLYHACSEREPEK BESZTERCZEBÁNYÁRÓL.

áttört négyszögű keret van, mely most üres, hajdan kő vagy paszta lehetett benne; a pánt külsejét hosszában futó három keskeny lécz és öt hornyolat tagozza; a pánt lemezének szélessége 2·4 cm., a befoglalt hüvely belső átmérője 6·7 cm. Szente Lajos két bronzkarpereczet ajándékozott, melynek egyikén a végek kigyófőket példáznak, míg a másiknak a fölületét csoportosan rakott harántos rovátkok ékítik; állítólag keszthelyi leletekből származnak.

Horgoson (Congrádm.) dr. Tergina Gyula a n. muzeum számára kora középkori temetőben öt sírt ásatott föl és szerencsés volt háromban kisebb sírmellékleleteket találni.*

Vétel útján szereztünk egy románkori rézlapot, mely mandorlás keretben a dicsőült üdvözítőt ábrázolja, az alaktól fönmaradt téren indás levélfolyondárok, a mélyített háttéren itt-ott még zománcz nyoma; a lemez legnagyobb hosszát-

* Ásatásáról ábrák kiséretében maga dr. Tergina Gyula értekezik e füzet más helyén. (198—206 l.)

mérője 15 cm., legnagyobb szélessége 11 cm., szélén 8 lyuk volt, melylyel egy ereklyetartó szekrényre volt ráerősítve; helylyel-közzel régi aranyozás nyomai maradtak rajta; belföldi kereskedőtől származik, a ki állítólag Ó-Budán szerezte. Középkori bronzkorongot, egyik oldalán virágokkal diszítve, vétel útján szereztünk. Kiskörösről a szentimrei határban frisaticus érmekkel együtt lelt XIII. századi kis ékszerkincset hivatalos úton szereztünk. Volt a leletben két ezüst karperecz, 3 ezüst csat, 4 ezüst pecsétlő gyürű s 2 darab ezüst halántékkarika. Beszterczebányán csatornázás alkalmával nem régiben XV. századi cserepesműhely kályhafiók készletére akadtak. A kályhacserepekből hat darabot sikerült a nemzeti muzeumnak szereznie, mely négyféle idomot képvisel; *a)* Majdnem quadraticus keretben szent Péter balra néző alakja, jobbjában kulcsát fogja, a keret oldala 24--25 cm; más hasonló kályhafiókon szent János jobbra néz, baljában kelyhet tart, melyből kigyó emelkedik, oldalai 22—24 cm.; a harmadikon Borbála jobbra áll és baljában tornyos épületet tart, oldalai 23—27 cm. Ezeknek a cserepeknek hátrafelé nyiló hengerbe átmenő nyakuk van, mely az előbbi két példányon még épségben maradt.

b) Hasonló hátsó nyaka van egy négyszögidomú cserépnek, mely nyilván a kályhának a koronapárkány felé hajló részére volt szánva, szemközt álló gazdagfürtű angyal Magyarország czimerét fogja, olyan idomút, a milyennek azt a XV. század közepe táján ábrázolták, szél. 18 cm., hosszátmérője kb. 25·5 cm.

c) A harmadik idom fülkeforma, az alakot gothikus építészeti keret fogja körül; a kép szt. János alakja, mely itt ugyanolyan, mint az *a)* alatti szt. János, mag. 35 cm. szél. 25 cm.

d) Közel jár az előbbihez, behajló fülkeidománál fogva egy cserép, melynél az a jellemző, hogy a csúcsíves építészeti keret a háttér felső részét mint áttört mű borítja, a fülke hátterén az udvari bohócz bal hóna alatt duda, széttérpesztett lábai között kis kutya húzza meg magát; mag. 36·5 cm. szél. 22.5 cm. A két utóbbi cseréptábla abban is eltér egymástól, hogy ez utóbbinál hiányzik a körszelvényt alul záró talap, mely *c)*-nél megvan.

Valamennyi kályhafiók még nyersen maradt, a milyen az első égetés után, mielőtt bemázolják; csak az *a)* csoport egyik darabjának az oldalán vannak zöld mázú foltok.

Egyházi szereink díszes sorozatát legutóbb ismét sikerült egy jellemző idomú kehelylyel gyarapítani. A kehely állítólag horvátországi templomból származik, ezüstből készült és aranyozott. Idoma és diszítése a XVI. század első felére vall, a kupa alját ékítő hólyagok s ugyanott a liliomos szegély, valamint a hat rotulust mutató gomb még a csúcsíves korban dívó formákat mutatnak, míg a hat karélyú láb oldalát diszítő áttört művű ornamen: tág körül hajló levélsor és a szár egyes tagjait elszigetelő ágfonadékú pálczák, már a csúcsíves ízlés legvégső fejleményére utalnak. Ugyanerre a korra vall a lábára alkalmazott czímerpaizs. A paizs egyenes oldalú, alul félkörű; három pólyája közül a középsőben zománczos háttérben volt a czímeralak (hatszirmu rozetta); a zománcz kihullott. A felső polyában síma aranyozott alapba M + M van bevésve, hasonlókép van az alsó pólyába két minusculás ∂ bevésve. A czímer s a betűk nyilván az adományozóra vonatkoznak, kit azonban még nem lehetett kitudni (ábráját lásd

260. l.) A kehely egész magassága 21·7 cm., lába legnagyobb átmérője 13·9 cm., öblének átmérője 10·4 cm., szárán a nodus fölött és alatt most síma disztelen ezüst gyűrűk vannak a régi díszek helyett; a rotulusok virágairól lekopott a régi zománcz s az egész kehely utóbbi időkben ujonnan lett aranyozva; súlya 28 lat. Közép- és modernkori gyűrűink gyűjteményét gyarapította Izrael Herman helybeli lakos mult századbeli pecsétlő sárgarézgyűrűvel, melynek fejlapjába I H S s alatta kereszt van durván bevésve. Kameniczai sírból való apró, áttört művű sárgaréz keresztkét ajándékozott Kron Sándor ujvidéki kereskedő, együtt lelték Bécsnek a törököktől való visszafoglalására készült emlékjetonnal. *Hampel.*

A N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁT az idei februárius és márcziusban újjá rendezték, a mi a nagymérvű növedék kellő elhelyezése végett szükséges volt, egyúttal az összes kiállított tárgyakat és szekrényeket a két év óta leszállott portól megtisztogatták. A fölállításban lényegesebb változások csak a három első teremben történtek, a hol a felgyűlt keramikus emlékek magasan a szekrények fölött új állványokon helyeztettek el, a Hallstadt és La Tène korabeli gazdag aranyleletek egy közös szekrénybe kerültek össze, úgy szintén helyesebb fölállítást nyertek a népvándorlási kor gazdag emléksorozatai. E változások következtében a «kalauz» új átdolgozása vált szükségessé; ezúttal kilenczedik kiadását érte. *x.*

A MAGYAR TÖRTÉNETI KÉPCSARNOKOT mult hó 27-én a vallás- és közoktatási miniszter nevében *Szalay Imre* miniszteri tanácsos nyitotta meg a városligeti műcsarnokban. A történeti képcsarnok eszméje még Trefort miniszter idejében érett meg, s a gyűjteménynek az volt a rendeltetése, hogy a magyar történelem kiváló szereplőit és nevezetes eseményeit szemléletileg mutassa be, mintegy illustratiójául a magyar historiának. A magyar történeti képcsarnok ezen az alapon jött létre, s mint ilyen 1886 január 12-én nyittatott meg a budai várbazár helyiségeiben, hol 1893-ig maradt. Ezen történetileg épúgy mint művészileg becses és fontos gyűjtemény magában foglalja a magyar érdekű személyeket és a magyar érdekű tárgyakat ábrázoló plasztikai, festett és graphikai tárgyakat. Úgy az első, mint a második csoport anyaga kezelés és a közönség által való megtekintés és tanulmányozás szempontjából, két-két csoportba van beosztva. Az első csoportba a plasztikai és festett tárgyak sorozata tartozik; a másik a graphikai, vagyis a nyomtatott és rajzolt lapokat foglalja magában. Ez utóbbiaknak csak elenyésző csekély része volt felfüggeszthető, mert a gyűjteménynek zöme könnyen áttekinthető és kezelhető módszer szerint tokokban van elhelyezve; oly módon van hozzáférhetővé téve, hogy bárki, a ki érdeklődik iránta, a kivánt lapokat vagy lapcsoportokat bármikor megtekintheti. A magyar történeti képcsarnok gyűjteményének felállításakor szigorúan megtartották a chronologiai sorrendet, a mennyiben az I. teremben az Árpád- és vegyes házbeli uralkodók korszaka (1000—1526), a II. és III-ikban a XVI—XVII. század, I. Ferdinándtól III. Ferdinándig (1526—1657); a IV-ikben a XVII. század második fele és a XVIII. század, I. Lipót kora (1657—1705); az V-ikben s a VI-ikban a XVIII. század első fele, I. József és III. Károly kora (1705—1740); a VII-ikben

a XVII. század második fele, Mária Terézia és II. József kora (1740—1790); a VIII-ikban II Lipót—V. Ferdinánd kora (1790—1848), s a IX-ikben és X-ikben a jelen kor (1849-től) van szemlélhetővé téve. Mint XI-ik terem a külön álló királyi pavillon épülete szerepel, hol a királyi család tagjainak az arczképei vannak elhelyezve. Végül megemlítendő még a VII-ik terem függeléke: *Ernst Lajos* magángyűjteménye, mely igen érdekes olajfestményeket s miniatüröket tartalmaz. A gyűjteményről a terjedelmes katalogus, melynek ára 40 kr., nyujt felvilágosítást. A történeti képcsarnokot a nagy közönség megtekintheti minden kedden, csütörtökön és vasárnapon október 1-től márczius 31-éig 2—4 s április 1-től szeptember 30-áig 2—6 óra között délután. Ezen kivül 50 kr. a belépti díj.

N. P.

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK működése 1893-ban. Ügyrendje értelmében az A. B. tisztán tudományos szakmunkák közzétételére szorítkozik. Az elmúlt évben is ferde helyzet bénító hatása alatt volt, mely onnan származott, hogy kénytelen volt a korábban szabad rendelkezésére állott 5000 frtnyi országos javadalmát a műemlékek országos bizottságával megosztani. Az összeg felét a két bizottság, még évekkel ezelőtt hozott határozattal, több éven át a kassai dom díszes monographiájára kívánta fordítani. E határozat hozatala óta három éven át gyült fel a jelzett czélra szánt javadalom, a nélkül, hogy azt 1893 végéig akár a mű szövegére, akár annak művészeti rajzmellékleteire igénybe vették volna a tervezett mű szerzői. Ez a tapasztalás bírta reá a bizottságot, hogy az 1893-ra esedékes javadalmat esetleg a solymosi vagy diósgyőri vár közzétételére fogja fordítani; de ez a szándéka sem teljesülhetett eddig, mert a szakértői részről remélt fölvételek nem állottak a bizottság rendelkezésére.

Miután így éveken keresztül az Arch. Bizottság kénytelen volt megkötött kézzel tanúja lenni annak a szomorú pangásnak, mely a hazai építészet emlékeinek közzététele dolgában beállott, végül mult évi november havában tartott ülésében elhatározta s e határozatához a műemlékek orsz. bizottsága is hozzájárult, hogy 1894-ben az országos javadalom felét nem építészeti maradványok közzétételére fogja szánni, hanem más oly emlék publicatiójára, melynek hazánk múltjában fontossága volt. Ilyen a Nagy Lajos király rendeletéből Zárában Szent Simon testének eltartására készült ezüstkoporsó. Ez emlék méltó közzététele lesz 1894-ben a Bizottság egyik föladata.

Másik föladata lesz folytatni az Arch. Közlemények közzétételét, melyek 1890 óta anyagi eszközök elégtelensége miatt szünetelnek; daczára annak, hogy mindig voltak a bizottságnál kiadásra érdemes, sőt közzétételre elfogadott terjedelmes szaktanulmányok.

Anyagi helyzetének szorultságában a Bizottság egy folyóiratának föntartására volt kénytelen szorítkozni. E folyóirat az Arch. Értesítő, melyből 1893-ban megjelent a huszonhetedik évfolyam. A folyóirat a szokott módon ötször évenként, 6—6 íves füzetekben 950 példányban jelent meg, melyek közül több mint 400 az országos régészeti és embertani társulat révén a szak iránt érdeklődőknek tényleg kezéhez jut s így a mellett, hogy a tudományt előbbre viszi, a folyóirat évről-évre hazánkban mindinkább kedveltté teszi a szakot és az Akadémia tudománynépszerűsítő hivatásában is közreműködik.

Harminczkilencz hazai író működött benne és ezekhez külföldi szaktársak is járultak, nevezetesen egy dán, egy belga és három németországi szakember. A folyóirat szövegét harmincznégy képes tábla és 195 ábra kisérte és tudományos kerete az őskortól a XVIII. századig terjedő időszakot ölelte át és mivel az antik epigraphica, valamint az ókori és a hazai numismatica szorosan szakunkhoz forrott disciplinák, ezekre is kiterjedt folyóiratunk gondja.

A folyóiratban megjelenő duczok évről-évre gazdagítják a bizottsági ducztárt, mely már is megközelíti a 7000 darabot és nagyon méltó arra, hogy gondos megóvására és rendes kezelésére a bizottság javadalmából áldozzon; mert csak úgy válik lehetővé, hogy a bizottság liberalitással istápolja duczkészletével az irodalmat. Tudományos és népszerű vállalatok, úgy mint egyes írók a múlt évben is fordultak e gazdag készlethez segítségért; 168 darabot vett igénybe tizenkét különböző folyóirat, társulat és író, nevezetesen a székesfehérvári és mosonyi régészeti társulatok évkönyveik számára, az Athenæum Magyarország történetéhez, Királyi Pál Dacia monographiájához, Ortvay Tivadar Pozsony történetéhez, Herrmann Antal az «Ethn. Mittheilungen»-hez, Mihalik József, Récsei Viktor és dr. Szendrei János kiadandó műveikhez, végül a Természettudományi Társulat s a bécsi «Arch. epigr. Mittheilungen» folyóirat kértek és kaptak a bizottságtól duczokat.

Viszont nem egy helyről kapott az Arch. Ért. szerkesztősége a folyóirat számára kölcsön duczokat vagy rajzokat, mi által szűkre szabott javadalmán némileg segíthetett. Leginkább segítségünkre volt a múlt évben is a n. muzeum régiségosztálya az által, hogy a bizottság ducztára számára is kényelmes, könynyen kezelhető szekrényeket készíttetett s a muzeumban őrzött emlékekről készült rajzok átengedésével tetemesen könnyítette a folyóiratoknak rajzokra szánt korlátolt javadalmát, a minek viszonzásául a folyóiratból a régiségosztály 40 példányt szokott kapni.

Ülést csak egyet tartott a Bizottság, melyben 1894. évi költség-előirányzatát megállapította, kiadványairól a fönnérintett határozatokat hozta s azonfölül összes folyóügyeit elintézte. (Ak. Ért. 1894. 53. f.)

MŰTÖRTÉNETI MUZEUM. Az ország ezeréves fönnállása alkalmából nagyszerű új muzeummal fog gazdagodni. Dr. Pulszky Károly orsz. képtári igazgató javaslatára a kormány millenniumi javaslatába fölvette egy országos képzőművészettörténeti muzeum számára díszes új palota építését, melyben együtt lesznek a jelenlegi országos képtár kincsein kívül eredeti képek és szobrok, melyeket az ország a bel- és külföldön több százezer forinton be fog szerezni, továbbá mivel a világhírű jelentősebb szobrászati alkotásokat nem lehet eredetiben megvenni, ezekről gipszmásolatokat fognak szerezni. Ily másolati gyűjtemény magja már megvan a n. muzeumban, a hol az utóbbi évtizedek óta nagy gonddal összeválogatott becses gyűjtemény méltó módon képviseli az antik szobrászatot.

Örvendhetünk a törvényhozás nagylelkűségének, mely ezúttal óriási összegeket szánt egy új muzeum alapítására és remélhető, hogy ezek után talán a n. muzeumra is rákerül a sor, és hogy a nemzet ép akkora áldozatkészséggel

fogja saját hazai kincseit a tönkretétel és szétforgácsolástól megóvni, mint a minővel most külföldi műkincsek megszerzésén fáradozik. És ne felejtsék el az intéző körök, hogy akkor, mikor a nemzetközi művészetnek új, monumentális palotát emelnek, a mi bizonyára szép és nemes intézkedés, akkor végre valahára új természetrajzi épület emelése s más hasonló intézkedések által a túltömött nemzeti muzeum évtizedek óta sikertelenül elhangzó panaszain is segítsenek.

y.

AQUINCUMI MUZEUM. Budapest törvényhatósága Gömöri Havas Sándor javaslatára az ó-budai antik régiségek egybegyűjtésére az ó-budai papföldön, hol több mint egy évtized óta a főváros áldozatkészsége következtében sikeres ásatások folytak, külön muzeumépületet állíttatott. Az épület antik templom mintájára készült s egyelőre egy teremben mindazon föliratos s domborműves kőemlékeket és arany-, bronz-, vas-, agyag- s egyéb kisebb régiségeket foglalja magában, melyek rendszeres ásatások vagy véletlen szerencse következtében Ó-Budán színre kerültek. Mindezeket a n. muzeum segédőre dr. Kuzsinszky Bálint a szükség szerint hol a falban, hol szabad állványokon és alkalmas szekrényekben csinosan és tanulságosan elrendezte és a látogatók okulására egy kalauzoló kis füzetet bocsátott közre (Aquincum romjai), mely a muzeum tárgyait és a muzeumot környező romokat röviden és tanulságosan ismerteti. A füzethez csatolt alaprajzok s a szöveg közé iktatott fametszetek jelentékenyen fokozzák a füzet hasznos voltát, mert a helyszínén a laikusoknak is lehetővé teszik a könnyű tájékozást. Folyó évi május 7-én a fővárosi tanács és törvényhatóság, a közoktatásügyi miniszterium, az orsz. régészeti társulat képviselői s egyéb meghivottak jelenlétében megnyitották az új muzeumot s ez alkalommal a hivatalos szónokok a főváros áldozatkészségét, G. Havas Sándor buzgóságát és dr. Kuzsinszky Bálintnak, az ásatások s az új muzeum vezetőjének érdemeit méltó magasztalással ünnepelték. *x. y.*

A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET kiadta az 1888—1892-ik évekről szóló jelentését, szerkesztette Tápió-sápi dr. Sötér Ágost, az egylet elnöke, a ki egy évtized óta tartja ez egyletben a lelket és bátran elmondhatná magáról, hogy ő az egylet; mert a mi az archæologia érdekében Mosonymegyében történt s folyvást történik, az majdnem kizárólag az ő érdeme. Hogy Mosonymegyében a vagyonos és intelligens osztály mennyire nem törődik az ügygyel, abból is kitűnik, hogy míg 1887-ben még 124 tagja volt az egyletnek, 1893 elején már csak 59 fizető tagja volt, tehát a közérdeklődés folyton apadt, bár a fáradhatlan elnöknek sikerült oly muzeumot megteremteni, melynek kincsei — leginkább az ő szakszerű, gondos ásatásai következtében — oly tudományos jelentőséggel bírnak, hogy nélkülök a régibb hazai középkor archæologiáját nem lehetne megírni. A megyei muzeumban van 136 db oklevél, 1038 darab érem, 51 darab bankjegy, 6 régi kép, 41 fénykép, 216 darab irodalmi mű és 4157 régiség az őskortól a XVIII. századig terjedő időszakból, java része antik és kora középkori sírmezőkről. Köztük vannak a bezenyei, papföldi, a nemesvölgyi, szt.-péteri, csunyi, oroszvári s egyéb fontos sírmezők leletei. Minde helyeken és sok más lelőhelyen, melyeket Sötér kifürkészett, kellene még

tudományos ásatásokat rendezni, de az egycsület csekély összegeiből ilyenekre nem telik. A megyei törvényhatóság, mely első sorban volna hivatva saját muzeumára áldozni, mindössze annyit tett, hogy annak új megyeházán hajlékot adott és megszavazott *elvileg* 500 frtot fölszerelésére, melynek kiutalványozását azonban a jelentés megszerkesztésekor az elnök még hiába várta. Ily körülmények közt értjük az elnöki jelentés panaszos hangját. Mindazonáltal arra kérjük derék munkatársunkat, hogy ne csüggedjen, folytassa szakavatott munkásságát, melyet a tudományos világ méltóképen elismert és melyre oly megyében, mint Mosony, hol a föld oly dúsan jutalmazza a régész fáradozását, nagy szükség van.

H.

VIDÉKI MUZEUMOK. A dunántúli közművelődési egyesület meghívására f. é. április hó 27-én Budapesten tekintélyes férfiak gyűltek egybe és megválasztottak egy országos bizottságot, melynek hivatása lesz a megyei és városi muzeumok ügyét előbbre vinni. E bizottságnak nemes és közhasznu tevékenységében kedvező sikert kivánunk, mely el nem maradhat, hogy ha a közoktatásügyi miniszterium jelentékenyebb anyagi pártfogásban részesíti a muzeumok érdekeit, mint eddig, hogyha az egyes megyék és városok sem idegenkednek anyagi áldozatoktól és ha sikerül a vidéken székelő vagyonosság érdeklődését a muzeumi egyesületek számára tartósan biztosítani. Vidéki szaktársaink legjobban tudják, hogy eddig minő sajnosan kellett, gyakran önfeláldozó tevékenységükben, e fontos tényezők közreműködését nélkülözniök és bizonyára velünk együtt örvendeni fognak, hogyha a mostani mozgalom tartós eredményre vezet.

Hpl.

TISZAFÜREDVIDÉKI RÉGÉSZETI EGYLET. Tiszafüreden folyó évi márczius 10-én tartotta évi rendes közgyűlését. Főt. Tariczky Endre elnök üdvözölve a megjelent tagokat és vendégeket, megnyitá a gyűlést s elmondta, miként nemrégiben a Dunántúli közművelődési egylet országos értekezlete kulturális mozgalmat indított meg vidéki múzeumok létesítésére; minket ezen mozzanat már szervezkedve talált s örömmel konstatálhatni, hogy múzeumunk a vidéki kisebb múzeumok közt nem foglalja el az utolsó helyet s csendes egyleti működésében folyvást gyarapítja gyűjteményét ajándékozott és vett tárgyakkal. Kéri a tagokat, szíveskedjenek a múzeumot ezentúl is szokott melegségökkel pártolni s mások figyelmébe is ajánlani. Ezeknek rövid előadása után Mikesz Béla múzeumőr előterjesztette a múzeumi tárgyaknak a múlt év folytán történt szaporodását; e részletesen előadott kimutatás szerint az érmek szaporodtak egy év alatt 92 darabbal s most van az éremtárban 1689 darab pénz és hasonló. A régiségek osztályában szaporulat 14 darab s van összesen 1171 darab. A vegyes tárgyak osztályában szaporulat 5 drb, van összesen 722 drb, a könyvtárban a szaporulat 6 drb s van összesen 312 drb könyv. Szaporulat a négy osztályban 117 drb; van összesen 3898 drb tárgy, melyek relativ vagyoni értéke 5000—6000 frt, vagyis 10—12 ezer korona. Az érdekeltség a közönség részéről a múzeum látogatásában s egyes tárgyak ajándékozásában múlt évben is nyilvánult, mely adományozások tételenkint évkönyvbe vezetve vannak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint múlt évben 138 vendég látogatta, míg az összes névsor 1464 látogatót jelez. A pénztári számadás felterjesztetvén, kitűnt, hogy a bevétel volt 1893-ban 75 frt 70 kr., a kiadás 22 frt 80 kr., készpénz maradvány 52 frt 90 kr., tagsági díjakban künn van 12 frt; az egylet pénzvagyona 64 frt 90 kr. A közgyűlés a választmány által már megvizsgált pénztári kimutatást tudomásul vette s pénztárnok részére a felmentvényt megadni határozta.

M. B.

KÜLÖNFÉLÉK.

FRÖHLICH RÓBERT †. Az antik világ alapos ismerője, folyóiratunknak egy évtizeden túl szakavatott, lelkes munkatársa, ez évi május hó 23-án, mikor Pannonia történelmén javában dolgozott, élete delelő pontján súlyos betegségben kiszenvedett. Munkássága mély nyomokat hagyott tudományunkban, mert lelkiismeretesen kutató, igazi hivatott tudós volt. Tisztelve szerettük mint szaktársat és hű barátot és szomorúsággal őrizzük s áldjuk emlékét! *Hampel.*

«RÉGISÉGEK BUDAPESTEN» czím alatt értekezik Bunnell Lewis az angol régészeti folyóiratban (Arch. Journal L. köt. 210. s k. ll.) a n. muzeum néhány régiségéről, nevezetesen a kömlödi Jupiter-Dolichenus táblákról, a polgárdi háromlábról és Trajanus császár 98. évi katonai elbocsátó okmányáról. Bevezetésében a derék és velünk rokonszenvező tudós sajnálja, hogy már nem irunk latinul, de magyarul, és hogy ezért irodalmunkhoz nem bírt hozzáférni. Bunnell Lewis nem az első, a kitől ily panaszt hallunk. Sajnosan tapasztaljuk mi magunk is irodalmi elszigeteltségünket, melynek következménye, hogy szakunk hazai vívmányai nem érvényesülnek a nemzetközi irodalomban úgy, a hogy megérdemelnék. De e baj miatt nem áldozhatjuk föl nemzeti miveltségünket, legfölebb úgy segíthetünk rajta, hogy szakférfiaink kutatásaik eredményeit előbb hazai nyelven s azután még más európai nyelven is közzéteszik; mert azt — sajnos — nem remélhetjük, hogy a nagyobb nemzetek szakemberei nyelvünket megtanulják. *x. y.*

AKADÉMIAI PÁLYAKÉRDÉSEK. A m. tud. Akademia a Gorove-alapítványból 100 aranyat szán a magyar férfiviselet történetének megirására a legrégibb időktől a XVIII. század közepéig; a pályaművek beadásának határnapja 1894 szeptember 30; rajzok a pályázatban résztvevő mű előnyére szolgálnak. A jutalmat csak önálló becsű munkának adják ki. A jutalmazott munka ugyan a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll. — Az Akadémia egy más jutalma a hazai ötvösség történetére vonatkozik és a pályakérdés így szól: Adassék elő levéltári kutatások és a fönnmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig. A jutalom a Péczely-alapítványból 1000 arany forint és határideje lejár 1896 szeptember 30-án. A jutalmat csak önálló becsű munka kaphatja meg; a jutal-

mazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia joga a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

x. y.

BELGRÁDI EMLÉKÉRMEK. Belgrád háromszori megvételére török kézből (1688., 1717., 1789.) és a passzaroviczi békére (1718.) jelentékeny számú emlékérmek készültek annak idején, melyeknek sorozata alig létezik valahol oly teljességben, mint a Weifert-féle éremgyűjteményben Pancsován. A sorozat 65 darabból áll, melyeket még a boldogult Weifert Hugó elismerésre méltó szorgalommal és kitartással gyüjtött össze. A gyűjteményről még az alapitó gondos leíró lajstromot készített, mely a családi kegyelet emléke gyanánt az alapitó rézmetszetű arczképe kiséretében és 102 képet feltüntető 10 sikerült fénynyomatú táblával Nentwich József bécsi érmész szerkesztésében megjelent. A leirás egyes szakaszait történeti bevezetések előzik meg és a munka értékét nagyban emeli az egyes emlékek származásának megállapítása oly esetekben, mikor a készítők neveinek rajtuk látható kezdőbetűit meg lehetett fejteni. Az irodalomból leginkább Wellenheim és a Széchenyi-féle lajstrom, valamint Weszerle műveit használta a szerző és a gyűjtemény gazdagságát leginkább az a körülmény bizonyítja, hogy Weifertnek sikerült 13 olyan emlékérmet leírni, melyek eddig az irodalomban ismeretlenek voltak. *x. y.*

AEGINAI ARANYKINCS. Mr. Evans nemrég előadást tartott a londoni hellenistikus társulatban egy æginai aranykincsről. melyet a Br. Museum legutóbb megszerzett. A kincs legnevezetesebb darabjai: arany billikom tekercses és rozettaidomú diszítésekkel; áttört művű fülönfüggő aranyból, mely lotosvirágforma csónakban ülő s két madarat tartó egyptomi alakot ábrázol; négy kutyákat és majmokat ábrázoló áttört aranydísz; oroszlánfőt ábrázoló mellcsat és hozzávaló fülönfüggők, félholdidomú aranylemez, mely sphynxben végződik, arany karpereczek egész sora, karneol és amethyst gyöngyök csüngőkkel, továbbá 54 vert művű aranylemez, mely ruhára volt illeszthető, diademek, aranygyűrűk, részben lapislazuli-t utánzó zománczczal, s végül érmek. Az egyik gyűrű a bœotiai paizs idomát mutatja, a milyennel a művészet az Ajax Telamont szokta fölfegyverkezni, ez valószinűleg az æginai uralkodók és kivált Aeakos utódainak jelvénye volt. Műtörténeti támpontok alapján Evans a kincs korát Kr. e. 800-ra teszi. Érdekesek Evans fejtegetései, melyeket a régi érmeket és gemmákat illetőleg előadásához csatolt. Az érmek, melyeknek kora az eddig ismert görög érmek korát túlhaladja, bizonyítják, hogy már Pheidon argosi király kora előtt volt a görögöknek pénzlábuk. A kretai és peloponnesosi gemmákon és pecsétlőkön hatvan symbolikus jelet állapitott meg Evans, melyek az eddig ismert hieroglypháktól eltérő ismeretlen görög jelképi irásrendszerre engednek következtetni. (Sammler XVI. 54.)

A PHILAEI SZENTÉLY veszedelemben forog. Az egyptomi vallás és építészet világhírű remekét az a veszély fenyegeti, hogy legközelebb víz alá kerül. Az angol kormány ugyanis Egyptomban tetemesen föl akarja emelni a Nilus folyó áradási színvonalát, hogy így a folyó habjai a partvidék tetemesebb

részét érjék. Ez a színvonal a philæi szigeteket víz alá borítja és most azon tanakodnak, mikép lehetne a nevezetes romokat a veszedelemtől megóvni; a kérdés legvalószinűbb megoldása az, hogy magasabb helyre teszik át az egész épületet, a mi körülbelül egy millió koronába kerülne. (Sammler XVI. sz.)

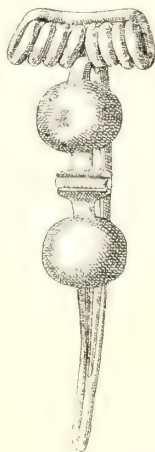
MÉSZBETÉTES DISZÍTÉSŰ EDÉNYEK MUNKÁCSON. Feltünő jelenség az, hogy a hazánk felső vidékein található őskori agyagedények mészbetétes diszítéssel ritkán ellátvák. Három évtized alatt tömérdek különféle ép és eltöredezett agyagedényt és cserepeket ásattam ki, de mészbetétes czifrázatúra csupán most márczius 8-án akadtam, még pedig *Munkácsnak* keleti határán, a a *Pál hegy* alatti mezőn, hol egy vízmosta árokban számos darab különféle őskori cserép, tűzkő-szerszám és obsidián szilánkok fordultak elő s kétségtelenül azon régi tanyákról erednek, melyek itt feltüntek. Ezek 80—100 centiméter mélyen feküsznek a gyep alatt iszapos agyagrétegben, tehát alluviális területen s az égetett 15—20 cm. vastag *tűzhelyek*, melyek 120 cm. átméretű kört képeznek, úgy vannak szerkesztve, hogy 20—30 cm. vastag kőduczokkal körül vannak véve; ezeken s az árvíztől elsodorva az árok medrében találtattak azután a különféle tárgyak. A többi közönségesebb edénytöredékek közt találtam itt egy csinos alakú 5 cm.-nyi, egyenesen álló nyakkal ellátott, fekete színű öblös *csuprot*, melynek nyaka fent kör- és czik-czakos vonalakkal, gömbölyű öble pedig két párhuzamosan körülfutó vonalról lecsüngő csipkeszerű háromszögekkel, melyeknek indaszerű végei oldalt kanyarodnak, van akép ékítve, hogy az 1—2 milliméternyi bekarczolt vonalak mészszel kitöltvék. Egy másik itt lelt ily 12 cm. hosszú töredék egy barna színű agyagedényből ered, mely négy cm.-nyi félkörívű vonalakkal csinosan van diszítve, mely karczolatok szintén *mészszel kitöltvék* s fejér szinüket maiglan jól megtarták. E két darab töredék tehát az első bizonyítványa annak, hogy itt is használták a régibb kor emberei a diszítés e módját, mely a dunántúli leleteknél oly sűrűn fordul elő. Az edények részint kihajló félkörű füllel, részint e helyett bütykökkel ellátvák s nem csak nagyobb, hanem apró, finom alakúak is. A *tűzkőből* pattantott szerszámok közt kétélű késpengéket és obsidián nucleusokat is találtam és *kovakőből* való lent két éles szárnynyal ellátott csinos nyílhegyet. Az árkon kívül a felszántott földön találtam április 3-kán egy $3\frac{3}{4}$ cm. hosszú, fent két szárnyú vas *nyilhegyet*, melynek 8 milliméternyi vastag szára alsó végét egy 1 cm. terjedelmű bronzlemez borítja, melylyel eredetileg a vesszőhöz lehetett erősítve. Ez azonban aligha a fönnebb említett korból származik. *L. T.*

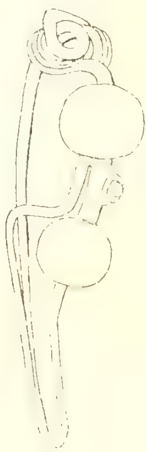
FEKETEPATAKI BRONZLELET. A beregmegyei *Háthegyen* túli hegyes vidéken fekvő *Feketepatak* nevű ruthén helység határában még tavaly legeltetés közben egy pásztor *bronz-letétre* akadt a lejtős gyep alatt, mely mint később értesültem, számos különféle vastag és vékony karikákból, tokos vésőkből s egyéb apróságokból állott, melyek elkallódtak s különféle kezekbe kerültek. Mint később hallám, egy vasgyőri sáfár több darabot megszerezvén a szepesi múzeumba beküldé. En folyó évi márczius 9-én belőle csupán egy *tokos vésőhöz* juthaték, mely egészen sima, hosszúkás és egyszerű alakzatú; hossza $11\frac{1}{2}$ cm.,

fent felcsucsorodott és kerülékes szájú 2 3/4—4 cm. terjedelmű s fél centiméternyi kiálló peremmel ellátott; öt milliméternyi vastag füle 2 1/2 cm. hosszú és egy cm.-nyire kiálló; e szerint aránylag apró. A véső a közepén 2 1/ cm. széles és 2 cm. vastag s élbe futó vége 4 cm. széles. Színe zöldes, szironya helyenkint kicsorbult. *Lehóczky Tivadar.*

FEHÉRMEGYEI RÉGISÉGEK. A székesfehérvári múzeum az antik korbeli belföldi szobrászatnak érdekes példányát őrzi, melyet a múzeum Andód községéhez tartozó Nána pusztáról szerzett. Alig lehet durvább szobrot képzelni, mint az a 46 cm. magas, kemény homokkőből faragott alak, melynek képét ide csatoljuk, és mégis alig tévedhet valaki a szobor elnevezésében mert nyilvánvaló, hogy Dianat ábrázolja rövid, alig térdig érő chitonban, a hogy baljával az ívet jobbjában az ívre helyezvén a nyilat kisérve kutyájától, előlép. Haja magas csomóba rakva borítja aránytalanul nagy fejét, rövid karjai s kurta felső teste a chiton fölé húzott csipkés szélű vastagabb zubbonyfélébe vannak bujtatva, nyilván azért, mert a pannoniai szobrász nem tudta az istennőt abban az egyszerű könnyű chitonban elképzelni, melyet a vadászó istenasszonyra a görög művészek adnak. Hátán a nyilakkal telirakott tegez csüng, és jobb lába mögött nyilván a dombos talajt jellemző kúp idomú szikla félét látunk. Legsajátszerűbb az istennő mosolygó arczkifejezése, mely e késői kor primitiv alkotásánál csakúgy a szobrász kezdetleges képességét jelzi, mint a hogy egykor sajátja volt az archaikus görög szobroknak. Bajos volna az egyszerű pannoniai kőfaragó Dianájának előképét a classikus művészet alkotásai sorában keresni; de tény, hogy a római birodalom legszélén is szükségét érzik annak, hogy jól-rosszúl fölállítsák a vadászok istennőjének képét s ezen mozzanaton kívül még az érdekelhet bennünket rajta, hogy a mikor a zubbonyt adták reá, a délibb tájakon megtermett idealt mintegy meghonosították és közelebb hozták saját életkörükhöz. Ugyancsak a fehérvári múzeumban láttunk egy Latène ízlésű bronzfibulát Nagy-Hörcsökről, melyet jellemző idoma, teljes épsége és sajátszerű diszítése miatt közlünk itt 3/4 nagyságú ábrában (hátulról és oldalt.) Azon fibulatypushoz tartozik, melyet egy darab sodronyból szokták elkészíteni, úgy hogy a tű a harántos sodronyhenger, a kihajló hát, a láb, a tű befogadására

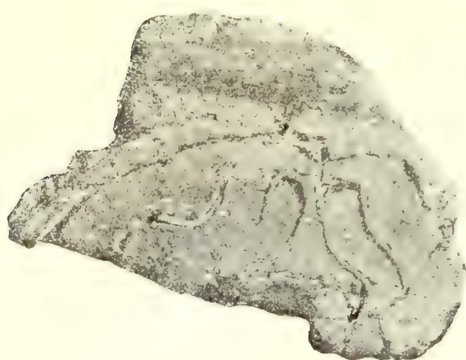

1*a*. ANTIK FATÁBLA TÖREDÉKE FÉMLEMEZŰ BERAKÁSOS KÉPPEL ÉS FÖLIRATTAL. 1/1 N.

II *b*. UGYANAZON FATÁBLA TÖREDÉKNEK HÁTSÓ OLDALA. 1/1 N.

szolgáló hüvelylyel s a lábnak a hátra visszahajló vége mind egy tagból való; mind e részek teljes mintaszerű épségben láthatók a hörcsöki példányon. Látunk azonban rajta még néhány nem közönséges sajátszerűséget, értjük a két gömböt, melyben a sodrony visszahajló vége elvész és a két gömböt összekötő pálczatagon harántosan álló hengerszerű hüvelyt, s benne korál darabkát, melyet a barbárok a Latène-ízlés korában oly annyira kedveltek, hogy nemcsak ékszereket, de fegyvereket is diszítettek velük. A legdíszesebb példák a Themseben lelt híres paizsok a British múzeumban, melyeknek külső oldala gazdagon van korál darabkákkal kirakva. A hörcsöki fibulán is az a kis rovátkolt vonalakkal ékített hengerded korál darabka a hát közepén, tehát a legszembetünőbb helyen, a pannoniai bennszülött szemében annál jelentékenyebben emelhette az ékszer értékét, mennél ritkábban juthatott pannoniai ember — legalább a leletek tanusága szerint — ily becses ékességhez.

11 *a*.

11 *b*.

Ugyancsak Fejérvárott magángyűjteményben őriznek két igen érdekes antik fatábla töredéket. Ezek annyira sajátszerűek, hogy ezen előleges ismertetésben röviden a bemutatásukra szorítkozunk, a nélkül, hogy képesek volnánk magát a két emléket, melynek fényképi uton természetes nagyságban készült ábráit ide csatoljuk, kielégítő magyarázatát adni. Közvetlen czélunk ezúttal tehát csak az, hogy reá irányozzuk a szakértők figyelmét és az emlékek későbbi végleges megfejtésére megnyerjük szíves közreműködésüket. Első tekintetre is nyilván való, hogy két töredékkel van dolgunk, hozzá teszszük, hogy mindegyik töredék más táblából való.

Az I. számú táblából csak fölül van meg épségben a szélének mintegy 7 cm. hosszú része, többi oldalán csonka, s így sem azt nem lehet tudni, hogy a többi három oldala is egyenes szegélyű volt-e vagy sem, sem azt nem tudjuk, hogy egyátalában mennyire terjedt a többi irányokban a tábla. Mostani állapotában csak azt tapasztaljuk, hogy a tábla fölületének figurális részén mintegy 8 mm.-nyire behajlik, a mit azért nem tartunk eredetileg szándékolt (de utóbb bekövetkezett) állapotnak, mert a különválva talált, de szorosan hozzátartozó írásos darab megtartotta régi egyenességét. Ellenben eredetileg is vastagabb volt

a tábla (mostani) töredéke alsó szélén, mint fölül, fölül vastagsága mintegy 1 cm.-nyi, alúl pedig 1·5 cm. körül van. A fa mineműségét szakemberek még nem birták elég határozottan megállapítani, mert az idők folyamában majdnem egészen spongyássá vált a sír nedvességében, a hol a másik táblával és némely egyéb régiségekkel évekkel ezelőtt lelték. Az antik fán kívül, melynek fönmaradása már magában véve is ritkaság számba menő jelenség a mi vidékeinken, a technika érdekes, melylyel a képek és betűk rajta készültek. Az összes előállításokra ugyanis mintegy 1 mm. széles, a fába bemélyített bronzlemezkéket használtak, melyeknek fényes éle a fa sötét szinén hajdan mintegy contour-rajz jelentkezett. Most sok helyütt a fémszalagocska kihullott és csak a fán mutatkozó keskeny rés mutatja egykori helyét. Fémek berakása más fémalapba gyakori és kedvelt diszítési mód volt és meglehetős sok példája maradt reánk, de fémlemezkékkel való rajzolás faalapon, bár föltehető, hogy mint egyszerűbb és könnyebb technika ez is széltében divott, bizonyára kevés emléken maradt meg

Maguk a két oldalon ábrázolt képek iránt akkor sem lehetne kétség, hogyha nem jönnének segítségünkre a mellé tett föliratok.

Az I *a.* lapon kettős körben Sol sugárkoronás mellképét látjuk ; jobb karja meztelen, jobb vállán fibulaféle látszik, mely a mellét s bal vállát borító sok redőjű chlamyst összetűzi ; jobb karján ostor látszik. A körkép mellett balra, a keretnek mintegy közepe tájából kiindulva két párhuzamos vízszintes között két betű SO körvonalai látszanak, az elsőnek csak mintegy harmada maradt fönn, a másikból teljesen megmaradt a dupla rés, melyből nagyobbára kihullott a fémlemez. A körkeret tulsó oldala csonka lévén, onnan hiányzik a másik két betű, mely alig lehetett más mint L I ; tehát S O (L I)-nak olvasandó a képet magyarázó fölirat.

Ép oly jellemző, mint isteni férje, a tulsó oldalbéli Luna ábrázolása. (II *b.*) Magasan tornyosuló hajzata fölött félhold látszik, nyakán ugyancsak félhold két szarva áll ki jobbra-balra ; testét dús redőzetű ujjas chiton borítja. A körkerettől jobbra fönmaradt darabon a Lune szóból csak egy N maradt meg épségben ; azt hiszszük, hogy az N utáni betű E volt A helyett, mert a szélén a bemetszés függélyes egyenes.

Ezek után nem lehet kétségünk, hogy a rejtélyes emlék, melynek rendeltetése előttünk még homályos, Sol és Luna vallásával állott kapcsolatban, tehát épúgy a Mithras cultusában, mint a Jupiter Dolichenus cultusában lehetett szerepe — de milyen ? — arra a jövőtől várjuk a választ.

Ép oly kevéssé mondhatunk kielégítőt a vékonyabb, mintegy 5—8 mm.-nyi vastagságú másik töredék rendeltetése iránt. (II *a. b.*) Itt is mindkét oldalon hasonló technikával körbe helyezett két képpel van dolgunk ; a képekből csak egy kis darabka maradt meg. Mindkétszer magasan tornyosul a haj, de nem egyformán, s az egyik fej mellett (II *a.*) kigyózó vonalak, mintha ostort akarnának ábrázolni, ezúttal tehát talán ismét Sollal van dolgunk, de másfajta fölfogásban, és akkor a túlsó oldalbeli szintén dúshajú női fő (II *b.*) ismét Luna volna. Hallomás szerint a sírban, a hol e táblákat lelték, két halott volt eltemetve ; ez a tábla tehát a másiké lehetett.

Nem szoktak római sírokban más mint az alvilági istenségekre vonatkozó

emlékeket találni, ezúttal tehát kivétel előtt állunk, olyan aligha nem magára álló tény előtt, melyre az illető elhúnytak hozzátartozása egy specialis valláshoz vagy egyéb még ismeretlen más ok adhatja a magyarázatot. *Hpl.*

A SZAMOSUJVÁR MELLETT LETEZETT RÓMAI ÁLLÓTÁBOR helyiratára némi felvilágosítással szolgál az e napokban a Kis-Szamos országúti hídján alóli porondjában talált kőtábla-töredék, melyen két oldalán megmaradt domború párkányon belül a következő betűk olvashatók : PERV P

A tábla-töredék, mely dacittuffából áll, egyenletes jelentéktelen — 5 cm.-nyi — vastagsága (legnagyobb hossza 18, legnagyobb szélessége 14 cm.) kizárja annak sír- vagy fogadalmi kő voltát, hanem emléktáblává minősíti. Egyúttal említem a május 2-ikán a malomárok gátján alól a castrum közelében talált második (az elsőről lásd e folyóirat tavalyi 4. f. 350. l.) 33—29 cm. átmérőjű 25 cm. m. oszloptalapot dacittuffából. Mind a két tárgy a város gyűjteményébe került. — Szamosujvártt, 1894 május 29. *Ornstein József*, őrnagy.

CSÖKMŐI LELET. F. évi ápril hó 15-ikén a csökmői határban (Bihar megye, sárréti járás) a Sebes-Kőrös mentében, csatornázás alkalmával, több mint egy méternyi mélységben, kövecses, részben agyagos földben következő tárgyak kerültek napfényre : 1. Vaskarika peczeggel, zabla töredéke (?), magassága 8·5 cm., szélessége 7·2 cm., belseje 4·2 cm., vastagsága 1·5 cm. A rozsdától igen megrongálva, de még egész. 2 Egy pár vaskengyel, az egyikből megvan egy darab, melynek magassága 13·6 cm., belseje 9·8 cm., vastagsága 1·5 cm. ; a másikból két kisebb darab maradt meg. A nagyobbik töredéke belül 9·6 cm., vastagsága 1·0 cm. ; kisebbik része 6 cm., magassága 9·2 cm., szélessége 3·2 cm. 3. Határozatlan vastárgy, magassága 8·0 cm., szélessége 2·0 cm. 4. Bronz korong, előlapján csillagdiszítéssel és kis füllel, hátlapja sima, magassága 16·5 cm., szélessége 3·4 cm. Az egész darab vastag patinával van borítva. 5. Csonteszköz szarvasagancsból, csúcsán egy, szélesebb végén két lyukkal ellátva ; hasonlít a Lehóczky Tivadar által közlött korcsolya csontokhoz ; átméret 3·5, a kis lyuk átmérete 1·6 cm. 6. Erősen porladásnak indult csonteszköz, keskenyebb végén lyukkal ellátva, magassága 3·7 cm., szélessége 2·1 cm. 7. Szarvas-agancs-töredék. 8. Agyagkorsó. Anyaga szürke-feketébe játszó agyag, durván készítve, vonalas diszítéssel, magassága 19 cm., fenéke 9 cm., teteje 10·4 cm. átméretű. Füle hiányzik, de nyoma meglátszik. A lelethez tartozik két igen könnyű agyagból készült golyócska, egy kettétört szarvasagancs. Sajátságos, ilyen kettétört szarvas-agancsot még eddig csaknem minden pogánykori sírban találtam, már t. i. itten Biharmegyében. A lelettel felszínre került egy csaknem ép koponya és több nagyon megrongált emberi csontmaradvány. Az egész lelet a csatorna-építést vezető főmérnök, Pekanovics Imre szivességéből a biharmegyei múzeum birtokába jutott.

Nagyváradon, 1894 junius 4. *Cséplő Péter.*

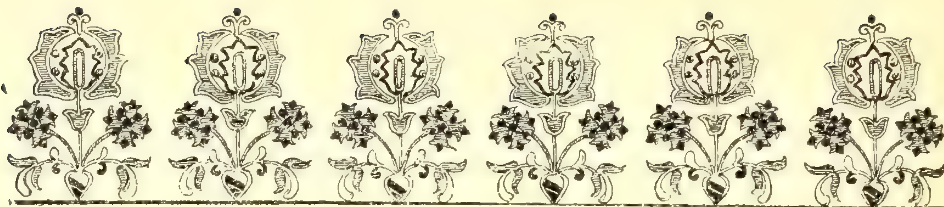
MEGKERÜLT RÓMAI OLTÁRKŐ. Schönwisner az esztergommegyei *Csévről* egy római oltárkő feliratát közölte, melyet Mommsen T. Corpus I. L. 458. lapján 3937. szám alatt hibás módon reprodukál, minthogy ő már nem találta meg

vidékünkön a kérdéses emléket. *Frőhlich Róbert* is keresve kereste a feliratot, de hiába; mígnem a most már boldogult, buzgó kutató épen Esztergomban való utolsó időzése alatt megérte az örömet, hogy *Garay István* csévi plébános tudósítása szerint ott egy nyilvános feszület alatt római feliratú márványtömböt találtak. Frőhlich egy tekintetet vetett a feliratra és rögtön constatálta, hogy vagy a másolat rossz, vagy Schönwisner közölte rosszul az eddig elveszettnek hitt és immár megkerült emlék feliratát. E sorok irója megigérte, hogy az oltárkövet megszerzi az esztergomi főgymnasium régiségtárának s akkor meg lehet állapítani a feliratot is. A kő tényleg bekerült Esztergomba és már vártuk Frőhlich kilátásba helyezett megérkezését és e helyett korai halálának híre döbbentette meg minden tisztelőjét. A 15 métermázsa nehéz, fehér *gerecsei* márványból faragott, négyszögletes, 115 cm. magas, 68 és 88 cm. széles oltárkő feliratának II. századbeli szép typusa van és eltérései a következők: Az első sorban Schönwisner egy M-et vett fel a végén, a mi ki van törve. A második sorban a Serapidiből nincs meg a végén a Schönwisner-féle PI. A harmadik sorban a Salute szóban a V együtt van a T-vel. A Victoria szóban a nagy V fölött van a kis **i**, egy kis **o** pedig a T és R közé van szorítva. A negyedik sorban az ET-nél a T az E-vel van egybeolvasztva. Az ötödik sorban az IMP-ból az I hiányzik. A hatodik sorban az első A előtti rész ki van törve és az AVRE utáni rész a kőből kivakarva. A hetedik sorban a FELICIS előtti rész van kitörve, a többi betölti a sort. A nyolczadik sorban a törés után FENVS és AVITIANVS, nem pedig NVS·ANTIANVS van, mint Schönwisner után Mommsen közli és a sor végén már semmi sem fér el, mint ez utóbbi láttatlanban feltételezi. A kilenczedik sorban a törés után (talán itt volt LEG·) mindjárt EIVS· stb. van. A tíz sort a közölt betűk teljesen kitöltik. A kő szép faragású kerettel van ellátva a felirat körül és jobb oldalán felül, baloldalán alul, az ötödik és tizedik sor között van kitörve. Legnagyobb eltérés az, hogy Schönwisner *Antianus*-t közölt **Avitianus** helyett és ennek révén Liebenamot is helyre kell igazítani, ki Mommsen után Pannonia inferior legatusai sorába* ezt a hibában olvasott Antianust veszi fel, ez pedig tisztán *Avitianus*-nak mondja. Igy talán Mommsen azon következtetése sem bizonyos, hogy a kivakart császári név Commodus vagy Elagabal neve volt. Azon körülmény, hogy esztergommegyei, gerecsei márványból való a kő, könnyen azon következtetésre vezet, hogy a közeli római telepekről Nyerges-Ujfalu- vagy Tokodról került Csévre. Most az esztergomi főgymnasium gyűjteményében van.

Récsey Viktor.

TÉVEDÉS HELYREIGAZÍTÁSA. Legutóbbi füzetünkben a hódmező-vásárhelyi leletek ábrái közé tévedett egy ducz lenyomata, mely nem oda való (2. füzet 137. l. 8. ábra). Ez ugyanis, a Turul szerkesztője dr. Fejérpataky László úr számára készült és az ő szíves közlése szerint Batthyányi Boldizsár czímeres gyűrűpecsétjéről készült, mely 1520 tájáról való, eredetijét az orsz. levéltárban őrzik s a véletlenül hozzánk került duczot a Turul f. évi 2. füzete fogja a szükséges magyarázatokkal közzétenni. *A szerkesztőség.*

* Liebenam W. «Verwaltungsgeschichte des römischen Kaiserreichs» I. k. 340. l.

KÖNYVÉSZET.

ALBUM des monuments et de l'art ancien de la France, publié par la société du Midi. Toulouse.

BAEDEKER, K. Greece, a handbook for travellers, with 8 maps, 15 plans and a panorama of Athens. 2nd revised edition. London, Dulan ; 8 shillings.

BRUNN, HEINRICH. Griechische Kunstgeschichte. I. Die Anfänge und die älteste decorative Kunst. München, Verlagsanstalt.

BULLE, H. Die Silene in der archaischen Kunst der Griechen. München 1893. Ackermann.

BABELON E. Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque Nationale. Paris 1893.

CATALOGUE of the greek and Etruscan vases in the British Museum II. Black figured vases. London.

COHEN, H. Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, communement appellées medailles impériales II. ed., cont. par Feuardent. Paris 1892, Rollin et Feuardent.

COLLECTION TYSZKIEWICZ, la, choix de monuments antiques, avec texte explicatif de W. Fröhner. Munich, Bruckmann 1894.

COLLIGNON, M. Histoire de la sculpture grecque I. Paris 1882, Didot. 569 l. 11 képpel és 278 ábrával a szövegben.

COUGNY, G., l'art antique 2. partie : La Grèce-Rome. Choix de lectures sur l'histoire de l'art, l'esthétique et l'archéologie accompagnée de notes explicatives, historiques et bibliographiques. Paris 1893, Firmin Didot et Cie, 361 pages et 78 gravures.

DUCOURTIEUX, P., le cimetière gallo-romain, mérovingien et carolingien de la Courtine à Limoges 8° Limoges, 32 lap.

EBERS, G. Antike Portraits. Untersuchung der hellenischen Bildnisse aus dem Faijûm. Leipzig 1893, Engelmann. 73 l.

FESTSCHRIFT zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens der numismatischen Gesellschaft zu Berlin. 1893. Gr. 8°, Weyl. III. 176 l. mit Fig. und 4 Tafeln. 6 márka.

FURTWÄNGLER, A. Meisterwerke der griechischen Plastik. Leipzig, Giesecke und Devrient. Ára 85 márka.

FREIDHOF. Die sogenannten Gigantensäulen. Metz 1892.

GARDNER, P. Catalogue of the greek vases in the Ashmolean Museum fol. Clarendon Press. 63 shillings.

GARDNER LORING. Richards and Woodhouse, the excavations at Megalopolis. With an architectural description by W. Schultz. London 1892, Macmillan & Co.

GSELL, ST., recherches archéologiques en Algérie. gr. 8. Paris, E. Leroux.

GUHL und KONER. Leben der Griechen und Römer. 6. vollständig neu bearbeitete Aufl. von Rich. Engelmann. Berlin 1893, Weidmann. 18 márka.

HARRISON J. E. introductory studies in Greek art, with maps and illustrations 3rd ed. London, Fisher Union. 7 sh. 6 d.

— and MAC. COLL. D. S., Greek vase painting. A selection of exemples, with preface, introduction by H. C. White. With portrait. London Digby, Long & Co. 31 sh. 6 d.

HARTWIG, P. Die griech. Meisterschalen der Blütezeit des strengen rotfigur. Stiles. Mit illustr. Atlas und 75 Tafeln. Stuttgart 1893, Spemann.

HELBIG, M. W. Guide dans les musées d'archéologie classique de Rome. Traduction française par J. Toutain. 2 vols. Leipzig, Baedeker. 12 márka.

HETTNER, F. Die römischen Steindenkmäler des Provinzial-Museums zu Trier mit Anschluss der Neumagener Monumente. Mit einem Beitrag von Hans Lehner und 375 Textabbildungen. Trier 1893. 4 márka.

IMHOOF, BLUMER, T. Portraitköpfe auf römischen Münzen der Republik und der Kaiserzeit. 2. Aufl. 4°. Leipzig 1892. Teubner.

JOSEPH, D. Die Paläste des homerischen Epos. Berlin, Siemens. 1 márka 40 Pfennig.

IWANOFF S. A. Architektonische Studien. Mit Erläuterungen von Richard Bohn. Herausgegeben vom kais. deutschen arch. Institut. Berlin 1892. Reimer.

KALKMANN. Die Proportionen des Gesichtes in der griechischen Kunst. Mit 12 Abbildungen und 4 Tafeln. Berlin, G. Reisner. (53. Programm zum Winkelmannsfeste der arch. Gesellschaft zu Berlin.) 7 márka.

KNATZ, F. Quomodo Persei fabulam artifices graeci et romani tractaverint. Bonn 1893. Diss.

KUBITSCHEK, J. W., und S. FRANKFURTER. Führer durch Carnuntum; mit Plänen, Illustrationen und 1 Karte. 3. Aufl. 8°. Wien, R. Lechner's Sort. Kötve 3 márka.

LANCIANI, R. Pagan and christian Rome. Boston, Houghton Mifflin & Co.

LUDEWIG, A. Schliemanns Ausgrabungen und die Homerische Cultur. Pr.-Feldkirch 1893.

MAGNUS H. Die Darstellung des Auges in der antiken Plastik. Beiträge zur Kunstgeschichte. Leipzig 1892. F. A. Seemann. 96 lap.

MAN A. Führer durch Pompeji. Mit 22 Abbild. u. 1 Plan. Neapel 1893, Furchheim. 2 márka.

MIDDLETON, S. H. The remains of ancient Rome. London 1892, Adam and Charles Black. 30 márka.

MONUMENTI ANTICHI publicati per cura della R. Accademia de Lincei. Vol. I. II. III. Mailand 1890/3, Hoepli.

MUSÉE IMPERIAL OTTOMAN. Catalogue des sculptures grecques, romaines, byzantines et franques. Constantinople. 55 Pfennig.

MONUMENTS GRECS publiés par l'association pour l'encouragement des études grecques en France. N. 19—20. 2 vols. Paris 1893, Maisonneuve.

MUSEEN, kön. zu Berlin. Beschreibung der antiken Sculpturen mit Ausschluss der Pergamenischen Fundstücke. Mit 1266 Abbildungen im Text. Berlin 1891, Spemann.

OVERBECK, J. Geschichte der griech. Plastik. 4. kiadás. I. köt. és II. köt. 1. füz. Leipzig 1893, Hinrichs.

PASCAL, L. Les ruines de l'art en Grèce I. Le temple de Delphe en Phocide 1. ed in 8° 16 p. avec grav. Nice Imp. Gauthier et Co.

PERROT et CHIPIEZ. Histoire de l'art dans l'antiquité. Tome VI. la Grèce primitive, l'art Mycénien livr. 281—300 Paris 1893. Hachette et Co.

REINACH S. Antiquités du Bosphore Cimmérien, reeditées, Paris 1892. Firmin Didot. 30 márka.

RIEGL, A. Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik; mit 197. Abbild. im Text Berlin 1893. Siemens.

ROBERT C. Scenen der Ilias und Aithiopis auf einer Vase der Sammlung des Grafen M. Tyskiewicz; 2 szinnyom. táblával; gr. fol. Halle 1891. Niemeyer 12 l.

— Die Nekya des Polygnot. 16. Hallisches Winkelmann. Programm 1 Tafel. 6. Abbild. Halle 1892.

— Die Iliespersis des Polygnot; mit einer Tafel und 2 Textabbildungen 24° Halle 1893. Niemeyer.

SALADIN, H. Description des antiquités de la régence de Tunis. Paris 1893. Leroux.

SCHREIBER TH. Die hellenischen Reliefbilder herausg. und erläutert von Th. Sch. Grossfolio.

SCHULTZ W. Werkmass und Zahlenverhältnisse griechischer Tempel. Hannover, Schmorl Seefeld Nachf.

SCHUHMACHER K., eine prænestinische Ciste im Museum zu Karlsruhe. Beiträge zur italischen Kultur u. Kunstgeschichte. Heidelberg 1891. A. Sieber 3 Tafel. 1893.

SCHNEIDER R. Die Erzstatue vom Helenenberge. Wien 1893. fol. 23. l. 4 fénynyom. táblával.

SMITH, A. H., catalogue in the department of Greek and Roman antiquities. Vol. I. London 1892., printed by orders of the trustees.

WÄNTIG, R. Haine und Gärten im griechischen Alterthum. Pr. Chemnitz. 1893.

ZANNONI, A. archaiche abitazioni di Bologna, in folio. Bologna, tip. Azzoguidi p. 116. con 25 tav. 40 lire.

Összeállította: *Száraz Antal.*

GYAKORLATI UTBAIGAZITÁS RÉGI SIRMEZOK TUDOMÁNYOS FÖLKUTATÁSÁRA.

Azon lendület melyet újabb időkben hazánkban a régészet iránti érdeklődés tekintetében észlelhetünk, már számos lelhely felkutatását eredményezé. De legtöbb esetben a lelhelyek feltárása körül nem gyakorolják azt a szorgos figyelmet és óvatosságot, mely elkerülhetetlen, hogy az ásatás tudományos értékkel bírjon. Szakszerű figyelem mellőzésével történt ásatás bármily értékes leletek halmoztassanak is fel, ha a sironkénti elkülönítést és az egyes sirok iránya, méretei, leletek fekvési helye és egyéb észleletek feljegyzését elmulasztják, az ily ásatás nem más mint sírok feldulása és az ily ásatásból nyert leletek tudományos fontossága oly annyira elenyészik, hogy minden szakembernek méltán azt kell ohajtania, hogy a leletek inkább maradjanak továbbra is a föld ölébe rejtve, míg azokat szakember tárja fel, mintsem felületes feldulások által tudományos értéküktől megfosztassanak.

Azért talán nem teszek rossz szolgálatot az ügynek, hogy ha e téren tizenkét évi működésem ideje alatt 584 sír feltárása körül szerzett tapasztalataimat közre bocsájtom, az ügy iránti buzgalomból eredő azon kérelemmel, hogy mindenki, a ki akár hivatalból, akár bármi más oknál fogva régi sírmező vagy lakótelep ásatásához fog, azokat figyelemben részesíteni sziveskedjék.

Szakszerű ásatás vezetésére csak az intelligens osztályhoz tartozó egyén lehet hivatva; de ilyen kutató az idők viszontagságaihoz a szabad ég alatti fárasztó munkához, bármily edzett legyen, nincs úgy szokva, mint egy közönséges munkás, egészségének megóvása tehát az ásatás eredményének biztosítására okvetlen szükséges, mert a lelhelyet étkezés ideje alatt sem szabad elhagynia, mihelyt már constatált sír áll rendelkezésre és igen czélszerű, ha az éjeket is a lelhelyen tölti, a mire egyébiránt sokszor a lelhely fekvése is kényszeríti. Ha a lelhely közelében szerezhető tisztességes éjjeli nyugvóhely, akkor a napi leletek kellő biztonságba helyezése és megbízható őr alkalmazása mellett éjjelre a lelhelyről távozhatik, azonban oly esetben midőn közelében nem kap-

hat tisztességes nyughelyet, czélszerűbb az éjet is a lelhelyen sátor alatt tölteni, mert itt jobban kinyugodhatik, miről juhászlakban a földre szórt szalmán átvirrasztott éjszakákon elég bő tapasztalatokat nyertem.

A test kellő megóvásáról igen szükséges gondoskodni, mert a legedzettebb test is kimerül. Rendszeres ásatáshoz kivánatos szobanagyságú katonai tábori sátor, mely szél, eső és a függélyes déli napsugarak ellen vagy szükség esetében éjjel is menhelyet nyujt. Ezen sátor felszerelését képezze egy-egy vezető részére szükséges 1 üres szalmazsák, mely a sátor felállításakor megtöltendő, egy szarvasbőr, kautsuk és egy gyolcs lepedő, továbbá egy lószőr vánkos, és egy darab szappany, fésű és kefe; könnyű czipő, vitorla vászon vagy más barna színű könnyű szövetből kamáslis nadrág és munkás zubbony, széles karimájú könnyű kalap; legalább háromszori felváltáshoz szükséges keményítetlen fehérnemű, egy egész melegebb tartalék öltözék és két plaid, mely takaróul is szolgálhat. Több zsebkendő és törülő ruha; edény, csakis három egymásba illő kisebb ónozott pléh főzőedény, melybe egy thea főző és szűrő is becsomagolható, vadászkés, villa és kanállal ellátva és bőr vadászpohár. Élelmi és gyógyszerek: chocolad, kétszersült, néhány doboz conserv, egy-egy üveg bor, cognac és rum, thea és czukor. Gyógyszerül pedig: eczet vagy eczetæther ájulás ellen, camillacseppek görcs ellen, dower por hasmenés ellen, chinin láz ellen, borkő és rhebarbara por törött czukorral egyenlő mennyiségben keverve szorulás ellen, timsó, mely használat előtt feloldandó orrvérzés, migrän csepp pedig fejfájás ellen és angol sebtapasz kisebb sérülések betakarására. Vizet tisztán nem szabad inni és néhány csepp cognac vagy rummal kell keverni, enni csak mértékletesen szabad.

Az ásatáshoz szükséges szerszámok és eszközök: három méter hosszú kötél lajtorja, mert a sirok mélysége sokszor két méter mélységet meghalad és azokba leereszkedni és felmászni máskép majdnem lehetetlen, különösen testesebb egyénnek, mire azon tapasztalat vezetett, hogy a vezetésem alatti egylet ügybuzgó alelnökét Ivánfy Ede urat hat erős munkás is alig birta felszinre juttatni. Egyéb szerszámok és eszközök: Minden munkás legyen ellátva, 1 vasásó és vaslapáttal és mindig két munkásra számítandó egy csákány, az ásatást vezető részére pedig szükséges két darab 6 cm. széles, lapos, vékony, de mégis erős 30 cm. hosszú nyéllel ellátott véső, két darab ép oly hosszú nyelű könnyű bányász csákány, melynek egyik vége hegyes, másik vége pedig 6 cm. széles; végre két 50 cm. hosszú nyelű kis vaslapát. Ezen szerszámok azért szükségesek két példányban, hogy ha egyik vagy másik eltörik, ne akadjon meg a munka.

A méretek eszközlésére egy delejtű és czentiméterekre beosztott két egyfélméteres mérő pálcza, mely a helyszinén métermérték segé-

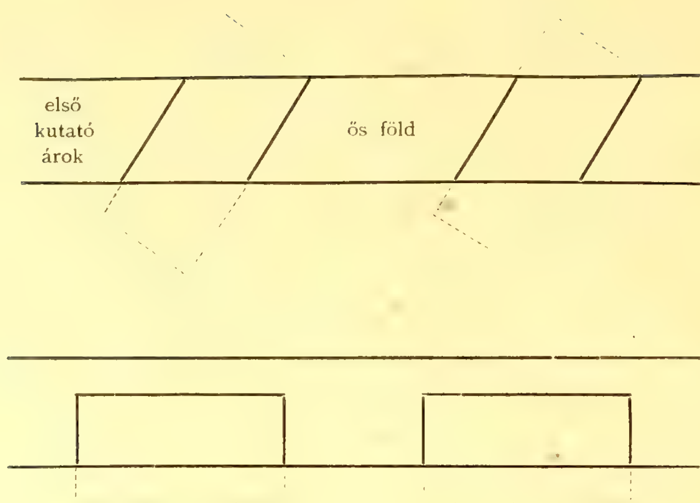
lyével készítendő; egy zsebkönyv, néhány darab czeruza és 100 drb. karó, legjobb szőlő karó és egy valaska.

Szükségesek továbbá tartályok és pedig egy vékony gyalult deszkából készült és vékony vaspléh pánttal megerősített kulcs vagy lakattal elzárható 80 cm. magas 40 cm. széles faláda, ebbe félig üres szivar és dohány dobozok helyzendők el, másik fele vattával és csomagoló papirral töltendő meg.

Ezen felszerelvényekkel ellátva hozzá foghatunk az ásatáshoz, melynél figyelembe tartandók a következő ásatási szabályok. Sírmező vagy laktelep rendszeres ásatásához két vezető és ezek mellé tíz, legfölebb tizenkét munkás szükséges, miért is az esetre, ha már betanított munkás rendelkezésre nem áll, legalább húsz munkás rendelendő meg, kik kettesével a kutatói árokhelyek kijelölése után munkába állíttatnak, egyik a csákány vagy ásóval dolgozik, a másik a vaslapáttal hányja ki a földet akként, hogy a termő réteget az árok egyik oldalára, a rossz földet a másik oldalára dobja, ez igazítja az oldalakat is, hogy így azok és az árokfenék mindig simák maradjanak. A két vezető felosztja magának az árkokat és szorgosan felügyel, hogy azok fenekén és oldalain nem észlelhető-e földvegyülék, ilyennek felfedezése esetében már a munkás értelmisége és szorgalma is megfigyelhető, úgy hogy a munka esti beszüntetésekor oly munkás, a ki nem válik be, elbocsájtható. Ha ily árokban, mely egy méter szélességben ásandó, szabályos alakú földkeverék mutatkozik, valószínű, hogy azon helyek sírt jeleznek és azért ha a földvegyülék az árokban egyenszögű négyszögben jelentkezik

	a		*a*		*a*	
első kutató árok	föld vegyülék	ős föld	föld vegyülék	ős föld	föld vegyülék	
	b		*b*		*b*	

akkor a kutató árok iránya helyes, mert éppen a sír hosszoldalán függélyesen fut, miért is annak mélyítését abba hagyva egyik munkással a sír *a)* betüvel jelölt végén, másikkal *b)* betüvel jelölt végén ásatunk lefelé, mert így a sírok közötti terület felásásának felesleges munkája elesik, a mi által különben is a sírmező térképi felvétele nehezíttetnék meg. Ha a földkeverék nem egyenszögű négyszög alakban, hanem az árok fenekén rézsutosan jelentkezik avagy az árok fenekén hosszában

mutatkozik, akkor az ásás abba hagyandó és ezen mindkét irányú sír hosszoldalaitól függélyes irányban új árkok kezdendők.

Nagyon feltünő földkeverék csak oly sírmezőn fordul elő, hol a temetkezéskor már vastagabb humus réteg létezett, mint például a szent péteri sirmezőnél, hol a sír magasabb része kavicsos vegyülékéből, mely humus rétegben fekszik, mélyebb része pedig kavicsréteg közt fekvő fekete földvegyüléke által jeleztetik.

Más sírmezőn, például a nemesvölgyin erre sem lehet támaszkodni, mert a lejtőn, melyen ezen sírmező fekszik, a temetkezés után képződött a humus réteg és így a sírokban földvegyülék nem látható, és azért e helyen csak a vízmosásban felfedezett két sír hosszoldalára függélyesen vont árkok útján a két sír egymástóli távolságának figyelembe tartásával eszközlött ásatás által valék képes új sírokat találni és pedig akként, hogy a munkások fő kötelessége vala az ásásnál arra ügyelni, hogy hol hatol be az ásó könnyebben a földbe. Egy réteget rendesen saját kezüleg ástam fel, s habár a nemesvölgyi sírmező talán 1300 éves, a sírokban a föld mégis lazább mint a sír melletti föld és azért ily helyen eleinte a sirokat a kéz érzéke utján kerestem fel, később azonban rendszeres fekvésüknél fogva oly biztosan vettem, hogy a gyepen egyszerűen a méret után kiczövekeltem és nagyon ritkán tévedtem. Kifáradni, elcsüggedni soha sem szabad. Volt esetem Nemesvölgyön, hogy két már constatált sír között egy harmadikat vélelmeztem, miért a gyepen annak valószínű helyét kijelölve, ásásához két munkást állítottam, ezek egy méternyi mélységben abba hagyták az ásást azzal, hogy ott nincs sír, oda állítottam tehát egy ügyesnek bizonyult embert a ki 190 cm. mélységig leásott és eleinte keze érzéke után itélve, hitte, hogy sírt ás, de ekkor ez is kijött azon jelentéssel, hogy ott nincsen

sír, mire legügyesebb és legszálasabb munkásomat küldtem a sírba a ki még 20 cm.-nyi réteget hányt föl és erre az is jelenté, hogy már ős kavicsban dolgozik és ott sír nem lehet; leszállottam tehát magam és a lábvégnél az ásót egész hosszába belenyomván a földbe, az ásóval felborított hant csucsán volt két lábujj és ekként akadtam csak egy gyönyörű, bronz leleteket nyujtó kettős sírra.

Minden egyes sír ásása akként eszközlendő, hogy a sír azon végén melyben a lábat feküdni hisszük vagy tudjuk a munkás mindig 40 cm.-rel mélyebben dolgozzék mint a fejnél levő munkás, vagyis az ásás nem vízszintesen, hanem rézsutosan történik, mert az ásóval a lábszárban kevesebb kárt okozunk, mintha azzal a koponyába bökünk. Ha a lábnál egy méternyi mélységben leletre még nem akadtunk, az egyik munkást eltávolítjuk új árok ásáshoz illetve sír kereséshez és a másik egymaga folytatja a munkát a jelzett rézsutos irányban míg a lábszárra nem akad, ekkor az egyik vezető a sírba ereszkedik, míg a másik vezető a többi munkásra ügyel fel, részint hogy ne temessék be a sírt, vagyis a helyes iránytól el ne térjenek, részint pedig, hogy a lábnál mélyebben ne dolgozzanak és ha csontra akadtak az ásást abba hagyják, különben megteszik, hogy maguk kihányják az egész sír tartalmát, zsebre vágván a mi nekik tetszik.

A sírba leereszkedett vezető először is kis vésőjével a lábvégnél vékony rétegek felnyesésével keresi a sírbögrét, mely csakis igen óvatos munka mellett menthető meg, mert sokszor csakis nyílt tűznél szárított földkeverékből állván, legtöbb esetben a földsúlya alatt már összenyomódott vagy szétrepedt, ha azonban a bögre talpán áll a földnyomása azt egyenletesen töltvén ki, a bögre is ép és ekkor körülötte minden földet el kell nyesni úgy, hogy a legkisebb erő alkalmazása nélkül elvehető legyen.

A bögre tartalmához nem nyúlunk, hanem a bögrét azonnal a sírszámmal ellátva a sátorba vitetjük és jól betakartatjuk, hogy sem szél sem pedig nap vagy levegő ne érje, különben menthetlenül szét reped; az alkalmazott óvatosság esetében azonban estig kiszárad úgy, hogy korhadék tartalmát kis késsel ki lehet bökni.

Meglévén a bögre a benne vagy mellette levő vezető feláll, hogy dereka kiegyenesedjék, a munkás pedig a bögre kivételekor lazított földet kihányja, ekkor a vezető megfordulva a lábujjaknál folytatja bányász csákányával a föld felásását, és először kitakarja az alsó lábszár csontokat, melyeknek fekvéséből rendszerint meghatározható, hogy az ember-ereklye egykoron mely nemhez tartozott, mert a női sírban az alsó lábszárak egymás mellett majdnem párhuzamosan fekszenek a felső lábszárak pedig sokkal jobban szétágaznak mint a férfi tetemnél, míg utóbbinál az alsó lábszárak is szétágaznak; az alsó lábszárak környé-

kén rendszerint nincs lelet, de a térdnél már jobban kell vigyázni, mert innen kezdve már remélhetünk női sirokban orsógombot és késpengét, férfi sírokban fegyvert, kardot csákányt nyilvégeket esetleg késpengét.

Legszorgosabb figyelmet igényel a medenczecsont körüli hely, mert női sírban gyűrű, karperecz, férfi sírban és pedig rendszerint fekete (bőr) korhadék között jönnek napfényre gyönyörű smaragd színben a patinás szíjvégek, szíjcsatok és kapcsok, melyek igen sokszor a medenczecsont alatt feküsznek és ha a vezető a medenczecsonton feketeséget vagy zöld színt észlel, a bronz lelet biztos. A nyert leleteket vattába burkolva a sírszámmal ellátott dobozba helyezzük és folytatjuk a feltárást felfelé különös figyelemmel a karcsontokra, melyek sokszor kifeszítve fekszenek, úgy, hogy ha nem vigyázunk gyűrű és karperecz könnyen a sír oldalában marad. A mell kezdeténél női sirokban különös gond fordítandó a gyöngyökre, a földet ujjainkkal elmorzsoljuk és mihelyt egy gyöngyre akadunk, az egész föld a rostán átszitálandó, a nyak környékén szokták a legtöbb gyöngyöt, néha fibulát is találni, azért e helyütt ezek miatt, valamint a fülönfüggők miatt igen lassan kell működni, a fülbevalók a száj vagy fülüregében, sőt a koponya belsejében is lehetnek. Ép oly vigyázatot igényel a férfi sír, mert a gerinczcsontok felett találhatók bronz kapcsok, csattok és fibulák. Fülönfüggőt 584 sír közül csak egy férfi sírban találtam.

Ha a koponyát megakarjuk menteni, akkor csak is a nyakcsont alatti mellcsontig szabad ásni, ekkor ott hol a koponyát véljük, egy földgömböt faragunk ki, melyben a koponya benne van és ezen földgömböt a sírszám megjelölésével a sátorba betakarjuk ép úgy és azon okból mint a bögréket; ha ezen földgömb kiszáradt, kis késsel lefaraghatjuk a koponyát takaró földet, egyébként a koponya okvetlenül szétválik.

Ezzel egy sír feltárását befejezvén, felvesszük az egyes leletek fekhelyét, illetőleg már feljegyzett észleletek és méreteken kívül a fekvésirányt, a sír mélységét és szélességét és egyéb észleleteinket.

Az elmondottak természetesen oly sírmezőre vonatkoznak, melyben a csontvázak még jobb karban feltalálhatók, például Nemesvölgyre, hol a márgás talajú lejtőről a víz lefolyván, az ember ereklyék sokkal jobban ellentállottak az enyészetnek mint ugyanazon fajú néptörzs szentpéteri sírmezőjén, vagy a több századdal újabbkoru papréti sírmezőnél, hol 67 sírban csak három koponya volt található és a csontváz rendesen el volt korhadva. — Ily helyeken az ásás akként eszközlendő, hogy a sír végén ásatunk a sír fenekénél egy lábbal mélyebb gödröt és a sírban a lábszár táján egy átmetszetet nyesünk le, ebben meg fogjuk találni a lábszár csontokat jelző két sárga 2—3 cm. átmérőjű pontot; ezen pontok segélyével ásunk mindig beljebb a sír végéig.

Egy sír leletei kellően elcsomagolandók és elkészítendő az ásatási napló, melyre nézve következő rovatokat ajánlok:

.... sírmező.

Sír		Ásta	Tetem						Leletek			Egyéb méretek
folyó szám	mély-sége		férfi	nő	gyerm.	kettős	többes	hossza	anyaga	megnevezése	darab szám	
1.												
2.												

melyeket kitöltvén, a nem szükséges ember-ereklyéket méreteik feljegyezése után, a sírba vissza tehetjük és azt behányatjuk akként, hogy a rossz föld ismét alul, a termő réteg pedig felül kerüljön; a sír négy-négy sarkát pedig egy-egy szőlőkaró beverésével jelöljük meg.

Ekként bevégeztetvén egy sír ásatása, legczélszerűbb, hogy a vezetők már a test kiegyenesedése czéljából is szerepet cseréljenek és a második vezető vegye át a második sír feltárását — a mihez azonban nekem nem igen volt szerencsém, mert 584 sír közül 548-at kellett magamnak kiásni és csakis 36 sírt tártak föl mások.

A sírmező ásása befejezésével vagy az ásatás megszakítása esetében is, a már kitárt sírokat jelző szőlőkarók figyelembe vétele is, egymástóli távolsága és iránya megmérésével az egész sírmezőt térképileg felvesszük, azután a szőlőkarókat kiszedetjük, mert habár czélszerű lenne, ha azok a sírmező teljes feltárásáig helyükön maradhatnának, ez különösen nyílt téreken csakis költséges őr alkalmazása mellett lenne elérhető.

Dr. Sötér Ágost,
a mosonymegyei tört. és rég. egylet elnöke.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

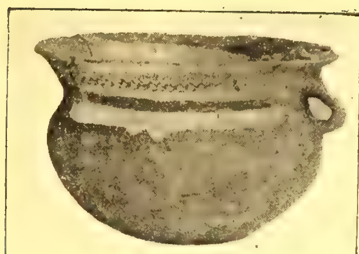
ALSÓ-NYÉKI ÁSATÁSOK.

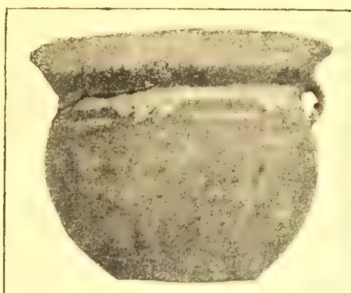
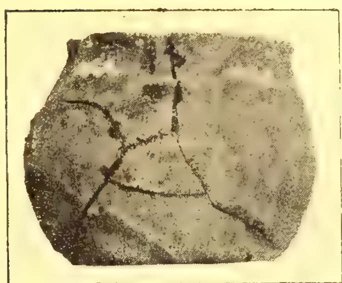
Alsó-Nyék (Tolna megye) határában 1892-dik nyári hónapjaiban egy, a Duna árterületéből kiemelkedő halmon akadt meg szemem. Megvizsgálva e helyet, néhány præhistorikus s egy hullámvonallal diszitett népvándorláskori edény töredékét találtam ott a föld felszinén. Kétszeres eredményt várva ez érdekesnek kinálkozó halmon, még ugyanazon év őszén nagyobb munkaerővel kezdtem ott meg az ásatást.

E dülőnevén «szőlőskert» nevezet alatt ismert s jelenleg legelőnek használt domb a Báta vizén emelt híd mellett, közvetlenül Alsó-Nyék község végében fekszik. Nem mesterségesen hordatott össze s nem is a Terramare telepeken észlelhető hulladékokból emelkedett, hanem természetes formationak köszöni emelkedett helyzetét. A Terramarék lakás-rendszerének nyoma sincsen rajta, de vannak őstalajba ásott putri-lakások. A leletek ily putri-lakásokból s urnasírokból állottak.

A lakások eredetileg a sárgás szinü talajba ásott s jelenleg fekete humussal beiszapolt szűk, kerek, lyukak voltak. Összesen hatot tártunk fel ezekből. (Mélységük 140 és 180 ctm., átmérőjük pedig 140 és 200 ctm. között váltakozott.) Tartalmuk kevés eltéréssel egyenlő s nagyon szegényes volt. Szén és hamu között rendesen temérdek édesvizi kagylót, nagy halszálkákat, feltört állati csontokat, faragás vagy fürészelés nyomait feltüntető szarvas és dámvad agancsokat, s a bronzkorszakot jellemző sok edénytöredéket találtam. Ez utóbbiak között igen sok volt a mészbetéttel igen csinosan diszített darab. A mészbetétes edényeken sokszor előforduló «ansa lunatá»-k egészen hiányoztak. Előfordultak azonban — de nem mészbetétes darabokon — az edények oldalfalain vízszintesen alkalmazott s félhold alakra nyomott nyujtványok.* Megemlítendő még néhány «idolum»-nak tartott, keresztalakra emlékeztető, lapos formátlan agyagdarabnak töredéke, minők Torma Zsófia tordosi leleteiből s Csoma József gyűjteményéből ismeretesek,** valamint egy 13 ctm. magas s alul a trombita szájához hasonlóan kiszélesedő talp-

* V. ö. Wosinsky «Leletek a lengyeli őskori telepről» I. köt. XIX. tábla, 222. ábra.
** Arch. Értesitő IX. 153.

ALSÓ-NYÉKI EDÉNYEK.

csöves edénynek alsó része.* Kőeszközök közül, eltekintve néhány őrlőkőtől s pengehasogató kőtől, csak egy silex nucleust s egy pengét találtunk.

E lakások nem csoportosan, hanem a domb különböző pontján kerültek elő. Közvetlenül az egyik lakás mellett 73 ctm. mélyen, egy keményre égett sártapaszos tűzhely fölött 20—30 darab középnagyságu terméskő, egy a felső részén átlyukasztott agyagpyramis, feltört állati csontok és mészbetétes edények töredékei találtattak. Még egy más helyen találtuk kötanyag nélkül egy rakáson heverő nagyobb terméskövek halmazát E lakások, tartalmuk után következtetve, kétségtelenül bronzkoriak.

Ugyanezen népnek *temetője* is e dombon van. Szorosan vett temetőnek azonban annyiban nem mondhatjuk, mert az urnafészkek épúgy mint a lakások nem egy csoportban voltak, hanem a dombnak minden irányából kerültek elő. Összesen öt urnasírra akadtam. A hullák nem a sírnál lettek elégetve, mert az urnafészkek alján semmi nyomát sem találtam a máglyatűznek. Az urnasirokban csak a hullaégetésből fennmaradt s gondosan egy rakásra kotort, félig égett emberi csontokat s ezeken valamint körülöttük az edényeket találtam. Az égett emberi csontok egy esetben sem voltak urnába téve. Tulajdonképeni nagyobb urnát egy sírban sem találtam, hanem csak kizárólagosan a legszebb motivumokkal mészbetéttel díszített edényeket, a melyekben most csak föld volt. Ételeket adtak ugyan minden sírhoz, de a húsneműekből fennmaradt égetésben állati csontdarabokat nem az edényekben, hanem azok körül találtam. A talált kevés bronz ékszer (fegyver egy sírban sem fordult elő) az égetett csontok között volt. Minden sírban az edényeknek egész fészke 5—10 darab állott, azonban sajnosan — miután kizárólag csak igen vékony falazatu edények voltak — legnagyobb része darabokban találtatott. Megjegyzem még, hogy a középnagyságú edényeken kivül, egyetlen sírból sem hiányzott a kegyeletet oly szépen ideálizáló, egészen picziny könytartó edényke.

Az e telepről előkerült *mészbetétes edények*, ha összevetjük azok technikáját és díszítését, az őskori agyagművesség remekeit képviselik.

Agyagjuk a legtökéletesebben iszapolt, egy sincs közöttük szemcsés agyagu; falazatuk igen vékony, (néha csak 2 mm. vastag). Daczára annak, hogy kivétel nélkül korong nélkül, szabad kézzel készültek — az alak szabályossága oly kifogástalan, hogy csak a legnagyobb ügyesség és gyakorlottság mellett állíthatók elő ezek ily tökéletesen.

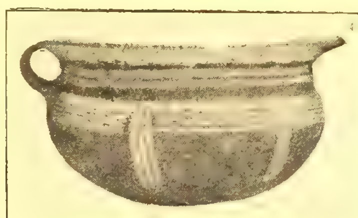
Alakjuk elég változatos, s azon typusokat képviselik, melyeket itt bemutatok.

* L. bőven ezekről Wosinsky »Das praehistorische Schanzwerk von Lengyel» III. kötet 137. stb. lap.

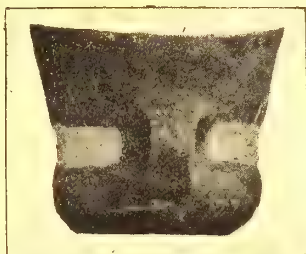
Díszítésük — mint már említettem — kivétel nélkül mészbetétes és pedig fekete, fényesre simított alapon. Csak kivételesen barna szinüek, az egyik rendkivül csinos darab egészen halványsárga. A motivumok legnagyobbrészt széles, csipkézett vagy egészen sima, vagy vékony, párhuzamosan kiálló vonalakkal kitöltött szalagokból, a sokszor

ALSÓ-NYÉKI EDÉNYEK.

ismétlődő W alakokból, zíg-zúg vonalakból, ritkán körök és concentricus körökből s a könytartók fenekén kereszt alakokból állanak. Mind e motivumok apró megszakítással mélyen lettek az edénybe benyomva, hogy a beletapasztott meszet jobban megtartsák. Itt e telepen igen kedvező ez edényekre a talaj, melyből vékony mészszivag rakodott le az edényekre s e vékony kéreg a legtöbb esetben teljes épségben óvta meg az eredeti mészberakást.

A könytartó edények igen csinosak; alakjuk egyforma, de elütő a nagyobb edényektől. A legkisebb nem egészen 3 ctm. magas, a legnagyobb pedig valamivel több 4 centiméternél. Ezek is mind mészbetéttel díszítettek és pedig nemcsak oldalfalukon, hanem fenekükön is s e fenékdíszítés valamennyi könytartón kereszt alakból. áll. Megjegyzendő, hogy e kereszt alak a többi mészbetétes edények egyikén sem fordul elő. E kereszt, vagy egészen végig vont vonalakból áll, vagy kört találunk a közepén; egy esetben pedig virágszálak vannak kereszt alakban elhelyezve. Ez utóbbi példány a legfontosabb, mert a mészbetétes edényeken kizárólagosan csak geometricus alakokat találtunk s ez az első eset arra, hogy mészbetétes edényen növény motivumra akadtam.

Bronz mellékleteket csak két sírban találtam. Az egyik egy 12 ctm. hosszú bronz tű volt. A másik sírban egy tekercses végü, síma nyakgyűrűnek töredékét, két karpereczet s azokról sodronytekercsen lógó két felfordított szívalaku csüngőlemezt találtam. Ez utóbbiakat rendesen öveken használták s így nagyobb mennyiségben szoktak együtt előfordulni, így az ercsii lelet övénél is.* Hogy csupán egy darab s az is karpereczről csüngött volna le, arra nem ismerek analog esetet. Az azonban nem valószinű, hogy itt is egy, a hullaégetés alkalmával tönkre ment övről került volna az az összekotort csontok közé, mert az égett karcsontnak csigolyájához tapadtak a karpereczek és csüngők és másrészt nem tulajdoníthatjuk azt a puszta véletlennek, hogy épen két karpereczhez két csüngő és két sodronytekercs jutott a csontok közé. (A lakások között csak egy széles vastag bronz pálcza töredékét találtam.)

A népvándorlás korából remélt leletek silány eredményre vezettek s csak annyiban érdekesek, hogy némi adatot szolgáltatnak a népvándorlási kor keramikájához. Csak az egyik próba-árokban találtam a halom déli végén egy helyet, mely népvándorláskori tanyának bizonyult. Itt vastag vesszők közé tapasztott s keményre égett sártapasz-darabokat, egy vasból készült (12 ctm. hosszú) köpüs lándzsát, egy átfurt állati hátgerinczet, egy kupalaku gombban végződő födőnek csúcsát, két agyag gyöngyöt s temérdek edénytöredéket találtam. Ez utóbbiak mind iszapolt agyagból korongon készültek, néha ujjnyi vastagságuak s óriási terjedelmüek. Az egyik nagy edénynek agyagja graphittal kevert s felületét sűrű hálozatu karczolatok borítják. Az egyik ujjnyi vastag edénynek oldalala átlyukasztott. Többnek darabja hullámvonallal díszített. Találtam még több, ugyanolyan alacsony és erősen kifelé kanyarodó peremü tálnak darabját, minők a hallstatti periodusban oly gyakran fordulnak

* Hampel J. «A bronzkor emlékei Magyarországban» XC. 161.

elő, azon különbséggel, hogy az itt talált példányok finoman iszapolt agyagból korongon készültek s egyiknek belső részén tompa eszközzel benyomott hullámvonalas díszítés van. Érdekes tehát annak constatálása, hogy ezen, a hallstatti periodusban dívott tálnak alakja még a népvándorláskorban is fenntartotta magát, de már technikailag tökéletesebb kivitelben.

Ezek volnának tehát az alsó-nyéki dombról előkerült leletek. Én azonban a dombnak csak egy csekély részét ásattam meg s így korán sincs az még kiaknázva, sőt ellenkezőleg eredménydús lelhelyre talál itt a jövőben az, ki az ásatásokat folytatni fogja.

Meg kell még említnem, hogy nem magányos szigetként áll ki a Duna árterületéből e bronzkori telep. Közvetlen szomszédságában van még két jóval nagyobb domb.

Valószinü tehát, hogy ugyanazon bronzkori nép lakta mind a három dombot, hol egykoron víztől körülvéve, igen jó védelmet találtak az ellenséges támadások ellen.

Wosinsky Mór.

BABOTI LELETEK.

Babot, helyesebben Ordód-Babot Kapuvártól k-re, némi déli elhajlással, félórányi távolságra esik. Határa szakadatlan síkság, melynek déli részét nagyobb erdő borítja. Ezen erdő északi szélén, a falutól DNy-ra, van a Feketevár nevü düllő, mely közel 2 m.-nyire emelkedik a síkság fölé; innen egy sánczalaku földhányás indúl ki, melyet egyfelől befelé az erdőbe vagyis délkeleti irányban követhetünk, másfelől pedig északnyugati irányban látunk továbbvezetni a Kis-Rábának, melyen túl, Kapuvár kikerülésével, a Földvár nevű düllőig, tehát egészen a Hanság legszéléig tart. Mindkét vár helyén római téglákat és cserepeket találtak, miért is az említett földhányást sokan római útnak néztük.

Azonban e nézetről le kellett tennünk, mert boldogult dr. Fröhlich Róbert barátunk, kivel taval az egész vidéket bejártam, határozottan kijelenté, hogy e földhányás semmi szín alatt sem tekinthető római eredetűnek.

A Feketevártól keleti irányban, tehát Babottól csaknem egyenesen D-re körülbelül 1 km.-nyire esik a «*Faluhely*» nevű tag, melyen Varga József földjéből 1886-ban a megye kavicsot hordatott. Ez alkalommal Paúr Ivánnal együtt több neolith korú edényt szedtünk ki katlanszerű keskeny, sáros vermekből, miközben nehány tűzkőszilánkon kivül szénmaradványokat is leltem.

Ezen földdel szorosan határos, mert csak a tag-út meg valami

50 méter széles gyöpség képezi az elválasztó közt, a falu földvétele, mely innen szélesen és nagy hosszan huzódik É-ra a falu felé, csaknem a temető árkáig. Itt számtalan neolitkori cseréptöredéket szedtünk.

Innen É-ra, vagyis közelebb a helységhez vannak a földvétel gödrei, melyekből garmadára szedtem a neolith korú edénytöredékeket, jaspis, jaspopál, szarukő és tűzkőszilánkokat meg nucleusokat, a törött vagy ép, átfúrt kőbaltákat, zúzó- és őrlőköveket, miközben számos tűzpad nyomaira bukkantam.

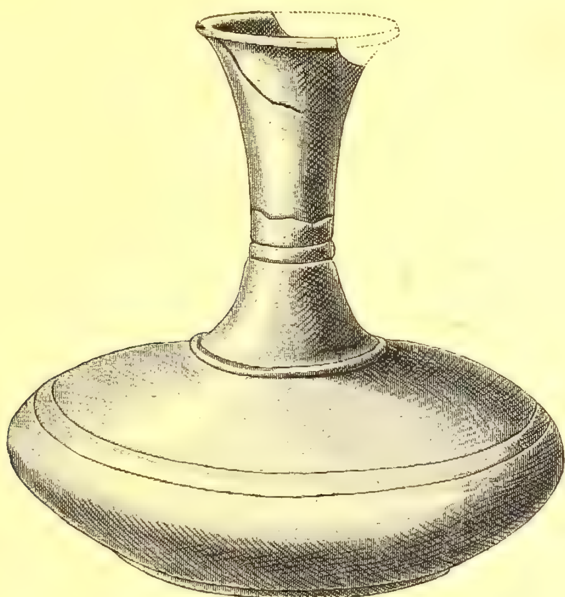
E gazdag telep nyugati oldalán kisebb árok nyúlik el, melybe nyár derekán vizet eresztenek a Kis-Rábából. Ezen árok északi irányban folytatódván, Ordód-Babot keleti házsorának kertjeit szegélyezi. E kertek valóságos kincsesbányái a régésznek.* Egymásfölött-egymásmellett sűrűen leli itt a hallstatti, La-Tène ízlésü és római kori emlékeket, hozzá pedig többnyire oly jó karban, hogy a kutató munkája valóságos élvezet. Igaz ugyan, hogy a hallstatti izlésü emlékek távolról sem vethetők össze a másik két kor emlékeivel, de a ki hozzá szokott ahhoz, hogy e stilus maradványait csak apró töredékekből rakhajta össze nagy fáradsággal, hálás szívvel fogadja a nagyobb darabokat. Teljesen egybevágnak jellegre nézve a purgstalliakkal és varishegyiekkel: figuralis díszítésü még nem került elő, úgy szintén olyan sem, melyen különös helyi jellegről lehetne szó.

Hasonlíthatatlanúl gazdagabb a La-Tène ízlés kora. Valóban meglepő az edények sokasága és sokfélesége, nem csak tekintve alakjuk kecses voltát és készítésök módjának finomságát; de föntartásuk is oly kitünő, hogy a baboti asszonyok a kisebb edényeket tejes-köcsögűl, a nagyobbakat meszes fazékúl használják. Ez edények idomai hazánk külömböző vidékeiről ismeretesek, itt csak egy magas nyakú, öblös, de nyomott hasú korsót mutatok be. Ábrája azonnal eszünkbe juttatja a Sopron melletti Becsi dombon talált korsót (A. É. 1889), csakhogy ez utóbbi valamivel nagyobb átmérőjü és nyomottabb testű volt. A baboti korsó a gömbkenyér vagy domború csutora alakjára emlékeztet, melynek közepéből kiemelkedik a karcsú, hengerded nyak. Egész magassága 24 cm., ebből magára a nyakra 12·5 cm, esik. A derék legnagyobb átmérője 24 cm. Feneke alján kidúdorodó karima fut körűl; az így alakúlt kőr átmérője 12·5 cm. Az edény fenekén mint általában a La-

* 1879-ben innen kapta P. I. az első tárgyakat Babotról, 1882-ben nov. havában maga ásatott ott, 1883-ban Leffer Ákos ügyvéd ásott. 1886-ban Paur Bella, 1890-től fogva minden esztendőben egy-két napra kinézek. A tárgyak eddigelé mind a megyei múzeumba kerűltek. Edények: Magasnyaku, kihajló szélű alul körtealakulag kiszélesedő urna 8 db. (l. A. É. 1886 Bécsi domb Paur Iván, és 1889 Bella, Bécsi domb.) Situla alak 2 db. tagolt nyaku nagyobb hasu medenczés bögre 6 db. Nagyobb és kisebb tálak 17 db. (elegáns formájuk eléggé képviselve a N. M.-ban.) Bronzok: fibula 7 db. kisebb-nagyobb lábkötő 4 pár, 2 pár tömör, 2 pár üres karperecz 32 db. Vastárgyak: 2 kard, 6 lándzsa, 3 vágókés, 3 olló, 7 karika számos töredék, agyaggyöngy: 9 db. üveggyöngy: 22 db. töröttekkel együtt.

tênei edényeken szokásos, köralakú horpadás van, melynek szélén az edény áll; e horpadás átmérője 5·5 cm. A derék felső fölületét két párhúzamos körvonal díszíti; ugyanilyen két kör látható a nyakon is. Ezt külön tapasztották a derékre. A nyak és derék közötti tagoltságot szintén kidudorodó karima jelöli. A korsó szája kifelé hajlik olyképpen, hogy legszélső vonala tökéletesen hegyibe esik a nyak tövének karimája fölé, minek folytán a nyak szép symmetrikus alakot mutat.

Az agyagedényeknél még nagyobb változatosságot tüntetnek föl a fémtárgyak. Ezek vas- és bronzból valók. Vasból készültek a kardok, lándzsák, a nagy u. n. medvevágó kések és ollók, míg az ékszerek

BABOTI EDÉNY.

leginkább bronzból valók. Egyik másik sírban akad ugyan vasból való karperecz vagy tű, de ez a legritkább esetek közé tartozik. A föntebb fölsorolt vaseszközök semmi elütőt nem mutatnak a hasonló fajtájú La-Têne ízlélü eszközöktől.

A fibulák közűl csak egyet kivánok kiemelni. (6. és 7. ábra.) A balsors úgy akarta, hogy épen a legügyetlenebb munkás keze hozta napfényre kétségbeejtő állapotban, de még így is érdekes. Három darabja van meg: nyerge, fölhajló vége és kacskaringójának fele. Eredetileg két tagból állott, a nyeregből és a tüskéből; utóbbi két szöggel volt a nyereg fejének belső, kivájt oldalához erősítve. A nyereg közepén négyszögü kivágott keretet látunk, közepütt kiálló szöggel, ez fogta

a keretet kitöltő gyöngykagylót; hogy ez volt benne, kitetszik a szomszédos hajlított alakú derékszögű háromszögek keretét kitöltő agyagból. A háromszögek csúcsai symmetrikusan feküsznek a közben fekvő négyzet középpontja körül. Kiváló gondot fordítottak a nyeregnek a lábhoz hajló ágának díszítésére; szöget képező szalag vonúl végig a közepén, melyet apró körök díszítenek. A szalag szélét jelölő barázdákat apró rovatok töltik ki; a szélről kimaradt sectorok közűl a felsőbbieket picziny körök, az alsóbbiakat belső ívükön rovatos félkörök tarkítják. A tüskefogó barázda belső szélét rovatos léczecske jelöli. A nyeregnek fölfelé visszahajló végét eliptikusan kiszélesítették. Az elipsis közepén köralakú, fölül rovatolt bronzkeret emelkedik, melyet finom aranyhártya takart be, gyöngysoros foglalatját képezvén a köralakot kitöltő kagylónak; ezt bronzszögecske fogja le, melynek feje négyágú csillagot képez. Az ellenkező oldalon a szög vége egy szintén négyágú csillag közepén kukkant ki; e csillag ágait rovátkák töltik ki. A tüskéből csak a kacskaringónak jobb fele van meg, ennek legszélső kanyarulata szintén kagylóbetétet fog körül, melynek közepén bronzszögecskének feje látszik. Ezen fibula élénken emlékeztet a Sopron melletti Bécsi dombon talált betétes fibulára, melynek leirását az A. É. 1889. évfolyama közli.

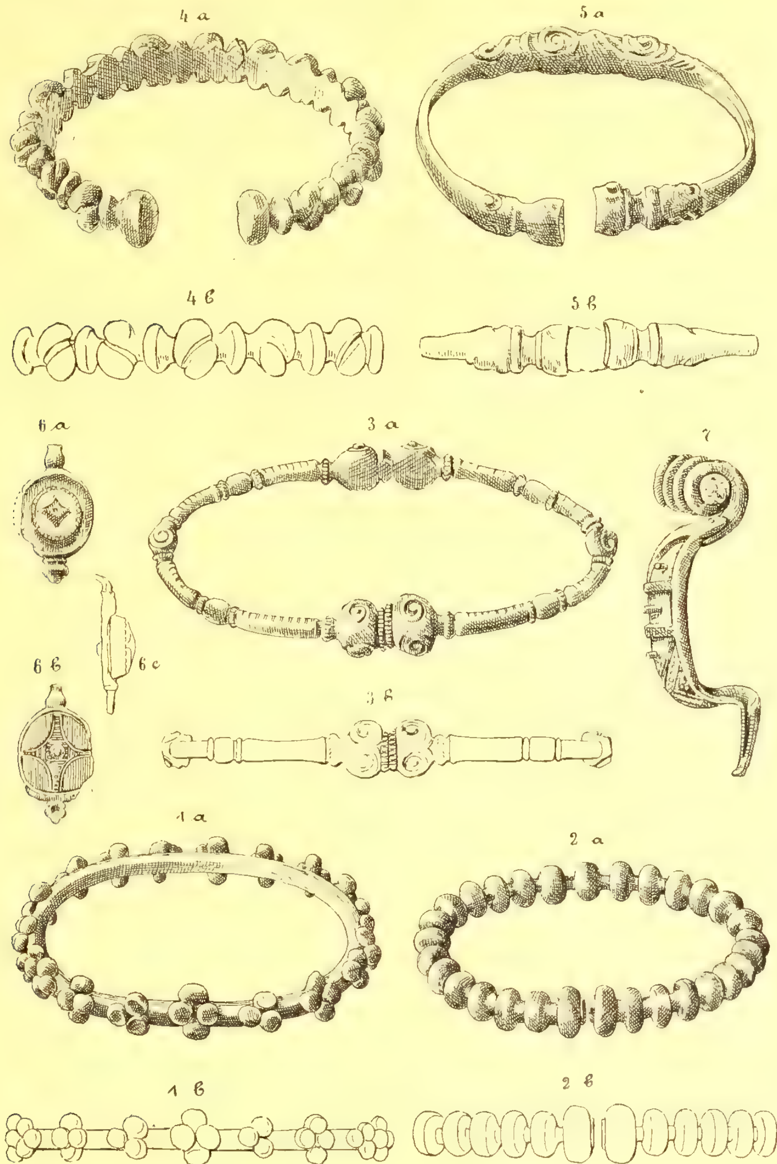
A láb- és karkötők két főcsoportra válnak szét: *üres-* és tömörökre; mindegyikben két alosztályt külömböztethetünk meg, a simákat és a czifrákat. A lábkötők czifrasága vagy rovátkákból vagy bütykökből áll.

Változatosbak a karkötők. A simák hengerdedek vagy laposak, rajtok sokszor kisebb vas- vagy bronzkarikákat találunk csüngők gyanánt.

A czifrázott tömör karpereczekből öt typust válogathatunk ki. 1. Nyitott karperecz egyenlő nagyságú, síma fölületü bronzgyöngyökkel l. 2. ábra. 2. Nyitott karperecz síma és osztott gyöngyekkel l. 4. ábra. E fajtánál a síma szemek jóval kisebbek; a nagyobakat három ferde vágás két-két csöppentett símaságu szemre tagolja. 3. Nyitott végű karperecz, közepe felé vastagadó testtel és csigavonalas díszítést feltűntető felülettel. l. 5. ábra; ezek végük felé is vastagodást és tagozódást mutatnak. 4. Nyitott karperecz síma és csigavonalas díszű gyöngytagokkal 3. ábra. A közbeeső pereczrészek fölülete finoman rovatolt, ezen részektől a síma vagy csigavonalas díszű szemeket két oldalt apró rovatú gyűrűtag választja el. A végső két szem üres. 5. Zárt karperecz, fölváltva három és négy szemből álló gyöngycsoportokkal. 1. ábra. Az üres karkötők többnyire balszemes díszítést tüntetnek föl, de faluk vékonyságánál fogva igen kopottak és darabokba töröttek.

A közlöttekből eléggé kiviláglik, hogy milyen gazdag telep Ordód-

Babot határa. Ha ehhez hozzávesszük szomszédos Hövej bronzkori halmait és a veszkényi határ neolith- meg népvándorláskori telepeit,

BABOTI LELETEK.

bátran elmondhatjuk, hogy e területnek régiségi szempontból alig akad párja Sopron megyében.

Bella Lajos.

CSUNYI ÉS OROSZVÁRI ÁSATASOK.

(MOSONY M.)

Csuny községében a falu vénei kihallgatása útján értesültem, hogy a község határában elterülő homokos területen a szél a homokot elhordván, koponyák és emberi csontokra akadtak és egy arany gyűrüt is talált egy munkás, ezt azonban már évek előtt eladta. Ezen értesülés alapján felkerestem ezt a homokos területet és keresztmetszetek által azon meggyőződést szereztem, hogy évszázadokon át maga a szél takarta le a sirokat, mert a 361. telekkönyvi számú földön alig a föld színe alatt talált római bronz fibulán kívül csak bronz és vaslemezkékre, cseréptöredékre és néhány fehér, barna és rózsaszín üvegdarabkára akadtam. Ugyanezen község határában egy további lelhely is van, ugyanis Bubich Antal községi jegyző által értesíttetvén, hogy a pozsony-szombathelyi vasúti töltés árkának kiemelésekor kősírra akadtak, azonnal a helyszinére rándultam és a tervrajzot felvéve, a csunyi iskolai birtokhoz tartozó 447. h. sz. Cilina düllőbeli föld oldalában az őrház melletti árokban találtam egy kő sarcophagot, mely két darabból álló kőlappal volt befedve. Azonnal felismervén, hogy ezen kőlapok már felfeszítve lettek, felelősségre vontam a munkásokat, kik azzal védekeztek, hogy ők a fedőlapot a vasuti vállalkozó parancsára feszítették fel, a ki a sarcophágból egy ott álló üveget kivett és ezt néhány percz előtt a pályatesten Oroszvár felé haladva, magával is vitte. Megszerezvén ezen úri egyén személyleirását, sikerült őt még útközben utolérni és az üveget (sajnos már törött állapotban) tőle elvenni. Visszatérve az addig felügyelet alatt hagyott sarcophághoz, leemeltettem a kőlapokat. Csontváznak nyoma nem volt, csak 2 cm. vastag barna korhadék terült el a sarcophág fenekén, mely még érintetlen volt és melyben a jobb kéz fekvése táján az ott állott üveg lenyomata világosan látható vala. Ugyanott találtam egy Julia Mamæa-féle bronzérmet, ezen érmen és 14 elkorhadt fog koronáján kívül más lelet nem akadván, a leletek és a sarcophág a m.-óvári muzeumba beszállíttattak. A sarcophág a fekvés iránya az általam eddig talált római sirokétól eltérő, mert a kővánkos után itélve a fej délkeletről éjszaknyugati irányban feküdt. A sírláda egy darabból faragott 157 cm. hosszú, 110 cm. széles minden faragvány vagy felirás nélkül puha homokkőből faragva 150 cm. mélységben feküdt. Ezután sírhelyétől és pedig annak közepére függélyes vonalban még három párhuzamos és 2 öl hosszú árkot huzattam, mely alkalommal sírra nem akadtam, azonban az árkokból kihányt földben szórványosan terra sigillata edénydarabok, közöttük egyet oroszlán alakkal, bronz lemezeket és kagylókat találtak. További kutatás a tulaj-

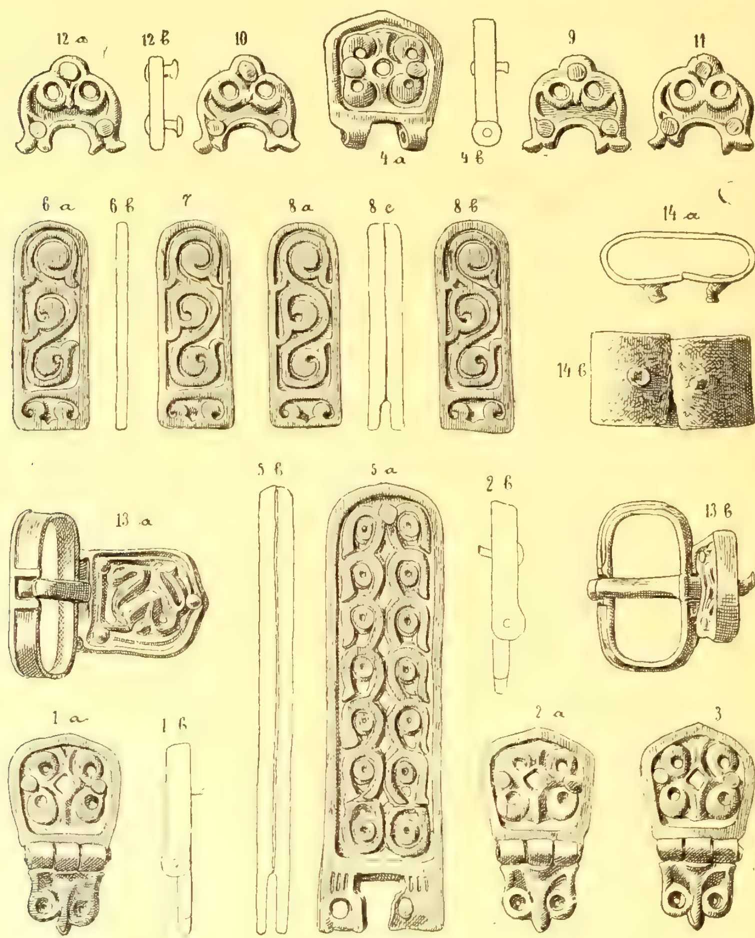
donosok engedélye hiányában ez úttal nem volt eszközölhető, — miért is éjjelre a közeli Oroszvárra tértem be, hol kutatásaimat folytatva értesültem, hogy egy kertben kajmos nagy feliratos tégla lapok találtattak, melyek egyikén egy keresztet vivő majom alak van az égetés előtt a téglába benyomva. Ezt megtekintvén, a lelhely tulajdonosától az ásatási engedélyt megszereztem és másnap reggel neki álltam a munkának, felvettem a tervrajzot és nevezettnek az oroszvári 155. sz. a. tkvbe felvett 220 h. sz. a. 488 □ öl területű 196 összeirási számú háza udvarán és kertjében az ásatást eszközöltem.

Két helyen egymással párhuzamosan egy-egy árkot huzattam, az egyikben sok földvegyülékre akadtam, cserép és sírtégla darabokkal, azonban 2 vastag fagyökér is találtatván, az ásatást abba hagytam, tudva, hogy e helyütt valami nagyobb fa lett már kiásva és így itt már nem találhatok semmit sem; ugyan ezen árokban rendetlenül heverő lábszár és lapoczka csontmaradványok jelezték a kevert földben egy feldult sír helyét, melyben semmiféle tárgy sem találtatott. A másik árokban mutatkoztak csontok. Egy harmadik árokban elkorhadt csontokon kívül csak egy bögrét leltünk, melynek talpátmérője 5 cm., magassága 13·12 cm., öblönye 13 cm., köríve $8^1/_2$ cm. átmérőjű, közönséges barna anyagból. Egy negyedik párhuzamos árokban csontkorhadékon kívül csak egy 9 cm. magas félbögre találtatott, talp-átmérője 3 cm. legnagyobb test-átmérője 26 cm., öblöny-átmérője meg nem határozható. A harmadik árokban volt egy sír, mely semmi leletet sem nyujtott.

Az első árok folytatásában egy sír érdekesnek igérkezett, mert 28 római téglalapból összeállítva csakis a föld súlya általi beomlás nyomait mutatta s így azt hittem, hogy feldúlva még nem volt, a mennyiben mindkét hosszoldalán 4 és 4, elől és hátul 2 és 2 téglalap szabályosan állott, a sírtetőnek pedig még négy lapja tetőt képezett, miért is ezen sír egész földtartalmát átszitáltattam. Ezen téglasír 100 cm. mélységben 169 cm. hosszú, 52 cm. széles volt, a csontváza a koponya néhány töredékén kívül elkorhadt. A leletek következők: egy bronz fibula, üvegedény darabok, bronzlemez, cserépedény töredék és kéz ujjtag.

Az összes téglalapokból ép és összeállítható volt 18 drb., ezek közül 11 darabon volt felirat és pedig: az 1. számú téglalapon LEGXGPX Legio X gemina pia fidelis, a 2. számú téglalapon LECXIIII. Legio XIIII. a 3., 4. és 8. sz. lapon LEGXGEPF Legio X gemina pia fidelis, az 5. és 11. lapon COH ... AS. Cohors prima Asturum, a 6. lapon LEGXCEP Legio X gemina pia, a 7. és 10. lapon LEGXGPF Legio X gemina pia Fidelis, a 9. lapon LEGXG Legio X gemina és így egy sír hétféle feliratot nyujtott Dio Cassius LV. 23. és Ptolemæus II. 15. szerint Carnuntumban (Német-Óvár és környékén) a X-ik és XIV. Legio Legio XIV. GMV (gemina martia victrix) állomásozott, később azonban

itt más legio csapatai is tartózkodtak, így többi közt a XV. Legio appollinaris, a XXX Legio ulpia trajana victrix, a XIII Legio Antoniniana, úgy egyes szövetséges népek, ezek közt az Asturok segédcsapatai, utóbbiak első Cohorsa készíté valószínűleg a 4. sz. a. téglát. Az Asturok Spanyolhon éjszaki tengerpartjain tanyáztak. Ezen sirok fekvés-iránya éjszaknyugatról délkeletnek, de hogy a fej melyik oldalon

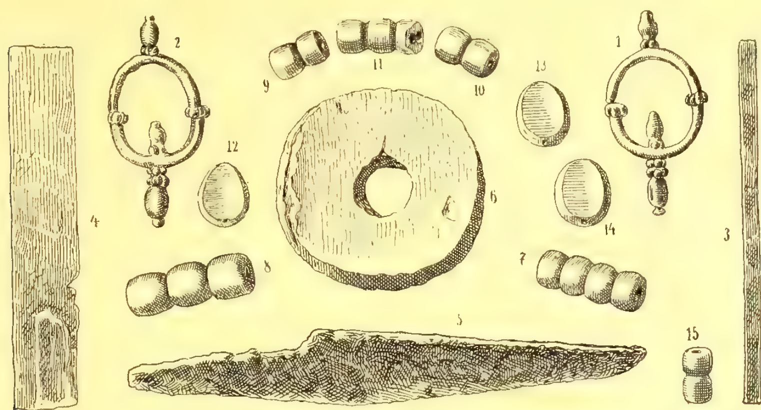

CSÚNYI ELSŐ SÍR.

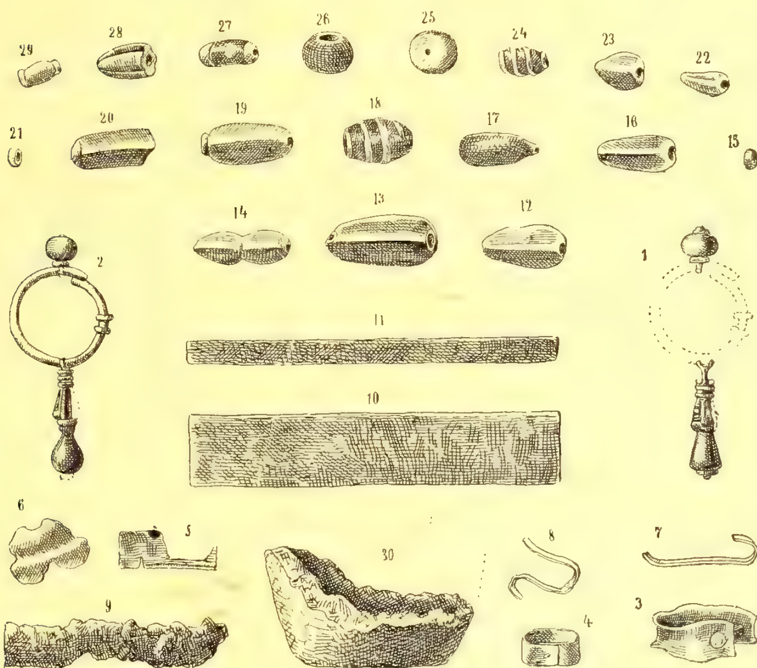
feküdt, meg nem határozható, mert csakis az 5-ik sírt lehet nem feldúltnak tekinteni és ebben is az évszázadot sokkal meghaladó időn át betóduló föld és víz a néhány el nem korhadt koponya töredéke fekhelyét megváltoztatta, úgy hogy biztos következtetést levonni nem lehet. Kétségtelen tehát, hogy ezen lelhely római sírmező helye.

Fontosnak ismervén a pozsony-szombathelyi vasút mellettiároktalpak tüzetes átvizsgálását, néhány a szükséges szerszámokkal ellátott

munkás kiséretében ezen árkot az oroszvári, csunyi és bezenyei határokban tüzetes vizsgálat alá vettem és a csunyi határban Gróf Henkel sz. Kársonyi Laura urnő tulajdonát képező 444. és 445. helyszám alatt

CSÚNYI MÁSODIK SÍR.

CSÚNYI HARMADIK SÍR.

«Maria Taferl» düllőbeli föld és vasút közötti árokban a tiszta kavics talapzatban egy méter hosszú 125 cm. széles egyenszögű négyszeg alakú, egymástól 2 méter távolságba jelentkező földvegyüléket észlelvén, ezt a tért fölásattam és mint a bemutatott leletek igazolják, a nemesvölgyi

és szentpéteri sírmezőt betöltött néptörzshöz tartozott egy férfi és két női sírt fedeztem fel.

A leletek a következők: 1-ső sír: férfi sír, két méter mély, éjszaknyugot, délkeleti irány; ember ereklyék elkorhadva, medenczecsont körül találtatott: Egy nagy bronz szíjvég, — a szíj befogadására való hüvelylyel (5. a. 5. b. sz. ábra), tizenkét bronz ruhacsat (1—4. sz.), egy bronz szíjcsat, bronz pöczökkel (13. sz.), négy bronz övdísz (9—12. sz.), öt kisebb szíjvég (6—8. sz.)

2-dik sír 195 cm. mély női sír, éjszaknyugat délkeleti irány csontváza elkorhadva, a mellékletek következők voltak: két aranyozott bronz fülönfüggő (1. és 2. sz.), három nagyobb és 17 kisebb üveggyöngy (7—15. sz.), egy korongos orsógomb a jobb kéz mellett (6. sz.), egy vaskés pengéje a balkéz mellett (5. sz.), egy szélesebb és egy keskenyebb bronz lemez (3. és 4. sz.).

3-ik sír, női sír 210 cm. mély, valószínűleg fiatal asszony, mert a sírban talált picziny sírbögre a mell táján volt és már a nemesvölgyi sírmezőn tett tapasztalatból tudom, hogy ily kis bögrét csakis az anyával eltemetett gyermekeknek adtak, valószínűleg a talált néhány kis gyurmagyöngy ennek nyakékéhez tartozott, a mi azonban biztosan megállapítható nem volt, mert a csontváz csekély kivétellel el volt korhadva. A sírban lelt tárgyak: két kis gyurmagyöngy (15. és 21. sz.), egy közép nagy fekete gyurmagyöngy (18., 20., 24., 25., 27—29. sz.), két bronz fülönfüggő kettős kék gyöngygyel (1. és 2. sz.), két kis bronz pánt és egyéb apró bronzrészek (5—8. sz.), egy szélesebb és egy keskenyebb bronz lemez (10—11. sz.), egy kis kés vaspengéje (42. sz.), egy patinás karcsont darab, tizennyolcz fekete vagy májbarna üveggyöngy (12—14., 17., 19., 22., 23. sz.), kis sírbögre feneke. (30. sz.)

Ezen leletek teljesen azonos jellegűek a nemesvölgyi és szentpéteri sírmezők leleteivel és miután oly nagy számban, a minőre ezen leleteket nyujtó sírok számából következtetni lehet csakis avarok tanyáztak a vidéken, azon véleményem, hogy ezen leletek egykori tulajdonosai avarok voltak, csak megerősítést nyer.

Ezen lelhelyen még ez év folyamában szándékozom az ásatást, — ha erre a tulajdonosok engedélyét kinyerni sikerül, — folytatni és ez által constatálni, hogy a lelhely rendes sírmezőt nyújt-e avagy csak néhány sírral van-e dolgunk; hajlandó vagyok az első föltevésben bízni. Az eredményt annak idejében közölni lesz szerencsém.

M.-Óvár, 1894 julius 10-én.

Dr. Sötér Ágost.

A KIRÁLYHELMECZI SÍRHALMOK.

Folyó évi május hó 22-én, felásattam a *királyhelmeczi* határ nyugati szélén fekvő s a leleszi premontrei konvent birtokához tartozó *Erős* nevü erdőben található mintegy negyvenre menő *halmokból* nyolczat,* a midőn a beállott esőzés miatt abba kellett hagynom az érdekes búvárlatot, s így most, mihelyt az időjárás kissé engedékenyebbé vált, sarkaltatva azon tudat által, hogy per multa cras cras, cito dilabitur ætas, junius hó 11-én ismét kirándultam a lelelyi konventbeli kanonok urak szíves hozzájárulásával s főtisztelendő Zubriczky Flóris és Szignarovics Ágoston urak s a prépostsági erdész és gazdatiszt társaságában a helyszinére s hozzá fogtunk a halmok további felásatásához, melyek közül estig, míg ismét Jupiter pluvius ránk nem zudítá záporát, nyolczat feltárattam. E halmok is 8—10 méter átméretűek a földszinén, magasságuk pedig 1—2 méternyi s mint, úgyszólván, valamennyin, úgy ezeken is galagonya- és mogyoró-bokrok, tövis s egyéb cserjék közt 40—50 éves tölgyfák nőnek, mi az ásatást nem kevésbbé lassítja, a földszineig lenyuló kuszált gyökereket fejszével kelletvén előbb eltávolítani. A felbontott halmokban kisebb-nagyobb mennyiségben szén, cserepek és emberi és állati csontok mutatkoztak, hol a szélökön, hol a közepökön és mint látszott, sok már ennek előtte feldulatott, mert ezekben a rétegek kuszáltak s a cserepek és csontok szétszórva s hiányosan hevertek.

A többi közt egy 10 méter széles és 2 méter magas szép kerek, kúpos halom épnek látszatván, nagy reménynyel hozzá fogtunk annak felásatásához s azt majdnem teljesen feltakartuk, de kevés eredménynyel, mert abban csupán nehány cserepet és egy helyen egy méternyi mélységben, érintetlen állapotban mintegy 30 cm.-nyi terjedelmű, vag rozsdától áthatott kerek alakú földcsomóra akadtam, melyről tíz darabka, szakadozott, egy milliméter vastag és tizenöt milliméter szélességű *vaslemezű pántokat* szedtem ki; ezek közül kettőnek végei 3 cm. hosszúságban és $1^1/_2$ cm. szélességben be valának hajtva, míg a többiek egyenesek s csak némileg kissé meghajtottak. Ugy látszik, hogy valamely bőrből vagy fából készült *paizson* (?) lehettek alkalmazva, mennyiben rajtok nagyító üvegen ily rostok kivehetők; a paizs kerek alakú lehetett s valószinű, hogy a pánt többi része elporlott, mert a felszedhetett maradék is, mely összesítve 70 cm.-nyi hosszúságot képez, igen törékeny. Az edények jellemző idoma s a rajtuk körbe futó vonalozott szalagok és váltakozó hullámos sávok a kora középkorból ismert formák és diszítések

* Lásd «A. É.» XIV. 259—260.

Egy másik, 8 méter átméretű és alig egy méter magasságú, ellapított, de azért még érintetlennek bizonyult *sírhalom* is igen érdekesen lepett meg minket. Ugyanis egy méternyi mélységben, a közepén, egy elkorhadt fagyökér alatt, a földszinével egyenlő magasságban, egy *guggoló, de dült helyzetben eltemetett gyermek csontváza* tünt fel, mely felett *és körülötte valamely nagyobb állatnak megpörkölt csontrészei hevertek.* Az iszap, föld és homokkal teljesen összevegyült tetem egy csomót képezett, mely a levegőn szét mállott, apró vékony csontocskái pedig krétaszerüleg elporlottak, míg a megpörkölt fekete, kékes és fehérlő állatcsontok épebben megmaradtak. A feltárt halom körüregének keleti szélén egy 50 cm.-nyi terjedelmű *égetett mélyedés* mutatkozott, melyben egy 13 cm. magas fületlen *csupor* töredékei mellett, ismét egy gyermek-féle csontváz elmeszesedett apró csontocskái feltüntek; úgyszintén a sír északi szélén is, hol hasonló mélységben egy méternyi széles üst alakú üregben egy dülten, de guggoló helyzetben letett gyermek csontváz törékeny fehér csontocskái egy csomóban látszottak, míg e csomó mellett a keleti szélen talált, kis csupor többi részei, töredékei hevertek, és mi szintén kiválóbb érdekességű, itt a gyermekhulla mellett ismét egy nagyobbszerű állatnak égetett, megpörkölt csontjai rejlettek. Ezek szintén igen töredékenyek, daczára annak, hogy a tűztől feketére s kékre égetvék s oly kis darabokban találtattak, hogy a legterjedelmesebb, $2\frac{1}{2}$—$3\frac{1}{2}$ cm. vastag szárcsontok is csak 7 cm. hosszúak; a leölt állat nagyobb voltát igazolja a félkörű és szivacsszerű *térdkalács-csont,* mely 7 cm. átmérőjű és egy állcsontrészlet, mely 11 cm. hosszú, 5 cm. széles és 2 cm. vastag, de fogai mind kihullottak s elenyésztek. Az e halomban talált szétturt csopor szintén durva, de erős készítmény; alakjára nézve olyan, mint a május hó 22-én a medvefej mellett elhelyezett férfi mellé tett nagyobb edény s mint azt a fönebbi rajz mutatja: felül $1\frac{1}{2}$ cm.-nyire kihajló pereménél azonnal kezdődik kidomborodása, mely lefelé keskenyedik, lévén annak 2 cm. vastag feneke $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű; színe sárgás piros, de egyik oldalán a tűztől megfeketített, a minthogy hamu és szénes rétegben találtatott is. A jól gyúrt agyagba, melyből ez edénykét készíték, homokot is vegyítettek s úgy látszik, hogy korongon, gondosan készíték s diszítése épen olyan, mint a fönebb említett ép edényé: felülről hat körülfutó bekarczolt vonalból álló két sáv között egy $1\frac{1}{2}$ cm. széles hullámos diszítmény. Kár, hogy ezen gondosan átkutatott, egészen feltárt s le a földszintnél mélyebre behatolt sírban sem akadtunk egyéb valamely ércz- vagy kőmellékletre.

Egy másik feltárt sírhalomban szintén találtuk egy ily kisebb csupornak egy töredékét, melynek hasonlóul kihajló nyaka, pereme alatt bemélyített czik-czakok s azon alul egy czentiméternyi széles

vonalas sáv s ez alatt ily szélességű hullámos díszletek vannak bekarczolva. Mi arra mutat, hogy e sírhalmok készítői kizárólag *vonalas és hullámos diszítményeket alkalmaztak edényeikre.* Különben némely sírban diszítés nélküli edények töredékei is találtattak, melyek némelyike $1\,{}^1/_2$ cm. vastagságú is volt; az egyik durva töredéken meglátszott az, hogy szabadkézzel készült s azon sajátságos s különös alakkal bírt, hogy felsőszéli karimája nem ki-, hanem befelé hajlott. Az edények színre nézve sárgás, vörös, szürke és feketések s feltünő, hogy készítőik szerettek a közönséges quarczos homokon kívül, némelyikbe még valamely csillámló iszapott is vegyíteni az agyagba, melyből formálták; de *irlának, grafitnak* nyomát nem vevém észre, mi pedig a vaskor elő-szakában sűrűn szokott előfordulni. De lehetséges, hogy csak a sírhalmokba nem tettek ilyeneket, míg majd felfedezendő lakóhelyeiken irlával bekentek is feltalálhatók lesznek.

Annyi azonban már is megállapítható, hogy azon nép, mely hajdan bizonyára még a pogánykorban itt tartózkodott s melyben én a még akkor pogányhitű *szláv-népséget sejtem*, már községileg, társadalmilag szervezetten s családiasan élt; hogy főfoglalkozása az őstermelés, főleg a vadászat, halászat s baromtenyésztés volt; hogy vallásos érzületénél fogva a világkormányzó hatalmas főlény iránt tisztelettel s halottai iránt kegyelettel viseltetett; hogy hitt a túlvilági életben s vallási szertartásaihoz tartozott az élő *áldozat* bemutatása; hogy ennek kifolyásául a temető területén, sőt magán a sírokon is áldoztak s e végből állatokat megölvén, azok húsát megették s a csontokat és kevésbbé élvezhető részeket, mint a koponyát, mellékletül az eltemetendő családtag hullájához tették, s bizonyos, hogy az elhunytat guggoló s részint ülve, részint fekvő, dűlt helyzetben tevék a halomba s különös mellékletül melléje az ember korához képest nagyobb vagy kisebb edényt is helyeztek, melyet talán étellel megtöltöttek, hogy túlvilági vándorlásában meg ne éhezzék. A mint vidékbeli ruthéneinknél még maiglan is

szokásban van, hogy az eltemetett férfi sírjába agyagbutykost tesznek pálinkával és sok helyütt pipát is, hogy hosszú útján azokkal vigasztalódjék.

Bizonyosnak látszik, hogy e sírhalmok készítőinél szokásban volt, hogy *minden család külön készített* magának nyugvó helyeül egy-egy ily sírhalmot, melybe azután elhunyt tagjait az abba vájt *üregekbe* behelyezé, melyeket előbb kiégettek. De hogy e népnek a szép iránt kevés érzéke lehetett, onnan gyaníthatni, hogy az egyes halmokat a csoportozatban minden rendszer és szimmetria nélkül emelték, mennyiben itt némely helyen szorosan egymás mellett 4—5, majd 10 méternyi távolságban 2—3, ismét tovább vagy közelebb s oldalt 1—2 halom az erdőterület széltében-hosszában elszórvák. Némelyike kúpalakú s magas, melyek pedig még érintetleneknek bizonyultak, laposak, a közepökön alig egy méter magasak.

Bizonyosra vehető, hogy az egyes temetkezés alkalmával a község lakói a temető helyen megjelenvén, ott máglyán megsütötték az áldozásra szánt házi vagy vadállatot, például medvét, s *tort csaptak*, lakmároztak; de a megmaradt csontokon s edényen kívül mást sem fegyvereikből, sem házi eszközeikből a sírba nem helyeztek jellegző emlékül, mint az a bronz- s illetőleg előbb, a kőkorszakbeli embereknél szokásban volt, jól lehet az ilyen halmok is igen gyakran kevés cserépnél egyebet nem tartalmaznak.

Feltehető, hogy az itteni azonkori népnél a *vas* még igen értékes és ritka lehetett, különben talán még — a vaspántokon kívül — már is került volna belőle a sírba.

Az egyes sírokban talált tűzmaradványból kiszedtem számos 5—6 czentiméter vastag elszevenedett üszköket, melyeknek 3—5 milliméternyi széles rostjai, gyürüi a fának szapora nővéseire mutatnak, s fanemőjeül némelyek a hárs-vagy nyárfát, mások pedig a *fenyüt* tartják. Annyi bizonyos, hogy e helyen most kizárólag tölgyfa nő, a különböző egyéb bozóton kivül.

Ez alkalommal is igyekeztem nyomára jönni e tájon azon régi nép egykori lakóhelyeinek, de eredménytelenül, a minthogy valamely erődítés sem mutatkozott. Lehet, hogy a törzs e vidéken nem is tartózkodott hosszú ideig, évitzedeken vagy épen századon át, mit abból lehet sejteni, hogy a sírhalmok közül több alig volt még használva, kitűzött czéljának megfelelőleg igénybe véve... Különben az *Erős* nevű erdő fekvése igen gyönyörű; nyugat felé mintegy nyolcz kilométernyi hosszúságban nyúlik el és szelíden emelkedik, míg délkelet felől síkság környezi, melyet azon időben bizonyára teljesen víz borított s a vadon lápon csupán egyes homokmagaslatok emelkedtek ki, melyek még maiglan is kiemelkednek a termékenynyé s műveledetté tett látó-

határon s melyeken ma népes helységek s majorságok feltűnnek; a többiek közt magas halmon feltűnik a leleszi prépostság impozans régi kastélya, az annak tulajdonához tartozó *fejszési* major, mely mint most értesültem, nevét épen onnan vette, hogy a hetvenes években, mint a multkori levelemben megemlítém, itt, alapásás alkalmával bronztárgyakra, különösen *fejsze-alakú* tokos vésőkre akadtak; melyek után a dolgozó nép a művelés alá vett halmos tanyahelyet *Fejszésnek* elnevezé. Innen mintegy három kilométernyire tovább kelet felé, már a *dobrai* határon fekszik a leleszi prépostságnak egy másik gazdasági tanyája, mely a húsz méternyire magas lejtőn fekvése miatt «*Rozsoshegy*» nek mondatik; itt is, midőn a tagosítás után 1883-ban a tanyát alakítani kezdették, alapítás alkalmával égetett helyre, csontvázra és mint az akkor jelen volt gazdasági tiszttől a helyszinén junius 12-én értesűltem, mintegy ötven darab, öt cm. hosszú és két cm. vastag, oldalain homorúan bevájt s átlyukasztott, jól kiégetett piskóta szerű agyagtárgyra akadtak, melyeket *háló-súlyoknak* tartottak, de melyek *nyomtalanul elkallódtak.*

Bírom immár a gazdatisztek szíves igéretét, hogy ezentúl a régészetre nagyobb figyelmet fordítandnak s minden feltűnő jelenséget éber gondossággal kisérendnek s a legkisebb tárgyat s emléket megőriznek.

Munkács, 1894 junius 16.

Lehoczky Tivadar.

HARCZIAS FRIDRIK ELSŐ SZÁSZ VÁLASZTÓ FEJEDELEM MAGYAR KARDJA.

A drezdai Johanneum vagyis a jelenlegi históriai múzeum sodronyzománczos kardja jó ideje, hogy magára vonta a magyar tudományos világ figyelmét. Már a hetvenes években, midőn a magyar zománcz kérdéssel tüzetesebben kezdtek foglalkozni szakembereink, e kardot is bevonták vizsgálataik körébe; megtekintették külön-külön Hampel József s Deák Farkas, figyelmeztetve a kard magyarországi eredetére a drezdaiakat is, kik előbb részint prágai, részint görög vagy bolgár munkának tartották; mint a magyar zománcz egyik érdekes emlékét fölemlítette s leirta Deák Farkas a régészeti társulat 1880 szeptember 28-ki s aztán a történeti társulat ugyanez évi októberi ülésén tartott értekezésében [1] s előadása kapcsán részletesebben szólt a kardról Pulszky Károly [2] és Hampel József, [3] ki aztán utóbb a sodronyzománczról írt tanulmányá-

[1] Századok. 1880. 670—671. l.
[2] Arch. Ért. 14. köt. 1880. XL. l.
[3] U. o. XXXIX. l.

ban a zománczos kardhüvelynek rajzát is közölte.[1] Mindannyiszor azonban főleg csak a zománczra voltak tekintettel s így történt aztán, hogy korának megállapításában a kard gombján levő, Deák F. által leirt s általa lengyel sasnak és cseh oroszlánnak nézett czímer[2] téves következtetésekre adott alkalmat. A lengyel és cseh czímernek XV. századbeli kardon való alkalmazásánál egyedül II. Ulászlóra gondolhatunk, ki 1471—1490 közt volt csupán cseh király és csak ezután lett egyuttal magyar király is, holott a kard idoma ennél régebbi időre mutat. Ezt az ellentétet Hampel J. is kiemeli a sodronyzománczról írt tanulmányában; a föntebbi datumot csak a zománczos hüvelyre fogadja el, míg a kardot korábbinak mondja a hüvelyénél,[3] sőt a meddig a czímerből következtetett datum nem idézett elő zavart, a hüvely és kard egykoruságára nézve sem talált semmi nehézséget, mert — mint megjegyezte a rég. társulat 1880-ki szept. ülésén — a hüvelyen levő kivert leveles keret a Nagy Lajos-féle aacheni és mária-czelli képekkel hozza rokonságba.[4]

Úgy voltunk tehát eddigelé e karddal, hogy korát a II. Ulászló-féle vagy az ennek gondolt czímer után a XV. század utolsó tizedeibe kellett helyeznünk, ámbár sehogy sem illett az ezen időbül származott emlékek sorozatába.

Az a nehézség azonban, mit a nem egész pontosan leirt czímer okozott a kard korának meghatározására, csak látszólagos.

A nyáron németországi tanulmányutam alatt nekem is volt alkalmam megtekintenem ezt a becses emlékét középkori ötvösművészetünknek s nagy meglepetésemre a históriai múzeum jelenlegi igazgatója, Ehrenthal M. által készített kalauzban, a 34. sz. a. már «Kurschwert Friedrichs des Streitbaren» jelzéssel találtam, még pedig azzal a megjegyzéssel, hogy Fridrik Zsigmond császártól kapta a kardot.[5] Ez a körülmény a mi részünkről is újabb vizsgálatot tett szükségessé.[6]

Most, a mikor szabatos rajz után előttünk van a czímer, mindenekelőtt azt kell konstatálnunk, hogy a cseh oroszlán nem magában van, mint annak idejében Deák F. leirásából lehetett gondolni, hanem a nyolcz pólyás magyar czímerrel összefoglalva oly módon, hogy a négy

1 Arch. Ért. VII. 1887. 123, 130. Das mittelalterliche Drahtemail. Budapest. 1888. 14, 19. l.

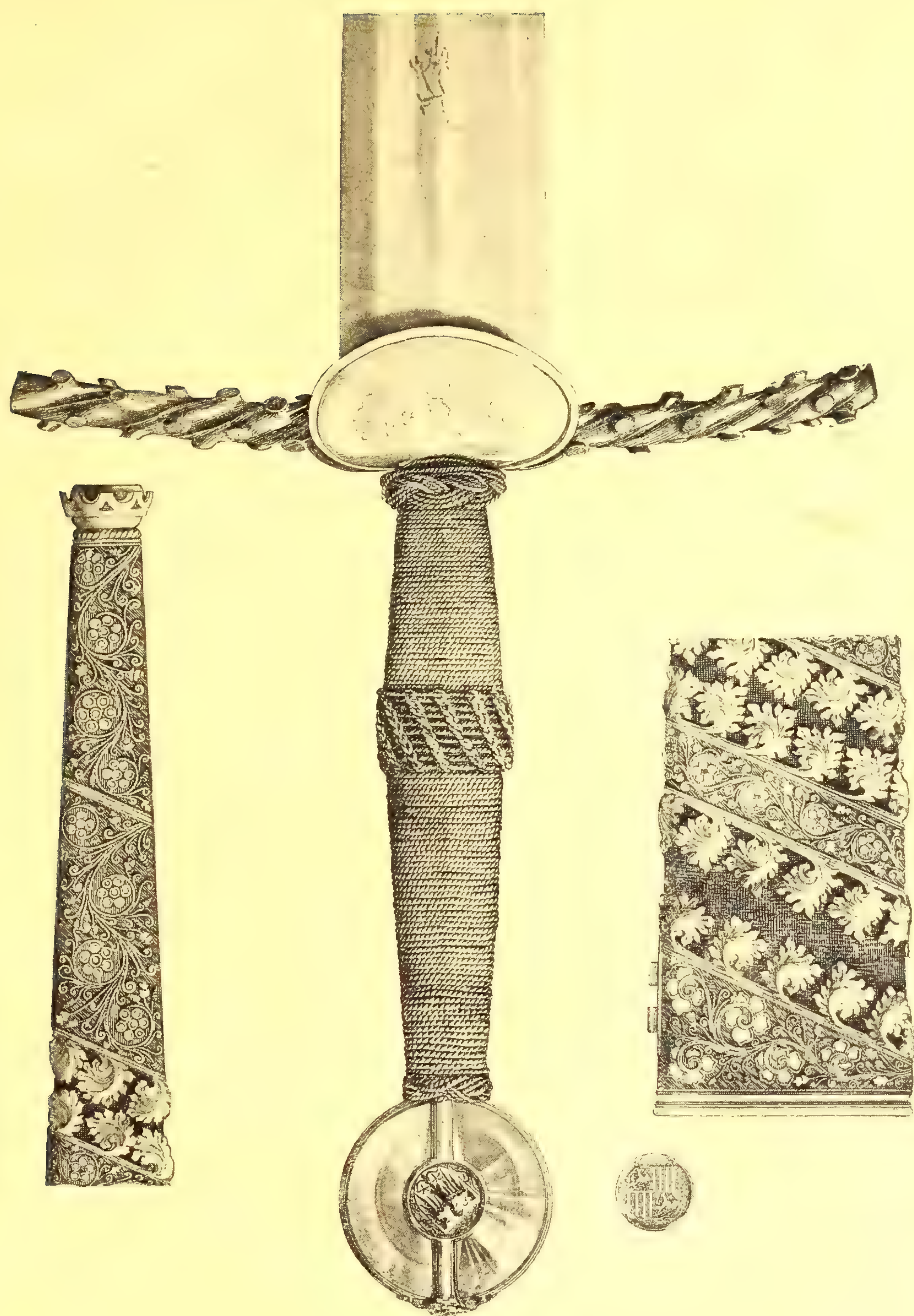
2 «Az intézet igazgatója .... azt mondá: minthogy a kard markolatán a Reichs-Adler és a cseh-oroszlány látható, úgy gondolja, hogy talán prágai készítmény. Az is lehet, hogy Zsigmond korából való — mondom — de én valamivel későbbinek és *magyar munkának* tartom és úgy vélem, hogy a markolaton a sas nem a Reichs-Adler, hanem a lengyel sas s az oroszlány csakugyan cseh s így valamelyik Jagello késztíttette pl. II. Ulászló magyar király, ki lengyel származású és cseh király is volt.» Századok 1880. 671. l.

3 Arch. Ért. VII. 1887. 130. Das Drahtemail. 14.

4 Arch. Ért. 14. k. 1880. XXXIX.

5 Nachtrag zur Beschreibung des Königl. historischen Museums zu Dresden. 1893. 9.

6 Kérésemre Ehrenthal igazgató úr szíves volt a kard sikerült rajzát folyóiratunk számára elkészíttetni, melyet az ő pontos leirásával együtt köszönettel közlünk A szerkesztő.

I. HARCZIAS FRIDRIK MAGYAR KARDJA A DREZDAI JOHANNEUMBAN $^{1}/_{2}$ NAGYS.

részre osztott paizs első és negyedik udvarát a magyar, a másodikat és harmadikat a cseh czímer foglalja el vagyis a czímer ezen összeállítása határozottan Zsigmondra s nem II. Ulászlóra vall, mert II. Ulászló czímerében a négy udvar másként van kitöltve, az elsőben van a nyolcz pólya, a cseh oroszlán pedig a negyedikben, míg a második és harmadik udvart a kettős kereszt s a 3 dalmát oroszlánfej foglalja el.

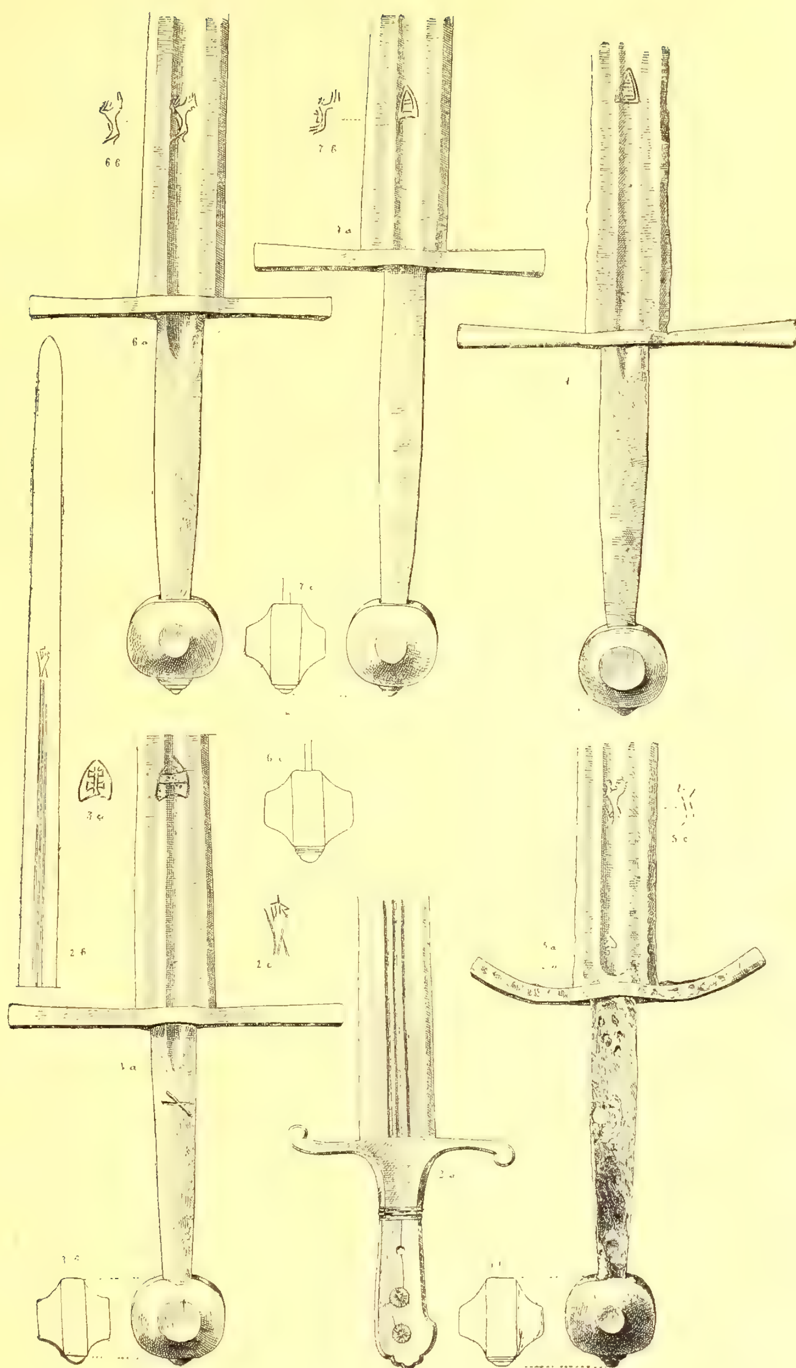
A mit tehát Deák Farkas lengyel sasnak nézett, az a Luxemburg ház czímere vagy helyesebben mondva a Luxemburgok által átvett német birodalmi sas s mivel Zsigmond magyarországi uralkodásának csak 33-ik évében, 1419-ben, bátyja Venczel halála után lett egyuttal német és cseh király is, a kard korát a czímer után az 1419—1437 közti időbe kell helyeznünk, a mely datálással elenyészik az ellentét, a mit föntebb említettünk.

Ezen a nyomon aztán a drezdaiak — mint már említettük — azt is megállapították, hogy ugyanazon kard ez, melyet Zsigmond ajándékozott Harczias Fridrik meisseni őrgrófnak (sz. 1369, † 1428), azon alkalommal, midőn 1425. augusztus 1-én Budán a választó fejedelmi rangra emelte.

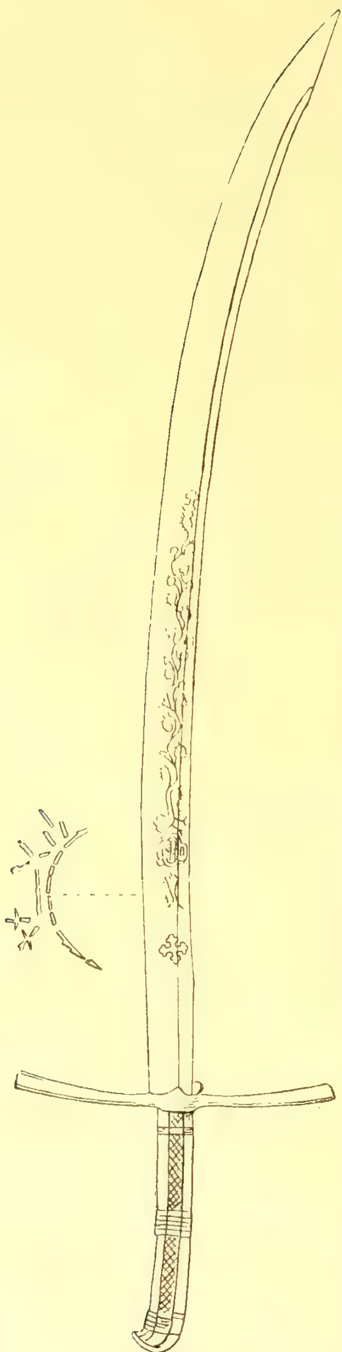
Az oly sokféle szempontból érdekes kard hossza 117 cm., két kézre való $28^1/_2$ cm. hosszú markolattal, 6 cm. átmérőjü lapos gombbal, melynek egyik oldalán a birodalmi sas, másikon a magyar és cseh czímer látható bevésve; a penge egyenes, 90 cm. hosszú, tövénél 5.8 cm. széles és vége felé fokozatosan keskenyedik s kettős völgyeletű vércsatornával van ellátva; a keresztvas $24^1/_2$ cm. hosszú, nem egyenes, hanem egy kissé lefelé körbűl s gúzsba csavarított, lenyesett faágat utánoz. Hüvelyén szalagszerűen zománczos és kivert virágokkal és levelekkel díszített aranyozott ezüst lemez tekerődzik; a zománczos mező színe zöld, a virágindák által bekerített mező téglavörös, az 5 szirmu virág fehér, a bibe, a mely azonban nincs sodronynyal keretelve, zöld A további részletekre nézve Ehrenthal M. úr f. é. szeptember 3-án kelt levelében ezeket írja:

«A kardhüvely karmazsinpiros bársonynyal van bevonva s végig aranyozott ezüst lap borítja; a markolatgomb hegyi kristályból készült; a markolatra alkalmazott falemezek aranyozott ezüst sodronynyal vannak körülfonva; a keresztvas aranyozott ezüsttel plattirozva; a hasonló fémből készült markolat ellenzőn (Tasche) egykor ékítmények, talán zománczos lapok voltak, de fájdalom, ma már hiányoznak. A kitünő pengébe a farkas jegy van sárgarézből berakva, a mely azonban Boeheim W. szerint nem az ismert passaui bélyeg, s így talán *a penge is magyarországi készítmény.*»

Ehrenthal M. fölvetette azt a kérdést, hogy esetleg a kardpengét is magyarországi mester készítette s e gyanításával olyan szempontra hívta fel figyelmünket, a milyenből a kardot eddig még nem méltattuk.

II. XV. SZÁZADI KARDOK A N. MUZEUMBAN $^1/_5$ NAGYS.

8. ÁBRA.

Végig néztem e czélból a m. n. múzeum régiségtárában levő s Magyarország területén talált középkori kardpengéket, mennyiben lehetne igazolni ezt a gyanítást, s úgy találtam, hogy XIV—XV. századbeli kardjainkon többször előfordúl a farkas-jegy.

A farkas eredetileg a passaui püspökségnek a czimere s mint ilyet használták bélyegűl a püspöki bottal együtt a passaui fegyverkovácsok ősei. Boeheim szerint az avarok elől vonultak Passauba, Felső-Stiriábúl és Ausztriából, hol a fegyvergyártás hagyományai egész a kelta korig nyúlnak vissza.[1] Egy régi verses krónika szerint, melynek ide vonatkozó sorait Demmin idézi,[2] Albert herczeg csak 1349-ben adta meg a passauiaknak azt a jogot, hogy gyártmányaikon a farkas-jegyet használhatják, Boeheim azonban apokriphnak tartja ezt a verset, mert szerinte a passaui fegyverkovácsok már a XIII. századtól kezdve használták a farkas-jegyet[3] s Demmin is említi a krónikával szemben, hogy már a XIII. századból ismeretes egy farkas-jegygyel ellátott kard, mely — a mint mondja — a drezdai múzeumban van.[4] Ha Boeheim általánosságban tartott állítása is erre a Demmin által említett kardra vonatkozik: akkor még koránt sincs eldöntve az a kérdés, hogy a farkas-jegy már a XIII. században is használatban lett volna. A drezdai históriai múzeumban hat olyan kard van, mely régebbi a XIV. századnál, de egyiken sincs meg ez a bélyeg; a farkas-jegy Ehrenthal szerint csak a következő kardokon található: a 14. és 15-ik számun, melyek az 1340—1400 közti időbül valók, a 34-ik számun, vagyis Harczias Fridrik szóban forgó kardján, a 80., 81. és 86-ik számun, melyeknek kora az

1 Waffenkunde. 251, 611. l.
2 Die Kriegswaffen. 4-te Auflage. Leipzig. 1893. 990.
3 Waffenkunde. 611. l.
4 Die Kriegswaffen. 990.

1450—1500 közti évekre esik s az ugyanezen időbeli 120-ik számu kardon.[1] A bécsi császári gyűjtemény azon kardjai, melyeknek bélyegeit Boeheim a passaui farkas-jegy jellemző alakjaiként közli, ha a pengék régiek is, mai alakjukban csak a XV. század végéről vagy a XVI. sz. elejéről valók.[2]

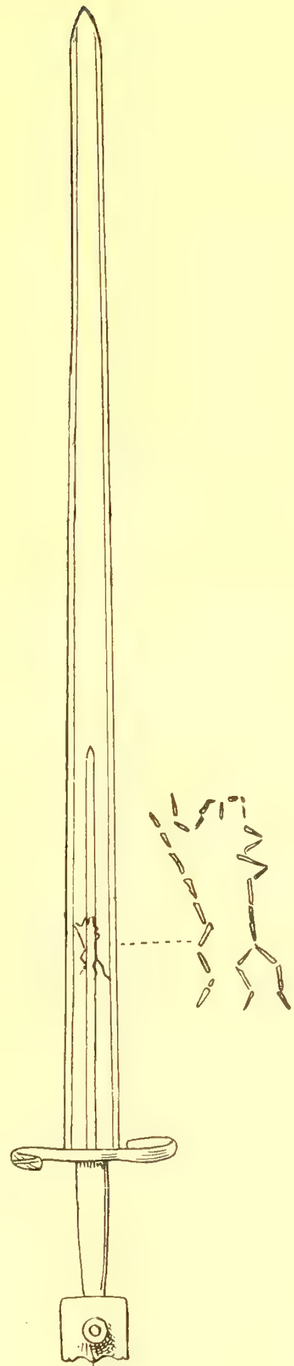
A passaui fegyverkovácsokon kivül azonban mások is alkalmazták a farkas-jegyet, így előfordúl solingeni gyártmányokon,[3] az után a XV. század második feléből való olasz kardokon,[4] sőt egy mór eredetü fegyverkovács, a XV. század végén élt Julian del Rey granadai, toledoi stb. pengéin is.[5] Mindezek azonban a XV. század derekánál korábbi időbe nem nyúlnak vissza, míg a passaui farkas-jegyek alkalmazását legalább is egy századdal előbbre lehet visszavinni.

A magyarországi kardok kora szintén a XIV. század derekáig nyúlik vissza.

Kérdés tárgyát képezheti már most, vajjon a magyarországi kardok nem kereskedés útján jutottak-e Passauból hazánkba? Egy pár nyom arra mutat, hogy nem. A passaui farkas-jegy különbözik a magyarországi kardok jegyétől, mint az ide mellékelt ábrák mutatja.

Kétféle farkas-jegyet különböztethetünk meg ezek közt.

Az egyik változatot a múlt század utolsó tizedeiben, Nagy-Vázsonyban, Kinizsi Pál sírjában talált kard mutatja (2. ábra; kiállítva a régiségtári IV. terem 24-ik szekrényében), mely egy rohanó állatalakot ábrázól, előtte valami görbe botféle jegygyel, a miben esetleg a passaui püspöki bot értelmetlen utánzatát kereshetjük. Sajnos, hogy e kardot

9. ÁBRA.

1 Nachtrag zur Beschr. d. kön. hist. Museums.
2 Bœheim Waffenkunde. 252. Leitner II. 1, 8. III. 4.
3 Bœheim 251. Demmin 987.
4 Bœheim 245. Leitner IX. 9.
5 Bœheim 670.

a múlt század végén vagy a jelen század elején új markolattal és keresztvassal látták el s így a kard eredeti idomait nem ismerjük; a hármas vércsatornájú penge azonban azt sejteti, hogy azokhoz a XV. század második feléből való olaszországi kardokhoz tartozott, melyeket különösen az s alaku keresztvas jellemez s a minők nálunk is gyakran találhatók. A poczakos testü rohanó állatalak (azért nem nevezem farkasjegynek, mert ha már valamely állathoz hasonlít, inkább lehetne disznónak mondani) ezeken a kardokon is elő szokott fordúlni, ilyen p. az a bécsi cs. gyűjteményben levő olasz kard, melynek rajzát Boeheim (id. m. 245. l.) és Leitner (IX. 6.) után ide mellékelve közöljük. (9. ábra.) A mennyiben olasz gyártmánynak tekinthető, összehasonlítás végett még adjuk Leitner után (III. 6.) az ismert Skanderbég-féle szablya rajzát is, mely hasonlókép el van látva a farkas-jegygyel. (8. ábra.)

Fontosabbnak tartom azt a másik bélyegváltozatot, melyet a régiségtári IV. terem II. szekrényében $^{20}/_{21}$-ik, 23-ik és $^{30}/_{31}$-ik sz. a. kiállított kardok tűntetnek elő. (5 és 6. ábra.) E kardok idoma a két kézre való nagy markolattal, a hosszú keresztvassal és a két csonka kupból alkotott gombbal a XIV. század elejétől a XV. század derekáig volt divatban. A sárgarézből berakott bélyeg leeresztett farkú, nyulánk, testű, lépdelő állat-alakot ábrázol, mely lehet farkas, vagy agár, vagy akár leopárd is. Fontosnak tartom pedig azért, mert e kardok közűl a 23-ik számú (7. ábra) a farkas-jegyen kívül még egy másik bélyeggel is el van látva mely egy pólyával kétfelé osztott szívpaizst ábrázol. Ezt a czímert pedig egy másik, a föntebbiekhöz hasonló s ezekkel egykorú kardukon is megtaláljuk, a II. szekrény 22-ik számú kardján (3. ábra), mely ezenkívül a kettőskereszttel is el van látva. Ez, valamint a II. szekrényben 21-ik szám alatt kiállított s Magyarország pólyás czímerével ellátott kard (4. ábra) minden valószinűség szerint magyarországi készítmény, annak kell tehát lenni a 22-ik számúval egyező 23-ik számú kardnak is, ennek a farkas-jegye pedig teljesen megfelel a másik két kardénak s így ezeket is magyarországiaknak kell tekintenünk.

A végeredmény ezek szerint az, hogy a farkas-jegyet hazánkban a passaui fegyverkovácsokkal egy időben kezdték alkalmazni:

A 22-ik számú kard egy pólyás czímere további következtetésekre is feljogosít. Ha nem csalódom, a pólya pontozva volt. Ezt azért tartom fontosnak, mert ezzel ki van zárva azon föltevés lehetősége, hogy a bélyeg Ausztria czímerét ábrázolná, ellenben nagyon emlékeztet az Aba nembeli Mokián és Omode nádorok által használt pólyás czímerre.* Demmin a fegyverkovácsok bélyegei közt egy ismeretlen

* V. ö. Az Arch. Ért. 1877. 11. köt. 313. l. és 1880. 14. köt. 9. l. közölt pecséteket.

magyarországi mester bélyege gyanánt a Bebek család czímerét közli ; * ebből azt látjuk, hogy a magyar kardgyártóknál szokásban volt, hogy valamelyik főúri nemzetség czímerét használták mesterbélyegnek. Úgy látszik, ilyen jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a bélyegnek is, melyet én az Aba nembeli zászlós urak által használt pólyának nézek (a nemzetségi czímer más volt, t. i. fekete sas) s ez esetben a felsorolt kardok készítése helyének valamelyik felső-magyarországi várost tarthatjuk Szepes, Sáros, Gömör vagy Abaúj megyékben, a merre t. i. az Aba nemzetség hatalma terjedt ki s a pólyás kardok gyártásának idejét talán épen Omode nádor korába, a XIV. század első éveibe tehetjük. Ilyenformán egy lépéssel még tovább is mehetünk s azon gyanításnak adhatunk kifejezést, hogy a hely, honnan e kardok valók, talán Kassa volt.

Az ide való fegyverkovácsoknál válhatott aztán a farkas-jegy mesterbélyeggé és meglehet, hogy a drezdai kard pengéjét is ezek közűl készítette valamelyik.

Meglehet, de még csak azt sem mondjuk, hogy valószinű. A drezdaival szorosan egyező bélyeget a mieink közt sem sikerűlt találnunk. A további kutatások talán ez irányban is megadják a felvilágosítást. Egyelőre azonban meg kell elégednünk annyival, a mit Ehrenthal gyanításkép mondott, hogy Harczias Fridrik kardjának pengéjét is talán magyarországi mester készítette.

Nagy Géza.

* Id. m. 1052. l.

FEGYVERKOVÁCSOK «FARKAS» JEGYEI A XV. SZÁZADBÓL.

A SODRONYZOMÁNCZ HARCZIAS FRIGYES KARDJÁN.

Ehrenthal úr, a drezdai történeti múzeum igazgatója szíves közbenjárásának köszönhetem, hogy Harczias Frigyes kardját sikerült rajzban bemutathatom. Közepett a markolatot látjuk s a penge jellemző darabját, a kristály gomb sasos oldala mellé pedig oda helyezte a rajzoló a gomb túlsó oldalán látható Zsigmond király-féle czímert, melyről korábban azt hittük, hogy II. Ulászlóé, a miért is úgy véltük, hogy a kard gombja s a hüvelye nem egykorú. Ez utóbbit a rajta levő sodronyos zománcz sajátszerűségei s a zománczos sávokat kísérő trébelt levelek idoma miatt korábbinak véltük. Most már, miként Nagy Géza úr megelőző értekezéséből látjuk, a kard dátuma gyanánt az 1425-ik esztendő állapítható meg, de meg azt is tudjuk, hogy a kard Zsigmond király rendeletére készült, mire nézve Zsigmond császári és királyi czímere elég biztos tanúság. Ily biztos tények tudatában, a hazai ötvösség története szempontjából, a kard ötvös-díszének a fontossága is jelentékenyen emelkedik s ez indokolja, hogy a hüvelyt diszítő sodronyzománczos ékítményeket újra bemutatjuk. A képes táblán a balfelőli részlet a hüvely felső végét, a jobboldali rajz pedig a hüvely alsó végét tünteti föl. Mind a két részlet jellemző. Az egyik mutatja az indás virágmotivum elejét, a mely itt a tér szélesbülése miatt mintegy négyágú bokrétával kezdődik és mutatja az első ferdén vonuló párhuzamos sávot, melyen a hullámszerűen vonuló indaszál alsó és felső hajlásából mindig egy-egy virág s mellette a leveles és tekercses indák ágaznak ki. Ez a motivum azután a hüvely mindkét oldalán nyolcz ferdén futó sávon ismétlődik. A másik rajz mutatja, miként végződik ez a hosszában nyuló indás sáv és mikép tölti be az ötvös a hüvely csúcsát. Itt hasonló, de a tér mérvéhez képest gazdagabb s nagyobb idomú két virágos inda áll egymás fölött a tengely irányában. A hüvely felső szélén csúcsba futó szirmokból állanak a virágok, a sávokon öt körből, a végső mezőben hat körből. Az indák mellékhajtásai hol egyszerű körbe hajló tekercsben, hol hengerded tekercsben és olykor-olykor csipkés szélű apró levelekben végződnek. A zománcz színei vörös, fehér és zöld. Ez utóbbi adja a háttért és a sávok szirmai között egy-egy zöld petty van, a szirmok sodronyában mindig fehér a zománcz s a szirmok körüli táj téglavörös.

A színek és idomoknál fogva a kardhüvely zománczműve csatlakozik azon hazai ötvösiskola emlékeihez, melyeket átalában nyugatmagyarországi csoport gyanánt ismerünk és a jelzett három szín alkalmazása miatt akkor is a csoport régibb alkotásai közé számítottuk, mikor keletkezése idejét történeti pontossággal még nem ismertük.

A mióta tudjuk, hogy Zsigmond uralma idejéből, az 1425-ik vagy a közvetlenül megelőző évekbe teendő a kora, jelentékenyen megnőtt a fontossága, mert a hazában létező sodronyos zománczú művek közül a legrégibb, biztossággal datálható emléknek tekinthetjük; mert a győri szent László herma mellén látható sodronyzománcz, melyről még Ipolyi azt tartotta, hogy a technika legrégibb maradványa, a sárga színnek a kék, viola és zöld zománczczal való párosítása miatt későbbkori újításnak kell tekintenünk.

A kardhüvely zománczdiszítése szorosan csatlakozik azon érdekes éjszakolaszországi sodronyos zománczú művekhez, melyeknek egyikét Radisics Jenő Nápolyban constatálta, míg a többieket friauli templomok kincstáraiban fürkészte ki.

A nápolyi ereklyetartót az ő értekezéséből már ismerjük,* az érdekes sorozat többi becses emlékeit még nem tette közzé s így ezúttal az ő fontos kutatásainak végleges eredményeit bevárva, csak annyit sejthetünk, hogy a Velencze szomszédságában a XV. század eleje óta megőrzött sodronyos zománczú emlékek egy fontos lépéssel előbbre viszik az érdekes technika eredetének kipuhatolására törekvő kutatásainkat. Ismeretesek Zsigmond császár és király összeköttetései Éjszak-Olaszországgal. Radisics kutatásai alapján mondhatjuk, hogy alighanem az ő idejében és talán az ő megrendelései révén honosúlt meg a sodronyzománcz nálunk és lehet, hogy épen a drezdai kardot készítő mester azon udvari ötvösök egyike volt, a kik a technikát hazánkban meghonosították. *Hpl.*

AZ ESZTERGOMI BAKACS-KÁPOLNA EREDETÉRŐL.

A hazai renaissance-építészet ezen legnevezetesebb emlékét az «Arch. Értesítő» új folyamának első kötetében Pulszky Károly és Fellner Sándor elég részletesen ismertették. Az értekezés végén azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy némely jellemző forma, jelesen a pálhák közt fekvő félkörös mezők ablakai után ítélve, Peruzzit vagy valamelyik követőjét tartják a kápolna építőjének.

A műemlék formái — daczára annak, hogy a kápolnát 1506-ban kezdték építeni, a mikor az olasz renaissance már érett korát élte — a korai renaissance hatását keltik, s így szinte ösztönül szolgálnak arra, hogy a föltevés jogosultságát kutassuk.

Nevezett szerzők az említett értekezésükben a következőket írják: «Építészeti szempontból e mű legjellemzőbb vonása az, hogy a pálha-

* A. É. 1891. XI. k. 432—434.

közöket használták fel az ablakok elhelyezésére. Sokkal eredetibb ötlet ez, sem hogy útmutatóul ne szolgálhatna, ha építőjét kutatjuk. A világosságot bebocsátó nyilásoknak ugyanilyen elhelyezésére Siena mellett akadunk a Baldassare Peruzzi által épített Belcaro palota kápolnájában.»

Mielőtt a formák elbirálásához fognánk, először a Belcaro kápolnát kell szemügyre vennünk, melyre, mint kápolnánk előképére hivatkozás történik. A kápolna, valamint az egész villa, csakugyan Peruzzi tervei után épült, de nem általa, s nem teljesen tervéhez híven; az Uffiziben őrzött egy rajz adja a tervezet összképét. Lássuk, milyen az idézett építmény.

A Belcaro (most Camaiori) villa kápolnája hosszúkás négyszögű építmény, végén félkörös kiugrással az oltár számára. A hosszúkás négyszög közepén *négyzet* alapon kúpolás bolt emelkedik,* míg a megmaradt két öv, két keskeny dongabolttal van födve; a félkörös apsist félkupola, negyedgömb födi. A kupolabolt által befogott félkörös mezőkbe két oldalt két négyszögű ablak van vágva, s ezenkívül a nyugati falban az ajtó felett is van egy kerek ablak. Leszámítva egy, a boltozat alján végigfutó keskeny kis párkányt (mely bekerekített szélű lemezből és alatta egy síma kimából áll), mindezen részek minden architectonicus tagozást nélkülöznek. A kupola (cseh)-bolt minden elválasztó tag nélkül illeszkedik a falra, az ablak-nyilások keret nélkül valók, egyedül a fal tövén fut végig egy kiugró padka, melynek felső lapja alatt kis síma «kima» van. A belső tagozás hiányát modern festett decoratio pótolja.

Kívül a homlokzatfal szélein két pillér emelkedik és háromszögű ormot tart. A háromszögű orom alapoldalát képező párkány nincs háromtagúnak kiképezve, hanem csupán lemezből s alatta egy domború kimából áll. A tartó pillérek feje, az úgynevezett toscánfő, tehát egy síma echinus kima felett emelkedik, rajt az abacus, s e felett még egy keskeny átmeneti tag. A fej alatt egy pálczatag, mint nyakszalag fut körül. A láb attikai izlésű.

A mint a leirásból is kitünik, az esztergomi és sienai kápolnák közt rokonság nincs; más az alaprajza, más a felépítés, mások a rész letek és formák. Ama bizonyos legjellemzőbb vonás: a pálha-közökbe törött ablaknyilások, oly dolog, mely jóformán minden kupolaboltos kápolnánál előfordul, még pedig constructiv okokból. A függő kupola a négy sarokponton támasztatván alá, és a négy sarkot összekötő ív által hordoztatván, ép ezen ívek által befogott falmező törhető át legkényelmesebben, mivel ez terhet nem visel, csakis a teret zárja el, s áttörés által az egésznek biztonsága legkevesebbet szenved. Az

* Nem kupola, hanem kupolabolt, mely boltozás a téglák diagonális irányban való rakása esetén közönségesen csehboltnak neveztetik

áttörés alakja Esztergomban kör, Sienában négyszög, mindkét forma azonban vegyesen fordul elő.

Ezen motivum tekintetbe vétele tehát nem segít az építész nevének megismeréséhez. Okvetlen meg kell vizsgálnunk a többi részletes formákat is, hogy megállapítsuk, az olasz renaissance építés fejlődésének mely phásisát képviseli műemlékünk.

Ismételjük, bár az 1507-ik év időpontja a renaissance építésben meglehetősen előrehaladott idő, a kápolna tagozása korai renaissance hatását kelti. Nézzük mindenek előtt a nagy beosztást.

Kápolnánk négyzet alapon épült, s e felett van a kupolabolt. A négyzet sarkában 2—2 pillér van elhelyezve (az összetaláló fal mindenikének felületén egy-egy), úgy hogy a pillérek fejei összeérnek, de a testek nem, s így a sarok maga üresen marad. Ez az egyik jellemző vonás, melyet az olasz ren.-építésben előforduló ilynemű sarokmegoldásokkal össze kell hasonlítani. Brunellesco és iskolája a sarkokba egy befalazottnak képzelt pillért helyez, úgy hogy csak egy keskeny él látszik ki. Utóbb a XV. század második felében a sarokba két pillért helyeznek, úgy a mint az kápolnánknál előfordul, és pedig egyaránt akár négyzetes, akár sokszög alapú kápolnáknál. Bramante (és pedig jó korán már 1472. után a S. Satiro kápolnájában) nem két pillért, hanem egyetlen megtört testű pillért helyez a sarokra. Ez a megoldás Bramante követőinél és közvetlen utódainál — tehát azoknál, kik a renaissance javakorát képviselik — állandó. A fejlettség ezen fokát kápolnánk nem éri el.

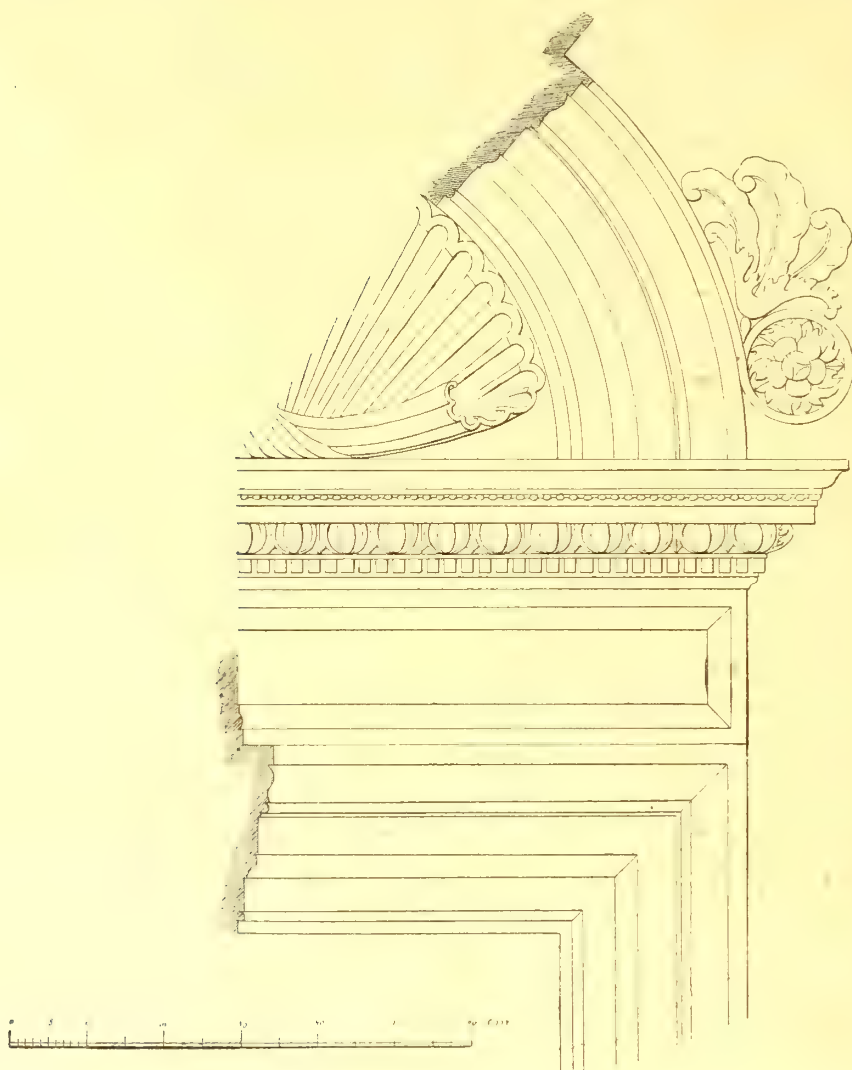
A másik fontos újítás a kupola építésben a pálhák felett körülfutó három tagú gyűrűpárkány alkalmazása, mely először a Giuliano da Sangallo (1485—91) épített kis pratói templomban, a Mad. delle Carceriben fordul elő, de a melyet a renaissance építés ezután magáévá tesz és el nem hagy. A Bakacs-kápolnában a gyűrűpárkány megvan, s e szerint körülbelül a fejlettség azon fokát képviseli, melyet az említett pratói templom.

A nagy beosztás korai stylusával teljesen egyeznek a részlettagozás és különösen a profilok. Míg a pillérek között levő ívek tagozása olyan mint a meghajlított architrávé, addig a pálhákat szegélyező nagy széles ívek lapja mint külön mező van bekeretelve. A köröskörül egyenlő profilos keret persze rendeltetésével ellenkező értelmet ad a tagnak. Ily tagozást Peruzzi környezetében nem tűrtek volna meg.

Az alkotó íveken kívül a pálha-mezők még külön be vannak keretelve, a kerettag azonban összeolvad az érintkezésnél, a pálhák czímeres medaillonjainak ugyanoly profilos keretével. A befelé tölcséresen szélesedő ablakok kerete a falból kiáll, de a kiszökést átmeneti tag közvetíti. A virágzó korban az ily keret széle csak merőlegesen

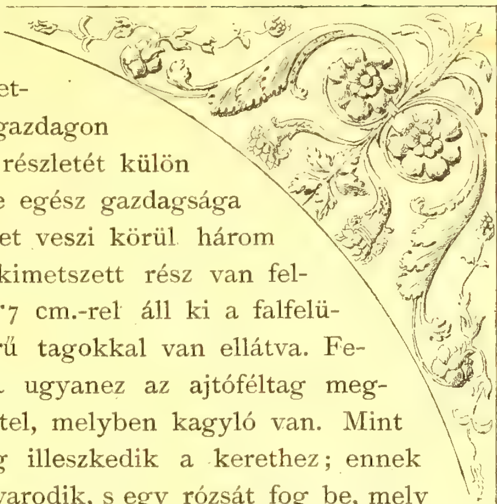
szökhetik ki. A keret legszélesebb tagját képező széles fonott szalag különösen jellemző a korai renaissancera.

Az ívek alsó felületének négyzeteit kettős léczek fogják be. A cassettákat keretelő hosszúkás mezők, melyek a gerendákat akarják jelezni, teljesen egy síkban vannak a cassettával. Az elválasztó tagok

inkább csak rajzolják, mintsem képezik a formát, mint a hogy általában a korai renaissance tagjai inkább rárajzolták vonalaikkal a falfelületre a classicai vázat, mintsem kidomborították.

Legjellemzőbb azonban a keleti keresztág végfalában levő két ajtó és chorus-ablak tagozása. Mindkét formát már Brunellesco kortársai széltében használják és szinte csodálnunk kell e korai alakítás fön-

maradását 1507-ben. Az ablak félkörös zárású. Úgy az ablakfél, mint a félkörös rész kerete egyetlen összefüggő körülfutó tag, gazdagon profilozva. Az ajtón, melynek egy részletét külön rajzban adjuk, a korai renaissance egész gazdagsága és kedvessége látszik. Széles keret veszi körül három oldalról, s az alsó küszöb mint kimetszett rész van felfogva. E széles keret, bár csak 4·7 cm.-rel áll ki a falfelületből, mégis gazdag architravszerű tagokkal van ellátva. Felül 9 üres fries és párkány felett ugyanez az ajtóféltag meghajlítva egy félkörös mezőt keretel, melyben kagyló van. Mint legkülső tag azonban egy szalag illeszkedik a kerethez; ennek vége kevéssel a lécz felett felcsavarodik, s egy rózsát fog be, mely fölött pálma levelek nőnek ki. Ily módon jellemző sarokdísz támad, mely nem nyugszik a párkányon, hanem felette függ, a milyen csak a korai ren.-építésben fordul elő. Ép így a kagyló alakja a félkörben, az ajtókeret gazdag, de épen nem erőteljes tagozása, a viszintes párkány szabása (melyben igen jellemzően a hatalmas tojáskima alatt egy igen apró tagú fogsor fordul elő) kizárólag korai alakítások.

Utalhatunk a többi részre is. Az alárendeltebb, keretül szolgáló tagok széles gazdag profilozása mellett jellemző a komolyabb értelmű tagok szerény és tiszta profilozása. Az a vizszintes párkány például, melyre a pillérek közti ívek ráilleszkednek, gyengéd vékony tagokból áll, míg a pillér, mely e párkányt elmetszi, erősen van hornyolva. Peruzzi és elsőrendü kortársai jobban értettek a tagozatok egymás alá rendeléséhez fontosságuk szerint. Utalhatunk még a párkány alatti pillértest bekeretelésére, melytől ezen későbbi iskola óvakodott volna.

A diszítményeket illetőleg tudjuk, hogy azok a korai olasz építésben ép oly fontosak, mint az építészeti tagozás. Kápolnánkban nem sok a dísz, s a mi megvan, az sem képezi legerősebb oldalát. A kora renaissance szabadságával alakított oszlopfőkbe, a bibornoki czímer a kalappal, elég ügyesen van ugyan bele componálva, de részleteik nincsenek elég lágyan mintázva. Az acanthusok nem elég életteljesek, az erek és redők bennök szorosan és mereven haladnak egymás mellett. Ép oly merevek a levelek az ívek casettált felületének rózsáin is. A pillér architráv, és ív által határolt háromszögű mező dísze (ábra) (mind a három oldalon más-más motivum) igen odaillő és vonalaik is szépek. A kitöltés azonban, különösen a későbbi iskola díszeihez képest, ritka, nem elég tömött, nem elég gazdag, s a motivumok igen nagyok bennök. Mindenkép nem olyan, hogy Peruzzi diszítményeivel rokonságba volna hozható.

Mindezek tekintetbe vétele után csaknem kétségtelennek tartom, hogy kápolnánkat, a Peruzzit megelőző művésznemzedék egyik tagja építette, s hogy a mű az úgynevezett korai renaissance építés alkotása. E tagozás ugyan a XVI. század első tizedében kissé szokatlan, de vegyük tekintetbe a stylus rohamos fejlődését, mely nemcsak az egymás után következő nemzedékek, hanem az egyes építész stylusán is feltünő. Utalunk arra az ellentétre, mely Bramante lombardiai és római művei közt fennáll.

Kápolnánk építője korának derék építésze lehetett, de hogy nem volt az újítók sorában, azt biztosan állíthatjuk. Ha még hozzá teszszük, hogy stylusa nem dekorativ, akkor sejthetjük, hogy nem volt sem lombard, sem velenczei, hanem valószínüleg toscán eredetű, s ez mind, a mit történeti adatok hiján, pusztán a formákból itélve állíthatunk.

Biztosabban következtethetünk analog olasz emlékek alapján kápolnánk elpusztult kupolájának belső és külső formájára. A kupola félgömbjét Brunellesco óta gerinczek vonják be, melyek alulról felfelé haladnak, s felül (ha nincs áttörve a bolt) találkoznak. Az így támadt háromszögű gömbszelvények alján félkörös mezők állanak, melyeket mértanilag sokszögben elhelyezett függélyes síkok metszéséből származtathatunk. A félkörös mezők rendesen kerek vagy félkörös ablaknyílásokkal vannak áttörve. Pulszky és Fellner az ismertetésben Ursinus Velius leirását idézik 1527-ből, a ki a kupoláról így ír: «Legfelső mennyezete gyönyörű, domborművekkel ékes, aranyozott domborművekkel van bevonva, kívül pedig a kagyló alakjára épített tetőt ezüstözött cserepek borítják.»

Hogy a bolt akár négyszögű, akár kerek cassettákkal lett volna diszítve, azt a hasonló épületek nem igazolják, s az idézet szövege sem mondja, mely aranyozott domborművekről beszél. Igen valószínűnek tartom, hogy e domborművek a gerinczek alkotta háromszögekbe illeszkedtek. Az olasz renaissance építés, a midőn e gerinczes beosztásnak többé szerkezeti fontosságot nem tulajdonított, a diszítményes mezőket mégis ezen váz szerint rendezte el, ezt tette még Michel Angelo is a Szt. Péter kupolájában.

Kevésbbé valószinű, hogy e domborművek körös mezőkbe illeszkedtek. Előfordul ugyan, pl. Antonio Rosselino által a S. Miniato mellé épített négyzetes sírkápolnában, hogy öt körös mező osztja be a bolt felületét, de itt a szerkezet más mint kápolnánknál, mert a pálhák nincsenek különválasztva a gömbrésztől, s így a négy sarok és egy középkör alkalmazása igen természetes.

A külsőre még nagyobb valószinűséggel következtethetünk. Ilynemű építmények Olaszországban sátortetővel vannak fedve. E forma a mértan nyelvén henger, melyen igen alacsony kúp emelkedik. Még

jóval később is használatos a tető, p. o. Sanmicheli által épített Pellegrini kápolnánál Veronában. Mivel azonban Ursinus Velius kagyló alakjára épített tetőről szól, valószínűleg oly sátorforma fedhette kápolnánkat, a milyen a Pazzi kápolnát Florenczben. A kúpalaknak a csúcson való eltompítása nagyjában kagyló alakot hoz létre. Laterna azonban, még pedig igen magas karcsú alakú, az ily nemű építményeknél általában meg van, akár át van törve a bolt, akár nincs; bizonyára kápolnánknál sem hiányzott. Még egy forma szokásos különösen a felső olaszországi kápolnáknál: a sarkok megerősítése az által, hogy kívül a sarkokon pillérek szöktek ki az ideirányuló nyomás felfogására és megnehezítésül áttörött testű toronyfiakat hordanak. E tagozásnak, mely constructive igen észszerű, a Mathes által közölt régi képen semmi nyoma.

Hogy mennyire jogosultak e feltevések, az majd akkor válik meg, ha kápolnánk hasonmását valamely kisebb olasz városban sikerül felfedezni, a mi nincs kizárva. A főbb városokban nem akadtam reá.

Gróh István.

KASSAI ÖTVÖSMŰVEK A MISKOLCZI EV. REF. EKLÉZSIA KINCSTÁRÁBAN.

A miskolczi ev. ref. eklézsia kincstára két kassai származású ötvösművet őriz, melyek azért érdekelnek bennünket különösebben, mivel készíttetési idejöket s készítő mesterüket ki tudjuk mutatni. Az egyik ötvösmű egy 0·612 m. hosszú és 0·413 m. széles kerülék-alakú, részben aranyozott ezüst urvacsora-tál, mely már az 1884. évi budapesti ötvösműkiállításon is szerepelt s a kiállítás katalogusában IV. terem 2. szekrény 207. szám alatt röviden volt leirva, azonban a nélkül, hogy a lajstrom szerzői a rajta látható városi hitelesítő- és ötvösbélyeget felemlítették volna.

Az úrvacsora-tál készítője *Kecskeméti ötvös Péter*, a készítés színhelye pedig Kassa, miként azt a tál peremébe beütött két rendbeli bélyeg alapján világosan constatálhatni. A tál vert és vésett munka. Hajlott szélein, az elipszis nagy- és kis tengelyének végződési pontjain, zarándok kagylót (Pecten Jacobæus) tartó meztelen női alakok láthatók, altestükkel a tálcza belső mezejébe érnek, úgy hogy mellük középső része esik a szél és tálfenék hajlásszögletébe a tálcza rövidebb tengelyénél helyet foglaló alakoknál triton-farkakká alakul az altestük, a más két alaknál pedig ornamentális díszben szétfutva a tálfenék alját elborítják.

A tál szélének azon részeit, mely ez alakoktól szabadon maradt, barokk-stylű s helylyel-közzel bevagdalt keret övezi, melyből ívekben aláhajló szalagon gyümölcskötegek — összesen nyolcz — csüngenek és töltik be azon tért, mely a kagylót tartó alakok karjai alá esik. A tál alakos és ornamentális része mindenütt trébelt, utólagosan czizelirozott és tűzben megaranyozott; az alapteret képező diszítetlen tér ponczverővel van dolgozva és sötét feketébe játszó kék színnel van befuttatva. Ez az alapszín azonban ma már több helyt lekopott, az aranyozás teljesen ép. A tál hajlott szélének üres mezőire a szentirásból vett idézetek vannak bevésve. A véset *Kecskeméti Péter* sajátkezű munkája s egyenként emígyen szól:

1. A' MI ATyÁINK MINNYAJAN EGYLELKI ELEDELT ŐTTEK MIVELŮNK, COR · 10. x/. 3.
2. A' LÉLEK AZ, A' MELY MEGELEVENIT, A' TEST NEM HASZNÁL SEMMIT · JN. 6. x/. 63.
3. A' KENYÉR MELYET MEG=SZEGŮNK AVAGY NEM CHRST9 TESTEVEL VALº KŐZŐSŰLESŰNK=E? I. COR. 10. x/. 16.
4. MEG=PROBALLYA MINDEN EMBER MAGAT, S VGY EGYÉK E' KENYÉRBŐL. I. COR. 11. x/. 28.

Az első számú idézet elé, a tál szélébe van beütve a kassai ötvösczéh hitelesítő jele: a *liliom*, melléje *P K*, vagyis Petrus Kecskeméti mester jegye.

A tál közepén, kiemelkedő kerülékes mezőben, ismét feliratot találunk bevésve:

SZENT ISTENE DITSŐSSE=
GÉHEZ A MISKÓLTZI KERESZTYÉN RE=
FORMÁTA ECCLESIAJÁHOZ VALÓ NAGY INDÚ-
LATÚ BUZGÓSÁGÁBÓL; MAGA KÖLCZEGEVEL CZINA=
TATTA E' SZENT EDÉNYT, IDVEZITŐ CHRISTVSA
SZENT TISZTESSÉGÉRE, NEMZETES NÉGYESI
SZEPESI JÁNOS BÓLDOG EMLÉKEZETE
FEN MARADASARA ÉS MÁSOK KEGYES
PÉLDÁJÁRA · ANNO 1733.

E felirat értelme és tanusága szerint hajlandók volnánk a tál készítésének idejeül az 1733-ik évet elfogadni; hogy ez azonban helytelen volna s hogy maga a négyesi Szepesi János uramra, mint donátorra vonatkozó ezen felirat nem helyes, történelmileg nem hű s nem igaz, azt a következőkben fogom kimutatni. Addig is e helyütt utalok e tényre, melyből levonható a tanulság ez alkalommal is, hogy korábban keletkezett műemlékeken évtizedekkel későbben keletkezett *valótlan*

URVACSORA-TÁL A MISKOLCZI EV. REF. EGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN, KECSKEMÉTI V. PÉTER MŰVE.

dedicatio csakúgy előfordulhat, a mint előfordúl későbbi évszám századokkal előbb keletkezett ötvösművön, vagy másféle műemléken, a mely számból azonban még nagyon helytelen volna annak készítési évére következtetnünk.

A szóban forgó úrvacsora-tál keletkezésének és Miskolczra való elszármazásának kipuhatolása ügyében, átnéztem a kassai ev. ref. eklézsia kincstárának legrégibb leltárait s ott 1671. nov. 21-iki kelettel a 2. szám alatt e feljegyzést találtam:

«*Egy eregh medencze, melyet N. Barnáné asszonyom czinaltatott.*»

Továbbá az 1690. ápr. 17-én Fogaras várában felvett leltárban, a 2. sz. a. ugyancsak e tárgyra vonatkozólag ily feljegyzés foglaltatik:

«*Egy tarkásan aranyozott ezüst medencze, néhai Barna Ferenczné, Czeczi Dorkó asszony neve rajta.*»

Végre az 1710. aug. 19-én felvett leltár így ír róla:

«*Vagyon egy mosdó forma eöreg medencze, virágos, circiter 132 lót; Szepesi János uramnál vagyon zálogban in fnis hung. 150. Ugyan említett feo curator* (Kecskeméti Mihály) *uram hazatul viteteodött el.*» Későbbi kézzel hozzáírva ez oldaljegyzet: «*Szepesi ur kifizette az ecclesiat a medenczéből.*»

Már e néhány adatból is világosan kitetszik, hogy a szóban forgó úrvacsora-tálat, vagy a miként itt nevezik: ezüst-medenczét nem Szepesi János uram készíttette a miskolczi ev. ref. eklézsia számára, hanem a kassai ev. ref. eklézsia részére özv. *Barna Ferenczné*, szül. *Czeczi* (Csécsi) *Dorkó* asszony csináltatta azt, ki egyike volt Abaujmegye előkelő nemeseinek és a kassai ref. egyház legelső pártfogóinak.

Férje, *Barna Ferencz*, 1663-ban már nem él, ő azonban 1668. nov. 21-én leányával: *Barna Kata* asszonynyal, nemzetes *Úsz István* uram házastársával egyetemben a kassai reformatus iskolában tanuló diákok javára conferál: 1. tíz köböl búzát, 2. húsz magyari forintot, 3. egy verő ártányt s végre 4. egy szapu lencsét, borsót s kását. «Ezeket penig — mondják az alapító okmányban — míg Isten éltet szentül s fogyatkozás nélkül administrállyuk s administráltattyuk. Sőt átok alatt hagyjuk, hogy holtunk után is valakire maradni fog szakalyi nemes házunk s curiánk, cum omnibus pertinentiis azok is ugyanezt Istenhez való buzgóságokbul præstállyák, bár más valláson legyenek is (melyet isten távoztasson) sőt minden esztendőben kiszolgáltassák» stb.*

Ezen hitbuzgó úri hölgy készíttette a ref. eklézsia számára Kecskeméti Péter kassai ötvössel a szóban forgó medenczét s mint donátor, a kor szokása szerint reá is vésette nevét, mit az 1690. évből származó leltár idevágó pontjának szavaival igazolva látok.

* Révész; Figyelmező. 1872. évf. VII. füz. 385—386. l.

Az úrvacsora-tál későbben idegen kézre került. Ennek okát és részletes körülményeit nem fejtegetem, de ide igtatok két okmányt, melyeknek érdekes részletei mindent megmagyaráznak. Az első okmány a kassai ev. ref. eklézsia consistorialis tagjai által Kassán, 1738. decz. 4-én kiállítva így szól:

Minemű dolga légyen ezen árva refa kassai nemes Ekklésiának a Miskóltzi T. Nemes Ekklésiával in Anno 1710 tek. Négyesi Szepessy János urnak inhypothecált ezüst medencze iránt, nyilván vagyon a Tekin. Nemes Miskóltzi Rfa Ekklésiának Tiszt. Túdós Prédikátorai és Tekintetes Curatorai előtt, melly dologban minthogy ennek előtte Miskóltzonn megfordúlt ezen dolgunkat folytató követeink referálták, hogy a Tekintetes Nemes Miskóltzi Ekklésia ha Tekintetes Négyesi Szepessy János úr az inhypothecáltatott ezüst porté*kák*nak (sic!) supunquitását (?) tellyességgel megadni nem akarná (melyet nem reménlünk) casu in eo refundálni kész lészen, ex innata misericordia et justitia ita postulante, kihez képest: *minthogy az időnek mostohaságához képest szegény árva Ekklésiánk nagy szükségek között vagyon, úgy annyira, hogy az belső személyeknek is esztendőnkint való szolgálattyok bérit magunk tehetségünkbül le nem tehettyük*, hanem ha más Úri rendek grátiája járúl hozzánk. Ezenn az útonn kinteleníttettünk mostan is, ugyan árva Ekklésiánk V. Curátorát Nts Szathmári Pál Uramat adjungáltt Egyházfi: Kecskeméti Sámuel Urammal együtt expediálnunk és authorizálnunk s Plenipotentiáznunk, hogy az Tekintetes N. Miskóltzi Ekklésiával fellyebb irtt dolog iránt minden jót végezzenek és ha annyi gratiája járúl a Nemes Ekklésiának, hogy contentumot tészen a supernatans summa iránt, felvegyék *és a N. Miskóltzi Ekklésiának az emlitett ezüst edényt örökösen, minthogy ott is Isten dicsősségére fordittatott, cedállyák*, casu tamen in eo: hogy ha a supernatans summát renuálnának a Tekint. N. Miskóltzi Ekklésiának Tagjai, vagy a kinek inhÿpothecáltatott megadni a mi árva Ekklésiánknak az ezüst portékánk resignáltatván, az hypothecaria summát le tészszük. Melly dologh nagyobb bizonyságára adjuk ezen Nemes Ekklésiánk Petséttyével megerősitett Levelünket. Cassovia 4. Xmbr. Anno 1738. *Kassai N.* Rf. Ekklésia consistorialis tagjai: *Farkassanyi Pal* m. p. *Igaz János* m. p. *Kereszturi Mihály* m. p. és az egész communitás. (Pecsét lehullott.)

A kassai ref. eklézsia ezen levelére s kiküldött embereinek közbenjárására a miskolczi eklézsia az intézkedést négy nap múlva, vagyis deczember hó 8-án, már megtette, a mi kitünik a következő okmányból: Mi aláb is meg irt Nemes Kassaÿ Reformata Ecclesianak Vice Curatora és Egjhazfia, úgymind ket részrül ezen Plenipotentialisban denotaltt dolognak vegben vitelére exmittalt Deputatussi, Adgyuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen mi levelünknek rendiben, *hogy*

minekutánna: Nemes Ecclesianknak még az régi időkben conferalt Ur Asztalához, avagy az Uri Vacsorának kiszolgáltatásához kivántató egy aranyas ezüst Táll ez előt bizonyos Esztendőkkel Ecclesiánk által Tekintetes Nzts Vzlő Negyessi Szepessi János Vramnak in et pro fuis Hgb. 158 abalienaltatott és titulált Úr által az Miskóltzi Nemes Reformata Ecclesia szükségére conferáltatott volna, noha ezen abalienatio akkori fő curator Uram által véghez menvén, annak in æternum stalui kelletet vólna, mindazonáltal ujjobb e mai napon Titulalt Ur Ő kglme Istenhez és Ecclessiankhoz való kegyes és Istenes indulattyábúl Tiz Hollandiai aranyakat adott és Conferált, nemkülönben az Miskóltzi Nemes R. Ecclésia is fnos 5 ₰ 33. Mely ket rendbeli summa in universum teszen fnos 55 ₰ 33, mellyeket in is defectu absque omnii fel vevén, ujjobban Nemes Ecclésiánk neve alat *az megirt ezüst Tálhoz semminemű közit és jussat Ecclésiánk tovább fen nem tartya, hanem aztat sokszor megnevezet N. Ecclesiara inperpetum transferallya,* a mint hogj mi is transferallyuk pleno jure et cum effectu, melyrül adjuk ezen obligationalis Levelünket. Datum Miskoltz, Die 8ª X-bris Anno 1738. *Szathmari Pal,* m. p. Az casai R. E. V. C. ppa. *Kecskemeti Samuel,* sajat keze × vonasa. (*Sz* és *P* betükből alakitott monogrammos pecsét, kétszer.)

E két okmány egész világos tanubizonyságát adja annak, hogy a szóbanforgó úrvacsora-tál a kassai ev. ref. eklézsia számára készíttetett s hogy azt a most nevezett eklézsia 1710-ben nagy szükségből négyesi Szepessy Jánosnál 158 magyari forinton zálogba vetette s hogy Szepessy János egészen 1738-ig csak mint hypothecarius creditor szerepel az ezüstedény körül.

A kassai eklézsia sanyarú anyagi helyzete miatt az elzálogosított jószágot évtizedeken keresztül nem bírta kiváltani s midőn az 1730-as évek végén pénzbeli viszonyai még nehezebbekké válnak, elhatározza, hogy elzálogosított ezüstmedenczéjét eladja a miskolczi eklézsiának, hiszen «ott is Isten dicsőségére fordíttatott» eddigelé is. Ezen adás-vevésben a miskolczi eklézsia s annak bőkezű pátrónusa: Szepessy János, szivesen egyeznek bele s a 158 frtnyi kölcsönösszegre, bizonyára tekintettel lévén az úrvacsora-tál magasabb értékére, de még a kassai eklézsia szorúlt helyzetére is, Szepessy uram ráfizet 10 hollandi aranyat, az eklézsia pedig 5 frt és 33 denárt, úgy, hogy az úrvacsora-tál örök időkre összesen 213 magyari frt és 33 denárért ment át a miskolczi eklézsia tulajdonába. Úgy kellett történnie, hogy később az eklézsia által rápótolt 5 frt 33 denárt Szepessy János uram az eklézsiának a maga pénzéből visszatérítette s azután az ezüstmedenczét oda ajándékozá az egyháznak. A tálról Czeczei Dorkó asszony nevét valamely miskolczi ötvös által eltávolíttatván, Szepessy a saját nevét vésette oda a dedikáló sorokkal együtt, *vissza menő évszámmal,* mert 1733-ban, az ajánló sorok kelete-

zése idejében, a tálat jogos tulajdonának még nem mondhatta. Az okmányok tartalmából kitűnik még az is, hogy Szepessy Sándornak *nem volt jogában* a dedikáczióba felvennie azon sorokat, hogy a maga költségével «*csináltatta*» a tálat; lényegében azonban a dolog, a miskolczi eklézsia szempontjából, végre is mindegy, mert itt az ajándékozás tényére fektetendő a fősúly, de műtörténeti s históriai szempontból annyiban neheztelendő e tény, mert könnyen tévedésre adhatna okot. Hátra volna az úrvacsora-tál készítésének idejét megállapítani. Ez, Kecskeméti Péternek pontos feljegyzései segélyével, sikerül is. Ha figyelmesen megvizsgáljuk ennek ötvöskönyvét, kassai feljegyzései között ott találunk egy «*Tarkán való aranyozáshoz*» czímű jegyzetet is. Megelőzi ezt az 1667. junius 10-én «*Máttyás javallotta*»-féle jegyzet, követi pedig egy 1668. márczius 15-éről. A tarkán való aranyozásról szóló reczept tehát vagy még 1667-ben iratott, vagy pedig az 1668-ik év legelején s ha tekintetbe veszszük, hogy Kecskeméti kassai mester korában időrendben, a végbevitt munkák eszközlése után, jegyzi fel észrevételeit, sokszor meg is nevezvén az ötvösművet, a melyhez ezt vagy azt a szert használta: talán nem tévedek, ha az urvacsora-tál keletkezésének idejét a «*Tarkán való aranyazáshoz*» czímű feljegyzés keletkezése idejébe — *1667—68-ba* — helyezem, annyival is inkább, mert maga az 1690-iki leltár is «*tarkásan aranyozott*» ezüstmedenczének nevezi az úrvacsora-tálat. Megerősíti e nézetemet még ama körülmény is, hogy Barna Ferenczné asszony, a fentebb bővebben megolvasható alapítványát is 1668. november 21-én teszi a református iskola tanulói javára. Végül valamit az ezüsttál technikájáról. A trébelés, csizelirozás és ponczolás amolyan közepes magyar ötvös-munka; a mintának ezüstlemezre való kirajzolását Kecskeméti a szokott módjában eszközölte, t. i., hogy a rajz negyedét kidolgozván, a többi részt ennek átkopírozása által vitte rá a lemezre, a miként az ily eljárásról «*Töröly konstnak kirajszolásra részre*», «*Rajszolás ezüstre*» s «*Papirosra rajszolni*» czímek alatt ötvös könyvében megemlékezik. Azzal azonban, hogy a kagylós tartó női alakok fejeit elfödte s ezáltal a tál díszét tetemesen csorbította, szerény nézetem szerint, elárulta azt, hogy az emberi arcznak trébelésében egészen gyönge vagy teljesen járatlan lett volna.

A miskolczi ref. egyház kassai származású második ötvösműve az előbbeninél sokkal szerényebb tárgy: egy kerek, ezüstből készített s megaranyozott *patena*, melynek átmérője 17·5 cm.

Szélébe levélkoszorúban elhelyezett czímer van vésve: ágaskodó oroszlán jobbra, jobb karmában buzogányt, baljában pedig három kulcsot tartván. A koronától kiemelkedő sisakdísz ugyanez, növekedőben. A patena bevésett körirata;

∾ MISKOLCI ✱ GERGELY ✱ URAM ✱
AIANDEKOzTA ✱ MISKOLCI ✱ TEMPLUMBAN ✱
ISTENI ✱ TIZTELETNEK : KI : SOLGALTATASARA ✱
IN : ANNO ✱ 1649 ✱ DIE ✱ 13 MAIY ✱

A patena fenekén két bélyeg: a *kassai liliom* és **M** és **K** betűkből összetett mesterjegy. A **K** betű az **M**-nek utolsó szárához van forrva. A kassai ötvösczéhben a XVI. század első évétől 1649-ig ily betűs mester csupán egy ismeretes: *Kállai Mihály. A patena készítőjeül tehát őt lehet tekintenünk* s a patenán előforduló monogramm, a kor szokásához híven, nevét latinosan: *Michael Kállai*, tartalmazza, annak kezdő betűiben. Valószínű, hogy ezen patena is elzálogosítás útján jutott Kassáról s talán épen a kassai ev. ref. eklézsia által a miskolcziak birtokába. A fentebb közölt első okmány egy helyen négyesi Szepessy Jánosnál «inhypothecáltatott ezüst porté*kák*-ról beszél; lehetséges tehát, hogy már régibb időben is történtek elzálogosítások, de mert az okmány idevágó része teljes és biztos támpontot nem bír nyújtani, inkább föltevés számba vehető e nézetem. Erre nézve a miskolczi ev. ref. eklézsia még mindeddig rendezetlen okmánytára talán idővel felvilágosító adatokkal fog szolgálhatni.

Ezen ötvösművek s az elsőre vonatkozó okmányok ismertethetését főképen *Nagy Ignácz* miskolczi ev. ref. lelkész úrnak köszönhetem, ki a legnagyobb készséggel volt szíves azokat rendelkezésemre bocsátani. Ezért el nem mulaszthatom neki legmelegebb köszönetemet e helyütt is kifejezni.*

Kassa. *Mihalik József.*

RÉGISÉGEK A LEMBERGI KIALLÍTÁSON.

Lembergben ez időszerint tartományi kiállítás van, mely alkalmúl szolgált arra, hogy az ország múltjára vonatkozó emlékeket is összegyűjtsék. Azt reméltem, hogy ezúttal Galiczia præhistorikus emlékeiről az ország magánygyűjteményeinek összeállításában teljes képet fogok nyerni. E föltevésemben csalatkoztam, mert az ú. n. ethnographiai csarnokban mindössze néhány bronzkori és egy pár elég jelentékeny hallstatti leletet jegyezhettem föl. Ez utóbbiak közt nevezetes öt dupla füles bronzedény a Dniester vidékéről, melyekről Przybyslawski értekezett 1892-

* Tanulmányom megírása, illetőleg annak kiszedése után értesültem, hogy a miskolczi ev. ref. eklézsia kincseiről, köztük tehát a Kecskeméti-féle urvacsora-tálról s a Kállai-féle patenáról is dr. *Szendrei János* úr értekezett valamely folyóiratban. Ezen értekezést mindeddig még nem volt módomban láthatni s így annak előnyeit nem fordíthattam jelen tanulmányom tökéletesbítésére. *Mihalik*

ben. Az edények azon ismert typushoz tartoznak, mely hazánkban is több helyütt, nevezetesen a hajdú-böszörményi leletben s az aszódi edényben van képviselve. Olpinsky gyűjteményéből tizenhét La Tène ízlésű érdekes üvegkarpereczet láttam, nyilván egy nagyobb leletből származnak, mely «Wykopalisko z Zielencza pod Trembowla» jelzése alatt szerepel. Egy bronzkard félgömbű csészével és markolatán kördíszekkel teljesen a magyar bronzkardok jellegét tüntette föl. Végül az itteni kiállításban az ismeretes Ossowsky-féle kőeszközök és faragott csontrégiségek a Krakkó melletti barlangokból 11 fényképes táblán egészítették ki a sovány præhistorikus sorozatokat, melyekben még néhány bronzeszköz, egy réz (?) balta, bronzsarkantyú és római császárkori fibula más apróbb leletek mellett voltak az ország præhistorikus míveltségének szórványos képviselői.

Igen tanulságos volt a történeti kiállítás, mely Lozsinski Wladisláv úr bugóságának köszönhető.

Bár a galicziai muzeumok csak elvétve vettek részt benne és az egész országból csak mintegy tíz püspöki s egyéb egyház és vallásos testület küldött néhány tárgyat és sok jeles amateur is távol tartotta magát tőle, mégis 158 kiállító járúlt hozzá több mint ezer emlékkel, melynek mindegyike csak a kiállítást rendező szakférfi szigorú birálata után foglalhatott helyet a kiállításban. Négy tűzbiztos szobában díszes szekrényekben, részben szabadon elhelyezve kellő ízléssel, de festői csoportosítás nélkül tárlókban és fali szekrényekben való u. n. musealis elrendezés volt a fölállítási elv, úgy hogy minden egyes emlék és mű tárgyat jól lehetett szemlélni.

A rendező igen helyesen választotta e fölállítási módot, mert csak így volt lehetséges a sok művészi értékü emléket egyenként is érvényre juttatni. Természetes, hogy a mennyire lehetett, a rokonkoru és hasonnemű tárgyak együvé kerültek és így könnyen áttekinthető képet nyert a szemlélő. Ez a kép ugyan több tekintetben hiányos volt. A középkori lengyel egyházi művészet nem tárult föl egész gazdagságában, tévesen itélne, a ki csak az itt összegyűjtött készletek után itélné meg a lengyel egyházak gazdag kincstárait, hiányzott a régi építészet, szobrászat és festészet föltüntetése és a lengyeleknek öltözetekben és fegyverekben való pompaszeretetét csak sejteni lehetett a kiállítás után: de kétségtelen, hogy a kiállítás e hiányok daczára nemzeti jelleggel bírt és a lengyel iparművészet helyi sajátszerűségeiről fogalmat nyújtott.

Hazafias jellegét első sorban az a sok emlék adta meg, mely a lengyel királyok egyéniségéhez fűződött. Lengyel ember szeme előtt a nemzet régi dicsősége elevenült föl újra, mikor azt a sok arczképet látta, mely XVI—XVIII. századi fejedelmeit és nagyjait feltünteti s a nevükhöz füződő fegyvereket, ékszereket, butorokat s egyéb kegyeletes emlékeket végig

nézhette, melyeket nemcsak a nemzeti képzelet varázsa vesz körül, de legtöbbször a saját pompájuk és művészi tökélyük is nagy becsüvé teszen.

A fejedelmi emlékek gyakran idegen franczia, német, olasz vagy erdélyi mesterek alkotásai, de a tárlat többi csoportjainak szemléleténél mindenki meggyőződhetik, hogy az idegenföldi mesterek többnyire itt helyben, a nemzeti ízlés befolyása alatt készítették őket.

A nemzeti ízlés legszembetünőbben az öltözetre tartozó művészeti ágakban, a fegyverzetben és az ötvösségben észlelhető.

A lengyel nemzeti öltöny egyik jellemző alkatrésze a selymes övkendő, ilyeneket régi időkben Perzsiából a kereskedés útján nyertek, A XVI. század óta az országban készültek, hitelesen keltezett példányok a Sapieha, Zamoyski, és Tyskievicz-féle gazdag gyűjteményekben, a belföldi művész nevének jelzésével mutatják, miként honosulnak meg a keleti motivumok az országban, leginkább örmények készítik, lassan lassan helyi jelleget öltenek.

Hasonlót tapasztalunk a selyemszőnyegek készítésében. A XVI. század végén gyárilag állítanak elé a keleti szőnyegek mintájára szőnyegeket, minőkből néhány jeles példányt szemléltünk a kiállításon.

A lengyel fegyverkovácsok fölszerelték a hadsereget és Lemberg, miként azt Lozsinsky kimutatta, sokáig a hadi fölszerelés góczpontja volt. A fegyverek közt keleti idomok mellett a XVI. és XVII. századokban sajátszerű helyi formák, pikhelyes sisakok és pánczélok szerepelnek; a szablyák mind három ismeretes lengyel idomát számos fényesebbnél fényesebb példány képviselte, legszebbek Báthory és Sobiesky kardjai. Sok a díszes buzogány és marsalbot, többször keleti idom és diszítés jellemzi őket; legszebb egy persa vezérbot zománczos virágokkal (551). E keleti formák mellett vasból való gerézdés és tollas buzogányok a nyugotibb formákhoz csatlakoznak. A kerek tatár paizs vesszőfonadékból való, de a középső díszes dudoruk legtöbbször belföldi ötvösök müve és az ő dombor diszítményeiben, közepett áll a keleti és nyugoti formák közt. A nyereg törökös formát követ, kápáján egy esetben sodronyos zománczékítést láttam, a takarója skófiummal gazdagon kivarrott, mint a nemzeti muzeum Kemény János-féle nyeregtakarója. A nyíl a XVIII. század közepéig tartja fön magát a lengyel lovasság egy részénél. Mind ez észleleteket magam tehettem Lozsinszky szakavatott vezetése alatt, midőn a kiállitás leggazdagabb sorozatait, a díszes fegyverek, csoportjait végig néztük. Az ágyúk és mozsarak Lengyelországban is úgy mint nálunk német nevű rézöntöktől valók és számos a puska és pisztoly híres nyugoti vagy olasz mesterektől, ez utóbbiak közt a híres Lazzarino Cominazzo két művel van képviselve.

Az ötvösségben is félreismerhetlen a német befolyás; de itt-ott föl föltűnik egy-egy mozzanat, mely hazánk ötvösségére emlékeztet, így

p. o. magyar eredetű sodronyos zománczot látunk a krakkói székes templom egyik díszes XVI. századi kelyhén (226. sz.) és érdekes egy rekeszes zománczmű filigrán alapon (380. sz.). Viszont vannak zománczos művek, melyek közel állanak hazai zománczgyakorlatunkhoz, de kétségtelenül lengyel vagy oroszországi eredetűek — a lengyel szakírók ruthen zománcznak mondják, de részletes kutatásokkal nem bírják még ez elnevezést megindokolni. Néhány ily fajta mű a 753—755. számok alatt volt szemlélhető.

A legrégibb egyházi művek a kiállításon Szt. Stanislas püspöki süvege a XI. századból, ugyancsak e szent nevéhez fűződik keleti eredetű domborműves ezüstládácska kufikus fölirattal s egy zománczízlésű bot a XIII. századból.

A csúcsíves művek közt Zamoyski tulajdonából való bor és vízkannácska vonta magára a figyelmemet (239—240), mert meglepően hasonlít az idomuk a n. muzeum két fölötte díszes aquamanile-jához, itt is, ott is kigyótest formáját öltötte a kiöntő.

Huszonnégy zsidó hitközség egyházi készlete képviselte a belföldi zsidó ötvösség XVII—XVIII. századi tűntető pompára törekvő barokk ízlését; művészi szempontból figyelemre alíg méltó.

A kiállítás többi csoportjaiból kiemelem a miniature arczképek gazdag sorát, a régi butorokat s a porczellán s majolika tárgyakat, melyek közt a belföldiek úgy mint hazánkban, leginkább olasz és franczia mustrák után készültek.

Végűl dicsérnem kell azt a szakszerű lajstromot, melyet a kiállításról Wl. Lozsinszky nagy gonddal szerkesztett; ez mintáúl szolgálhat hasonló kiállítási lajstromokra, mert pontos leirásain kívül, háromféle betürendes tárgymutatójával a kutatónak mintegy földolgozásra kész műtörténeti anyagúl szolgál.

Budapest, 1894. szeptemberben. *h. j.*

RÉGÉSZEK NEMZETKÖZI ÉRTEKEZLETE SZERAJEVÓBAN.

I.

Alig van ország Európában, mely az utóbbi évtizedben a régészeti tudományt oly gazdag és minden szakba vágó emléktömeggel gazdagította volna, mint a régi illyrek hazája, a monarchiánktól megszállott Bosznia és Herczegovina. Egy tudománykedvelő miniszter erős keze ott oly mozgalmat indított meg, mely rövid idő alatt föltárta e földben rejlő páratlan gazdagságú régi maradványokat, ezek számára muzeumot létesített és nyomban mindazt, a mit sok értelmes és szakavatott munkaerő közreműködése színre hozott, az európai irodalom számára értékesíti.

A kitünő administratiónak szakunk nagy hasznát látja ez országokban. Az administrativ közegek lajtorjájának legalsó polczaitól föl az ország központján székelő országos kormányhatóságig, minden polczon álló hivatalnok ügyel a leletekre, hírt ad a központnak, gondoskodik az álló emlékek megóvásáról és megadja módját, hogy alkalmas helyeken azonnal a szakszerű kutatás és ha szükséges, a tudomány szabályai szerint folyó ásatás indulhasson meg.

És van a központban szakunknak egész tábori kara, mely lelkes odaadással gyarapítja tudományunkat. Legtöbben mint műkedvelők kezdték néhány éve és most nemcsak derekasan töltik be helyeiket, de buzgalmuk magával ragadja az önkénytes külső munkatársak egész sorát, kiknek közreműködésével nemzedékek mulasztását pótolják és magasra emelték Bosznia hírét az európai archæologiában.

Már a hetvenes évek óta lehetett sejtelmünk arról, hogy minő gazdag e föld mindenkorbéli kincsekben.

Dr. Hœrnes Móricz már a hetvenes években járta be az országot és irányozta reá a régészek figyelmét.* 1885-ben szerény körben mozgó régészeti társulat is alakult, melynek egyik buzgó alapítóját Dr. Makanecz Gyulát 1891-ben korai halál érte, orvosi hivatása teljesítésében, míg másik alapítója Radimszky Vilmos országos bányakapitány, most is az ország legtevékenyebb kutatói közé tartozik. Az ő tevékenységük szerény gyümölcsét láttam egy kis muzeum képében 1889-ben, melyet akkor már a kormány kezdett gondja alá venni. Azóta alig múlt el hat év s e hat évet bámulatos sikerrel tudták kihasználni.

A muzeum most számot tevő tényező az európai tudományban s már is oly gazdag, hogy termei hosszú sora már alig képes befogadni a minden felől gyülő becses anyagot.**

Legtekintélyesebb a muzeum præhistorikus osztálya; gazdag őstelepek és temetők egész sora bőven jutalmazta az ásatók fáradságát és Radimszky lajstroma a boszniai rég. leletekről tanuskodik róla, hogy még sok évtizedre szóló munka várja az ásók kezét. A legfontosabbak között ott van az illyrek egyik temetője a Szerajevo közelében fekvő glasináczi fennsíkon, melynek több mint húsz ezerre menő sírhalmai közül eddig mintegy ezeret tártak föl. Az ország éjszaknyugoti részén Jezerinénél Bihács közelében u. l. kelta fajtájú nép egyik temetőjét ásták föl s mintegy 700 sírleletet őríz belőle a muzeum.

Érdekes bronzkori lelet került elé Sumetacban, præhistorikus telepekre akadtak Sobunarban Szerajevo mellett, régiségek akadtak a

* Dinarische Wanderungen. Bécs 1888 czimű művében és számos becses értekezésben, mely már előbb tőle megjelent.

** A muzeumról sikerült képeket közöl Hörmann a Wiss. Mitth. aus Bosnien I. kötetében 1893.

rakitnoi fennsíkon, érdekes La Tène ízlésű bronzokat leltek a majdani földvárban. Nem kevésbbé gazdag nyomokat hagytak az országban a rómaiak, kiket nem pusztán a hódítási vágy, de a gazdag bányák jövedelmezősége is ide vonzott, számos helyen akadtak római épületekre. Legutóbb magának a mai fővárosnak szomszédságában Ilidseben tárták föl a régiektől használt meleg forrásokat s azok közelében épületeket és bennük mozaik padlókat. Domaviát (Srebrenica mellett) a régi bányászat székhelyét szabályosan átkutták, hiteles nevét már 1884-ben állapíthatta meg Pogatschnigg föliratos emlékek alapján, melyeken az egész dalmatiai bányakerület procuratora szerepel. Római telepek nyomai kerültek elé Laktášiban, Doboj mellett, Zenicán és Stolac mellett ugymint Mostar szomszédságában.

A római telepeket összekötő útvonalakat is nyomozták, a szerencsés kutatónak, Ballifnak csakhamar módjában volt a tartomány nyugoti részén létezett uthálózatot kimutatni, mely számos mérföldjelzővel gazdagította a muzeum római emléktárát.

Az őskeresztény kor néhány épületét is meglelték Visokoban s a kőtárban érdekesebbnél érdekesebb építészeti maradványok emlékeztetnek a szomszéd Salona, Knin és Mucsból ismert 6—9 századi templomokra.

Még sokkal többet hagyott reánk a későbbi középkor. Thallóczy Lajos ismertette először e folyóiratban* a bogumiloknak tulajdonított domborműves vagy föliratos kőlapokat s gyakran óriási méretű kősarkophágokat. Azóta mintegy telekkönyvi pontossággal, számszerinti összeirás készült az országban létező ilyen emlékekről: nem kevesebb mint 59455 a szám, melyet ez összeírás kimutatott.

A keresztények emlékei mellett a törökök négyszázados uralma idejéből is maradtak épületek és iparművészeti emlékek; ezeknek a fölkutatása, illetőleg gyűjtése is megindult és nagyon érdekessé fogja tenni a szerajevoi muzeumot, mert sehol a Balkánon jelentékenyebb mohamedán emléktár nem létezik.

Az intézetnek belföldi éremleletekből alakított numismatikai gyüjteménye is van. Az érdekes leletek nagy sorában talán legérdekesebb az ősrégi tengerentúli forgalomról tanusító karthagói érmekből álló krupai kincs.**

Mind e soknemű gyűjteményt természetszerűen egészíti ki az etnographiai tár és az anthropologiai gyűjtemény. Az előbbi már igen gazdag; különös súlyt fektettek a régi boszniai és herczegovinai népviseletek és szobaberendezések összegyűjtésére, tervben van e gyűjtést az egész Balkán népeire kiterjeszteni, melyek közül már igen érdekes

* Arch. Ért. 1880. XIV. k. Bosnyák mauzoleumok.

** V. ö. Wiss. Mitth. aus Bosnien I. Truhelka Depotfund afrikanischer und anderer Bronzemünzen von Vrankamen bei Krupa.

costumecsoportok képviselik a bolgár és albán népet. A koponyák és csontvázak gyüjtése is megindúlt, sőt ezek alapján már történtek egyes kisérletek a régi lakók testalkatának megállapítására, mihez a bennlakó modern népek természeti tulajdonságainak gondos megfigyelése is járúl.

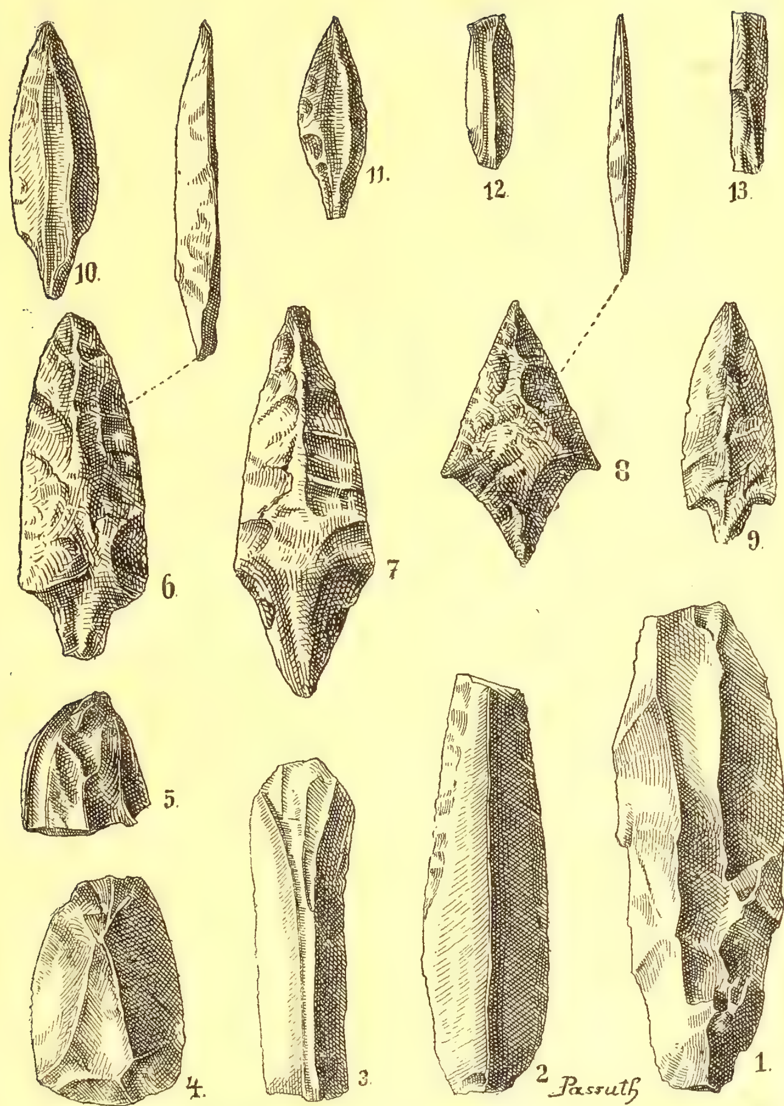
E rövid áttekintés is mutatja, hogy milyen nagyfontosságú culturtörténeti anyagot ölel át már most is az alig kilencz éves muzeum és bizonyára elismerésre méltó a miniszter s az ő megbizottjainak nagy érdeme ily fontos tudományos góczpont megteremtésében. De nem lett volna teljes az intézmény, hogyha nem történt volna egyúttal arról is gondoskodás, hogy a muzeumba gyűjtött kincseket s az országban fölkutatott álló emlékeket szélesebb körben, irodalmi úton is bemutassák a tudományos világnak. Csakhamar fölismerték, hogy a muzeumnak szüksége van egy szakfolyóiratra, melynek révén a közönséget oktassák és szakemberek figyelmét is az addig ismeretlen emlékekre irányozzák.

E folyóirat — a «Glasnik» — már a muzeum államosításának második évében 1889-ben negyedéves füzetekben indúlt meg és most már hatodik kötete van folyamatban. Bosnyák nyelven írják, mert első sorban a belföld számára szerkesztik, de gazdagon illusztrálják s a képek révén a külföldnek is szolgál.

Az «Arch. Ért.» olvasói időről-időre bő kivonatban értesülnek a a bosnyák társfolyóirat tartalmáról és volt módjukban annak gazdag tartalmát méltányolni. Mikor a szakfolyóirat négy éven át életképességéről tanuságot tett és a kutatások fontossága egyre emelkedett, akkor czélszerűnek látszott a folyóirat értékes anyagát tudományos évkönyvek idomában adni az európai szakművelők rendelkezésére. E munka szerkesztését Kállay miniszter Dr. Hœrnes Móricz ismert szaktudósra bízta,* a ki elismerésre méltó gonddal és gyorsasággal felelt meg nehéz föladatának: 1893-ban jelent meg az első kötet és a folyó évben már a második látott világot, sőt már a harmadik kötet is készülőben van. E kötetek megjelenése a boszniai archæologia számára az egész szakvilág érdeklődését és elismerését biztosította. Tartalma nemcsak az archæologiát öleli át, van nép és természettudományi része is; de legdúsabb az archæologiai része s ez az elfoglalt tartományok összes culturális korszakaiból fönmaradt s eddig ismert emlékeiről jeles monográphiák rendszeres összefűzése által oly helyes tájékozást nyújt, a minővel ez idő szerint semmiféle más ország arch. irodalma nem dicsekedhetik.

E nagy vállalat mellett még más két mű mozdította elé a boszniai emlékek ismeretét; mindegyiknek megvolt specialis rendeltetése és haszna. Még 1891-ben készített Radimsky egy népszerű kézikönyvet,

* Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, redigirt von Dr. M. Hœrnes, Wien C. Gerold's Sohn. I. köt. 1893. 8° 593 ll. 30 táblával és a szövegben 760 ábrával. II. kötet 8° 692 ll. 9 táblával és a szövegben 238 ábrával.

I. KŐSZERSZÁMOK ÉS FEGYVEREK A BUTMIRI TELEPRŐL. $^{21}/_{22}$ NAGYSÁG.

melyet a bosnyák kormány bosnyák és német nyelven adott ki.* A kézikönyv első sorban a két tartományban működő hivatalnokok számára készült, kiknek megküldték, hogy a megóvandó és gyüjtendő régiségekről kellő fogalmuk legyen. A szakirodalomban munkájának az adta meg fő becsét, hogy a nyolcz csoportban tárgyalt præhistorikus emlékek mindegyik osztályánál gondosan közli a megszállott tartományokban eddig színrekerült emlékeket és lelőhelyeket és fokozza a közlemények érdekét a sok közbeszúrt rajz, mely a fontosabb régiségeket híven szemünk elé állítja.

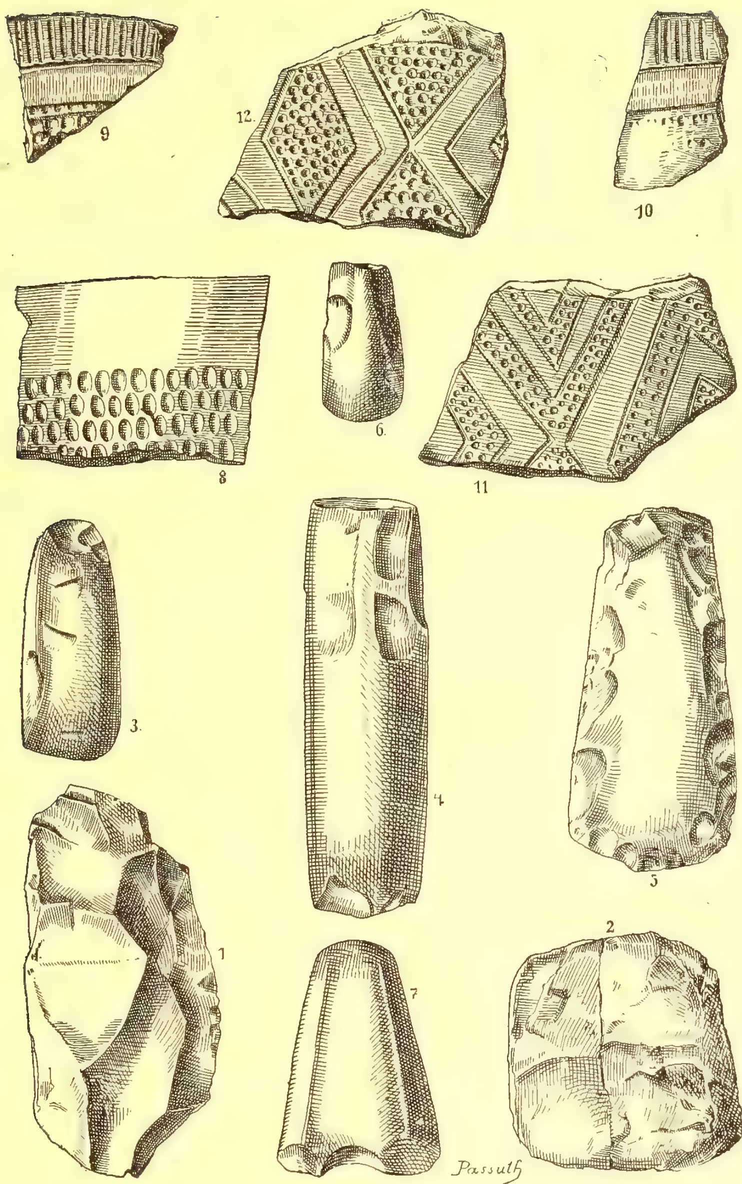
A másik Ph. Ballif műve a megszállott tartományok római utjairól** Ballif építészeti tanácsos több évi kutatásai után, melyeket Herczegovina és Bosznia nyugoti részeiben teljesített, tizennégy római utat állapított meg, melyeknek hosszában sűrűen maradtak fönn antik erődök, telepek, egyes házak s egész városok maradványai, a miből kitűnik, hogy e vidék a római míveltségtől belterjüleg meghódított tartomány volt s a 49 mérföldmutatóból, melyet Ballif összegyüjtött, megállapítható, hogy az első századtól a negyedik század végső harmadáig viseltek a római imperatorok az útrendszer épségben tartására gondot. Az európai szakirodalom a lelkiismeretes munkát nagy elismeréssel vette és újabb bizonyságát látta benne, hogy a Boszniát intéző kezek minő komolyan mozdítják elé tudományunk ügyét.

Szükségesnek véltem mind e sikereket fölemlíteni, hogy méltányoljuk, mennyire szerencsés gondolat volt Európa különböző országaiból szakértőket meghívni Szerajevoba, hogy a mi eddig ott szakunkban történt, közvetlenül lássák és méltányolják.

A boszniai és herczegovinai kormány meghivása következtében létrejött nemzetközi régészeti értekezletet f. évi augusztus 15—21-ikéig tartották meg Szerajevóban. Bizonyára ez volt az első eset, a mikor egy ország kormánya oly érdeklődéssel viselkedett a gondjaira bízott terület régiségei iránt, hogy idegen országokból szakembereket tanácskozmányra hívjon meg, azoknak bemutassa az ország székhelyén összegyűjtött régészeti kincseket, belföldi szakemberekkel megmagyaráztassa nekik az eddig ott folytatott kutatásokat, sőt az ő jelenlétükben ásatásokat rendeztessen. Mindez megtörtént Boszniában, tizenöt külföldi szakértő előtt, kik a bosnyák kormány meghivására messze földről e czélból Szerajevóba jöttek. A szakférfiak közt legnagyobb számmal bécsiek voltak: Benndorf, Borman, Hoernes és Szombathy, a német tudományt képviselték: Virchow, Voss és Ranke, a francziát S. Reinach,

* V. Radimsky. Die præhistorischen Fundstätten, ihre Erforschung und Behandlung. 8° 184 l. egy képes táblával és 337 ábrával; az Arch. Ért.-ben megjelent az ismertetése XII. k. 1892. 183.

** Ph. Ballif: Röm. Strassen in Bosnien und der Herzegovina. I. Theil Wien 1893. 4° 70 l. 12 képes táblával és egy térképpel; ismertetve az Arch. Ért, 1893. XIII. 278—279.

II. KŐSZERSZÁMOK ÉS CSEREPEK A BUTMIRI TELEPRŐL. 1/2 NAGYSÁG.

Mortillet és Verneau, az angolt Munroe, az olaszt Pigorini, a schweizit Heierli és Fellenberg, a magyart e sorok írója. A tanácskozmány tudományos programmját dr. Hoernes Mór szerkesztette, rendezésével a kormány részéről meg volt bízva Hörmann Konstantin, osztálytanácsos, a szerajevói muzeum igazgatója, a muzeum kincseit az igazgatón kívül a præhistoricus osztály vezetője, Fiala Ferencz, magyarázta a külföldieknek és a tartomány többi szakértői is, Radimszky Vilmos, Ballif Tivadar és Truhelka Cziryll szakértő fölvilágosításokkal mindenben előmozdították a tanácskozmány sikerét.

A kormány tervrajza négy főhely körül csoportosította kérdéseit.

1. Butmir. Miféle korból való ez a nagy kőkori telep? Hogy kell megmagyarázni azon jelenségeket, melyek e helyen létezett gyártelepre utalhatnak? Miféle következtetésre vezethet e neolith-kori telep culturrétegében lelt keleti (egyptomi?) ízlésű szobrászati emlékek előfordulása?

2. Sobunar (Debelo brdo, Zlatište). Lehet-e e lelőhelyek s az istriai castellieri közt párhuzamot vonni és hasonlítanak-e az itteni leletek a felső-olaszországi terramarekből előkerült régiségekhez, s ha igen, miféle következtetésekre jogosítanak ily hasonlatosságok?

3. Glasinácz. E terület temetőinek és sánczműveinek jelentősége, egymáshoz való viszonyuk: az egyes leletek helyi és korbeli különbségek szerint, a glasináczi cultura eredete és időtartama; későbbi története. Mely népnek tulajdonítandó a glasináczi leletek túlnyomó tömege, miféle politikai és társadalmi viszonyokat tételezhetünk föl a leletek tanusága szerint a fensík régi lakóinál?

4. Jezerine. Miféle körülményeknek és mely kornak tulajdonítandó e történet előtti és római temető? Mikor és mi módon szünt meg? Mely nép temette oda halottait és hogy élt ez a nép? Miféle viszonyban van a jezerinei cultura a glasináczi s a Debelo brdo-beli fiatalabb leletekkel?

E főkérdéseken kívül mások is föl voltak véve a gyűlés tervrajzába, nevezetesen a római s a középkorra vonatkozók és a régi illyrekre, úgymint a jelenkori boszniai lakosságra vonatkozó anthropologiai kérdések.

Ily nehéz kérdéseket átölelő gazdag tervrajzot természetesen annál kevésbé lehetett kimeríteni, mert a gyűlés tartama csak hét napra volt szabva, melyből a legtöbb időt a muzeum tanulmányozása, a butmiri őstelep ismételt megtekintése és a glasináczi fensíkra való nagyobb kirándulás vette igénybe. Igy tehát csak három ülés volt, melynek elsejét (aug. 16.) két hivatalos előadás töltötte be, a másik kettő, aug. 17-ikén és aug. 22-ikén, maradt fönn a fölvetett kérdések megvitatására.*

* Az egész tanácskozmány lefolyásáról kimerítő hiteles hírek és a beszédekről gyorsírói följegyzések alapján készült közlések olvashatók a «Bosnische Post» 1894. évi 65—77. számaiban, melyeket e jelentésünk szerkesztésénél mi is fölhasználtunk.

Miután augusztus 15-ikén a hivatalos üdvözletek megtörténtek, a következő nap megnyílt a tanácskozmány két előadással, melyben a boszniai kormány részéről arra fölkért szakemberek a vendégeknek az országban archæologiai szempontból eddig kivívott eredményeket bemutatták. Az első előadás a szerajevoi muzeumra vonatkozott. A muzeum igazgatója *Hörmann Konstantin* osztálytanácsos, előbb a muzeum történetét vázolta. Megnyitották 1888. február 1-én, akkor alig egy tizede annak az anyagnak létezett, melyet ma őriznek az intézet termei. Hivatalos szervezeti szabályzatot csak az idén készítettek. Két főosztályból áll; a természetrajziból és a régészet-történetiből, ez utóbbiban együttes csoportokban kezelik a præhistorikus s a római régiségeket, külön a középkori régiségeket, az érmeket, metszett köveket és pecséteket és az ethnographiai tárt. E három utóbbi alcsoport s az előbbi két csoport élén egy-egy tisztviselő áll, kiknek más, az intézettel nem szoros kapcsolatban álló külön specialista szakemberek vannak segítségükre, a kik az ásatások vezetésében, a római és szláv föliratok megfejtésében, meg az ethnographiai gyűjtésekben közreműködnek. Az eddigi jelentékeny gyűjtések már a közel jövőben külön új czélszerű épület emelését fogják igényelni. Ezután a nagyérdemű igazgató kimerítő tájékoztatást nyújtott a muzeum jelenlegi tartalmáról és irodalmi működéséről. *Dr. Thallóczy Lajos* kormánytanácsos, tanúlságos előadást tartott a két ország múltjáról, különös tekintettel az eddig fölásott régiségekre, melyek épen e vidéken, hol oly kevés irott okmány maradt, a történetirás nélkülözhetlen fundus instructusát képezik. A Balkán sajátságos földrajzi fekvése és földtani alakulása okozta, hogy hiányzott benne az egységes központi fejlődés és hogy minden részének a multja különleges képet nyújt. A félsziget éjszaknyugoti csúcsán elterülő Bosznia és Herczegovina kivált két földrajzi tényező hatása alatt állott, egyik az Adriai tenger, a másik az éjszakon határos nagy folyamvidék; az előbbi határ révén nyitva állott a középtengeri góczpontok hatásának, a másik a Duna vidékével hozta kapcsolatba és a természeti alakulás, a hegyek, folyók, állatvilág, növényzet is mutatja, hogy az egész terület e két főirány felé hajló részre oszlik. De a kettéosztás főokozója a hegységek, nem áthághatlan akadályok, hanem lépcsőzetesen átvezetnek a síkságból a tenger felé, állandó hatásuk mégis megvolt s az leginkább abban a conservativ jellegben nyilvánúlt, mely a hegyi vidék lakóit a síkföld lakóitól meg szokta külömböztetni. Ez előzmények után előadó végig kisérte hallgatóságát azon miveltségi korszakokon, melyeken az ősi idők óta e vidéket lakó népek keresztül mentek. A legrégibb ismert korszak a neolithikus miveltséggel kezdődik s az europaszerte tapasztalt miveltségi fokokon, a bronz, a hallstatti és a La Tène izlésen keresztül a Krisztus előtti első századig vezethető. Mindegyik præhis-

torikus alkorszakra az országban már tömérdek a földerített emlékanyag, leggazdagabb a kőkorra és az illyrek miveltségére. A rómaiak hódításaival új korszak indúl meg, melynek magas culturájával csak azóta ismerkedtünk meg behatóan, a mióta a római kor maradványaira is kiterjesztették a rendszeres ásatásokat. Leghomályosabb az V-ik századtól a XI-ikig terjedő időszak. Ekkor germán, turáni és szláv népek lepték el a hegyeket s völgyeket, részben azért, hogy a tengerhez, részben hogy Italiába jussanak.

A római míveltség a parti vidékre szorul, fölváltva gótok, avarok, gepidák s longobardoktól veszélyeztetve, míg a VII. században a szlávok megtelepedésével a mozgalmat bizonyos megállapodás váltja föl. A kutató e századok gyér maradványaival szemben még nagyon nehéz helyzetben van, óvatós kritikával kell eljárnia, hogy a különböző népáramlatok hagyatékát kor és nép szerint megállapítsa. Még legbiztosabbak azok az eredmények, melyeket a kereszténységnek a partvidék felől történt terjeszkedése után az V—IX. századig épült egyházak romjai nyujtottak, ezek a dalmát vidék biztosabb chronologiájához fűznek bennünket, a mely már most is némi támpontokat nyújt.

A szlávság külön boszniai tagja a XI. századtól kezd önállóan érvényesülni s e bosnyák középkor a bosnyák birodalom bukásáig 1463-ig tart. E korszaknak egységes műveltsége van, mely leginkább egy specialis vallásos fejlődésben az u. n. bogumil vallásban nyilvánúlt és monumentalis maradványait az országszerte elterjedt bogumil síremlékek óriási tömegében szemlélhetjük. 1463-ban sikerült az ozman birodalomnak megdönteni a bosnyák királyságot.

Az iszlám ebben s a következő században virágzó korát élte és a Balkán vidék szétdaraboltságával szemben egységes hatalmas culturát képviselt. Századokon át tartó uralma erős gyökereket vert ez országokban és a nép gondolkozásmódját és életének külső formáit is lényegesen befolyásolta, a miért is e korszak emlékeinek föntartása, átkutatása és tudományos tanulmánya szintén fontos culturtörténeti föladat.

A két érdekes előadás meghallgatása után a gyülekezet a muzeumba indúlt, a hol az igazgatón kívül Radimszky is bemutatta a Butmiron általa fölásott régiségeket, Fiala pedig a muzeum őre, a glasináczi ásatásokból származó leleteket magyarázta.

Az egész délutánt a gyülekezet Butmiron töltötte, a hol szemei előtt folytak az ásatások s a hol e nevezetes kőkori telepről nyomban élénk eszmecsere fejlődött. Este felé a Butmirról $^1/_4$ órányira eső Ilidsében az ott előkerült gazdag római épületmaradványokat maga Kállay miniszter mutatta be a tudósoknak.

A butmiri telephez füződő kérdések az egész tanácskozmány alatt erősen foglalkoztatták a szakértőket. A leleteknek a muzeumban fel-

gyüjtött sok ezernyi tömege és változatossága meglepte őket és a helyszinén tett közvetlen megfigyelések a tárgyakhoz füződő érdeket nagyban fokozták.

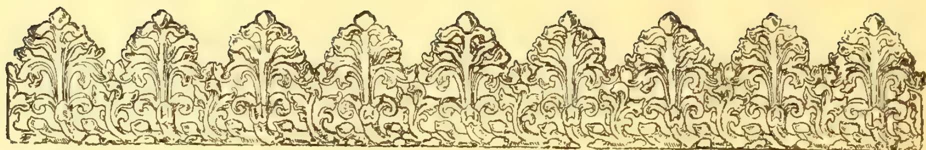
Butmir, mely tudományunkban még nagy szerepre van hivatva, Szerajevotól éjszaknyugotra mintegy 13 kilométernyi távolságban a síkon fekvő hely, hol két éve egy gazdasági épület alapozásánál, melyet mérsékelt emelkedésű lapos földhátoṇ akartak emelni, véletlenül régiségekre akadtak.

Mikor a miniszter ennek hirét vette, azonnal elrendelte az épületek oly elhelyezését, mely a dombhát gondos átkutatását lehetővé tette. Az ásatást Radimszky vezetésére bízta. A lelőhely óriási kiterjedésű kőkori telepnek bizonyult, melyből ez ideig mindössze csak egy negyedrészt ástak föl és a domb ezen részéből eddig kiszedett régiségek száma már is túlhaladja a huszonöt ezret és ez a szám a nap nap után haladó ásatások alatt folyton gyarapodik.

A tanácskozmány tartama alatt fölásott leleteket a miniszter úr vendégei rendelkezésére bocsájtotta; így jutott a n. muzem is néhány jellemző példányhoz, melyet az idezárt két táblán bemutatunk. Egyiken a finoman pattogatott apró pengéket (1—3.) vakarót (4.) silexmagot (5.) különböző idomú s végtelen gonddal kidolgozott nyíl csúcsokat (6—11.) végül két vékony pattogtatott pengécskét mutatunk be. A legtöbb silexből készült, de némelyik vérjáspisból (?) való, (2., 4., 6.)

A második táblán nagyjából kimunkált vésőt látunk (1.) szabálytalan idomú, de lapos oldalú buzatörőt (2.) különböző nagyságú s idomú vésőket, (3—6.) egyet, mely magyar typusainkhoz sorakozik (4.) végül bemutatunk azon soknemű cserepekből, melyek Butmiron előfordulnak, négy fajta fekete cserepet, bemélyített zsineg és vonaldíszekkel. (8—12.)

H. J.

LEVELEZÉS.

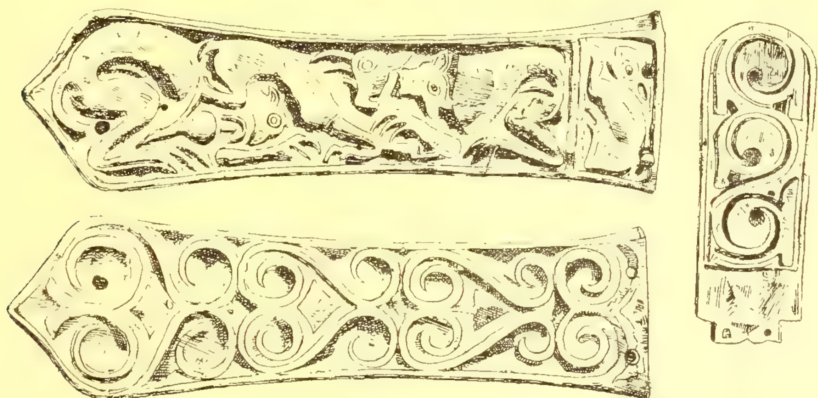
I. JÓZSEF CS. ÉS KIR. FŐHERCZEG a hazai ősrégészeti irodalom terjesztéséről. Az Archæologiai Értesítő utolsó füzetében (XIV. köt. 3. sz. 276. l.) e helyet olvasom: «Sajnosan tapasztaljuk mi magunk is irodalmi elszigeteltségünket, melynek következménye, hogy szakunk hazai vivmányai nem érvényesülnek a nemzetközi irodalomban úgy, a hogy megérdemelnék. De e baj miatt nem áldozhatjuk fel nemzeti míveltségünket, legfölebb úgy segíthetünk rajta, hogy szakférfiaink kutatásaik eredményeit előbb hazai nyelven s azután még más európai nyelven is közzéteszik . . .» Osztozván e nézetben és méltányolván az ügy fontosságát, vettem pártfogásomba a Hermann Antal szerkesztette folyóiratot: «Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn». Megtörténtek az intézkedések arra nézve, hogy e folyóirat ezután rendesen megjelenhessék, terjedelmesebb havi füzetekben, s hogy tényleg betölthesse az újabb programmjában kijelölt keretet, az őstörténetet is — mennyire hazánkra vonatkozik — intenzive művelvén, illetőleg e szaknak nagyjelentőségű «hazai vivmányait a nemzetközi irodalom számára értékesítvén». Ez irányban a mi folyóiratunk talán rendesen azonnal közölhetné az Archæologiai Értesítő præhistoriai tartalmának kivonatát az illusztrácziókkal együtt. Tudom, hogy ezelőtt a szintén nagyértékű «Ungarische Revue»-ben jelent meg időnként az ily tárgyú fontosabb közlemények német fordítása, de ez a folyóirat általános érdekű tartalmánál fogva nem juthat el az összes érdekelt szakkörökbe, mig a több mint 1200 példányban megjelenő «Ethnologische Mittheilungen»-t Hermann ingyen megküldi minden tudósnak, ki néptani disciplinákkal foglalkozik. Szívesen látnám, — mert úgy a népvizsgáló tudományra, mint az érdekelt két folyóiratra nézve előnyösnek és kivánatosnak tartom, — ha az utóbbiak ilynemű viszonyba lépnének egymással* stb.

Alcsuthon, 1894. évi szeptember hó 12-én.

József fhg.

* Az «Arch. Ért.» szerkesztősége hálával vette ő fenségének kegyes ajánlatát és velünk együtt bizonyára szaktársaink is hálásan fogadják a fontos intézkedést, mely hivatva lesz kutatásaikat a nyugati irodalomban érvényre emelni. *Szerk.*

II. Dr. HOLLÓS LÁSZLÓ. TOLNAMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. A következőkben nehány, ujabban szerzett régiséget ohajtok bemutatni, melyekre növénygyűjtő kirándulásaim közben Tolnamegyében, földmíveseknél akadtam: 1. Egy népvándorlási korbeli bronz szíjvég két lapja, (1. ábra). Lelőhelye Harcz, vízmosásban. Egyik oldala növénykacs motivummal van ellátva; ily növénymotivummal diszített szíjvéget láss «A régibb középkor emlékei» I. köt. Keszthelyről CXIII. 2. és 4. — Nemesvölgyről CXXXIV. 1. — Mártélyról CLV. 10. sír. 1 *a*. Másik felén állati alakok láthatók. Nevezetesen felső végén egy kis, külön mezőben ülő nyúl, (?) majd az egész nagy térben két, egymás felé fordult ragadozó griff, köztük egy térdre bukott szarvas. A nyúl mezeje alatt, belül egy 14 mm. széles és 2·5 mm. keskeny nyilás van, melybe a szíj két fejes bronz szegecskével lehetett beerősítve (az egyik még megvan). Hossza 10 cm. sulya 50 gr. Hasonló állatharczot föltüntető szíjvégeket láss «A régibb

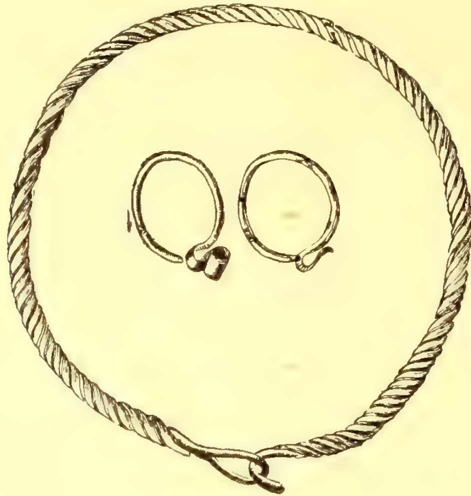

1. ÁBRA. 2. ÁBRA.

középkor emlékei» I. köt. LXV. 2. és 3 *a*. — Ordasról LXXVIII. 5. — Keszthelyről CXII. 1. és 5. — U. o. CXIII. 1. és 3. Ugyanazon vízmosásból való egy másik, itt-ott áttört művű, virág motivumos bronz szíjvégnek egyik lapja. Hossza 5 cm., legnagyobb szélessége 18 mm. Hasonlót látunk «A régibb középkor emlékei» I. köt. Szegedöthalomról LXXII. 3. — Nemesvölgyről CXXXXII. 3. és 4. — Mártélyról CLIV. 4 *a*. Harczon vettem egy sodort, sárgaréz-nyakpereczet, tekercses sodronykarikát, két darab ezüst homlokgyűrűvel, (3. ábra.) mely állítólag másik öttel együtt a nyakpereczen volt, midőn a Szekszárd mellett lévő Baton, krumpli kapálás közben, egy halott mellett találták. Legnagyobb belső átmérője 14·5 cm. sulya 40 gr. A négy sárgaréz sodronyból font nyakperecz egyik végén füllel van ellátva, a másikon kapocscsal. A fület a duplán összehajtott középső sodronyból képezték. Ilyent látunk lerajzolva az Arch. Ért. V. k. 4. sz.-ban Csorna-Csatárról; a XI. k. 4. sz.-ban Szeged vidékéről; a XII. k. 4. sz.-ban Székesfehérvárról (31 ábrán 5 db. agyag gyöngygyel); a XIII. k. 2. sz.-ban Nagyváradról. E tekercses sodronykarikáknak kora a IX—XI. századra van téve s magyar pogánykoriaknak tartják őket. Azt hiszem nem a nyakon,

hanem a fej tetején viselték. Erre mutat az is, hogy a halántékgyűrűk rajta voltak.

A síma, ezüstsodronyból készült halántékgyűrűnek egyik vége lemezszerűen kiszélesbül s háromszorosan kanyarodó nyulványt képez úgy, hogy itt két kis karika keletkezik. Párjától a tekercs letörött. A karika belső átmérője 13—15 mm., sulya 1 gr. A lemezke legnagyobb szélessége 4 mm.

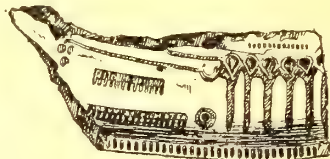
3. ÁBRA.

Ilyen halántékgyűrű van lerajzolva az Arch. Ért. XII. k. 4. sz.-ban, 309. l. 44. ábrán Székesfehérvárról ; a XIII. k. 2. sz. 141. l. 13. és 14. ábrában Nagyváradról. Talán érdemes volna Baton, hol a most leírt tárgyakat találták, ásatni.

A harczi Várhegyen ismét sok bronzkori edénytöredéket gyűjtöttem, hogy krétabetétes diszítéseket idővel sorozatosan összeállíthassam. Ilyeneket közöltem

4. ÁBRA.

5. ÁBRA.

az Arch. Ért. XIV. k. 1. sz.-ban a 70. lapon. Az ujabb gyűjtésből két cserép darab látható a 4 és 5 számú ábrában. A perem részből az átmérőket megszerkesztve az első egy 30 cm., az utóbbi egy 12 cm. átmérőjü edénynek lehet darabja. E helyen ujabban gyűjtöttem két db. fél kőkalapácsot, egy lapos őrlőkövet, három majdnem teljesen ép edényt, egy szabad kézzel idomított durva

tányérkát, különféle csontokat. A vesszőre tapasztott, égetett sártöredékekben (kunyhófalak) helyenkint még a szalma és polyva is megvan. A 4-ik ábrán lerajzolt urna legnagyobb átmérője 11 cm., köbtartalma 270 cc. Talpának átmérője alig több 3 cm.-nél. Felső fele jóformán csupa krétrabetéttel van borítva, melynél főszerepet viszik a párhuzamos hosszú, vízszintes s a rézsut, rövid vonalacskák, kisebb számmal vannak félkörök, karikák meg pontok. Az edény fülét csak akkor ragaszthatták fel, midőn a diszítéssel teljesen készen voltak még pedig úgy, hogy az edénybe egy lyukat mélyesztettek, melybe a fülnek hegyét huzták be, egy részét pedig az edényen széjjel nyomkodták.

Nagyon csinos poharacskához is jutottam itt. Nyaka lefelé keskenyedik, majd kiöblösödik s egy arányos hasi részszel bir úgy, hogy a füles edényke egy. piczike kancsócskát mutat. Egészen síma, igen könnyű s csak 90 cc. ürtartalmu A legnagyobb harczi urna, egészen síma, szintén szürke agyagból készült, simított és erősen van égetve. Átmérője pereménél 10 cm., magassága 11·5 cm. s térfogata 725 cc. Kevés hamu van fenekén. Felső részén egyetlen egy, ludtoll vastagságu lyukkal biró, szögletes fülecske látható. Szekszárdon talált bronzvésőt szereztem. Hossza 10 cm., legnagyobb szélessége 28 mm., sulya 70 gr. Pereme bordával bír s közel hozzá, mindegyik széles felén három, szög alatt találkozó párhuzamos vonalpár diszíti. Fül vagy lyuk nincs rajta. Ugyaninnen való egy majdnem 14 cm. hosszu bronz tőrpenge, melynek aljában még a megerősítésre szolgáló négy fejes szegecs is megvan.

Kecskemét. *Dr. Hollós László.*

III. Dr. JÓSA ANDRÁS. A KÁNTOR-JÁNOSI-I LELETNEK MÁSODIK RÉSZLETE.* Az első közleményben említett bogrács fenekének legnagyobb része hiányzik; három füle le van törve, csak egy ép. A guzsokat a találók törték le. Egy elkallódott, a másik gyűjteményünkben van, a találók által összevissza hajlítva. Az edénynek szép patinája van. Pereme alatt hét párhuzamos vonal fut körül, egymástól egy-egy mm. távolságban. Közvetlen ezen sáv alatt — felfelé nyitott, ív alaku 3 mm. széles ◡ — karczolatok vannak sűrűn egymás mellé helyezve. Fülecskével ellátott négy köpüs balták, tokos vésők, kettőnek felfelé irányuló nyujtványa már a földbe kerülés ideje előtt letörve. Diszített fülecskével ellátott köpüs balta, melynek élrésze hiányzik. Két letompított hosszas négyszögü átmetszetü huzalból készült nyitott végü karperecz. Ívszelet átmetszetü huzalból készült nyitott végü karperecz. Hengerded huzalból készült, végei felé vékonyodó, nyitott végü karperecz. Öt kasza-kő alaku átmetszetü huzalból készült zárt karikák. Karpereczek nem lehettek, mert kivül-belől élesek. Két bronz pogácsa, egy fürész töredék. Voltak a bográcsban egyéb tárgyak is (nehány köpüs balta is) de azt, hogy mik voltak azok, és hová lettek, ki tudnom nem sikerült. A bogrács hasonlít a somlyói (Veszprém m.) edényhez, mely «A bronzkor emlékei» I. köt. LXVII. táblán látható, — valamint a hajdu-böszörményihez, mely az LXIV. táblán van lerajzolva.

Nyiregyháza, 1894. augusztus 28-án. *Dr. Jósa András.*

* Lásd A. É. Uj f. XIV. 249—250.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN. AZ OLÁHZSÁKODI BRONZTÜKÖRRŐL. Az Archæologiai Értesítő 1893. évi deczember havi füzetében Hampel József «skythiai» nevű emlékek körébe tartozó bronz tükrökről értekezett. Az ott felsorolt hat tükör, illetőleg töredéken kívűl hazánkban létezik még egy hetedik és pedig teljesen ép példány, melynek rajzát itt közlöm. Kis-Küküllő vármegye

keleti részében, hol sajátságos régiségi leletekről nevezetessé vált Hetur és Pipe községek is feküsznek, omlásos dombok közé rejtőzik Oláh-Zsákod kis községe Itt 1891-ben egy oláh földmíves szántás közben oly tárgyat talált, melyről a falusiak állítása után ő maga is elhitte, hogy az semmi más, mint palacsinta sütő, de «aranyból». Az eke által okozott karczolás fénye némileg az arany

mellett bizonyított s így földmívesünk a szép sötét zöld patina nagy részétől sietett e tárgyat megfosztani. Végűl azonban mégis csak kisűlt, hogy azon drága «palacsinta sütő» nem arany, hanem csak egyszerű barna rézből való. Elhatározta tehát, hogy csekélyebb áron is túlad rajta. Utját Segesvárra vette és ott szerencsére legelőször is oly egyénekhez kopogtatott be, kik árújának némi régészeti becset tulajdonítottak, azért azzal Fabiny Tivadar gymnasiumi tanárhoz utasították. Fabiny a tükröt azonnal meg is vásárolta. Igy jutott ezen ritka szép és értékes tárgy a segesvári ágost. evang. gymnasium gyűjteményébe. Igen szép és ép példány a nagyenyedi ev. ref. főtanoda gyűjteményében őrzött pókafalvi tükör is, a melyhez az oláhzsákodi tükör nagyon hasonlít, de terjedelmére és kidolgozásának csínjára nézve annyira fölötte áll, hogy az ilynemű tárgyak között méltán a maga részére igényelheti az első helyet. — Egész hossza 34.5 cm., melyből a nyélre 17, — a korongra $16^1/_2$ cm. jut. A korongot szegélyező keret egy mm. vastag és 8 mm. magas. A hol a nyél a koronggal összeér, az oláhzsákodi tükrön is ott látjuk a tokos körszelvényt, a melybe a nyél be van forrasztva. — A körszelvény 15 mm. átmérőjű. — A nyél legfelső részét ezen tükörnél is a térdeplő és jobbra néző szarvas foglalja el, azután következik a két bevágással három részre tagozott, 5 mm. magas pillérfő, mely a 7.5 cm. magas, 18 mm. széles és 7 mm. vastag csínos pillért koronázza. A pillér leginkább a pilini tükör nyeléhez hasonlít, mert ez is mint amaz két mély hornyolás által három kidomborodó részre van tagolva; a két szélső vánkostag, a középső azonban ékidomú. A talapzat valamivel terjedelmesebb mint a fő. Ez ugyanis 7 mm. magas és három bevágás által öt részre van tagolva. A talapzaton itt is ama bizonyos állat áll, mely farkasnak és lónak is említtetik. Farkának alakját tekintve mégis inkább farkasnak, mint lónak lehet nevezni. Az állatnak két-két lába ezen is mint a pilini és pokafalvi tükör nyelén, egy-egy tagot képez. Hátsó lábán egy kis köralakú mélyedés is látható. Fülei hegyesek, előre állók, farka testhez símúl, a vége visszakunkorodik és gyűrűt képez. Az állatnak elő és hátlapja egyaránt domborúan van dolgozva. Feltűnő, hogy a szarvasnak a tükör előrésze felőli oldalán az agancs nincs kidolgozva, míg a hátsó oldalon, — a mint azt a *B)* alatti rajz is mutatja, — az agancs elágazásai kellően feltüntetvék. Valószínű azon feltevés, hogy a nyél és korong összeforrasztása alkalmával egész véletlenűl, a munka hevében történt azon helycsere, hogy az előrészre szánt s teljesebben kidolgozott oldal a tükör hátsólapja felé jutott. A szarvas fülei mindkét oldalon csínosan alakítvák. Orra hegye letörött. Megemlítendő még az is, hogy ezen szarvason a farknak semmi jelzése, vagy nyoma nem észlelhető.

Segesvár, 1894 augusztus 29. *Téglás István.*

V. DOMASZEWSKY ALFRED EGY SOPRONYI KŐEMLÉK FÖLIRATÁRÓL. A föliratot, melyet Bella Lajos úr a sopronyi római maradványok között talált (Vsd. ö. Arch. Ért. Uj. f. XIV. 74—76 l.) esetleg következőkép lehet olvasni: pro s(alute) imp(eratorum) Diocletiani et Maximiani [nob] b(ilissimorum) Caes(arum) ex iusso . . . . Barb(ius) Valentinus b(ene) f(iciarius) co(n) s(ularis) inscrib(sit). A fölirat 292—305 Kr. u. évekből való és fontos, mert mutatja, hogy Pannonia prima consularis rangu helytartót kapott, föltéve, hogy

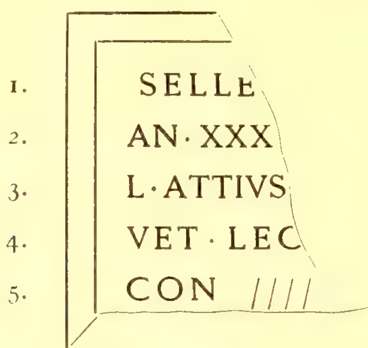
az emlékkövet a Diocletianus császár-féle reform után állították föl. A Notitia dignitatum occidentis p. 6. szerint a tartomány praeses alatt áll. A kérdésnek nem volna csekély a jelentősége, de nem látom lehetőségét, hogy ez időszerint biztosan eldöntsük.

Heidelberg szeptember 20.

Domaszewsky.

VI. RÉCSEI VIKTOR, LEGUJABB RÓMAI LELET PANNONHALMÁN. 1894. évi tél elején a pannonhalmi főmonostor éjszaki szögletén, a régi várfal belső gyürűjének tövénél jégvermet ástak. A középkori várfal bolygatása közben egy római hatalmas sírkőlapra akadtak. Az előkerült darab egy nagy feliratos emléknek csak töredéke. A kőlap hossza 28 cm. legnagyobb szélessége (a törésnél) 23 cm., vastagsága 7 cm.

Feliratának betűi nagyok (4½ cm.) és jól, de elég egyszerűen, vannak kivésve. Szövege következő:

Az első sorban a 4. betünek már csak az alja van meg és vagy E vagy L; de az első eset valószínűbb, mivel a függélyes szárnak a peczke is meglátszik.

A 2. sorban az évszám nem teljes, mert az utolsó X után még látszik más számnak nyoma is.

A 4. sorban a vet. leg. G betüjénél csak a hátának hajlása vehető ki.

Az ötödik sor betűi feltűnően szélesebbek a többinél és alighanem CONIVGI-vá egészítendők ki. Ilyformán L. Attius (nem tudom, hányadik) legio veteránja e síremléket feleségének tiszteletére emelte, ki 30 egynéhány éves korában halt el. Pannonhalmán ez nem az első római felíratos emlék. Három darab be van falazva a főapátság legrégibb részeinek külömböző falába. Ezeket már Rómer másolta le és utána Mommsen a C. I. L. 4375, 4380 és 4390. sz. alatt közölte.

Még nem tudtam eddig ezek helyes olvasását megállapítani. Az is nagyon fontos kérdés, hogy az imént közlöttem feliratos kő nem-e valamely római épület-

részszel függ-e össze? Végre legnagyobb jelentőségű Pannonhalmára nézve, hogy a Mons *Pannoniae* mióta és miért neveztetett el épen Pannoniáról?!

Ez a jövő kutatásnak egyik főfeladata.

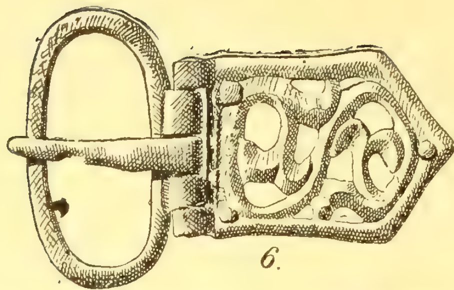
Pannonhalmán. *Récsei Viktor.*

VII. Dr. FISCHBACH OTTÓ. A KRUNGLI LELETRŐL.* Felső Stájerországban Ausseehez közel a mitterndorfi plébániához tartozó Krungl falu területén 1873-ban, mikor a tűzvész által elpusztult házak egyikének fölépítéséhez homokot hordtak, a falu délkeleti végén, Kleinkopf gazda kavicsos telkén, mintegy 12 négyszög ölnyi téren, két lábnyira a föld alatt nyolcz, mások szerint hat meglehetős jó föntartásu emberi csontvázat leltek. Két erős csontvázon harántosan feküdt egy rozsdától erősen megrágott vaskard, melynek három darabra tört mintegy 16 cm. hosszu markolata félgömb idomu gombbal végződött, a penge hossza 75 cm. volt; négyszög átméretü pálczaforma keresztvasának hossza 3·5—6 cm. lehetett; itt-ott még farészek borították a pengét, a gombját a rozsda folytán erősen odatapadt kavicsok borították. A kard közelében bronzcsatot és bronzszíjvégeket leltek, melyekből Liebich János cs. k. főmérnök szíves volt még 1873-ban tizennyolczat a gráczi országos muzeumba juttatni, a hol 6380. és 6393—6410. számok alatt őrzik. Az ide zárt képes tábla föltünteti az összes bronzrégiségeket. Megjegyzendő, hogy a csuklópálczák mind vasból valók s a csaton azonkivül oda rozsdásodott vasrészecsek is láthatók. A hét kisebb szíjvég közül az egyiken a hátsó lemez apró darabkája maradt meg, szögecsek idoma szerint még két előlapot s két hátsó lapot lehet valószinüen megkülönböztetni, más négy darabnál szögecs nem maradt fön; a nagy lemezből az egyik az elő, a másik a hátsó lap. Egyik lemezke hátán még egy darabka bőr volt mikor lelték. Figyelemre méltónak tartom még azt a hírt, melyet a Grazer Volksblatt 1873. évi 254. számában közölt, mely szerint mintegy ötven évvel ezelőtt, tehát a huszas évek elején Kleinkopf gazda az ő házában pincze építéskor vaskardot lelt, mely még oly jó karban volt, hogy állítólag késeket lehetett belőle késziteni.

Graz, 1894. szeptember elején. *Dr. O. Fischbach.*

VIII. Ifj. KEMÉNY LAJOS. A «HUSSZITA» TEMPLOMOKRÓL. A csehek Felsőmagyarországon a XV. században nem kis szerepet játszanak. A husszitàk rablóbetörései az 1428. és 1430—33. évekre esnek. 1440-ben ismét csehek jelennek meg e tájékon. Albert özvegye, Erzsébet Giskrára és cseh zsoldosaira bizza reá, hogy a felső részeket kiskorú fia, László hűségén megtartsa. Egyháztörténeti íróink — katholikusok és protestánsok egyaránt — e cseh — csak részben husszita tanok elterjedését főként abban látják igazoltnak, hogy a nép — a Tisza mentén is — számos templom építőjének a cseheket mondja. Az országba becsapó

* Köszönettel tartozunk gráczi szaktársunknak, hogy kérésünkre folyóiratunkban e közleményt kiadta és a leletről e sikerült rajzokat elküldte. Bővebb magyarázat nélkül is azonnal mindenki reá fog ismerni, hogy a krungli temetőből megmentett bronztárgyak némely kora középkori soros temetőnkből, p. o. Keszthelyről Mártélyról, Czikóról való sírmellékletekkel azonosak. *A szerkesztő.*

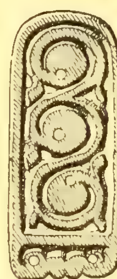

6.

2. a.

2. b.

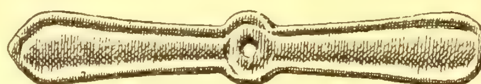

2. c.

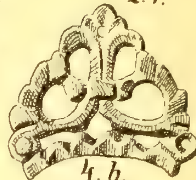

2. d.

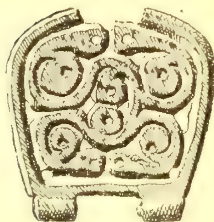

2. e

2. f.

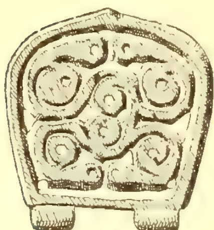

4 a

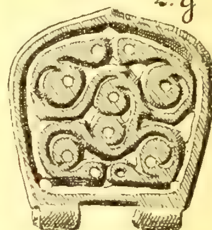

5.

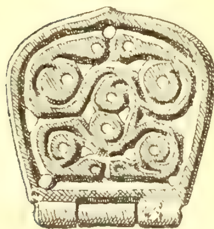

4. b.

3. a.

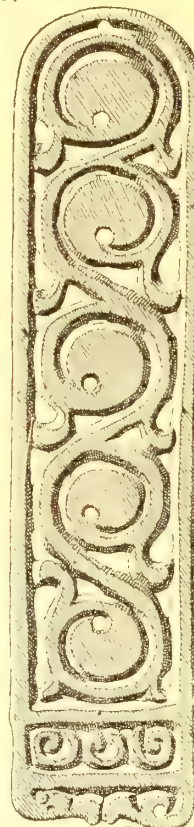

2. g

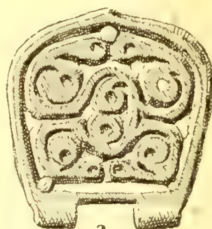

3 b.

3. d

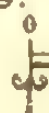

3. c.

1 a

1 b

3 e

A. Rath.

A KRUNGLI LELET.

husszíták azonban aligha értek reá templomokat emelni. Giskráról és embereiről meg épen mást mond a történelem.

Kassa város levéltárának egy 1444-ben kelt oklevelében Lőcse városa Giskrához és Kassa városához együttesen intézett levelében írja, hogy *Pongracius von Brantsch*,[1] mint szavahihető emberektől és kémeiktől hallják, 500 lovassal és 300 drabanttal Rózsahegyen tanyázik, melynek templomát erősséggé alakítja át.[2] Egy másik, lajstromozatlan oklevélben Kassa városa 1451-ben arról tudósítja Giskrát, hogy Thalaffus a szepsii templomot újra elfoglalta s azt megerősíti.[3] A harmadik adat Fesslernél[4] olvasható, a ki szerint a csehek a mislyei templomot alakították várrá. Ezekből kitűnik, hogy e templomokat — s talán a többit is — nem a husszita hitbuzgóság építette meg, hanem cseh és magyar rablólovagok alakították várakká.

Kassa, 1894. szept. 2. *Ifj. Kemény Lajos.*

IX. SZELLE ZSIGMOND: A LEGÚJABB URNATEMETŐ DUNA-FÖLDVÁRON ÉS A PAKSI ROM. Duna-Földváron az urnatemetők nem ismeretlenek, mert nemcsak hogy az Alsó-Öreghegy egész hosszában, szórványosan számos helyen tárta már fel évezredeken át őrzött kincseit, de legbőségesebben Bekker Antal szőlleje szolgáltatta ki őskori edényeit, s ezekből a magyar nemzeti muzeumban is több példány van. Azóta Ősz István felső-öreghegyi szőllejéből került elő egy kisebb fajta edény és pedig egy pár visegrádi gránitból való őrlőkő társaságában. A 80-as évek végén a községet környező legelő-területek felosztatván, művelés alá kerültek, honnét csak a felszínnek ekejárásnyira való felbolygatása is sok érdekes és különböző kori emléket hozott napvilágra, de ott, hol a munkát rigolozással, tehát 0.75—1.0 méter mélységre végeztették, már az őskori temetkezési helyek is kezdenek gyakoriabbakká lenni. Igy ezelőtt két évvel Forster Benő pascumán rigolozás közben nem kevesebb, mint 28, sorban elhelyezett urnát tördeltek össze a munkások, melyek közül alig kettőt menthettem meg. Ezek a t. olvasó közönség előtt már ismeretesek. Legközelebb, 1893. évi november 29-én, dr. Spiegl Armin arról értesített, hogy pascum-szőllejének rigoloztatása közben munkásai több öblös edényt találtak, s egyúttal egy, az edények mellett talált vasláncczot át is adott. Evvel nem elégedtem meg, hanem azonnal a helyszinére siettem, hol a lánczon kívül két urnát és egyéb aprólékos tárgyat találtam, melyeket nevezett t. barátom számomra megőriztetett. A mintegy 40 munkás közül kikeresvén azokat, kik az urnákra bukkantak, általuk a lelhelyet kijelöltettem, s aztán a lelet elhelyezése, mellékletei, s a többire nézve részletesen kikérdeztem, s ezek egybehangzó nyilatkozatai szerint a következőket állapíthattam meg: A hely Duna-Földvár község központjától délnyugotra alig egy kilométernyire

1 Lásd Majláth Béla értekezését Századok. 1878. évf.

2 « — mit femffhundert resigen und dreyhundert drabanten auff dem Rozenberg in der Lipta leyt und aldo dy Kirche besiczet und doraws eyn festenung machit sat.» Kassa v. lt 19181. szám.

3 « — hat daselbs in der Molda er aber die Kyrche auff ayn newes beseczet und festiget» sat.

4 Fessler. V. 31. lap.

esik, s az úgynevezett «Bikaakolon» kívül, az alsó kanális kertek nagy medenczéjének nyugoti partján, északnyugatról délkeletnek vonuló homokdomb keleti lejtőjén, itt is épen oly tájon, mint Forster Benőnél, a lejtő felső harmadán terül el. E dombot a szomszédos Fehérvármegyéből átözönlő diluvialis futóhomok borítja, a lelhelyen csak alig egy lábnyi vastag rétegben, s ennek feküje agyagos és márgás lősz ; és minthogy az összesen öt urna, a domb gerinczével párhuzamosan egy sorban, egymástól 0.30—1.20 cm., tehát különböző távolságban, mintegy 0.75 cm. mélységben találtatott, — azok tehát nem a homok, hanem az agyagos, márgás lőszben voltak elhelyezve, de meglátszott ez az ép állapotban kiemelt két edényen is, mert a rájuk rakódott meszes kéreg letisztogatása igen fáradságos munkát adott. Az öt urna közül három darab apró darabokra tört s összeállításukra gondolni sem lehetett, — de a mint a munkások állítják, nagyságra és formára nézve mind különböző volt. Az edények tartalma tiszta hamuból állt, csupán a szűk nyakaknál, melyek a fedővel együtt az edényekbe horpadtak, volt észlelhető kevés besülyedt agyagos föld. Az edények helyén tüzelésnek vagy kődaraboknak nyoma nem volt, — de míg az egyik megmentett edény fedője egy lapos csészéből állt, addig a másik kisebb edény nyilásában egy felfordított hasas és nyakas, veres agyagból égetett csinos bögrécske találtatott s a fedőcsészét helyettesítette. Ezen edényke is teljesen ép állapotban megmaradt. Ugyanezen bögrével fedett edényen át feküdt azon aczélláncz, melyet dr. Spiegl barátom mutatóul átadott, — a többi aprólékos tárgy pedig az edény körül volt lerakva. Ezután az összes leletet, mely állítólag egyébből nem állt, átvévén, a következő méreteket vettem fel : I. urna, melynek csak a szájnyílás pereme van letördelve, minthogy csészéje belenyomódott, jelen állapotábani magassága 25 cm., legnagyobb öblének átmérője 23 cm., nyakür átmérője 8 cm., fenekének átmérője 9.5 cm. Mindkét urnának feneke szabályos körben be van nyomva s ezen urnafenék benyomásának átmérője 6 cm., a benyomás mélysége pedig 0.8 cm. Az öböl legnagyobb átmérője felett 2 cm.-nyire s e felett ismét 8.5 cm.-nyire a nyaktövénél egy-egy kiemelkedő körvonalból áll egész ornamentikája. A fedő csészének külső pereme letördelődött s így ennek átmérője megmérhető nem volt, de fenekének ezen mérete 5 cm. II. urna. Az előbbihez hasonló módon sérült s ily állapotbani magassága 23 cm., legnagyobb öblének átmérője 20 cm., a nyaknyílás átmérője 6 cm., feneke 9.5., az ezen lévő szabályos benyomásé 4.5 cm. s ennek mélysége 5 mm. Ornamentikája az elsőéhez hasonló módon a a legnagyobb bőség felett 3.5 cm.-nyire egy kidudorodó körvonal, — alsó felén pedig négy párhuzamos bekarczolás egymástól 3 mm. távolságra. A fedőül szolgáló bögrécske magassága 5.6 cm., a szájnyílás 5.4, a nyaktövénél pedig 4.2 cm. az átmérő, — legnagyobb öbléjé pedig 8 cm., fenék átmérő végre 4 cm. A legnagyobb bőség felett 0.5 cm.-nyire két párhuzamos benyomott körvonal díszíti. Ezen második urnának mellékletéül szolgáló vasláncz hossza 52 cm. Egy-egy lánczszem középen kétszer csavart és mindegyiknek hossza 3.5 cm. A huzal vastagsága, melyből a lánczszemek készültek, 0.4 cm. Középen a lánczkét szárnyát egy 4.7 cm. hosszú, 1.7 cm. széles vaspánt tartja össze a lánczszemeknek megfelelő vastagságban és a láncz két végét ugyancsak ehez hasonló pánt zárja be. E lánczon kívül a mellékletek legérdekesebbike az olló, mely a mai birka-

nyiró ollók alakjával bír, de ezeknél jóval kisebb. Ez — bár nyelének legvékonyabb pontján két darabra tört, de azért összeilleszthető és semmi részecskéje sem hiányzik. Egész hossza a nyéllel együtt 16.5 cm. A nyelek hossza 9.5 cm., így a pengéké csak 7 cm., melyek alsó, legnagyobb szélessége 3 cm. A két nyelet alul összekapcsoló rész legnagyobb szélessége 1.4 cm. Ezeken kívül még 2 vascső találtatott, felette primitiv munka, egyenetlen vastagságú vaslemezből, minden forrasztás nélkül csak összehajtva. Az egyik hossza 9, a másiké 7.7 cm. A lemez vastagsága 0.2, a belső üreg átmérője pedig 1.3 cm. volt. A mellékletek sorát végül egy bronz- és egy vaskarika zárja be. A bronzkarikát az egyik munkás fényesre tisztogatta s a mint mondják, patinája zöldes színű volt. Ez gyűrű lehetett, mert átmérője 1.9 cm., vastagsága pedig 0.3 cm. A vaskarika már valamivel nagyobb, mert átmérője 2.8 cm., vastagsága pedig 0.4 cm., de még mindig elég erős állapotban s a rozsda még nem igen rongálta meg. Mindezek után mérlegelve az észlelt jelenségeket, ezen urnatemetkezés nyilvánvalólag Kelta eredetű és analogiája, kiválólag az ollóra nézve, a soproni lelet.* Az urnatemetőből kiemelt összes tárgyak jelenleg a paksi állami polgári iskola gyűjteményében vannak.

Hogy Paksnál a Duna medrében római eredetű épületmaradvány van, s az az utóbbi években a hajózásra nézve közlekedési akadályt is képezett, már pár évtized óta ismeretes, de 1879. év tavaszán, midőn a vízállás o fokra szállt, s a romok a hullámokból előbukkantak, Perczel Dezső akkori alispán vezetése alatt egy népes társaság verődött össze, s ladikokon kirándulván a romokra, ott a majdnem kétezer éves épület törmelékein Dr. Novák Sándor régészünk egy rövid ismertető beszédet mondott, s ennek folyamán azon nézetét fejtegette, hogy ezen rom azon egykori ritka római castrumoknak egyike, mely nem a limesben, a Duna jobb partján, hanem annak átellenében a bal parton épült. Egyedül én bátorkodtam megjegyezni, hogy méltóztassanak figyelembe venni a Duna folyam mederváltozásait, de különösen azt, hogy az a lefolyt 1700 év alatt mennyire nyomakodott nyugotnak, — továbbá azt, hogy a Duna jobb partját szegélyző lőszhalmok mily omlékonyak, s hogy ezek mentén, mint éppen Paksnál is a század közepén, mily jelentékeny partsülyedések történtek, végül pedig figyelembe veendő az is, hogy ezen erőd ott. a hol áll, mintegy 14 méterrel a o vízállás alatt, semmi esetre sem épülhetett és dűlt helyzete is azt mutatja, hogy az csak erős rázkodás után, tehát sülyedés folytán juthatott oda, a hol jelenleg van, s ha ez bal parti erőd lett volna, akkor a jobb oldali limes vonalon a főtábor nyomainak is meg kellene lenni, ilyen pedig ott nincsen, s akkor be fogják látni, hogy nemcsak lehetséges, sőt igen valószínű az, hogy ezen erőd annak idején a Duna jobb partján a limes vonalon épült, a mit az is bizonyít, hogy a Baracsról erre vonuló hadi út épen ezen táborhoz vezetett, de később a romboló folyam által alámosatván, a Duna medrébe sűlyedt, sőt időfolytán azt a víz sodra megkerülte, s így került azon mély helyre, hol az jelenleg áll. Felszólalásom elhangzott, vita tárgyává nem tétetett és így az ott jelen voltak ma is azon hitben lehetnek, hogy ez erőd csakugyan bal parti volt.

* Lásd: Arch. Ért. 1880. évi XIV. köt. XXII. Táblája 1. sz.

Ez év nyarán Pakson megfordulván, véletlenül találkoztam Pattantyús János ottani folyamfelügyelővel, kitől e romra vonatkozólag a folyammérnökség által még 1879. évi ápril 12-én történt hivatalos felvétel másolatát megkaptam, s azt egyúttal, hogy a későbbi kutatók erre nézve némileg tájékozva legyenek, idecsatolom.

Hajózási meder.

Felvétetett 1879 ápril 12-én.
Az Imsosi körom.
Felső vége o. vízállásánál kilátszik.

Pakson. Pattantyus János m. kir. foly. felv. által.

A régi Duna balparti sarkánál Bernrieder-féle birtok.

Ezen rom Pakson felül, az imsósi átvágás által keletkezett új Duna medre és a régi, Kömlőd alá felkanyaruló régi Duna összefolyásánál lévő imsósi sziget délnyugoti sarkánál van, a Bernrieder-féle birtokon. Az imsósi átvágás még Földváry Gábor által a 30-as években vitetett keresztül, s az akkor megásott árok ezen romtól még messze délre esett, — évek során át azonban a Duna Ordasnál újabb kanyart habolván be, az innét ellökődő víz sodra az imsósi sziget déli partját erősen megtámadta és elkoptatta, úgy annyira, hogy a 70-es évek elején ezen romot a régebbi eliszapolásból kiásta, sőt azt megkerülve, a parttól is elszakította. Ekkor már a rom ismeretessé vált, mert a parthajózás és révátjárásnál közlekedési akadályt képezett. Hajósok, halászok, molnárok és révészek sokat bajlódtak vele, és alacsony vízállásnál, o pontnál, a víz alól felbukkant romok felső rétegeit szét is hordták a városban és sok feliratos téglát folyosók kikövezésére, utczaajtó-küszöbnek, káposztás hordóba súlynak, stb. használtak fel, többet házak falaiba is építettek be. A feliratok közül a leggyakoribb a «CO MAXIMIN» és «OFAR MAXENT AR.» a második feliratúakból Pattantyus János egy csinos példányt szerzett Dr. Novák Sándor részére, a ki azt a Szegszárdon megalakulandó «történelmi és régészeti» társulatnak ajándékozta, egy példány pedig Zavaros János volt paksi jegyző birtokában van. Egyébként az épület anyaga nyolcz szögletre faragott mészkő, római téglarétegekkel felváltva, a nyilások pedig szerfelett összetartó kavicsos mészöntvényekkel vannak kitöltve, úgy annyira, hogy az egyes téglákat is csak nagy fáradsággal lehet egymásról lefeszegetni.

E rom minden kétséget kizárólag római korbeli tábor, melynek hossza 100, szélessége pedig 55 méter. Déli és délnyugoti oldalai még egyenes vonalban s egymást egyenes szögben érintvén, eredeti helyzetükben vannak, de az északi és nyugoti oldalok számos helyen megtörve, annak világos jeleit mutatják, hogy ezen építmény alatt a talaj egykor nagy mérvben megingott, s ennek folytán a két oldalon úgy a kör-, valamint a belső falak is nagy részben eltolódtak. Ezt igazolja az egész építménynek dűlt helyzete, de különösen a felső bal negyedben az I, II, III, IV és V számokkal jelzett falaknak egymáson fekvő rézsútos fekvése, mert közöttük felül immár semmi nyílás nincsen, de a fenéken valószínűleg maradtak üregek, mert a talaj az egymáshoz záródást megakadályozta.

A falak vastagsága átlag és rendszerint 1.6 méter, a mi arra mutat, hogy e rendkívül szilárd építmény hosszú időkre és erős küzdelmek elviselésére volt szánva. A falak magassága is tekintélyes volt, mert ezek mellett közvetlenül a folyamfelügyelő 14 méternyi mélységű vizet is mért meg. — Az épület körül a víz fenekén egész halmaza van a romtörmeléknek, mely az északi oromnál nagy félkörben felhalmozódva csak azon maradványt mutatja, melyet a víz sodra a hatalmas faltámasz elől el nem hömpölygethetett. Megemlítésre méltó még, — tekintettel a jövő kutatóira, — hogy ezelőtt több évvel, midőn még ezen omladék az imsósi parttól csak mintegy 16 méternyire volt, — a folyamfelügyelőség az északnyugoti sarkán 2 méter szélességű kőhányással azt azon reményben, hogy ekként mintegy sarkantyuval a parthoz kötve, a Duna azt hozzá iszapolja, s alább a partokat a további szakgatásoktól megmenti, — ez azonban hiútörekvés volt, mert a szakgatások e kőhányást is megkerülték, s ma a rom, kőhányásostól együtt, az imsósi parttól több mint 60 méternyire van bent a Duna medrében.

Egyébbként a folyamfelügyelőségnek legújabban ismét alapos reménysége van, hogy ezen rom újból eliszapolás alá kerül, amennyiben a Duna most az átellenes zádori partokat kezdi megtámadni, míg a rom melletti partokon porondolás nyomai tünnek fel. Ha ezen esély bekövetkezik, akkor néhány évtized múlva megtörténhetik, hogy e rom ismét az imsósi sziget délnyugoti sarkához iszapolódik, s így idővel remélhető, hogy azt a jövő buzgó kutatói már a száraz talajból egész alapjáig kiáshatják. *Szelle Zsigmond.*

IRODALOM.

Dr. L. NIEDERLE. LIDSTVO V DOBĚ PŘEDHISTORICKÉ se zulástnim zřetelem na země slovanské. Prága, 1893. 8-r. 762 ll. Mappával s a szövegben 469 ábrával.

Dr. Niederle a prágai cseh egyetemen az anthropologia és történetelőtti archæologia tanára, egy díszes kiállítású kötetben az európai ősrégészetet tárgyalja a szláv területekre való különös tekintettel. A mióta Wocel a csehországi régiségekről két nevezetes művét közzétette, az egyiket 1845-ben (Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde), a másikat 1870-ben (Pravěk země české, a történetelőtti Csehország), a cseh irodalomban nem jelent meg összefoglaló kézikönyv az őskorról. A jelen munka nem csak e hiányon akar segíteni, a menynyiben átöleli az egész európai præhistorika vívmányait, de különösen abban a tekintetben folytatja Wocel munkálatait, hogy a szláv világ régiségeit először foglalja össze és kapcsolja hozzá saját szülőföldjének archæologiájához. Természetesen ez utóbbi szempont az uralkodó s az adja meg a könyvnek az ő különös érdekét.

A bevezetés a præhistoria fogalmát, fontosságát, rend- és módszerét tárgyalja, ezután a tudomány története, irodalma, a múzeumok, folyóiratok s a bibliographia kerülnek sorra. Az utóbbi nem teljes, de teljes bibliographia addig, míg minden nemzeti szakirodalom nem készíti el pontosan a magáét, nem is várható ily általános kézikönyvben; a magyar bibliographia legfogyatékosabb, mindössze két franczia nyelvű dolgozat czímét sorolja föl. Az első fejezet nagyon ködös régiókba nyúl vissza; szóba kerül az ember eredetének a problemája, a föld rétegeinek keletkezése, bemutatja Európa harmadlagos állapotának a képét s evvel a tertiär ember kérdését tárgyalja, Mortillet s a darvinismus tanait vitatja s az emberiség bölcsőjének a kérdését veti föl. A második fejezet a quaternär rétegekről szól, a jégkorszakokról, a quaternär rétegek állati és emberi maradványait sorolja föl, Mortillet fölosztását veszi birálat alá és az Európában lelt palæolithikus leleteket sorolja elé. A negyedik fejezetben a neolithikus kor maradványai, különösen a dán konyhahulladékok, a czölöpépítmények, a kőkori városok (Hissarlik és Santorin) és a megalithikus emlékek kerülnek szóba. Részletesebben tárgyalja a szerző a lengyelországi kőládasírokat és az oroszországi kurgánokat. A negyedik fejezet a kőkor természeti anthropologiájával foglalkozik. Az ötödikben a fémek használatának kezdeteit, a hármas korfölosztást és a rézkor kérdését Európában tárgyalja.

A hatodik fejezet igen terjedelmes; mert végig megyen a bronzkori mívelt-

ség eredetéről fölállított különböző elméleteken, előadja a kor jellemző szerszámainak, fegyvereinek és keramikájának az idomait, szól az olasz terramarekról Mykeneről és Tyrinsről, a franczia és schweizi, britanniai, spanyolországi bronzkorról, — különös figyelmet fordít a magyarországi bronzkorra és számos jellemző idomot rajzban is közöl, — úgyszintén a dán bronzrégiségeket is részletesebben tárgyalja és a fejezet végén ismét terjedelmesen mutatja be szűkebb hazájának eddig ismert bronzleleteit (360—386 ll.) és röviden a kaukazusi bronzokat is említi.

A következő fejezet a vaskori cultura erdetét és útját keletről nyugotra veszi fontolóra. Szóba kerül Cyprus szigetének és Görögországnak szerepe, szerző azután áttér a görög gyarmatokra, a boszniai és középtengermelléki civilisatiókra és méltányolja a karinthiai, steier- és horvátországi s a sopronyi leleteket, — ezután Hallstatt s a dán- és svédországi leletek jönnek szóba. A vaskori cultura másik útjának elejét a Fekete-tengermelléki görög gyarmatokban látja s innen Skythia, Siberia és a Kaukazus felé kiséri elterjedését. A fejezet végén ismét részletesebben foglalkozik Éjszaki Oroszország és Lengyelország viszonyaival s ezúttal többször a Kárpátok déli lejtőiről is idéz néhány példát.

A nyolczadik fejezet tartalma : a második vaskor vagyis a hallstatti civilisatio végső szakasza, a celták szerepe s a La Tène ízlés terjedése Középeurópában ; a római birodalom és tartományainak hatása a barbárokra ; végűl keleti Európa s a sarmaták emlékei. A kilenczedik fejezet a római birodalom bukásától a kereszténység behozataláig terjedő korszakok stílusait — kissé zavarosan — tárgyalja. Látni, hogy a szerző a szláv területek régiségeivel foglalkozott legbehatóbban s ezeknek itt legtöbb helyet juttat s alighanem a könyvnek ez a része a legbecsesebb és legtöbb eredetiségre emel igényt. A végső fejezet az európai népekről szól, melyek Európában a három fémkorszakban szerepeltek, itt is a szlávokra fekteti szerző a fősúlyt. Végűl a szöveg mögött terjedelmes jegyzetekben számot ad a szerző a fölhasznált szakirodalomról és ezúttal el kell ismernünk, hogy irodalmi ismeretei itt sokkal szélesebb körűeknek bizonyúlnak, mint a bevezető fejezetben adott bibliographia sejteti. *ab.*

RÉCSEI VIKTOR, PANNONIA ÓKORI MYTHOLOGIAI EMLÉKEINEK VÁZLATA. Összeállította R. V. Esztergom 1894. 8r 114 l. és LV. képes tábla. Oly szerény s oly szegényes az az irodalmi anyag, melylyel a classikai archæologiához hazai irodalmunk évente hozzájárul, hogy minden munkát, mely az általános közönynyel megküzd és ismereteinket előbbre mozdítja, méltánylással kell üdvözölnünk. Ily szempontból örvendetes jelenség, hogy e folyóirat olvasói előtt ismert szerző a Pannoniában egykor dívott cultusok maradványaival foglalkozott és azokat összeállította. Szerző nem csekély szorgalommal böngészte át a nyilvános és magángyűjteményeket és ha az egyes emlékekkel szemben mint kezdő szakember nem is érvényesített mindig kellő kritikát és hogyha talán nem is kutatta át az egész irodalmat és az összes gyűjteményeket és műve ebben a részben is hiányos, mégis kétségtelen, hogy oly becses anyagot gyűjtött össze, mely úgy archæologiai mint mythologiai tekintetben a további kutatásokra hasznos alapot szolgáltat. Elmaradhatott volna Pannonia története, mert ennél jobbat irtak már, épúgy fölöslegesnek tartjuk a római mythologiának Preller nyomán adott rövid

történetét ; ellenben behatóbb értekezést vártunk volna a «pannoniai szoborművészet»-ről és jól esett volna, hogyha egyes (különösen keleti) cultusoknak Pannoniában való sűrű föltünését körülményesebben magyarázta volna. Azonban reméljük, hogy szerző nem fog a gyűjtésnél megállapodni, hanem érdemleges munkára is fogja az összeállított adatokat fölhasználni.

A képes táblák java része hazai és külföldi kiadványokból ismeretes ugyan, de nem volt fölösleges azokat összefüggő áttekintésben egyesíteni. Néhány eddig ismeretlen emlékkel is találkozunk ; ilyen a IV. táblán ábrázolt barbár Venus, a XXIII. tábla keszthelyi Hercules szobrocskája, a komáromi muzeum Jupiterje (?), Mercuriusa és Victoriája (XXXII. tábla), hét carnuntumi emlék (LI. f.), egy sabariai csoport s egy barbár Venus szobrocska ugyanonnan (LV. f.). Fölösleges volt Griseliniből ismételni a Bal és Isis szobrot (XLVI. f.), mert legalább is kétesek és kár volt a gyűjteménybe iktatni a VII—IX. számú táblákon bemutatott bronz szobrocskákat, mert ezek gyönge modern utánzások. *rs.*

AQUINCUM GUIDE PAR LE Dr. V. KUZSINSZKY Budapest 1894, 8r. 32 l. alaprajzzal s a szövegben négy képpel. Ezt a hasznos kis füzetet a főváros költségén a közegészségi és néprajzi nemzetközi gyülekezet alkalmából tette közzé a szerző, a mi annál indokoltabb volt, mert így az idegen szakférfiakat meggyőzhette arról, hogy Buda nagy híre mint balneologiai fontos központ nem a mi napjainkban keletkezett, de összefügg az ókori Aquincum jeles thermaival, melyeket a régi idők művelt népei is már meg tudtak becsülni és czéljaikra fölhasználni. Ez alkalommal tehát az aquincumi források és fürdők gazdag sorozata érdekelte a látogatókat leginkább, de mivel a közegészségtannak a ház helyes berendezése is fontos fejezetét képezi, bizonyára néhány aquincumi ház romjainak a bemutatását is szívesen vették az orvosok. Hozzájárul néhány rövidebb fejezet a vízvezeték maradványairól, az amphitheatrumról s a mithræumról. A füzet nyelve és helyesírása bizonyára nem ment minden fogyatkozástól, de a francziák udvariassága bizonyára szemet húnyt ily apróbb bajokra, a mik másutt mint franczia környezetben alig kerülhetők és bizonyára hálával vették a főváros szíves előzékenységét, melyről az ő kedvökért kiadott füzet tanúságot tett. *rs.*

GOHL ÖDÖN. A római birodalom pénzeiről. Szabadka 1894. 88. l. 8r két képes táblával. Sok vidéki olvasónk szívesen fog ez értekezésről tudomást venni, mely igénytelen kellemes modorban az antik római numismatika főbb kérdései iránt a kezdőknek tájékozást nyújt, mire szegényes hazai irodalmunk alig nyújt módot. Csak azt sajnáljuk, hogy a czikkhez csatolt ábrákat épen nem dicsérhetjük, mert sehogysem alkalmasak arra, hogy az antik érmek stilistikus szépségéről fogalmat adjanak. *a. a.*

FETZER F. FERENCZ. A HUN, AVAR ÉS ŐSMAGYAR KORBELI SÍRLELETEKRŐL értekezik a szilágysomlyói gymnasium 1894. évi értesítőjében és czikkéhez tíz képes táblát csatol, melyet a m. t. akademia arch. bizottsága rendelkezésére bocsájtott. Úgy véljük, hogy elég lett volna az ábrázolt tárgyak bemutatásánál megállapodni és beérni azzal, hogy a fiatalságot ilyfajta emlékek megmentésére intse. A kora középkor emlékeiről szóló irodalmunk ugyanis még nem nyújthat ez emlékcsoportról oly határozott képet, mely népszerüsítésre

alkalmas volna. Szakembereink az emlékek gyér volta s a fölmerülő kérdések szövevényessége miatt, legtöbbször csak óvatos föltevésekre kénytelenek szorítkozni, egyik-másik szaktársunk ugyan hiányos előzmények alapján merészebb állításokra is hajlandó, de az ily állításokat a szakkal foglalkozók kritikával szokták fogadni, mire iskolai értesítők olvasóinál nem lehet számítani. Azért, bár szívesen elismerjük czikkiró buzgalmát, a tudomány kellőleg nem tisztázott fejezeteinek népszerüsítését idő előttinek tartjuk. Más baj, hogy szerző némelykor egymással össze nem férő tételeket állít egymás mellé. Igy p. o. mikor a 24. lapon a griffes ornamentről ugyan helyesen azt mondja, hogy az a magyar- és oroszországi népvándorláskori leletekben uralkodó motivum, hogy a griffes ornament kora megelőzte a nyugotrómai birodalom megsemmisülését (476-ban), de mégis hozzá teszi, hogy azt a byzanczi művészet adta a népvándorlási kor ötvöseinek. Hiszen 373 és 476 között a byzanczi művészet még nem létezett. — Máskor a «frank» illetőleg «meroving ízlésű» fibuláról szólván, Lipp, Lindenschmit és Pulszky Ferencz véleményeit veti össze (33. l.). Más e részben Lipp véleménye mint Pulszky vagy Lindenschmit felfogása; ez utóbbi germán régisegtanában világosan elismeri, hogy a dunavidéki félkorongos fejű fibula volt az egyik meroving-fibulára a kiinduló pont. Ily félreértések daczára szívesen elismerjük a szerző buzgalmát és reméljük, hogy Szilágy-Somlyó vidékén, hol már annyi érdekes népvándorlási korbeli emlék került elé, az ezután is remélhető emlékeket figyelemmel fogja kisérni. *sz.*

«RÉGISEGEK BUDAPESTEN». Brunnell Lewis úr az angol rég. folyóiratban (Arch.-Journal) e czímen megkezdett értekezésének befejezését hozza az A. J. LI. kötete (24—54. ll.).* Ezúttal röviden a szegzárdi edényről és az abrudbányai bronz kerékpárról szól, azután bővebben leírja aquincumi kirándulását és mivel Budapestről Szombathelynek és Grácznak vette útját, sabariai és gráczi régiségeket is tárgyal. Mind e helyeken látott régiségekre vonatkozólag szakkedvelő módjára sok tudnivalót közöl a szövegben s a szöveg alá helyezett jegyzetekben, de még sem elég behatóan foglalkozott a tárgyakkal, hogy mindig a legjobb források szerint dolgozott volna, még akkor sem, hogyha azok nem magyar források; sőt akadnak néha oly állítások, mint az, hogy Aquincum római pénzverő hely volt (29. l.), a mit már száz évvel ezelőtt sem hittek szakértő kutatók. Époly ingatag alapon áll, Heksch alapján, az Aquincum név eredetéről adott etymologiája (Aquæ quinque), melyet már egy fél századdal ezelőtt ejtett el a tudomány. Különben ebben a czikkben is rokonszenvvel szól a szerző irodalmunkról és igen helyesen megjegyzi, hogy a ki magyarországi régiségekről akar értekezni, helyesen cselekszik ha megtanul magyarul, viszont ismét sajnálatát jelenti ki a fölött, hogy a magyarok már nem irnak latinul, pedig «az ő őseik jó példát adtak nekik ebben a tekintetben» és ennek bizonyságára hivatkozik Velleius Paterculus ismeretes állítására: «in omnibus antem Pannoniis non disciplinæ tantum modo, sed linguæ quoque notitia Romanæ» stb. Ily érvre alig szükséges válaszolni.

x. y.

SITTL ARCHÆOLOGIAI KÉZIKÖNYVÉRŐL. Müller Iván ismeretes régiségtudományi kézikönyveinek VI. kötetéből, melyet oly régóta vártunk, az

* Vsd. ö. A. É. Uj. f. XIV. 276. ll.

imént megjelent az első töredék. Szerzője Flasch helyett Sittl, kinek nevét görög irodalomtörténeti műve és a görögök és rómaiak mozdulatairól (Gebärden) írt dolgozata óta ismerjük. A munka megjelent részében legfontosabb a negyedik és ötödik fejezet, mely a múzeumokról és az archæologiai fontosságú helyekről szól. O. Müller ismeretes alapműve óta, melyet 1847-ben Welcker tett közzé utoljára, nem készült oly átalános áttekintés, s így nem kell csodálnunk, hogy daczára Sittl páratlan szorgalmának, összeállítása itt-ott pótlásokra szorúl. Nem volna méltányos e hiányokat a szerző hátrányára túlságosan hangsúlyozni, de a szerző bizonyára helyesen járt volna el, hogyha oly vidékekre nézve, melyeken kevésbé otthonos, beavatott munkatársak tanácsát vette volna igénybe. E helyütt leginkább arra fektetünk súlyt, hogy a Magyarországra vonatkozó adatok nagyon hiányosak. A 60. lapon közölt museographiában még a magyar n. múzeumot sem említi és a míg az archæologiai helyrajz során a római tartományokat általában elég behatóan méltányolja (160. l. §. 165. f.) «Magyarország és (sic) Erdély» áttekintésében számos a hiba és fogyatkozás. Így p. o. Dacia czímén nem volt szabad elhagyni Torma daciai repertoriumát.

A skandináviai gyűjteményekről közölt adatok sem elég teljesek, pedig ezek is különösebben érdekelhetnének bennünket. Elhagyja p. o. teljesen a bergeni múzeumot, mely elég jelentékeny és melyről A. Lorange 1876-ban képes kalauzt tett közzé. (Samlingen af Norske Oldsager: Bergens Museum red. A. Lorange.) Nem tudom, hogy forgalomba van-e még e lajstrom; mikor 1893-ban a múzeumban megfordúltam, az ajtón álló szolga csak nehezen szánta el magát arra, hogy utolsó kopott példányát átengedje. — Sittl könyve azonban az itt jelzett részletes hiányok daczára minden régiségbúvárra nézve nélkülözhetlen segédkönyv.

Frankfurt a/M. *Ziehen Gyula*

A NÉMET CSÁSZÁRI ARCHÆOLOGIAI INTÉZET működését folyóiratunk is gondos figyelemmel szokta kisérni, mert tudományunknak ez a legfontosabb góczpontja és kiadványai a classikai archæologiával foglalkozó szaktársaknak nélkülözhetlen segédeszközei. Az intézet vezetése Dr. A. Conze kezében van, a ki az imént tette közzé legutóbbi évi jelentését.* — A személyi érdekű ügyeket mellőzzük. Az intézet évkönyvéből s az értesítőből megjelent a VIII. kötet; az «Antik műemlékek»-ből közzétették a II. kötet első füzetét és a második füzetre előkészítettek két színes táblát, egyiken fayumi arczképeket fogunk kapni, a másikon az egyptomi Daphniből való színezett edény cserepeket. Sergius Ivanoff építészeti tanúlmányaiból a második rész volt készülőben, ez Pompejire fog vonatkozni és valószínűleg még a folyó évben fog megjelenni. Robertnek az összes antik sírládák domborműveit átölelő nagy művéhez déli Francziaországban leltek újabban ismeretlen értékes emlékeket. Kekulé tanár vezetése alatt Dr. Winter az antik terracották mintáit állítja össze, Dr. Rhoden pedig a római domborműves agyagemlékeket gyűjti össze. Mily terjedelműek ez előmunkálatok, kitűnik onnan, hogy több mint ezer kép várja már a közzétételt. Az «etruszk urnák»-ról készülő nagy műből, melyet Körte szerkeszt a II. kötet második része

* A megelőző évről szóló jelentést ismertettük A. E. XIII. k. 359—360. ll.

még az idén fog megjelenni és a III. (befejező) kötet illustratioi is készen állanak. Ugyancsak Körte készíti az «etruszk tükrök» összeállítását ; ebből a műből is az idei évfolyamban a 11—14. füzet megjelenése várható. Loeschke a «chalkisbeli edények» rajzait a jelentékenyebb gyűjteményekből összegyűjtötte. Schreiber és Hülsen az intézet támogatásával előkészítik Aldrovandi «Delle statue antiche» czímű művének új kiadását ; ugyancsak az intézet gyámolításával gyűjti össze Domaszewski mindazokat a római kori dombormüveket, melyek a római hadügy fölvilágosítására szolgálnak. Az attikai térképek gyüjteményéből megjelent a Tatoï és Salamis táját föltűntető lap, a még hátralevő lapok is munkában vannak. Conze több szaktárssal közzétette az intézet támogatásával az «attikai siremlékek» negyedik és ötödik füzetét. A Déloroszországban fönmaradt görög síremlékek közzétételére Kieseritzky vezeti az előmunkálatokat.

Az intézet római osztálya közleményeinek VIII. kötetét tette közzé. *Mau* tizenöt hallgatónak julius 3—14-ikéig magyarázta a pompejanus maradványokat és közzétette «Führer durch Pompeji» czímű művét. A télen át az intézet megtartotta rendes üléseit, melyben német tudósokon kívül olasz és osztrák szakemberek is tartottak előadásokat. Az intézet növendékeinek a főtitkár magyarázta a vatikáni szoborgyűjteményt és kirándúlt velök Ostiába és Palestrinába. Az őszszel harmadik ízben rendezett az intézet összesen 18 németországi tanár számára archæologiai tanfolyamot. A tanfolyam október 4-ikén kezdődött Florenczben, folytatták Orvietóban, Rómában, Pompejiban, Pæstumban és a nápolyi n. múzeumban; a tanárok összesen tíz állam gymnásiumaiból kerültek össze. Az intézet könyvtárát 505 művel gyarapították, melyek közt legtöbb az ajándék Európa különböző tudományos testületeitől ; az ajándékozók lajstromában a m. tudományos akadémiát is ott találjuk. A könyvtár szakszerű tárgyi lajstromát Maukészíti.

Az athenei intézet közleményeiből a 18. kötetet és a 19. kötet első füzetét adta ki. A thebæi Kabirion közzététele készülőben van. Az első titkár, Dörpfeld tanár, folytatta ásatásait az akropolis, areopagos és pnyx tájékán és a második titkár az athenei fellegvár omladékából előkerült edénycserepek közzétételét vezette. Az óriási tudományos anyag úgy a régi Athene helyrajzára, mint az edényfestés történetére nézve gazdag eredményeket igér. Az intézet a téli időben kétszer havonta nyilvános űléseket tartott, melyeken a két titkáron kívűl görög és más nemzetbeli tudósok is tartottak előadásokat. Ugyancsak a két titkár számos hallgatónak rendes folyamban megmagyarázta a helyszínén az athenei emlékeket ; azon kívűl a Peloponnesosba és a görög szigetekre vezették hallgatóságukat. Dörpfeld két hónapon át vezette Hissarlikban az ásatásokat. A szakkönyvtár 80 művel gyarapodott és a fényképek készlete is tetemesen gyarapodott.

Az intézet berlini igazgatósága a Marcus Aurelius-féle oszlop dombormüveinek lemintázását előmozdította, oda hatott, hogy Németország több államában rendkívűli archæologiai tanfolyamok gymnasiumi tanárok számára rendszeresíttessenek, s hogy a gymnasiumok körében az antik művészet oktatása alkalmas taneszközöket nyerjen. Az intézet arch. stipendiumai dolgában az a fontos újítás lépett életbe, hogy a negyedik stipendiumot ketté osztották és ezentúl esetről esetre érdemes gymnasiumi tanároknak adhatják. *Hpl.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1894. évi szeptember hó 25-én tartotta meg rendes havi ülését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: dr. Hampel József, dr. Boncz Ödön, Forster Gyula, Halavács Gyula, Kunváry Fülöp, dr. Kuzsinszky Bálint, Majláth Béla, Nagy Géza, Szumrák Pál, Dobosffy Ferencz, Huszka József, Milecz János, Richter Aurél, Lipcsey József és tíz más hallgató. Elnök üdvözölvén a megjelenteket, öröménck ad kifejezést, hogy a nyári hosszú szünet után a társulat ismét megkezdheti rendes havi felolvasásait. Ezzel az ülést megnyitván, Nagy Géza felolvassa Mihalik Józsefnek Kecskeméti M. Péter ötvös két munkájáról szóló leirását. Dr. Kuzsinszky Bálint felolvasta Gróh Istvánnak az esztergomi Bakács-kápolna eredetéről szóló értekezését, több rajzban mutatván be annak jellemzőbb részleteit. Nagy Géza olvasta fel ezután Frigycs első szász választó-fejedelem magyar kardjáról írt értekezését, mely a drezdai Johanneumban őriztetett s most a drezdai tört. múzeum tulajdona; ugyanezen kard hüvelyét ékítő zománczos munkájáról értekezett Hampel József s ugyan ő bemutatott a n. múzeum legutóbbi szerzeményeiből egy Ó-Szőnyön lelt lábas bronzüstöt, mely a skythiai emlékek csoportjából való. Ezután Nagy Géza pénztárnok jelentését olvasta fel, melyet folyóiratunk jelen száma borítékán közlünk. Titkár ajánlatára rendes tagokul megválasztattak: dr. Walter Gyula Esztergom, Gramberg Nándor Budapest, Róger Adolf Budapest, Péter Gábor Debreczen.

A N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1894. évi junius—szeptemberi időközben. A Szerajevo közelében létező híres butmiri kőkori telepről származó kő- és cseréprégiségeket ajándékozott a n. múzeumnak Kállai közös pénzügyminiszter úr.

Őskori bronzgyöngyöt Gyetváról (Zólyom m.) Herman Ottó orsz. képviselő közbenjárásával ajándékozott Prokop Károly úr.

A tardi tatárdombot a milleniumi ásatási alap terhére fölásatta dr. Szendrei János és az ott fölásott kő-, csont- és cserépregiségeket a nemzeti múzeumnak adta által.

Állítólag Ó-Szőnyről származó őskori bronzkardpenge töredékét és bronztőrt kereskedő utján szereztük. (1. ábra.) A pengét diszítése teszi érdekessé; a markolatnyujtványtól végig pálczatagu borda vonul végig a középen, a borda tövét két felől körtekeretü vonaldísz szegélyzi, e penge tövén hármas egyenes áll derékszög alatt harántosan a bordára s mindkét felől a bordára futó egyenesek kötik össze

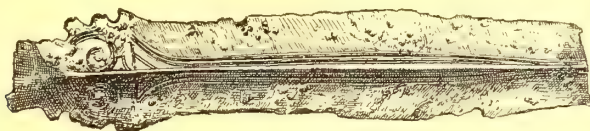
ez alapot a bordával, az alapvonások külső széléből mindkét oldalt két-két kidomborodó párhuzamos indul ki és fut végig a borda mindkét oldalán. A hazánkban lelt őskori bronzpengék közt csak kevés van, melynek diszítése az ó-szőnyi penge ornamentikáját megközelíti.

«Skythiai» lábas üstöt bronzból, (?) melyet állítólag Ó-Szőnyön leltek, vétel utján szerzett az intézet. (II. ábra.)

Boszniából való La Tène fibulát ajándékozott dr. Thallóczy Lajos úr.

Gyerkről (Hont m.) származó csonka aranytekercset szereztünk, mely hengerded síma huzalból áll, vége kerek foglalványnyá szélesbül, melyben talán borostyánkő dísz volt.

Állítólag Bártfáról származó antik aranykarpereczet és gyöngyös nyaklánczot helybéli kereskedő utján szereztünk. A karperecz kigyót példáz, melynek feje farka fölé görbül. (1. ábra.) A nyaklánczot huszonkét külömböző nagyságú zöldre festett gömbölyű csontgömbből áll, melynek felületét harántosan futó párhuzamos bevágások következtében támadt rhombusok ékítik, az egyes gyöngyszemeket külön-külön kettős aranyfonálból sodrott tagok kötik össze. (2. ábra.)

1. ÁBRA.

Hidja-Apátiról (Tolna m.) származó kelta sírt ép, érintetlen állapotában küldött Wosinszky Mór.

Néhai dr. Fröhlich Róbert tanár hagyatékából öt pannoniai római tégla bélyeges töredékét kaptuk. Három bélyeg nélküli római párkányos téglát Ondódról (Fehér m.) szereztünk. Bölcskén (Fejér m.) a falu felső részén házépítéskor kertben csontvázon római T fibulát találtak; a tulajdonostól megszereztük. Bubics Zsigmond püspök állítólag Somogy m.-ből származó népvándorláskori ezüst szíjvég díszlemezét ajándékozta.

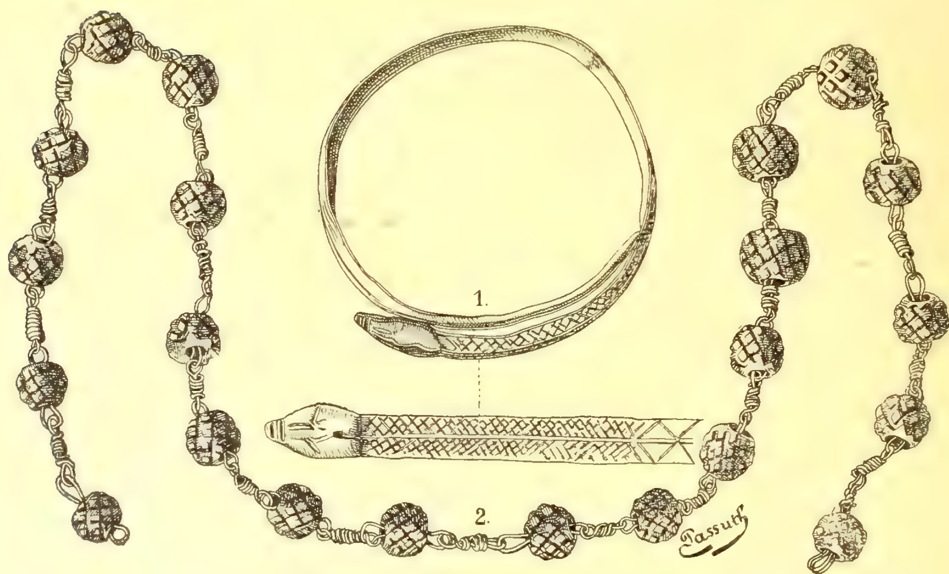
Vétel utján szereztünk két aranyfülbevalót, mely állítólag Nagy-Kanizsáról származik. Idomuk ismeretes typust képvisel, mely vidékeinken elég gyakori. A síma kör alján ugyanis tompított koczkát utánzó arany foglalvány lóg, melyet valamikor gránátos táblácskák töltöttek be.

Két héber síremléket a XIII. századból, melyet Budán a régi temető színhelyén leltek, ajándékba adott Biermann Károly úr.

Középkori ereklyetartó zománczos lemezét szereztük helybéli kereskedőtől; és ugyancsak belföldi kereskedőtől származik egy bronz feszületről való Krisztus alak és egy áttört művű füles korong, melyen zománczczal ékített képzelmi állat van ábrázolva. Középkori kelyheink sorához vétel utján járult két érdekes XIV. századi aranyozott ezüstkehely.

XVII. századi másfél ornamentális ruhakapcsot szereztünk kereskedőtől.

II. ÁBRA. SKYTHIAI LÁBAS ÜST Ó-SZŐNYRŐL $^1/_3$ NAGYS.

Fok-Szabadiról származó három db. XVI—XVII. századi aranyozott rézboglártűt kaptunk Semsey Andor úr adományából.

A pecsétlők gyűjteménye vétel utján egy ujabbkori példánynyal gyarapodott. Segesvári bronzmozsarat 1719-ből törőjével együtt vétel utján szereztünk. A budai vár nyugoti oldalán lelt XVI. századi vaskulcsot ajándékul kaptuk. Egy szászrégeni nemesi háznak 1695-ből való czímeres zárókövét kereskedő utján szereztük meg. Az 1848/49-ik évi honvédegyesületek orsz. központi bizottsága átadta az első 1849-ik évi hadtest vezérének pecsétjét és két szalagot Klapka György tábornok gyászkoszorújából. *Hpl.*

A SOPRONYMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT 1893. évi működéséről. jelentést tett közzé Bella Lajos főtitkár. Örvendünk, hogy az a reményünk, hogy a Sopronyban létező két rokon muzeum és muzeumtársulat egyesűlni fog,* legalább annyiban teljesült, hogy Soprony városa most épülő székházában saját muzeuma közelében a megyei gyűjteménynek is fog hajlékot nyújtani. Úgy látszik, hogy a megyei társulat ereje növekvőben van, évdíjas tagjainak száma ez idő szerint 189, az alapitóké pedig 15; vagyona a múlt év végén volt koronajáradékban 3036 forint és 340 frt 52 kr. készpénz a kézi pénztárban. A jelentés ismét számos sopronymegyei lelőhelyről ad számot, melyet a társulat lelkes titkára az utóbbi évben fölkutatott, fölásott vagy legalább is személyesen constatált. A brennerbergi bányába épült vasút egyik helyén Agfalva közelében egy nagyobb tűzpad nyomai mutatkoztak s a jelentés szerint a jelek arra mutatnak, hogy ott egy nagyobb neolithikus telep volt. Ugyancsak kőkori telepre akadt Csornán valamint a szárazvámi mészbánya szírtjén. Átalában azt a tapasztalást tette a gondos kutató, hogy a Lajta hegység előugró oldalgerinczei mind megannyi telephelyűl szolgáltak. Legfontosabb ezek közt a kismartoni Purgstallhegy földbevájt putrikkal és kyklopikus falmaradványokkal, míg a hegység tövében a munkás kapája a bronzkor emlékeit veti föl. Földbevájt putrik észlelhetők még Petőfalván az éjszaki házsor mögötti leásott partban és Egyeden a Halomalja nevű földeken az út melletti homokgödrök is csupa putrikat tártak föl, hol rövid idő alatt tömérdek cseréptöredéket, égetett agyaglapot, egy szép hálósúlyt és csontokat szedtek össze a kutatók. A cserepek mind a sopronyi Purgstall edényeinek jellegére vallanak; a sobori «Paphegy» nevű földhát homokgödrei is tele vannak őskori maradványokkal, köztük volt egy csinos alakú nagyobb urna. A purgstalli cserepekkel rokon edényeket eddig a két utóbbi helyen kivül még Balf, Petőháza és Babotról gyűjtött Bella, tanuságúl arra, hogy a Rábaköz alacsony dombjain is ugyanaz azt culturát lehet constatálni, mely a Kr. előtti évezred első felében a sopronyi hegység bérczein oly érdekes maradványokat hagyott reánk.

A La Tène izlés korából Ordód Babot szolgáltatott két érdekes sírt. (V. ö. A. É. 1893. 263.) A római foglalás első idejéből való az okkai lelet, melyről ezúttal részletes hírt veszünk. (V. ö. A. É. 1893. 263.) A boldogúlt Fröhlich Róberttel együtt a szentpéteri határban a Csonkási erdőben nagyobb sánczot,

* A. É. U. f. XIII. 185.

a Bengerdőben római sírhalmokat s a római útnak egy szakaszát állapították meg, a páli határban a római telepet Fröhlich táborhelynek vélte és a vághi határban megnézték a téglásdombot, mely szintén római épületek maradványait takarja. Zeményen homokvételnél gyermek sírja tárúlt föl. Az egyedi szőllődombon római épületek maradványai mutatkoztak. Legfontosabbak azok a rómaikori leletek, melyek a múlt évben magában Soprony városában fordúltak elé s a melyekről e folyóiratban is tett már említést a szorgalmas kutató. (V. ö. A. E. XIII. 263. és XIV. 74—76.) Itt e leletekből csak egy római hosszmértéket emelünk ki, melyen a részletes fölosztás is megvan. Kívánatos volna pontos közzététele és más eredeti római hosszmértékekkel való összehasonlítása. Végül a legfontosabb múlt évi ásatások közé tartoznak a csornai sírleletek, melyekről e folyóiratban értekezett Bella. (A. É. XIV, 131—135.) Még sok más érdekes pontot említ a jelentés, melynek behatóbb méltánylása és szorosabb meghatározása jövőre marad. Ekkora eredmények egy rövid esztendő alatt a soprónyi társulatot arra indíthatják, hogy buzgó titkárát jövőre is minden kitelhető támogatásban részesítse. *ab.*

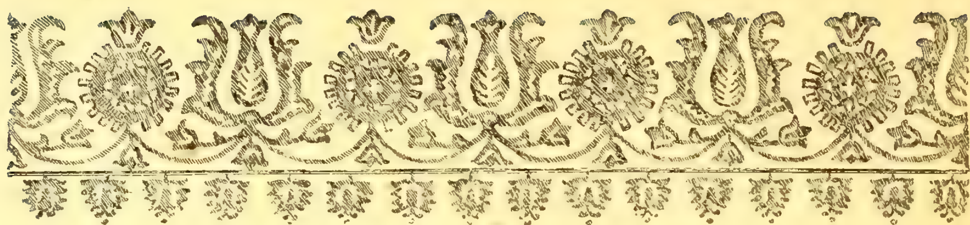
VERSECZ VÁROSÁNAK MÚZEUMA a város f. évi juniu 9-ikén s tartott közgyűlési határozatával megalapult. Szervezetéről a miniszterium által helybenhagyott alapszabályzat, mely nyomtatásban is megjelent, ad hiteles hírt. E szerint ez a múzeum hivatva lesz minden oly emléket gyűjteni, a mely a város multjára fontos és ajándékul csak oly tárgyak fogadtatnak el, a melyek a város multjára világosságot derítenek. A múzeumot az őr kezeli, az iskolaszék elnöke viszi az igazgatói teendőket, melyek közé az utalványozás joga is tartozik, az iskolaszéki gondnok pedig teljesíti az utalványokat. Talán czélszerű lett volna az őrnek is engedni utalványozási jogot. Új rendszabály, hogy az őr a gyűjtemények gyarapodásáról évenként a n. múzeumnak küld részletes kimutatást, ez által nyilván némi tudományos fölügyeletre törekszik az alapszabályzat; talán jó lett volna kimondani, hogy a hatóság az évi jelentést közzé tenni tartozik. A föntartásról szóló szakasz megállapítja a városi segélyösszeget és a kiadások összegét; elég lett volna *elvül* kimondani, hogy a város tartja fön az intézetet és hogy az őri állás fizetéssel jár; mert a város remélhetőleg nem fog megállani az 500 frtnyi kiadásnál, hogyha ki fog tünni, hogy több kell és sürgős esetekben bajos lesz az alapszabályzat megváltoztatását a közgyűlésnél s a miniszteriumnál gyorsan keresztülvinni. De ez apróbb fogyatkozásoktól eltekintve ez alapszabályzat más városi múzeumoknak is ajánlható. *x. y.*

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERM. TUDOMÁNYI TARSULAT kiadta hatodik évkönyvét, szerkesztette Kóródy Péter egyleti titkár. A társulat 1892-ben 11 taggal szaporodott, tagjainak teljes száma 167. A társulati gyűjtemények közűl az éremgyűjtemény növedéke 117 db. és a gyulafehérvári pénzverde 1770—1870 évi készítményeiből 117 lenyomat. A régiségek között legnagyobb számmal vannak a római kő emlékek, téglás bélyegek s kisebb antik régiségek, minőkkel leginkább a kormány anyagi támogatásával a régi Apulum táján vezetett ásatások gazdagíták a muzeumot. Ez ása-

tások 1892. és 1893. évi eredményeiről részletes jelentést olvasunk a füzetben Dr. Cserny Béla tollából, a ki már most negyedik ízben ad számot működéséről. Legutóbb egy fürdőépület nagy részét, nehány szomszédos szobát és a csatornák hálózatát tárta föl. Az ásatásnál lelt bélyeges téglák közt legutóbb húsz ismeretlen változatot s nehány egészen ismeretlen bélyeget is lelt. Öt év alatt ő maga Apulumról százféle bélyeges téglát gyűjtött. Ezeket szorgalommal és szép eredménynyel tanulmányozza és kellő összehasonlítás kedveért az ország különböző gyűjteményeiben őrzött római téglák bélyegeiről pacskolatokat gyűjtött össze. Nagy számmal akadtak az ásatásnál cserepek és üvegtöredékek, egy cserépmécses, bronzfibula, néhány vasszög, húsz csonttű, nyolczszögű oszlopfej és néhány érem a II. és III. századból. A jelentés bőséges magyarázatára szolgál egy alaprajz az 1888-tól 1894-ig föltárt maradványokról és öt képes tábla, mely fényképi fölvételek után távlatban adja az egyes ásatási folyamatokban föltárt romok áttekintését. A füzet többi értekezése nem tartozván itt reánk, még csak az az óhajunk, hogy a megye intelligentiája karolja föl mennél erélyesebben Apulum fölkutatásának ügyét és áldozzon reá, azon öntudattal, hogy minden fillérjével előmozdítja a megye múltjának ismeretét. *aa.*

A KOMÁROM MEGYEI ÉS VÁROSI TÖRT. ÉS RÉG. EGYLET állapotáról csak az 1893. évi kiadott pénztári kimutatás révén adhatunk hírt. E szerint a társulat bevétele volt 1137 frt 95 kr., a kiadás összege fölment 209 frt 5 krra, melyből 65 frtot régiségek beszerzésére fordítottak. A jelentéssel együtt a társulat tagjai megkapták Gyulai Rudolf szorgalommal írt monographiáját «A török világ Komárom megyében». *x.*

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. MUZEUMI TÁRSULAT f. évi junius 6-ikán tartotta tizedik közgyűlését. Patzner István főtitkár számot adott a társulat 1893. évi működéséről s a muzeum gyarapodásáról, Hilt Lajos beterjesztette a számadásokat, ezután következett az 1894. évi költségelőirányzat megállapítása, Dr. Berkeszi István előadása temesmegyei reformtörekvésekről a múltban és néhány választás. *y.*

KÜLÖNFÉLÉK.

PULSZKY FERENCZ szakunk Nesztora f. évi szeptember hó 17-ikén ülte meg eredménydús életének 80 évfordulóját. Bizonyára velünk együtt e folyóirat olvasóköre is legmelegebben óhajtja, vajha a gondviselés őt még sokáig jó egészségben megtartaná nekünk!

FRÖHLICH RÓBERT EMLÉKEZETE. A m. tud. akademia történeti osztálya f. évi junius 11-ikén tartotta meg gyászoló űlését korán elköltözött derék tagtársa, Fröhlich Róbert elhúnyta alkalmából. Az emlékbeszédet Hampel József olvasta föl; egész terjedelmében közli az Akadémiai Értesítő 1894. évi augusztusi száma. (439—451 ll.)

† BRUNN HENRIK a classikai archæologia tanára a müncheni egyetemen, tudományunk egyik legkitünőbb képviselője, f. évi julius 23-ikán meghalt. Jeles tanítványok nagy serege gyászolja benne szeretett mesterét és a világ összes archæologusai fájlalják a veszteséget, mert napjainkban ő volt a mi tudományunknak az, a ki volt a mult századnak Winckelmann. *H.*

KÜLFÖLDI SZAKÉRTŐK A N. MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTARÁBAN. Az idei év folyamán több idegen szakember tartózkodott n. muzeumunkban régészeti, illetőleg numismatikai tanulmányok czéljából. *Dr. Montelius* tanár, a svéd muzeum igazgatója a bronzkori emlékekkel foglalkozott; *Dr. Hildebrand* a svédországi állami főrégészt a népvándorlási kor gazdag sorozatai érdekelték; *Dr. Reinach*, a saintgermaini muzeum őre, a czelta régiségeket tanulmányozta; *Dr. Voss*, a berlini ősrégészeti gyűjtemény igazgatója, a præhistorikus emlékeket szemlélte; *Dr. Theodor Schreiber*, a lipcsei muzeum igazgatója, az osztályban őrzött néhány alexandriai eredetű remekművet tanulmányozott; *Dr. Robert Schneider*, a bécsi udv. muzeum őre, a pannoniai bronz szobrocskákat nézte behatóan; ugyancsak Bécsből *Dr. Strakosch Grassmann* a népvándorlási sorozatok végett, *Dr. A. Götze* Berlinből az ősrégészeti emlékek végett tartózkodott itt. *Dr. Antoniewiez*, lembergi egyet. tanár, a közép- és újkori emlékek tárát méltányolta különösebben; *de Bock*, a szt. pétervári Eremitage egyik igazgatója, szintén kivált a középkori emlékekkel foglalkozott; *Dr. Ritterling*, a wiesbadeni muzeum őre, a római föliratos emlékeket, *Dr. Smirnow* Petersburg-

ból a népvándorlási kor temetőit tanulmányozta ; *Dr. Scholtz* és *Rohde* urak Bécsből, numismatikai gyűjteményeinkben buvárkodtak. *x. y.*

EGYETEMI ELŐADÁSOK AZ ARCHÆOLOGIÁBÓL ÉS MŰTÖRTENETBŐL. A budapesti egyetemen a folyó 1894/95-ik tanév téli felében Dr. Pasteiner Gyula háromszor hetenkint tárgyalja a művészetek történetét Magyarországon, kétszer hetenként pedig Michel Angelóról értekezik. Dr. Hampel József három órai collegiumban a classikai archæologiából a Phidias előtti kor antik szobrászati emlékeiről szól és két órás folyamban értekezik a görög agyagmívesség őskoráról. Dr. Czobor Béla két-két órát szentel hetenként a keresztény műarchæologia encyclopædiájának és első sorban az őskeresztény korral foglalkozik. *ab.*

SPALATOI CONGRESSUS. Folyó évi augusztus 20—22. napjain őskeresztény arch. gyűlés volt Spalatóban, melyben a világ különböző tájairól mintegy nyolczvan szakember és szakkedvelő gyűlt össze. Öt osztályban beszélték meg a tudomány kérdéseit. Az első osztály, mely Ausztria, Magyarország s a régi «Illyricum» őskeresztény emlékeivel és föliratаival foglalkozott, elhatározta, hogy egy római bizottság elő fogja késziteni e vidékekre terjedő kiadványt. A második szakosztály a szaktanítást tűzte a napirendre és elhatározta, hogy a szak tanítását az egyetemeken és papnevelő intézetekben és arch.-muzeumnak fölállítását fogja sürgetni. A harmadik szakosztály őskeresztény muzeumok alkalmas helyeken való fölállítását mondta ki. A negyedik osztály a keresztény ősatyák műveinek alaposabb tanítását hangsúlyozta. A ötödik, helyi osztály Dalmáczia őskori keresztény maradványaival foglalkozott. Öt nyilvános ülésen a nagy közönség jelenlétében közérdekű előadásokat tartottak : Bulić Salona őskeresztény emlékeiről, b. Molinary a boszniai és herczegovinai őskeresztény maradványokról, Wilpert és De Waal a római katakombákban ujabban előkerült és egyéb római korakeresztény emlékekről ; Marucchi és Neumann az őskeresztény régiségek hamisításáról értekeztek Czobor Béla pedig az 1896. évi budapesti millenniumi kiállítás archæologiai osztályán kiállítandó régiségeket ismertette és a congressus tagjait meghívta a kiállítás alkalmából itt tartandó congressusra. Legközelebbi congressus 1897-ben Rómában lesz. (V. ö. Pol. Heti Szemle 1894. 1. sz. 14—15. ll.)

MŰTÖRTÉNÉSZEK GYÜLEKEZETE volt folyó október hó első hetében Kölnben, melyen Pasteiner Gy. tanár és Pulszky Károly orsz. képtári igazgató képviselték a magyar szaktudományt. 1896-ban Budapesten lesz a congressus.

A TÖMÖSI KARD. Nagy-Küküllőmegye Hévíz községében gróf Haller János nagybirtokos gyűjteményében közelebbről középkori egyenes vaskardot láttam. Ez a kard Brassómegyében a Tömös medréből került napfényre. A kard egészen vasból van s miután századokon át heverhetett a vizes talajban, a rozsda kegyetlenül megviselte. Pengéje 79, markolatja 15 cm. hosszu. Legérdekesebb része a markolaton lévő gömb, mely két fél körte-alak összefoglalásából alakíttatott ; az összefoglalást egy abroncs eszközli. A gömb egyik oldalán a barnavörös rozsda alól egy kis sárga réz-kereszt csillog elő, mely két kis sárga sodrony-

darabnak a gömbre durván felrakása illetőleg rákalapálása által nem valami nagy csínnal és szabályossággal állíttatott elő. Mind a mellett azt hiszem, hogy ez a kis kereszt teszi a kardot nevezetessé, mert arról következtetve ezen kard állítólag a tizenharmadik században a Barczaságon megtelepedett és nagy kiváltságot élvezett német lovagrend valamelyik vitézé-é lett volna. *Téglás István.*

A TÖMÖSI KARDRÓL. Téglás István úr egy Erdélyben nagyon elterjedt felfogásnak adott kifejezést, midőn a kereszttel megjelölt tömösi kardot a német lovagrendnek tulajdonította, melyet tudvalevőleg II. Endre hívott hazánkba s 1211-ben a Bárczaságon telepített le, hogy a pogány kunok közt terjeszsze a kereszténységet s támadásaik ellen megvédje Erdélyt, mivel azonban a lovagok el akartak szakadni a magyar koronától, Endre, 1225-ben sereggel ment rájok s kiűzve őket Erdélyből. A tömösi kard idoma azonban nem felel meg a XIII. század első tizedeiben használt formáknak, különösen a gombja nem. 1211—1225 körül még a féltojásdad vagy félgömb idomú gombok voltak elterjedve, míg a tömösi kardé két csonkakúpból van összeállítva, melyeknek alapja közös (a félkörte idom kopásnak tulajdonítható) ; ilyen gombok a XIII. század második feléből a XV. század közepéig voltak divatban. A gombnak kereszttel való megjelölésére sem tudok példát a XIII. század elejéről, bár nagyon tetszetős az a föltevés, hogy épen a keresztes hadjáratok alatt látták el a kardot is kereszttel, különösen a keresztes lovagok. A mennyiben volna alapja e gyanításnak, csak annyi lehet, hogy a keresztes lovagok, német lovagrend, János vitézek és templariusok egyformán, csakis akkor kezdték a keresztes kardokat használni, midőn a hitetlenek elleni mindennapos harczokat a lovagrendeknél a ceremóniák és külsőségek kora váltotta fel s a lovagok példáját követték mások is. Tényleg csak a XIII. század vége felé kezdenek a kereszttel jelölt kardok föltünni s divatban vannak egy századig, a XIV. század végeig. Legrégibb emlékei közé tartozik a III. Diether († 1276) Katzenellenbogeni gróf s Henrik, hesseni tartománygróf († 1298) síremlékén látható kard, ilyen keresztes kardot találunk Bajor Lajos német császár (1347) síremlékén s a legkésőbbiek közül való a nápolyi St. Dominico Maggiore-egyházban, Thomas Buldanus miles († 1385) sírkövén látható kard. (Hefner-Alteneck : Trachten, Kunstwerke und Geräthschaften. Frankfurt a. M. II. köt. 132, 143. t. III. köt. 170, 212. l.) Mindezen kardok gombja egyezik a tömösi kard gombjával, a keresztvas azonban egyenes, kivéve a Katzenellenbogeni Diether síremlékén levő kardét, mely lefelé hajlik. A tömösi kard ugyanezen időtájból, a XIII. század végéről való ; erre vall markolata, mely a XIV. században már sokkal inkább nagyobbodik, úgy hogy hossza rendesen 22—24 cm. *(ng.)*

RÉGI MAGYAR ARANYOK KARINTHIÁBAN. Schöllenbergben egy paraszt 1891-ben háza melletti réten körülbelül hetven db. aranyat lelt. Jaksch közleménye szerint hat db. kivételével a lelet csupa magyar aranyból állott. Képviselve volt köztük Zsigmond király (1387—1437), a velenczei doge Francesco Foscari (1423—1457), Albert király (1437—1439), I. Ulászló (1440—1440), IV. László (1452—1457) és Mátyás király (1458—1490). — 1894-ben a wörthi tó

közelében Töschlingben 14 db aranyat leltek, ebben is volt magyar arany Nagy Lajos királytól, volt továbbá két-két osztrák arany II. Albert osztrák herczegtől (1339—1358), a többi pedig velenczei arany volt Dandolo, Gradonigo és Delfino dogektől. (Carinthia 1894. 154. l.) *x. y.*

A KOZÁR KARD. Az orosz legrégibb krónika laurentiusi kézirata nyomán (Kiadta az archæographiai bizottság Szt.-Pétervár 1871.) közöljük a következő érdekes részletet, melyet eddig csak német fordítás után ismertünk.* 16. l. Ezen évek múlva s ezen testvérek kihaltával meghódíták őket a derevlyánok és más szomszédok és rájuk találának a kozárok, az ezen hegyeken az erdőkben ülőkre, és parancsolák a kozárok: «fizessetek nekünk adót». Meggondolván a dolgot a polgárok, adának egy füsttől egy kardot (meč) és elvivék a kozárok fejedelmükhöz és véneikhez és mondák nekik: «íme, új adókra jöttünk rá». Ők pedig mondák nekik: «honnét?» Azok felelék: «az erdőben a hegyeken a Dnjepr folyó felett». És mondák amazok: «Mit adtak?» És megmutaták a kardot (meč). És mondák a kozár vének: «nem jó adó, fejedelem, mi egyoldalú (éles) fegyvert használunk, azaz Bablyát, ezek fegyvere pedig mindkét felől éles, azaz kard (meč), ezek adót fognak szedni tőlünk és más tartományoktól»... És a kozárok uralkodnak az oroszok fölött mind e mai napig. — 23 l. 885. évben (Oleg) elkülde a radimičokhoz, kérdeztetve «kinek fizettek adót?» Ők pedig mondák: «a kozároknak». És mondá nekik Oleg: «ne adjatok a kozároknak adót, hanem nekem adjátok» és adának Olegnek egy fegyverzetet, mint a kozároknak. *Hodinka.*

HALITZKY ANTAL JELENTÉSE A TRANSAQUINCUMI ERŐDRŐL. József nádor 1812-ben megbízván Halitzkyt, hogy a főváros közvetlen közelében folyó Rákospatak Dunába ömlésénél talált régészeti nyomokat kiderítse, Halitzky e megbízásban eljárt és latin nyelvű jelentést szerkesztett, melynek itt magyar fordítását közöljük. «Fenséges cs. kir. Herczeg, ausztriai Főherczeg, Magyarország nádora, legkegyelmesebb Uram! Cs. kir. Fenséged kegyes parancsára a Duna pesti partján, a Rákos pataknak a Dunába ömléséhez közel, Göttersdorffer nevű polgár szántóföldjén általam múltkor fölfedezett római romokat (azt hiszem, hogy joggal nevezhetem általam fölfedezetteknek, mert sem a romok birtokosa, sem senki más én előttem nem is álmodta, hogy azt a rómaiak építették, hanem az volt felőle a közhiedelem, hogy ott valaha apáczazárda állott) tegnap korán reggeltől késő estig átvizsgáltam, ellátván magamat mindenféle alkalmas és szükséges eszközzel és embereket vevén magam mellé. Fölfedezésem összes eredményét s hozzá fűzött véleményemet a következőkben terjesztem alázatos tisztelettel cs. kir. Fenséged elé. Mindenek előtt azt kutattam, hogy nem lappang-e valahol valamelyes boltozat (arcus)? Azonban a legszorgosabb keresés után se vehettem ilyet észre. Azután a rom belső udvarán külömböző irányban és pontokon 9 és több lábnyi mély gödröket ásattam abból a czélból, vajjon nem találhatnék-e oldalfalakra? De egyátalában nem találtam, sőt több földréteg felhányása után olyan talajra bukkantam, mely az összes jelenvoltak itélete szerint helyéből soha

* V. ö. «Arch. Ért.» Uj f. XII. 94. l.

ki nem mozdíttatott, vagy szabad levegővel nem érintkezett. Miért is nem alaptalanúl bátorkodom állítani, hogy a romok csakis főfalakból állanak, a melyek egy 100 lépés hosszú és 60 lépés széles négyszöget zárnak be; az alapzat szélessége 11 láb, mélysége 2 öl. Azután az egyik főfalban lyukat furattam, azt puskaporral megtöltöttem, melyet előbb jól lefojtva, meggyújtottam, részint, hogy a fal szilárdságáról meggyőződjem, részint ha netalán az alapkőre rá akadhatnék, a mi alá rendszerint az építésre vonatkozó emlékezetes dolgokat és pénzeket szokták volt elhelyezni. Azonban reményemben csalatkoztam, mert bár a fal igen erős, de igen sok rajta a szelelő lyuk (spiramentum), a melyen a puskapor ereje megsemmisűlt, noha az egy pontra irányítva hathatott volna.

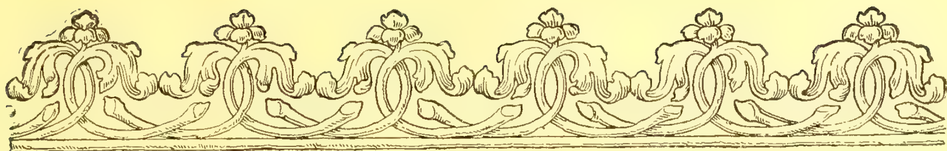
Mindezekből — tekintetbe véve a régi római város fekvését, melyet némelyek Sicambriának, mások Aquincumnak vélnek, s a mely az általam fölfedezett romokkal szemközt egyenesen azon a tájékon, vagy némileg a mai Ó-Buda fölött — a pesti oldalon levő ezen romokról alázatos véleményem a következő: hogy az átellenes parton, vagyis Aquincum városában (melyet hogy így neveztek, bizonyítja a számos mértföldoszlop) a második legio állomása volt, mint azt az ó-budai szántóföldeken kiásott s ma is létező ezer meg ezer egykorú emlékek tanúsítják. Tudjuk továbbá, hogy Magyarország mai hegyes részein, Morvaország felé a kvádok laktak, barbár emberek, kik a római tartományokba gyakorta beütöttek, a mely beütések gátlására az Aquincumban fekvő legionarius katonák a Dunán — hidat vervén — gyakran átkeltek, a mely híd védelmére midőn hosszabb időre eltávoztak, vagy pedig téli szállásra vonúltak, körűl árkolt, jól megerősített helyen őrséget hagytak hátra. Nyilván való tehát, hogy a napfényre kerűlt rom nem volt más, mint a híd oltalmára odahelyezett őrség részére készűlt sáncz. Minthogy pedig több ott talált téglára VINCENTIA név van felírva, innen azt következtetem, hogy a csapat (cohors), melynek ezen erősség védelme folytonos kötelessége volt, Vincentiának neveztetett. Ennyi az én alázatos véleményem, miből látható, hogy minden további ásatás, régiségek találhatása czéljából, teljesen hasztalan, mert alig hihető, hogy a régi erődben, mely a katonáknak állomáshelyet nyujtott, akár régi sírok, akár szobrok, akár római pénzek találtathatnának.

A fölfedezés alkalmából gyorskocsira, munkásokra és puskaporra tett költségeim 10 váltóforintra rugnak, mit alázatosan kérek az országos pénztári hivatalból folyósíttatni.

Hátra van, hogy cs. kir. Fenségeddel tiszteletteljesen közöljem, miszerint a már előbb talált téglán kívül még más két téglát is kaptam Göttersdorffer Jakabtól a nemz. Múzeum számára, melyek egyike a «Vincentia» teljesen ép felíratát a legtisztábban mutatja, s másikán pedig egy kutya alakja látható. Reményem van még kettőt kaphatni; egyiket egy gyermek alakkal, másikat egy ökörláb jegygyel. Ezek a jegyek kétségtelenűl akkor nyomattak be, mikor a téglák, talán 1800 és több év előtt még lágyak és égetetlenek voltak.

Melyek után magamat jó akaratába és magas kegyébe ajánlva jobbágyi hódolattal öröklök cs. kir. Fenségednek, Pest, 1812. jul. 14. alázatos és engedelmes szolgája Halitzky Antal, nemz. muzeumi kancellista. (Latin eredeti a m. kir. orsz. Levéltárban, Acta præsid. palat. Josephi. fasc. 58.)

Közli: *Illéssy János.*

KÖNYVÉSZET.

AUBERTIN CH. Les sépultures de l'insigne collégiale Notre-Dame de Bedune. 8° 56 l., képpel. Bedune, 1891.

S. AMBROSOLI. Catalogo della collezione numismatica (monete romane e bisantine) del museo provinciale di Catanzaro. Catanzaro, 1894. 266 l. 8°

F. BACK. Römische Spuren und Überreste im oberen Nahegebiete. I. rész, befejezés. Progr. d. Gymn. in Birkenfeld, 1893.

A. BAUDRILLART. Les divinités de la Victoire en Grèce et en Italie d'aprés les textes et les monuments figurés. 8° 96 l. Paris, Thorin, 1894.

BRUNN-BRUCKMANN. Denkmäler griechischer und römischer Sculptur. 74. és 75. füzet.

BALFOUR H. The evolution of decorative art. An essay upon its origin. and development as illustrated by the art of modern races of mankind. New-York, Macmillan & Co. 1893.

BERENSON BERNHARD. The venetian painters of the renaissance. 8° IX. 141 l. New-York, Purnams Sons. Öt dollár.

BELTRAMI L. Guida storica del Castello di Milano 1368—1894. 37 ábrával, 12 táblával és alaprajzzal ; ára 1 lira 50 c.

BERTRAND ED. La couleur et la perspective dans la peinture antique. 8° 57 l. Grenoble.

BERTRAND ED. Études sur la peinture et la critique d'art dans l'antiquité. 1. vol. Paris, Droux, 1893.

BAROZZI GIAC. Le cinque ordini di architettura incisi da Giovanni Rivelanti stb. 7. kiadás. 8° 76 l., szerző képével és 31 képes táblával. Milano, 1894.

BRUNE T. Les églises romanes et l'architecture religieuse dans le Jura. 8° 46 l., képes táblával. Caen.

BÖTTGER L. Die Bau- und Kunstdenkmäler des Reg.-Bez. Köslin. 2. köt. 1. füzet. Kreis Stolp V. 112 l., ábrákkal és 11 fénynyomatos táblával. Stettin. 6 márka.

BIBLIOTHÈQUE des monuments figurés grecs et romains Antiquités du Bosphore Cimmérien, rééd. avec un comm. nouveau et un index gen. des Comptes Rendus par S. Reinach. Paris, Firmin Didot, 1892. 213 l. és 86 tábla.

A. BLANCHET. Les monnaies grecques, 11 táblával. 110 l. Paris, Leroux.

CLEMENS PAUL. Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. III. k. 1. füz. Stadt und Kreis Düsseldorf VI. 172 l., 77 ábrával és 8 képes táblával. 8° Düsseldorf. 6 márka.

Cathedrals, abbeys and churches of England and Wales. I. rész, új sorozat. 4° Cassell. 7 shilling.

Courajod Louis. Histoire du département de la sculpture moderne au musée du Louvre. 18° 271 l. Paris, Leroux. 3 frcs 50.

— Les origines de l'art moderne. 8° 34 l. Paris, Leroux.

Crespellani Arsenio. Medaglie estensi ed austro estensi. 4° ábrákkal. 179 l. Modena, 1893.

Conze A. Die attischen Grabreliefs. 6. füzet.

Chennevières Ph. de, Essais sur l'histoire de la peinture française ; arczképpel. 8° 331 l. Paris, 1894.

Clovio G. Il paradiso dantesco nei quadri miniati e nei bozzetti di G. Clovio pubblicati stb. da g. Cozza-Luzi, Roma. fol. 200 lira.

Dehio und Bezold. Die kirchliche Baukunst des Abendlandes. Atlas 6. füz. fol. Stuttgart, Cotta Nachfolger. 42 márka.

Deininger und Schmidt. Kunstschätze aus Tirol. 2. Abth. Architectur und Kunstgewerbe. fol. 30 tábla. 4 l. Schroll, Wien. 40 márka.

Dressel. Königl. Museen zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen. 3. kötet.

M. Evans. Chapters on greek dress, képekkel. 8° XVII és 84 l. London, Macmillan, 1894.

Elisei Gius. Studio sulla chiesa catedrale di s. Rufino, vescovo e martire, in Assisi. 8° 70 l. Assisi, 1893.

Eulart. Origines françaises de l'architecture gothique en Italie. 34 képes táblával és 131 ábrával. 8° XII. 335 l. Paris, Thorin et Fils.

F. Fleury, Ch. Rohault de. Archéologie Chrétienne. Les Saints de la Messe et leurs monuments. Etudes continuées par son fils. 1. volume : les vierges. 4° 224 l. és 109 képes tábla. Paris. 1893.

Fergusson S. A history of architecture in all countries, from the earliest times to the present day. 3. kiadás ; öt kötet. 1. és 2. kötet. 8° I. 410 l. Murray. 63 sh.

Fumagalli Car. Il castello di Malpaga e le sue pitture. 8° 25 táblával 18 l. 1893. Milano.

Forrer R. Die Waffensammlung des Herrn Stadtrath Rich. Zschille stb. 236 fénynyom. tábla. 31 l. fol., két kötetben. Berlin. 160 márka.

Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens der numism. Gesellschaft zu Berlin. Adolph Weil, Berlin, 1893. III. 176 l. 4 tábla. 8°.

Festschrift zur Eröffnung des historischen Museums. 8° 257 l. Basel, Reich, 1894.

G. Forbach. Die Pflege der alten Kunst auf dem Gymnasium. Progr. des neuen Gymnasiums zu Darmstadt. 21 l. 4° 1893.

Garnier Edouard. Dictionnaire de la céramique. 8° LXIII. 260 l. Paris.

Germain L. Le basrelief de Saint Benoit. en Woevre (1527). 8° 8 l. Nancy ,Sidot.

Összeállította : *Száraz Antal.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NEHÁNY «SKYTHIAI» RÉGISÉG.

A bukaresti múzeumban minap ugyanolyan régiségeket láttam, a minőkkel e folyóirat szerkesztője a múlt évfolyam 400—407. lapjain foglalkozott; az ezúttal gyűjtött adatokat kivánom a következőkben előadni.

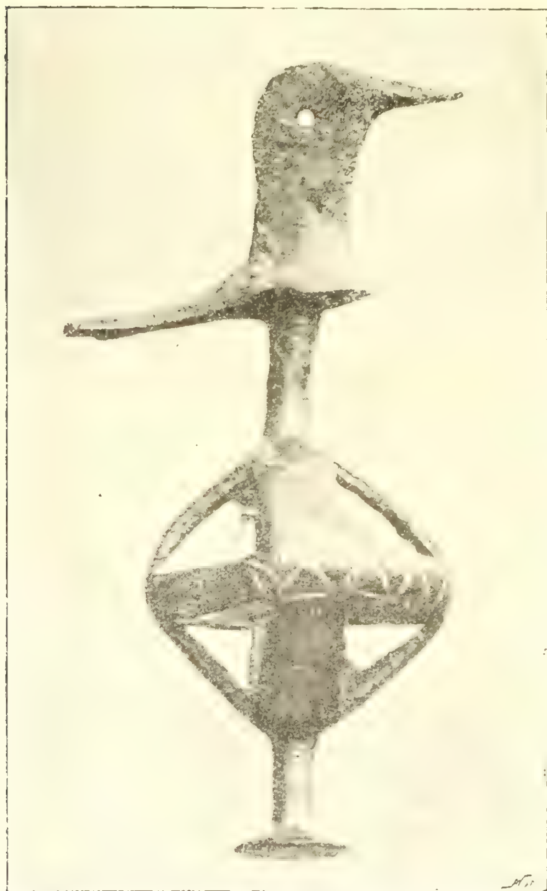
Az emlékek, melyeket ismertetni óhajtok, a petreosai terem VIII. szekrényében láthatók ezen a czímen: «Diferite obiecte din epoca Romana».

1. Bronzszobrocska (64/f jelzéssel), hegyes nagy fülű állatot ábrázol, hosszúkás szájjal, fölfelé görbített rövid farkkal. Az állat ül, lábai a hasa alatt nyugszanak. A bronzalak kicsi arányai és helyzete arra engednek következtetni, hogy az állat hasonló tárgy csúcsát díszítette, a minő Gernyeszegről Kállay miniszter úr tulajdonába jutott. Emitt ugyanolyan az állat idoma; úgy képzelem, hogy valami fiatal szarvasféle, melynek még nem nőtt meg az agancsa (ábráját lásd 439. l.).

2. Ugyanazon gernyeszegi lelet alsó részéhez hasonló tárgyat láttam az említett szekrény alján balra (szám nélkül). Ez is üres kúp, oldalnyilásokkal, melyek hegyes egyenszárú háromszög idomát utánozzák, a háromszög alján lévén a rövidebb oldal. A nyilások két sorjában állanak egymás fölött és széleiket vonalas bemetszések ékítik, a két sor között és az alsó sor alatt egy-egy zig-zeg díszű sáv vonul köröskörül; a kúp alja lapos lemezzel záródik, melynek közepéből hengerded köpű indul lefelé.

3. Végül 441/f jelzéssel egy pár olyan tárgyat látunk, mely majdnem szakasztott olyan, mint a gernyeszegi kúp. Az egyikből (ábrája a 456. lapon) csak az alsó rész maradt meg rongált állapotban, ellenben a másik ép s csak abban külömbözik Kállay miniszter úr példányától, hogy az oldalnyilások nagyobb számmal vannak s hogy a hegyük mindig fölfelé áll. A csúcsán guggoló alak teljesen olyan, mint a gernyeszegi. A kúp alja jobban van föntartva, mint a gernyeszeginél, itt is, mint a második helyen leírt példánynál, az aljából hengerded köpű és a köpűből csonka vas czövegféle indúl ki. Nincse-

nek biztos följegyzések e tárgyak lelőhelyéről, de világos, hogy e bukaresti bronzok rendeltetése ugyanaz volt, mint azoké a tárgyaké, melyeket Hampel idézett értekezésének IV. csoportjában tárgyal. Ugyanott déloroszországi ú. n. skytha halmokból származó analogiákat is idéz az értekező.* Emlékszem, hogy a moszkvai történeti múzeumban a «skytha» régiségek között láttam egynéhányat, a mely szintén igen közel jár a sáromberki s a bukaresti példányokhoz; de sajnálni való, hogy e tárgyakról eddig csak nagyon kis méretű rajzok jelentek meg egy orosz képes lapban (Nuva), a Romnyi kerületben (Voltawai kormányzóság) «skytha» halmokban, melyek tehát a skytha halmok területének legszélére esnek. E tárgyak alsó tagja csúcsára állított kúpból áll, felül a kúp félgömbbel végződik, a kúp áttörései, ha jól emlékezem, szintén háromszögűek. Fölül vadkan- vagy ökörfő van, mit emlékezetből nem birnék biztosan eldönteni; alul pedig szintén oly vasrúdféle nyúlik ki, mint a 3. bukaresti példányon. Nem ismerem részletesen a körülményeket, melyek közt a Romnyi tárgyakat lelték; a kisoroszországi archæologusok közül néhányan azt tartják róluk, hogy a skytha főnökök kormánybotjait ékítették, a milyeneknek a neve «bulava» s a kozák hetmanok használják. De ezt a fölfogást nem tartom helyesnek; mert maga az a körülmény szól ellene, hogy többet szoktak együtt találni; azonban bizonyos, hogy a Romnyi tárgyaknak ugyanaz volt a rendeltetésük, mint a már föntebb ismert példányoké. Úgy vélem, hogy e sorozathoz hozzá lehet még csatolni egy kis nyilt szárnyú madáralakot bronzból, melyet a budapesti n. múzeum II. számú termében láttam; (1. ábra.) az alap, melyen a madár-idom áll, szintén át van törve

* Recueil d'Ant. de la Scythie Atlas pl. II 1—3; III 1—3; IV 1—4; XXIV 1—5; XXV 1—4; XXVI 1—2; XXVIII 1—4

nyilásokkal. Az alján ugyan nincs köpű, de a rokon «skytha» emlékek közt néha szintén találunk köpű nélkülieket és mégis hasonlók a többiekhez, a miért is föltehető, hogy rendeltetésük ugyanaz.[1] A budapesti múzeum madarának analogiáit megkapjuk a szentpétervári Eremitageban,[2] a krasnokutski és a csertomlyki[3] tumulusok repülő madaraiban.

Még néhány analogiát lehet idézni, de ezek nemcsak a madarak idomainál fogva, hanem a földrajzi távolság miatt is távolabb esnek. Az altaji hegyek tövén folyó Bérel mellékén álló tumulusból származó ragadozó madarat ábrázol négy bronzidom Moszkvában a Rumianzoff múzeumban. E szibériai madarakat nemcsak azért idézem a skythiaiak mellett, mert a szétterjesztett szárnyú madarak alján szintén vaspöczög van, hanem azért is, mert a tulajdonképeni síron kívül lelték és mert egészben négyes számmal, tehát párosával voltak, csak úgy, mint a hogy a köpűs állatidomok a skythiai sírokban mindig páros számmal fordulnak elé és mindig a sírokon kívül, rendesen magasabban és mindenféle oly tárgyakkal lelték, melyek lovak szerszámozására szolgáltak, néha kocsik alkatrészeivel és majdem mindig oly lemezkékkel találják, melyeknek az volt a hajdani rendeltetésök, hogy kelmékre voltak fölvarrva; máskor a köpűk oldalsó füleiben még szíjmaradékokat is leltek.[4]

E tapasztalati tények összeségéből kell tehát az egész tárgysorozat rendeltetésére nézve levonni a következtetést.[5] És ezért nem fogadhatjuk el Lippo Danilewski úr véleményét a skytha régiségekről orosz nyelven kiadott művében, a ki azt hiszi, hogy ezek az alakok zászlók csúcsát ékítették idézvén Arrianusnak (Taktika 35 k. 3. f.) a

1 Lásd Rec. d'Ant. de la Scythie pl. I 1, 2; I 8; pl. XXVIII 3, 4.

2 Rec. d'Ant. de la Scythie pl. XXIV 4—5.

3 Tolstoi, Kondakoff et S. Reinach, Antiqu. de la Russie mérid. p. 378: «un billot découvert dans la même tombe était décoré aux coins de quatre oiseaux de proie aux ailes déplogées, coulées en bronze et attachées à des espèces de tiges en fer. Ces oiseaux présentent un caractère oriental: mais leur nombre et la façon dont ils sont fixés à de tiges en fer rappellent les oiseaux en bronze, aux ailes déployées, qu'on trouve dans les tumulus scythes de la Russie méridionale tels que ceux de Krasnokoutsk, de Tschertomlyk et d'Alexandropol.» Ugyanerről a leletről szól a Compte Rendu de la Com. arch. 1865. pp. XVII—XVIII.: «sous les planches de bois on trouva un tronc creusé, couvert d'écorce de bouleau, ayant à chacun des ses quatre coins un oiseau en cuivre fondu; deux de ces oiseaux avaient les ailes éployées et deux boissées» etc. Ez ásatást akkor Radloff vezette és rajzaikat közzétette «Aus Sibirien» czímű művében, mely itt Bécsben most nincs kezemnél.

ezeken van köpű.

4 Rec. d'Ant. de la Scythie 83. l.

5 Rec. d'Ant. de la Scythie 46. s 47. ll. A somhídi példány köpűjén is van ily gyűrűs fül.

6 Lásd az Ant. de la Scythieben a következő példákat: I. Az alexandropoli tumulusban *két* szárnyas nő alakja (köpű nélkül) I. t. 1., 2.; *két* szárnyas nő alakja (u. o. 3. l. I. t. 8.); *két* madár (5. l. II. t. 6—8.); *négy* griff (5. l. III. t. 1—4., IV. t. 1—4.) — II. A krasnokutski tumulusban «kocsi maradványaival»: *négy* sárkány, mely egy állatot ragad meg (46. l. XXIV. t. 1—2., XXV. t. 3—4.); *négy* griff (47. l. XXV. t. 1—2.); *két* madár (47. l. XXIV. 3—5.) — III. A slonovskaiai tumulusban *négy* oroszlán, megragadván egy-egy állatot (68. l. XXVI. t 1—2.) — IV. A csertomlyki tumulusban: *négy* oroszlán köpű nélkül (83. l. XXVIII. t. 3—4.) *négy* határozatlan állat (83. l. XXVIII. t. 1—2.); *két* madár (83. l.).

sárkányidomú zászlók skytha eredetéről szóló nyilatkozatát. Nem lehetne megérteni, mire szolgált annyi zászló? Arrianus skythái nem a Kr. előtti IV. század skythái, s végül az érczfejű s kelmés testű sárkányok s a jelzett kis bronzgriffek közt több a külömbség, mint a hasonlatosság.

Inkább fogadjuk el a másik véleményt, melyet a Recueil d'antiquités de la Scythie szerzője (Zabelin?) e tárgyakról kifejtett, mikor a krasnokutski tumulusról értekezett.* «E rakás külömböző holmi ily szűk helyen világosan mutatja, hogy a kocsi már szét volt törve, mikor eltemették. Széjjel szedték előbb, egy rakásra halmozták a töredékeit a takaróval együtt, melyet aranyozott lemezek díszítettek és köpűkkel, melyek a kocsi díszítésére szolgálhattak. De azt is lehet és talán több valószínűséggel föltételezni, hogy a köpűk s a lemezek az elhunyt sátrát ékítették, melyeket a kocsival együtt raktak a sírba. Nagyon elfogadható föltevés, hogy köpűs sárkányok (griffek) a czövegek vagy póznák hegyén állottak, melyek a sátrak fölállítására szolgáltak.»

Azt hiszem, hogy ez a magyarázat azokra a tárgyakra is reá talál, melyeket Hampel közzétett; mert a bukaresti példányok is párosak és mivel azok a magyarhoniakkal összevágnak, úgy véljük, hogy ezeket is párosoknak kell képzelnünk és ha ez igaz, az itten idézett magyarázatnak adandó nézetem szerint az elsőbbség. De természetes, hogy csak az arch. ásatások fogják a végső döntést meghozni mindazon emlékek rendeltetéséről, melyeknek gazdag sorait e folyóirat szerkesztője tárgyalta először teljes összeségökben.

Bécs, 1894 október 10. *J. Smirnoff.*

RÓMAI EMLÉKKÖVEK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL.

A pécsi székesegyházat a legujabb, Schmidt-féle restauratio alkalmával a leggondosabban át kellett kutatni, sőt némely részletét (a két fő fal és altemplom kivételével) csaknem alapjából újjá építeni. E bontás olyan érdekes építési és szobrászati régiségeket hozott napvilágra, a melyek nemcsak a pécsi székesegyház korára vonatkozó eddigi véleményeket jelentékenyen módosítják, hanem általános műtörténelmi és æsthetikai tekintetben is az építési elrendezés eredetisége, a diszítményi és figuralis szobrászati részek bámulatos változatossága és gazdagságára nézve, párjukat ritkítják. E nevezetes felfedezés azonban a régiség- és művészi tudományokra nézve még most igen nehezen értékesíthető, mert a töredékes faragványok rendszeres és szakszerű felállítása, a hiányzó részleteknek bár valószínű kiegészítése egyre késik; sőt az egymásra halmozott, s

* Rec. d'Ant. de la Scythe 46—47. l

egy ablaktalan magtárban elzárt köveket csak megtekinteni is, ez időszerint sok fáradság sőt költséggel jár. Mind a mellett sikerült e sorok irójának a nevezetes kövek legnagyobb részét, természetesen a magok töredékességében, lefényképeztetni; s így az óhajtva várt Pécsi Egyházmegyei Múzeum felállításáig is a szakemberekre némileg hozzáférhetővé tenni.

Az összes töredékeket több csoportra osztottam, hogy némi kor és tárgy szerinti áttekintést nyerjek és nyújtsak róluk. Így legelőbb csakis a tisztán római eredetü, vagy a korai ó-keresztény korból eredő töredékeket ismertetem. E köveknek egy része fehér márvány, a másik pécsi kemény homokkő. Az előbbiek kőkoporsók töredékei, utóbbiak sír- és áldozati emlékkövek. Van közöttük egy szobor töredéke és egy maszk, a melynek eredete és rendeltetéséről semmit sem tudok, s római eredetünek csupán tárgyánál fogva vélem. Ezek most már kiegészítik a Koller idevágó közleményeit, s Pannonia emléktárához ujabb adalékok gyanánt járulnak. 1. 2. 3. 4. Mind a négy fehér márvány töredék a Schmidt-féle restauratio előtt fennállott multszáz évi oltárok alkotó részeiből való; ezeknek párkány-diszítményeit alkották; pedig régi római kőkoporsók töredékei. Az 1. sz. a kőkoporsó födelének keskeny oldalából való darab, melyen csak csúcsba futó födélszerű párkány és a három szögbe foglalt szalagos koszorú egy része maradt fenn.

2. A kőkoporsó keskeny oldalának része. Itt a háromszögü mezőben Gorgon-fő, ettől jobbra és balra, valamint alsó párkánya alatt viráglevelek; a mezőn kívül pedig kigyóban végződő hableány, vagy más, kevéssé felismerhető alak látható. A háromszögü mező magassága 30 cm., a töredék hossza pedig 84 cm. Az egész jól rajzolt, helyes arányu, de durva faragásu, inkább csak nagyjában kidolgozott mű.

3. A hosszoldalnak első fele vagy a koporsó egyik keskeny oldala, a melyen a pillérek fejezetei, kivált a baloldali és a felirásból a következő sorok elég jól kivehetők:

decurio	Dr. Domaszewsky tanár olvasása szerint:
MISSICIVS·ALÆ	..... decurio missicius alæ
II ARAVAC·ANN·LX	II. Aravac(orum) ann(orum) LX
TICLCOSSIEV	Ti(berius) Cl(audius) Cossic[i] V....

Domaszewsky a föliratos emléket Dályából (Teutoburgium) származtatja és tartalmát illetőleg utal a C. I. L. III. kötetének 3271. és 10258. számaira.

4. A sarkophág előlapjának körülbelől fele, a domboru kép arcza letört. A csonka föliratot közli a C. I. L. III. Suppl. 10291. szám alatt. Koller Prolegomena XIV. T. 7. sz. közli az ő idejében talált tizenhárom ó-keresztény sír közül egynek rajzát, melyről látható, hogy azokat csak kőlapokból rakták volt össze, s a csúcsfedél két homlokkövén látható Krisztus-monogrammokon kívül (ha ugyan ezek is ott voltak) más diszítmény nem jött elő. E márvány töredékek ennélfogva ismeretlen helyen és időben talált kőkoporsók töredékei. Ilyet találtak egyet 1773-ban a Pécs melletti Arany-hegyen, de Haas szerint ebbe Klimo püspököt temették; egy volt évekkel ezelőtt a dómtól nyugatra az udvaron is, de ma semmi nyoma.

5. és 6. *Sarkophag saroktöredékei.* Az 5. egy pilléreken nyugvó széles, kivájt architrav, mely háromszögü mezőre, s az ennek sarkainál maradt ugyan ilyen alakú terecskékre oszlik. A timpanon diszítményéből csak egy hosszu levél, a külső bal mezőn pedig egy kigyóban végződő tulok látható.

A 6. sz. töredékekből csak a pillérfejezet s a bal szögletmező maradt épen, melyet egy delfin tölt be. Mind ez, mind az oszlopfejecske két sor akanthus-levele lapos dombormüvek, s az egész feltünően hasonlít egy töredékhez, mely a Nemzeti Múzeumban a középső lépcsőnél balra a sarkophagok közt látható. (A fejezet magassága 9 cm. A delphin hossza 23. cm.)

7. *Férfi alak torsója;* római keresztény faragvány. A test zömök, de elég helyes arányu. A balkezében tartott tárgy, melyre jobb keze mutatóújjával elég könnyedén mutat, nem ismerhető fel. Lábszárain nincs ruha, testét térden felül érő tunica, s jobb válláról mellén és balkarán át dobott pallium fedi. Jellemző az oldalon lecsüngő kard, vagy pallos, melyet derékszija tart. Ez utóbbit elől karika foglalja egybe. Faragása durva, de a ruha-redőzés jó minta utánzását árulja el, és gépiesnek, annál kevésbbé természetellenesnek sem mondható. Kár, hogy sem feje, sem lábai nincsenek. Nagysága 29 X 50 cm.

8. *Áldozati oltárkő töredéke.* Dr. Domaszewsky tanár szerint: tartalma miatt Vinkovczéről (Cibalis) való és fölirata így szól:

sacerdos	
P · P · IN f. II. vir	sacerdos p(rovinciae) P(annoniae) inf(erioris) II. vir
COLŒB al cum	(c)ol (oniae) Cib[al(is)cum]
GELLA no fil	Gellia[no fil(io)]
V · S · l. m.	v. s. [l. m.]

9. Ugyanolyan kő. Felirata dr. Domaszewsky tanár szerint:

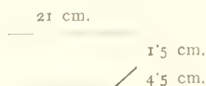
SOLI INVICc	Soli invicto
TORROSAI	pro salute (talán imperatoris....)

Nagys. 31 X 26 cm.

10. és 11. Szintén kőkoporsó-részletek, de az előbbin a háromszögbe foglalt koszoru, az utóbbin egy magasan kidomborodó pohár némi nyomait kivéve mi sem látható.

12. Két másik. Talán valamely oszlopfő szögletéről tört le, s valószinűen római eredetű.

13. Síremléknek felső része, a mely mélyített körmedaillonban két magas domboru mellképet tüntet fel, a medaillont pedig csúcsfedél koronázza. A férfi arcza egészen elromlott; a nőé azonban erős sérülései mellett is a szabályos szép női antik arczot világosan feltünteti. Az egész késő római mű lehet; a mit az egésznek elrendezése és az arczvonások, valamint a csekély ruhatöredék is kétségtelenné tesz; és ha nem első rendű faragás is, kétség kívül elég közel áll a jó művekhez. Nagysága: a medaillon átmérője 31 cm. A kő vastagsága a födelen 21 cm; födél átmetszete

14. Áldozati emlékkő töredéke, melyen csak a következő betük olvashatók :

S · AGIIV ·
VIVENTIS

Nagysága 25 X 42 cm. Egy betü magassága 6·5 cm.

15. Négy meztelen alak, alighanem sírkő vagy kőkoporsó oldalának betéte és dísze gyanánt szolgált, mely az elhunytak ártatlan lelkét akarja jelképesen ábrázolni. Ha római eredetű, igen késői, valóságos barbar mű, melynek csak elrendezése emlékeztet az antik művekre ; különben pedig arczképzése, merev kéztartása nagyon durva, de a test és testarányok, nem olyan feltünően rosszak, ezeken a széles medencze és puha test arra mutat, hogy a mester nőt akart ábrázolni, melynél a köldök kifaragására súlyt helyezett. A két felsőt a két alsótól 9·8 cm. vastag kőgerenda választja el, mely minden alakot ágyékánál metsz át ; két kezét mindenik egyformán, jobbját kifelé fordított tenyérrel a mellén tartja. A két alsónak feje elég ép : öreges nagyszáju, kidudorodott szemü, rút arczok. A kő szélessége 42 cm., egy-egy mező magassága 29, az egész kőé tehát 67 cm. 8 mm. Anyaga : helybeli homokkő.

16. Sírkő-részlet, melynek azonban csak a baloldali pillér és pillérfő egy része, s a felirat némi töredéke maradt fenn.

A betükből a következők kivehetők :

NI · V
E · CE
NE P T i
A ·
NI ·

17. Sírkő-részlet, melynek homorodásában három arcz magas domboru mellképe, ezek alatt pedig széles mélyített képszalag, melynek homokórával elmetszett kisebb bal mezején delfin, közepén pedig talán a három lábu áldozati oltár mellett jobbra-balra egy-egy papnő ; az erre jobbra következő kisebb képmező, mely a delfinnek megfelelő képét foglalhatta magában, hiányzik. E két utóbbihoz hasonló cenotaphiumot négyet közöl Koller Prolegomena II. táb. 1., 2., 6. és 9. szám alatt, melyeket, a mint írja, néhány évvel előtte a pécsi várban ástak ki. A 17. sz.-hoz még jobban hasonlít a Koller által XIV. táb. 1. f. alatt közölt kőtöredék, mely szerinte a vártéren ásatott ki s a falba kivülről befalaztatott (?) Bizonyosan számos ilyen, és még sokkal épebb áldozati emléket, sírkövet és kőkoporsó-töredékeket s feliratokat rejt magában a templom alapzata és főfala, a melyekhez bizonyosan sok ilyen követ használtak fel épitő anyagnak. Mind ez azonban ránk nézve elveszett ; de az eddig napvilágra jött töredékek is Pécs egykori jelentőségét, sőt a keresztény hit és művészi élet magas fejlettségét is e vidéken, eltekintve a híres cubiculumtól és annak fájdalom, már nagyrészben elromlott falképeitől, igen élénken bizonyítják ; de mind ennek mind más fontos művészettörténeti kérdésnek jóval bővebb megoldására és megbizonyí-

tására vezet a későbbi, de azért mindjárt a római korra következő, s a magyarok bejövetelét megelőző és ezzel egykoru diszítményes kőtöredékek nagy sokasága, a melyek szintén az utolsó restauratio idején kerültek napvilágra, s a melyek közzétételét későbbi közleményeimben találja a szíves olvasó.

Gerecze Péter.

DICEUS POHARA.

Teljesen ép antik pohár birtokába jutott két évvel ezelőtt Zettl Gusztáv soproni gyáros, ki szorgalmasan gyűjt régiségeket és kinek gyűjteménye bárhol s számot tenne.*

A Deák-téren, e gazdag római temetőn, a vízvezetéknek egy házba való bevezetése alkalmával, csaknem 2 m.-nyi mélységben rábukkantak egy óriás sírládára, melyben egy férfi csontváza mellett *két* nagyobb, behajlott szélű agyagtálat, *két* kisebb vörösre (terra sigillata módra) festett tálat, *egy* terra sigilla tálat kihajlott peremén szőllőfürtös és kocsányos díszszel, *egy* vörös meg egy sárga szinű füles korsócskát, *egy* kékes üvegcsészét és a leirandó poharat találták,

A pohár sárgás (bouteillás) szinű. Magassága 9·8 cm. Finomra csíszolt szélű szája 6·7 cm. nyilású; fenekének átmérője 4·5 cm. Dereka majdnem 9 cm.-nyire öblösödik ki. Alakjára nézve tehát teljesen megfelel azoknak a kis agyag poharaknak, melyek százával kerülnek elő a római temetőkből. Fölülről lefelé vizsgálván, a következő tagozást vesszük észre: a kifelé öblösödő, de egyenesen felálló csíszolt széllel végződő peremet; ezen alul az egy cm. szélességű síma fölületü, beljebb álló, hengerded nyakat; erre az öblösödő derék 2 cm. széles, felső feliratos szalagja következik, melyhez az alul összeszükülő, szintén 2 cm. széles és körülfutó paszomántalaku dudorodásokkal beszegett képes szalag csatlakozik; végül a fenékig érő 4 cm. széles tulajdonképeni képmező következik. A pohár fölületét a közepén felülről lefelé vonuló öntővar (?) két egyenlő — jobb és bal — szakaszra osztja. A jobb szakaszban a feliratos szalagon e nevet látjuk: M·LICINIVS másfél cm.-nyi betűkkel; míg a bal szakaszban egy cm.-nyi betűkben ez olvasható: DICEVS F·(ecit). A képes szalagon M·LICI(nius) nevének első fele alatt először is egy balra futó

a)

* Birom igéretét, hogy a város új székházán felállítandó múzeumban a maga szekrényeit is ki fogja állítani

szarvast látunk, mögötte egy balra ágazó fát, ezután felkunkorodott farkú üldöző tigrist vagy oroszlánt. Ezek alatt a tulajdonképeni képes mezőn egy gladiátort látunk, kinek PETRA—ITES neve feje két oldalán olvasható.

A gladiátortól balra, körülbelül csipeje magasságában látjuk a nap korong-

b)

c)

DOMBORMŰVES ÜVEG POHÁR SCARABANTIÁBÓL.
M. Licinius Diceus műve. *a)* látkép *b)* és *c)* két oldala fölfejtve 2/3 nagys.

ját balra hajló lángokkal. Maga *Petraites* teljes fegyverzetben, jobbra fordult arczczal, rohamállásban, szurásra készen áll ; fejét tarajos sisak védi ; bal karja teste elé tartja a nagy pajzsot, míg jobb keze hátul csipeje mögé ökölbe szorul. Fegyvere ugyan nem igen látszik, de a jobb karnak tartása olyan, hogy minden

pillanatban késznek látszik a halálos szúrás döfésére; valószinüleg háta mögé rejti. A lábak szárait védő sinek igen jól megkülönböztethetők.

Licinius nevének másik (N I V S) fele alatt elsőben egy széjjel ágazó fát azután egy balra futó állatot látunk, melyet felkunkorodott farku hímoroszlán üldöz. Ezek alatt van a második gladiátor, kinek P RV D E S neve fejétől jobbra olvasható. Állása egészen elüt a Petraitesétől; egész testével kifelé fordul és tarajos sisakkal födött feje arczczal néz felénk; bal kezét a váll magasságában kinyújtva tartja, hüvelykét és mutatóujját fölfelé fordítván; fegyvertelen jobb kezét oldalt lefelé tartja; lába szárait szintén sinek védik; pajzsa a földön hever bal lábának hegye előtt. A kép tisztán érthető. Petraites, ki olyan mint a szarvast üző fenevad, lefegyverezte az oroszlán erejű Prudest, ki ledobva pajzsát a circus közönsége felé fordul és kegyelmet kér. Petraites halálos döfésre készen várja mögötte a közönség itéletét.

A bal szakasz képes szalagán először is vágtató lovat pillantunk meg, mögötte ágas-bogas fát, azután üldöző fenevadat. Ezek alatt látjuk a diadalmas O R I E S-t. Balra tőle áll a győzelem jelvénye, a pálmaág; ennek fején is tarajos sisak csillog; bal karján pajzsa úgy fordult, hogy rámutat levert ellenfelére. Jobb kezét hátra rántva tartja; ennek kezében már látszik a fegyver és egész tartása olyan, mintha éppen visszarántotta volna az ellenfelét megölt kardot és azután felső testével a közönség felé kifordult volna.

Folytatásul a képes szalagon egy fa áll, azután egy vadkant látunk, mely szembe fordult támadó ellenfelével egy farkassal (?). A vadkan dereka mögött sasféle madár fölfelé száll, miközben fejét jobbra fordítja. Ezek alatt látjuk az Ories legyőzte, hanyatt fekvő gladiátort. Fején rajta van a tarajos sisak; bal keze testét takarja a hosszú pajzszsal, melynek közepén domborodás látható. Bátor volt mint a vadkan, szembeszállt mindenkivel, de végzete utólérte. Halálában is megmaradt képzett gladiatornak, ki tudja miként kell meghalnia. Neve a harmadik betű határozatlansága miatt egészen tisztán nem olvasható. Tisztán csak e betűk látszanak C A / A M V S. A név tehát Caiamus, Calamus, Capamus vagy Caramus lehet. A mi a pohár készítésének módját illeti, erre nézve azt tartom, hogy két részből összerótt formába fujták, még pedig szájától lefelé; a szélén megmaradt egyenetlenséget azután lecsiszolták. Ott, hol a forma két fele összeért, képződött a fölületet két szakaszra osztó vonal. Kezdetben öntésre gondoltam, de erről a nézetről tekintettel az üveg rendkívüli vékonyságára le kellett tennem, habár az üveg belső oldalán tisztán látható trébelések (?) e mellett szólnának. A részleteket illetőleg még kiemelendőnek találom azt, hogy a két győztes gladiátor rohamállásuknál a bal lábát vetette előre; a test súlya Petraitesnél a szabályszerűen kifeszített jobb lábra nehezül, mely állás a rögtöni kitörésre való készültség állása. Oriesnél a lábak állása a megtörtént kitörésre emlékeztet. A képes szalag alsó szélén látható egyes szálacskák füvet ábrázolnak. A pohár fenekét négy központi kör czifrázza. A fenék közepe benyomott. Egyet sajnálok, hogy nem vethettem össze más e fajta poharakkal. Lehet talán akadt volna párja. Abból, hogy poharunkon egyes részletek nem egész tisztán vehetők ki, azt lehet következtetni, hogy ez nem az első pohár, mely Diceus műhelyében egy és ugyanazon mintáról készült. *Bella Lajos.*

A HERPÁLYI PAIZSDUDOR.

Az 1891-ben lelt pompás gundestrupi (Jütland) edény és a szép kiadvány, melyet róla Sophus Müller közzétett,[1] véleménykülömbségeket támasztott, melyek még távolról sincsenek kiegyenlítve.[2] A nagy nehézség a körül forog, hogy meg kell állapítani ez aranyozott ezüsttel borított edény korát. Sophus Müller celta munkának tekinti, mely kevéssel a keresztény időszámítás előtt vagy annak beállta után keletkezett s ebben a nézetben csakhamar követték őt Bertrand és Montelius.[3] Részemről kezdettől fogva azt állítottam,[4] hogy az edény stilusa a barbár népvándorlások korára vall és hogy Dánországban kellett készülnie oly vallásos fölfogás hatása alatt, mely a galliai celtákéhoz hasonló. Nem tagadtam, hogy a gundestrupi edény hasonlít a La Tène ízlés régiségeihez, hanem miként másutt példák idézésével kimutattam, [5] a La Tène ízlés Európa azon részeiben, melyek nem voltak a rómaiaknak alávetve, a barbár vándorlások koráig fönmaradt és föléledt újra azon időben, a mikor a görög-római művészet majdnem befejezte pályafutását.

A gundestrupi edényen szereplő elephántokat hoztam föl főérvül arra nézve, hogy az edény abban a késői korban készült, mikor a consuláris táblákon ugyanezek a vastagbőrűek jelentkeznek. Még egy ezüsttálat lehetne idézni Oroszországból, melyen hadi elefánt szerepel:[6] ez a munka nem látszik a III. századot megelőzni és ez az ezüst missoria osztályához, melyeken Hercules küzdelme a nemeai oroszlánnal, mint kedvelt tárgy ismétlődik, csakúgy mint az egyik gundestrupi domborműves jelenetben. Még egynéhány más rokon emléket idéztem a Rajna s a Duna vidékéről és Éjszak-Európából,[7] melyek kisebb-nagyobb hasonlatosságot mutatnak a gundestrupi edényhez és szerintem a VI. századból látszanak származni. Ezek a következő tárgyak: 1. ezüst rhyton Porinaból (Oláhország).[8] 2. Björholdaban (Öland) 1870-ben lelt bronzlemezek.[9] 3. Aranyozott ezüstlemez Rurmondból, most a leydeni múzeumban.[10] 4. Ezüstlemez Fenerli-Bey tulajdonában

1 Nordiske Fortidsminder II.

2 Revue arch. 1893, I. 283.; 1893, II. 108.; 1894, I. 152. l'Anthropologie 1894, 456.

3 Revue arch. i. h. Montelius Temps préh. en Svéde (194. l.), a hol a szerzőtől eltérő nézetemet adtam elő.

4 Gazette des beaux Arts, 1894, I. 32.

5 U. o. 1893 deczember és 1894 január: Bronzes fig. du Musée de Saint-Germain I. 7.

6 Kondakoff, Tolstoj, Reinach Ant. de la Russie merid. 427. l. 382. ábra.

7 L'Anthropologie 1894, 456.

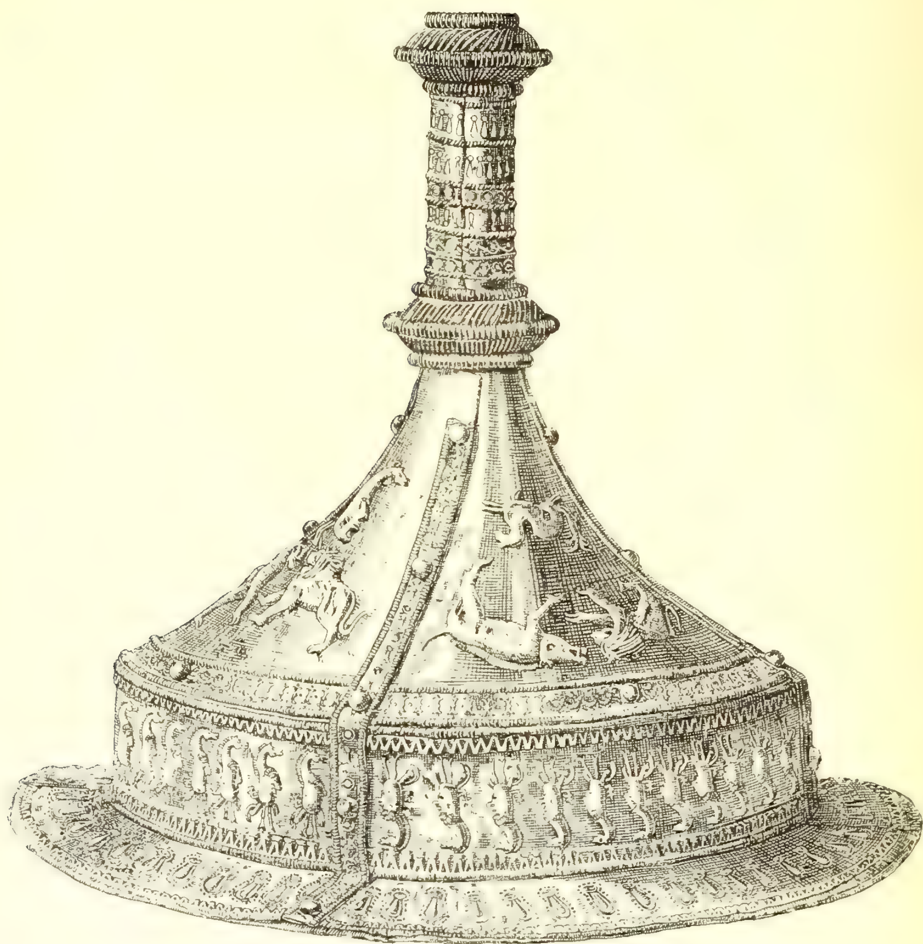
8 Odobesco Trésor de Petrossa I. 202.; 205. ábra.

9 Montelius La Svède préh. Kramer fordításában 135. l. 99. ábra.

Jahrb. d. Alterthsfr. im Rheinlande LVIII. k. IV. tábla.

Konstantinápolyban.* Látni való, hogy a legtöbb tárgy ezüstből készült, mint az oroszországi tálak és rajtuk gyakran az aranyozás kétségtelen nyomai maradtak.

Ugyane sorozatba tartozó jelentékeny emlék kikerülte figyelmemet. Jól ismertem ugyan Hampel szép könyvét a nagy-szentmiklósi

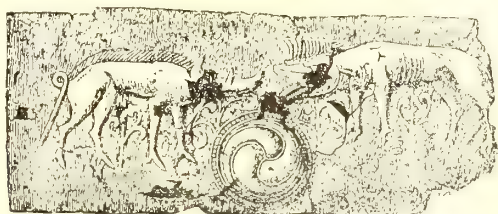

A HERPÁLYI PAIZSDUDOR. 3/4 NAGYSÁG.

kincsről, de a 103. számú rajz, melyet a 159. lapon túlkicsi méretben közöl, nem vonta magára figyelmemet. Mikor ez év augusztus havában a budapesti múzeumot fölkerestem, élénken meglepett a *herpályi* paizsdudor és azonnal fölismertem benne a gundestrupi edénynyel rokon művet.

* Odobesco Trésor de Petrossa I. 516.

Az igazat bevallva, a rokonság inkább a stilusban van és abban az átalános benyomásban, mely belőle ered, mint a részletekben. Azonban ez utóbbiakban van egy, mely fontos: az oroszlánnal szemben álló vadkannak a paizsdudoron csak két lába van, egy első s egy hátsó, ez, úgyszólván, ugyanaz az egyszerűsítés, melyet a gundestrupi néhány domborműves állatánál is tapasztalunk.[1] A herpályi paizsdudor szintén aranyozott ezüstből való (magassága 16 cm.); sírhalomból került elő, melyből rajta kívül egyebet nem ismerünk, mint néhány vörös gyöngyöt, melyeknek hosszúkás, tompított végű idomuk volt, a n. múzeum 1858 óta bírja. Először kiadták 1852-ben,[2] ezt a közzétételét nem ismerem, tudtommal Hampel másodszor adta ki. Undset a hallstatti és La Tène korszakokról szóló nagy könyvében röviden említi.[3] Helyesen utalt a thorsbjergi lemezekhez való hasonlatosságára.[4] Ez a lelet — melyben volt paizsdudor, rajta a tulajdonos nevével római betűkkel és vaskardok római bélyegekkel a pengén — kétségtelenül a római

császárság korából való,[5] de, úgy vélem, inkább a harmadik századból, mint a másodikból származik. Ugyanonnan van egy lemez,[6] melyet emberi fők kettős sora ékít; ez körülfog öt állatot, köztük egy vadkant s ez szembetünően hasonlít a herpályi paizsdudor vadkanára. Sajnos, hogy Undset nem maradt meg első benyomásánál, hanem hozzátette, hogy «ez a tárgy mégis régibbnek tünik és celta korba látszik visszanyúlni, mert ugyanolyan a vadkan sörtéje, mint a mi 133-dik alakunknál». Erre azt lehet felelni, hogy magát a thorsbjergi lemezt, melyről szó van, hasított sertéjű vadkan díszíti. Azonfölül Undset könyvének 133. ábrája, melyre ő utal, bronzüstöt, melyet Rynkeby közelében leltek és egyikét a lemezeknek állítja elé, melyek a belsejét díszítik.[7] Ezen a lemezen két egymással szemközt álló vadkant látunk,

1 Nordiske Fortidsminder II. füzet IX., XI , XIII. tábla.
2 Régiségtani közlemények, Erdy János. Pest, 1858. IV. tábla.
3 Undset: Das Auftreten des Eisens in Europa, 467. l.
4 Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund Copenhague 1883. VI., VII., IX. táblák
5 Montelius Temps préh. de la Svède S. Reinach fordításában 161. l.
6 Engelhardt e. h. XI. t. 47. ábra.
7 V. ö. Montelius i. h. Reinach ford. 148. l.

melyeknek stilusa határozottan a La Tène ízlésre emlékeztet, de a melyeket fölfogásom szerint nem lehet a római előtti kornak tulajdonítani. Ismeretes, hogy milyen határozatlanok Undset nyilatkozatai az emlékek koráról, és gyakran milyen túlságos elővigyázattal tartózkodott a keltezésektől. Mégis mindenki előtt, a ki az ő könyvét olvasta, világos, hogy a «celta kor» nála a celták függetlenségének korát jelenti, t. i. azt az időszakot, mely a Krisztus előtti századnak a felét megelőzi. Szabad a rynkebeyi lelet korát oly magasra tenni? Bizonyára nem. Az edény szélén, melyet ugyane helyen leltek, női főt látunk, oly ízlésűt, minők a compiègnei római gallus arczképek és a Notre Dame d'Alençonban lelt ezüstarcz.[1]

Ez utóbbi emlékek kora nem előzheti meg a második századot Kr. u. Közeleső időbe tenném a rynkebeyi lelet keletkezését, nem ismervén semmi okot, mely miatt a La Tène ízlés Skandináviában hamarabb fejlődött volna, mint másutt.

A vadkan typusa korhatározó támpontúl nem szolgálhat. Ez a La Tène ízlés kedvencz motivuma, mely majdnem változások nélkül maradt fönn századokon keresztül.

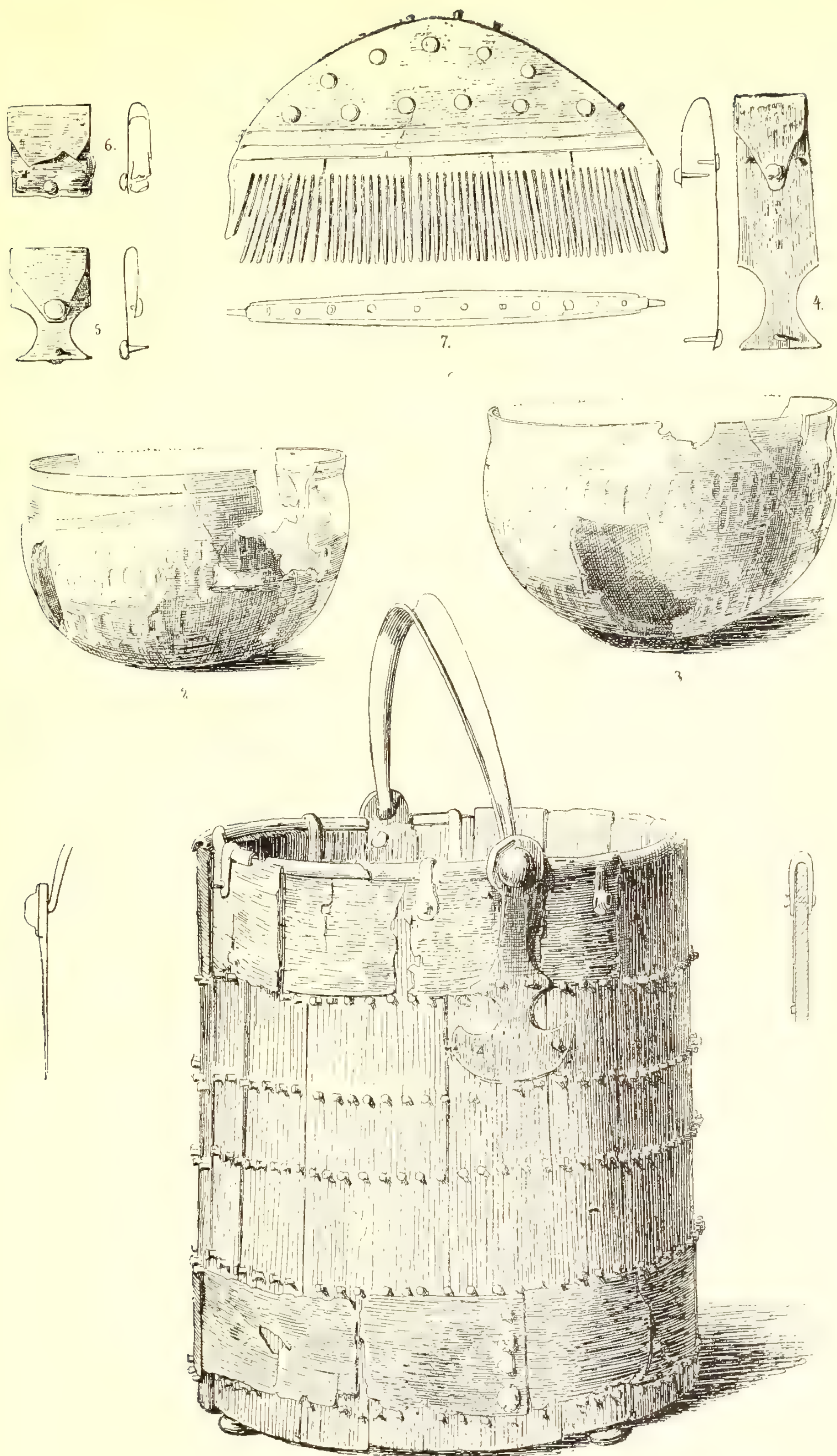
A gerendi[2] lelettől kezdve a Neuvy-en-Sulliasban római fölirat[3] társaságában előkerült régiségekig, ez az állat mindig egyforma modorban van ábrázolva, a hogy harczra készen bátran helyezkedik lábaira. Még a Vikingek korának kezdetén szerepel a vadkan egy ölandi bronzlemezen[4] lovas vitéz sisakján, csak úgy, mint a gundestrupi edényen.

Másutt[5] összeállítottam európai és ázsiai emlékeket, melyek a vadkan symbolikus használatát századok hosszú során át tanusítják. A vadkan s az oroszlán küzdelme szintén igen régi motivum: leggyakrabban a Fekete-tenger körüli vidékeken akadunk reá és épen nem meglepő, hogy a híres vettersfeldi halon is megleljük.[6]

Nem foglalkozom a griff-alakkal, mely közelebbi időhatározásra szintén nem használható, de áttérek azokra a jellemző vonásokra, melyek a herpályi paizsdudor megközelítő időhatározására alkalmasak.

Első az idoma. Már a római korban találunk római tartományi fibulák társaságában hegyes csúcsú paizsdudorokat,[7] de ez a typus csak a későbbi császárság sírjaiban fejlődik olyanná, a milyen a herpályi dudor. Lindenscmhit közzétett egy jellemző példányt;[8] hozzá csa-

1 S. Reinach Bronzes figurés 9. l. 225—229.
2 U. o. 258. l.
3 U. o. 254. és köv. ll.
4 Montelius, Civilisation of Sweden. 153. ábra.
5 Bronzes fig. 256. l.
6 Furtwängler, Der Goldfund vom Vettersfelde, 22. l.
7 Undset, Das erste Auftreten des Eisens. XV. t. 9. sz.
8 Lindenschmit, Handbuch. 243. l. 176. ábra.

A MÁSODIK OSZTRÓPATAKI SÍR TÁRGYAI.

tolhatunk egy hasonló, aranyozott ezüstlemezzel borítottat, melyet Misery közelében, Picardieban, római bélyegzővel leltek.[1] Lindenschmit idézte Tacitus szövegét,[2] hol azt látjuk, hogy a Rajna melléki lakók a császárság első századában éltek evvel a fegyverrel, mely ép annyira támadó, mint védő. Meglehet, hogy a typus még régibb időre megyen vissza, mert egy hegyes csúcsú kis vas-umbo a Musée de Saint Germainben (N. 10,165.) állítólag az alisoi ásatásokból került elő. De ez a példány annyira magára áll más idomú umbok közepette, hogy nagyon kétes, vajjon csakugyan a celta korszakból származik-e?

A vimosi lelet Dániában, melyet a vele járó római érmek tanúsága szerint nem lehet a II. századnál régibb korba helyezni és a melyet Engelhart hajlandó volt az V. századnak tulajdonítani,[3] a herpályi dudorhoz hasonló umbot mutat.[4] A többi umbo, melyet ugyanakkor leltek, kissé más idomot mutat és nincs az az erős középső csúcsa, minőt a herpályinál és annál a vimosi példánynál látunk, melyet idéztünk.

GRILLUS ALAK GORI UTÁN.

A herpályi paizsdudor egyik legsajátszerűbb jelensége a fantasticus alakok sora az alsó szélén, fejük és nyakuk lóra emlékeztet, testök emberfőt példáz, lábuk pedig madárköröm. Jól ismerjük a római metszett kövekből ezt a furcsa összetételeket; symplegmata vagy grylli a nevük. Egy példány, melynek képét Goriból[5] itt ismétlünk, majdnem teljesen rávall a herpályi dudor gryllus-alakjaira. E kövek nagy részén gnostikus föliratokat látunk, a mi biztos tanúság arra, hogy a pogányság végső korából származnak. Ez az egy érv is elegendő volna annak bizonyságául, hogy helytelen Undset időhatározása és hogy nem tehetjük a herpályi paizsdudor korát a «celta kor»-ba.

Hampel joggal fűzte a herpályi dudort a két osztrópataki lelethez (1790 és 1865-ből).[6] E leletek korát a velök járó Herennia Etruscilla arany érme (249—251) határozza meg, melynek füle van, a miből következtethetjük, hogy egy darabig függő ékszernek használták, mi-

1 Lindenschmit nem idézi forrását. A miseryi sírt, mely 1840-ben került szinre, leírták a Mem. de la Société des ant. de la Picardie X. kötetében 1840; lásd még Revue arch. 1886 I. 94. Más aranyozott ezüstlemezű umbot találtak ugyanazon helyen 1885-ben (Revue arch. 97. l.) Domnicourt ez alkalommal megjegyzi: «Tout cela par la forme et par le style, sent déjà l'époque merovingienne».

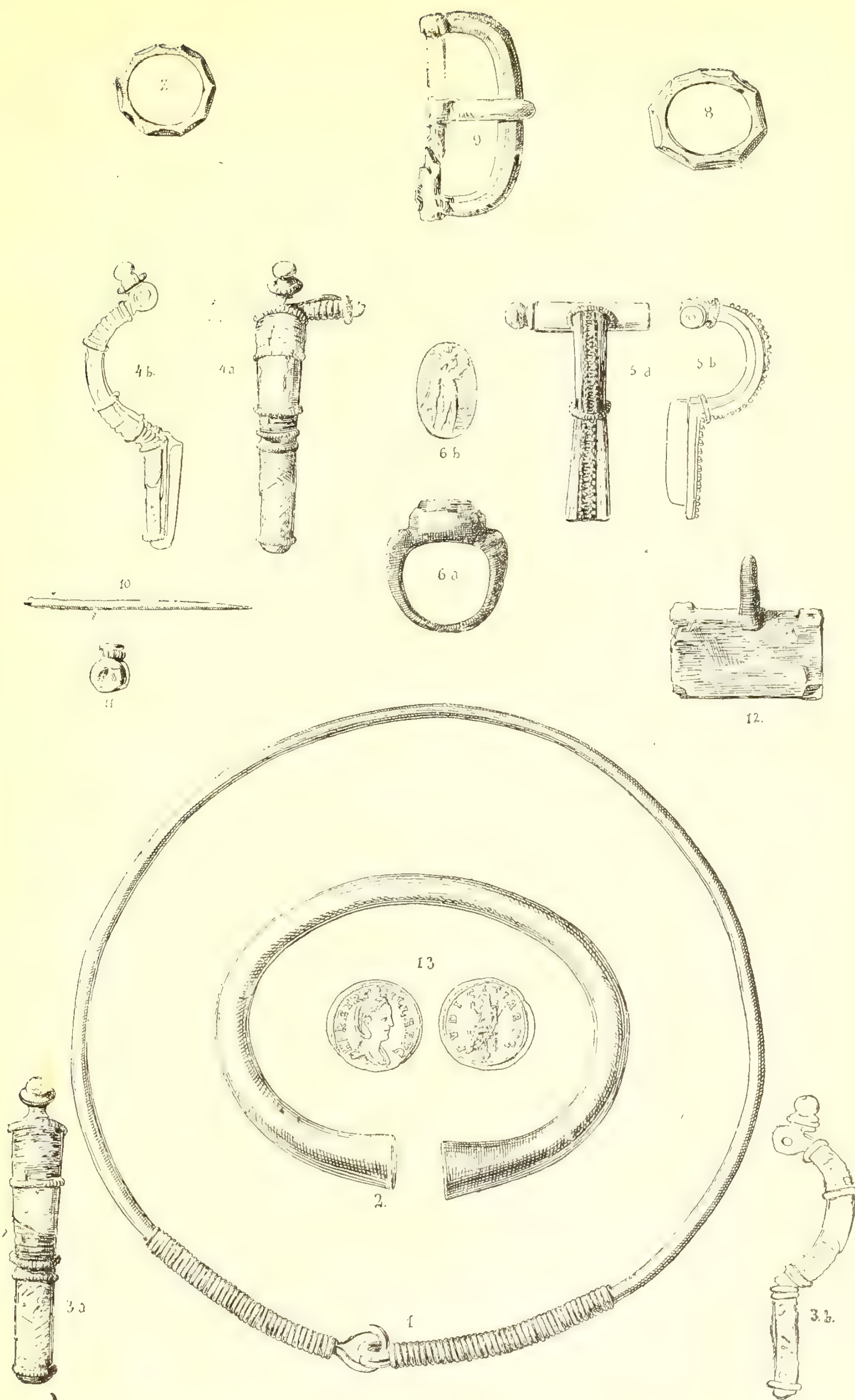
2 Tacitus Agricola XXXVI.

3 A kopenhágai congressus compte-rendu-jében 256. l.

4 Engelhardt, Vimose Fundet, V. t. 5. sz.

5 Gori Museo florentin, I. k. II. t. 12. sz.

6 Hampel, Der Goldfund, 154. l. I—III. tábla.

ÉKSZEREK A MÁSODIK OSZTRÓPATAKI SÍRLELETBŐL.

előtt a többi tárgyakkal együtt sírba került, a mi körülbelül a IV. század eleje táján történhetett. Egy hengeridomú veder abban a leletben ugyanarra a korra vezet.[1] Ez a typus a celta kor bordás situláinak az idomát látszik folytatni és előfordul alemannikus, burgundi, frank és szász sírokban.[2] Továbbá az osztrópataki fésű[3] majdnem teljesen olyan, a milyenek a vimosi lelet fésűi,[4] a melyek biztosan a II. századot követő időből valók. Végül az aranyozott és domborműves ezüstlemezek az osztrópataki sírból nemcsak átalán stilus dolgában egyeznek meg az umboval, hanem majdnem azt állíthatjuk, hogy vele ugyanegy műhelyből erednek. Mert nemcsak a gryllus ismétlődik itt és ott, de mindkét helyen ugyanegy széldíszt látunk; fölül-alúl fecskefark módjára széjjel járó idomokat látunk, melyek annyira a művész egyéni ízlésére utalnak, hogy mintegy műhelyi bélyegnek mondhatók.

Azt hiszem, eléggé kimutattuk, hogy a herpályi paizsdudor a negyedik század elejére teendő, a mit egyébiránt egészen helyesen Hampel is megállapított; tehát azon, aránylag kevés számú emlékek sorához tartozik, melyek a római hanyatlás korában a La Tène ízlésnek nemcsak folytatását, de sőt annak újjászületését jelzik; ez classikus mintákat sajátított el és előkészítette a stilust, melyet Galliában merovinginek neveznek. A La Tène ízlés sem a Rajnától nyugotra eső vidéknek, sem a Dunavölgy celta népeinek nem volt kizárólagos sajátja, mai nap már tudjuk, hogy igen szoros rokonság fűzte Dél-Oroszország és a Kaukazus művészetéhez. Kétségtelenül valahol a Fekete-tenger vagy a Kaspi-tenger partjain ment keresztül a barbar művészet fontos átalakuláson, melyben az átlátszó kövek vagyis az ú. n. verroterie cloisonnée helyettesítette a zománczot. Akár perzsa befolyásnak tulajdonítjuk ezt az új divatot, akár egyszerűen a zománcztechnika aláhanyatlásából származtassuk, bizonyos, hogy igen gyorsan terjedt a krimi félszigeten s azután elébb a Duna mellékén, azután a Rajna vidékén és Éjszak-Európában. Azonban bár a stilus alakulásában idegen, eddig homályos befolyásnak volt szerepe, azt tartom, hogy erősen túlbecsülték az ú. n. merovingi stilus alakulásában Ázsia szerepét. Valójában ez a sti-

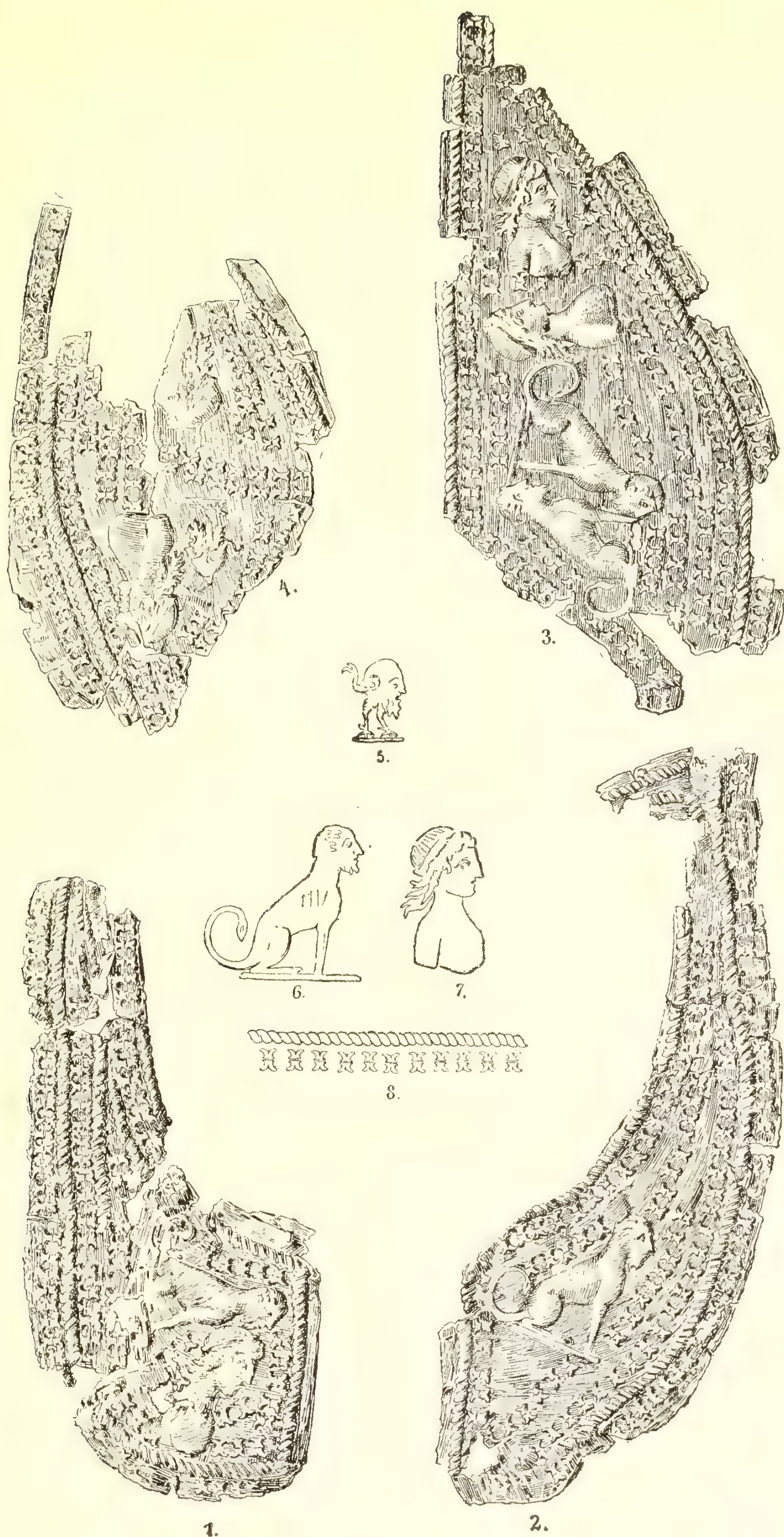
1 U. o. II. t.

2 Lindenschmit, Handbuch I. k. XXXI. t.

3 Hampel i. h. 156. l. 7. ábra.

4 Engelhardt i. h. II. t.

5 A wolfsheimi fibula, melyen pehlevi fölirat van, biztos tanuságot tesz róla, hogy a gránátberakás Persiában dívott; de kérdés, vajjon ezt a technikát nem vitték-e be oda kívülről, p. o. ázsiai Görögországból. 1881-ben találtam Cymaeben (Aeolis) nagy görög sírban, mely a Kr. e. I. vagy II. századig ér föl, strigilis töredékeket és színes üvegdarabkákkal (melyek drágaköveket utánoztak) berakott nyelet. Ezeket a szavakat kiírtam ásatási naplómból; mikor azt szerkesztettem, sejtelmem sem volt a meroving művészet létezéséről. A barbár diszítés, mely az V. században uralomra törekszik, talán a classikus művészet bizonyos készítményeiből ered, fémművekből, melyek drágakövekkel voltak berakva (v. ö. Ovidius «sceptra grammata»-ját), ezeket utóbb színes üvegekkel utánozták.

ARANYOZOTT EZÜSTLEMEZEK DOMBORMŰVES ALAKOKKAL A MÁSODIK OSZTRÓPATAKI SÍRBÓL.

lus otthonos Közép-Európában és elterjedt Európa mindazon részeiben, melyek nem voltak romanizálva. Ép oly életerőt mutatott ezeken a vidékeken, mint a Közép-tenger vidékein a görög-római ízlés. Ez oly igaz, hogy bizonyos emlékekkel szemben, melyek Schweiczban vagy Galliában előkerültek, nem egy archæologus, a kit megkérnek, hogy állapítsa meg a korukat, habozik, vajjon Hannibal avagy Clovis korába helyezze-e?

Azt hiszszük, hogy az osztropataki és herpályi leletek belföldi művésztől erednek, azaz hogy Magyarországban készültek. De ez nem ok arra, hogy ugyanazon népektől származtassuk, melyek Magyarországot J. Cæsar vagy Augustus korában lakták. Az a sajátos rokonság, mely őket az éjszakeurópai leletekkel összekapcsolja, arra a föltevésre indít bennünket, hogy ezen művek készítői a dán és svéd vaskor népeivel valamelyes szorosabb, talán rokonsági viszonyban állottak. Ha meggondoljuk, hogy az első században a Balti-tenger partján lakó gótok* a harmadik század kezdetén az alsó Duna vidékén megjelennek és 250 táján erősen megállapodtak a közép Duna táján, akkor a jelzett rokonságok magyarázata önkénytelenül ajánlkozik.

Páris, 1894 október.

S. Reinach.

SÁROSMEGYEI MŰEMLÉKEK.

Miután az építészeti műemlékekben meglehetősen gazdag *Sárosmegye délkeleti részének* műemlékeit még nem ösmertem, ez év nyarán a megye e részében tett régészeti utazásom alkalmával e következő műemlékeket találtam s vizsgáltam meg: 1. *A sáros-szent-kereszti plébánia templom* nem csak — tekintve csúcsíves építészeti stiljét, külön álló, donjonszerű hatalmas tornyát, de különösen a gót stilű főoltárának nevezetes festményeit is, figyelemre méltó középkori műemlékünk. Sáros-Szent-Kereszt csekély kiterjedésű helység, a Szinye-Újfalutól délnyugatra húzódó s festői hegyek által szegélyezett szűk völgyben fekszik, nem messze Hrapkótól, hol a XIV. században cisterista apátsági templom volt, melynek azonban jelenleg már semmi nyoma. A sáros-szent-kereszti plébánia templom egyenes zárású szentélye még eredeti keresztboltozattal bolto-

1 Tacitus Germania XLII.

2 Jordanes de rebus Goth. XVI.

3 Ezt a fölfogási módot Lasteyrie, Rayet és Hampel művei alapján 1887-ben a saint-germaini múzeum lajstromában (Catalogue sommaire 182. l.) jeleztem; akkor azon könyv 183. lapján a merovingi s a hallstatti művészet közti viszonyról kifejtett nézetek, azt hiszem, elég újak voltak. Kis kötetem terjedelme akkor nem engedte meg, hogy bibliographiai utalásokkal kisérjem a szöveget; sajnáltam, hogy elhagytam, a mikor azt tapasztaltam, hogy ugyanazt az elméletet a gótokról, mely tudós elődeimtől származik, 1888 óta különböző alkalmakkor nyilvánították a nélkül, hogy akár Lasteyriet, akár Hampelt említették volna. *S. R.*

zott, a két horonynyal profilirozott boltgerinczek a szentély sarkaiban alkalmazott egyszerű gyámkövekből indulnak ki. A szentélyt a hajótól elválasztó diadalív leszelt élű nyomott csúcsívezetet képez. Az osztatlan hajó, mely kívülről kiszökő támpilléreinek hiányából következtetve — eredetileg gerenda famennyezettel volt fedve, jelenleg egy újabbkori boltozattal fedett, mely a templom hajójának belső hosszfala mellett épült pilléreken nyugszik. A hajó eredeti déli csúcsíves kapuzata jelenleg már befalazott, úgyszintén az eredeti csúcsíves ablakok is, félköríves alacsonyabb ablakokká idomíttattak át.

A templom jelenleg bejáró kapuja a nyugati oldalon van. A szentély északi oldalán lévő sekrestye még eredeti dongaboltozattal s csúcsíves keskeny — inkább lőréshez hasonló ablakkal bír. A szentély szélessége 5·85 m., hossza 5·62 m. hajójának hossza pedig 11·0 m. és szélessége 9·0 méter. Ezen csekély méretekkel biró templom legérdekesebb részét képezi a gót stilű szárnyoltár, melynek eredeti felrakványa már hiányzik ugyan, de annál érdekesebbek a még meglehetősen jól fentartott s arany alapú festményei. Az oltár szekrényében a felfeszített üdvözítő, művésziesen faragott szobra van elhelyezve, a rendesen a kereszt alatt álló Szűz Mária és Szt. János szobra itt már hiányzik. Az oltár nyitott rendes állapotban a szárnyakon a következő festmények láthatók: 1. Krisztus a kezeit mosó Pilátus előtt. 2. A keresztről való levétel. 3. Krisztus összeroskad a vállán hordó kereszt alatt. 4. A sírba tétel. Bezárt állapotban az oltár e következő jeleneteket mutatja: 5. Az utolsó vacsora. 6. Jézus imádkozva a Getsemane kertben, ép oly compositióban mint a bártfai templom Ecce Homo oltárán. 7. Jézus kicsúfoltatása. 8. Az ostoroztatás jelenete. 9. Krisztus elfogatása a Getsemane kertben, Péter levágja pallosával Malchusnak a fülét. 10. Krisztus Kaifas főpap előtt. 11. Krisztus koronáztatása töviskoronával, s végre 12. Ecce Homo. Pilátus bemutatja a népnek a szenvedő Üdvözítőt. Mindezen festmények tárgya Üdvözítőnk kínszenvedésére vonatkozik, s egyszersmind vonatkozással bír a főoltár főalakjára, a keresztre feszített Üdvözítőre, kinek tiszteletére ezen templom van szentelve, melytől a község Szent-Kereszt elnevezését is nyerte. A predella közepén díszlik a két angyal által tartott Veronika-kendő, Krisztusnak kereztnimbussal diszített s töviskoronával koronázott kifejezésteljes fejével. A predellán még több szent alak van festve, így a keresztet vivő Szent Brunó és a pallost tartó Szent Miksa vértanú apát. — Mindezen alakok, úgyszintén a Veronika-kendőt tartó angyalok hegyes végű szárnyaikkal az ónémet iskola jellegével bírnak s különösen az arczok kifejezésteljesek. A szekrény és ajtóinak kerete arany alapon vésett gót levelekkel díszített, úgy nemkülönben a festmények háttere is aranyozott szőnyegmustrával van bevonva. Mindezen festmények kivitele ügyes kézre utal, az alakok arczkifejezése jellemző, a ruharedőzet még nem túlságosan törött, hanem inkább természetes alakítású. Tekintve tehát ezen oltármű festményeinek jellegét, valamint az oltár gótstiljét, ezen műemlékünk készítési ideje még a XV. század második felébe tehető. Ezen becses oltárműről is következtethetünk, mily általánosan volt a középkorban a művészet elterjedve, hogy ily félreeső, jelentéktelen helységben is oly becses műemlékeket képes volt teremteni.

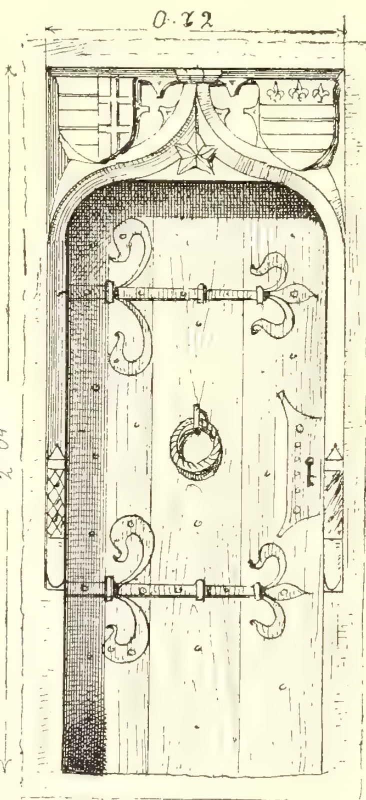
A templom délnyugati sarka mellett, de attól egészen elkülönítve áll a

négy oldalú, két emeletes torony, melynek földszinti helyisége, egy csúcsíves boltozattal fedett s egy gót ablak által megvilágított kápolnát képez. Egy alacsony csúcsíves kapuzaton lépünk be a kápolnába, melyben a Szent Bálint tiszteletére emelt oltár, csinosan metszett predellájával és áttört művű képkeretével nem csekély mértékben köti le figyelmünket, mert az egész oltármű — rococco stilű diszítményei által, — ezen stíl valódi remekművének mondható. A torony első emeletére kívülről alkalmazott fedett falépcsőn, egy egyenes zárású lóhere-ívvel boltozott ajtón juthatni, — itt a falakban ablakok helyett, a fal tetemes vastagsága miatt, mély bélletű lőrésekkel találkozunk, melyek e torony védelemre szánt czélját bizonyítani látszanak. A harmadik emeleten függnek a feliratok nélküli régi harangok. Tekintve tehát ezen torony erős falazatát, számos lőréseit és az első emeleti feljárás és donjonszerű szerkezetét, igen valószínű, hogy ezen várjellegű torony a háborús időkben a lakosságnak biztos menedékhelyül és erődítményül szolgált. Ezen meglehetős roszkarban lévő műemlékünk, műbecscsel bíró oltárával legközelebbi időben — a műemlékek fentartására szánt alapból — stílszerűen meg fog újíttatni.

A sáros-szent-keseszti parochián őriznek egy olajfestményt, mely tárgyánál fogva bizonyos érdekkel bír. Ezen kép *a mezőre lovagló XIV. Kelemen pápát*, teljes papi díszben — gazdagon felszerszámozott fehér lovon ülve — ábrázolja s míg a felemelt jobbjával áldást oszt, balkezével a drágakövekkel diszített kantárszárat fogja. Mellén aranylánczon, gyöngyökkel kirakott kereszt függ, a pápai tiara helyett azonban három végű karimás kalapot visel, a kép felirata: GANGANELLI · CLEMENTIS · XIV PONTIFICIS · MAXIMI · RVRI · EQVITANTIS · EFFIGIES · A kép bal sarkában festett czímerpaizson két keresztbe tett kulcson nyugszik a pápai tiara, a paizs felső mezején a szent-ferenczrendi jelvényt képező — két keresztbe tett kar kereszttel látható, az egyik mezítelen és szöggel átütött véres kar Üdvözítőnk karját képezi, a másik sötétbarna ujjas kar a Szent Ferencz karját jelenti. Ez alatt három arany csillag kék mezőben, s egy veres pólya alatt pedig méhkas látszik, mely czímer vonatkozással bír XIV. Kelemen pápára, ki mint ferenczrendi szerzetes választatott meg pápának. Ezen olajfestmény tehát nem csak tárgyánál, de művészies kivitelénél fogva is bizonyos műbecscsel bír, — de hogyan és ki által jutott e kép a szent-kereszti parochiára, az nincs meghatározva; a mostani plébános, Ft. Sallay Mátyás, már a parochián találta a képet, — mely azelőtt mindig a pitvarban függött, de figyelmeztetve a plébánost e kép műbecsére, azóta megtisztítva a százados portól, most a plébánia egyik termét diszíti.

2. *A berkii római katholikus templom* fiók egyháza a bajori plébániának. Berki helység századok óta Kassa szabad királyi város tulajdona lévén, a kegyúri jogot a város most is gyakorolja. Ezen templom gót stílje a XV. század jellegével bír; a polygonál zárású szentély boltozott, a hajója pedig famennyezettel fedett. Méretei nem nagyok, mert szentélyének szélessége 5·30 m., hossza 5·10 m., a hajójának pedig hossza 8·90 m., szélessége 7·70 m. Itt érdekes a sekrestye kőből faragott gót stílű ajtaja, mely egy késő gót stílű úgynevezett «szamárhátú» ívezettel záródik, bélletének leszelt élű tagozatán sajátságos alakítású rövid pilaszter pálcza tagok elhelyezvék, melyek felső végeikkel egy kúpba

végződve, eltünnek. A felső ívezet által képezett sarokban Magyarország négy folyamos és kettős keresztes czímere, a másik sarokban pedig Kassa szabad királyi város — mint e templom kegyuraságának és birtokosának a régi czímerképe: kettős pólya három liliommal látható. Megemlítendő, hogy ép ily alakítású czímerpaizs a kassai dóm északi tornyának bemeneti kapuzata felett az 1462-dik bevésett évszámmal van alkalmazva. A szentély északi falán lévő fülke eredetileg, mint mindenütt itt is, a szentség befogadására hasonlított. A kereszttel díszített egyszerű, levélcsomók nélküli csúcsfal mezején Üdvözitőnk keresztnimbussal diszített feje féldomborműben látható. A lóhere alakú ív egyenes zárásával boltozott déli kapuzat liliomvégű ajtópántokkal ellátott kötél formára csavart ajtógyűrűvel. A templom kiugró ereszét fatámok tartják, a párkányzat ezen szerkezete a sárosmegyei templomoknál és kastélyoknál igen gyakori, így a cselfalvi és komlós-keresztesi templomnál s a mosurói és ófalvi kastélyoknál ily támokkal ellátott párkányzatott találunk.

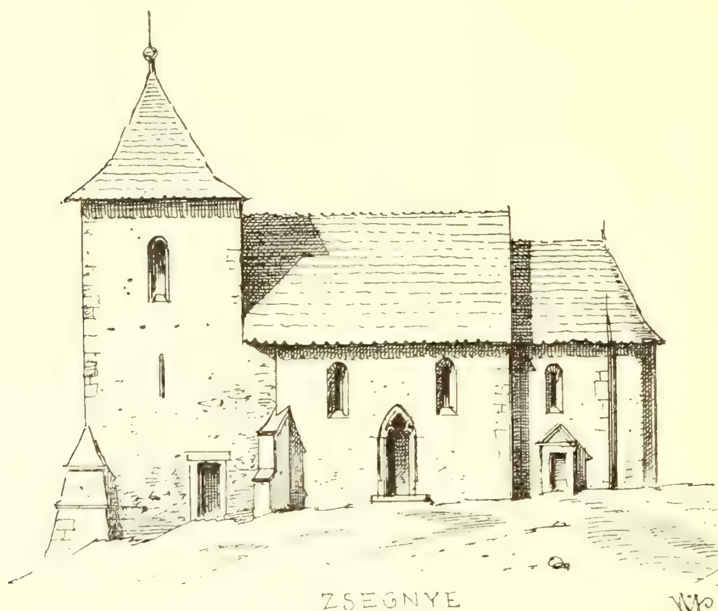
Érdekes e templom két gótstílű szárnyoltára, a középkori szobrászat és festészet kiváló műveivel diszítve A főoltár szekrényében látjuk Szűz Mária Szt. Erzsébet és Szt. Borbála művésziesen vésett szobrait, az arczkifejezés szende és jellemző; a gót stílű, de már hiányos felrakványban még csak Szt. István királyunk koronás és jobbjában jogart tartó szobrocskája áll, a többi szobrászati művek már hiányoznak. Az oltárszárnyakon és a predellán levő festmények, kü önösen az utóbbin lévő s Üdvözítőnk sírba tételét ábrázoló festmény szépen csoportosított és élénk körrajzú alakjaival említésre méltó mű. A templom diadalívének jobb oldalán a hajóban álló mellékoltár, arany alapú festményeivel és szobrászati műveivel, még nagyobb műbecscsel bír, mint maga a főoltár. Különösen szép kivitelű a szekrényben alkalmazott s Szűz Mária mennybe menetelét ábrázoló dombormű, két angyal-alak, teste tollas vagy pikkelyekkel fedett; ily alakítású angyalok Hevlein Frigyes német festő és szobrász (1463—1541) műveinél találkozunk.

Ezen oltármű — a mint értesültem — a kassai dómból került ide, s miután a berkii templom rozzant állapota miatt hatóságilag zárva van, kivánatos lenne ezen gót oltárt, stílszerűen kijavítva — eredeti helyére — a kassai dómba ismét felállítani, annál is inkább, mert az újítás alatt lévő kassai dóm régi gót stílű oltárművekben úgy is hiányt szenved. A berkii templom későbbi helytelen renovácziók által már sokat veszített eredetiségéből, így az eredetileg gót ablakok kitörettek és négyszegletű ablaknyílásokkal pótoltattak, továbbá a templom gót

boltozata is már újabbkori. Ezen stílszerűtlen újítás a következő felirat szerint a múlt században történt:

CORRECTVM · ET · DEALBATVM · SVB · REVERENO · PATRE LADISLAO · MISKOLCZY · ET · ZAKRISTANO · ANDREA TVCSKO · ANNO · DOMINI · 1756 DIE 9 JVLII.

3. *A zsegnyei evangelikus templom* átmeneti stilusa és félköríves apsisa szerint itélve, még a XIII. század második feléből származhatik s így Sárosmegye legrégibb emlékeinek egyike. (2. ábra.) A szentély félkör alakú apsisa gömbboltozatával egy félköríves s inkább lőréshez hasonló ablakán nyeri gyér világítását; maga a szentély primitiv alakítású boltgerinczezetű boltozattal bír.

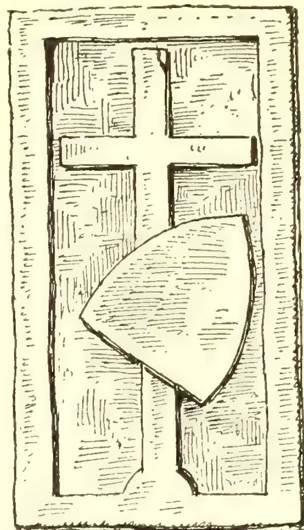

A 8·10 m. széles és 8·50 m. hosszú hajója famennyezettel fedett, ablakai szintén még félkörívesek, a hajóba vezető déli kapuzat valamint a diadalív már csúcsíves s épen e két csúcsívezet által e templom stilusa az átmeneti korszakba helyezendő. A hajó nyugati oldalán álló négyoldalú tömör torony felső emeletén függő harangján e következő felirat olvasható:

O · REX · GLORIE · VENI · CUM · PACE ·

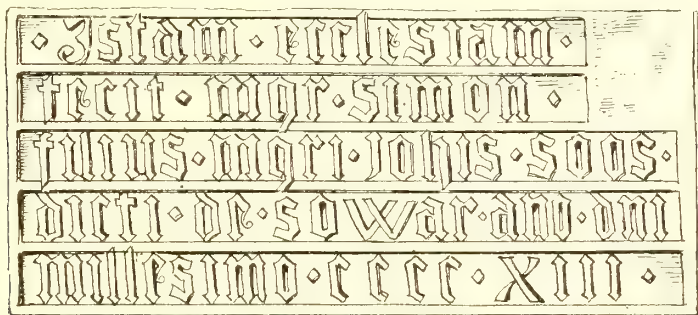
mely felirat majuskula betüinek jellege is a XIII. század második felére utal. A szentély alatt levő sírboltba kívülről vezető ajtó jelenleg már befalazott. A déli csúcsíves kapu előtt fekvő s mintegy lépcsőfokot képező sírkő, egyszerű alakítású keresztjével és csúcsba végződő paizsával is még a XIII. századbeli román stílű sirkövek jellegével bír. A czímerkép, ha eredetileg — a mint feltehető — volt is, a sírkövön századok óta járók által már annyira lecsiszoltatott, hogy jelenleg annak nyoma sem látható; pedig kár, mert ép ezen czímerképből tudo-

mást szerezhettünk volna a helység egykori birtokosának vagy e templom építtetőjének nevére nézve. Annyi azonban bizonyos, hogy a kereszten alkalmazott *felforditott állású paizs* egy kihalt család utolsó tagjára vonatkozik. (3. ábra.) Az eredetileg katholikus templom a XVII. században utott az ágostaiak birtokába, kik ezen templomot jelenleg is birják. A főoltár, az Úr vacsoráját ábrázoló képével, a XVII. században dívott stílben készült és elég csinosnak nevzəhető. Tekintve tehát ezen templom ódon külsejét és inkább még a román stilhez hajló jellegét a tatárpusztítás utáni években épülhetett.

ZSEGNYE

4. *A sóvári plébánia templom.* Az Eperjestől nem messze fekvő *Sóvár* mezőváros, hires sóbányáival és egy kősziklás hegyen emelkedő várromjával, már a XII. században volt ösmeretes, későbben IV. Béla király német telepítvényeseket ide telepítve, azokkal munkáltatá a sóbányákat. Kár, hogy egykor oly stílszerű plébánia temploma, későbbi helytelen újítások által, eredeti jellegét egészen elveszíté, pedig e műemlékünk nagy méretei, különösen pedig nyolczoldalú pilléreken nyugvó csúcsíves boltozata által még most is jó benyomást szül a szemlélőben. Nevezetes itt a nyugati kapuzat felett befalazott régi feliratos kőtábla, melynek féldomborművű minuskula betükből álló felirata így hanyzik:

SÓVÁR

mely feliratból megtudjuk, hogy ezen templomot Simon mester, sóvári Soos János mester fia 1413-dik évben építette. (4 ábra.) A templom szentélye sokszögű zárású, még megvannak — bár megcsonkítva — a régi gót templom támpillérei, ugyszintén belülről a szép csúcsíves boltozatot tartó nyolczoldalú oszlopok; templom külső gót architecturája az újítás által azonban egészen tönkre ment. A templom felszerelése és oltárai is már múlt századbeli rococo stílűek.

5. *Az ossikói plébánia templom.* A múlt évben megnyílt eperjes-bártfai vasút hozzáférhetőbbé tevé e vidék még ösmeretlen műemlékeit is. Eredetileg

csúcsíves stílű volt az ossikói templom, a polygonal zárású és még csúcsíves ablakokkal és kívülről támpillérekkel ellátott szentély és déli csúcsíves kapuzata még eredeti, boltozata azonban már újabbkori. Nevezetes azonban a XVI. században újított tornya, melynek sarkai gyémánt mustrájú, facetirozott sarokköveket utánzó sgrafittó diszítménynyel szegélyezvék, a torony felső rovátkos főpárkánya ép oly alakítású, mint a sárosi és szepesi XVI. és XVII. századbeli renaissance stílű építmények rovátkái, melyek oly sajátságosan jellemzik hazánkban csak is Sáros és Szepesmegye műemlékeit. Ezen rovátkok gyakran sgrafittó ornamentikával diszítvék, mint például a kézsmárki, poprádi, nehrei harangtornyokon, az eperjesi házakon és különösen a sárosmegyei friesi kastélyon. Itt a rovátkokon ilyféle diszítés már nem vehető ki. Mesteri kivitellel párosult felfogás s azon sajátságos, ki nem fejezhető s le nem írható mély, vallásos érzés. A templom sekrestyéjében őriznek egy gót stílű kelyhet, melynek kuppáján e következő felirat olvasható:

HIC · CALIX · IMPENSIS · H · D · STĀI · DE · KOCZKO · VICE · CVSTODIS · ECC̄LE · OPAIHO · VIĒN · EST · COPARATVS · ANNO · DOMINI · 1 · 5 · 4 · 5.

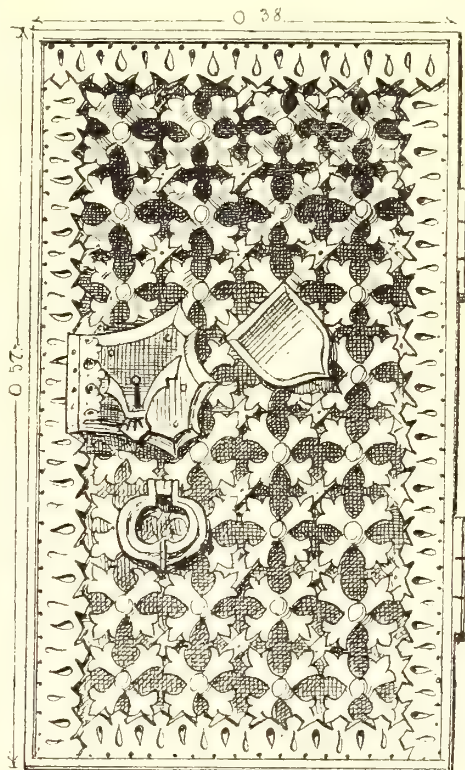
6. *A hertneki plébánia templom.* Sárosmegye vízválasztóját képező *Mincsol* hegység keleti nyújtványain fekszik *Hertnek*, e megye legmagasabb fekvésű helysége, mely a XV. században erre a vidékre telepített német gyarmatosok által keletkezett s eredetileg *Herrnknecht* nevet viselt. Későbben, nevezetesen a XVII. században gróf Forgách Zsigmond birtokát képezte, — jelen birtokosa pedig az Anhalt-Dessaui herczegi család.

A kastély mellett — mely azonban sem műtörténeti sem pedig építészeti tekintetben nem bír különös műbecscsel — áll, — egy régi fatemplom helyén — a mostani plébánia templom, melyet a fentemlített gróf Forgách Zsigmond 1610-dik évben kőből építtetett és gróf Forgách Ferencz akkori esztergomi érsek, primás és bibornok 1612-dik évi január hava 29-én felszentelt, miről a templom bejáratánál az előcsarnokban befalazott föliratos márványtábla tanuskodik.

A templom már újabbkori berendezéssel és oltárokkal bír. A templom belsejében a hajó déli oldalfalán egy fülkében elhelyezett veres márvány sírkőlap, melyen gróf Forgách Zsigmondnak, e templom alapítójának és Hertnek akkori urának, természetes nagyságú alakja féldomborműben van ábrázolva. Arcza kifejezésteljes, lelógó tömör bajuszt és hosszú hegyes végű szakált visel, fedetlen feje egy párnán nyugszik, teste vaspánczéllal és mellvérttel fedett s míg balkeze a kard sasfejjel végződő keresztmarkolatján nyugszik, addig jobbjában zászló rúdját tartotta, mely azonban úgy mint az alak lábszárai és kardjának az alsó vége letörött. Ezen sírtábla-részlet szélessége 92 cm. és magassága 1·35 m. Az alak kidolgozása mesteri s a művész nemcsak a legnagyobb lelkiismerettel és pontossággal másolta az elhalálozott alakját és arczkifejezését, de a pánczéljának legkisebb gombját, diszítményét és csattját is híven visszaadni és alakítani iparkodott. A sírkő körirata már hiányzik ugyan, de a hagyomány (és a pánczélzat stílje szerint is) ezen alakban említett gróf Forgách Zsigmond, a templom alapítója, van megörökítve.

7. *A lapispataki r. k. templom* polygonal szentélyzárással és osztatlan hajóval bír. A nagyméretű, tágas s feltünő hosszú szentélyének boltozata csúcs-

íves, — a boltgerinczek profilje kettős horonyú s ennél fogva élénk tagozatú. A szentély gót ablakai, valamint hajójának boltozata, későbbi újítások által átidomíttatott. A szentély boltozatának gyámkövei emberi arczokkal és czímerpaizsokkal diszítvék. Négyoldalú tornya újabb időben gúla alakú, szép s magas sisakot nyert. Az eredeti gót stíl maradékául tekintendő a szentély északi falában alkalmazott, kőből díszesen faragott *szentségházi fülke*, melynek oszlopokon nyugvó két sarok fiáléja túlságosan magas, vaslemezekkel díszített rácsozatos ajtócskája azonban csinos. A 0·38 m. széles és 0·57 m. magas ajtócska keretét képező vaslemezek csipke alakú szegélyzettel diszítvék. A belső vasrács kereszt-rúdjain liliom végű gót stílű levelek vannak alkalmazva, melyek a rácsozat keresztezési pontján lévő szögekkel megerősítvék, — s míg ezen keresztforma levelek fekvésüknél fogva a rácsozat jellegét fentartják, addig a rácsozatnak egyszersmind nagy díszére is szolgálnak. Ime egy példa, mily helyesen és jellemzően használta fel a középkori művészet e jelentéktelen tárgynál is a gót stílű elemeket és formákat a nélkül, hogy ez által a tárgy rendeltetése és jellege csorbát szenvedne. (5. ábra.)

Ez ajtócska azonkívül egy díszes zárlappal és ajtógyűrűvel van ellátva, mely részletek is tiszta gót stílűek. A vaslemezekből kalapácscsal idomított és kidolgozott részleteken helyenkint az eredeti befestés (veres és kék) és aranyozás gyönge nyomai még kivehetők. A templom belsejét újabb időben kifestették és a gót boltozatú szentély polychromiája a mennyire egyszerű, annyira hatásos és stílszerű. Az oltárok már újabbkoriak.

A templom külseje sokat nyert az újabb időben újított gúla alakú torony sisakja által.

Myskovszky Viktor.

RÉGÉSZEK NEMZETKÖZI ÉRTEKEZLETE SZERAJEVÓBAN.

II.*

Az értekezlet két érdemleges ülésének egyike Butmirral, másika Glasináczczal foglalkozott, mindkettőben Virchow vezette a tárgyalást. A tárgyalás főnyelve a német volt, a melyen kivül egyesek francziáúl, angolúl vagy olaszúl értekeztek. Az első napon, augusztus 17-ikén, első értekező *Pigorini* volt, a ki a butmiri telepről azt tartja, hogy hasonlít az olaszországi terramare telepekhez és azt reményli, hogy az ásatások folytatása e fölfogását igazolni fogják. Előre láthatólag elő fog tűnni az az árok, mely minden szárazföldi czölöpös telepet körülfogott és ha maguk a czölöpök nem is maradtak meg, remélhető hogy a czölöpök helyei a culturrétegben s az alatta lévő őstalajban korhadék földdel megtelt hengerded mélyedések idomában észlelhetők. Az ásatást illetőleg azt a kivánságát fejezte ki, hogy kisérleti árok vezettessék a telep legszélén túl, hogy az ős talajba hatoljanak bele mintegy 30 cm.-nyi mélységig, és hogy keresztmetszetek kissímításán a culturrétegek pontosan megfigyelhetőkké tétessenek. Az ásatások vezetője, *Radimszky* bányakapitány ezután összefoglalta eddigi tapasztalatait. A telep közepétől kiindúlva minden irányban kisebb árkokkal kipuhatolta a culturréteg legszélét s e szerint szerkesztette az alaprajzát. A rétegek átmetszetét folytonosan megfigyelte s átlag azt a képet nyerte róluk, hogy legfölül 30—40 cm.-nyi vastag humusréteg fekszik, melynek aljában néha præhistorikus leletek akadnak, ezután következik maga a culturréteg 110—140 cm.-nyi vastagságban és ezt szabálytalanúl heverő agyagcserepek, kőszerszámok és hasonlók töltik meg; legerősebb ez a réteg a középen, a széle felé csúcsba futó. A culturréteg alatt 90—110 cm.-nyi vastag barna agyag terűl el s ezt tartja az egykori telep altalajának. Az agyag alatt mintegy 4 m. vastag kavicsréteg következik. Az átmetszet idoma a síkságból kiemelkedő lapos dombot mutat, mely a culturréteg halmos emelkedésének felel meg, nem hiszi erről a rétegről, hogy vízben való megülepedés által keletkezhetett volna; a culturréteg alján olykor-olykor mélyedések mutatkoznak az altalajban, mélységük néha 40—80 cm.-nyire megyen és idomuk külömbözően váltakozó, ezekről azt tartja előadó, hogy ezek a legrégibb lakóházak gödrei. A mélyedések alján rendesen rakásszámra találnak készítményeket s a legtöbb apró szobrocska is e mélyedésekben kerűlt elé.

* Az I. részt lásd «Arch. Ért.» 1894. 341—351. — Második közleményünknél is alapúl vettük a tanácskozmányról készült gyorsírói följegyzéseket, melyek a «Bosn. Post» ez évi 65—77. számaiban jelentek meg.

A culturréteg felső részeiben gyakran sárga agyagrétegek láthatók, máskor égetett agyagtapasz töredékeire akadnak nád- és ágnyomokkal, melyek nyilván az elégett gunyhóktól származnak; átlag 5—7 m.-nyi volt egy-egy gunyhó oldala vagy átmérője, idomuk ugyan külömböző, de szintjük a barna agyagban többnyire egyforma.

A gunyhók czölöpjeinek helyeit még nem észlelte, bár eddig 2521 m² területet, tehát az egész telepnek mintegy negyedrészét ásatta föl. A culturréteg keletkezéséről az a nézete, hogy házak és maradványaik, hamu s konyhahulladékok maradványaiból támadt, melyek idők során egymás fölött elterülő rétegekben rakódtak le. *Munro* csatlakozott Pigorini felfogásához, hogy Butmiron terramare létezett, mert a culturmaradványok lerakodását vízszintesnek látja és reményli, hogy a czölöpöktől fönmaradt hengerded üregeket is meg fogják lelni, melyekben rendesen fakorhadékok széndarabkák, beiszapolt föld, s hasonlók észlelhetők. *Mortillet* elismerését nyilvánította az eddigi ásatásokról. A culturrétegről nem az a nézete, hogy terramare maradványa, mert a leletek leltára nem egyezik azzal, melyet a terramarek szoktak tartalmazni. Csak kevés konyhahulladékot észleltek és a lelt csontok nem vadállatoktól, de majdnem kizárólag házi állatoktól származnak; azt hiszi tehát, hogy nem vadászok tanyáztak itt mint a terramarekban. A földolgozott kőnemek olyanok, melyek a lelőhely szomszédságában is előfordulnak és az agyagedények is többnyire ugyanazon anyagból készültek. Azért hajlandó gyártelepnek tekinteni Butmirt. *Virchow* figyelmeztet azokra az éjszaknémetországi földvárakra, melyeknek aljában szintén többször czölöpépítményeket találni, de ezeknek semmi közük nincs az olaszországi terramarrekhoz, mert némely ilyen németországi czölöpös építmény még a Kr. u. X—XII. századokban is fönállott és így sem chronologiai, sem néprajzi szempontból nem függnek össze az olaszországi terramarekkal. Alárendelt kérdésnek véli tehát, hogy vajjon Butmir czölöpös telep volt-e vagy sem és azért nem is tulajdonít annak fontosságot, hogy vajjon fognak-e czölöpökre akadni avagy nem, czölöpökre gúnyhók építésénél mindenütt szükség van és azok tehát a chronologia számára támpontokat alig nyujtanak. Azonban kivánatosnak véli, hogy a merre lehet, t. i. déli és keleti irányban folytassák az ásatást s ez óhajt javaslat formájában kifejezte, melyet az értekezlet elfogadott; mire *Hörmann* tanácsos jelentette, hogy egy új keresztmetszet, a minőt Pigorini úr kivánt, már foganatba vétetett és a következő napon megtekinthető. *Benndorf* nem érdemleges fölszólalása és *Hoernes* rövid válasza után *Montelius* a butmiri leletek korával foglalkozott. Szerinte az eddig fölásott emlékek nagy tömege arról látszik tanuskodni, hogy kőkori maradványokkal van dolgunk. Nagyszámmal akadtak agyagedények, valamint kész és félig kész ép és széttört kőszerszámok. Lehet, hogy később fémtárgyak is elő fognak

kerülni s akkor némileg meg kell majd változtatni a mostani véleményt; de fontos lesz majd megfigyelni, hogy mekkora mélységben fordúlnak elő, a felső vagy az alsó rétegben-e. Eddig a tárgyak a kőkorra vallanak, ámbár nem szoktunk kőkorról beszélni, a mikor az edények díszítései között tekercsvonalakat látunk; azonban itt Butmiron közel vagyunk a kelethez s e közelség sok különlegességet magyarázhat. Svédországban, Angolországban vagy Németalföldön a kőkorban nem várhatók ily jellegű emlékek; de az itteni kőkori nép kétségtelenűl a délkeleti vidékek népeivel érintkezésben volt. Lehet, hogy ily érintkezések következtében jutott néhány ornament és szobrocska Boszniába. Fontos, hogy ebből a szempontból néhány ornamentet közelebbről tekintsünk. Néhány cserépdíszítmény olyan, a milyen Sicziliában a tiszta kőkorban s a kőkor végén előfordúl. Más díszítmények ismét Szkandinaviára nézve érdekesek. Ilyen a sakktábla idomú mustra, mely déli Svédországban és Dániában a régibb neolith-korban sűrűn dívott, de a későbbi kőkorban már nem használatos. Három évvel ezelőtt a danzigi gyűlésen M. azt állította erről a díszítményről, hogy az talán Szkandinavia s a Középtenger keleti vidékei közötti összeköttetésből ered. Most Cyprus és Szkandinavia között, Butmiron találtuk; azért ezt a tényt nagy érdekkel látja és úgy véli, hogy lehet belőle a kőkori időszakra következtetni. Egy harmadik motivum a tekercsdísz; ez oly korai időben Europa egyéb részeiben még nem fordúl elő. Kétféle alkalmazásban jelentkeznek, néha domborúan emelkednek ki, máskor be vannak vésve. Ez utóbbiakra szorítkozik M. ezúttal. Ilyenek a Középtenger keleti vidékein, Boszniában, Magyarországban és Szkandinaviában fordúlnak elő, t. i. a Közép-tenger s a Keleti-tenger közötti területen. Mind e vidékeken külömböző korokban szerepelnek. Egyptomban már a III. évezredben Kr. e. constatálhatók, Mykeneben a Kr. e. II. évezredben, Szkandinaviában a bronzkorban. Kr. előtti második évezred utóbbi felében lépnek föl és sokáig maradnak fön. A butmiri kőkort tehát a Kelet erősen befolyásolta. Nem bírja eldönteni, hogy vajjon az edények itt készültek-e vagy sem; a tekercses díszűek feketék, mint a legtöbb egyéb edénycserép, a mi a mellett szólna, hogy helyi munkák. Hogy agyagbálványok is akadtak, meglepő tény, de épen úgy értelmezhető, mert ily művészeti kísérletek a Keleten előfordúlnak. A mi a butmiri telep korának absolut meg határozását illeti, «talán merésznek látszik», így szólt Montelius, hogy azt is megkisérli. de mégis azt a véleményét nyilvánítja, hogy ha Butmir kőkori telep, oly időponttal kell számolnunk, mely túl megy a Kr. előtti második évezred közepén és régibb lehet a Kr. e. harmadik évezred végénél. Mert Butmir kora megelőzi a bronzkor kezdetét, melyről a Balkánon nem tudjuk, hogy mikor állott be, de valószínűleg nem később keletkezett, mint Éjszak-Olaszországban, Kö-

zép- és Éjszak-Europában. Szkandinaviában és a brit szigeteken a bronzcultura kezdete kétségtelenűl megelőzi a Kr. előtti XIII—XII. századokat és azért Boszniáról is azt lehet állítani, hogy itt a fém ismerete megelőzte a XVII. és XVIII. századokat. Éjszaki-Olaszországban a bronzkorban legalább négy korszakot kell megkülömböztetni, módunkban van a harmadik korszakot megállapítani, második felében lépnek föl a legrégibb fibulák s ezeket a fibulákat Görögországban is megleljük, a hol egyptomi régiségekkel kerűlnek elé, melyeknek kora a Kr. előtti 1400-ik esztendő körüli időre tehető. A harmadik korszak második felére tehát van biztos támasztó pontunk és szintén a megelőző korszakok is tetemes időtartamú fejlődést tételeznek föl, a bronz használatának kezdete jóval magasabbra megyen vissza. Éjszak-Olaszországban tehát, meggyőződése szerint a fémet körűlbelűl két évezreddel Kr. e ismerik és ugyanez a kor vehető föl Boszniára is, a miért is Butmir, megelőzvén a bronzkort, ez a telep a Kr. előtti 2000 évnél régebbi. *Reinach* a Butmiron lelt apró bálványokkal foglalkozik és azt a kérdést veti föl, vajjon azok belföldi készítmények-e avagy legalább a formásabbakról azt kell-e hinnünk, hogy máshonnan importálták. Az alakok gyakran úgy keletkezhetnek, hogy egyszerű módon primitiv idomoknak, korongoknak ornamentális s utóbb plasztikus kezelése által az emberi formákhoz hasonló alakot adnak. Igaz, hogy vannak a butmiri telep bálványai között olyanok, melyeket, tekintettel a telepnek Montelius által föltételezett magas korára és a bálványok stilusára, Assyria, Phœnicia vagy Egyptomból származtathatnánk, de az ily föltevés nagyon kétes. Mert ha e bálványok idegen földiek, akkor velük más importált régiségek is előfordúlnának, a mit nem tapasztalunk. Sem keleti üvegárúkat sem assyr agyagtárgyakat nem találtak eddig Butmirban, a miért is valószínű, hogy a bálványok helyi készítmények, a mint egyéb hasonló helyeken is akadtak már bálványok, melyeknek látszólag idegen földi eredete van. *Hoernes* hozzájárul Montelius nézeteihez s azokat egyik-másik tekintetben ki akarja pótolni, de nem csatlakozik Reinach véleményéhez. Emlékezteti a gyűlést Sophus Müller értekezésére a tekercsdíszítményről (Arch. f. Anthr. XV. 333 s k. ll.), mely Butmirban is oly jelentékeny szerepet visz. Müller mutatja, hogy a Mykenében oly sűrűn képviselt spirális Egyptomban is gyakori, nemcsak edényeken, de a thebæi halottas városban mint építészeti dísz is sűrűn szerepel a II. Kr. e. évezred második felében. Phœniciában is megleli ezt az ornamentet és a görög szigeteken oly helyeken, a hol a phœniciai telepek léteztek.

A spirális dísz tehát a görögségen túl az egyptomi s phœniciai őskorba nyúlik vissza és föltehető, hogy oda, a hol föllép, phœniciai befolyás által terjedt. Ezt a nézetet erősen megtámaszthatnók, hogy ha be lehetne bizonyítani, hogy a phœniciek már a XIII. Kr. előtti századot

megelőzőleg kapták az Adriai tenger útján az Europán át oda szállított éjszaki borostyánkövet. A butmiri telep megtalálása után biztosabban áll S. Müller föltevése. Azt hiszszük ugyanis, hogy itt a phoeniciek nyomait az éjszaki bronzkor kezdetét megelőző időben mutathatjuk ki; erre u. i. a butmiri agyagtárgyak szolgáltatják a bizonyítékokat. Már régebben ismerjük a további lánczszemeket, melyek a spirális dísz elterjedését az éjszaki vidékek felé jelezik; most Butmir újabb útjelző azon irányra, melyen a keleti befolyás művészi eszméket vitt Europa éjszaki népeihez. És hogy ha a butmiri leleteket jól magyarázzuk, akkor még arra a nézetre is kapunk megbecsülhetlen bizonyítékot, hogy bronzkor cultura közép és éjszaki Europában nem tengert járó népek ideiglenes érintkezései révén jutott éjszak felé, a mint azelőtt hitték, hanem folytonos culturális folyamok által, melyek a szárazon valószínűleg az alsó dunai vidékek felől érte földrészünk belső országait s az éjszaki vidékeket. *Virchow* szerint az emlékek nagy tömege, melyeket látott, azt a benyomást teszik a szemlélőre, hogy a kőkorba tartoznak, mert technikájuk s a feltűnő jellemvonások egészen olyanok, a milyeneket rendesen a fémek előtti korban szemlélünk és Virchow most sem hiszi még, hogy a butmiri leletek a fémek korából valók. A terület, melyet eddig átkutattak, aránylag csekély és nincs kizárva az a lehetőség, hogy az ásatás véletlenűl épen olyan helyen folyt, a melyen kevés volt a gunyhó. Ha azt képzeljük, hogy e gunyhók tönkrementek, nem kell szükségképen azt hinnünk, hogy a lakók mindenüket hagyták a hely színén. Mikor elvonultak, mindent elvihettek magukkal, a mit érdemes volt elvinni, és lehet, hogy az ásatás még sok újat hoz felszínre. Azért kivánatosnak tartja az ásatások folytatását és óhajtandó, hogy megleljék a temetkező helyeket is, melyek okvetlenűl léteznek, ha állandóan és nem ideiglenesen tartózkodtak emberek Butmiron. Tapasztalásból tudjuk, hogy a sírokban több a lelettárgy, mint a telepeken. A szerajevói kutatóknak különösen kettőt köt szívökre, keressék a sírokat és ügyeljenek reá, nincsenek-e azokban fémtárgyak nyomai. Németországban nem egyszer akadtak neolithikus sírok, melyekben néha végtelenűl csekély fémtárgyakat rézből és fémötvényekből találtak s a melyeket csak igen nagy figyelem mellett lehet észrevenni. Azért föltételezhető, hogy a bronzkor legelején nem volt az embereknek sok fémük, és hogy neolithikus telepeken már ismerhették a bronzot és annak nagy értékét anélkül, hogy nagyobb tömegű bronzanyag birtokában lettek volna. A butmiri leletek közt előforduló agyagszobrocskák fejeinek olyan az idomuk, melyet Hypokrates makrokephalosnak nevez. Ujabban több helyütt gyűjtöttek ily koponyákat; hátrafelé erősen kifelé nyomták és van nyújtványuk, melyet a gyerekek koponyájára alkalmazott mesterséges kötőszalagokkal idéztek elő. De soha sem látott Virchow arra példát, hogy a koponyát nemcsak hátra, de

fölfelé is nyomták, a mikor ezután majdnem gömb idomát ölti. Úgy véli, hogy nem puszta véletlen, hogy egyszerre négy ily sajátszerűen idomított főt látunk magunk előtt; valószínűleg szokás volt az abban az időben, a mikor ezeket a tárgyakat készítették s a hajviselet akkori divatjára is enged következtetést. A kivitel is több sajátszerűséget mutat: Cyprus szigetén s a Kaukazusban vannak ilyenekre példáink, a hol ezt a koponyaidomot még mai napság is megleljük. A tekercsdíszre áttérvén, említi V., hogy ő maga is foglalkozott véle a régi kaukazusi leletek alkalmából és azt mondhatja, hogy bármily csinosak a butmiri tekercsidomok, a kaukazusbeliek mégis szebbek. Dalmácziából is idéz V. egy edényt, melyben triton kagylójából metszett kargyűrűket és nevezetes kagylót leltek, a milyen mostanában csak Polynesiában fordúl elő. A szász tartományban a Saale környékén neolithikus tekercsdíszek ismeretesek, de azok nem kidomborodók, mint a butmiriek. Nem valószínű, hogy kőkori nép ezt a díszítést teljesen magától találta föl, inkább azt hiszi, hogy ez import útján jutott ide. Egy más butmiri díszítményt, mely szintén mykenei ornamentre emlékeztet, Lissabonneban látott V. néhány évvel ezelőtt és annak ottani előfordulását phoeniciai befolyásra vezette vissza. És hogy ha phoeniciek az Adriai tengerben jártak, a mi nagyon valószínű,akkor semmi sem áll annak a föltevésnek útjában, hogy egy kis gyarmatos csapat Butmirba is eljött, itt kő- és agyagárúkat gyártottak s utóbb, mikor elvonúltak, minden értékesebb holmijukat magukkal vitték. *Benndorf* kijelenti, hogy a butmiri leletek igen erős benyomást tettek reá és azt tartja, hogy azok a Szerajevoi muzeum legfontosabb tudományos kincsét képezik, fontosabbaknak tartja, mint a glasináczi és más leleteket, mert míg ezekre másutt is vannak analogiák, addig a butmiri leletek specialitást képeznek és különös értékük van, mert egész új nézpontokra vezetnek. Előadó azt remélte, hogy az eddigi kutatások már alkalmasak arra, hogy teljes képet nyujtanak és hogy Dr. Hoernes ezeket az eredményeket már elő fogja adhatni. Tekintve a tárgy fontosságát, nem tartja tanácsosnak, hogy egyéni nézeteket nyilvánítsanak és hogy a leletek készletéből egyes tárgyakat kiragadjanak és módszeres okok is szólnak ily eljárás ellen. Nem egyes lelettárgyak, hanem a leletek összességének egybevetése bír fontossággal.

A butmiri leletekről készülő képes mű egyes bemutatott táblái technikus szempontból kitünőek, de mindössze néhány kiválogatott darabot tűntetnek föl, a miért is az egész kiadványnak csak az lesz az értéke, hogy figyelmeztet egy nagy kincsre anélkül, hogy lehetségessé tenné az értékesítését. Különös súlyt fektet a tárgy módszeres kezelésére, de arra hónapok kellenek, egyes napok vagy hetek nem elegendők és mindenekelőtt szükséges lesz a lelt tárgyakat különösen az agyagcserepeket, osztályok szerint szorgosan csoportosítani. E szétválasztásnál

a színre (sárga, vörös, fekete stb. szín) és az ornamentek technikájára (vajjon benyomás, bekarczolás vagy mintázás útján keletkeztek-e) kell tekintettel lenni. Csak azután lehetne a díszítő rendszerre áttérni. Sajnálja, hogy oly kevés az ép edény a butmiri leletekben. Meg kellene próbálni, hogy a fönmaradt darabokból egész idomokat állítsanak össze, így majd az edények idomaiból és díszítésük alapján az egész díszítő rendszert lehetne megállapítani. Nem tartja elégnek, ha kiragadják a tekercses díszt, de ki kell terjeszteni a figyelmet a többi sajátszerű ornamentalis rendszerekre, különösen azokra az idomokra, melyek a mykenei korra emlékeztetnek. Külömben könnyen megeshetik, hogy más oldalról történnék a kincs tudományos feldolgozása. A leletek készletében annyi vonást talál, mely a mykenei korra emlékeztet, hogy az egész anyag módszeres és tudományos földolgozásának szükségét erősen kell hangsúlyoznia; csak ha ez megtörtént, lehet róla tudományos meggyőződést nyilvánítani. *Hoernes* az előtte szólott intéseire felelt és a maga részéről is kivánatosnak mondja, hogy a butmiri leletek összessége előbb hetek, hónapok, sőt éveken át módszeres és alapos tanulmány tárgya legyen, mielőtt akár élő szóbeli akár irodalmi vita folyik oly jelenségről, minő a butmiri telep; sőt nem csak az egész készletet kellene előbb csoportosítani, de sőt meg kellene próbálni, nem lehetne-e egyes edénytöredékeket összeilleszteni és valami szerencsés véletlenből egész edényidomokat helyrehozni. De eddig nem sikerült akár csak két töredéknek az összetartozását megállapitani, pedig hetekig foglalkoztak vele. Ha ez így van, akkor az eddig követett utat mégis némileg védelmébe kell fogadnia. Mert mi történt? A miniszter kivánsága következtében a tervben volt előleges kiadványt nem tették közzé. A tanácskozmány összejött, hogy Butmirról értekezzék. A butmiri kiadványból eddig egy sort sem írtak meg és nagyobbára azokon a javaslatokon és eredményeken fog alapúlni a kiadvány, melyeket a tanácskozmány eszmecseréje fog nyújtani. De akkor is, ha a kiadvány meglesz, nem lesz az befejezett munka és nem lesz abban végleges itélet. Eddig mintegy csak próbaásatások történtek és néhány képes tábla készült, hogy lehetővé váljék a tudományos anyag előleges közzététele. Magától értetődik, hogy az egész készletet módszeresen fogják elrendezni.

Egyelőre csak az 1893. évi ásatások közzététele van tervben. Erre a czélra a mult évi novemberben Hoernes kiválasztotta a lelt tárgyakból azokat, melyek kiadásra legalkalmasabbak; az 1894-ben kiásott tárgyak természetesen még nincsenek köztük, az utóbbiak oly jelentékenyek, hogy ő maga is meg volt lepve általuk. Igy p. o. 1893. novemberében több oly díszítményt nem ismert még, mely azóta sűrűbben jelenkezett. A hogy most állanak a butmiri ásatások, még nem lehetséges az egész tudományos készletet érdeme szerint méltányolni és ily értelemben szer-

kesztett kiadvány korai volna, mert még sok új anyag remélhető, p. o. szerszámok, melyek a díszítmények előállítására szolgáltak és hasonlók. *Szombathy* azt hiszi, hogy ha valakinek oly nagy kérdéssel szemben nyilatkoznia kell, akkor szükséges, hogy bátorsága legyen tévedni s ő neki megvan ez a bátorsága. Az ő nézete szerint nem baj, ha azoknak a véleménye, a kik két nap óta a butmiri leleteket látták, nem vágnak össze teljesen, mert egy meg nem érett föladattal szemben, az ily véleményeltérés természetszerű, egyébként sokkal inkább megvitatott kérdésekre nézve is kétes maradt gyakran az eredmény. Különösen két szempontot kíván figyelembe venni, a kor és a butmiri telep rendeltetése kérdését és azt hiszi, hogy a kettőt nem lehet egymástól függetlenül megbeszélni, de sőt inkább szorosan összetartozik. Az absolut korhatározásra nézete szerint az agyagkészítmények sokkal fontosabbak, mint a kőtárgyak készlete vagy a bronzok hiánya. A kőkészítmények fontosak a viszonylagos korhatározásra, de az absolut chronologiára nem lényegesek.

A spiralist és sok egyéb díszítményt Egyptomtól kezdve Szkandinaviáig ismertük és a tekercsdísz számos példánya oly rétegekkel függ össze, melyek a fémkornak tulajdonítandók. Az agyag szobrocskák közül a két nagyobbikra analogiák ismeretesek a Közép-tenger keleti vidékein, míg a kisebbekre hasonló példányok, melyek mindenféle cselekvényben ábrázolják az embert, a kairoi muzeumban száz számmal láthatók. Nem nehéz tehát a fémkorhoz fűzni Butmirt, bár első tekintetre csudálni való, hogy a fémkori míveltség ezen készlete oly nagy mennyiségű kőeszközök társaságában mutatkozik. Hivatkozik Virchowra, a ki kiemelte az egész telep sajátszerű voltát és Mortilletre a ki hangsúlyozta, hogy Butmirt nem lehet tulajdonképeni lakóhelynek tekinteni. Ha megnézzük, hogy mit míveltek ezen a helyen, mely nem igazi telep, akkor constatálnunk kell, hogy itt helybeli kőanyagot dolgoztak föl és hogy Butmir igazi gyártelep volt, mit eddig kevésbbé hangsúlyoztak. Idegen kőanyag is akad néha, eltört baltákban; ezek nem itt készültek, csak töredékek maradtak meg belőlük, melyek utólag más czélokra, kőtörőkül szolgáltak. A többi anyag azonban az ásatási vezetők nyilatkozata szerint olyan, milyent a közeli környék szolgáltat. Oly emberek készítették ezeket a kőszerszámokat, kik magasan túl voltak a neolithikus míveltségen. Hogy ha ily szemmel nézzük a butmiri problemát, akkor bizonyára még nehezebbnek látszik a megoldása; azonban némi joggal azt mondhatjuk, hogy a magas kor, melyet Montelius kiszámított, a butmiri telepet nem illeti meg, sőt Sz. hajlandó azt néhány századdal fiatalabbnak tartani; ha eltekintünk a fém hiányától és az agyagkészítményekre alapítjuk véleményünket, a korhatározásban lejebb kell mennünk és a telep korát nem tehetjük följebb a mykenei kornál. *Hampel*

Benndorf előadásához kiván néhány megjegyzést fűzni. Benndorfnak igaza van, ha egy tudományos kiadvány föladatát úgy állítja oda, a hogy tette. Helyes és kivánatos, hogy a præhistorikus telepek leleteire is alkalmazzuk a classikai archæologia szigorú módszerét és szóló meg van győződve róla, hogy az meg is fog történni. Fölszólalásának czélja azonban nem ennek a szükségnek a hangsúlyozása, de annak a constatálása, hogy a jelen tanácskozmánynak nem lehetett föladata a butmiri kérdést végleg megoldani. Egyrészt azért nem, mert egyelőre az egész butmiri lakó vagy gyártelepnek mintegy csak negyedrészét ismerjük, a többi három negyedrészről tehát nemcsak hogy végleges, de sőt még ideiglenes véleményt sem lehet nyilvánítani. Másrészt az a tudományos anyag is, mely két nap óta a tanácskozmány szeme előtt áll, oly óriási tömeg, mely mintegy lesújtólag hatott a szaktársakra.

Hogy ha ezek daczára mégis nyilatkoztak szaktársaink, akkor bizonyára a szónokok egyike sem volt abban a nézetben, hogy végleges, örökre megálló véleményt nyivánított, de mindenki, azok is, a kik nem szólaltak föl (akár azért, mert álláspontjuk a hallott véleményekkel összevág, akár azért, mert csak kevéssé tér el tőlük), az eddig gyűjtött anyagról alkotott magának valami nézetet. De a tanácskozmánynak nem is föladata a fölvetett kérdésben végleg dönteni. H. szükségesnek véli ezt hangsúlyozni, nem a tanácskozmány tagjai, de a jelenlévő közönséggel szemben, mert furcsának tűnhetnék, hogy annyi fej ugyanegy ügyben — quot capita tot sensus — a legeltérőbb nézeten lehessen.

Idővel bizonyára tisztulni és megállapodni fognak a nézetek és azon a módon, a hogy az ásatások előbbre fognak haladni, az ásatás vezetői is bizonyára mind világosabb képet fognak az ásatás eredményeiről nyerni. Az eddigi vitában nem méltányoltak a fölszólalók minden jelenséget egyenlő figyelemmel; p. o. majdnem teljesen elmellőzték azon altalajbeli mélyedések megbeszélését, melyekre Radimszky bányakapitány a helyszinén s az előadásában utalt. Ez csak egy példa arra, hogy a hosszantartó vita daczára sem lehet azt állítani, hogy már minden lehető kérdés szóba került és szóló azt hiszi, hogy ez idő szerint nem is lehetséges a problema minden oldalát megvitatni. Azért azt véli, hogy akár nyomban be lehetne szüntetni a vitát, mert akár reggelig tartana, mégsem várható végleges eredmény; másfelől ha sokáig is tartott és végleges eredményre nem is vezetett az eszmecsere és ki is merítette úgy a részvevőket, mint a hallgatóságot, abból még sem következik, hogy meg nem oldható a problema. Csakhogy a megoldás nem lehet a jelen gyülekezet föladata. A mit Butmirról hallottunk, nagy részt tényekből s egyéni nézetekből áll, de ez a munka nem egyértelmü a tudományos anyag rendszeres földolgozásával. A tanácskozmány tagjai azért jöttek Szerajevóba, hogy lássanak és tanuljanak és hogy szerajevói szaktár-

saikkal közöljék az előttök ismert analogiákat, ez megtörtént a nyilvános ülésben s ez történik az együttlét tartama alatt folytonosan és hogy ha a vita nem is vezetett oly eredményre, melyet a t. elnök kerekded mondatban összefoglalhat, bizonyára kedvező hatással volt úgy az idegen, mint a szerajevói szaktársakra az eszmecsere ; ők az idegen collegáktól sokat tanulhattak s az idegenek tőlük s az eléjök állított gazdag leletekből. Fölszólaló nem akar indokolt véleményt nyilvánítani Butmirról, de legszivesebben ahhoz a fölfogáshoz csatlakozik, mely szerint Butmir ipartelep volt, melyen ideiglenesen laktak, de nem nézné terramarenak. Azonban nézetét nem tartja végleges véleménynek, hanem azt véli, hogy sok körülményt kell még kellően megfigyelni, míg ilyen lehetséges. Igy p. o. ismételten említi az altalaj bevágásait és megfigyelendőnek tartja, hogy csakugyan rétegesen avagy halmokban találják-e a régiségeket. Ilyen és hasonló megfigyelésekre a telep további ásatásánál, a fönmaradó $^3/_4$ részében még sok alkalom lesz. A mi végül a butmiri telepről készülő díszes kiadványt illeti, úgy tetszhetik, mint ha annak megindítása, mielőtt az egész telep nincs fölásva, időelőtti vállalat volna. De nem az, mert ez a kiadvány, hacsak, a mint hiszi, a képek hívek és a leírások pontosak, nem fölösleges munka lesz, mert már az első füzettől kezdve az összes szakközönség figyelmét a butmiri telepre fogja irányítani és az ásatások haladásával az első füzetet követhetik a többiek és mikor végül az ásatás be lesz fejezve, évek multán az utolsó füzetben fog megtörténhetni, a mire most a tanácskozmány hiába törekednék, akkor talán lehetséges lesz, a mi most nem lehetséges, végleges megállapodásra jutni. Ez lévén neki nézete, javasolja, hogy a vita Butmirról befejeztessék. *Ranke* tanár azt hiszi, hogy azok után, a miket a szaktársak két nap óta Butmiron láttak, magas reményeket fűzhetnek e telep teljes fölásatásához és hiszi, hogy egykor úgy fognak egy butmiri korszakról szólni a tudományban, mint most Hallstatt után neveznek egy præhistorikus időszakot. Most a munka még csak megindúlt, de jól indúlt és ezért elismeréssel és köszönettel adózik a tanácskozmány az ásatás szakértő vezetőjének, Radimszky bányakapitánynak. *Benndorf* ezután fölszólal, hogy Hoernessel szemben félreértett szavait értelmezze.

Végül *Voss* figyelmeztet egy magyarországi telepre, mely sok hasonlatosságot mutat a butmiri teleppel: a tordosi telepre Erdélyben, melynek fölkutatása Torma Zsófia urhölgy kiváló érdeme. Ő két ízben, 1876-ban és 1889-ben tanulmányozta a tordosi leleteket és jellemzésökre a következő adatokat idézheti. Kétféle agyagkészítményt lehet Tordoson megkülömböztetni. Egyik a fekete edények csoportja, melyek jobban vannak dolgozva és ornamentalis díszt mutatnak és a durvább, egyszerűbben díszített agyagkészítmények tömege.

Az utóbbi díszítések közt vannak körded vonalak, melyeket nem

fémhengerekkel, de elmetszett nádcsövekkel vagy madárcsontokkal nyomtak bele az agyagba, továbbá vannak jellemző zigzeg idomú sávok pontokkal és vonalkákkal, ugyanilyen ívidomban is jelenkeznek és átmenetet képeznek a tekercsidomra. Tordoson is vannak úgy mint Butmiron magas talpú poharak, melyeknek fölületét néha kisimított vörös festék borítja. Tordoson agyagszobrocskák is akadtak, de azok nem a finomabb butmiri alakokra emlékeztetnek, hanem a durvábbakra, melyek csak nagyjában kézújjal vannak gyúrva s a milyen a laibachi tőzegből került elé. Ugy emlékezik, hogy tekercsesdíszű fekete edény van egy a zágrábi muzeumban is, melyet 1876-ban a budapesti nemzetközi congressus alkalmából Hampel képes atlaszában is közzétett.

Ezután az elnök bezárja az űlést és Benndorf az elnöklésért Virchownak a tanácskozmány nevében köszönetet mond.

A ülés után a szakférfiak túlnyomó többsége fölmászott a Szerajevo közvetlen környezetében lévő 746 m.-nyi magas «Debelo brdó»-ra, hogy ott a tanácskozmány tervrajzának második pontjában említett ős- és ókori maradványokat megszemléljék. A hegy lapított csúcsa hajdan menedékvárúl szolgálhatott, három oldalról meredekek az oldalai és a hol az éjszak-nyugoti oldalán hozzáférhető lett volna, ott kettős, erős kőtömbökből rakott fal védte a térséget; ez a fal a római időszakba látszik visszanyúlni, maga a telep, mely közelében elterült, egyes római kori maradványokon kívül a La Tène valamint a Hallstatt sőt bronz- és vaskori ízléset tűntetett föl, mely ugyane hegy tövében Zlatistye és Sobunar néven ismeretes telepek leleteivel és az ország több más pontjain lelt régi telepek jellemével összevág. A leletek közt vannak egyes érdekes példányok, melyek magukban véve kellő figyelmet érdemelnek, de a sziklán elterülő csekély vastagságú culturrétegben vegyest, és nem rétegenként fordúlnak elé. Ugy a Debelo brdói valamint a sobunari leletek a szerajevói muzeumba kerültek és mindkét helyről Fiala tett közzé tanulságos, gazdagon illustrált czikkeket, melyekben el van mondva minden, a mit egyelőre a várról s a tövében létezett telepről tudni lehet.*

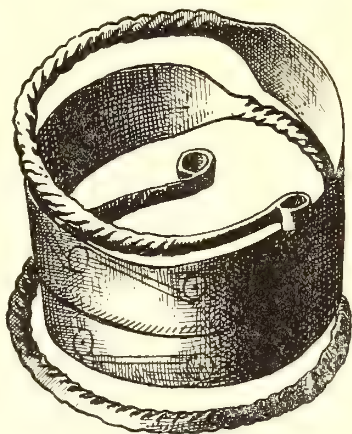
A tervrajz harmadik főpontja a glasináczi fensík emlékeit ajánlotta a tanácskozmány figyelmébe és hogy a szakférfiaknak alkalmuk legyen a nevezetes helyről személyes benyomásokat nyerni, két napra kivitték oda a tanácskozmány tagjait.

A glasináczi leletek egy része a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban, legnagyobb részük azonban s mindazok, melyek az utóbbi évtized rendszeres ásatásai következtében színrekerültek a szerajevói muzeumban őríztetnek. Mindezeket a szakértők Hoernes, Truhelka, Stratimirovics és Fiala

* Præhist. Wohnstätten in Sobunar bei Serajevo von Franz Fiala. Wiss. Mittheilungen aus Bosnien 1893. I. k. 39—54. ll. és Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajevu «Glasnik» 1894, 107—140. ll.

korábbi közleményei révén már ismerhették s az eredetiek tanulmánya után tehát már csak a helyszínének és magának az ásatási folyamatnak szemlélete volt hátra: ezt nyújtotta a összegyűlt tudósoknak az aug. 19—20-iki kirándulás. A fensíkon első nap megszemlélte a társaság a nagy számmal ott létező védművek egyikét, a Plješi erődítményt, melyet a nép «Hreljin grád»-nak nevez, a következő napon pedig átrándultak Rusanovici környékére, a hol Fiala a társaság jelenlétében a számos sírhalomból hármat fölásatott, melynek mindegyike gazdag leletekkel jutalmazta a fáradozást.

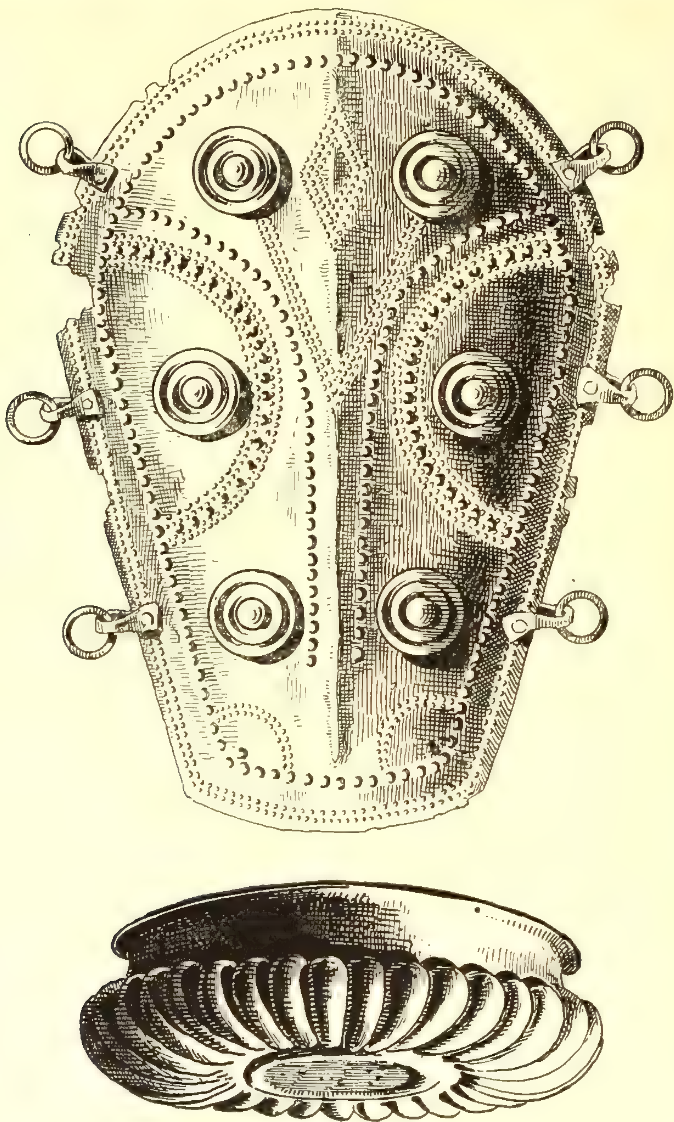
Ily előkészület után megtartották ugyancsak Virchow elnöklete alatt aug. 21-ikén a második űlést, melynek napirendjén Glasinácz állott. Az első előadó *Fiala Ferencz* volt, három év óta a glasináczi ásatások vezetője. A glasináczi fensík általános helyzetét nem tartja szükségesnek szóba hozni; csak annyit jegyez meg, hogy a név az egész fensíkot jelzi, melynek egy részét a társaság a megelőző két napon bejárta. A fensík mélyebb részein nincsenek sírhalmok, azok a fensíkon emelkedő domborulatok oldalain mutatkoznak; számuk 20,000-re tehető. Bár ez nagy szám, mégis tekintetbe veendő, hogy a Glasinácz s a közeli szomszédságán elterülő vidék terjedelme, a hol tumulusok vannak, 30 □ mérföldre tehető. Vannak mindenféle nagyságú sírdombok, hoszszuk és szélességük 2 és 20 meter között váltakozik, magasságuk 35 cm.-től 2·5 méterig megyen, de a 2·5 méternyi halmok a ritkaságok közé tartoznak. A halmok majdnem átlag a sírhely közelében gyűjtött kisebb kövekből vagy fejtett kövekből és közbe kevert földből épültek. A sírhelyet a földön körben kövekkel jelezték és ebbe rakták a tetemet vagy az égetés után fönmaradt részeket, ezután kövekkel és földdel borították. Néha kivételkép nem a színtalajon, de magasabban jelenkeznek a csontvázak, ilyenkor kőrétegen, nem a puszta földön feküsznek; egy halomban néha többen is temetkeztek. Oly halmok, melyek tisztán földből állottak, ritkák és ezek többnyire későbbi korból valók. A tetemek eltemetése túlnyomó, mintegy 60%-ot, míg a halottégetéssel járó sírhalmok 30%-ot képviselnek, vegyesen mutatkozik a két temetési mód 10%-nál s ilyen esetekben a sírleleteknek is keverék természetük van. A halmokon kívül mintegy harmincz véderődöt látott a Glasináczon, némelyek ezek közűl még nincsenek fölmérve; ez erődök a magas-

GLASINÁCZI KARPERECZ AZ ILIJAKI I. HALOMBÓL A SZERAJEVÓI MUZEUMBAN.
(«Glasnik» 1893. 719. l.)

latokon vannak és a halomtemetők vagy környékükön vagy azok kerítésében terűlnek el.

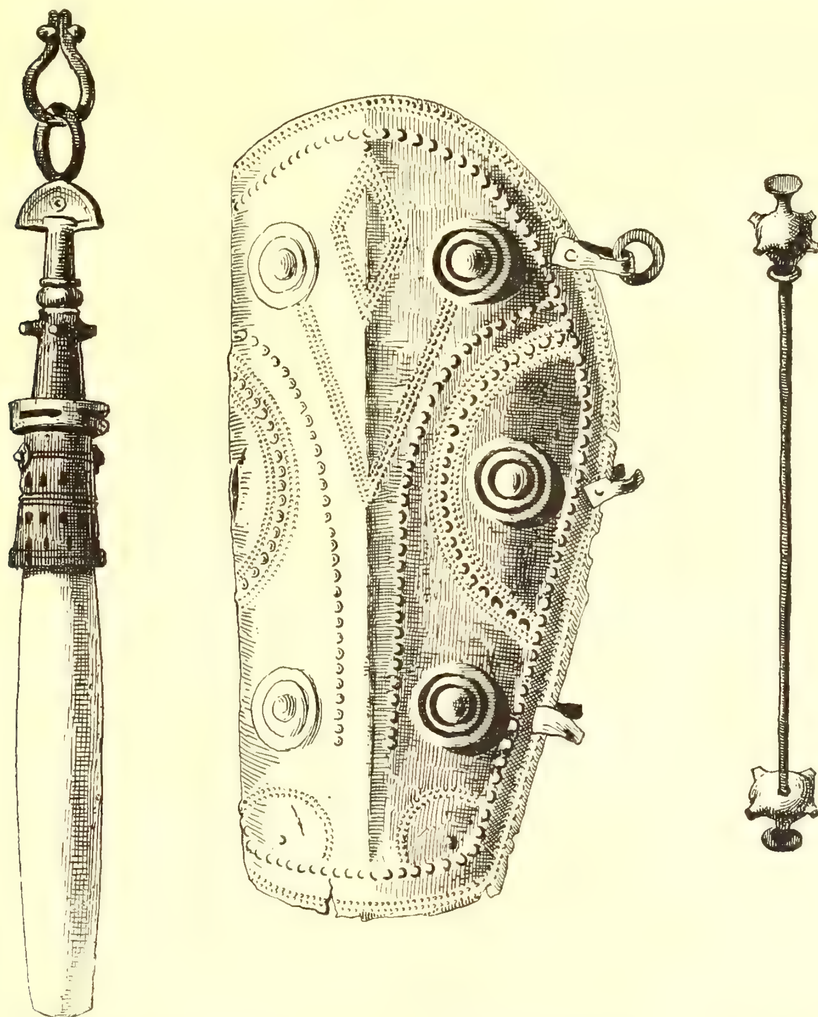
Az erődök idoma nagyon külömböző, akad körformájú, akad tojás-

GLASINÁCZI RÉGISÉGEK A SZERAJEVÓI MUZEUMBAN AZ ILIJAKI 2. HALOMBÓL.
FÖLÁSATTA FIALA FERENCZ 1893-BAN.
(Vsd. ö. «Glasnik» 1893. 721. és 722. l.)

dad, trapez, hossznégy idomú és még sok más idom is lehetséges, mely mindig a terület fölületéhez alkalmazkodik. Az erődök még nincsenek mind átkutatva; azok közt, melyek át vannak vizsgálva, 10% lakótelepnek tekinthető, ezek a legterjedelmesebbek és a culturréteg ezekben

$^1/_2$—$1^1/_2$ m.-nyi vastagsággal bír. Azonban az erődök legnagyobb része nélkülözi a culturréteget. Az erődítés legtöbbször igen hathatós; még most is 1—$1^1/_2$ m. magasságuak a sánczok. A sánczok mellé kiegészítésül czölöpvédet kell képzelni. Némely erődöknek 10—20 m. az átmérőjük, ezekről Fiala azt hiszi, hogy egyes telepek, családi várak, külön-

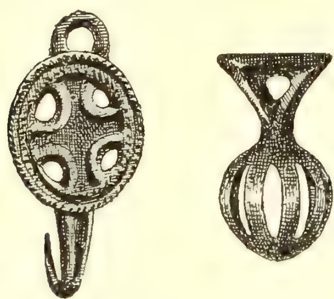

GLASINÁCZI RÉGISÉGEK A SZERAJEVÓI MUZEUMBAN AZ ILIJAKI 2. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 721. és 722. l.)

álló székhelyek vagy udvarok. A tumulusok túlnyomó részben, kerek 1000 fölásott halomból 990 a glasináczi Hallstatt-korba való, melyet régibb s újabb időszakra lehet elválasztani, előadónak az a véleménye, hogy a tetem-temetés a régibb; a halottégetés az ifjabbik kor sajátja. Csak az első fajta halmokban fordúlnak elő görög fibulák, tömören öntött kargyűrűk, egymásfölé nyuló lemetszett végekkel, továbbá koron-

gos fibulák csontlemezzel és öntött dísztűk. Viszont az égetett halottak sírjaiban túlnyomólag csomó és Certosa-fibulákat, Certosa-íjszerfibulákat, keresztesfejű hajtűket, pléhből trébelt díszes karpereczeket eredményeztek. Vegyes sírokban sűrűn akadtak kéthurkos fibulák, csónakos és gombos valamint duplatekercsű fibulák, különösen a kéthurkos ívfibula gyakori ily sírokban. E csoportosítást, mely egyúttal a glasináczi Hallstatt-ízlés két korszakát is jelzi, a későbbi ásatások eredményei talán még módosíthatják.

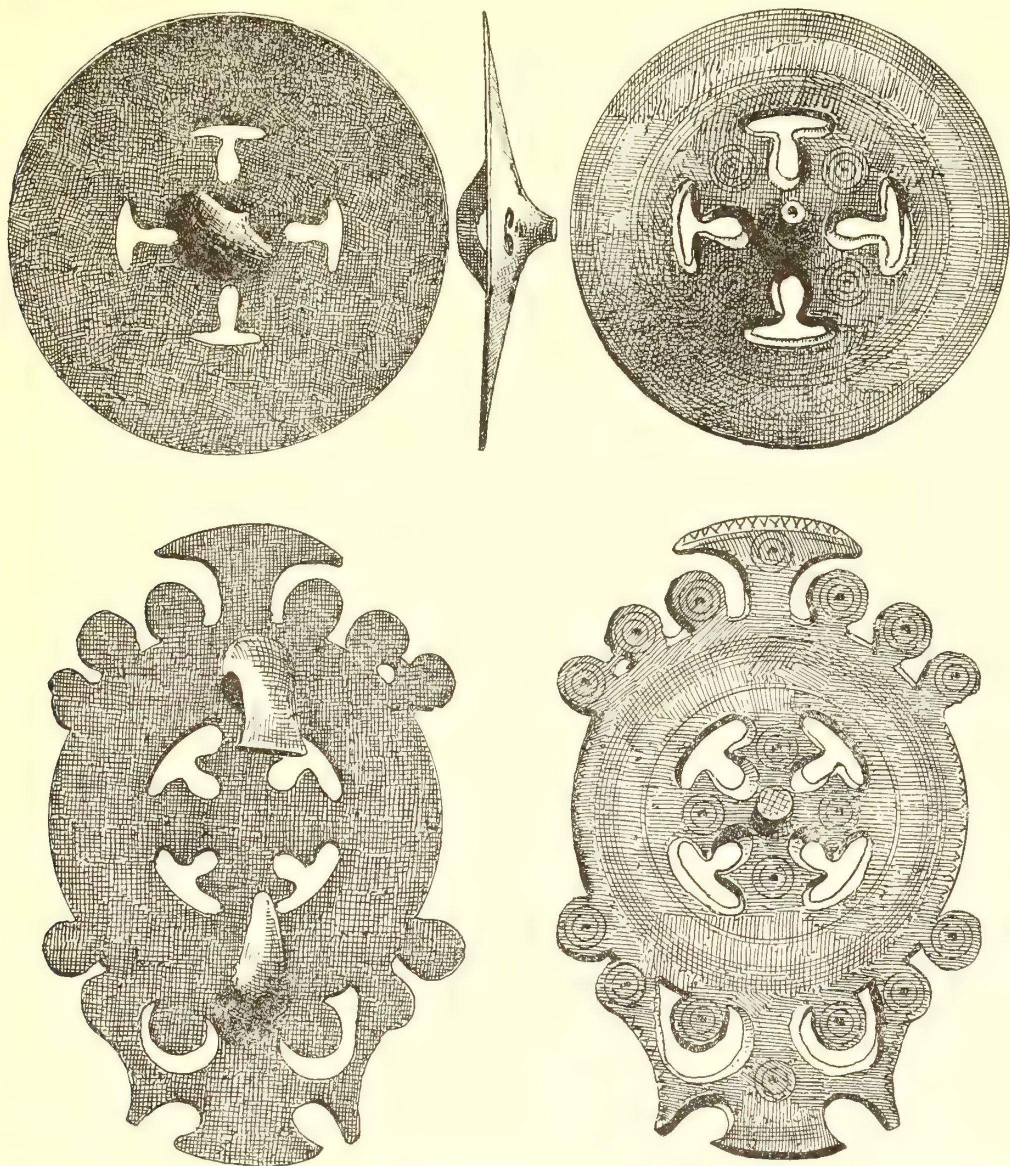
A hallstatti kort megelőző régibb időszakból valóknak tekint szóló bizonyos öntött bronztűket csövecskékkel, hüvelyes lemezű karpereczeket, melyek sodronytekercseket utánoznak, és ide tartoznak a bronzpléhből trébelt ékszerek, gombok és csüngős karpereczek. Mindezek csontvázas sírokban fordúlnak elő. Más korai sírban bronz vagy réztőr és kőbalta volt és egy másik hasonló sírban régibb idomú tőr akadt. Azonfölül tizenkét sírt ástak föl, melyben vasnak semmi nyoma sem akadt. A halmok módjára rakott sírokban néhány római régiséget is lelt. Más ily fajta sírokban részben római érmek, kések és tőrök, gyöngyök és egyéb 2. és 3. századbeli régiségek kerültek elő. Az ily fiatalabb korbeli hantok rakására durván törött követ használtak s a halottak a hant aljába voltak temetve. A népvándorlási korból származó tumulusokra is akadt a kutató, és bennök három pár fülbevalóra bronzsodronyból- üveg, és ezüstgyöngyökkel. Az erődök és tumulusok kölcsönviszonyát illetőleg azt a tapasztalást tette, hogy többször talált a sánczokban oly Hallstatt-ízlésü agyagedényeket, mint a sírokban és ebből az azonosságból jogosan azt a következményt véli levonhatni, hogy a népfaj, mely az erődöket lakta és a sírokban temetkezett, ugyanaz volt és emellett szól az a körülmény is, hogy a sírok rendesen az erődök közelében, azon dombok oldalán sorakoznak, melyek tetején az erődöket látjuk, soha a mélyebb síkban. Igy p. o. három vagy négy jelentékeny mellékletű fejedelmi sírt bontott föl Citluci mellett, melyek a sánczeröd közvetlen közelében vannak és úgy voltak elhelyezve, hogy a holtak iránya határozottan a sánczvonalra talált. Az egyes sírok korhatározását nem merte még megkisérteni és nem tekinthette egy-egy VI.—VII. Kr. előtti századbeli görög lábvért előfordulását elegendő támpontúl az időhatározásra.

GLASINÁCZI CSÜNGŐK AZ ILIJAKI 3. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893 723. és 724. l.)

Azt hiszi mégis, hogy egészben a sánczok és sírok kora, a Kr. előtti VI. és V. századra teendő, egyébként ugy véli, hogy nálánál hivatottabb szakférfiak fognak ebben a kérdésben dönteni.

Dr. *Glück* a Glasináczon lelt koponyákról értekezik és arra az eredményre jut, hogy a Glasinácznak a hallstatti korban keverék lakossága volt.

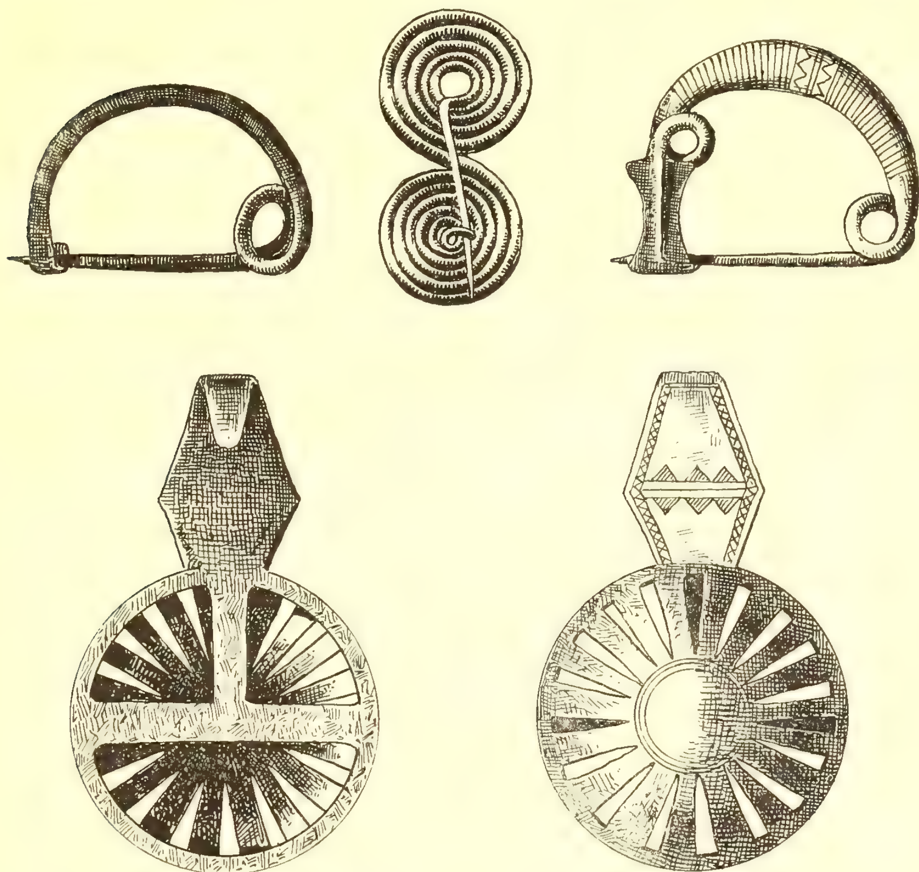
GLASINÁCZI RÉGISÉGEK AZ ILIJAKI 4. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893 727. l.)

Montelius előadását Fiala észrevételeihez fűzi. Ő is azt hiszi, hogy a glasináczi sánczokat úgy kell tekinteni, mint az ott létezett telepek egész lánczolatának maradványait, minden ily vár szerinte egy-egy község vagy város központja lehetett, melynek lakossága a hantok

alatt nyugszik. A hantok igen hosszú kort képviselnek. A legrégibb kor a bronzkor. Kevés ugyan a többihez képest a bronzkori sír, de aránylag mégis már van elég arra, hogy azt mondhassuk: ezt a vidéket a bronzkorban lakták és igen természetes, hogy volt a vidéknek lakossága a római korban s a népvándorlások korában. A hallstatti kor a Glasináczon legsűrűbben van képviselve és ez már maga is igen sokáig tartott. Fiala úr azt mondta, hogy legalább két nagy alosztályt lehet e kor sírjai közt megtenni; Montelius azt hiszi, hogy azon módon, ahogy az ásatások folytatásával a sírleletek száma gyarapodni fog, lehetséges lesz még többnemű megkülömböztetéseket tenni, ő úgy véli, hogy a glasináczi Hallstatt-kor is a századok egész során át virágzott. Korbeli megállapításoknál a fibulákra lehet támaszkodni majdnem ép oly biztossággal mint az érmekre és a fibulákon kívül egyéb támasztópontjaink is vannak.

A glasináczi sírokból előkerült legrégibb fibulák olyanok, melyek vagy teljesen ugyanolyanok, mint az olaszföldiek vagy legalább is szoros rokonságban vannak velök és a fibulák idomainak sorozata, melyet amott észleltünk, itt is megvan, le egészen a Certosa-fibuláig. A Certosa-fibula korát egészen pontosan ismerjük. A Kr. előtti V. századot képviseli s valamivel följebb és lejebb terjed a kora. Hogy ha tehát a Glasináczon ezt az időpontot a fibulák egész hosszu sora megelőzi, akkor világos, hogy azoknak a fejlődési kora több századra terjedt. A legrégibb időhatárt jelző itteni fibula rokonát Olaszországból is jól ismerjük, kora, a Kr. e. XI. vagy XII. századig nyúl vissza. Mikép állapították meg ezt az időhatárt, annak előadása nem tartozik ide. Nem állítja, hogy az itteni rokon typus is oly messzi időre megyen föl, nem is vág össze egészen az olaszföldi rokonnal, más a lába, lábán hurok van, a mit az olasz typusnál nem észlelünk, ez a forma tehát az olasz idom átváltozása. Lehet, hogy ez a forma az egész Balkánvidéken volt elterjedve. Egy más typus, melyet hosszú időszak választ el az előbbi formától és mely a Glasináczon igen sűrűn jelenkezik, a Certosa-idomra talál. Igy Éjszak-Olaszországgal sok érintkezést látunk, de más leletek ismét olyan idomokat mutatnak, melyek Dél-Olaszországban és Görögországban otthonosak, de Felső-Olaszországban nem fordúlnak elő. A görög leletek közül csak a lábszárlemezeket kivánja kiemelni. Ezek a Glasináczon háromféle formában fordúlnak elő, egy negyedik forma legtisztábban mutatja a görög idomot. Éjszak-Olaszországból csak egy ily leletet ismer előadó gallus sírból. A lábszár lemezek egy részét itt készítették, oly díszítményekkel ékítették, a melyek Görögországban nem fordúlnak elő. Egy pár oly lemezből készűlt, melynek előbb más rendeltetése volt; a zágrábi muzeumban és egyéb gyűjteményekben is vannak hasonlóan díszített ékszerek, a jelzett első három pár tehát a Glasináczon készült görög minták után. Hasonló

ornament, melynek lényegét trébelt központi körök és apró pontok képezik, Éjszak-Olaszországban is előfordúl. Még egy megjegyzése van a lakosság sűrűségére nézve a Glasináczon. E meglepő tény magyarázatát keresvén, nem igen hiszi, hogy kereskedelmi összeköttetések vagy a földmívelés virágzását lehet okáúl fölhozni. Azért fölveti a kérdést, nem lehetne a jelenséget eredményes bányászatnak tulajdonítani, miként Hallstattban? Ott a gazdag sóbányák magyarázzák a virágzó culturát.

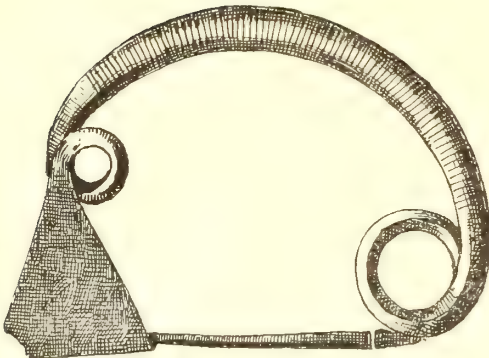
GLASINÁCZI RÉGISÉGEK AZ ILIJAKI 4. HALOMBÓL.
(«Głasnik» 728. l.)

A Glasinácz lakói is kétségtelenűl igen gazdagok lehettek és p. o. a szép fegyverzetek jó módú lakosságra engednek következtetni. Igy jutott előadó ahhoz a kérdéshez, melyet hozzáértő szakemberekhez is intézett már, hogy nem találni-e a Glasinácz környékén oly fémet, vasat vagy rezet, mely ez egykorú lakosság sűrű voltát és vagyonosságát indokolná? Azt felelték, hogy akadtak mangantartalmú vas nyomaira. Fontosnak tartja annak a kiderítését, hogy igazán van-e vasércz és vannak-e régi bányák és fontos volna vegyileg megvizsgálni a sírhalmok vastár-

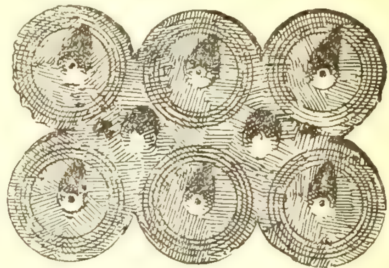
gyait annak a kitudása czéljából, hogy mangantartalmúak-e; ő ugyan nem szakértő e részben, de úgy képzeli, hogy mangantartalmú ércz ismét csak ugyanolyan vasat szolgáltat. *Radimszky* bányakapitány az utolsó kérdésre vonatkozólag azt jegyzi meg, hogy erről már több ízben értekezett az ásatások vezetője, Fiala urral. Mondhatja, hogy a Glasináczon, melynek Trias-mész képezi mindenütt az altalaját, itt-ott találnak szórványosan kiaszott vasércz gúmókat, melyek részben mangant tartalmaznak. Azon a vidéken többi közt van egy völgy melyet ma is

GLASINÁCZI BRONZNYÍLCSÚCS AZ ILIJAKI 15. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 732. l.)

GLASINÁCZI BRONZFIBULA AZ ILIJAKI 11. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 730. l.)

GLASINÁCZI BRONZFIBULA AZ ILIJAKI 19. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 794. l.)

úgy neveznek «Kovacev dal», a «Kovácsok völgye». Nem tudja, vajjon ebben a völgyben találni-e régi vasbányászat vagy vasolvasztás nyomait, de vaskőbánya maradványaira alig lehet ott kilátás. Bosznia több vidékein akadnak régi vasolvasztó helyek, a föld szinét ily helyeken gyakran kiaszott vas salakok borítják, de bányamívelés, épületek vagy salakrakások nyomai nincsenek. Azt véli, hogy ily helyeken a kiaszott vasgúmókat összegyűjtötték és igen kis kemenczékben megolvasztották úgy, hogy csak járó-kelő primitiv vasiparra lehet gondolni. A Glasináczon is valószínűleg előbb-utóbb hasonló tapasztalásokat fogunk tenni. A mi azt a második kérdést illeti, hogy vajjon a mangantartalmú érczből származó vas mangantartalmú-e, erre föltétlenül igenlőleg válaszolhat.

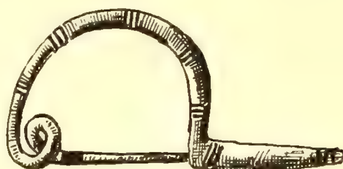
Mert a leggondosabb olvasztási eljárás sem birja a mangánt annyira eltávolítani, hogy a vegyész ne akadjon nyomára. *Reinach* szerint Montelius igen súlyos kérdést vetett föl azzal, hogy a Glasinácz sűrű lakosságára utalván, ennek okát fürkészte. A temető terjedelme s a halmok nagy száma nem enged kétséget az iránt, hogy nagyszámú lakosságnak szolgált nyughelyül és a sírmellékletek jelentékeny volta mutatja, hogy jómódú volt a nép. Hogy ha azonban megfontoljuk a glasináczi fensík magas fekvését, mely egyéb körülményekkel együtt a vidéket földmívelésre nem igen alkalmassá teszi, akkor az a főkérdés támad, hogy ez a számos és jómódu nép csakugyan a Glasináczot lakta-e? Azt hiszi, hogy e kérdésnek eddig nem tulajdonítottak elég fontosságot és ő a maga részéről hajlandó azt hinni, hogy a Glasin ácz szent temetkező hely volt a hová az egész környék lakossága tért nyugalomra; Italiában is léteztek ily temető helyek, miért nem lehetett volna a Glasinácznak is hasonló rendeltetése

Ballif ép. tanácsos hivatkozik arra, hogy a glasináczi sűrű lakosság Montelius szerint esetleg arra az okra is visszavezethető, hogy rajta fontosabb kereskedelmi utvonalak vonúltak át. Ballif tényleg ily összekötő vonalra utalhat. Mikor az ókori úthálózatot Boszniában fürkészte, akadt egy útvonalra, mely mint a Narona-Sarajevói út folytatása a Glasináczon át a Drina völgyébe vezetett. Ennek az útnak azonkívül volt egy mellékága Domavia (a mai Szrebrenicza) felé, a hol a rómaiak ezüstöt bányásztak.

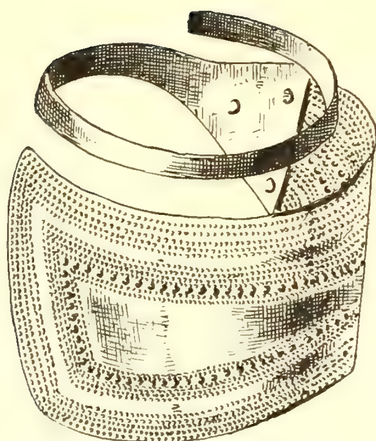
A Glasináczon átvezető út bizonyosan fővonal volt, mert igen erősen van építve és a legfontosabb közlekedő irányokhoz kellett tartoznia. Az út korát illetőleg fölolvassa azokat a megjegyzéseket, melyeket dr. Patsch ez útvonal mentén lelt mérföldkövek fölirataihoz füzött: a melyeknek értelmében több mint valószínű, hogy az igen korán volt már használatban, bár a föliratos hírek csak a Kr. e. III. században szólnak róla, a mikor Philippustól kezdve a IV. század elejéig a római császárok egész sora vette azt gondjai alá. *Hampel* a kereskedelmi összeköttetések kérdéséhez kiván néhány adattal hozzájárulni. Vannak történeti emlékek és adatok, melyek biztos fölvilágosítást nyujtanak arra nézve, hogy a történeti kor kezdetén a közép Duna s az adriai partok közt jelentékeny kereskedelmi összeköttetés állott fön. Dél-Magyarországban és az erdélyi részekben, nyugotra pedig a Dráva-Száva közig meglehetős számmal akadtak éremleletekben apolloniai és dyrrhachiumi pénzek,* melyeknek kora fölnyúl a Kr. előtti III. századig. Mi volt ez egymástól távoleső pontok összeköttetésének az oka és útvonala, azt

* Egy herczegovinai éremlelet ismertetése alkalmából dr. Kenner Frigyes is méltányolta már ez illyricumi pénzek előfordulását a Duna vidékén és azt a búzakereskedésnek tulajdonítja. Wiss Mittheilungen aus Bosnien I. 339.

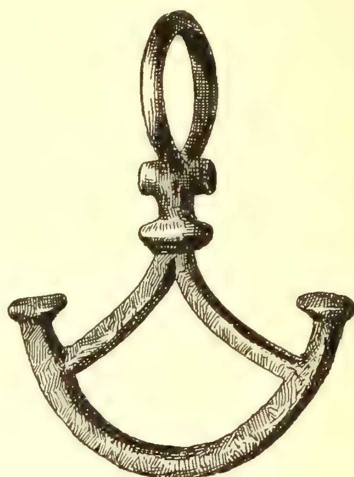
előadó nem mondhatja; de e leletek történeti adatok erejével biró tények, melyekből kétségtelen, hogy volt kereskedelmi összeköttetés a Duna és az Adria között. Hogy ha a történeti kortól visszafelé megyünk, a mikor az érmek elhagynak, akkor is találunk egyes szálakat, melyek a Dunavidék culturáját a boszniai őscultura góczpontjaival összefűzik. Nem meglepő, hogy a Glasináczon bronzkori sírok akadnak, emlékszik kettőre Kovacev dol-ban (a 6. és 7. tumulusban), mert Boszniában másutt is akadtak szórványosan bronzleletek, öntőminták és gyüjtelékes kincsek,

GLASINÁCZI FIBULA A POTPECINEI 4. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 753. l.)

GLASINÁCZI KARPERECZ A POTPECINEI 24. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 756. l.)

GLASINÁCZI CSÜNGŐ DÍSZ A POTPECINEI 26. HALOMBÓL.
(«Glasnik» 1893. 757. l.)

a melyek mutatják, hogy a bronzczikkek közül bizonyosan sokat az országban magában készítettek. E készítmények között vannak olyanok, melyek rokonságban vannak dunavölgyi formákkal s a jellemző idomok közül a tekercset említi mint itt és ott egyformán szereplőt. Nem állítja, hogy ez idomok mindkét helyütt egyidejüleg szerepelnek, de lehet, hogy némelyek előbb Boszniában voltak alkalmazásban és azután származtak át a Duna vidékére. Valamivel későbbi időkben a Hallstatt és La Tène korban is vannak rokon formák s e részben említi a fokorui s a mihal-

koveczi aranyleletek fibuláit és övdíszeit. A Glasináczon kivül a jezerinei sírmező leleteire is utal, a hol vannak typusok, a minők más La Tène ízlésű leletekben nem igen akadnak. Különösen említ nehány sodronyos tekercsű fibulát, melyre a magyarhoni bronzkor későbbi phásisában divó sajátságos tekercsfibulák emlékeztetnek leginkább. Lehet, hogy e formák nem közvetlenűl függnek össze, de szembetűnő hasonlatosságok fűzik össze. Miben található ily rokon vonások összefüggésének oka? A glasináczi temető illyr lakossága ott a legrégibb történetileg ismert nép, ottléte a történet előtti időben is föltehető. Az illyr törzsök területe az V. és VI. században éjszak felé sokkal távolabbra terjedt s így lehetett az korábban; utóbb mikor a celták a Duna vidékére nyomultak, az illyrek a Balkán vidékére szorultak vissza, sőt a celta törzsök egy része oda is benyomult és mivel ők voltak a közfelfogás szerint a La Tène ízlés terjesztői, föltehető, hogy a jezerinei temető tőlök származik. Jezerine úgy mint Glasinácz, a római korig terjedő leleteket nyujtottak, jeléül annak, hogy a lakosság folytonossága nem szűnt meg, de párhuzamosan egymás mellett sajátos helyi culturát fejlesztettek. Nem kivánja a történeti oldalát a kérdésnek tovább fejtegetni, mert az a historikusokra tartozik, az archæologiának csak a stylistikus kérdések eldöntése képezheti föladadatát. Végül úgy hiszi, hogy a szaktársak is, a kik most két napot tölthettek a Glasináczon és láthatták a szakszerűen vezetett ásatásokat s ismerik a Glasináczról szóló mintaszerű értekezéseket, egyetértenek véle, hogy ha azt javasolja, mondja ki a tanácskozmány határozatkép, 1. hogy a glasináczi ásatások minden tudományos követelménynek megfelelnek és azok vezetője a legteljesebb elismerésre méltó; 2. hogy az eddig föltárt anyag igen nagy tudományos fontossággal bír és remélhető, hogy a még hátra levű 19,000 sírban még sok becses régészeti emlék rejlik, a miért is fölötte kivánatos, hogy az ásatásokat ezután is nagy erélylyel folytassák.

Fiala csak röviden kiván hozzászólni ahhoz a kérdéshez, mely a glasináczi halmok nagy számához füződve, egykori sűrű lakosságot tételez föl. Szerinte arra a nagy területre, mely az egész rogaticzai kerületet öleli át, a 20,000 tumulus nem jelentékeny szám. Mert ha minden sírhalomra három egyént számítunk, a szám 60,000 s ha fölteszszük, hogy a temető hatszáz esztendőt képvisel (XI—V. száz. Kr. e.) egy esztendőre jut 100 halott és hogy ha igen csekély halandósági arányt, 20°/₀-ot veszünk föl, ez a 100 halott az egész rogaticzai kerületre 10,000-nyi lakosságnak felelne meg. Mai nap ennek a kerületnek 25,000-nyi a lakossága, tehát több mint kétszerannyi. Tehát a nagyszámú halom-temető nem oly nagyon meglepő tünemény: sőt hogy ha a telep időtartamára több időt — 1000 esztendőt — számítunk, akkor az évenkénti temetésekre s így magára a lakosságra is még kisebb szám jut. *Virchow* dr. Glück

antropologiai előadásához hosszabbb fejtegetést fűz, melynek eredménye, hogy a glasináczi régi koponyák idoma a régi illyr-typust mutatja. A glasináczi cultura időtartamának kérdésére térvén át, hangsúlyozza, hogy nincsenek elég számmal oly jelenségek a glasináczi sírleletekben, melyek azt a föltevést igazolnák, hogy a Glasinácz ősidőktől létezett culturális góczpont volt; a kőkori formák, p. o. későiek, szerinte tehát a culturát idegen földről kapták s így fölmerül a kérdés, hogy mely uton jutott hozzájuk a míveltség. Többféle lehetőséget vehetünk fontolóra; ő is úgy vélekedik, mint Hampel, hogy leginkább az adriai partra gondol, nemcsak azért, mert tudjuk, hogy e partot már ősrégi időkben keresték föl a délvidékiek, hanem azért is, mert épen az adriai partvidék lakóiról ismeretes, hogy milyen hajósnép voltak. A Sta Luciai temetőkben is vannak egyébként támasztó pontjaink arra, hogy a beviteli czikkek délfelől kerültek s a mi Sta Luciára nézve áll, a Glasináczról is föltételezhető. Nem akarja ellenezni, ha valaki azt állítja, hogy a görög szárazföld felől belföldi út is vezethetett ide különféle országokon keresztűl, de nehezen tudja elképzelni, hogy valaki Atheneből vagy Thebeből a sok hegyes vidéken és vad népen át a Glasináczig vándorolhatott anélkül, hogy vagyonából kifosztva, mint szegény ember érte volna el úti czélját. Azonban Monteliussal s a helybeli szakemberekkel szivesen elismeri, hogy a Glasináczon sok jel utal görög befolyásokra; így például a bemutatott nagy fibula idoma csak Görögországban otthonos. Ellenben nem lehet egy nézeten Monteliussal arra nézve, hogy az idom az ívidomú fibulából származott volna, mert a Glasináczon oly kevés az íves fibula, hogy alig lehet róla szó. Ugy látszik, hogy ez itt nem volt soha divatban sem mint idegen, sem mint belföldi ékszer. Másképáll a dolog a Kaukazusban, a hol az íves fibula az alapja minden egyéb idomnak, ott oly nagy számmal jelenkezik, hogy alig hiányzik egy-egy sírból. Nem megyen előadó odáig, hogy a Kaukazusból is hozhatták be ide ezt a formát és azért nem kivánja e kérdést napirendre tétetni. Az ő általános benyomása a glasináczi culturáról az, hogy a tengerpart felől érkeztek ide kereskedés útján ősidőkben egy magasabb míveltségnek a készítményei és hogy ezek alapján fejlődött itt lassan-lassan helyben egy sajátos cultura.

Dr. *Verneau* pontos méretek alapján azt mondhatja, hogy a glasináczi sírokból előkerült koponyák összevágnak a Hallstattból ismeretes koponyákkal, míg a Jezerineben kiásott koponyák általában nagyobbak, mint a hallstattiak. Dr. *Weissbach* előadja a Balkán-félsziget mai lakosságán tett koponyaméréseit és azt találja, hogy azoknak méretei elütnek a régi koponyákon lelt méretektől. A mai albánokról egészben csak három koponyát mérhetett meg, kettőt szélesfejűnek és egyet hosszúfejűnek talált; az élő arnautokról, kikkel érintkezhetett, állíthatja,

hogy szembetűnő, hogy milyen széles a koponyájuk és ugyanazt a tapasztalást már följegyezte Hahn Albaniáról írt híres művében. Dr. *Glück* a jezerinei koponyákról értekezik és részletesen fölsorolja az azokon tett méréseit, melyeknek eredménye az, hogy azok rendkívül nagyok és aránylag keskeny homlokkal bírnak. *Virchow* úgy véli, hogy a koponyák kérdése ki van merítve, csak azt tartja szükségesnek, hogy általános megállapodás történjék az iránt, hogy hogy kelljen a «dolichoid» elnevezést értelmezni. *Montelius* Fiala számításáról a glasináczi lakosságot illetőleg azt tartja, hogy az túlszerény. Legfölebb 10,000-re tette a lakók számát. De meg kell gondolnunk, hogy e sírhalmok alatt nem az összes lakosságot, de csak a jobbmódú részét leljük és gyereksírok se voltak valami jelentékeny számmal. Tehát csak a jobbmódu felnőttek vannak itt eltemetve, a többség azonban: a rabszolgák s a nép legszegényebb rétege, nem találhatók a hantok alatt. Azért óvatosan kell a lakók számának megállapításánál eljárni. Ő azt hiszi, hogy a glasináczi temető nagyobb, mint bármely más boszniai ősi sírmező; még egy más jelentékeny temető van Petrováczon. Ily nagy temetők Boszniában nagyon figyelemre méltó jelenségek és jogosúltnak tartja az ő kérdését, hogy lehet-e a lakosság sűrű voltát vasérczek előfordulásával megindokolni, — nem bányákat gondol s úgy véli, hogy ha ilyenek léteztek, meg van oldva a kérdés; mert nem véletlenség, hogy a Glasináczon az első vaskor oly jelentékeny. Nem is állította, hogy kereskedelmi utak és kereskedői összeköttetések itt nem voltak, kiemelte, hogy Olasz- s Görögországgal voltak viszonyaik és Hampel a magyar vidékek felé is mutatott ki ily összeköttetéseket. De nem az a kérdés, hogy az általa idézett fibulák idomai honnan származnak, nem a Glasináczon keletkeztek, az egész országban s azon túl széles körben voltak elterjedve. Azt is lehet állítani, hogy a Glasinácz s a távoli éjszak közt is voltak összeköttetések, erre utalnak a borostyánkő gyöngyök; még nem vizsgálták ugyan meg vegyileg, de mivel Montelius azt hiszi, hogy a borostyánkő a baltikus vidékekről való, a Balti-tengerrel is voltak közvetlen vagy közvetett összeköttetések. Nem az a főkérdés tehát, volt-e itt kereskedés vagy sem, ő is azt hiszi, hogy volt, de az a fő, hogy az Adriai tengertől a Duna vidékére vonuló kereskedés a Glasináczon át vette-e az útját. Nem hiszi, hogy azon nagy kereskedő utak egyike (bizonyára több volt), melyek az Adriát Közép-Európával összekapcsolta, a Glasináczon átvonult volna. Ha a mappát nézzük, önkényt szemünkbe tűnik, hogy Trieszt és Fiume felől vezetnek a természetadta irányok a Duna felé, nem pedig Bosznián sem a Glasináczon át, itt alig vonúltak át oly nagy jelentőségű utak. A kereskedés nem magyarázza meg az ő fölfogása szerint a sírok sűrű voltát s a leletek gazdaságát s másokat keresett reá és azért fontosnak tartja, hogy szorosan utána nézzenek, vajjon

a Glasináczon vannak-e csakugyan vasérczek és maradtak-e vasolvasztás régi tanújelei? *Voss* a borostyánkő leletek fontosságát kivánja hangsúlyozni és szükségesnek véli annak eredetét kifürkészni, a miért is a königsbergi és danzigi szaktársak nevében, a kik már régóta foglalkoznak az európai borostyánleletekkel, azt kéri, hogy küldjenek nekik megfelelő borostyán anyagot, hogy eldönthessék a glasináczi borostyánleletek származását. *Bormann* Hampel előadásához fűzi szavait, a ki ugyan a historikusokra bizta a præhistorikusok által gyűjtött tudományos anyag értékesítését, de saját történeti útmutatásaival bizonyította, hogy jól ismeri a történeti módszert, melynek elve, hogy a történeti biztos alapról kell a kevésbé ismert korra következtetni. Bormann mint historikus lévén tagja a tanácskozmánynak, ebből a szempontból legnyomósabban csatlakozik Hampel javaslatához. Ő is mintaszerűnek tartja az ásatásokat s a kiadványokat és azt hiszi, hogy nincs példa reá, hogy ily kis országban valaha oly jelentékeny tudományos anyagot teremtettek volna elé és publikáltak volna, mely a Boszniáról és Herczegovináról szóló s az utóbbi években megjelent tudományos kiadványokkal mérközhetnék.

Hampel azt az óhaját fejezte ki, vajha az ásatásokat folytatnák és ez óhajt B., mint az ókori, kivált a római historia képviselője, a maga részéről is támogatja. Néhány év alatt tetemes anyagot hoztak színre. A tanácskozások nagyobbára a legrégibb időkre vonatkoztak, azokról aránylag legkevesebbet tudunk és azért legerősebb a vágyunk, hogy többet tudjunk róluk. De az itt kiásott anyag nemcsak az őskorra fontos, hanem a római császársági időszakra is nagy jelentőségű, a glasináczi leletek mélyen belényúlnak a római s a népvándorlási korszakba. Ugyanazt mondhatjuk Butmirról, melynek közelében jelentékeny római város és thermái kerültek elő. Legelső eset volt, hogy egy római bányavárosról is, Domaviáról, kaptunk — Radimszky bányakapitány révén — világos képet. Tehát sokfelé vannak emlékeink a római időkből és az ezután várandó anyag is rendkívüli fontossággal fog bírni a római császárság idejére. Különösen fontosnak tartja Bormann a római császárság korszakát, bár maguknak a római császároknak a történetét nem tartja annak. A császári kor fontos volt azért, mert az akkor ismert világ nagy része római s azért szellemi egységgé volt összekötve. Hogy történt ez az egyesítés, arról keveset tudunk és az itt ajánlkozó anyag épen ebből a szempontból bír nagy fontossággal. Boszniának a kutató szempontjából épen az adja a nagy előnyt, hogy civilisatiója hátra maradt. Itt előttünk van a római míveltség, míg ott, a hol nagyon belterjű a haladás, a későbbi kor elborította a korábbit. Miként vált a Rajna mentén rómaivá a lakosság, miként keletkeztek ott a római városok, azt sohasem lehet többé kikutatni, mert időközben a római városok helyén nagy

modern városok keletkeztek, és azért lehetetlen a talajban a történeti emlékekhez hozzáférni. Ép úgy lehetetlen Bécsben földeríteni a római kort, azért oly fontos a Bécsben székelő szakférfiakra, hogy Bécs környékén van Carnuntum, melynek helyét nem lepte el nagy város, hanem kis község, a miért lehetséges átfürkészni a talaját és a kérdést fölvetni, miként lett a nép itt rómaivá? Említi, hogy épen újból megnyiltak az ásatások Carnuntumban; ő előre látja, hogy Carnuntumban nem fognak oly sikereket elérni, mint Boszniában, a hol sok közreműködő erő oly hathatósan működik ugyanegy czél felé; oly munka, a minőt Domavia tekintetében Radimszky teljesített, csak ily erőközpontosítás mellett lehetséges, s olyat másutt alig találni. Ugy hiszi tehát, hogy itt Boszniában fontos anyag van arra, hogy belőle megtudjuk, mikép keletkezett itt a római míveltség, mikép váltak a tartományok rómaiakká és mikép létesült egykor a nyugatot s a keletet egyesítő kapocs. Most Bosznia ismét belépett a nyugoti míveltség körébe. Egyike azoknak az ajándékoknak, melyeket a nyugoti világnak nyújt, az a fölvilágosítás lesz, hogy mikép keletkezett itt egykor a nyugoti míveltség? *Munro* a glasináczi sírhalmokat és erődöket összehasonlítja a skóthoniakkal, melyek ugyan a területi viszonyok rokonságánál fogva, némi hasonlatosságot mutatnak, de a sírok mellékleteinél fogva nagyon eltérnek, a miért azt hiszi, hogy a skót erődök népe is egészen más volt, mint az, mely a Glasináczon lakott. *Hoernes* úgy találja, hogy a Glasinácz erős hatással volt a szaktársakra, ezt a benyomást az előadások híven visszatükröztették, a mikor arra törekedtek, hogy a Glasinácz «rejtélyét» megoldják. A rejtély megoldására több javaslatot tettek. Montelius fölvetette a kérdést, nem gazdag vasérczek létezése oldja-e meg a rejtélyt, viszont nem fogadta el azt a nézetet, hogy a kereskedés lehetett a sűrű lakosság előföltétele. Mai nap a Glasinácz terméketlen terület; előadó szeretné hangsúlyozni, hogy nem volt mindig olyan a jellege, de hogy az állattenyésztésnek és kivált a lótenyésztésnek a Glasináczon nagy szerepe lehetett, a mint még ma is van itt szerepe.

Ha más oldalról (Reinach) azt a gondolatot fejezték ki, hogy a Glasinácz szent hely «campus sacer» volt, kénytelen bevallani, hogy ő, (Hoernes) is, a ki 1879 óta ismeri a helyet, ugyanezen gondolatot táplálta, sőt irodalmilag ki is fejezte. De ma, azon tapasztalások után, melyeket a kutatások a sánczerődökben nyujtottak, kénytelen azt hinni, hogy a Glasinácz tényleg lakott vidék volt. Hampel azt a lehetőséget vitatta, hogy a Glasináczon fontos közlekedés volt; ehhez azt teszi hozzá Hoernes, hogy a Glasinácz csak látszólag képez megközelíthetlen hegyi fensíkot, de valóságban mintegy Bosznia középpontjául tekinthető, a melyen át kell mennie annak, a ki a Drinához s a Dunához kivánkozik. A középkorra nézve okmányok bizonyítják ezt; a ragusai levéltárban

őrzött okmányokból derítette ki Jireček tanár, hogy a ragusai kereskedők a tenger partján felgyűjtött árúik szállítására szállítókat Ragusától a Glasináczig fogadtak, a hol más szállítók vették át az árúkat, ott tehát jelentékeny átszálló helynek kellett léteznie. Hoernes véleménye egyébként az, hogy nem is rejtély a Glasinácz, ez sírokban ugyan gazdag, de mondhatja, hogy mikor 1879-ben a felső Herczegovinán végig utazott, ott oly vidékeket látott (p. o. Mostar és Ljubuski között), a melyek ép oly gazdagok sírokban. De az ottani sírdombok nagyobbak és nehezebben föláshatók, azért ott még nem ásnak. A Glasináczczal szomszédos Semecplaninan is ugyanaz a kép tárult föl előtte, mikor 1879-ben arra járt, a halmoknak ugyanaz a bősége, s így van ez másfelé is, Foča, Plevlje stb. környékén, a hol szintén számos a sírdomb. A glasináczi míveltséggel azonos cultura Bosznia más helyein is észlelhető, bár a tumulusok száma kevésbé jelentékeny. Ragusából jövet Bilek, Gacko és Foča környékén, terméketlen karsztvidéken, sok tumulust látott előadó. Azért azt hiszi, hogy a Glasináczot nem illeti oly kiváló fontosság, ellenben úgy véli, hogy a leletei a præhistoriában ép oly jelentőségre tarthatnak igényt, mint a hallstattiak. Strategiai szempontból is van jelentősége a glasináczi fensíknak, kivált Szerajevóra való tekintettel, a mit fölismertek a törökök s azért kipusztították rajta az erdőséget. Az erdő hiánya okozta, hogy a glasináczi vidék könnyebben hozzáférhető, mint az ország egyéb részei és ezért vált ismertebbé. Ezek után ugyan azt véli, hogy nem oldotta meg a rejtélyt, de nézete szerint nem is állunk szemben rejtélylyel, mert nincs rejtély.

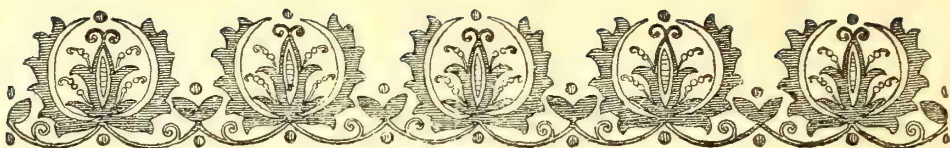
Az elnök ezután befejezi az eszmecserét és Hampel javaslatát a tanácskozmány elé terjeszti, mely azt elfogadja. A tanácskozmány elé terjesztett további kérdőpontok bővebb tárgyalását idő rövidsége miatt és mert azok már az eddigi előadásokban nagyrészt érintettek, nem javasolja. A maga részéről indítványozza, hogy az anthropologiai megfigyelések oly irányban vezettessenek, mint a nyugati országokban. Az elmúlt napokban közvetlen tapasztalásból megismerkedhettek azokkal a physikai különbségekkel, melyek a lakosság mohamedán és keresztény része között fönállanak. E különbségek okai kifürkészésére lehető terjedelmes és pontos statistikai fölvételek eszközlését javasolja a lakók szemeinek, hajának, bőrének színéről stb., különösen az iskolák fölhasználásával. *Hörmann* kormánytanácsos jelenti, hogy már megindultak ilyfajta vizsgálatok; *Mortillet* pedig megjegyzi, hogy ne az iskolákra fektessék a fősúlyt, mert az ifjak szem- és hajszíne meg szokott változni, a míg felnőnek, mire *Virchow* azzal felel, hogy a statistikai fölvételek részleteinek megállapítását az ország kormányára lehet hagyni és befejezésül kijelenti a meghivott szakemberek köszönetét a szivélyes meghivásért. Oly megtiszteltetésben, mint ezúttal, tudományos szakma még

alig részesült országos kormánytól. Megtörtént ugyan többször, hogy szakemberrel gyakorlati föladatokat megoldattak, melyeket kormányok azután fölkaroltak, de először történt, hogy egy kormány tisztán elméleti tárgy kedvéért tanácskozmányt hivott össze és publicatiókat tett közzé. Köszönettel tartoznak továbbá azért, hogy a kormány a tanácskozmánynak oly férfiakat adott segítségül, a kik a tárgyalt kérdésekben nagy tapasztalást tanúsítottak és a kik rajta voltak, hogy vendégeik néhány nap alatt oly sokat tanulhattak. Egyúttal ez uraknak hálát mond kedves előzékenységükért, melylyel elvállalt föladatukat vendégeikkel szemben teljesítették. Sőt az egész közönségnek, melylyel a tanácskozmány tagjai érintkezhettek, kiván köszönetet mondani. A Glasináczon láthatták, hogy minő érdeklődéssel kisérte a nép a tudományos törekvéseket és nyerhettek egyúttal betekintést a nép életébe is, a mi anthropologiai szempontból értékes; a nép, mely eddig fölötte veszedelmes hírben állott, most barátságos volt és értelmesnek mutatta magát, meggyőzte őket a kutatások iránti érdeklődéséről, s ezért nagy elismerés illette. Hálával fognak a társak az elmúlt napokra visszatekinteni és bizonyára szívesen fogják a megkötött érintkezéseket tovább fűzni és más alkalommal sikerrel befejezni, a mit most kezdtek. A tanácskozmányt befejezi. B. *Kutschera* az országos kormány s a nép részéről is köszöni a tanácskozmány tagjainak s az elnöknek megjelenésüket és fáradozásukat.

Igy folyt le a szerajevói tanácskozmány, melynek hatását a fölvetett fontos kérdések miatt szakunk tudományos fejlődésében bizonyosan nemsokára Európaszerte fogjuk észlelni. *H. J.*

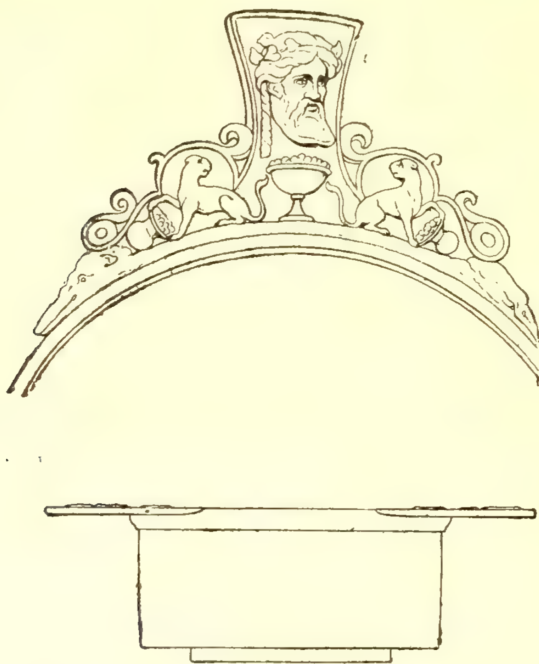

BRONZ SZOBROCSKA A BUKARESTI MUZEUMBAN.
(Magyarázatát lásd a 385. lapon 1 alatt.)

IRODALOM.

TH. SCHREIBER. «Die alexandrinische Toreutik.» I. Theil. 8° Lipcse, Hirzel. 1894. Öt képes táblával és 138 ábrával a szövegben. Schreiber nevével olvasóink e folyóiratban már találkoztak,* mikor a

CSŐRÖS FÜLÜ EZÜSTEDÉNY AZ ELSŐ OSZTRÓPATAKI LELETBŐL, OLDALNÉZET ÉS FÜL.

n. múzeum néhány alexandriai eredetű bronz-szobrocskáját ismertette. Azóta megjelent egy díszes kiadványa a hellenistikus kor domborműveiről és jelen értekezése is ugyanannak a hellenistikus kornak a műtörténetéhez járul igen érdekes adalékkal. Ezúttal az alexandriai ötvösség emlékeivel foglalkozik, melyek az egész ó-kori világban szerte találtatnak, és a mű-

* Arch. Ért. Új folyam 1887. 355—358.

birálók méltó bámulatát keltették föl[1]. Szokás volt azokat a római világ központjának tulajdonítani, többnyire az Augustus-korabeli Róma remekművei gyanánt tisztelték, így nézték a világhírű hildesheimi kincs gyönyörű ezüstedényeit, így a nápolyi múzeum remek figuralis ezüstcsészéit és francziaországi, angol, német és magyarföldi számos rokon leleteket. Most Schreiber e közfelfogással szembeszáll: kimutatja, hogy a római művészet soha sem volt képes ily remekek alkotására, hivatkozik Plinius classikus tanúságára a toreutika teljes hanyatlásáról Rómában, de nem áll meg Pliniusnál, hanem szigorú archæologiai módszerrel keresi a közös góczpontot, a honnan e sok rokonízlésű toreutikus alkotás világgá

DOMBORMŰVES DÍSZEK AZ OSZTRÓPATAKI EZÜSTEDÉNYEN.

indúl és megtalálja a Ptolomæusok székhelyén Alexandriában. Kutatásainál alapul veszi magukat az öntőmintákat, melyek egyptomi sírokból s egyéb egyptomi leletekből ismeretesek, keresi a mintákba öntött vagy beléjük préselt aranyékszereket, s ilyeneket nagy számmal idéz. Még fontosabb, hogy azokban a mintákban néhány edényfül ábrája látszik, mely oly jellemző és sajátságos, hogy azoknak idoma után rögtön föl lehet ismerni bármely vidéken lelt edény alexandriai eredetét. Ez edényfülek jellemző ismérve, hogy az alsó kiszélesbülő részük, a hol az edény öbléhez tapadnak, kétfelől madárfejjel végződik, a miért is csőrös füleknek nevezi Schreiber. Az edények hosszú sorából, melyeknek így alexandriai eredetét megállapítja, e helyütt csak egyet, a bécsi múzeum-

ban őrzött osztrópataki ezüstedény * rajzát mutatjuk be, mely az ily alexandriai edények stilusáról jobb fogalmat adhat, mint bármely hű leírás.** Ez az idom azonban csak egy a sok közül, melyekkel az egyptomi görög mesterek a világot elárasztották, a római bronzok gyűjteményei hemzsegnek a domborművekkel diszített bronzedények- és bronzfülektől, melyek mind vagy Egyptomból eredtek, vagy alexandriai minták után durvább utánzások gyanánt a római világ minden részében készültek, és hogy a jobbmódú lakosság Pannoniában is nagyon kedvelte, arról a n. múzeum antik sorozatai és egyéb gyűjtemények, melyekben pannoniai bronzok vannak, tanúskodhatnak. *h.*

SALAMON REINACH. Bronzes figurés de la Gaule romaine. Paris, 1894. 8° 384 ll. Egy képes melléklettel és 600 ábrával a szövegben. A tudós szerző, kinek a szakirodalom már sok hasznos munkát köszön, a saint-germaini múzeum egyik érdekes gyűjteményéről, a figurális bronzokról ad magyarázó lajstromot. Nemcsak eredetieket, de hű másolatokat is gyűjtenek a saint-germaini múzeumban, első sorban Francziaországból, de azonfölül mindoly helyekről, a hol celták laktak. Az így összekerült félezernyi sorozatban ugyan kevés oly darab van, mely magasabb műbecscsel bir, de összességükben ez emlékek tanulságos képet nyujtanak arról, hogy milyen volt a celták műérzéke és képessége a római császári korszakban ; egyúttal, mivel vannak köztük olyan szobrocskák is, melyek belföldi vallásos alakokat képviselnek, a gallusok mythologiájára is nyujtanak fölvilágosítást. A leírás lehető rövid és szabatos, és igen hasznos volt kicsiben minden egyes leírt tárgy mellé hű ábráját odacsatolni, így szerző nagyban fokozta a lajstrom hasznavehetőségét. Természetes, hogy az irodalmi útbaigazításokon fölül a legközelebb eső analogiákat is idézi, sőt magyarázatai néha becses értekezésekké nővik ki magukat. Legbecsesebbek a könyv bevezetése és mindazon szakaszai, a hol a szerző sajátos tárgyával, a galliai régiségekkel foglalkozik. Bevezetésében sok érdekes kérdést vitat. Azon kezdi, hogy az u. n. La Tène ízlést, mely a római foglaláskor Galliában s egész Közép-Európában uralkodott, magyarázza és ez ízlés utóhatását nemcsak a római foglalás tartama alatt, de a népvándorlási, sőt a középkorban is fölismeri. Arra a kérdésre, hogy minő antik művészet hatott leginkább a belföldiekre, azzal felel, hogy bizonyára az alexandriai, mert az egyptomi görögség volt az, mely évszámításunk kezdete óta nemcsak a római anyaországot, de a tartományokat, sőt az azokkal szomszédos barbár vidékeket is a maga hatása alá vonta. Ismeretesek e részben dr. Schreiber fejtegetései, a ki először mutatta ki az alexandriai művészetnek ezt a hatását. Most Reinach érdeme, hogy a fölvett fonalat tovább fűzi és nyomról nyomra kimutatja a szálakat, melyek a galliai építészet, szobrászat, festészet, sőt az agyagmívesség és üvegipar emlékeit az egyptomi befolyáshoz csatolják. Pannoniára is hálás föladat volna ez összefüggés kinyomozása, melyre mi magunk is többször ráutaltunk. Az antik architekturában

* Schreiber a 337. lapon az 56. sz. alatt sorolja föl.

** Más «csőrös» fülü ezüstedényt ismerünk Ó-Budáról (Arch. Ért. 1885. V. l.) és rokon vele az apahidai ezüstedény (a régibb középkor emlékei I. köt. XXXII. t.)

szerző kevésbé járatosnak látszik, mint egyéb archæologiai szakokban, mert bizonyára több bátorsággal beszélt volna a diadalkapuk alexandriai eredetéről, mint tette, sőt elég lett volna Durmnak a római építészetről írt s közkézen forgó könyvére hivatkozni, a hol ez összefüggés érdekesen van megvilágítva.

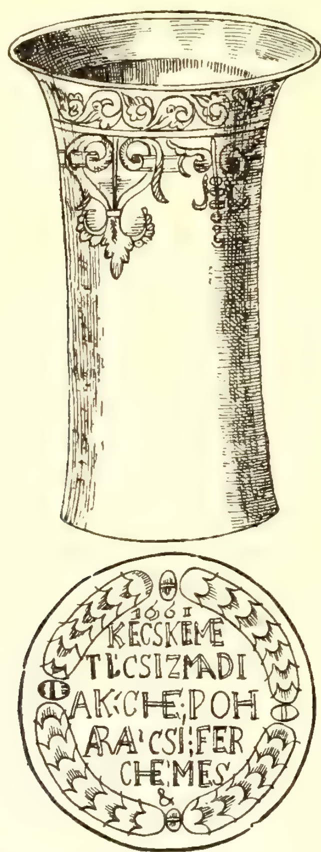
Nyolcz szakaszban tárgyalja szerző az egész emléksorozatot. Legérdekesebbek azok a kisérletek, mikor a gallusok egy-egy belföldi istenüket a hozzájuk eljutott görög-római mythologia schemáiba burkolják. Van egy Jupiterük, melynek a kerék a jellemző attributuma. E jelkép pontos értelmét még nem tudták megadni. Alig hiszem, hogy Goidoz magyarázata helyes, mely szerint a kerék a nap jelvénye ; sokkal inkább földhöz tapadó a primitiv népek képzelme, semhogy ily messzejáró távolban kellene a symbolikát keresnünk ; a kerék Jupiter mellett alighanem kocsikerék, és így a kerekes Jupiter a celta kocsigyártók igen nevezetes czéhének czéhbéli istensége lehet. Kevésbé könnyű megadni annak a sűrűn szereplő celta istenségnek az értelmét, melyet hivatkozással Julius Cæsar szavaira (Bell. Gall. VI, 18) «Dispater»-nek szoktak nevezni. Az isten szakállas férfi idomában jelenkezik, egyik kezében szelenczét tart, másikban pálczát s annak végire erősített kölönczöt, fején néha modius van. Reinach úgy vélekedik, hogy ez az egyptomi Serapis idomába öltöztetett celta istenség, mely őseredetileg úgy mint Thor, Jupiter Dolichenus és más hasonlóan átidomult istenségek a villámot jelképező kőszerszámból, az istenségek személyesítésével úgy változtak át, hogy a régi jelkép mint attributum megmaradt. Julius Cæsar ideje előtt Dispaternek még nem volt emberi idoma, az anthropomorph átalakulásának valószinűsége a Rhône völgyében történt s az alexandriai áramlat behatása alatt valami Serapis-féle lett belőle. A szerző e nézetét szellemesen kifejti s ezután fölsorolja az ismert szobrokat s domborműveket. A lajstromban ott szerepel «Autriche» czímén «Déva (Autriche)» és «Várhely (Autriche).» A dévai domborművön négy alakot látunk. Jobbról áll a kölönczös isten, jobbjában szögvassal (?); a szelenczét ezúttal a mellette álló asszony tartja, balfelől látunk egy gyermekalakot és az isten lábánál Cerberust. A várhelyi domborművön az isten baljában ismét a kölönczöt, jobbjában karikafélét tart, mellette balfelől asszony (Isis ?) áll, jobbjában kulcsot tart, baljával szelenczét fog, mellette balra kis leány kosarat tart fején, közepett a földön háromfejű kutya guggol, fölül szakállas mellképet látunk.

A többi gallicus istenségek közt még az ülő, a szarvfejű és a kigyótestű istenségeknek jut szerepük ; azután értekezik szerző a torquesről és azt hiszi, hogy ez kizárólag az istenségek attributuma, a mit ily határozottsággal alig lehet elfogadni. Külön szakaszt szentel a szerző a Neuvy-en-Sulliasban lelt bronzszobrocskáknak, melyek közt három vadkan szobrocskája is volt ; ezúttal a szerző a celták ezen kedvencz állatsymbolumáról értekezik, többi közt a gerendi vadkant is közli ; egyéb analogiák kikerülték a figyelmét. Az állatokról szóló szakaszban ismét nagy számmal szerepelnek a vaddisznók s a vadkan-fők (265—281. sz.) ; az állatokhoz csatolta a szerző mintegy hatvan állatfibula leírását. Végül az edények oldalát és fülét diszítő domborművek tanulmánya adta a legtöbb támpontot az alexandriai behozatal bebizonyítására, a mint bizonyosan a rokon pannoniai emlékek is ugyanarra a forrásra vezethetők vissza.

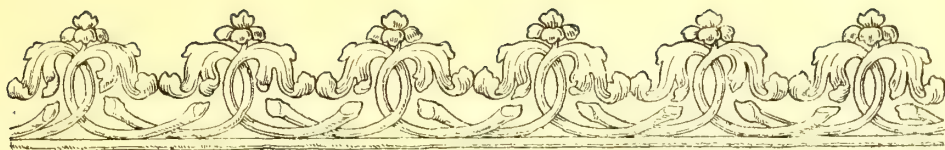
H. J.

F. CUMONT. Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra publiés avec une introduction critique I. fascicule textes littéraires et inscriptions. Bruxelles, Lamartin. 1894. qu. 184 l. E munka szerzőjét ismerik e folyóirat olvasói abból az igen érdekes értekezésből, melyet az Arch. Ért. 1893. évi folyamában pannoniai és dáciai Mithras-emlékekről közölt. Cumont évek óta az egész régi világkörből összegyűjtötte a Mithrasra vonatkozó emlékeket és a jelen füzettel megindul e becses anyag közzététele. Első helyen az irodalmi adatokat sorolja föl a szerző, azután egészben 588 föliratot közöl a régi világkörből, mely mutatja, hogy milyen népszerű volt a római birodalomban ez a vallás. Meglepő, hogy a mi tájaink milyen nagy számmal járulnak e fölirat-gyűjteményhez ; Dácia és Pannonia területéről nem kevesebb mint 157 föliratot idéz a szerző. Legérdekesebbek azok, melyek mithræumokról tanuskodnak. Mithræumok voltak Gyulafehérvárott, Maros-Décsén (Nagy-Enyed közelében), Várhelyen, Ó-Budán, Szent-Endrén, Szárazvámon, Ó-Szőnyön és Német-Óváron.

A mostani első füzet után a 2. és 3. füzetben következnek a szobrászati emlékek ; végül a negyedikben előadja majd szerző az eredményeket, melyekre terjedelmes tanulmányai vezették. Az első füzet ára 10 frcs.

A KECSKEMÉTI CSIZMADIÁK CZÉHPOHARA 1661-BŐL.

KÜLÖNFÉLÉK.

† GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR november hó 2-án 71 éves korában elhúnyt. Szakunkban nagy érdemei voltak. Aquincum területén ő indította meg a rendszeres ásatásokat és «Budapest Régiségeit» is ő kezdeményezte. Előszeretettel foglalkozott Ó-Buda középkori helyrajzával és e folyóirat is gyászolja benne lelkes régi munkatársát. Áldás emlékére!

† ORMÓS ZSIGMOND, a délmagyarországi muzeum alapítója és bőkezű pártfogója, f. évi november 17-ikén élte 82. évében elhunyt. Szakunknak a haza déli vidékén oly központot teremtett, mely emlékét meg fogja óvni. Áldás és béke hamvaira!

A ZÁGRÁBI MÚZEUM az utóbbi években nagy mérvekben gyarapodott. A horvát kormány megvette számára legutóbb a b. Nugent-féle gyűjteményt, mely Tersattóban volt eddig s mely antik szobrokból áll. Az éremgyűjtemény jelentékenyen gyarapodott a híres herczeg Montenuovo-féle gyűjtemény Árpád-korszakbeli magyar érem sorozatának megvétele által, úgyszintén vettek számára egy teljes velenczei érem- és emlékéremgyűjteményt. A legjelesebb antik szobrok gipszmásolatait szerezték be és megvetették egy jó műtörténeti szakkönyvtár alapját azáltal, hogy megszerezték a múzeum számára a híres lipcsei tanár Springer után maradt könyvtárt. *B. J.*

A KECSKEMÉTI CSIZMADIÁK CZÉHPOHARÁT 1866 óta Kecskemét városa levéltárában őrzik. Az ezüst pohár síma, hengerded, felső széle kihajló s itt legnagyobb átmérője 81 mm., lefelé mindinkább elkeskenyedik, de a talpa felé szélesebb lesz, úgy, hogy alul már csak 51 mm. az átmérője. Magassága 130 mm., sulya 132 gr., űrtartalma mintegy 250 kc. Kivülről, felső harmadában körben huzódó stilizált növénydíszek ékítik. Belső fenekén koszoruval övezve a következő felirat látható:

1661 ⌊ KECSKEME ⌊ TI ! CSIZMADI ⌊ AK ⟨ CHE ; POH ⌊ ARA ≀ CSI ⟩ FER ⌊
CHE ! MES ⌊ &

Idoma olyan, a milyen a XVI—XVII. századi magyar ötvösöknél dívott.

Dr. Hollós László.

ŐSKORI KŐESZKÖZÖK A KECSKEMÉTI HATÁRBAN. Kecskemétnek óriási pusztáin a flora összeállítása czéljából, három év alatt több mint

ötven gyüjtő utat tettem. Minthogy rendszerint gyalogosan megyek, alkalmam van egyszersmind a néptől leletek, régiségek után is kérdezősködni. Így tudtam meg a Tiszához közel fekvő Szikrában, hogy a nagy homokdombban, Kecskemét város szőlejének ültetése alkalmával igen sok emberi csontot, zsugorított helyzetü vázakat s velük együtt pár kőbaltát találtak a munkások. A csontokat visszatemették (hat darab koponya kivételével, melyek a városnál a padlásra kerültek) a talált eszközöket pedig a főerdész úrnak adták be. Minthogy kőeszközök oly ritkán kerülnek e vidéken elő, azokat a következőkben közlöm. 1. Hatalmas csíszolt, sötét, majdnem fekete, szerpentinből készült balta, erős használat nyomaival. Hossza 135 mm., legnagyobb szélessége 56 mm. A lyuk átmérője 23 mm., sulya 850 gr. A lyuk az egyik oldalhoz sokkal közelebb van s nem esik a középvonalba. A két oldala igen egyenlőtlenül van csíszolva, úgy, hogy a balta egészen assymmetrikus. 2. Egy kisebb kőkalapács, valószinüleg zöldköves andesit-ből. Rendkívül erősen volt használva. Hossza 80 mm., legnagyobb szélessége 45 mm. A furás átmérője 17 mm., sulya 322 gr. 3. Egy 10 cm. hosszú, 6 cm. széles, 295 gr. sulyu, puha, világos kávészínü, márgaszerü anyagból készült véső, melyről, talán használat közben, sok anyag pattogzott le. Ugyanitt egy kis, mintegy 7 cm. átmérőjü, 462 gr. sulyu gömbölyded őrlő követ is találtak. *Dr. Hollós László.*

KŐKORI LELET A KAMJANKA-HEGYEN. 1894 julius 31-én kirándulást tettem a Munkácstól felső Schönborn helység felé vezető útvonaltól északnak fekvő Kamjanka nevű hegyre, melynek terjedelmes lejtőjének déli része szántóföldül, nyugat felőli pedig szőlőkertekül szolgál. Bejártam és megszemléltem minden dűlőútját, mely meredek partok közt vezet fel az oromra s minden vizmosta szakadékot, de oly helyre, mely tüzetesebb kutatásra szolgálható nyomokat mutatna, nem akadtam. Találtam azonban helyenkint egyes *obsidian és tűzkőből pattogtatott* eszközöket, melyeket bizonyára a zápor lesodort eredeti helyükről. Így a többi közt volt 1. a hegy déli alsó lejtőjén agyagos rétegbe ékelve egy $7^1/_2$ cm. hosszú, 4 cm. széles, vékony, csonkavégű, de mindkét oldalán igen éles *késpenge*, mely 2 cm. hosszú és $2^1/_2$ cm. széles fogantyúval ellátott. 2. Egy tűzkőből alakított *kétélű lándzsának* alsó része. Ez $5^1/_2$ cm. hosszú, alul van 2 cm. hosszú és $3^1/_2$ cm. széles és 8 milliméter vastagságú fogantyú, honnan $4^1/_2$ cm.-nyire kiszélesedik a kétélű s lapos része. 3. Egy 5 cm. hosszú és 3 cm. széles egyélű *késpenge*, melynek háta 1 cm. vastag, vége felé pedig keskenyedik. 4. Egy alul s felül csonka egyélű *késpenge*, mely 6 cm. hosszu, $2^1/_2$ cm. széles és hátán 4—9 milliméter vastag. 5. Egy *késpengének* felső éles vége, melynek hegye felfelé csucsorodik, hossza 5 cm., háta a törésnél 1 cm. vastag s így folyton vékonyodik; szélessége a törésnél 2 cm.-nyi. 6. Egy *obsidián* kétélű *késpengének* alsó része; ez 3 cm. hosszú és ugyanoly széles, fogantyúja 2 cm. széles és 5 milliméter vastag. Színe füstös, átlátszó, fényes. Ez a hegy felső hátán találtatott, valamint 7. egy *kovakő szilánk*, melynek hossza $3^1/_2$ cm. és szélessége 2 cm., vastagsága 1 milliméter. 8. Egy félgömbalaku salakszerű rög csúcsos hegygyel, míg másik oldala, mely 5 cm. átmérőjű, köralakú és behorpadt. Színe rézvörösés s helyenkint barnás. Nyom 19 dekagrammot. *L. T.*

BEREGSZÁSZI LELET. Folyó évi október 8-kán a beregmegyei gazdasági egylet gyümölcsös kertjében a nyáron át rigolirozott táblán járkálván, arról felszedtem az alább felsorolt különféle régi tárgyakat ; megjegyezvén, hogy az itt már előbb talált és kiásatott régiségekről az Archæologiai Értesítő XI. köt. 250—255. lapján tettem kimerítő közlést. A most lelt tárgyak ezek : 1. Egy hengeres talpú, fehér agyagból korongon készült *ivóedény*, mely 8 cm. magas, talpa 5 cm. átmérőjű és 2 cm. magas ; kehely-alakú öble 8 cm. átméretű és kivülről $2^1/_2$ cm. szélességben két hullámos fésűszerű vonalakkal ékített. Felül egyik oldalán csorba. 2. Egy sárgás *agyagú edény*, valamely behajlott szájú edénynek része, melyen felül öt domború vonal alatt $1^2/_3$ cm.-nyi széles benyomott apró koczkák és hossznégyszögök látszanak díszletül. 3. Négy feketeszínű talpas agyagpohárnak 4—5 cm.-nyi töredékei. 4. Egy kiálló peremmel ellátott szürkeszínű agyagedény töredéke. 5. Egy sárgás színű agyagedény felső karimájáról való töredék, melyen egy $1^1/_2$ cm. vastag henger-alakú perem szorul, melyen $1^1/_4$ cm.-nyi *lyukas dudorok* alkalmazvák díszletül. 6. Egy 2 cm. széles és 7 cm. hosszú hullámos alakú *vaskéspengének* töredéke, apró nyéllel ; és egy más hasonló egyélű késnek 10 cm.-nyi része. 7. Egy 8 mm. vastagságú, 4 cm. átmérőjű *vaskorong*, melyből egy 2 cm.-nyi hosszú sodronyszerű 5 mm.-nyi vastag *kapocs-horog* nyúlik ki. *Lehoczky.*

UNGMEGYEI BRONZTÁRGYAK. Ungmegyéből ujabban a következő tárgyak kerültek gyűjteményembe. 1. Egy erősen felcsucsorodott szájú *tokos véső*, mely egyszerű, síma, csupán kerülékes alakú derekán három-három szöglete kiáll. Hossza 14 cm., fent a nyílásnál $5^1/_2$, közepén $3^1/_2$ és lent az élnél 4 cm. széles. Apró füle $2^1/_2$ cm. hosszú és $^3/_4$ cm. széles. Nyom $31^1/_2$ dekagrammot. 2. Ugyanoly alakú, síma, *tokos véső ;* felcsucsorodott szájú $4^1/_2$ cm. széles ; a véső hossza $11^1/_2$ cm., vastagsága a közepén $2^1/_2$ és alul az élnél $3^1/_2$ cm.-nyi a szélessége. Füle apró, 2 cm. hosszú és $^1/_2$ cm.-nyire kiálló. Súlya 14 dekagramm. 3. Ugyanoly idomú, síma, 11 cm. hosszú, közepén 3 cm., lent az élnél 4 cm. széles *tokos véső*, melynek erősen kicsucsorodott szája 5 cm. átméretü. Nyom 17.5 dekagrammot. Füle letört. 4. Ugyanoly véső, hossza 10 cm., fent 4 cm. széles. Nyom 20 dekagrammot. 5. Egy 9 cm. hosszú, síma, derekán 3 cm. vastag és az élnél $3^1/_2$ cm. széles és 10.5 dekagramm súlyú, erősen kicsucsorodott szájú *tokos véső*, melynek szája 4 cm. széles s apró füle 2 cm. hosszú és $^1/_2$ cm.-nyire kiálló. 6. Egy bronz tokos vésőnek alsó töredéke, mely fent $1^1/_2$—4 cm. terjedelmü s lent az élnél 5 cm. széles ; súlya 17·5 dekagramm s e szerint ez egy nagy vésőnek csekély részét képezi. 7. Egy *vörös rézből* készült *kalapács*, melynek hossza 13 cm., vastagsága a nyéllyuknál $1^1/_2$ cm., tompa végénél pedig $2^3/_4$ cm.-nyi. Nyéllyuka a kalapács tokától 3 cm.-nyire van, míg a másik nyulványa 8 cm.-nyire terjed. Súlya 42 dekagramm. Patinája helyenkint szép zöldes. 8. Egy bronz *lándzsa-csúcs* alsó töredéke ; ez 7 cm. hosszú, miből esik 2 cm. átméretü tokra 4 cm., a két éles és $3^1/_2$ cm. szélességü szárnyra pedig 3 cm., közepén átvonul egy háromtagú és egy cm.-nyire kiálló díszes borda. Súlya 5 dekagramm.

Munkács, 1894. november 2. *Lehóczky Tivadar.*

UJABB ÁSATÁS A SOPRONYI PURGSTALLON. Bella Lajos legutóbb a purgstalli sírhantok legnagyobbikát, a 4·8 m. magasságú ú. n. Királyhegyet ásatta föl; 2·5 m.-nyi mélységben négyszögű kőrakásra akadt. A négyszög éjszaki oldalán két fekete edény cserepei kerültek elé. Egyiken jobbra nyargaló lovas, mögötte két állat következik, mely négykerekü szekeret von, a szekér mögött ember áll, mind bekarczolt vonalakban. A másik edény három töredékén szintén bekarczolt vonalas modorban emberek, edények és négy- meg háromszögből alakított idomok vannak ábrázolva, más töredékek is figurálisok. A kőrakás nyugoti részén egy sorban öt edény cserepei feküdtek, legépebb egy finom agyagú, vörösre égetett lábas csésze, a hengerded láb oldalát áttört háromszög nyílások s bekarczolt vonalas háromszögök s madarak ékítik, a csésze szélét vonalas háromszögök és ferdén futó párhuzamos egyenesek között egymásra hajló pálczadíszek ékítik. A négyszögnek mintegy közepén lelt edénycsoportban volt két lábas csésze, egy kis füles tepsi, nyakán tüskés díszszel és hasán pikkelyes vonaldíszszel, egy kis merítő csésze és kicsi tálcza. A lábas csészék belső fenekét központi körök és öt kettős gyürü ékíti. Nem messze ettől az edénycsoporttól mocsári sertés czombcsontját, agancs baltát, egyenes vastű erősen rozsdás és vaskarika töredékét lelték. A négyszög keleti oldalán hamvas urna, két tál s egy füles korsó cserepeire akadtak; itt úgy mint az éjszaki oldalon szén- és hamumaradványok mutatkoztak. Ugyancsak a Purgstallon ásatott föl Bella egy kisebb halmot, melyben nagyon sok volt az edény. Érdekes egy hármas edény, mindegyik edényke három-három csúcsos lábon áll s az egyiknek az oldalából kosfej végű nyak szolgált kiöntőnek; a hol az edénykék összeérnek, ott nyílás is köti össze mind a hármat. Más, nem kevésbé érdekes agyagtárgy, egy holdidom, melynek mindegyik szarva kosfejben végződik; láb ugyan nincs, de a rövid kosfej alatt van kis fül, mely háromszor van átlyukasztva, nyilván abból a czélból, hogy a symbolumot föl lehessen rajta aggatni. (Mitth. der anthr. Ges. in Wien 1894. 3. sz. [59—62.] képekkel.)

SABARIAI RÉGISÉGEK. A Szombathely területén újabban megindult nagyobb mérvű építkezések alkalmával a város majd minden pontján merülnek fel régiségek, megannyi emlékei a hajdani sabariai időknek. A Parragvári-utcza északi végén épült ház telkén három, téglalapokból összeállított koporsóra, több bélyeges mécsre, urnára és apróbb csuporra akadtak, a gyöngyös-utczai Szakáts-féle ház és a vasúti űzletvezetőség épülőben levő palotája telkén szintén több római korból való tárgy került elő, melyek közül egy homokkőből faragott kézi malom és egy nagyobb virágtartó edény a legértékesebb leletek. Ez utóbbi erős, 1—2 cm. vastag falu, sárga agyagból égetett edény, magassága 55 cm., alsó öblösebb részének átmérője 59 cm., a felső kidudorodásé 47 cm. Oldalait különféle virágdíszítések borítják, a fenék peremén két, egymással párhuzamosan haladó sorban következő felirat olvasható: Q·GTIMBRIONIS | FLOS (fekvő növényág). Kár, hogy nagyon megcsonkult állapotban emelték ki a faltörmelékekkel vegyes földből, de szerte-szétszórt darabjainak összeállításából alakja mégis könnyen meg volt állapítható. Az üzletvezetőség palotájával szemben épül Batthyány Iván gróf háza, melynek pinczeásása alkalmával szintén számos, de kevésbbé érde-

kes római emlék találtatott. Ugyanitt akadtak egy ember és egy ló csontvázára. A csontmaradványok mellett elrozsdásodott zablya- és kengyeltöredéket és dárdacsúcsot is találtak, melyek azonban már az újabb kor bélyegét viselik magukon.

Mindezeknél sokkal becsesebb az a felfedezés, mely f. év április havában a gyöngyös-utczai Mennyei-féle ház alapásása közben egy régi római épület romjait tárta fel. Alig kezdték meg a munkások a földmunkát, midőn mintegy 1·5 m.-nyi mélységben terméskövek- és négyszögű lapos téglákból álló falra akadtak, mely 2·1 m. hosszúságban és 0·5 m. szélességben délről kelet felé húzódott. E faltól keletre több, szabálytalan alakú, lapos terméskő feküdt, nagyobb részök egy síkban lerakva, a mi arra a valószínü feltevésre indított, hogy vagy valamely épületrész padozatát képezték, vagy a mi még valószínűbbnek tetszett, a ház előtt levő tér, vagy a délkeleti irányban húzódó utcza kövezetét alkották. Ez utóbbi vélemény mellett szól az a körülmény, hogy ugyancsak a múlt év őszén a vasmegyei kaszinó telkén is találtak kövezett útra, melynek iránya is összeesik az említett kikövezett 1·7 m. széles terület irányával és kőanyaga is teljesen azonos amazéval. Mindenesetre nagy kár, hogy e két telek között levő házak miatt egyelőre nem ismerkedhettünk meg az egész utczával, mely pedig egyik kiinduló pontja lehetne a régi Sabaria helyrajzát kutató munkásságnak. A munka folyamán az említett faléval azonos szélességű és ugyanazon anyagból épült más két falrészlet került elő, melyek egyike az említett keleti fallal körülbelül 110° szög alatt északnyugatra tart és belenyúlik a nyugat felől szomszédos Leszler-féle ház telkébe. Hossza 3·2 m. Ezzel párhuzamosan halad a harmadik fal nyugatról kelet felé 1·8 m. hosszúságban. A keleti fal és a szomszéd ház telke között, majdnem a középen egy negyedik fal maradványai hevertek. A falak körül csak kő, tégla és vakolat volt látható és minthogy e törmelék anyaga a falakéval teljesen megegyezett, kétségtelen, hogy szintén a falakhoz tartozott. A hiányokat képzeletben kiegészítvén, előttünk áll az egész épület alaprajza, mely 13·12 m. területű ferde négyszöget képez. Hogy ez épületrom a római kor emléke, nyilvánvaló azon tárgyak után, melyek szomszédságában kerültek felszínre. Bélyeges mécsek, különféle alakú üveg- és cserépedények ép példányokban és töredékekben, egy bronzfibula és több római rézpénz került elő a törmelék közül; de a mi leghatározottabb érv állításom mellett, az az a pinczeszerű építmény, mely a keleti fal mellett, ennek déli oldalán fedeztetett fel. Ez építmény a falak tégláihoz hasonló téglákból volt összeállítva és egy méterrel alább feküdt, mint a falak legalsó rétege. Alakja szabályos kúp, melynek keleti oldalán, az alaptól mintegy 1·5 m. magasságban volt egy 1·2×0·8 m. nagyságú, négyszögű nyílás — a bejárat. A kúp csúcsa beszakadt a ránehezedett föld- és kőtömeg alatt, mely a pinczében elhelyezett edényeket is jórészben porrá zúzta. Ez edények közül csak két darab került elő, 0·75 cm. magasak, legöblösebb részök átmérője 0·16 cm., annyira-mennyire meglehetős állapotban, két amphora. Nagyságuk egyenlő; anyaguk ugyanaz: sárgásveres égetett agyag. Az egyik példány meglehetősen ép, csak szájnyílásának egy része és egyik füle hiányzik. A pincze mellett egy három faltéglából összetákolt fülkében 14 db ezüst és 35 db rézpénzt ttaláltak Augustus és M. Aurelius Antoninus császárok között uralkodott imperatorok korából. A pénzek között volt egy ovális, 2·2 cm.-nyi átmérőjű üveg-

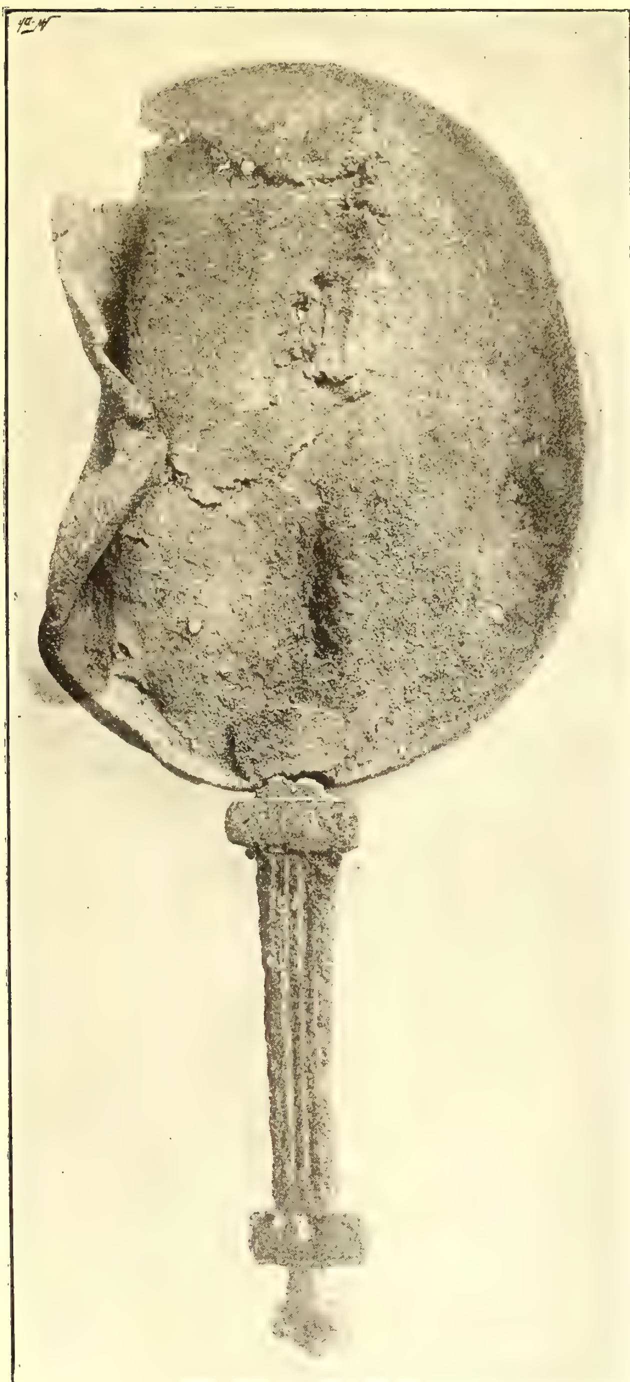
cameo két alakú jelenettel, melynek magyarázatát, rongált állapota miatt, még nem lehetett megadni. *Kárpáti Kelemen.*

A SAPOHOWOI TÜKÖR. Azon bronztükrök sorozatához, melyeket e folyóirat szerkesztője «skythiai emlékek»* czímén tárgyalt, van szerencsém kiegészitésül egy bronztükröt a krakói akadémia gyüjteményéből csatolni.** A tükörnek legnagyobb hossza nyelestül 34 cm., a korong átmérője 19 cm. Galiczia délkeleti részén a borszczowi kerületben Sapohow faluban találták, nem sírban, de mezőben, melynek a nép száján sírmező (mohytki) a neve. A tükör tehát véletlenül lelt tárgy, de rajta kívül más tárgyak is kerültek elé ugyanazon mezőn, nevezetesen 9 cm. átmérőjű bronzkorong, mely egyik oldalán síma és másik oldalán nyolczágú kidomborodó csillaggal és zsinórszerű szélkerettel van diszítve, továbbá találtak ugyanott oly háromélű nyílhegyeket a minőket a «Bronzkor Emlékei Magyarhonban» czímű mű XXVIII. táblája 9. és 11. szám alatt látunk. Mind e régiségek most a krakói tud. akadémia gyüjteményében vannak. A tükör, mindkét végén egy-egy négyszög tag áll harántosan, ezek közül a korong melletti síma, az ellenkező végű pedig egyik oldalán három párhuzamos vonallal van diszítve, a túlsó oldal ennél is síma. A nyél középrészét hosszában vonuló párhuzamos hornyolatok ékítik ; a nyél végén állati (birka ?) fej, a fej hátulja a nyél diszített oldala felé, a szája az ellenkező irány felé fordul ; fülei és szarvai letörtek. A nyél belső végén, a hol a koronggal összefüggött, letört, a korong egyik része begörbült s egész fölülete olyan, mint ha a tükör tűzben lett volna. — Krakó. *Dr. Demetrykiewicz V.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 27-én a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg rendes havi ülését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József osztályelnök, dr. Kammerer Ernő, Zsigmondy Gusztáv, Szumrák Pál, Halavács Gyula, Kúnvári Fülöp, Nagy Géza és Huszka József ig. választmányi tagok, továbbá Vásárhelyi Géza, Miletz János, Lichtenekert József, Hermann Antal és 10 más hallgató. Elnök megnyitván az ülést, dr. Szendrei János, ki Vámbéri Ármin kiséretében legközelebb a Keleten járt, tett jelentést kiküldetéseik tudományos eredményeiről ; előadását számos fénykép és műtárgy bemutatásával kisérve. Vámbéri kiküldetésének czélja volt a Konstantinápolyban levő magyar történelmi emlékeket jegyzékbe venni, esetleg még ismeretleneket felkutatni, s kinyerni a szultántól az engedélyt azoknak az ezredéves országos kiállításon leendő bemutatására nézve. E kiküldetésben a kormány részéről Szendrei rendeltetett melléje. A Konstantinápolyban levő nyilvános gyűjtemények két muzeumra szorítkoznak. Az egyik a császári muzeum, melyben rendkívüli becses antik, régi bizanczi, assir, egyiptomi és török-perzsa emlékek vannak fölállítva s igazgatója, Hamly bey által a modern tudomány követelményei szerint rendezve. A másik az ú. n. janicsár muzeum, melyben a régi janicsárok s általában katonai visele-

* Arch. Ért. 1893. XIII. 390 s k. ll.

** A tükörről értekeztek és nem kielégítő rajzot adtak róla Kohn und Mehlis Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östl. Europa 1879. I. 250—251.

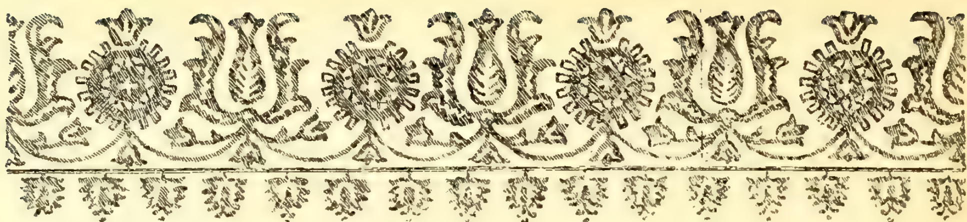

A SAPOHOWOI TÜKÖR A KRAKKÓI AKADÉMIA MÚZEUMÁBAN. 3/4 NAGYS.

tek vannak bábukon bemutatva. Ez utóbbit a mostani földrengés igen megrongálta. E két muzeumban magyar vonatkozásu emlék nincsen. A régi császári paloták kertjében áll a török császárok mesés kincstára, melyhez a hozzájutás meg van nehezítve, a mennyiben császári irodé is kell hozzá. A szaktudományra nézve egyik eredmény volt, hogy ezt a kincstárat alaposan most megvizsgálhatták. Főékességét képezi két nagy régi trón. Az egyik I. Szelimé volt, a perzsáktól foglalta el, ez szinaranyból van, zománczozva, gyöngyök, rubintok és smaragdokkal borítva, a másik hasonlóképen drágakövekkel van kirakva. Ennek menyezetéről lóg a hires nagy smaragd. Az edények nefritből, jadból, ametisztből s egyéb fél-ékkövekből vannak, aránylag kevés az ötvösmű, de annál számosabb és fényesebb a különböző régi fegyverek sorozata. E tekintetben ez a világ legelső gyűjteménye. A gyémántok-, rubintok- s smaragdoktól borított fegyverek valóban szemkápráztató látványt nyujtanak. A velünk való százados érintkezés és harczolás folytán természetes, hogy a fegyverek között már magyar származásuak is vannak. Főleg a kardok között vannak ilyenek. Előadó 15 ilyen kardot vett jegyzékbe. A kincstár egyik termében vannak felállítva a régi szultánok ruhái, gyémántforgós nagy turbánjaik és fegyvereikkel együtt. Ezek között 12 van olyan, a ki Magyarország történetében szerepet játszott. A kincstárnál jelentősebb volt reánk nézve az Aja Sophia mecsettel egy időben épült szent Iréne bazilika, most mecsetben elhelyezett fegyvergyűjtemény megvizsgálása, mely gyűjteményt eddigelé európai szakember még nem látta soha, a bemenet egyáltalán tiltva van. Az itt felhalmozott régi fegyverek között már számos magyar eredetű van, úgy hogy ezek között 50 darabot vett előadó jegyzékbe, melyeknek fényképeit be is mutatja. Nagybecsűek ezek között a XV. századbeli sisakok s a Szigetvár bevételekor elfoglalt ágyuk és várpuskák, valamint régi kardok. A kincstárral kapcsolatos helyiségben voltak elhelyezve a régi kodexek, melyeket az Akadémia kiküldött bizottsága egy időben már átvizsgált. Ezek most nem voltak jegyzékbe vehetők, mert egy másik császári palotába szállíttatván, jelenleg nem voltak hozzáférhetők. Vámbérynek a szultánhoz való személyes baráti viszonya s ottani nagykövetünk, báró Calice, valóban hálás elismerésre méltó buzgó támogatása folytán sikerült a török kormány hivatalos igéretét megnyerni arra nézve, hogy a reánk vonatkozó emlékek az ezredéves kiállításon ki fognak állíttatni. Miután azok elhozatala alkalmából úgyis még le kell oda menni, a szultán akkorára helyezte kilátásba a többi, most nem látott gyűjtemények átvizsgálhatását. Fel kell, úgymond, még említeni a hires Aja Sophia mecsetben lévő két nagy bronzcandelabert, melyekre az ottani török papok azt mondják, hogy magyar s hogy Mátyás király palotájából származnék. Előadó ezeket is megvizsgálta. Fölirat vagy czímer nincsen rajtuk, de határozottan olasz renaissance-munkák s így a korbeli valószinűség megvan. Galvanoplasztikailag érdemes volna lemásolni őket. Általában a számos császári palotában még joggal sok magyar történelmi emlék felfedezése várható. — Bemutat azután egy magával hozott XIII. századbeli perzsa kézirati kodexet, festett miniatürökkel, melynek képein a régi magyar hadi viselet typusai láthatók s mely képek igen valószinűvé teszik, hogy a mi híres bécsi képes krónikánk miniatóra is egy ily keleti kodex után dolgozott. Bemutat továbbá egy XVI. század elejéről való török

kézirati kodexet, melynek képeiből a török viseletnek a magyar viseletre való befolyása tűnik ki. Bemutat számos régi perzsa és török himzést, melyek az ú. n. magyar styl motivumainak, a XVI. és XVII. században a Kelet befolyása alatt való keletkezését igazolják. Bemutat gróf Széchényi Ödön pasa gyűjteményéből két Bercsényi-huszár alakját ábrázoló gyertyatartót, melyek állítólag Rákóczy Ferencz rodostói palotájából származtak s így e szempontból is nagyérdekűek. Figyelmezteti végül szaktársait a Törökországban mindenütt, de különösen a csataldzsai fensíkon látható kurgánok, temetkezési halmok tanulmányozására, melyek teljesen hasonlítanak a mi kunhalmainkra. Végül a régészeti tudomány nevében is köszönetet mond Lukács Béla miniszternek, ki a tanulmányok megtételét lehetségessé tette, nemkülönben Vámbéri Armin egyetemi tanárnak, kinek ottani nagy befolyásától még a jövőben is igen sok kincs felfedezését várhatja a magyar tudományosság. — Ezután Nagy Géza olvasta fel Récsey Viktor értekezését a győrmegyei Écsen talált római katonai elbocsájtó bronzdiplomáról, melyet folyóiratunk fog közölni. Majd dr. Hampel József mutatott be a m. n. muzeum régiségtárának legújabb szerzeményeiből három régi kelyhet, érdekes fejtegetések kiséretében, a XIV—XVII. századbeli magyar ötvösséget illetőleg. Végül titkári jelentés következett, melynek folyamán kimondta a választmány, hogy tekintettel azon körülményre, miszerint az 1896-iki ezredéves országos kiállítás rendezése alkalmával már úgyis egy nemzetközi műtörténeti és egy nemzetközi egyházi archæologiai congressus fog itt Budapesten rendeztetni s így összes szakembereink teljesen el lesznek foglalva, korábban hozott határozatának megváltoztatásával, az ősrégészeti congressus megtartásáról ezúttal lemond. Jelenti továbbá a titkár, hogy ugyancsak a millenniumi kiállítás alkalmából rendezett s a nevezett kiállítás alapja által támogatott ásatások, illetőleg honfoglaláskorabeli emlékeink kutatása folyamatban van, melylyel kapcsolatban több őskori, de Anonymusban már említett földvárunk pontos fölmérése és gypszmásolatai is készülnek. E munkálatok jelenleg a következőleg oszolnak meg: Wosinszky Mór és Darnay Kálmán a Dunántúl, Csoma József Abonyban és Szerencs vidékén kutat s fölveszi a büdi földvárat, Thomka Gyula a zólyomi régi vár (puszta vár) fölvételéről és modelljéről gondoskodik, Bartalos Gyula és Józsa András a szabolcsi földvárat veszik föl, ugyancsak Bartalos Gyula Hevesmegyében kutat, dr. Szendrei János Borsodmegyében, hol az aranyosi leányvárat, a tardi tatárdombot és a kisgyőri kék mezőt ásatja meg. Reizner János Szeged határában, dr. Tergina Gyula Csongrádmegyében kutat, Foltin János kanonok a bessenyők sírhalmait kutatja tovább, Nagy Géza Székesfehérváron a Demkó-hegyen és Alpár mezején ásat, végül Téglás Gábor, dr. Szádeczky Lajos és dr. Márki Sándor Hidalmás táján s általában Erdélyben kutatnak. Ezután dr. Szerelemhegyi Károly és Eyszrich György gymn. tanár Félegyházáról (ajánlja mindkettőt Nagy Géza) a társulat rendes tagjai sorába megválasztattak. Végül a pénztárnok havi jelentése olvastatott föl, mely tudomásul vétetett s melyet jelen füzetünk borítékán közlünk. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hampel József és Nagy Géza urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

KÖNYVÉSZET.

Gardin A. La pala del Cima nella chiesa di S. Fiore, in risposta alla critica di Crowe e Cavalcaselle Oderzo. 8° 12 l. 1894.

Godefroy J. et E. Bauhain. Chateau de la Rochefoucauld en Angoumois. 8° XXIV l. és 17 képes tábla. Paris, Aulanier. 1893.

Gotch J. A. Architecture of the Renaissance in England. Két kötet. Batsford. 7 font 75 p.

Haack Friedr. Die gotische Architektur und Plastik der Stadt Landshut. 8° IV. 95 l. München, Buchholz. 1 márka 60 fillér.

Haendcke und Müller. Das Münster in Bern. Festschrift. Fol. X, 179 l. 31 ábrával és 20 táblával. Bern. Schmid, Francke & Co. 24 márka.

Hauser A. Die Loggia in Traù. 4° 13 l. képekkel. Wien, 1894. A szerzőnél.

Hasse C. Kunststudien. 5. füzet: 8. Roger van Brügge; 9. Gemälde Memlings; 10. Das Werk von A. J. Wauters: «Hans Memling». VI. 78 l. 2 márka.

Havard H. Michiel van Mierewelt et son gendre. 8° 120 l. képpel. Paris. 4 frcs 50 ct.

Havard H. Les arts de l'ameublement. La Céramique. 100 képpel. Két kötet. Páris.

R. Heberdey. Die Reisen des Pausanias in Griechenland. 8° 2 térképpel, 116 l. Wien, Tempsky.

L. Heyzey. Du principe de la draperie antique. 4° 40 l. 2 képes táblával és ábrákkal. Paris, Firmin Didot. 1893.

Kemtzsch Rudolf. Einleitende Erörterungen zu einer Geschichte der deutschen Handschriften-Illustration im späteren Mittelalter. 8° 87 l. Strassburg, Heitz. 2 márka 50 fill.

Koenig Frédéric. Leonard de Vinci. Nouv. éd. 8° 191 l., képpel. Tours, 1893.

Kraus F. X. und A. v. Oechselhaeuser. Die mittelalterlichen Wandgemälde im Grossherzogthum Baden. I. köt. 35 fényny. tábla, 32 l. Előfizetési ára 35 márka.

J. Kruspe. Zum Kunstunterricht auf dem Gymnasium. Progr. des Gymn. zu Hagenau. 4° 27 l. 1893.

K. Kuruniotis. Herakles mit Haliosgeron und Triton auf Werken der älteren griechischen Kunst. 8° München.

R. Lanciani. Forma urbis Romae. 2. füzet. Milano, 1894.

L. Leithäuser Gustav. Bilder aus der Kunstgeschichte. 8° VII. 228 l. Hamburg. 3 márka.

Leroy-Saint-Aubert V. Histoire de la peinture en France. 3. éd. 8° 234 l. Paris. 5 frcs.

Lehfeldt P. Bau- und Kunstdenkmäler Thüringens. 19. füzet, IV. 185 l. 60 ábrával és 7 fénynyom. táblával. Jena, Fischer. 6 márka.

G. Loeschke. Die Enthauptung der Medusa. 1 táblával és 7 ábrával, 4° 16 l. Bonn, Cohen. 1894.

A. Ludewig. Schliemann's Ausgrabungen und die Homer'sche Cultur. Programm. 8° 50 l. Feldkirch.

M. Müntz Eug. L'arte italiana nel quattrocento. 4° 718 l. 11 képes táblával. Milano, 1894.

Meurer Jul. Burgen und Schlösser in Oesterreich; Heliogravuren von Otto Schmidt. 9. és 10. (befejező) füzet. Fol. Wien, Heck. Füzetenkint 8 márka.

Meyer-Altona, Ernst. Die Sculpturen des Strassburger Münsters. 1. rész: Die älteren Sculpturen bis 1789. 8° III. 81 l. 35 képpel. Strassburg, Heitz. 3 márka.

Mallet D. Les premiers établissements des Grecs en Egypte au vii. et viii. siècle. Paris, Leroux. 1893. 30 frcs.

Mémoires publiés par les membres de la mission arch. franc. au Caire. Tome XV, I: Le temple de Louxor p. Al. Gayet fasc. 1. 75 táblával. 40 frcs. Tome XIX, I: Corpus inscriptionum Arabicarum, I: Egypte fasc. 1. Caire. Fénynyom. táblákkal.

A. Meomartini. I monumenti e le opere d'arte della città di Benevento. Disp. 13. Benevento, 1894. 8° 2 képpel.

Noack Ferd. Die Geburt Christi in der bildenden Kunst bis zur Renaissance im Anschluss an Elfenbeinwerke des grossherzoglichen Museums zu Darmstadt. 8° VIII. 72 l. 10 ábrával, 4 táblával és 1 melléklettel. Darmstadt, A. Bergsträssen. 4 márka.

Ohnefalsch-Richter, M. Kypros, the Bibel and Homer. Oriental civilisation art and religion in ancient times. Elucidated by the author's own researches and excavations during twelve Year's work in Cyprus. 2 kötet. London, Asher & Co. 1893. 180 márka.

Overbeck J. Geschichte der griechischen Plastik. 4. kiadás. 4-ik félkötet, 142 képpel, XIII. 217—570. Hinrichs, 1894.

Paukert Franz. Die Zimmergothik in Deutsch-Tirol. VI. Sammlung. 2. Nachlese. Fol. 32 tábl. 3 l. Leipzig, Seemann. 12 márka.

Pausa Giov. Silvestro di Sulmona detto l'Ariscola stb. 8° 22 l. Lanciano, 1894.

Pit A. Les origines de l'art hollandais. 8° 112 l. Paris, Champion. 1894.

Piccirilli P. Monumenti architettonici sulmonesi descritti ed illustrati dal xiv al xvi secolo. 6. füzet. Fol. 3 táblával. Lanciano.

Preston and Dodge, tne private life of the Romans. Sok ábrával. VI. 167 l. Boston, 1893.

W. Reichel. Ueber homerische Waffen. Arch. Untersuchungen. 55 képpel a szövegben. 8° 151 l. Wien, Holder. 1894.

Ruland C. Leonardo da Vinci, die Apostelköpfe zu Leonardo da Vinci's

Abendmahl in Santa Maria delle Grazie in Mailand stb. 8 fénykép, 7 l. Folio. Dornach, Braun. 100 márka.

SCOTT LEADER. Echoes of Old Florence : Her palaces and those who have lived in them. 12° 310 l. T. Fisher Unwin. 5 shilling.

STUDIEN zur deutschen Kunstgeschichte. I. köt. 2. és 3. füzet. 8° Strassburg, Heitz. III., 81 l. 35 ábrával és 87 l. együtt 5 márka 50 fill.

SPEZIOLI, VINC. Die alcune pitture fatte in Recanati nel secolo decimosesto da Lorenzo Lotto veneziano. 8° 36 l. Recanati. 1894.

SCHREIBER TH. Die alexandrinische Toreutik. Untersuchungen über griech. Goldschmiedekunst im Ptolemaerreich. I. rész 5 képes táblával és 138 ábrával. Leipzig, Hirzel. 10 márka.

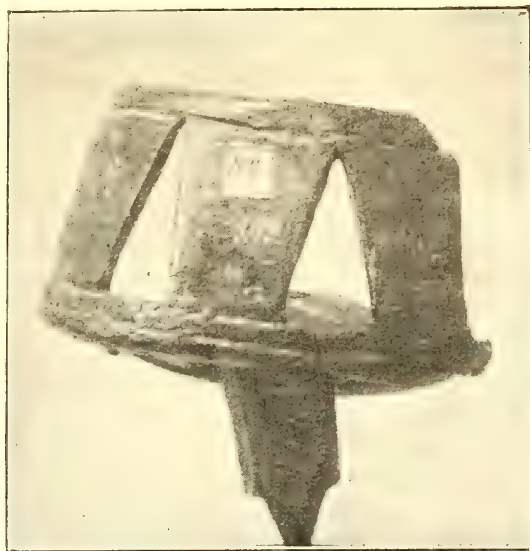
TÉREY, GABRIEL V. Hans Baldung, gen. Grien. Die Handzeichnungen, in Orig.-Grösse. I. köt. Folio. Strassburg, Heitz. 100 márka.

WEBER ANTON. Albrecht Dürer. Sein Leben, Wirken und Glauben. 8° IV. 115 l. 11 ábra. Regensburg, Pustet. 1 márka.

WEESE ART. Baldassare Peruzzi's Antheil an dem malerischen Schmucke der Villa Farnesina. 8° 90 l. Leipzig, Hiersemann. 3 márka.

YRIARTE CHARLES. Journal d'un sculpteur florentin au XV. siècle. Livre de souvenirs de Maso di Bartolommeo, dit Masaccio. 4° 47 ábrával. Paris, Rothschild. 60 frcs.

Összeállította : *Száraz Antal.*

SKYTHIAI RÉGISÉG A BUKARESTI MÚZEUMBAN.
Magyarázatát lásd a 385. lapon (3. sz. alatt.)

